

MİLLİ MÜCADELEDE DİN ADAMLARI III

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU
Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ

| DİB
YAYINLARI

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 1611
İlmî Eserler: 237

Yayın Yönetmeni
Dr. Fatih KURT

Yayın Koordinatörü
Dr. Faruk GÖRGÜLÜ

Tashih
Hasan ÖZTÜRK

Grafik&Tasarım
Mücella TEKİN
Emre YILDIZ

1. Baskı 2019, Ankara

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 2018/66

Baskı
Salmat Basım Yay. Amb. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel.: (0312) 341 10 24

2019-06-Y-0003-1611
ISBN: 978-605-7730-05-3
Sertifika No: 12930

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0.312) 295 72 93-94
Faks: (0.312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0.312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

MİLLİ MÜCADELEDE DİN ADAMLARI III

(DENİZLİ SANCAĞI DİN ADAMLARI:
AHMET HULUSİ VE DİĞERLERİ)

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU
Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	14
ÖN SÖZ.....	15
GİRİŞ.....	19
BİRİNCİ BÖLÜM	
MİLLİ MÜCADELE BAŞLARINDA EMPERYALİST GÜÇLER VE	
OSMANLI DEVLETİ.....	31
I. MONDROS MÜTAREKESİ ÖNCESİ EMPERYALİST GÜÇLER VE ...	
OSMANLI DEVLETİ	33
II. İŞGALLER VE YUNAN MEGALİ İDEASI	40
A. EMPERYALİST GÜÇLERİN ANADOLU TOPRAKLARINI İŞGALLERİ ...	40
B. YUNAN MEGALİ İDEASI VE İZMİR'İN İŞGALI	42
III. TÜRK BASINI VE MİLLİ MÜCADELE'YE BAKIŞI	45
IV. MİLLİ MÜCADELE KARŞITI FAALİYETLER	55
A. İSTANBUL HÜKÜMETLERİ VE FAALİYETLERİ	55
1. İstanbul Hükümetleri	55
2. İstanbul Hükümetlerinin Faaliyetleri	57
a. Şehzadeler Başkanlığında Nasihat Heyetlerinin Gönderilmesi	57
b. Damat Ferit Hükümetince Aydın (İzmir) Valiliğine	
İzzet Bey'in Atanması.....	58
c. Denizli Sancağı Memurlarının Tutum ve Davranışları	63
(1) Mutasarrıf Faik Bey (Öztrak)	63
(2) Kaymakamlar.....	71
d. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın Fetvası ve Ankara'nın Karşı Fetvası .	74
e. Kuva-yı İnzibatiye'nin Kurulması	80
B. HÜRRİYET VE İTİLA FIRKASININ FAALİYETLERİ	81

İKİNCİ BÖLÜM**DENİZLİ MÜFTÜSÜ AHMET HULUSİ (MÜFTÜLER) EFENDİ85**

I.	HAYATI.....	87
A.	MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ’NİN SOYU VE YETİŞMESİ	87
B.	MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ’NİN MEMURİYETLERİ.....	88
II.	MİLLİ MÜCADELE’DEKİ HİZMETLERİ.....	90
A.	DENİZLİ VE ÇEVRESİNDE MÜCADELE FİKRİNİN DOĞMASINDA MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ	90
1.	Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin İzmir’e Çağrılması.....	90
2.	Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin Nurettin Paşa’yı Denizli’ye Davet Etmesi	91
3.	Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin İzmir Dönüşü Çalışmaları: Onun Denizli’nin İlçelerini Ziyareti	93
4.	İzmir’in İşgaline Denizlililerin Tepkisi ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin Cihat Fetvası.....	94
B.	YÖREDEKİ MİLLİ TEŞKİLATLANMA VE FAALİYETLERİNDE MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ	99
1.	Denizli Kuva-yı Milliyesi ve Yunan İlerlemesi	99
a.	Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin Mutasarrıf Faik Bey ile Görüşmesi.....	99
b.	Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin Teşkilatlanma Çalışmaları: Dinar ve Afyonkarahisar’a Gidişi.....	100
2.	Ahmet Hulusi Efendi’nin Nazilli’ye Gidişi ve Oradaki Çalışmaları ..	103
3.	Aydın’ın Kurtuluşunda Denizli Mücahitleri	105
4.	Ahmet Hulusi Efendi’nin Köşk’teki Kuva-yı Milliye Karargâhına Ziyareti.....	108
C.	DENİZLİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ’NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİNDE AHMET HULUSİ EFENDİ	109
1.	Cemiyetin Kuruluşu	109
2.	Cemiyetin Faaliyetleri.....	111
a.	Kuva-yı Milliye’nin İkmalî	112
b.	Nazilli, Alaşehir ve Sivas Kongrelerinde Denizli Delegeleri.....	117
c.	Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin İstifasına Gösterilen Tepki	119
d.	Türkiye Büyük Millet Meclisinde Denizli Temsilcileri	120

e. Göçmenlerin İskân Edilmesi	122
f. Maraş Savunmasına Maddi Destek Sağlanması	124
D. MİLLİ MÜCADELE'DE FETVALAR VE AHMET HULUSİ EFENDİ.....	126
E. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN DİĞER BİR HİZMETİ: DENİZLİ. MEMLEKET HASTANESİ.....	128
F. KÖŞK CEPHESİNİN ÇÖKMESİ VE AHMET HULUSİ EFENDİ.....	129
1. Halkı Düşmana Karşı Koymaya Davet Etmesi: Milli İntikam Bölüğünün Teşkili	129
2. Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Denizli'yi Terk Etmek Zorunda	131
III. AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN MİLLİ MÜCADELE LEHİNDEKİ ÇALIŞMALARINI ENGELLEME TEŞEBBÜSLERİ	133
A. İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN FAALİYETLERİ	133
1. Şehzade Abdurrahim Efendi'nin Denizli'yi Ziyareti	133
2. Denizli Mutasarrıflığına Talimat Verilmesi ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Cevabı.....	135
3. Jandarma Umum Komutanı Ali Kemal Paşa'nın Denizli'ye	140
4. İstanbul Hükümeti'nin Son Teşebbüsü: Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Görevinden Azledilmesi.....	144
B. İNGİLİZ NASİHAT HEYETİ	146
C. HÜRRİYET VE İTİLA FIRKASI DENİZLİ ŞUBESİNİN FAALİYETLERİ	148
D. AZINLIKLARIN TUTUM VE DAVRANIŞLARI: MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'Yİ ÖLDÜRME GİRİŞİMİ	150
IV. ZAFERLER VE SONRASINDA MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ.....	152
V. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN TALTİF EDİLMESİ VE VEFATI.....	154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ MERKEZİNDE MÜFTÜ AHMET HULUSİ DIŞINDAKİ DİN ADAMLARI VE HİZMETLERİ

I. MÜFTÜLER VE MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ	159
---	-----

A. MUSTAFA KAZIM MÜFTÜLER (MÜFTÜZADE MUSTAFA KAZIM EFENDİ).....	159
B. ALİ OSMAN SONGÜR (ÖĞRETMEN-MÜFTÜ ALİ OSMAN EFENDİ).....	161

II. DİĞER DİN ADAMLARI VE MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ	163
A. ALİ AKBULUT (ALİZADE ALİ EFENDİ HOCA)	163
B. AHMET TAHİR BERKAY (MANASTIRLIZADE TEĞMEN AHMET TAHİR EFENDİ) ...	164
C. MEHMET ŞÜKRÜ BEY (DALAMANLIZADE MEHMET ŞÜKRÜ)	166
D. ESAT EFENDİ (MÜDERRİS GERELİZADE HOCA ESAT EFENDİ)	167
E. HACI TEVFİK EFENDİ (BİLGE)	169
F. HAFIZ MUSA EFENDİ (MUSTAFAZADE HAFIZ MUSA EFENDİ).....	170
G. ALİ EGE (KARCILI KÜÇÜK ALİ MOLLA)	171
H. MUSTAFA HAMAMCIOĞLU (HAMAMCIZADE ŞEYH MUSTAFA)	172
I. MEHMET HELVACIOĞLU (HELVACIZADE MEHMET BEY)	172
İ. SALİH HIZIR (HIZIR SALİH AĞA).....	173
J. MUSTAFA KARCILI (MOLLA MUSTAFA).....	174
K. TEVFİK KIZILHİSARLIOĞLU (KIZILHİSARLIOĞLU TEVFİK)	174
L. EMİN KURHAN (TAT OSMAN OĞLU EMİN EFENDİ)	175
M. MUSTAFA NAILİ KÜÇÜKA (AHMETZADE MUSTAFA NAILİ BEY).....	176
N. NECİP ALİ KÜÇÜKA (NECİPZADE NECİP ALİ BEY)	177
O. RASİM SÜRÜCÜ	178
Ö. GİYASİ ŞARMAN	178
P. ALİ TÜRKMEN	179
R. RÜŞTÜ ULUSOY	180

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ACIPAYAM VE TAVAS DİN ADAMLARI 183

I. YATAĞAN MEDRESESİ VE MÜDERRİSLERİ HAKKINDA BİRKAÇ ... SÖZ.....	185
II. ACIPAYAM DİN ADAMLARI VE MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ	191
A. MÜFTÜLER.....	191
1. HASAN HİLMİ TOKCAN (HACI EMİNZADE HÜSEYİN OĞLU MÜFTÜ HASAN HİLMİ EFENDİ).....	191
2. HİMMET HULUSİ EFENDİ (YASSIHÖYÜK'TEN HİMMET EFENDİ)	194
3. MEHMET (HİKMET) HULUSİ YEŞİL (ACIPAYAM MÜFTÜ VEKİLİ HİKMET HULUSİ).....	195
4. MEHMET ARİF AKŞİT (MÜDERRİS-MÜFTÜ MEHMET ARİF EFENDİ)	197
5. İBRAHİM TÜRKMEN (VAİZ-MÜFTÜ İBRAHİM EFENDİ).....	200
6. MEHMET GÖKGÖZ (VAİZ-MÜFTÜ ÖMERZADE MEHMET EFENDİ)	201
7. ÖMER KESKİN (VAİZ-MÜFTÜ MUSAZADE ÖMER EFENDİ).....	202

B. ACIPAYAMLI DİĞER DİN ADAMLARI.....	204
1. İSMAİL HAKKI AĞAR (AHMETZADE İSMAİL HAKKI BEY).....	204
2. MEHMET AKKAN (HOCA HÜSEYİNZADE MEHMET EFENDİ)	205
3. MEHMET ALİ AKINCI (ALİZADE HACI BEY).....	207
4. ABDULLAH AZMİ AKŞİT (MEHMETZADE MÜDERRİS ABDULLAH AZMİ)	207
5. AHMET NAZİF AKŞİT (KADI AHMET NAZİF EFENDİ).....	210
6. SÜLEYMAN AKŞİT (YUMRUTAŞ'TAN HACI ÖMER AĞAZADE SÜLEYMAN HOCA).....	211
7. ALİ VEHBİ AYKOTA (YÜREĞİL MUALLİMİ ALİ VEHBİ).....	212
8. MEHMET KAMİL BEY (HALİL İBRAHİM AÇA OĞLU MEHMET KAMİL BEY).....	214
9. HASAN BİLGİN (KIZILHİSARLI MÜDERRİS HASAN EFENDİ)	215
10. HASAN CANER (HÜSEYİNZADE HACI HASAN EFENDİ)	217
11. MUSTAFA ÇAVUŞOĞLU (AKALAN'DAN ÇAVUŞ OĞLU MOLLA MUSTAFA)	218
12. ALİ ÇIRPAN (YÜZBAŞIZADE HAFİZ AHMETZADE HAFİZ ALİ YİVLİ)	218
13. AHMET HULUSİ DEMİRCİ (MÜDERRİS ALİZADE AHMET EFENDİ)	220
14. HAKKI DUMAN (TARAŞ'TAN HAKKI EFENDİ HOCA)	222
15. DEDEZADE MEHMET EFENDİ	223
16. HALİL NİGARİ ERDEM (MÜDERRİS ÖMERZADE ÖĞRETMEN HALİL NİGARİ BEY).....	224
17. AHMET ŞÜKRÜ EĞMİRLİOĞLU (EĞMİRLİZADE AHMET EFENDİ)	225
18. ALİ NİHAT GÜLAL (ALİ NİHAT BEY).....	226
19. AHMET HULUSİ HORASAN (ABDULLAHZADE AHMET HULUSİ EFENDİ)	227
20. HÜSEYİN AVNİ HORASAN (ABDULLAHZADE HÜSEYİN AVNİ EFENDİ)	228
21. MAHMUT ESAT HORASAN (ABDULLAHZADE MAHMUT ESAT EFENDİ)	230
22. MÜDERRİS ALİ SÖNMEZ (MÜDERRİS ALİ EFENDİ)	231
23. MUSTAFA ŞENEL (KÜÇÜK MUSTAFA EFENDİ)	232
24. AHMET YATAĞAN (MOLLA AHMET OĞLU HAFİZ AHMET EFENDİ)	234
C. MİLLİ MÜCADELE FİKRİNİN DOĞUŞU VE ZAFERİN	
KAZANILMASINDA ACIPAYAMLI DİN ADAMLARI	236
1. Acıpayamlıların İzmir'in İşgaline Tepkileri ve Müftü Hasan Hilmi Efendi.....	236
2. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetlerinde Din Adamları	237
a. Cemiyetin Kuruluşu	237
b. Cemiyetin Faaliyetleri	238
(1) Cepheye Gönüllü Sevkiyatı ile Para, Silah ve Cephane Yardımları.....	238
(2) Nazilli Kongrelerine Temsilci Gönderilmesi ve TBMM'ye Üye Seçimi ..	245
(3) Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifasına Acıpayamlıların Tepkisi	246
3. Ankara Fetvası ve Acıpayam Din Adamları	246

D. MATEME VE YATAĞAN	248
III. TAVAS DİN ADAMLARI	249
A. MÜFTÜLER VE HAYATLARI	249
1. MEHMET TAHİR CEN (CENNETZADE MÜFTÜ MEHMET TAHİR EFENDİ)	249
2. İSMAİL SITKI EFENDİ (CEZAYİRLİZEDE MÜFTÜ İSMAİL SITKI)	250
3. MEHMET ABDÜLKADİR USLU (SOFUZADE MÜFTÜ ABDÜLKADİR EFENDİ)	252
4. MEHMET FEVZİ KÖSEOĞLU (KÖSEZADE MÜFTÜ MEHMET FEVZİ EFENDİ)	253
B. TAVASLI DİĞER DİN ADAMLARI VE HAYATLARI	255
1. HÜSEYİN MAZLUM BABABALIM (HACI HÜSEYİN MAZLUM EFENDİ)	255
2. M. ALİ SEZER (ÖĞRETMEN M. ALİ BEY)	258
3. MEHMET KEMALETİN ŞAHAL (ŞEYH ALİZEDE MEHMET KEMALETİN)	259
4. BEKİR SITKI ÖZSOY (KALE-TAVAS'TAN HACI BEKİR AĞA)	260
5. YUSUF ULU (İMAM-HATİP YUSUF EFENDİ)	261
C. TAVASLI DİN ADAMLARININ MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ	262
1. İzmir'in İşgaline Tavaslıların Tepkisi ve Müftü Cennetzaade Tahir Efendi	262
2. Tavas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri	263
3. Cepheye Gönüllü Sevkiyatı ile Silah, Cephane ve Para Yardımlarında . Müftü Cennetzaade Tahir Efendi	264
4. Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifasına Tavaslıların Tepkisi	266
5. Nazilli Kongresine Temsilci gönderilmesi ve TBMM'ye Milletvekili Seçimi	267
D. TAVASLILAR, DEMİRCİ MEHMET EFE VE MÜFTÜ CENNETZADE TAHİR EFENDİ	269
E. TAVASLILARIN SAKARYA SAVAŞI SIRASINDA ORDUMUZA DESTEK ... TELGRAFI	272

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇAL VE ÇİVRİL DİN ADAMLARI.....273

I. ÇAL MÜFTÜSÜ AHMET İZZET EFENDİ (ÇALGÜNER)	275
A. HAYATI	275
B. MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ	277
1. İzmir'in İşgaline Çal Halkının Tepkisi ve Müftü Ahmet İzzet Efendi	277

2. Çal Heyet-i Milliyesinin Kuruluşu ve Faaliyetlerinde Ahmet İzzet Efendi.....	279
a.Çal Heyet-i Milliyesinin Kuruluşu	279
b.Çal Heyet-i Milliyesinin Faaliyetleri	285
(1) Cepheye Gönüllü Sevkiyatı ile Para, Silah ve Cephe Yardımları.....	285
(2) Nazilli ve Sivas Kongrelerine Temsilci Gönderilmesi ile TBMM'ye	286
Milletvekili Seçimi.....	286
(3) 22 Aralık 1919 Tarihli İkinci Çal Mitingi ve Ahmet İzzet Efendi	289
(4) Ali Rıza Paşa'nın İstifasına Tepki	292
C. ANKARA FETVASI, MÜFTÜ AHMET İZZET EFENDİ VE ÇAL-ÇİVRİL	
DİN ADAMLARI	293
D. ÇAL VE ÇEVRESİNDE YUNAN İŞGALİ VE MÜFTÜ AHMET İZZET	
EFENDİ.....	295
E. MÜFTÜ AHMET İZZET EFENDİ'NİN İKİ İSTİKLAL MADALYASI İLE	
ONURLANDIRILMASI.....	296
F. MÜFTÜ AHMET İZZET EFENDİ'NİN ÖLÜMÜNÜN ARDINDAN ULUS	
GAZETESİNDE ÇIKAN YAZI	298
II. ÇALLI DİĞER DİN ADAMLARI VE MİLLİ MÜCADELEDEKİ	
HİZMETLERİ	300
A. MÜFTÜ VE KADI MUSTAFA HULUSİ EFENDİ (ÇALGÜNER).....	300
B. MEHMET EMİN AKÇAÖZ (ORTAKÖYLÜ MÜFTÜZADE EMİN EFENDİ).....	302
C. AHMET DEMİRCİOĞLU (MÜDERRİS-VAİZ DEMİRCİZADE AHMET FEVZİ	
EFENDİ).....	304
D. AHMET DÖNMEZ (VAİZ-MÜFTÜ MUSTAFA AHMED EFENDİ)	305
E. MUSTAFA ERTUĞRUL	306
F. ABDULLAH KARAYAZILI (DAMAT OĞLU MÜDERRİS ABDULLAH EFENDİ).....	306
G. SÜLEYMAN PİR (PİR OĞLU SÜLEYMAN)	307
H. VELİ YILDIRIM (SELCENLİ VELİ HOCA)	308
I. OSMAN UYSAL (OSMAN HOCA)	309
İ. HAKLARINDA FAZLA BİLGİ ELDE EDİLEMİYENLER.....	311
III. ÇİVRİL DİN ADAMLARI.....	312
A. HAYATLARI	312
1. MÜFTÜ ALİ EFENDİ (ÖZKUL)	312
2. MÜDERRİS HASAN EFENDİ (BİLGİÇ).....	312
3. MÜFTÜ AHMET HAMDİ AKŞİT	314
4. AHMET AK (MOLLA HASAN OĞLU HOCA AHMET EFENDİ)	315
5. ALİ GALİP YAZICI (HATTATZADE DERVİŞ İSMAILZADE ALİ GALİP).....	317

B. MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ	318
1. Çivril ve Çevresinde Mücadele Fikrinin Doğuşu: Yunan ve İtalyan İlgallerine Tepki	318
2. Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri	320
a. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu	320
b. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Faaliyetleri	322
c. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasına Çivrililerin Tepkisi	324
d. İstanbul'un İşgaline Çivrililerin Tepkileri	324
C. ÇİVRİLİN İŞGALİ VE MÜDERRİS HASAN EFENDİ	325

ALTINCI BÖLÜM

SARAYKÖY VE BULDAN DİN ADAMLARI 327

I. SARAYKÖY DİN ADAMLARI	329
A. MÜFTÜ AHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (YAVUZYILMAZ)	329
1. Hayatı	329
2. Milli Mücadele'deki Hizmetleri	331
a. Müftü Ahmet Şükrü Efendi'nin İzmir'e Çağrılması	331
b. İstanbul Hükümeti Nasihat Heyeti ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi	332
c. Sarayköylülerin İzmir'in İşgaline Tepkisi ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi	333
d. İngiliz Nasihat Heyeti ile Yunan Subaylarının Sarayköy'e Gelişleri ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi	335
(1) İngiliz Nasihat Heyetleri	335
(2) Yunan Subayları	336
e. Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluş ve Faaliyetlerinde Müftü Ahmet Şükrü Efendi	337
(1) Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşu	337
(2) Buldan ve Babadağ'da Milli Mücadele Fikrinin Doğuşu ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi	338
(3) Cepheye Gönüllü Sevkiyatı ile Para, Silah ve Cephane Yardımları	340
(4) Nazilli ve Alaşehir Kongreleri ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi	342
(5) Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasına Sarayköy Halkının Tepkisi	344
f. Ahmet Şükrü Efendi'nin Aydın'dan Milletvekili Seçilmesi ve Sarayköy Müftülük Görevine Tekrar Atanması	344
B. SARAYKÖYLÜ DİĞER DİN ADAMLARI VE MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ	346

1. TAHİR GÜRLER (ŞEYH TAHİR EFENDİ)	346
2. BEKİR MOLLA (DUACILI KÖYÜNDEN MOLLA BEKİR EMMİ)	347
3. HALİL YAVUZYILMAZ (BELEDİYE BAŞKANI HACI SALİHZADE HAFİZ HALİL BEY)	348
4. İSMAİL YAVUZYILMAZ (MÜDERRİS HACI HALİLZADE İSMAİL EFENDİ)	349
C. BEKİR MOLLA VE SARAYKÖY KÖYLERİNDE YUNAN ZULÜM VE VAHŞETİ	350
II. BULDAN DİN ADAMLARI	351
A. MÜFTÜLER VE HAYATLARI	351
1. MÜFTÜ MEHMET UZ (MÜFTÜ SALİHZADE MEHMET EFENDİ)	351
2. MÜFTÜ HACI RASİH UZ (MÜFTÜ SALİHZADE RASİH EFENDİ)	353
3. AHMET GÜNAY (MÜDERRİS-MÜFTÜ AHMET EFENDİ)	354
B. BULDANLI DİĞER DİN ADAMLARI VE HAYATLARI	354
1. HACI AHMET AKAY (KARA YUSUFZADE MÜDERRİS HACI AHMET EFENDİ)	354
2. MÜDERRİS EYÜP HİLMİ AYHAN (MÜDERRİS EYÜP HİLMİ EFENDİ)	355
3. SALİH ALGAN (BAL HOCA OĞLU MÜDERRİS SALİH EFENDİ)	356
4. EMİN AYHAN (MÜDERRİS VE İMAM-HATİP EMİN EFENDİ)	357
5. ALİ YAZICI (HATTATZADE ALİ HOCA)	358
6. MEHMET YAZICIOĞLU (HATTATZADE MEHMET)	358
C. MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ	359
1. Buldan ve Çevresinde Milli Mücadele Fikrinin Doğuşu: İzmir'in İşgaline Tepki	359
2. Buldan ve Güney Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri	360
a. Buldan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşu	360
b. Güney Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşu	362
c. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin faaliyetleri	362
(1) Cepheye Gönüllü Sevkiyatı ile Para, Silah ve Cephane Yardımları	362
(2) Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasına Buldan ve Güneylilerin Tepkisi ...	365
(3) Nazilli ile Alaşehir Kongrelerine Temsilci Gönderilmesi ve TBMM'ye Milletvekili Seçimi	365
D. BULDAN'IN İŞGALİ VE MÜDERRİS EYYÜP HİLMİ EFENDİ	367
SONUÇ	369
KAYNAKÇA	375
DİZİN	389

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE Arş.	: Genelkurmay Askeri, Tarih, Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
AÜTİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
AYVZ	: Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti
bk.	: Bakınız
BTDD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C.	: Cilt
ev.	: Çevirmen
D.	: Dosya
DTCF	: Dil ve Tarih Coęrafya Fakóltesi
DİB Arş.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi
Fh.	: Fihrist
haz.	: Hazırlayan
İMMEş Arş.	: İstanbul Müftölüğü Meşihat Arşivi
Kl.	: Klasör
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd .	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Milli Mücadele, Türk Milletinin varlığını ve bağımsızlığını korumak için iç ve dış düşmanlara karşı maddi-manevi bütün gücünü ortaya koyarak zafere ulaştığı dönemin adıdır. Milli Mücadele’de kadını erkeğiyle, yaşlısı gençle, köylüsü kentlisiyle, askeri sivilile, din adamlarıyla halkımızın büyük bir çoğunluğu, bu mukaddes göreve koşmuştur. Öyle ki çocuklar yetişkinlerin yanı sıra mücadeleye katılmış, pek çok kadınıımız, annemiz, ninemiz, cephe gerisinde sadece çiftle çubukla uğraşmayarak onlar da yurt savunmasında görev almışlar, ayrıca cephelerde düşmana karşı silah kullanmışlardır.

Ancak ölüm kalım mücadelesinin ilk günlerinde halk, Mustafa Kemal Paşa’nın (Atatürk) da belirttiği gibi *“hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir haldeydi...”* Pek çok din adamı yine Mustafa Kemal Paşa’nın ifadesiyle *“hakikati halka izah ettiler... doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı.”* Zira Türk Milletinin ruhunda ve benliğinde mevcut olan bağımsız yaşama azmini ateşleyen hocalar, müftüler, din adamları Milli Mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir faktör olmuşlardır. İzmir’in işgali sonrası 4 saat gibi kısa bir sürede düzenlediği mitingde; *“işgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir görevdir”* diyen Ahmet Hulusi Efendi’nin etrafında herkes birleşmiştir. Halkla bütünleşen Ahmet Hulusi, Denizli ve çevresinde etkili olmuş ve daha sonraki günlerde de İstanbul hükümetinin kimi engellemelerine, İngiliz baskısına, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının ve Rumların tehditlerine rağmen, Milli Mücadele için önem arz eden hizmetlerde bulunmuştur.

İzmir’in işgali üzerine, 16 Mayıs 1919 günü Tavas’ta Müftü Cennetzaade Tahir, Acıpayam’da Müftü Hasan Hilmi Efendilerin de önderliklerinde düzenlenen mitinglerde yaptıkları konuşmalarıyla halkın milli ve dini duygularının galeyana gelmesinde etkili olmuşlardır.

17 Mayıs 1919 günü Sarayköy’de de işgali tel’in mitingi düzenlenmiştir. Bu mitingde İlçe Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi halka; İzmir’in kâfir Yunanlılar tarafından işgal edildiğini ve bu kâfirlerin bulunduğu yerde Cuma

namazının kılınamayacağını ve kılınmasının da caiz olamayacağını bildirerek düşmana karşı konulmasını istemiştir.

Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi de aynı gün Çal Çarşı Camii'nde yaptığı konuşmasında; cemaatten düşman istilasına karşı seyirci kalmamalarını istemiş ve silahla mukavemet edilmesinin gerekli olduğunu anlatmıştır. Daha sonraki günlerde de Çal ileri gelenleriyle birlikte düzenledikleri mitingde de; *"Allahımız bir, Peygamberimiz bir, kitabımız bir, vatanımız bir olduğuna göre muhafazasına mecburuz. Mukaddesatımızı müdafaa için Allah'ın ve Peygamberin emirlerine uymak gerekir. Çöken saray saltanatının yerine milletin kalbindeki iman nuru bir kat daha parlamıştır"* şeklinde yürekleri ürpertici bir konuşma yapmıştır. Bu arada aynı tarihlerde 15 Mayıs 1919'u takip eden günlerde Çivril ve Buldan ilçelerinde de din adamlarının öncülüğünde yapılan mitinglerde de Yunan işgali protesto edilmiştir.

Din adamları sadece bağımsız yaşama azmini harekete geçirmekle kalmadılar. Kimileri ellerinde silah beldelerini de korumuşlardır. Örneğin; Isparta'da Hafız İbrahim Efendi, *Demiralay*, Afyonkarahisar'da da Hoca İsmail Şükrü Efendi, *Çelikalay* adlarında gönüllülerden alaylar teşkil etmişlerdir. Denizli Sancağından da Çal Müftüsü Ahmet İzzet, Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Efendiler oluşturdıkları müfrezelerin başına Aydın-Köşk cephesinde düşmanla çarpışmışlardır. Aynı şekilde Müderris Abdullah (Karayazılı), Müderris Ali (Sönmez), Bekir Molla, Müderris Hasan (Bilgin) ile İmam-Hatip Yusuf (Ulu) Efendiler de müfrezeleriyle Aydın-Köşk Cephesinde vuruşmalara katılmıştır.

Öte yandan hiçbir Müdafaa-i Hukuk cemiyeti yoktur ki, onun içinde veya başında bir din adamı bulunmasın. Denizli Sancağı Müftülerinin Ahmet Hulusi Efendi başta olmak üzere, hepsi bu cemiyetin kurucuları ve başkanlarıdır. Ayrıca pek çok din adamı da bu teşkilatın içinde ve faaliyetlerinde yer almışlardır. Bilindiği üzere TBMM bu kuruluşların üzerine bina edilmiştir. Müftü Hasan Hilmi (Tokcan), Postniş Hüseyin Mazlum (Bababalım) ve Müftü Ahmet Şükrü (Yavuzylmaz) Efendiler, Mecliste de önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu arada Denizli Sancağından pek çok din adamı kongrelere katılarak, beldelerini temsil etmişlerdir.

Kısaca ilk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'den, İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan işgaline karşı çıkılmaması emri üzerine; *"Vali Bey... Vali Bey... bu sakalım kanımla kızabilir ama bu alna Yunan alçağını sükûnetle selamlamış olmanın karasını sürerek huzur-u ilahiye çıkamam"* diye haykıran İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya *"Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir"*

diyen Müftü Hacı Tevfik Efendi'den Milli Mücadele'nin meşru olduğuna dair fetva hazırlayan Ankara Müftüsü M. Rifat Efendi, Konya'da Milli Mücadele'yi fikirde, şuurda ve vicdanda yerleştiren binbir güçlük ve yokluk içinde istikrarlı bir yönetim kuran Müderris Ali Kemali, Mehmet Vehbi, Müftü Ömer Vehbi, Abdulhalim Çelebi ve daha niceleri Mustafa Kemal Paşa'nın "Ya İstiklal ya Ölüm" parolası etrafında birleşmişlerdir. Ayrıca Dürriyade Abdullah'ın fitne, fesat çıkarıcı ve bölücü fetvasına karşı Müftü M. Rifat Börekçi tarafından hazırlanan Ankara fetvasına Denizli Sancağı Müftüleri de olmak üzere 155'in üzerinde din adamı imza koyarak Anadolu'da birlik ve beraberliği sağlamışlardır. Bu birlik ve beraberlik sayesinde de düşman yurttan kovulmuştur. Buna karşın, Milli Mücadele'de din adamları konusu yeterince incelenememiştir. Oysa merhum Dr. Fethi Tevetoğlu'nun *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar* (s. 9) adlı eserinde de belirttiği gibi "Türk Milli Mücadelesi'nin noksansız tarihini yazanların, eserin asıl sahibi büyük Türk Milletinden bu mücadeleye küçük-büyük hizmetleri geçmiş her Türk evladına gördüğü milli hizmet ölçüsünde yer ve değer vermeleri hem ilmi bir zaruret hemde bir kadirbilirlik borcudur."

Araştırmalarımızda "Milli Mücadele'de Din Adamları" konusunu seçişimizin asıl sebebi budur. Bu düşüncemizin bir ürünü olarak; *Milli Mücadele'de Din Adamları I-II* (Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1995, 1997) adlı eserlerimizi yayınlamış ve ayrıca çeşitli vesilelerle de bu konudaki çalışmalarımızın devam edeceğini belirtmiştik. İlk iki cildin devamı olan *Milli Mücadele'de Din Adamları III (Denizli Sancağı Din Adamları: Ahmet Hulusi ve Diğerleri)*" ismiyle yayınlanmasını istediğimiz bu çalışmayı, Prof. Dr. Esra Sarıkoymuncu Değerli ile birlikte kaleme aldık.

Ayrıca Milli Mücadele'de Din Adamları I (Ankara, 1995) adlı eserimizde (s. 12); Milli Mücadele'de din adamları konusunun yeterince incelenmediğini, yazılanların ise yok denecek kadar az ve eksik olduğunu, oysa Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Osmanlı Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Arşivlerinin, onların kahramanlıklarını dile getiren belgelerle dolu bulunduğunu belirterek;

"Anılan arşivlerdeki belgeler incelendiğinde onların "Hüllecî" piyesinde ortaya konan yüzlerce tiyatro eserinde ve karikatürde hafife alınan, uydurma kıyafetli, ürkek şahsiyetli ve kurnaz karakterli tipler olmadıkları görülecektir. Ayrıca Halide Adıvar'ın "Vurun Kahpe"ye adlı eserinde, tahkir ve tezyif ettiği bir camianın büyük bir çoğunluğunun, Anadolu harekâtı yanında yer aldığı anlaşılacaktır" demiştik. Bir bakıma bu eser, aynı zamanda söylediklerimizin kanıtı durumundadır.

Çalışmamızda din adamlarıyla birlikte Denizli Sancağı'nın Milli Mücadele Tarihi de büyük oranda ortaya konmuştur. Bu araştırma, bu yönüyle de önem arz etmektedir. Çünkü milli tarihimiz, yerel tarih çalışmaları ortaya konduğu ölçüde zenginleşecektir. Ayrıca Milli Mücadele tarihimizin de tam ve bilimsel olarak tespiti için, bu mücadelede yer alan bütün unsurların ortaya konması bir gereklilik ve hatta bir zorunluluk olduğu düşüncesindeyiz.

Giriş ile birlikte yedi bölümden oluşan eserimizde, daha önce yayınlanan çalışmalarımızdan oldukça yararlandık. Bu arada Şükrü Tekin Kaptan'ın kaynakçada gösterilen eserleri de yazmamızı kolaylaştırdı. Ayrıca çalışmamızda yine kaynakçada gösterilen arşiv belgeleriyle birlikte birçok kitap ve makaleden de istifade edilmiştir.

Titiz davranılmasına rağmen böyle bir çalışmanın kuşkusuz pek çok eksiklikleri bulunacaktır. Denizli Sancağı Din Adamlarının Milli Mücadele'deki hizmetlerinin bilinmesine katkısı dışında hiçbir amaç taşımayan bu kitabın okuyucularımızın, özellikle hemşehrilerimizin eleştiri ve önerileriyle, lütfedecekleri bilgi ve belgeleriyle daha da zenginleşeceğine inanıyoruz. Ayrıca bir hususun da bilinmesinde yarar vardır: Milli Mücadele'de hizmet eden Denizli Sancağı din adamları, sadece bizim siz okuyucularımızla tanıştırdıklarımızdan ibaret değildir. Şüphesiz yurt savunmasında daha pek çok Denizlili din adamı görev almıştır. Bunlardan kimilerinin isimlerini tespit ettik. Ancak haklarında yeterli bilgi elde edemedik.

Kitabın ortaya çıkış evrelerinde pek çok kişi ve kurumdan yardım ve destek gördük. Öncelikle basımını üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığı'na teşekkürlerimizi sunuyoruz. Çeşitli şekillerde yardımlarını gördüğümüz öğrencilerimiz; Burak Can Uğurluay, Kürşat Nusret Erden ve Ali Tomalı'ya ve ayrıca Mehmet Aşık, Yusuf Demiryürek, Recep Balaban, Ahmet Cıba, Osman Eroğlu, Satılmış Bel, Mehmet Kirezli, Özcan Sarı ve Şevket Sarı'ya da teşekkür ediyoruz. Eş ve anne olarak vermiş olduğu destek ve gösterdiği sabırdan dolayı Fazilet Hanıma minnettarız.

"MİLLİ MÜCADELENİN 100. YILI" anısına baba-kız olarak kaleme aldığımız bu mütevazı çalışmamızın; kendinden sonra yapılacak benzeri çalışmalara ışık tutması, başta Müftü Ahmet Hulusi MÜFTÜLER olmak üzere diğer kahramanların da ders kitaplarında yer alması ve bu konuda beklenen yararı sağlaması en büyük mutluluğumuz olacaktır.

Kütahya, 19 Mayıs 2019

Prof. Dr. ALİ SARIKOYUNCU

Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ

GİRİŞ¹

Milli Şairimiz Mehmed Akif'in "**Kim bu Cennet vatanın uğruna olmaz ki feda**" dediği Anadolu'nun Türk ve Müslüman yurdu olması ve öyle kalması için; Alparslan, Ertuğrul ve Osman Gaziler, Orhan, Murat ve Yıldırım hanlar, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi hükümdarlar mücadele vermişlerdir. Bu arada Süleyman Şah, I. ve II. Kılıçarslanlar, Gıyasettin Keyhüsrev, İzzettin Keykavus ve Alaaddin Keykubad gibi Selçuklu Sultanları da...

Ceddimiz olan bu büyüklerimize, Oğuzlara Anadolu'nun kapılarını açan Sarı Hocalar, Saçlı Hafızlar; Kayı boyunu **Beğlek**, Sultanlık en sonunda da İmparatorluk yapan Şeyh Edebaliler, Dursun Fakılar; **Diyar-ı** Rum'ı ebediyen **Diyar-ı Türk** ve **Diyar-ı İslam** yapan Emir Sultanlar, Mevlanalar, Yunuslar, Hacı Bektaş Veliler manevi rehberlik yapmışlar, onlara yol göstermişlerdir. Bahaüddin Veled oğlu Mevlana Celaleddin Konya'ya, Hacı Bayram Veli Ankara'ya otağ kurmuş, Anadolu'nun her yanına saldıkları erenleriyle, bu toprakları Türkleştirmişler, Müslümanlaştırmışlardır.

Ancak Avrupa, Bizans topraklarının alınmasını ve daha sonra da Türkleştirilmesini ve Müslümanlaştırılmasını bir türlü içine sindirememiştir. Bunun için Batı, Anadolu'yu geri almak, tekrar Hristiyan yapmak için yıllarca planlar yapmış, mücadeleler vermiştir. Romen devlet adamı ve diplomatı Trandafir G. Dujuvara'nın "**Cent Projets de Partage de la Turquie 1281-1913-(Paris, 1913)**" adlı çalışmasında Sevr paylaşımından önce Türkiye'yi parçalamak için Hristiyanlık dünyasınca yüz plan ve projenin hazırlandığını belirtmektedir.² Emperyalistler Türk milletini yok etmek için

1 "Dumlupınar'dan Zafere" adlı TRT Belgeselinin, Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu tarafından kaleme alınan metnidir.

2 650 sayfadan oluşan ve 1281-1913 yılları arasını kapsayan bir doktora tez çalışması olan bu eserde; Sevr paylaşımı öncesi Türkiye'yi parçalamak üzere 100 plan ve proje ayrıntıları ile ele alınmış ve incelenmiştir. Yazara göre, söz konusu plan ve projelerin büyük kısmı Fransızlar (%40), kalan kısmı ise İngilizler, Ruslar ve Macarlar tarafından

söz konusu yüz plan ve proje ile yetinmemişlerdir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı içersinde Türkiye'yi parçalama amacını taşıyan dört gizli anlaşma daha yapılmıştır. Bu anlaşmalar şunlardır:

- İstanbul Anlaşması (18 Mart 1915)
- Londra Anlaşması (6 Nisan 1915)
- Sykes-Picot Anlaşması (9-16 Mayıs 1916)
- St. Jean de Marienne Anlaşması (17 Nisan 1917)

Ayrıca 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile 10 Ağustos 1920 tarihli, 13 bölüm ve 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması da Anadolu'yu parçalamak üzere hazırlanmış bir paylaşım belgesidir.

Nihayet 9 asır süren bir mücadelenin sonunda Çanakkale'de düşmana geçit verilmemesine rağmen, Anadolu'ya girmeyi başaramamışlardır. Trablusgarp, Balkan Savaşları derken, Türk Milleti Birinci Dünya Savaşı cehen-neminde kendini bulur. Yemen'de, Galicya'da, Kafkasya'da, Sarıkamış'ta, Filistin'de, Kanal'da ve Çanakkale'de oluk oluk Türk kanı akar. Sadece Çanakkale'de 253 bin şehit verilmiştir. Savaş sonunda Osmanlı mağlup sayıldığından, toprakları haksız bir şekilde paylaşıldı. 30 Ekim 1918 sonrasında Doğudan Ermeniler, Güneyden İngilizler ve Fransızlar üzerimize yürümüş, İtalyanlar Konya'ya kadar yayılmışlardı. Karadeniz boyunca silahlandırılmış Rumların ayaklandırılması yetmemiş gibi Batıdan da Yunan ordusunu sürmüşlerdi. Ayrıca arkada fırsat kollayan bazı azınlıklar da akba-ba gibi üzerimize üşüşmüşlerdi. Varlıklarını borçlu oldukları Türk devletini tarih sahnesinden silmek için saldırıyorlar, düşmanla işbirliği yapıyorlardı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunan askeri bir süre sonra, İngilizlerin de kışkırtması ile Ankara'ya doğru yürüyüşe geçti. Emperyalist güçlerin siyasi ve maddi desteğini de alan Yunan ordusu hızla ilerliyordu. İzmir, Aydın ve Manisa'nın işgalinden sonra Uşak, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Bilecik ve Bursa birer birer işgal edildi. Her yeri yakıp yıktılar. Çoluk-çocuk demeden binlerce masum kişiyi katlettiler, kocalarıyla çocuklarının, kardeşlerinin ve babalarının gözleri önünde kadın ve kızlarımızın namuslarına saldırıldı, pek çok kadınının memelerini kesmek ve tenasül uzuvlarına koymak suretiyle insanlık tarihinin hiç kaydetmediği aşağılık rezaletleri ifti-

hazırlanmıştır. Ayrıca Trandafir G. Dujuvara, plan ve projelerin hazırlanması ve uygulanmasında Hristiyan din adamlarının önemli rollerinin olduğunu da belirtmektedir. Kitabın Türkçe çevirileri için bk. Yakup Üstün, **Türkiye'yi Parçalama Planları** (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993); Pulat Tacar, **Türk İmparatorluğunun Parçalanması Hakkında 100 Proje** (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017).

har ve gururla işlediler. Çünkü “hasta adam” dedikleri bir milletin sonunun geldiği, son nefesini Ankara’da vereceği sanılıyordu. İnanıyorlardı ki, uzun yıllar devam eden savaşlar sonunda yorgun ve fakir düşen Türk milleti bu istilaya karşı duramaz ve Türk toprakları da kolaylıkla paylaşılır. Fakat unutulmaları bir şey vardı: Türk’ün başını hep dik tuttuğu, onurunu çiğnetmediği, Ergenekon’dan Malazgirt’e, İstanbul’un fethinden Çanakkale’ye geçen binlerce yıllık süreçte Türk adının bağımsızlık, kahramanlık, yiğitlik ve cesaret kavramları ile özdeşliğini... Başka bir ifade ile, Mustafa Kemal Paşa’nın “**Milli İntibah**” diye tanımladığı Türk milletindeki uyanış, işgalci güçleri büyük bir hayal kırıklığına uğratacaktı. Kurtuluş Savaşı, işte bu yüksek karakterin simgeleştiği, tarihteki en canlı örnektir.

Çünkü Türk Milleti kadını erkeğiyle, yaşlısı genciyle, köylüsü kentlisiyle, askeri sivilisiyle, din adamlarıyla göreve koşturmuştu. Öyle ki çocuklar yetişkinlerin yanı sıra vuruşmalara katılmış, Türk Milletinin makûs talihini değiştirmek için görev almışlardır. Büyük Taarruz öncesi, Fahrettin Paşa’nın gözüne çocuk denebilecek yaşta birisi ilişir. Bu çocuk asker, Aydın’ın Germencik ilçesindendir. Adı da Ali’dir. Bir kolunu Sakarya Savaşı’nda kaybetmiştir. Bir kolu olmadığı için Paşa onu mutfakta görevlendirilmesini emreder. Buna rıza göstermeyen Ali, yalvarırcasına Fahrettin Paşa’ya bakarak; “Paşam, Yunan köyümü yaktı. 6 yaşındaki kardeşim süngülendi. Anam gözlerimin önünde yakıldı. Beni mutfakta görevlendirmeyin. Germencik’e elimde al bayrak ile ilk önce ben girmek istiyorum” der. Ali’nin bu sözlerinden duygulanan Fahrettin Paşa’nın gözlerinden bir damla yaş süzölmüş ve Ali, Dumlupınar Başkomutan Meydan Muharebesi esnasında en ön saflarda görev almıştır. Daha niceleri kurtuluş mücadelesinde görev almışlardır. Onların her biri taze birer fidandı. Örneğin Zonguldaklı Kömürcüoğlu Nihat, henüz 13 yaşlarında bir çocuktuktu. O da Dumlupınar’a koşturmuştu. Orada kurtuluş için, hürriyet için şehit oldu.

14 yaşındaki Sakatların İsmail de henüz oyun çağında bir çocuktuktu. O da cepheye koştu. Dumlupınar önlerinde düşmanı çıkmaz yola yönlendirerek tuzağa düşürdü. Durumun farkına varan Yunan subayının kurşunlarıyla o da şehit oldu.

Kadınlarımız, annelerimiz, ninelerimiz cephe gerisinde sadece çiftle çubukla uğraşmamışlar, fiilen düşmana karşı vuruşmalara katılmışlardır. Sultanahmet mitinglerine öncülük eden ve daha sonra da Garp Cephesinde fiilen görev alan Halide Edip ve Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetini kurarak mücadeleye katılan Melek Hanım başta olmak üzere,

Osmaniye'nin Fransızlardan kurtarılmasında üstün yararlılık gösteren Tayyar Rahmiye, Adana ve çevresinin kurtuluşunda görev alan Hatice kadın, Karamürsel ve çevresinde düşmana göz açtırmayan Erzurumlu Kara Fatma, İnönü, Sakarya ve Dumlupınar Savaşlarına fiilen katılmış ve bu savaşlarda iki oğlunu şehit veren Aydınlı Ayşe Çavuş, Kuva-yı Milliye reisi olarak düşmanla vuruşmalara katılan Gördesli Makbule, 25 Temmuz 1919'da Sarayköy'e gelen İngiliz Heyetine; *"...Bu kudurmuşları (Yunanlıları) bizim üzerimize neden gönderiyorsunuz? Gelecekleri varsa görecekları de vardır..."* diyerek ellerindeki silahlarla üzerlerine yürüyen Adöv Ayşe ve Sığmalı Kara Fatma bu kadınlarımızdan sadece bir kaçıdır. Pek çok kadınıımız onbaşı, çavuş ve üstteğmen rütbelerine terfi ettirilerek, İstiklal Madalyası ile onurlandırılmıştır.

10 Eylül 1922'de Bursa'nın kurtuluşunda Üsteğmen Fatma Seher Hanım müfrezesiyle hazır bulunmuştur. Ayşe Çavuş da 9 Eylül'de İzmir'e giren birliklerimizin en önünde bulunuyordu. Yine kadınlarımız, Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde görev almıştır. 1920-1921 ve 1922'nin soğuk kış günlerinde onlar, kağı arabalarının ardında kardan buzdan heykelcikler oluşturmuşlardır. Sırtlarındaki yavrularının üzerine örttükleri örtüleri kardan yağmurdan ıslanmasın diye mermilerin, silahların üzerine örtecek kadar onlar yurtseverlerdi. Onların pek çoğu Şerife Bacı gibi kağı kollarında doğa koşullarına yenik düşüp, donarak yaşamını yitiren erdemli Türk kadınları idi. Onun içindir ki, Atatürk *"Dünyada hiçbir milletin kadını, milletin ve vatanının kurtarılışında ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım diyemez"* diyecektir.

Dün Anadolu'nun Türk ve Müslüman yapılmasında olduğu gibi, son Bağımsızlık Savaşımızın kazanılmasında cephe gerisinin organize edilip, mukavemet teşkilatlarının kurulmasında, halkın cepheye teşvik edilmesinde pek çok din adamları da ön saflarda yer almışlardır. İlk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'den; *"kâfirin işgal ettiği yerde Cuma namazı caiz değildir"* ve *"vatanımızı müdafaya mecburuz"* diyen Sarayköy müftüsü Ahmet Şükrü ve Çal müftüsü Ahmet İzzet Efendilere...

İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan işgaline karşı çıkılmaması emri üzerine, *"Vali Bey, Vali Bey... Bu sakalım kanımla kızarabilir, ama bu alna düşmanı sükûnetle selamlamış olmanın karasını sürerek, huzur-u ilahiye çıkamam"* diye haykıran İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendiye...

Yunan güçlerinin Ankara'ya doğru ileri harekâta geçmeleri karşısında TBMM'de tartışmaların yapıldığı sırada Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın *"Hocam vaziyet tehlikededir... Bir cephe kurabilmek için bize beş ay lazımdır"* demesi üzerine **"düşmanı beş ay oyalamak yerine düşmanı durdurabileceğini"** Meclis kürsüsünden haykıran İsmail Şükrü (Çelikalay), Isparta ve çevresinden topladığı Demiralay adlı gönüllülerle Aydın-Köşk Cephesinde düşmanla çarpışan Hafız İbrahim (Demiralay) ve beldelerinden oluşturdukları gönüllülerin başında Aydın-Köşk Cephesinde Yunanlılarla vuruşmalara katılan Denizli Sancağı din adamları; Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi (Tokcan), Çal Müftüsü Ahmet İzzet (Çalgüner), Müderris Hasan (Bilgin), Müderris Ali (Sönmez), Müderris Süleyman (Akşit), Müderris Abdullah (Karayazılı), Molla Bekir ve İmam-Hatip Yusuf (Ulu) Efendilere.

Milli Mücadele'nin meşru olduğuna dair fetva veren Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi'den Mustafa Kemal Paşa'ya; *"Paşam!... Bütün Amasya emrinizdedir"* sözleriyle karşılayan Müftü Hacı Tefvik ve *"Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti ve istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak icap ederse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Hiçbir şahıs ve makamın mevcudiyeti kalmamıştır? Tek kurtuluş çaresi halkın doğrudan doğruya hâkimiyeti ele alması ve iradesini kullanmasıdır"* şeklindeki vaazlarıyla halkı aydınlatan Vaiz Abdurrahman Kamil, Maraş'ta kurtuluş meşalesini yakan Sütçü İmam ve daha niceleri Mustafa Kemal Paşanın **"Ya İstiklal, Ya Ölüm"** parolası etrafında birleşmişlerdir. Ordu yokken meydana getirilmiştir.

Öte yandan zenginlerimiz mallarını feda ettiler. Pek çok gencimiz canını verdi. Annelerimiz oğullarının, ninelerimiz torunlarının, kadınlarımız eşlerinin, kızlarımız sevdiklerinin, nişanlılarının hasret ve hicranına katlandılar. Ayrıca onlar, gündüzleri tarla, bağ-bahçe işleri ile uğraşarak, geceleri de *Tekalif-i Milliye'*ye çorap, fanila örerek, kendi masraflarından başka askerlere harçlık gönderme mücadelesi verdiler. Bu arada halkımız karınları doyuncaya kadar yemekten, zevklerine göre giyinmekten mahrum, çocuklarımız da babasız, ağabeysiz kaldılar.

Böylece öldü sanılan Müslüman Türk doğruldu ve yurdunu savunmaya başladı. Dumlupınar Başkomutan Meydan Savaşı öncesinde ne Doğuda, ne Güneyde düşman kalmıştı. Her ikisini de yendik. Bu arada Pontus çetelerini de susturduk. Karşımızda sadece bir Yunan ordusu kalmıştı. Onu da önce İnönü'de durdurarak Türk Milleti makûs talihini yendi. Sonra da 22 gece 22 gündüz süren kanlı vuruşmaların sonunda Sakarya'da bozguna

uğrattık. Düşman Eskişehir-Afyon hattına kadar takip edilebilmişti. Çünkü bu günlerde Türk ordusu gerek sayı itibarıyla, gerekse lojistik imkânlar bakımından Yunan ordusuna kesin bir darbe vurmak için hemen taarruza geçebilecek bir durumda değildi, mutlaka eksiklerini gidermesi gerekiyordu. Ankara derin bir gizlilik içerisinde taarruz hazırlıklarına başlamıştır.

Nihayet hazırlıklar tamamlandı ve 6 Ağustos 1922’de de taarruz emri büyük bir gizlilik içinde orduya iletildi. Yunanlılar ise, esas ağırlık merkezleri olan Afyon-Dumlupınar ve Eskişehir kesimlerinde hendek ve tel örgülerle sağlam bir müdafaa hattı kurmuşlardı. Bu nedenle 20 Ağustos’ta Akşehir’de Başkomutanın, komutanlarla yaptığı toplantıda, taarruz yeri olarak Kocatepe seçilmiş ve taarruz tarihi olarak da 26 Ağustos sabahı kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine, aynı gizlilikle Türk ordusunun bütün ağırlıkları ile birlikte, taarruz hattına intikali sağlanmıştır. Öyle ki, Yunanlıların fark etmemeleri için at ve katırların ayaklarına keçeler ve çuvalar bağlanmıştı.

Ancak, bugünlerde Meclisteki muhalifler de Mustafa Kemal Paşa’ya karşı sürdürdükleri muhalefetin dozunu artırmışlardı. TBMM’de tartışmalar eksik olmuyordu. Ulus’taki Meclis binasının kürsüsünün üç basamaklı tahta merdivenlerinden bir milletvekili inerken, diğeri çıkıyordu.

Kimi *“Hükümet bir yıldır niye bekliyor?”* diye bağırıyor; *“Ordu daha hazırlanmadı mı?”* diye soruyor; kimi ise, Sakarya kahramanı Mustafa Kemal’i korkaklıkla suçluyor, *“Bu zulüm ve işkenceler ne zaman bitecek? Vatan ne zaman kurtulacak? Hükümet istifa!”* naraları atıyordu.

Bu eleştirileri Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa (Özalp) göğüsledi. Gizli tutulması gerektiğinden o, taarruz kararını açıklayamadı. *“Taarruz kararını aldık, 26 Ağustos’ta düşmana saldırıyoruz”* diyemedi. Sadece, *“Hazırlanıyoruz...”* diyebildi. Ancak gerçeği haykıramamanın verdiği sıkıntıdan kürsüden inerken yanaklarından yaşlar süzülüyordu.

26 Ağustos 1922 gününün erken saatlerinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi, Batı Cephesi Komutanı İsmet ve Birinci Ordu komutanı Nurettin Paşalarla birlikte savaşı yönetmek üzere Kocatepe’deydi. Onlar, canları kanları pahasına topraklarını savunmak üzere buradaydılar. Ayrıca yurtları için binlerce canı feda etmeye de hazırdılar. Son yürek durana, son damla kan akana kadar vatanlarını savunacaklardı. Türk’ün kaderinin çizileceği ölüm-kalım mücadelesine gidiliyordu. Taarruz başlamak üzereydi. Su bulabilenler su ile abdestlerini almışlar, bulamayanlar ise teyemmüm yaparak saf tuttular. Sonra da eller semaya açıldı:

"Ya Rabbi düşmanı yurttan atmadan, İzmir'i görmeden canımı alma, şehadeti nasip etme!" diyerek askerlerimiz dua ederken; Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ise şöyle yakarıyordu:

"Ya Rabbi! Sen Türk ordusunu muzaffer et... Türklüğün, Müslümanlığın düşman ayakları altında esaret zincirinde kalmasına müsaade etme!"

Yaveri Muzaffer Kılınc, o anda Başkomutanın gözlerinden birkaç damla yaşın süzüldüğünü gördüğünü anılarında belirtir.

Büyük taarruz, 26 Ağustos 1922 günü saat 5:30'da alacakaranlığı gümbürtüsü ile yıkan topçu ateşiyle başladı. Top gümbürtüsü, sanki yaklaşan zaferin müjdecisiydi. Yunan mevzileri üzerinde patlayan 300'den fazla top, bütün dünyaya şu gerçeği haykırıyordu.

"Duyusun bunu kâinatta herkes, Türk'ün sesidir bu gürleyen ses!"

Taarruz, Yunan ordusu için pek şiddetli başlamıştı. Gaflet uykusunda yakalanan Yunan birliklerinin üzerine yağmur gibi mermi yağıyordu. Doğu sancısı sona ermiş, artık zafere giden yol açılmıştı. Ancak 57. Tümen Çiğiltepe'yi bir türlü zapt edememişti. Bu durum ordumuzun ileri harekâtını yavaşlatıyordu. Bu yüzden 57. Tümen Komutanı Albay Reşat Bey'e Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, telefonla şu emri verdi:

"Reşat Bey, tümeninizin harekâtı yavaşladı. Bütün cephe durumuna etki ediyorsun."

Albay Reşat Bey, Başkomutanın emrini yerine getirmek için verilen kayıplara bakmaksızın tümence defalarca düşmana taarruzda bulundu. Albay Reşat, son taarruzdan önce emir subayı ile *"Paşaya söyleyiniz, Çiğiltepe yarım saate kadar alınacaktır, rahat olsunlar"* haberini gönderdi. Savaş tekrar şiddetlendi. Yunanlılar karşı taarruzlarla Reşat Beyin taarruzunu sonuçsuz bıraktı. Yarım saat geçtiği halde Çiğiltepe hala Yunanlıların elinde bulunuyordu.

Albay Reşat Bey, Başkomutanına verdiği sözü yerine getiremediği için çok üzülmüştü. Emir subayına verdiği bir kağıda **"Verdiğim sözü yerine getiremedim. Artık yaşayamam"** yazarak hemen oracıkta hayatına son vermiştir. Tepenin alınamamasından dolayı komutanlarını yitirdiklerini öğrenen tümen personeli, Albay Reşat'ın ölümünden yarım saat sonra Çiğiltepe'yi almayı başarmıştır.

Çiğiltepe'nin de alınması ile birlikte kurtuluş aşkıyla kalpleri çarpan on binlerce Mehmetçik, deli rüzgar gibi esti, Allah Allah nidalarıyla ileri harekâta geçti. Nal sesleri, süngü ve kılıç şakırtıları birbirine karışıyordu.

Ay yıldızlı bayrak, düşmanı savuruyor, altı ayda aşılmaz denilen tel örgülerle çevrili Yunan mevzileri kumdan kaleler gibi birer birer yıkılıyordu. İki gün içerisinde Afyonkarahisar'ın 40-50 Km civarındaki bütün düşman müstahkem mevzileri ele geçirildi. Bu mevziler, Türk'ün azmine, iman gücüne altı saat bile dayanamamışlardı. Tel örgüler süratle geçildi. Aralıksız gümbürdeyen top sesleri makineli tüfeklerin aman vermeyen sürekli ateşleri, Mehmetçiklerinin ellerinde parlayan süngüler, kılıçlar, duman duman yanan dağlar, tepeler... Artık Yunanlıların en önemli karargâhları Türklerin elindedir.

Düşman ise, canını kurtarmak için Dumlupınar'a doğru panik içinde yürüyüşe geçmişti. Oysa ki Dumlupınar'daki Yunan mevzileri çoktan boşaltılmış, askerleri de Uşak'a doğru kaçmaya başlamışlardı. Ancak Fahrettin Paşa komutasındaki Türk süvarileri, düşmanın bağına mızrak gibi saplanarak, onların İzmir ile bağlantılarını kesmişlerdi. Süvarilerimiz Yunan askerlerine göz açtırmıyordu, şimşek gibi çakıyor, yıldırım gibi vuruyorlardı. Tarihler 30 Ağustos 1922'yi gösterdiğinde işgalciler, Aslıhanlar mevkiinde kısırıldı. Türk ordusunun karargâhı da Zafertepe-Çalköy yakınlarındaydı. Aynı günün sabahı, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da oradaydı. O, buradaki 1181 rakımlı tepeden muharebeyi sevk ve idare etmekteydi. Burada sözü Başkomutan'a bırakalım:

Arkadaşlar, saatler ilerledikçe gözlerimin önünde ortaya çıkan manzara şu idi: Düşman başkomutanının şu karşıki tepede son gayreti ile çırpındığını görüyor gibiydim. Bütün düşman mevzilerinde büyük bir heyecan ve korku vardı. Artık toplarının, tüfeklerinin ve mitralyözlerinin ateşlerinde sanki bir öldürücü güç kalmamıştı. Bu ovoidan, kuzeyden ve güneyden birbirini takiben avcı hatlarımızın, batmakta olan güneşin son ışığı ile parlayan süngüleri her an daha ileride görülüyordu. Düşman mevzilerini saran bir daire üzerinde mevzi almış olan bataryalarımızın aralıksız ve amansız ateşleri, düşman mevzilerini içinde durulmaz bir cehennem haline getiriyordu. Güneş batımı yaklaştıkça ateşli, kanlı ve ölümlü bir kıyametin kopmak üzere olduğu bütün ruhlarda hissediliyordu.

Biraz sonra dünyada büyük bir yıkım olacaktı ve beklediğimiz kurtuluş güneşinin doğabilmesi için bu çöküş lazımdı. Zulmetler içinde bu çöküş gerçekleşmeliydi. Hakikaten semanın karardığı bir dakikada Türk süngüleri düşman dolu o sırtlara hücum ettiler.

Artık karşımızda bir ordu, bir kuvvet kalmamıştı. Tamamen mahvolmuş, perişan bir artakalmış kitle bulunuyordu...

Efendiler, ertesi günü tekrar bu savaş meydanını dolaştığım zaman, ordumuzun kazandığı zaferin büyüklüğü ve buna karşılık düşman ordunun yakalanmış olduğu felaketin dehşeti beni çok duygulandırdı... Bütün vadiler, dereler, bütün korunaklı ve gizlenmiş yerlere bırakılmış topraklar, otomobillerle, birçok teçhizat ve malzeme ile ve bütün bu terk edilenler arasında yığınlar oluşturan ölümlerle, toplanıp karargâhımıza sevk olunmakta bulunan sürü sürü esir kafileleri hakikaten bir mahşeri andırıyordu. Bu dar ateş ve şiddetli saldırı çemberinde bugün için kurtulabilenler birkaç bin kişilik artakalanlardan ibaretti. Fakat onlar da daha büyük Türk çemberi içinden çıkmaya muvaffak olamayarak, başlarında başkomutanları bulunduğu halde beyaz bayrak çekmeye mecbur olmuşlardı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi Yunan ordusu, beş gün içinde bozulup dağılırken, geride bıraktığı manzara adeta bir felaketi andırıyordu. 30 Ağustos'ta Gazi'nin idare ettiği Meydan Muharebesi'nde düşmanın ana kuvvetleri imha edilmiş, pek çok esir alınmıştır. Yunan Ordusu Başkomutanı General Trikopis de esirler arasında bulunuyordu.

Elde edilen bu zafer, İstiklal Marşımızın **“Şüheda fışkıracak toprağı sıksan şüheda”** mısrasında ifadesini bulan bir mücadelenin sonucudur. Bu uğurda şehit olmuş binlerce insanımız, kanlarıyla suladıkları Dumlupınar topraklarında yatıyor. Anadolu'nun her köşesinden, her vilayetinden gelen Mehmetler ile birlikte; Akhisarlı Ayşeler, Aydınlı Fatmalar, Emetli Zeynepler koyun koyuna uyuyor. Pek çoğu henüz çocuk yaşta toprağa düşmüştür.

Dumlupınar'da toprağa düşenlerden birisi de Harputlu Yüzbaşı Şekip'tir. 29 Ağustos 1922 günü, o bölüğünün başında büyük bir cesaretle çevre savunmasında bulunan düşman keşif grubunun içerisine saldırarak 2000 kadar Yunan askerini esir almıştır. Derinliklerde bulunan düşman toplarını ele geçirmek üzere hücumla geçtiğinde bir kısım askeriyle birlikte şehit düşer.

Dumlupınar'da şehit düşen kahramanlarımızdan birisi de, Çetmili (Çetmi: Konya'nın Taşkent ilçesine bağlı bir kasabadır) Kara Ali Çavuş'tur. O, Anadolu'da Milli Mücadele başlayınca Doğu Cephesinden Dumlupınar'a koşmuş, Başkomutan Meydan Muharebesinde 19 yaşındaki alay sancak-

tarı Mehmet Onbaşı ile karşılaşmıştır. Mehmet Onbaşı, Onun 11 yıl önce Balkan Savaşlarına katılmak için köyünden ayrılırken bıraktığı 8 yaşındaki oğludur. Bu büyük asker, Balkan Savaşlarından sonra sırasıyla Galicya, Hicaz, Yemen, Kafkasya'dan sonra, 31 Ağustos 1922 günü 11 yıl sonra kavuşabildiği oğlunun kollarında şehit düşmüştür. Oğlu kahraman Onbaşı Mehmet de 9 Eylül 1922 günü İzmir'e giren birliğin başında şehit olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos 1922 günü muharebe meydanını gezerken, şehitler arasında düşman topçu mermisinin açtığı çukura gömülmüş bir sancaktar görür. Bu aziz şehit, toprağın üstünde katılmış kolu ile sancağı dimdik tutmaktadır. Manzara karşısında duyulanan Başkomutan, savaş sonrasında yapılacak şehit asker anıtı için buranın sembol alınmasını emreder.

Tarih sayfaları milletimizin kahramanlıkları ile doludur. Sadece biz bunlardan birkaçını sunmakla yetiniyoruz. Mustafa Kemal Atatürk'ün de belirttiği gibi;

...Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ve onun son safhası olan bu 30 Ağustos Muharebesi, Türk tarihinin en mühim bir dönüm noktasını teşkil eder. Milli tarihimiz çok büyük ve çok parlak zaferlerle doludur. Fakat Türk milletinin burada kazandığı zafer kadar kesin sonuçlu ve bütün tarihe, yalnız bizim tarihimize değil, dünya tarihine yeni hareket vermekte kesin tesirli bir meydan muharebesi hatırlamıyorum.

Hiç şüphe etmemelidir ki, yeni Türk devletinin, genç Türk Cumhuriyeti'nin temeli burada sağlamlaştırıldı. Ebedi hayatı burada taçlandı. Bu sahada akan Türk kanları, bu semada uçuşan şehit ruhları, devlet ve Cumhuriyetimizin ebedi muhafızlarıdır...

31 Ağustos günü Çalköy'de yıkık bir evin avlusunda bulunan kırık kağını arabasında Başkomutan, İsmet ve Fevzi Paşalar ile de görüşerek, çekilen düşman kuvvetlerini takip etmek üzere İzmir'e yürüme kararı almıştır.

1 Eylül'de de beklenen şu emri verdi: **"Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir! İleri!"**

Aslında herkes bu emri bekliyordu. Son üç yüz yıldır hep savunmada kalan Türk ordusu, ok gibi ileri fırlamıştır. Öyle ki, düşman kalıntıları ile vuruşa vuruşa ilerlemesine rağmen, 400 km'lik yolu 10 gün içerisinde kat ederek, 9 Eylül'de İzmir'e ulaşmıştır. Hem de günde ortalama 40 km. yol

yürüyerek... Bu durum aynı zamanda Türk askerinin vatanını istilacılardan kurtarma aşkıyla neler yapmaya muktedir olduğunu da gösterir.

Anadolu'nun çileli insanı yaşamında ilk defa gülüyordu. Müjdeli haber bütün köylere kadar ulaşmıştı. Türk ordusu Dumlupınar'dan İzmir'e sevinç gözyaşları ile karşılandı. Türk Bayrağı Bornova'dan gözüktüğünde, Yunan askeri kaçmak için rıhtımda bekleyen gemileri çoktan doldurmuşlardı. İzmir'in azınlık mahallelerinde korku ve endişe yaşanırken, Türk mahallelerinde ise şenlikler vardı. Bir gecede binlerce Türk bayrağı dikildi. Türk ordusu ve onun başkomutanını halk coşkuyla karşıladı. Kimileri sevinç gözyaşları ile askerlerin ellerini, çizmelerini öperken; kimileri de;

"İzmir'in dağlarında çiçekler açar,

Altın güneş orda sırmalar saçar..." marşını söylüyorlardı.

Bu görüntüler kurtuluşu, Türk Milletinin yeniden varoluşunu simgeliyordu. Avrupa'nın **hasta adam** dediği bir Türk devletini bile hiç kimsenin yıkmaya gücünün yetmeyeceği, onu ancak yine kendi içerisinden yeşeren taze bir filizin onaracağı, Türk'ün istiklal ve hürriyetinin nesillerden nesillere, kendi kurduğu bir devletten diğerine devredilip gideceği ispatlanmıştır. Kısaca maddenin her şeye kadir olduğunu zanneden Avrupa yanılmıştı. Yunanlıların yaptığı tahkimat için, *"Türkler bunu altı ayda ele geçirebilse iftihar edebilirler"* diyen İngiliz Başvekili Loyd George, hücumla geçtikten altı saat sonra Türklerin burayı aldığını duyunca oturduğu koltuktan düşmüştür. Bu bakımdan Kurtuluş Savaşı, yalnız Yunanlılara karşı değil; işgalci emperyalist bütün Batı dünyasına karşı kazanılmıştır. Başka bir ifade ile Türk milleti Atatürk önderliğinde Sevr'i tarihin çöplüğüne atarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

Çalışmamızda Milli Mücadele'nin bir kesitini ele aldık. Mücadeleyi, Denizli Sancağı Cephesinden -bu sancaktaki din adamları yönünden- inceledik, araştırdık.

Ancak onların Milli Mücadele'deki hizmetlerini sunmadan önce, bir hususu da belirtmek isteriz: Milli Mücadele'de görev alıp, hizmet eden din adamlarının hepsi; müftü, vaiz ve imam-hatip gibi resmi kadrolu din görevlileri değillerdi. Pek çoğu tarım ve ticaretle iştigal ediyorlardı. Kimisi mahkeme üyesi, belediye başkanı veya meclis üyeleri idi. Kimileri de yedek subay olarak asker idiler. Bununla birlikte onların hepsi gerektiğinde cemaatin önüne geçip, imam-hatiplik yapabilecek, kürsüye çıkıp vaaz verebilecek kişilerdi. Çalışmamız içerisinde bu konuda pek çok örnekle karşılaşılacaktır. Çünkü kendilerinden söz ettiğimiz bu millet hahramanlarının hepsi medre-

selerde öğrenim görmüşlerdir. Cemal Kutay'ın da belirttiği üzere "Medrese adını taşıyan bugünün üniversitesinin Fen Fakülteleri dışındaki Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri ile Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'nin, Âli kısmı dahil Dar'ül-Muallim'in (Öğretmen Okulları), İdâdi (Lise), Rüştiye (Ortaokul) öğretim kadrosu, çoğunluğu ile yetişme ve formasyon bakımından din adamı idiler"¹.

¹ Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1973, s. 5.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE BAŞLARINDA EMPERYALİST GÜÇLER VE OSMANLI DEVLETİ

I. MONDROS MÜTAREKESİ ÖNCESİ EMPERYALİST GÜÇLER VE OSMANLI DEVLETİ

18. yüzyıldan itibaren Avrupa’da meydana gelen büyük teknolojik ve ekonomik gelişmeler, hemen her sahada batılı devletlere üstünlük sağladı. Avrupa’da sanayi inkılâbının bir sonucu olarak bu devrede büyük hamleler yapılmıştır. Sanayinin gelişmesi ve üretim artışı sonunda 19. yüzyıl Avrupa’sı, dünyanın sanayi, sermaye ve üretim merkezi durumuna geldi¹.

Diğer taraftan bu yüzyılda, Avrupa bizatihi sanayinin ortaya çıkardığı problemlerle karşı karşıyadır: Sanayi için hammaddeye, üretimi için de pazarlara ve sermayesi için emeğin ucuz olduğu, tekniğin ve sanayinin bulunmadığı ülkelere ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçları karşılamak, uygulanan himaye politikası nedeniyle Avrupa’da mümkün değildi. Bu yüzden Avrupa devletleri, kıtaları dışında yayılmaya başladılar².

Bu yüzyılın diğer bir özelliği ise; 1789 Fransız ihtilalinin getirdiği, millet, milliyetçilik, hürriyet gibi mefhumların kısa zamanda Avrupa’da yayılması sebebiyle; **Milletler ve Milliyetçilik çağı** olmasıdır. Ayrıca bu yüzyıl, Liberalizm, Demokrasi ve Sosyalizm gibi birbirini takip eden, çoğu defa birbirlerinin tersi olan fikir akımlarının geliştiği bir çağdır³.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi endüstri, ulaşım, ticaret ve haberleşmede önemli ilerlemeler kaydedilmesi büyük devletlerin birbirlerine karşı daha

1 Bernard Lewis, “Osmanlı İmparatorluğu’nun İnhitâtı Üzerine Batı Düşünceleri”, Çev. Salih Tuğ, İTED sayı: 1-2 (1959-1960), s. 161 vd.; Bayram Kodaman, “Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri”, **Türk Kültürü**, sayı: 219 (1981), s. 224; Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Zonguldak Sancağı Zonguldak, Bartın, Karabük**, Ankara, 2009, s. 5.

2 Selçuk T. Trak, **İktisadi Tarihi**, İzmir, 1960, s. 152; Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri** C. 1, Ankara, 1974, s. 68-69.

3 A. Fahri Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1910)**, 3. baskı, Ankara, 1975, s. 96; B. Kodaman, **agm.**, s. 224.

cesaretle üstünlük siyaseti gütmelerine neden oldu. Bu ise aralarında rekabeti ve çelişkiyi artırmıştır¹.

İtalya'nın 1870'te, Almanya'nın ise 1871'de millî birliklerini tamamlamaları, özellikle Almanya'nın 1870'lerde Fransa'yı yenmesi devletlerarası rekabeti büsbütün artırdı. Bu durum, aynı zamanda Avrupa'daki dengeyi bozmuş, İngiltere'yi tek güç olmaktan çıkarmıştır².

19. yüzyılda dünya politikasının ve devletlerin dayandığı temel güçlerin büyük ölçüde değiştiği bir zamanda, Osmanlı Devleti bütün yenileşme gayretlerine rağmen duruma ayak uyduramadı³.

Esasen 18. yüzyılın başlarında hatta 17. yüzyılda Osmanlı Devleti gücüne güvendiğinden Avrupa'da başlayan teknik gelişmeleri yakından takip edemedi ve onları ülkesine taşıyamadı⁴. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nde bir gerileme ve bozulma başladı. Koçi Bey Risalesi'nde de belirtildiği gibi saray, bürokrasi, adliye ve silahlı kuvvetlerin bozulması ile Avrupa Kıtası'nın yeni keşifler dolayısıyla zenginleşmesi, Osmanlı Devleti'nin güçlü devletlerle çevrilmesi ve iç isyanlar da etkili oldu⁵.

Böylece belirtilen nedenlerin sonucu olarak, Osmanlı Devleti 1699 Karlofça antlaşması ile ilk defa toprak kaybetti. Gerilemeye başladıklarını anlayan Osmanlı devlet adamları, bu gidişi durdurmak için çareler aramaya başladılar ve bir dizi ıslahat yaptılar. Ancak yapılan ıslahat daha çok askeri ve mali konularda olduğu için pek faydalı olamadı⁶.

Her geçen gün Osmanlı Devleti büyük topraklar kaybediyor, devletin sınırları başkent İstanbul'a doğru geriliyordu. Bu sebeple; Osmanlı yöne-

1 Raimando Luaraghi: **Sömürgecilik Tarihi**, Çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul, 1975, s. 171 vd.

2 A. F. Armaoğlu, **age.**, s. 160-189.

3 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenileşme hareketleri hakkında geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu konuda şu eserlere bakılabilir: Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev: Metin Kırıtlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1970; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978 Stanford J. Shaw-Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 1-11, Çev. Mehmet Harman-cı, E Yayınları, İstanbul, 1983.

4 Y. Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 4.

5 İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. 3, Ankara 1978, Kl.: 2, s. 331. Bernard Lewis, **age.**, 23 vd, A. Sarıkoyuncu, Zonguldak Sancağı, s. 9.

6 Stanford J. Shaw, **age.**, s. 279 vd.

ticileri bu durum ve artan Rus baskısı karşısında, devletin devamı için ne olursa olsun Batı'ya bağlanmak yolunu çare olarak seçtiler¹.

Osmanlı Devleti'nin bu tutumu, emperyalist bir politika güden Batı için, kaçırılmaması gereken büyük bir fırsattı. Bu fırsatı en iyi şekilde kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmek isteyen Batı, 1838 ticaret sözleşmeleri ile işe başladı². 1840 Londra Antlaşması³ sonrasında, İngiliz ve Fransız nüfuzu Osmanlı ülkesinde kesin olarak yerleşti. Zira 1838 Tanzimat Fermanı ile başlayan, 1856 Islahat Fermanı ile te'kit edilen, Reşid, Fuat ve Ali Paşalar'ın vefatlarına kadar sürüp giden ve Osmanlı tarihinin son derece önemli bir bölümünü teşkil eden **Tanzimat Devri** başlamıştı⁴.

Bu devrin en önemli özelliği, Osmanlı Devleti'nin devamı için **Batı'ya bağlanmak** eğilimi, yani Batı'nın diplomatik, askeri, kültürel ve ekonomik yardımı temin edilmedikçe devletin devamına imkan bulunmadığı görüşünün hakim olması ve bir himayenin temini için her türlü fedakarlığa katlanmak gereğinin benimsenmesidir. Bu dönemde, Batı'ya verilen tavizlerin Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını yıktığını ve bütün Osmanlı toplumunun ekonomik ve kültürel yönden, dolayısıyla politik ve askeri bakımdan bağımlı bir yarı sömürge haline gelmesine sebep olduğunu, hiçbir şekilde saklamak mümkün değildir⁵.

Tanzimatçılar, Batı'nın kapitalist toprak ve ticaret düzenini Osmanlı toprak⁶ ve ticaret⁷ düzeninin yerini almasına fırsat verip köylü esnaf ve zanaatkarın dehşetli bir krizle karşılaşmalarına sebep olmuşlardır⁸. Ayrıca,

1 Tefvik Çavdar, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ankara, 1970, s. 28-31.

2 1838 Ticaret sözleşmelerinin neticesi hakkında bilgi için bk. "Ahmet Yücekök, Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri" **SBFD**, C. XXIII, Sayı: 1-2 (1968), s. 115 vd; Mübahat Kütükoğlu, **age.**, C. 1, s. 68 vd.; A. D. Novıçev, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi**, Çev. Nabi Dinçer, Ankara, 1979, s. 75-11.

3 Antlaşmanın metni için bk. Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Me-tinleri**, C. 1, Ankara, 1953, s. 303-308.

4 Ercümend Kuran, "Tanzimat Hareketinin Türk Tarihinde Yeri", **Türk Kültürü**, C. IX, Sayı: 100 (1971), s. 284

5 Çavdar **age.**, s. 32-39; A. D. Novıçev, **age.**, gös. yer.; B. Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları", **Milli Kültür**, C. 11, S. 1 (1980) s. 24-33.

6 Miri

7 Lonca

8 Ömer Celal Sarç. "Tanzimat ve Sanayimiz", **Tanzimat 1**, İstanbul 1940, s. 247; Edward C. Clark "Osmanlı Sanayi Devrimi", çev. Yavuz Cezar **BITD**, C. XIV, s. 88-83-84, 1974), s. 22 vd.

Batı'ya verdikleri gümrük imtiyazları yoluyla da henüz gelenekçi üretim metoduyla çalışan Osmanlı Sanayii'nin yıkımına zemin hazırlamışlardır¹. Avrupa'dan alınan ve şartları son derece ağır borçlarla da devlet maliyesi iflasa sürüklenmiştir². Tanzimat'ın iç ve dış politikasının Batı'ya bağımlılığı, ekonomik bağımlılık sebebiyle daha da artmıştır. Özellikle Abdülmecit devrinde (1839-1861), bakanlık hatta hükümet değişikliklerinin isteklere göre yapıldığını söylemek acı da olsa bir gerçektir³.

1839 sonrasında, Batı'ya verilen ve yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız tavizler sonucu, 1853'lerde Osmanlı-Rus çatışmasında, İngiltere ve Fransa Türk tarafını tuttular. Kırım Savaşı (1853-1856), Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin⁴ galibiyetiyle neticelendi⁵.

Osmanlı İmparatorluğu 1870'lere kadar siyasi yönden ciddi bir buhranla karşılaşmadı. Fakat 1870 Prusya-Fransa savaşında, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinin dayanağı Fransa'nın yenilmesi büyük sarsıntı meydana getirdi. Rusya bundan faydalanarak 31 Ekim 1870'de, 30 Mart 1856'da imzalanan Paris antlaşmasının⁶ Karadeniz'de Rus donanmasının bulundurulmasını yasaklayan 13. maddesinin kaldırdığını ilan etti. Osmanlı Devleti bu olup bittiyi 13 Mart 1871'de Londra'da düzenlenen konferansta kabul etmek zorunda kaldı⁷. Ali Paşa'nın ölümünden (7 Eylül 1871) sonra, ülkenin yönetimi sık sık değiştirilen ve birbirlerine düşman olan sadrazamlara verildi. Bu idareciler döneminde devlet ciddi bir buhranla karşılaştı⁸. Osmanlı yöneticileri Tanzimat'ın ilk yıllarında Avrupa'da bol bol buldukları kredileri

1 Ahmet Yücekök, **agm.**, gös. yer; Niyazi Berkes, **Türkiye İktisadi Tarihi**, C. 2, İstanbul, 1970, s. 277-279; Mübahat Kütükoğlu, **age.**, C. 1, gös. yer. Rifat Önsay, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri", **Milli Kültür** C. II s. 3-4-5 (1980) s. 71-74.

2 Y. Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. 1, İstanbul, (1940), s. 35-36; Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri**, (1838-1850) C. 2, İstanbul, 1976, s. 109; M. Belin, **Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler**, çev. M. Ziya, İstanbul 1981, s. 284-288.

3 Stanley L. Poole, **Lord Straldford'un Türkiye Hatıraları**, çev. Can Yücel, Ankara 1959, s. 190.

4 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Müttefikleri: İngiltere, Fransa ve Sardunya/İtalya'dır

5 Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Ankara, 1970, s. 74.

6 Antlaşmanın metni için bk. Nihat Erim, **age.**, s. 341-353.

7 Tuncer Baykara, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1981, s. 14-15.

8 Stanford J. Shaw-Ezel Kural, **age.**, C. 11, s. 194-195.

1872 yılından itibaren son derece ağır şartlarla bile bulamaz olmuşlardı. Zira Batı, kredi musluklarını kapamıştı¹. Ayrıca; 6 Ekim 1875'te Osmanlı Hükümeti'nin aldığı borcun faizlerini bile zamanında ödeyemeyeceğini bildirmesi Avrupa'da aleyhimize büyük bir tepki yarattı².

Bu sebeple; Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına menfaatları³ gereği mecbur olan İngiltere ve Fransa'nın durumu 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi öncesinde, 1853'lerdekinden tamamıyla farklı hale gelmiştir: Öyle ki, Batı 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü resmen garanti etmiş görünmesine rağmen el altından Rum, Sırp, Bulgar ve Ermeni ihtilalcilerini yönetmekten ve onlara yardım etmekten de geri kalmamıştır. Rusya bu komiteleri kurmak ve yönetmekte ne derece gayret göstermişse; Fransa, İngiltere ve Avusturya da o kadar çabalamıştır⁴.

Büyük güçlerin bu çabalarının bir sonucu olarak, 1861'lerde Eflak-Boğdan'da Romen birliği kuruldu. Rusya, Avusturya ve İngiltere Ağustos 1875'te Bosna-Hersek isyanı ile harekete geçerek, Çar I. Nikola'nın 1853'te **"Hasta Adam"** dediği Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bölüşüleceği hususunda birbirlerine düşmelerine rağmen, **Parçalama ve Paylaşmak** konusunda müşterek faaliyete geçtiler. Böylece, **"Şark Meselesi"** yeni bir boyut kazandı⁵. Zira büyük devletler için, sömürgeleri arasındaki irtibatı

1 İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul, 1940, s. 28.

2 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, 2. Baskı, Ankara, 1977, s. 78. T. Baykara, **age.**, gös. yer.

3 İngiltere; Osmanlı Devleti'ndeki ticari çıkarlarının devamı ile Akdeniz ve Hindistan ulaşım yollarının güvenliğini sağlamak düşüncesiyle; Fransa ise; Mısır'a yerleşmek (1798) denemesinden başarısızlığa uğradıktan sonra, kapitülasyonlarla sağlanmış olan ekonomik ve kültürel imtiyazlardan dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması ilkesini benimsemektedirler. (B. Kodaman, "Plevne'nin Düşmesinden Sonra Osmanlı Dış Politikası" **Yeniçağ Dergisi**, Sayı (yok), (1981) s. 4-5.

4 Ziya Gökalp, "Boğazların Serbestisi, Bu sözün İngilizce manası **"Küçük Mecmua**, Sayı: 19 (1922), s. 9-4; Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **Komitacılar** (Sultan II. Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda), 2. Baskı, İstanbul, 1972, s. 19-66.

5 Çalışmamızın Yunan Megali İdeası kısmında da daha ayrıntılı olarak dile getirileceği üzere, Viyana kongresi (1815) esnasında Çar Alexandre tarafından ilk olarak kullanılan **Şark Meselesi** tabiriyle, büyük devletlerin Osmanlı topraklarındaki azınlıklara ilgileri çekilmek istenmişti. Daha sonraki yıllarda ise, bu deyimle Avrupa devletlerinin Türkiye politikaları anlaşılır oldu. Yüzyıllara göre değişik hedefler gösteren bu politika 19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması, ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, 20. Yüzyılda ise bütün Osmanlı topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanılmıştır. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1947, s. 207-208. Bu konuda daha fazla bilgi

temin etmek gayesiyle stratejik mevkileri ele geçirmek veya kontrolleri altında tutmak son derece önemli idi¹.

Osmanlı İmparatorluğu ise, geniş topraklara sahip oluşu, dünya ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu, sanayinin can damarı haline gelecek olan petrol ve diğer yer altı zenginliği olan maden bölgelerinin elinde bulunuşu, Avrupa'ya yakınlığı dolayısıyla, emperyalist güçler için son derece uygundu. Bu sebeple; 20. yüzyıl başlarında Osmanlı toprakları; İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve Avusturya gibi devletlerin yarıştığı bir yer durumuna geldi. Emperyalistlerin bu yarışı, İmparatorluğun zayıflamasıyla bölme ve işgal etme hareketlerine dönüşmekte gecikmedi.

Nitekim 1911'de İtalyanlar Libya'yı (Trablusgarp) işgal ettiler. Arkasından Rodos ve On İki Ada da İtalyan işgaline girdi. Cezayir daha 1830 yılında Fransa tarafından işgal edilmişti. 1821'de ayaklanan Yunanistan 1829'da bağımsız bir devlet olmuştu. 1878'de Bulgaristan'a özerklik verilmişti. Daha sonra Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan bağımsız birer devlet kurmuşlardı. Öte yandan 1878'de Kıbrıs da İngiliz yönetimine bırakılmıştı. Böylesi bir siyasi ortam içerisinde Osmanlı Devleti son on beş yılına büyük toprak kayıplarıyla girdi. 1911-1912 yıllarındaki iç ayaklanmalarla birlikte İtalya ile Trablusgarb Savaşını, 1912-1913 yılları arasında da Balkan Savaşlarını yaşadı.

Yeni kurulan Balkan ülkeleri daha önceleri tebaası bulundukları Devlet'e karşı savaş açtılar. 1912 yılında başlayan bu savaşta Osmanlı Devleti yenildi².

Balkan Savaşı'ndaki bu yenilgi imparatorluk için ayrı bir talihsizlik oldu. Zira, Osmanlı Devleti'nin milletlerarası plandaki zayıflığı tamamen ortaya çıktı. Bu durum ise, emperyalist güçlerin (Almanya, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve İtalya) iştahını kamçıladi. Bu bakımdan bu devletler Osmanlı toprakları üzerinde daha önce tespit ettikleri nüfuz bölgelerine bir an evvel sahip olmak istediler³. Ancak nüfuz bölgelerinin tespitini ikili

için bk. Ahmet Saip, Şark Meselesi, İstanbul, 1327, Ali Kemal, **Mesele-i Şark**ıyye, Mısır, 1900.

1 Bayram Kodaman, Şark **Meselesinin Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 163.

2 T. Baykara, **age.**, s. 19-24.

3 Emperyalist devletlerin I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuz bölgeleri, şu şekilde idi: **Alman nüfuz bölgesi**: İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzanan, Anadolu ve Bağdat demiryollarının iki tarafını içine alan bölge, İngiliz Nüfuz Bölgesi: Bütün Arabistan Yarımadası İngiliz nüfuz bölgesi olarak tesbit edilmiştir. Ayrıca, Eğridir,

görüşmelerle yaptıklarından ve paylaşım eşit olmadığı için bu devletler birbirleriyle çıkar çatışmasına girdiler. Bu da onları bloklaşmaya götürdü. Neticede Avrupa'daki emperyalist devletler ikiye ayrılmıştı. Esas olarak İngiltere ve Fransa bir yanda, Almanya ve Avusturya diğer tarafta idi. Daha sonra İtalya'nın, Almanya ve Avusturya ile; Rusya'nın ise, İngiltere ve Fransa ile birleşmesiyle Üçlü İttifak ve İtilaf adlarıyla anılan iki blok meydana geldi¹. Bu bloklaşma ve diğer tarihi sebepler Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep oldu². Osmanlı Devleti bütün gayretlerine rağmen İtilaf Devletleri ile anlaşma elde edemeyince, 1890'lardan itibaren yoğun ticari ve askeri münasebetler tesis ettiği Almanya ile 2 Ağustos 1914'te anlaşma imzalandı³. Belirtilen bu gelişmeler sonunda, Osmanlı Devleti, 1914'te 3 kıtada 8 cephede 2,5 milyonu aşkın askerle katıldığı ve sonunda yenik çıktığı Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak girdi⁴.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk orduları, Kafkas ve Galiciya cephelerinde Ruslarla; Makedonya'da Fransızlar ve Yunanlılarla; Çanakkale'de Fransa, İtalya, İngiltere ve sömürgeleriyle; Irak, Suriye ve Filistin cephelerinde ise; İngiliz askerleriyle savaştı. Bu savaş sürerken İtilaf Devletleri bir taraftan da kendi aralarında Osmanlı topraklarını paylaşmak için gizli anlaşmalar

Beyşehir Burdur göllerini ve İzmir-Aydın demiryolu hattının Afyonkarahisar'a kadar uzanan kısmıdır. Bunlardan başka Irak topraklarının bir kısmı da İngiltere'nin nüfuz bölgesine girmektedir. **Rus Nüfuz Bölgesi:** Bugünkü idari taksimata göre yirmi bir vilayeti içine alan bütün Doğu Anadolu bölgesidir. **Fransız Nüfuz Bölgesi:** Suriye ve Lübnan, Fransız nüfuz bölgesi olarak kabul edilmiştir. Fransa'nın Anadolu'da ise iki ayrı bölgesi bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ereğli'den Trabzon'a kadar uzanan bölge ile Ergani'ye uzanan bölgedir. (Diğeri ise, İzmir-Turgutlu-Afyon demiryolu ile Manisa-Soma Bandırma ve Bursa-Mudanya demiryollarının geçtiği bölgedir. **Avusturya Nüfuz Bölgesi:** Almanya ve İngiltere'nin Anadolu'daki nüfuz bölgesinin güneyine ve İtalyan nüfuz bölgesinin doğusuna rastlayan bölgedir. **İtalyan Nüfuz Bölgesi:** Güney Batı Anadolu'da sınırları tam belli olmayan Muğla ile Antalya illeri arasında küçük bir bölgedir. (Sabahattin Selek, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C. 1. Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1970, s. 9-10.).

- 1 Üçlü İttifak veya İttifak devletleri: Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dır. İtilaf devletleri ise, İngiltere, Fransa ve Rusya'dır. Ancak İtalya, 1915 sonları Üçlü İttifak'tan ayrılarak İtilaf Devletleri'ne katılmıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan da İtilaf Devletleri safında yer aldı.
- 2 A. F. Armaoğlu, **age.**, s. 409-415.
- 3 Bu anlaşmanın imzalanış biçimi hakkında daha geniş bilgi için bk. **Harp Kabinelerinin İsticvabı**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1933, s. 26 vd.
- 4 A. F. Armaoğlu, **age.**, s. 418-422; Sıtkı Aydinel, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi**, Vadi Yay., Ankara, 2008, s. 26. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Kazım Karabekir, **Cihan Harbine Nasıl Girdik**, C. II, İstanbul, 1937.

yapıyorlardı. 26 Nisan 1915'te İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında Londra Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma hükümlerine göre, savaşa katılması halinde Antalya ve çevresi İtalya'ya verilecekti. Ancak bir yıl sonra, 26 Nisan 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya, İtalya'dan gizli olarak Sykes-Picot antlaşmasını imzaladılar. İtalya 1917 başlarında bunu öğrendi ve Güneybatı Anadolu'daki kendine verilmesi kararlaştırılan toprakların sınırlarının belirlenmesini istedi. Bunun üzerine İtilaf devletleri, İtalya'yı darıltmamak için, Aydın Vilayeti, Menteşe (Muğla), Antalya Sancakları ile Konya Vilayetinin büyük bir kısmını vadettikleri St. Jean Maurienne Antlaşmasını 17 Nisan 1917'de imzaya açtılar. Fakat Ekim 1917 Devrimi nedeniyle Rusya bu antlaşmayı imzalayamadı. Bu durum İngiltere'nin işine geldi ve güçlü bir İtalya yerine kendi çıkarlarına alet olabilecek zayıf bir Yunanistan'ı tercih ediyorlardı.

Diğer taraftan aşağıda "Yunan megalı ideası ve İzmir'in işgali" başlığı altında da belirtildiği üzere Yunanistan da İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi karşılığında İzmir ve hinterlandının kendisine verilmesini istedi ve bu hususta da söz aldı¹. Osmanlı İmparatorluğu da İtilaf devletleri karşısında müttefikleriyle beraber yenilgiye uğramış ve 30 Ekim 1918'de Mondros mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştı².

II. İŞGALLER VE YUNAN MEGALİ İDEASI

A. EMPERYALİST GÜÇLERİN ANADOLU TOPRAKLARINI İŞGALLERİ

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, yukarıda da belirtildiği üzere, 30 Ekim 1918 tarihinde, Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bu mütarekenin ilgili maddelerine dayanılarak³ Türk yurdu, İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar tarafından işgal edilmeye başlanmıştır.

İngilizler; İskenderun'u (9 Kasım 1918), Batum'u (24 Aralık 1918), Ayıntab'ı (10 Ocak 1919), Cerablus'u (3 Ocak 1919), Konya İstasyonunu (22 Ocak 1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i (27 Şubat 1919), Urfa'yı (24 Mart 1919) ve Kars'ı (13 Nisan 1919)'da işgal ettiler. Ayrıca, 9 Mart'ta

1 S. Aydın, *age.*, s. 10-13

2 A. F. Armaoğlu *age.*, s. 423-457, A. Sarıkoyuncu, **Zonguldak Sancağı**, s. 9.

3 İtilaf Devletleri işgallerini, Mondros Mütarekesi'nin 3, 7 ve 16. maddelerini ileri sürerek yapmışlardır.

Samsun'a bir müfreze İngiliz askeri çıkmıştır. Bu arada Merzifon'a da bir kıt'a göndermişlerdir. Bunlardan başka İngilizler, 14 Ocak 1919'da Arapınarı ve Sifteke İstasyonlarını, 16 Mart 1919'da da Harapnaz ve Tel'ebyaz İstasyonlarını işgal ettiler.¹

Fransızlar; 9 Kasım 1918'de Trakya'ya bir alay çıkardılar ve daha sonraki günlerde ise, Dört Yol'u (17 Aralık 1918), Mersin'i (17 Aralık 1918), Pozantı'ya kadar Adana Vilayetini (26 Aralık 1918), Çiftehan'ı (16 Nisan 1919) ve Afyonkarahisar İstasyonunu (16 Nisan 1919)'da işgal ettiler². Bu arada Fransa, kömür ocaklarında asayiş korumak bahanesiyle 8 Mart 1919'da bir subay komutasında bir miktar polis, jandarma ve piyade askerini Zonguldak'a çıkardı.³

Öte yandan **İtalya**'ya İtilaf devletlerince Birinci Dünya Savaşına katılmasının karşılığı olarak 26.04.1915 tarihinde Londra Antlaşması ile Antalya ve çevresi verilmişti. Bu bakımdan henüz daha Mondros Ateşkesinin mürekkebi kurumadan İtalya kendisine verilen toprakları işgale kalkışmıştır. Bu bağlamda İtalyanlar, 28 Mart 1919 günü 300'den fazla silahlı ve teçhizatlı deniz askerini Antalya'ya çıkardılar. Daha sonraki günlerde de 28 Mart 1919'da Antalya'yı, 3 Nisan'da Afyon İstasyonunu ve 24 Nisan'da Haydarpaşa'dan Konya'ya bir tabur göndererek Konya İstasyonu'nu işgal ettiler. Ayrıca, 11 Mayıs'ta Bodrum ve Fethiye, 12 Mayıs'ta Marmaris, 13 Mayıs'ta Kuşadası, 14 Mayıs'ta da Selçuk ve Akşehir İstasyonlarını 28.06.1919 günü Burdur'u⁴ işgal ettiler⁵. Bu arada İtalyanlar, 13 Kasım 1918'de 55 parçadan oluşan İtilaf donanmasıyla birlikte İstanbul limanını kontrolleri altına aldılar.⁶

1 Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1973, s. 43, 188-189; Ali Sarıkoyuncu **Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Kültür Bakanlığı Yayını. 1992 Ankara, s. 8.

2 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, 2. baskı, Ankara, 1981, s. 19.

3 A. Sarıkoyuncu **Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, s. 8.

4 Bu konuda daha fazla bilgi için bk. N. Köstüklü **age.**, s. 11-21; Ali Sarıkoyuncu "Milli Mücadele'de Antalya ve Çevresinde İtalyanlar" **Atatürkçü Bilinç** Akdeniz Üniversitesi Yayını C. I, Sayı: 1, (Ocak 1994) 1 vd

5 M. Şahingöz, **age.**, s. 26.

6 İtilaf donanmasının dağılımı şöyledir; 22'si İngiliz, 12'si Fransız, 17'si İtalyan ve 4'ü Yunan'dır. (Sabahattin Selek, **Milli Mücadelede Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C. I, Dilek Matbaası, İstanbul, 1970, s. 59.)

Ayrıca Maraş 22 Şubat 1919'da İngilizlerin çekilmesi ile 30 Ekim 1919'da Fransızlar tarafından işgal edildi.¹ 24 Mart 1919 günü Urfa da İngiliz işgaline uğramıştır.²

Diğer taraftan aşağıda daha geniş açıklanacağı üzere 15 Mayıs 1919 tarihinde de İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Böylece Anadolu'nun paylaşımına İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlarla birlikte Yunanlılar da katılmış oluyorlardı.

B. YUNAN MEGALİ İDEASI VE İZMİR'İN İŞGALI

14 Eylül 1829'da Rusya ve Osmanlı arasında imzalanan Edirne antlaşması³ sonrasında 1830 yılında, Yunanistan bağımsızlığını elde etmiştir. Bu tarihle birlikte Yunanistan'ın bir türlü tatmin edilmeyen özellikle Anadolu'ya yönelik istekleri de su yüzüne çıkmıştır. Esasen bağımsızlık için 1821'de Mora'da başlayan ayaklanmalardan bu yana, Yunan tarafının tutum ve faaliyetlerinde daima aktif faktörler hakim olmuştur. Onların bu politikalarının sebebi; bir ayağı Asya'da bir ayağı Avrupa'da olan büyük Yunanistan'ı kurma gibi tarihi bir ideale sahip olmalarıdır. Yunanistan'ın bağımsızlık hareketleri Fener Rum Patrikhanesi'nden yönetilmiştir. Bu ihanetinin cezasını da Patrik V. Gregorius, Patrikhanenin kapalı kapısının önünde ipe çekilmekle çekmişti⁴. Megali İdea da aynı tezgahta imal edilmiştir.

Megali İdea, Büyük fikir, Büyük Mefkure olarak bilinen bu ideale göre Yunanistan'ın sınırları doğuda; Anadolu ortalarından, kuzeyde; Karadeniz'in Kırım'ı da içine alan kuzey kısımlarından ve Karpat dağları ile Tuna nehrine kadar uzanıyordu. Batı ve Güney sınırları ise, Adriyatik ve Akdeniz'den geçiyordu.⁵ Tabii hayal edilen bu büyük Yunanistan'ın baş-

1 Bu konuda bk. Yaşar Akbıyık **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1990 s. 1 vd. A. Sarıkoyuncu **Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, s. 8.

2 Urfa'nın işgali hakkında daha fazla bilgi için bk. İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa** (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2003 s. 40 vd.

3 bk., Treaty of Adrianopk, Treaty of Peace between Russia and Turkey. Signed at Edirne, 14th September, 1829.

4 bk., Yavuz Ercan, "Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü" **Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)**, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri. Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 195-209.

5 Yunanistan'ın bu sınırları aynı zamanda *Etnik-i Etery* adlı cemiyetin de ilk kurucularından olan Şair Riligas tarafından resimlenerek bastırılıp dağıtılmıştır (Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri**, İstanbul, 1940, s. 19).

kenti de İstanbul olacaktı.¹ Kısaca Hellen emperyalizmi diyebileceğimiz Megali İdea, “Hellenlerin önderliğinde Bizans İmparatorluğu’nu yeniden diriltmek hedefi” olarak da tanımlanmıştır. Ocak 1844’te, milletvekili Kollettis, Yunan Meclisinde Megali İdea’yı şöyle tarif etmiştir:

“Yunanistan Krallığı, Yunanistan değildir. Yunanistan’ın bir parçası, en küçük en yoksul parçasıdır. Yunanlılar sadece krallık içinde oturanlar değildir. Trabzon, Girit ve Sisam’da Yunan tarihine ya da Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır. Hellenizmin iki büyük merkezi vardır: Krallığın başkenti Atina’dır. İstanbul, büyük başkent bütün Yunanlıların, kenti, rüyası, ümididir”.²

Megali İdea’nın gerçekleşmesi ise, şu şekilde olacaktı: “Önce Yunanistan’ı bağımsızlığına kavuşturmak; sonra da İyonya Adaları (Yedi ada)’yı almak; Teselya ve Epir’i ele geçirmek; Girit Adası ve Oniki Adalar ve Kıbrıs Adası’nı Anadolu’nun Sakarya’ya kadar olan kesimini (İstanbul dahil) elde etmek ve nihayet Karadeniz kıyılarını da zaptederek Pontus Rum Devleti’ni ihya etmek.”³ Böylece Yunan başbakanlarından Elefteries Venizelos’un, “Yunanistan’ın dört denizle yıkanan ve kendi penceresinden Karadeniz’i de seyreden bir ülke olacağı” şeklindeki emeli de gerçekleşmiş olacaktı.⁴

1821 yılında Mora isyanını çıkararak Megali İdea’nın ilk ciddi adımını Patros Rum Piskoposu Germanos atmıştır. 1830 yılında Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını elde eden Yunanistan, daha sonraki günler ve yıllarda da diğer hedeflerini sırasıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu cümleden olarak, 1864 yılında Yedi Ada Yunanistan’ın eline geçmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında da Yunanistan, Rusya’ya yaptığı yardımın karşılığı olarak Teselya Sancağını elde etti. Balkan Savaşı (1912-1913) sonrasında Yunanistan, Selanik’i topraklarına katmayı başardı. Kırk gün süren İkinci Balkan Savaşında da; Kavala, Serez, Yanya, Manastır, Limni, Midilli ve Sakız Adaları ile birlikte İşkodra’yı da alarak Yunanistan bir hayli

1 **Tarih Konuşuyor**, Sayı: 1, s. 71.

2 Kamuran İnan, “Türk-Yunan İlişkilerinde Dinamikler” **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri** (10 Temmuz 1974’e Kadar), Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 93.

3 M. Süreyya Şahin, “Rum Ortodoks Patrikhanesi” **Türk-Yunan İlişkileri ve Ayasofya Meselesi**, İstanbul, 1990, s. 11.

4 K. İnan, **agm.**, s. 95. Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Söğüt ve Çevresi**, Ertuğrul Gazi’yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı, Söğüt, 2009, s. 126.

büyüdü. Bu arada Yunanistan, 29 Eylül 1913'te Girit'i kendisine bağlamayı başardı.¹

Kalan hedeflerini gerçekleştirmek için her siyasi buhrandan faydalanmasını bilen Yunanistan için 1. Dünya Savaşı iyi bir fırsattı. Bu fırsatın değerini bilen Başbakan Venizelos, İtilaf güçleri yanında Yunanistan'ı 11 Haziran 1917'de savaşa soktu. Başka bir ifadeyle, Yunanistan da, Şark Meselesi'nin² halli konusunda aktif görev alıyordu.³

Bu şekilde Yunanistan, İtilaf devletleri yanında savaşa girmenin karşılığı olarak daha önce hayal etmiş oldukları toprakları kazanacaktı.⁴ Nitekim İzmir ve çevresinde İtilaf devletlerinin emniyet ve selametlerini tehdit eden hiçbir şey olmamasına rağmen Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince 15 Mayıs 1919'da silahlı Yunan kuvvetleri İzmir'e çıkarıldı.⁵

İzmir'e ayak bastıkları ilk gün, yirmisi subay olmak üzere şehrin ileri gelen bazı kişilerini şehit eden Yunanlılar,⁶ hemen sonraki günlerde de

1 M. S. Şahin, **agm.**, s. 31-32; K. İnan, **agm.** s. 94.

2 Avrupa Devletleri Türklerin Anadolu'ya ayak basışlarından itibaren, Türkleri Anadolu'dan atmak ve yok etmek için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Batı'nın Türklerle karşı süregelen bu tutum ve davranışları daha sonra Şark Meselesi olarak adlandırılacak ve aynı zamanda da yeni bir şekil ve mana kazanacaktır. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde baş gösteren çöküş belirtilerinin başlamasıyla Şark Meselesi, Avrupalılar nazarında Osmanlı'nın mirasının paylaşılması halini alacaktır.

Yüzyıllara göre değişik hedefler gösteren bu politika, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması, ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanılmıştır (Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, Ankara, 1947, s. 207-208).

Viyana Kongresi (1815) esnasında Çar Alexdre tarafından ilk olarak kullanılan Şark Meselesi, günümüzde Türkleri Anadolu'dan sürmekten başka, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni bölüp parçalamak anlamında kullanılmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için bk., Albert Sorel, *La Question d'orient*, Paris, 1889; Enver Ziya Karal, "Namık Kemal ve Şark Meselesi" **Namık Kemal Hakkında**. DTCF Yayını, İstanbul, 1942; Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika" **Tarih Dergisi**, Sayı: 32 (Mart 1979); Bayram Kodaman, **Şark Meselesi ışığında Sultan II. Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası**. İstanbul, 1983. Abdülhaluk M. Çay, "Şark Meselesi veya Emperyalistlerin Türk Politikası" **Türk Kültürü**, Sayı: 350 (Haziran 1992); Ali Sarıkoyuncu, "Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi" **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 36 (Şubat 1994).

3 **Türk İstiklal Harbi**, C. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963, s. 13.

4 Yunanistan: Oniki Ada, Kıbrıs, Batı Anadolu'nun kuzey kıyılarını ve Trakya'yı istiyordu.

5 Selahattin Salıslık. **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya**. İstanbul, 1968; Yuluğ Tekin Kural. *Batılı Kaynakların ışığında İzmir'in İşgali Sorunu* **VII. Türk Tarih Kongresi** (5-29 Eylül (970), Ankara, 1973, C. 2. s. 842-853.

6 Bk., **Harp Tarihi Vesikalar Dergisi**, Sayı: 37, Vesika: 37, Ankara, 1961.

bu cinayetlerini devam ettirerek pek çok masum kişiyi öldürdüler. Türk evlerine hücum ile ırz ve mal tecavüzlerine kalkıştılar. Aynı zulümleri, işgal ettikleri Aydın, Nazilli, Bergama, Ödemiş, Tire, Menemen, Manisa, Uşak, Kütahya, Eskişehir, Bilecik, Bursa ve Trakya'da sürdürdüler.¹

Ancak Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki istek ve emelleri, Atatürk öncülüğünde silaha sarılan Türk Milleti sayesinde önlenmiştir. Bununla birlikte Megali İdea uğruna asırlarca pusuda beklemesini bilen Rumlara, 27 Kasım 1919'da Paris yakınlarındaki Nevily'de yapılan bir anlaşma ile Batı Trakya ikram edildi. Ayrıca bilindiği üzere 1944 Ekim'inde Almanlar geri çekilirken Oniki Ada'yı Türkiye'ye bırakmayı teklif etmişlerse de, teklif ilgililerce kabule değer bulunmadığından reddedilmiştir² II. Dünya Savaşı sonrası İtalyanlar yenildiği için sahipsiz kalan adalara Yunanistan sahip çıktı. Müttefikler 1947'de Paris'te yapılan bir diğer anlaşma ile adaları Yunanistan'a devrettiler.³

Böylece Oniki Ada'yı da elde eden Yunanistan, gözünü Anadolu'ya -İzmir'e, İstanbul'a- ve Kıbrıs'a çevirmiştir. 1950'de Yunan Hükümeti Kıbrıs'ı ele geçirmek için Enosis hareketini başlatmıştır. 15 Temmuz 1974 darbesi ile Enosis'i tamamlamak istemişse de Türkiye'nin müdahalesi ile sonuç alamamıştır⁴.

Kamuran İnan'ın da belirttiği gibi "Megali İdea'nın devamı olarak Yunanistan, Ege Denizi'ndeki kıta sahanlığının %97'si üzerinde hak iddia etmekte ve karasularını 12 mile çıkarmak iddiası ile Ege Denizi'ni bir Yunan gölü haline getirmek istemektedir. Yunanistan ayrıca FIR hattını Ege Hava sahası üzerinde hükümdarlık iddiasına çevirmek istemektedir."⁵

III. TÜRK BASINI VE MİLLÎ MÜCADELE'YE BAKIŞI

Türk Kurtuluş Savaşı sırasında kamuoyu yaratma ve halkı yönlendirmede basının önemli rolü olmuştur. Ancak Milli Mücadele yıllarını etkileyen Türk basını; Ulusal bağımsızlığa taraftar basın ve ulusal bağımsızlığa karşı

1 bk. Hüseyin Işık, "Anadolu'da Yunan Mezalimi" **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar). Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 377-406; Ali Sarıkoyuncu, "Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 18, s. 19-48.

2 M. S. Şahin. **agm.**, s. 31.

3 S. Salıskı. **agm.**, s. 179-180.

4 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Söğüt ve Çevresi**, s. 129.

5 K. İnan, **agm.**, s. 94.

basın olmak üzere ikiye ayrılır. Milli Mücadele karşıtı basın, Anadolu'nun kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesine ateş püskürürken, İstanbul Hükümetlerinin Anadolu hareketi karşısındaki önlem ve yaptırımlarına da geniş yer vermiş, propagandacılığını yapmış, Mustafa Kemal Paşa'ya (Atatürk) karşı ise hakarete varan, tahrik edici bir yayın politikası izlemiştir. Bu konuda İstanbul'da yayınlanan üç gazete öne çıkar. Bunlardan biri Kurtuluş için İngiliz yardımını zorunlu olduğunu ısrarla savunan *Alemdar* gazetesidir. Olumsuz yazılar özellikle gazetenin sorumlu müdürü ve başyazarı olan Refiğ Cevat (Ulunay)'ın kaleminden çıkmıştır. Bir diğer muhalif gazete ise Dikran Kelekyan'ın sahipliğini yaptığı Sabah ile Ali Kemal'in imtiyaz sahibi olduğu *Peyam*'ın birleşmesi neticesinde, sahipliğini Mihrım'ın sorumlu müdürlük ve başyazarlığını ise Ali Kemal'in yapmaya başladığı *Peyam-ı Sabah* gazetesidir. Üçüncü muhalif gazete ise, Said Molla'nın 9 Kasım 1918'den beri yayınladığı *Yeni İstanbul* (39. sayısından sonra Türkçe İstanbul) gazetesidir¹.

Türk Bağımsızlık Savaşı'nı destekleyen Türk basınına da, kendi içinde İstanbul ve Anadolu basını olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. *Alemdar*, *Peyam-ı Sabah* ve Türkçe İstanbul gibi gazetelere karşın İstanbul basınında Milli Mücadele'den yana olan gazeteler de vardır. Bunlar arasında Zaman, Tasvir-i Efkâr, Vakıf, İkdâm, Tercüman-ı Hakikat, İleri, Yenigün, Akşam, Hadisat, Sebilü'r Reşat, Aydınlık'ı sayabiliriz².

Anadolu'da çıkan Milli Mücadele taraftarı basının önde gelenleri ise; İrade-i Milliye (Sivas), Hakimiyet-i Milliye (Ankara), Öğüt (Afyon-Konya-Ankara), Hukuk-ı Beşer (İzmir), Ses (Balıkesir), Doğru Söz (Balıkesir), İzmir'e Doğru (Balıkesir), Ahenk (İzmir), Babalık (Konya), Açığsöz (Kastamonu), Yeni Adana (Adana), Anadolu'da Yeni Gün (Ankara), Albayrak (Erzurum), İstiklâl (Trabzon), Türkoğlu (Bolu), Anadolu (İzmir-Antalya), Yeşil Yuva (Ar-dahan), Seda-yı Hak (İzmir), Anadolu'da Peyam-ı Sabah, Ordu'da Güneş (Ordu), Emel (Amasya), Dertli (Bolu), Satvet-ı Milliye (Elazığ), Âmal-i Milliye

1 Refik Halit Karay'ın 1920'de çıkarmaya başladığı mizah dergisi "**Aydede**" de Ulusal harekete karşı yayınlar yapılmıştır. Ali Sarıkoyuncu-Esra Sarıkoyuncu Değerli, **Milli Mücadele'de Uluborlu**, Uluborlu Belediyesi Yayını, Kütahya, 2009, s. 67.

2 Bu gazeteler ve İstanbul'da çıkan diğer gazeteler hakkında bilgi için bk. Nurettin Güz, **Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Gazi Üniversitesi yayını, Ankara, 1991, s. 12-31; E. S. Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 161-173; Necdet Ekinci, **"Türk Basın Tarihinden Kesitler" Yeniden Müdafaa-i Hukuk**, s. 115-131.

(Maraş), Misak-ı Milli (Kayseri), gibi¹ gazetelerdir. Milli Mücadele'ye karşı Anadolu'da yayınlanan az sayıda örnek de mevcuttur: Bunların önde gelenleri; Ferda, İrşâd, Selâmet, Zafer'dir².

Milli Mücadele'nin ilk günlerinde basında en çok tartışılan konuların başında manda gelmektedir. Sömürge yerine geçen bir anlam içeren manda, uluslararası hukukta kendini yönetebilecek örgütlenmeden yoksun bir ülkeyi, bir başka devletin güdümünde Birleşmiş Milletlerin gözetimi altında bağımsızlığa kavuşturma yükümlülüğü olup, emperyalist düşüncenin bir ürünüdür. Mustafa Kemal Atatürk'ün aksine, Milli Mücadele ile ülkenin kurtarılabileceğine inanmayan kimi aydın ve yöneticiler ancak İngiltere ve ABD'nin³ mandası altında Türkiye'nin varlığını sürdürebileceğini ileri sürmüşlerdir⁴.

Bu yüzden başta İstanbul Basını olmak üzere Milli Mücadele dönemi Türk basınında en çok tartışılan konulardan birisi hiç kuşkusuz “*manda*” konusudur⁵. Örneğin 6 Ocak 1919 tarihinde “Bizim yaşamamız için mutlaka bir yol izlememiz gerekir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu yol, bizi İngiltere politikasına ulaştıracak bir yol olmalıdır”⁶ diyen Refiğ Cevat (Ulu-nay), Anadolu topraklarının İtilaf devletlerince işgal edildiğini görmezlikten gelerek 3 Mart 1919 tarihli yazısında da “Bugün hepimizin çok iyi bilmesi

1 Arif Oruç'un Eskişehir'de çıkardığı, sonra Ankara'ya taşıdığı “**Yeni Dünya-Seyyare-i Yeni Dünya**” gazetede önemlidir. (bk. N. Güz, *age.*, s. 43-52).

2 bk. N. Güz, *age.*, 24-42; E. S. Yalçın, s. 173-188.

3 Zayıf da olsa İtalya, Fransa ve hatta Japonya'nın koruculuğunu düşünenler de olmuştur. (Ali Sarıkoyuncu, “Sivas Kongresi Öncesinde Manda İstemi Konusundaki Yazışma ve Tartışmalardan Örnekler” **“Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu (27-29 Mayıs 2002 Ankara)**, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2003, s. 79.)

4 Sivas Kongresi Öncesi ve kongre esnasında Milli Mücadele'nin önde gelen isimlerinden Bekir Sami, İsmail Hami, Vasıf Rafet Neylerle İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası) mandayı savunanların başında gelmekteydi. Bu arada Kara Vasıf Bey ile Halide Edip (Adivar) Hanım'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri mektuplarla (Amerikan Mandasını) savunmakta idiler. Ayrıca Albay İsmet (İnönü) Bey'de Amerikan Mandası tarafları tutum içerisinde olmuştur (bk. Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1993, s. 126 vd.).

5 Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Sarıkoyuncu, “Sivas Kongresi Öncesinde Manda İstemi Konusundaki Yazışma ve Tartışmalardan Örnekler”, **Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu (27-29 Mayıs 2002, Ankara)**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2003, s. 77-93.

6 **Alemdar**, 6 Kanun-i Sani, 1335

gerekir ki, İngiltere ve Müttefikleri bize düşman değildir” demekle sakınca görmemiştir¹.

Refiğ Cevat’ın bu içerikli yazıları daha sonraki günlerde de devam etmiştir. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), tam bağımsızlık meşalesini yakmak üzere Samsun’a çıktığı gün yani 19 Mayıs 1919 günü Alemdar gazetesinde “Kimi İstiyoruz? ”başlığı altında şu ifadeye yer vermiştir:

*“Hasta olan vücudumuzu iyileştirecek olan doktor, Anglo-Sakson ırkıdır, İngiltere’dir...”*²

Alemdar Gazetesi’nin 21 Mayıs 1919 tarihli nüshasında da “...Türklerin kendi güçleri ile adam olmalarına imkân yok, yatağımıza serilmeden önce bir kere daha ellerimizi İngiltere’ye uzatalım...”³ denilmektedir.

Alemdar Gazetesi’nin 24 Mayıs 1919 günlü nüshasının “Siyah Bayrak” başlıklı yazısında niçin İngiliz mandası olduğu şöyle açıklanmaktadır.

“... Bize İngilizleri seviyorsunuz diyorlar. Evet seviyoruz. Çünkü onlar hürriyetçi, medeni ve adaletçidir. Kurtulmak istiyorsak, onlarla düşünmeli, onlarla kalkınmalıyız, dostuna dost, düşmanına düşman olmalıyız...”

*Onlar bizi severler. Biz de onları. Siyaset Güneşi İngiltere’dedir. Başka yerlerdeki ancak hüzünden ibarettir”*⁴.

30 Mayıs 1919 tarihli Alemdar gazetesinde de Refiğ Cevat, en kötü günlerde bile ulusal duygularımızı, onurumuzu rencide etmeyen devletin İngiltere olduğunu belirterek, “Eğer bu devlet (Osmanlı Devleti) mevcudiyetini muhafaza edecekse buna İngiliz kuvveti yegane amil olacaktır” diyordu⁵.

Daha sonraki günlerde de Alemdar, İngiliz yanlısı tutumunu şu cümlelerle sürdürür:

*“Kilit Türkiye, anahtar İngiltere’dir. Alem-i İslam kilidinin anahtarını İngiltere’nin emin ve itimat edilir ellerine tesliminde Alem-i İslam için hiçbir tehlike yoktur. İngiliz dostluğunun takviye ve teyidine milletçe çalışmak icap eder. Yoksa hem kendisini kurtarmak hem de İslamiyet’e son bir hizmet-i diniye de bulunmak gibi birdenbire mühim iki fırsatı kaçırmış oluruz. Onun için soruyoruz: Geç kalmıyor muyuz?”*⁶.

1 **Alemdar**, 3 Mart 1335

2 **Alemdar**, 19 Mayıs 1335.

3 **Alemdar**, 21 Mayıs 1335.

4 **Alemdar**, 24 Mayıs 1335.

5 **Alemdar**, 30 Mayıs 1335

6 **Alemdar**, 23 Temmuz 1335.

Alemdar gazetesinin dışında diğer gazetelerde de manda konusu tartışılmıştır. Örneğin, Tasvir-i Efkâr gazetesinin 24 Mayıs 1919 tarihli nüshasında yayınlanan “Türkiye’nin Taksimi ve İstanbul’un Yönetimi” başlıklı yazıda Fransız ve İtalyan mandasından söz edilmektedir¹. Diğer taraftan, Yirminci Asır gazetesi Erzurum Kongresi’nin sona erdiği günkü (7 Ağustos 1919) nüshasında “Amerika mı, İngiltere mi?” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Bu makalede halkın mandaterlik konusunda ikiye ayrılmasının nedeni olarak, konu hakkında yeterli bilgi sahibi olmaması gösterildikten sonra, manda kelimesinin anlamı iyice öğrenilmedikçe bu konudaki tartışmalardan bir yarar sağlanamayacağı belirtilmiştir². Aynı gün Vakit’te Ahmet Emin Yalman tam bağımsızlığı savunanları, “pire için yorgan yakmakta mahzur görmeyen komiteci ruhlu milliyetperverler” olarak suçlarken³ bir gün sonra yazdığı “Sütten Ağzı Yanan” başlıklı yazısında da, “Amerikalıları razı etmenin bize düştüğünü, müzaheretle muhtaç isek bile, bunu biz isteyelim. Bize kendilerini kabul ettirsinler, diyenlerin yanlış muhakeme yürüttüklerini” dile getirmiştir⁴.

10 Ağustos 1919 tarihli Memleket gazetesinde “Manda İster miyiz?” başlıklı yazısında İsmail Hami (Danışmend), “bütün milletin arzusu tam ve mükemmel bir istiklâlden başka bir şey değildir” diyerek manda fikrine karşı çıkmıştır⁵. Buna karşın aynı gün Türkçe İstanbul ve Peyam gazetelerinde çıkan yazılarda İngiliz dostluğu anlatılıyordu⁶. Bu arada Celal Nuri (İleri) de 11 Ağustos tarihli İleri gazetesinde yayınlanan “Emperyalizm” başlıklı yazısıyla mandayı dolaylı olarak savunmaktadır⁷.

Erzurum Kongresi Beyannamesi’nin de yayınlandığı 18 Ağustos 1919 tarihli Albayrak gazetesinde “Vilayât-ı Şarkıye Ermenistan olamaz” başlıklı yazıda Ermeni ve Rum faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi sunulmuştur⁸. Aynı gün Alemdar, “Amerika mandater olacaksa Türkiye hiçbir ülkenin mandasını kabul etmesin daha iyi” diyerek, Amerikan mandasına karşı

1 Alemdar, Tasvir-i Efkâr, 24 Mayıs 1335.

2 Yirminci Asır, 7 Ağustos, 1335

3 Vakit, 7 Ağustos, 1335

4 Vakit, 8 Ağustos, 1335

5 Memleket, 10 Ağustos 1335

6 bk. Türkçe İstanbul, 10 Ağustos 1335; Peyam, 10 Ağustos 1335

7 İleri, 11 Ağustos 1335

8 Albayrak, 18 Ağustos 1335

çıkıyor¹ ve 22 Ağustos tarihli nüshasında da neden Amerika değil, İngiltere olduğu açıklanıyordu².

Amerikan mandasına karşı çıkan bir diğer İstanbul gazetesi ise Sabah'tır. Bu gazetenin 22 Ağustos tarihli nüshasında da Amerika'yı neden istemedikleri konusu üzerinde durulmuştur³.

İstanbul gazetelerinin İngiliz veya Amerikan mandaterliği konusunda birbirlerini suçladıkları günlerde, Anadolu'nun ortasından tam bağımsızlık isteyen bir ses yükselmekteydi. Bu ses, Kastamonu'da çıkan Açığöz gazetesidir. O tarihlerde Açığöz, Erzurum'daki Albayrak'ın yanısıra, Anadolu'nun önemli bir sesi olup, daima bağımsızlığı savunmuştur. Örneğin Açığöz'ün 24 Ağustos 1919 tarihli nüshasında Hüsnü (Açıkgöz) imzalı "*Mandadan Evvel İstiklâl*" adlı baş yazıda, "Türk'ün kitabında her muhabbetten üstün ve her medeniyetten ve her türküden daha cazibeli bir kelime var: İstiklâl!... İstiklâlimizden zerre kadar fedakârlığa razı değiliz, buna rıza gösterecek hiçbir Türk yoktur, hatta böyle bir şey aklına getirenlerin dünyada değilse bile ahirette ecdadımızın kahhar ve müntakim eli yakalarındadır" denilerek bağımsızlık vurgulanmaktadır. Ayrıca yazar, "*Manda kabul edelim mi, etmeyelim mi?*" konusu üzerinde durulmadan tartışmaları kimi tercih edelim noktasına getiren İstanbul basınını da eleştirmektedir⁴.

Bağımsızlık isteyen Açığöz'ün aksine, İstanbul Gazeteleri mandayı savunmaya devam etmişlerdir. 25 Ağustos tarihli Vakıf'teki "*İngiltere ve Biz*" adlı yazısıyla Ahmet Emin (Yalman)'ın, Amerikan mandasını savunması⁵ ve Refiğ Cevat'ın da Alemdar'da yayınlanan "İngiltere ve Türkiye" başlıklı baş makalesinde "Aman fırsatı kaçırmayalım"⁶ tümcesiyle İngiltere'nin yardımını önermesini buna örnek olarak gösterilebilir.

Bütün bunlara karşın "*Vatan Mefhumu*" başlığı ile Zaman gazetesinde yayınlanan yazısında Yahya Kemal de "*Bu şehre (İstanbul) girmek için*

1 **Alemdar**, 18 Ağustos 1335

2 **Alemdar**, 22 Ağustos 1335

3 **Sabah**, 22 Ağustos 1335

4 bk. **Açıkgöz**, 24 Ağustos 1335

5 Kadir Kasalak, "Sivas Kongresi Öncesinde Manda ve Himayenin Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasında Yazışmalar" **Atatürk Yolu**, Yıl: 5, Cilt: III, Sayı: 10 (Kasım 1912), s. 200.

6 **Alemdar**, 26 Ağustos 1335

Fatih'in her topuna doksan manda koşmuştuk. Şimdi koca saltanatı bir mandaya değişeceğiz..." diyerek manda yanlılarıyla alay ediyordu¹.

Erzurum ve Sivas kongrelerinde manda isteminin kesin olarak reddedilmesine karşın, daha sonraki günlerde bu yöndeki tartışmalar devam etmiştir. Örneğin Ahmet Emin (Yalman) Vakı'teki 15 Eylül 1919 tarihli yazısında Amerikan mandaterliğini savunarak *"İstiklâl İsteriz"* diyenleri uygulayabilir ve etkili bir çözüm yolu aramamakla suçlamaktadır².

25 Eylül 1919 tarihli Peyam gazetesi ise Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye mandasını kabul etmeyeceğini kaydetmiştir³. 26 Eylül 1919 tarihli İfham gazetesinde Hüseyin Ragıp imzasıyla yayınlanan yazıda "Bazıları Amerikan mandası tutturmuş gidiyor. Behey gafiller, yedi yüz yıllık siyasi, dört bin yıllık milli geçmiş olan bir milletin İstiklâl hakkı namına etrafına bol keseden bahşişlerde bulunmaya kendinde ne yetenekler buluyorsun" diye sormakta ve "Sultan Osman'ın devleti kurarken milletin en aziz hislerini yıkıp dursun diye sizi izinli mi kıldı" diyerek manda ve himaye istemlerini eleştirmektedir.⁴

2 Ekim 1919 tarihli İrade-i Milliye gazetesinde de Türk ulusunun yükselme ve ilerlemesi için, mandaya gereksinim duyulmadığı vurgulanmaktadır⁵.

Manda istemleri 1920'de de devam etmiştir. Örneğin Refik Halit (Kara), Vakı'teki 7 Ocak 1920 tarihli yazısıyla Amerikan mandası yerine İngiliz mandasını istemektedir⁶. Refiğ Cevat da 9 Ocak 1920 tarihli yazısında; "O devlet İngiltere'den başkası olamaz" diyerek İngiltere için yanıp tutuşurken, Ali Kemal de, 19 Ocak'ta *"Bu Memleket Nasıl Felah Bulur?"*⁷ başlıklı yazısıyla kurtuluşun İngilteresiz olamayacağını vurgulamaktadır.

İngiliz himayesi yanlıları bunları söylerken Anadolu'nun önemli seslerinden İzmir'e Doğru 21 Ocak 1920 tarihli yazısında; "İzmirsiz, Adanasız, İstanbulsuz bir Türkiye'den Türksüz bir Türkiye müreccaktır. Gelsinler kuru toprakları, ulu dağları alsınlar. Dünyada her şey mümkündür, yalnız mümkün

1 K. Kasalak, **agm.**, s. 201.

2 **Vakı**, 15 Eylül 1919

3 **Peyam**, 25 Eylül 1919

4 **İfham**, 29 Eylül 1919

5 **İrade-i Milliye**, 2 Ekim 1919

6 **Vakı**, 7 Ocak 1920

7 **Alemdar**, 9 Ocak 1920

olmayan bu asırda bizim mahvımızdır” demek ve bağımsızlığın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktaydı¹.

7 Şubat 1920 tarihinde yine Alemdar gazetesinde bu kez Said Molla “İngiltere Siyaseti” başlığı yazısıyla İngiliz himayesi yanlısı tutumunu devam ettirmiştir². Daha sonraki tarihlerde de bu istekler azalarak da olsa devam etmiştir. Kimileri tarafından günümüzde de dillendirilmekte olduğuna bakılırsa hiç bitmemiştir!...

Milli Mücadele esnasındaki muhalif basını daha iyi tanıyabilmemiz için birkaç örnek daha sunalım. Refik Halit (Karay) Misak-ı Milli’nin ilanı üzerine kaleme aldığı 2 Şubat 1920 tarihli “Yeni Bir Yavru Daha” başlıklı yazısında;

“Bereketli olsun, başımıza bir milli daha çıktı, geceler bir milli daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir milli yavru daha attı: (Misak-ı Milli)... Aman Allahım! Telaffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayr-i milli bir kelime! Misakın elifini hafifçe çektin mi misak gibi bir şey oluyor. Osmanlılık devrinden kalma baba yadigârı ahabap Manokyan kumpanyasında bir aktör vardı: Hacı Misak. Bu terkip bana onu hatırlatıyor. Mimin yâsını aşağı çekerek sağın elifini yukarı uzatarak tecvit üzere okumakta ustalık ve idman isteyen bir iş, hepimiz yapamayız. Galiba Milliler yarım düzineyi geçti: Milli Kongre, Milli Blok, Milli Hareket, Milli Talim Terbiye, Milli Ahrar, etti altı... Şimdi Misak-ı Milli ile tam düzinenin ikmaline girdiğimiz anlaşıyor... Hülasa bu millilerin ne biçim marifetleri olduğunu âlem anladı, acaba Misak-ı Milli nedir?” diye sormaktadır³.

İstanbul’un işgalinden bir gün sonra da, Alemdar gazetesi “Yaşasın (!) Kuva-yı Milliye” şeklinde bir başlık atmıştır. “Yirmi dört saat zarfında vuku bulan hadisat memleketin vaziyetinde mühim bir tebeddül husule getirdi. Memleketi bu hale getirdikten sonra bile hâlâ kanlı elleriyle vatanın mukadderatına karışmaktan vazgeçmeyen hazelenin nihayet nelere sebep olduğu görüldü. Vah güzel vatanım, vah şerefli memleketim...” diye başlayan Refiğ Cevat imzalı makalede, İstanbul’un işgaline değişik bir üslupla yaklaşılmakta ve şöyle devam edilmektedir: “İttihat ve Terakki bu milletin başında bir bela idi. Efsûs ki şimdiye kadar bu güzel memleketi bu hâdidin elinden kurtaracak azimkâr bir rical-i devlet gelmeli...” Yazısına İttihat ve Terakki’nin geçmişte ülkenin kaderinde ne derece olumsuz bir rol oynadı-

1 **Peyam-ı Sabah**, 19 Ocak 1920

2 **İzmir’e Doğru**, 21 Ocak 1920

3 **Alemdar**, 2 Şubat 1920

ğından bahsederek devam eden Refiğ Cevat, Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketini de İttihat ve Terakki ile bağlantılı göstermekte ve bundan şöyle bahsetmektedir: "Zavallı Anadolu bu hareketin ayakları altında çiğnenmeye başladı. Bunları Kuva-yı Milliye namıyla yeniden dirilen İttihat ve Terakki yapıyordu. Ve bu sersemler zannediyorlardı ki Kuva-yı Milliye maskesinin altındaki çehrelerini alem-i medeniyet bilmiyor. Maksat o değil idi. Tehcir vaktiyle de yaptıkları gibi döktükleri kanın hesabını vermemek için nasıl bu meseleye milleti buluşturdırsa son cinayetlerinde de yine milleti karıştırmak için (Kuva-yı Milliye) unvanını istimal ediyorlardı. Ferit Paşa Hükümeti esnasında telgrafhâneleri işgal ederek payitahta tehdit telgrafları yağdıran bu rüzelanın marifetlerini işte gördük..." Refiğ Cevat, Ulusal hareketi karalayarak sürdürdüğü yazısını şöyle tamamlamıştır; "Bütün millet Kuva-yı Milliye'nin faaliyet-i milliye namıyla yediği herzenin tarihini takvimden koparıp saklamalı ve her İttihatçının suretine tükürdükten sonra o takvimden yaprağı onun alnına yapıştırmalıdır."¹

Refiğ Cevat (Ulunay) 22 Mart 1920 günü de şunları yazıyordu:

"Kendilerine Kuva-yı Milliye adını verenler senelerden beri kanlı pençeleri altında inlettikleri zavallı milletin sakın adını, bu son cinayet isteklerinin tatminine alet etmekten çekinmiyorlar. Bunlara karşı bütün milletin birleşik sinelerinden kopan lânet ve nefret sesine en yiğitçe tercüman olanların başında hiç şüphesiz tarih, Ahmet Anzavur ismini kaydedecektir"²

Son olarak Ali Kemal (15.8.1922)'den de bir örnek verelim: "...Onlar (İttihat-Terakki Yöneticileri) süzöldüler, söndüler, gittiler, bu sefer de Mustafa Kemaller, Fethiler, hülâsa aynı herifin ikinci derecedeki erkan-ı kiramı meydana istila ettiler, (SANSÜR) hayale sığmaz tekrimlere mazhar oldular, niçin? Ne oldu? Hakikaten bu devleti ûlâ, bu milleti ihya mı ettiler: Harb-i umuminin intaç eylediği bütün o zararlarımızdan o zayıyatımızdan kurtulduk mu? Bu kahramanlar vaatlerini ittihaz eylediler mi? Düşmanı denize döktüler mi? Ne gezer? Bilakis onların seyyi'elleriyle, hatalarıyla su'î siyasetleriyle değil midir ki, halimiz gittikçe daha perişan oldu"³

Diğer taraftan Denizli Sancağı'nın bağlı bulunduğu Aydın vilayetinin merkezi olan İzmir'de *Duygu*, *Hukuk-u Beşer*, *Sulh* ve *Selamet*, *Köylü*,

1 **Alemdar**, 17 Mart 1920

2 Metin Aydoğan, **Bitmeyen Oyun**, 10. Basım, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2002, s. 177.

3 **Peyam-ı Sabah**, 15.8.1338 (1922). İstanbul ve Anadolu basını hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A. Sarıkoyuncu-E. Sarıkoyuncu Değerli, **age**, s. 67-80.

Ahenk ve *Musavvat* gibi pek çok Türkçe gazetenin yanısıra Rumca, Ermenice ve Fransızca gazeteler de çıkıyordu. Fransızca yayınlanan *Le Levant*, *La Reform*, *La Liberte* isimli gazeler, başta Fransa olmak üzere diğer yabancıların çıkarlarına hizmet etmekteydi. Bu arada, Rumca yayınlanan; *Amalthia*, *Kozmos*, *Estiya*, *Nea Smirnia*, *Telgrafos*, *Eleftros*, *Patris*, *Kapanos*, *Lonia*, *Iroces*, *Armonia* ve *Amiros* gibi gazete ve dergiler de azınlık haklarını koruma maskesi altında Türklere saldırıyorlardı. Bunlardan özellikle kadın simsarlığı ile tanınmış bir Rum'un yönetimindeki *Patris* gazetesi ile Sakızlı Mehmet Sırrı isminde kalben Yunanlı birinin imtiyaz sahibi bulunduğu *Kozmos* Türk düşmanı idiler. Türkçe yayınlanan gazetelere gelince bunlardan *Anadolu* ve *Duygu* gazeteleri Milli Mücadele'yi destekleyen yayınlar yapıyorlardı. Haydar Rüştü'nün çıkardığı bu iki gazete, Mondros Ateşkesi'nden beri İzmir'in Türk yurdu olduğunu haykırıyordu. Bu tutumundan dolayı bu iki gazete Rum Metropolitisi Hrisostomos'un Vali İzzet Bey'e şikayeti üzerine 12 Mayıs 1919'da kapatılmıştır. *Hukuk-u Beşer*, *Sulh* ve *Selamet* gazeteleri de Türk haklarını savunan gazetelerdir. Bu iki gazetenin başyazarlığını yapan Hasan Tahsin (Osman Nevres) de İzmir'in işgalinin ilk gününde Yunan askerlerince şehit edilmiştir.

Buna karşın, Mondros Ateşkesini izleyen günlerde ülke çıkarlarını savunan ve Türkçe yayınlanan Köylü gazetesi; İzmir'in işgali ile birlikte tutumunu değiştirmiştir. Bu gazetenin nazarında Kuva-yı Milliye "bir bela, bir çete"dir. Gazetenin sahibi Mehmet Refet, Milli Mücadele boyunca İngiltere'nin yanında yer almış, Batı Anadolu'da Yunan savunuculuğunu yapmıştır¹. Bu sebeple; bu gazetenin sahibi Rafet, "Yüzellilikler" listesine alınarak yurt dışına sürgün edilmiştir. *Ahenk* ve *Musavvat* da işgal komutanlığının beyannameleriyle dolu yayın yapan gazetelerdi².

Milli Mücadele'nin ilk günlerinde İzmir'de iki Türk matbaasına karşılık Rumca, Fransızca, Ermenice ve İbranice olmak üzere toplam 17 matbaa bulunuyordu. Sıtkı Aydın'ın de belirttiği gibi "Bu durum, İzmir'de ve çevresinde azınlıkların propagandaya ne derece önem verdiklerini ve örgütlendiklerini göstermesi bakımından ilginçtir."³

Görüldüğü üzere Milli Mücadele fikrinin doğuşu kimi gazetelerde yazılan yazılarla engellenmek istenmiştir. Okur-yazar oranı üst düzeyde olan Denizli Sancağı halkının da basının bu olumsuz tutumundan etkilenme-

1 Yücel Özkaya, **Milli Mücadele Atatürk ve Basın**, Ankara, 1989, s. 7.

2 Sıtkı Aydın, **age.**, s. 20-21,35-36.

3 S.Aydın, **age.**, s. 36.

mesi düşünülemez. Nitekim 16 Haziran 1919 tarihli *Monitor Oriental* gazetesinden naklen Denizli halkının Yunanları davet ettiklerine dair yazılar yayınlanmıştır. Milli harekât açısından halkın olumsuz yönden de etkilenmesini engellemek amacıyla Denizli Heyet-i Milliyesi'nce bir beyanname yayınlanmak zorunda kalındığını görüyoruz¹.

IV. MİLLİ MÜCADELE KARŞITI FAALİYETLER

A. İSTANBUL HÜKÜMETLERİ VE FAALİYETLERİ

1. İSTANBUL HÜKÜMETLERİ

Milli Mücadele'de İstanbul Hükümetleri özellikle Damat Ferit Hükümetleri² Milli harekâtın gelişmesini önlemek için *çeşitli yolları denemekten kaçınmamıştır. Öyle ki, Damat Ferit Paşa Hükümeti*, daha Sivas Kongresi'nden önce böyle bir mücadeleye girişmişti.

Ferit Paşa, Haziran 1919'da vali ve mutasarrıflara gönderdiği telgrafta Milli Ordu teşkilinin yasaklandığını bildirmiştir. Ayrıca buna uymayanların ise cezalandırılmasını, gerekirse İstanbul Divan-ı Örfi'ye gönderilmesini emretmiştir³.

Ayrıca, Damat Ferit Paşa Hükümeti, her ne suretle olursa olsun Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olmak istemişti. Bunun için Ali Galip adında birisi Harput Valiliğine tayin edilerek Sivas Kongresi'ni basmaya ve üyelerini tevkif etmeye memur edilmişti.⁴

Damat Ferit Paşa hükümetlerinin aksine, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükümetleri kısmen de olsa zaman zaman Milli Mücadele'yi destekleyici davranışlarda bulunmuşlardır. Örneğin Salih Paşa, İtilaf güçlerinin özellikle İngilizlerin Kuva-yı Milliye'yi kınama isteklerine karşı çıkmıştır⁵. Yine

1 bk. S. Aydın, *age.*, s. 150 (Dipnot: 196).

2 Damat Ferit Paşa, 5 defa Sadrazamlığa atanmıştır. İlk hükümeti: 4 Mart 1919-16 Mayıs 1919, ikinci hükümeti: 19 Mayıs 1919-20 Temmuz 1919, Üçüncü Hükümeti: 21 Temmuz 1919-1 Ekim 1919, dördüncü hükümeti: 5 Nisan 1920-31 Temmuz 1920, beşinci ve son hükümeti: 31 Temmuz 1920-17 Ekim 1920.

3 **ATASE Arş.**, Kl. 243. D.: 16. Fh.: 84; N. Köstüklü, *age.*, s. 160.

4 Mustafa Kemal Paşa'nın zamanında aldığı önlemler sayesinde Ali Galip başarıya ulaşamadı (Enver Ziya Karal. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)**, TTK Basımevi, Ankara 1978. s. 44).

5 Rahim Balcıoğlu, **Fevzi Çakmak**, İstanbul 1977. s. 64; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, İstanbul, C. 2, s. 284.

aynı şekilde Ali Rıza Paşa da milliyetçi bir hüviyet taşıyan davranışlarda bulunmuştur¹.

Bundan dolayı bu hükümetler, ne İtilaf Devletlerince ve ne de onların sesi olan muhalefetçe kabullenilemedi. Siyasi oyunlar ve padişah nezinde yapılan baskılarla anılan hükümetlerin iktidarına son verdirilmiştir. Örneğin Salih Paşa Hükümeti, sadece yirmi sekiz gün iktidarda kalırken, Ali Rıza Paşa Hükümeti 2 Ekim 1919'dan 3 Mart 1920'ye kadar hükümet edebilmiştir².

İtilaf Devletlerinin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine gün geçtikçe daha çok karışmaları, İstanbul ile Ankara arasındaki ilişkilerin tekrar bozulması, 3 Mart 1920'de Yunanlıların taarruza geçerek, Gölcük Yaylası ile Bozdağı'nı işgal etmesi, Ali Rıza Paşa'yı 3 Mart'ta istifaya götürdü. Ancak herkesi, bu istifadan daha çok, iktidara kimin geleceği ilgilendirdi. Çünkü Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olacağı söylentileri her tarafa yayılmıştı³.

Damat Ferit Paşa'nın tekrar iş başına getirilmemesi konusunda başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere vatanseverler büyük çaba sarfetmişlerdir. "Mustafa Kemal Paşa, Padişah Sultan Vahdeddin'e 4 Mart 1920 günlü bir telgraf çekerek, iç ve dış bin türlü kötü niyetlerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin, milli vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini, aksi halde devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini bildirdi. Aynı gün bir telgraf da Meclis Başkanına çekerek, bağımsızlığı uğrunda her türlü fedakârlığa hazır olan milletin ancak ulusal güvenliği kazanmış bir hükümetin işbaşına getirilmesiyle tatmin edilebileceğini, bu konuda milletvekillerinin varacakları kararın heyecanla beklendiğini anlattı. Hemen yayınladığı bir bildiri ile de milli kuruluşlara durumu açıkladı ve milli isteklere uygun bir hükümetin kurulmasını sağlamak için derhal ve hep birden Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na telgraflar çekilmesini istedi"⁴.

1 Hülya Özkan, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri** (4 Ekim 1919-16 Ekim 1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 61.

2 Mehmet Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası ve Tepkileri**, Ankara 1996, s. 1-2. Ayrıca bk. H. Özkan, **age.**, s. 73-76.

3 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, 3. baskı, MEB Yayınları, No: 2264, İstanbul, 1991, s. 35.

4 Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet** (1920), Ankara, 1970, s. 98-99. Ayrıca telgraflar için bk. M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, İlk baskısı, Ankara 1927, s. 249-250; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 18, Belge: 460.

Mustafa Kemal Paşa'nın bildirisi üzerine, Anadolu'nun her yanından İstanbul'a, Ali Rıza Paşa kabinesinin istifa sebeplerini protesto eden ve Damat Ferit Paşa'nın işbaşına getirilmemesini isteyen telgraf yağmıştır. İleriki bölümlerde sunulacağı üzere bunlar arasında Denizli Sancağı halkı ve başta müftüleri olmak üzere din adamları da bulunmaktadır.

2. İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN FAALİYETLERİ

a. Şehzadeler Başkanlığında Nasihat Heyetlerinin Gönderilmesi

Millî Mücadele'nin başlarında Anadolu'nun çeşitli bölgeleri ile Trakya'yı gezmek ve günün şartlarına göre telkinde bulunmak üzere heyetler kurulmuştu. Heyetlerin başında saltanat hanedanından birer şehzâde bulunuyordu. Bunlar halka, Sultan Vahdeddin'in mesajını okuyacaklar, selâmını -kendi deyimleriyle- "Selâm-ı Şahaneyi" müjdeleyeceklerdi. Devlet ve milletin mukaddes hukukunu korumaya çalışacaklardı. Gündülen asıl maksat ise, Osmanlı Padişah ve hanedanının, Meşrutiyetin ilânıyla kurulan nüfuzunu arttırmak, Meşrutiyet devrini ve özellikle 1914-1918 savaşının sorumluluğunu taşıyan eski hükümeti halk nazarında kötülemekti¹.

Hükümet Başkanı Damat Ferit'e göre *Heyet-i Nasiha* ismi verilen bu heyetler, halka padişahın selamlarını ve onun kendilerini düşünmekte olduğunu bildireceklerdi². Böylece Hükümet, kendi otoritesini Anadolu'da arttırmak istiyordu. Hükümet aleyhine doğabilecek milli cereyanları köreltmek niyetinde idi. Halkın hükümetten ziyade padişah otoritesine olan saygısından dolayı, nasihat heyetlerinin başına özellikle şehzadeler verilmişti³.

Şehzâde Cemalettin Efendi Heyeti, Trakya'yı, Abdurrahim Efendi Heyetide, Bursa'dan başlayarak Ege, Konya ve Kilikya Bölgesini dolaşacaktı. Şehzade Abdurrahim Efendi başkanlığındaki Anadolu Heyetinde; Bursa Müftüsü Fevzi, Pazarcık Müftüsü Halil Fehim, Karahisar Eski Mebusu Yanko Güvenidis (Kovanidis), Dahiliye Nezareti Memurin Kalemi Müdürü Ohanes Efendiler ile Ali Rıza, Mahmut Süleyman Şefik ve Ali Fevzi Paşalar bulunuyordu. Heyet, 11 Nisan 1919 günü Alemdar Vapuru ile İstanbul'dan yolcu edildi. Şehzâde Abdurrahim Heyeti, Bursa, İzmir ve Aydın'dan sonra

1 C. Bayar, **age.**, C. 6, s. 1760. Hükümet Başkanı Damat Ferit'e göre bu heyetler halka Padişah'ın selâmlarını iletcekler ve onun kendilerini düşünmekte olduğunu bildireceklerdi (Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1983, s. 250).

2 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1983. s. 250.

3 Rahmi Apak, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Güven Matbaa, İstanbul, 1942. s. 65.

Denizli'ye de gelmiştir. Heyetin Sarayköy ve Denizli'ye ziyaretleri hakkında ilgili bölümlerde bilgi sunulacaktır.

b. Damat Ferit Hükümetince Aydın (İzmir) Valiliğine İzzet Bey'in Atanması

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de hükümleri çok ağır olan Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı. Mütarekenin özellikle kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, istedikleri yeri işgal etme hakkı, aslında Türk Milletinin idam hükmünden başka bir şey değildi.¹

Mütarekenin uygulanış biçimi ile gerçek ortaya çıkmakta gecikmedi. Nitekim İtilaf devletleri, Birinci Dünya Savaşı içinde aralarında imzaladıkları gizli anlaşmaları uygulamaya koyarak, Osmanlı topraklarını işgale koyuldular². Bu durumdan yararlanmak isteyen azınlıklar da faaliyete geçtiler. "Bu gaye ile Rumlar, Mavr-i Mira ve Rum Pontus Cemiyetlerini kurarak, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı ve Karadeniz'de Rum Pontus Devleti kurmak için çeteler oluşturdular. Ermeniler de Taşnak-Sutyun ve Hınçak Cemiyetleri etrafında toplanmışlar ve Türkiye'nin Doğu vilayetlerini Ermanistan'a ilhak ederek Büyük Ermenistan ideallerini gerçekleştirmek istediler"³.

Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde bu anlaşmaya ve uygulanış biçimine tepki olarak halk içinde çeşitli örgütlenmeler başlamıştır. Trakya-Paşaeli Cemiyeti, Vilayet-i Şarkıye, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti, Kars İslam Şurası faaliyete geçmiştir. Batı Anadolu'da da örgütlenme girişimleri olmuştur. Bunlardan ilki İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Bu cemiyetin kuruluş dilekçesi İzmir Vilayeti (o zamanki adıyla Aydın Vilayeti)'ne 7 Kasım 1918'de verilmiştir. Adı sonra İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti olarak değiştirildi⁴.

1 Mondros Mütarekesi hükümleri için bk. Seha Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977 s. 1-5; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları**, C. I, Ankara, 1983, 12-14.

2 Daha önce "*Emparyalist güçlerin Anadolu topraklarını işgalleri*" konusunda bilgi sunulmuştur.

3 Veysi Akın, **Sarayköy'ün Heyet-i Milliyesi ve Milli Mücadelede Sarayköy**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, s. 8

4 bk. Ali Sarıkoyuncu ve diğerleri, **Atatürk ve İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009, s. 92-98.

Buna karşın, kurtuluşu İngiliz veya Amerikan mandasına sığınmakta görenler de vardı. İngiliz mandasını isteyenlerin başında Damat Ferit, Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Padişah Vahdeddin geliyordu. Bu amaçlarını gerçekleştirmek üzere İstanbul'da "*İngiliz Muhipleri Cemiyeti*" adında bir dernek dahi kurmuşlardı. Amerikan mandasını isteyenler de "*Wilson Prensipleri Cemiyeti*"ni faaliyete geçirmişlerdir. Bu arada, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı milliyetçiler de Milli Mücadele fikrini ortaya atmışlardır. Bu düşünceyi Batı Anadolu'da faaliyete geçirmek isteyen kuruluşlardan ilki yukarıda da belirtildiği üzere İzmir Müdafayı Hukuk-u Osmaniye Cemiyetidir. Bu kuruluş, halkın düşünce ve hislerini dünyaya duyurmak istiyordu. Bu arada 18 Ocak 1919'da Paris'te bir araya gelen İtilaf Devletleri, Aydın (İzmir) Vilayetini Yunanistan'a vaat ettiler. İzmir'in Yunanistan'a verileceği haberi duyulunca Cemiyet önce, 13 Mart 1919'da İzmir'de bir toplantı düzenledi. Toplantıda İzmir'deki İtilaf Devletleri temsilcilerine verilmek üzere bir de muhtıra kabul edilmiştir.¹

Bu muhtırada şu hususlar dile getirilmiştir.²

1. Ege Bölgesi Türkleri nüfus, emlak ve arazi itibarıyla kahir bir ekseriyet teşkil ettiklerinden Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesine göre, buraları ecnebi hâkimiyet altına konulamaz.
2. Buralardan Türk hâkimiyetinin kaldırılması Akvam Cemiyeti'nin teşkil eden necip ve adil büyük devletlerin siyasetlerinden beklenilmektedir.
3. İlerde, insani mefkûrelerle cihazlandırılacak medeni bir heyet meydana getirmek için Türkler memleketlerinde kendi hakimiyetlerinden başkasının hükümrân olmasına tahammül edemezler.

Ayrıca Cemiyet, tüm Ege'yi temsil edecek bir kongrenin toplanmasına da karar vermiştir. Alınan bu karar doğrultusunda İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Balıkesir ve ilçelerinden 37 Müftü, 37 Belediye Başkanı olmak üzere 165 delege katılmıştır. 17 Mart 1919'da İzmir'de Beyler sokağındaki sinemada toplanan kongrede Denizli Sancağını Müftü Ahmet Hulusi Efendi Başkanlığındaki bir heyet temsil etmiştir.³

1 O. Z. Avrallıoğlu, **Buldan ve Yöresinin Tarihçesi**, Ankara, 2003, s. 67.

2 **Anadolu ve Rumeli'de gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C. 3, TBMM Yayını, s. 25.

3 Kongrede Denizli Sancağını temsil eden heyet üyelerinin isimleri için bk. Ali Sarıko-yuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012, s. 75 dipnot: 10.

İzmir Vali Vekili ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın¹ desteğiyle İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin önderliğinde düzenlenen kongre üç gün sürmüştür. Kongre dışı saatlerde de delegeler grup halinde Nurettin Paşa'yı da ziyaret etmişlerdir. Nurettin Paşa, Kongre delegelerine memleketlerine döndüklerinde halkı, Yunan işgali halinde direnişe hazırlanmalarını telkin ediyordu².

Kongre üçüncü günün sonunda 19 Mart 1919'da yeni yönetim kurulunu seçip, İtilaf Devletleri temsilcilerine muhtıra gönderme kararını aldıktan sonra dağılmıştır.³ Ayrıca kongrede, Ege'nin işgaline kesinlikle karşı çıkılması ve bu direnişi gerçekleştirmek üzere Balıkesir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla'da Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri kurulması kararlaştırılmıştır.⁴

Türk Milletinin işgallere karşı koyma hususunda bilinçlenmesinden, İtilaf Devletleri özellikle İngilizler hoşnut olmamışlardır. Bu durumdan hoşnut olmayan birileri daha vardı. O da, İngiliz güdümünde olan Damat Ferit Paşa ve hükümeti idi. Çünkü Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, kongreden sonra bölgesel bir güç kazanmıştı. Ayrıca bu kongre, cemiyetin temsil yetkisi ve hareket alanını da genişletiyordu⁵. Cemiyetin çalışmalarına destek verdiğinden, Nurettin Paşa'dan da rahatsızlık duyulmaktaydı. Bu nedenle, Nurettin Paşa'nın yerine öyle karakterde ve yetenekte bir Vali bulunmalıydı ki İzmir'in işgaline ses çıkarmasın⁶. Bu tanıma uyan kişi, Ahmet İzzet (Kanbur) Bey'den⁷ başkası olamazdı. Türkiye Cumhuriyetinin

1 Nurettin Paşa hakkında bilgi için bk. Mustafa Balcıoğlu, **Milli Mücadele'de Merkez Ordusu**, AÜTTİTE Dokora Tezi (Basılmamış) Ankara, 1991 s. 1-14.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 76. Ayrıca bu konuda İkinci Bölümde daha fazla bilgi sunulacaktır.

3 Anadolu ve Rumeli'de gerçekleştirilen ... s. 25.

4 Halit Morali, **Mütareke'de İzmir Olayları**, Ankara, 1975, s. 13.

5 Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen... s. 25.

6 Kamil Erdeha, **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 387.

7 Ahmet İzzet Bey, 1287 (1871) yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Hüseyin Paşa'dır. Üsküdar Rüştîyesi sonrası iki yıl yabancı dil okulunda öğrenim görmüştür. Öğrenimi sonrası 2 Eylül 1885 tarihinde Bab-ı Ali Tercüme Odasında memuriyete başlamıştır. Adı geçen burada 24 yıl çalıştıktan sonra 1909 yılında Hariciye Nezareti Müdürlüğüne atanmıştır. İzzet Bey 3 yılda burada görev yaptıktan sonra 26 Ağustos 1912 tarihinde Van Valiliğine atanmış ve 12 Nisan 1913 tarihinde de Van Valiliğinden ayrılmıştır. Hariciye Nazırı Kürt Said Paşanın biraderi olan İzzet Bey, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 11 Kasım 1918 tarihinde kurulan Birinci Tevfik Paşa Hükümetinde Evkaf-ı Hümayun ve 14 Ocak 1919 tarihinde kurulan İkinci Tevfik Paşa Hükümetinde

Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Ahmet İzzet hakkında şunları ifade etmektedir¹:

İzzet Bey, Paris'te Türk vatanının parçalanması için barış konferansına muhtıralar veren Mahmut Şerif Paşa'nın amcası idi. Türk vatani ile alakalı imiş gibi görünmesi, kendisine fazla nimet ve kıymet verilmiş olmasındandı. Aynı değeri herhangi bir devlet vermiş, kendisine göstermiş olsaydı ona kul, köle olurdu. Çünkü ruhunda müşterek vatan duygusu ve sevgisi doğmamıştı, yoktu. Vahdeddin'in kin ve intikamının beceriksiz bir aleti, devleti tutan milliyetçiliğin gönüllü bir düşmanı idi.

Celal Bayar'ın belirttiği meziyet ve yetenekleri de göz önünde bulundurularak, Damat Ferit Hükümeti tarafından Nurettin Paşa görevinden alındı ve yerine Ahmet İzzet Bey Aydın (İzmir) Valisi olarak atandı. Bu atama adı geçen Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısı olması nedeniyle, İtilaf devletleri tarafından da uygun görülmüştür.² Çünkü İngilizlere göre, kötü Vali Nurettin Paşa, görevinden uzaklaştırılmıştır.³

11 Mart 1919'da Aydın (İzmir) Valiliğine atanan Ahmet İzzet Bey, 23 Mart'ta valilik görevine başlamıştır. "Yeni vali göreve başlar başlamaz İzmirli Türk aydınlarının örgütlenme çabalarını köstekledi. Hatta dernek yöneticilerini Vilayet Konağına çağırarak onlara *"Herkes sizi İttihatçılık ve Bolşeviklik ile suçluyor. Devletin bu nazik günlerinde İzmir'de huzuru bozmanıza izin veremem"* diye bildirdi.⁴

İzmir'in işgal edileceği 14 Mayıs 1919 günü resmen bilinmesine rağmen, Vali Ahmet İzzet Bey, bunu bilmezlikten gelmiştir. O'na göre bu konudaki söylentiler, memlekette bozgunculuk çıkarmak isteyen İttihatçı gavurların kışkırtmalarından başka bir şey değildir.⁵ İşgalin gerçek olduğu herkes tarafından bilinince de aynı kişi *"Yunan işgaline karşı çıkılmaması*

de, Evkaf-ı Hümayun Nazırlığı yanında vekaleten Dahiliye Nazırlığı görevi de uhtesine verilmiştir. 11 Mart tarihinde Aydın Valiliğine atanmış, 23 Mart 1919 tarihinde valilik görevine başlamıştır. İzzet Bey'in Aydın Valiliği, kalp krizinden öldüğü 5 Ocak 1920 tarihine kadar devam etmiştir. (Kamil Erdeha, *age.*, s. 387; Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *ÇTTAD*, VI15, (2007/GÜZ) S. 4).

1 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C. C, İstanbul, 1967, s. 1642-1643; M. Karayaman, *agm.*, s. 5.

2 M. Karayaman, *agm.*, gös. yer.

3 K. Erdeha, *age.*, s. 391.

4 Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara, 1974, s. 76

5 K. Erdeha, *age.*, s. 394.

emrini” vermekten de çekinmeyecektir. O, daha Yunan İzmir’e ayak basmadan önce 14 Mayıs 1919 günü şehrin ileri gelenleri ile yaptığı toplantıda; “Yunan işgaline karşı çıkılmaması” talimatını vermiştir. Bu toplantıda hazır bulunan İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi¹, Vali İzzet Bey’in Yunan işgaline karşı çıkılmaması emir üzerine;

“Vali Bey... Vali Bey... Bu sakalım kanımla kızarabilir. Ama bu anla Yunan alçağını sükunetle selamlamış olmanın karasını süremem” diye haykırmıştır. Bu arada Müftü Efendi, toplantıyı terk ederek, imam ve müezzinlere minarelerden selalar verdirtirerek İzmir halkını Maşatlık Mitingine² davet ettirmiştir. Bu mitingde yaptığı konuşmasında da Rahmetullah Efendi, vatan sevgisinin imandan olduğunu, İzmir’in asırlardır Ezan sesleri yükselen semalarında kulakları tırmalayan çan seslerine katlanmaktansa şerefle ölerək şehadet şerbetini içmenin daha iyi olacağını açıklayarak konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu³:

Kardeşlerim... ciğerlerinizde bir soluk nefes kaldıkça, damarlarınızda bir damla kan kaldıkça, anavatanımızı düşmanlara teslim etmeyeceğinize Kur’an-ı Kerim’e el basarak, yemin edin.

Ayrıca Ahmet İzzet Bey, işgal sonrasında 17 Mayıs 1919 günü, bir bildiri yayınlıyarak İzmir olaylarının büyüldüğünü, olayın İtilaf devletleri kararıyla İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinden ibaret olduğunu bildirmiştir⁴. Adı geçen Yunan işgalinden bir ay sonra, 14 Haziran 1919’da Sabah gazetesindeki “İşgal, itilaf devletleri belirtilen hududu tecavüz etmiş ise de askeri işgal mahiyetini geçmemiştir” tarzındaki demeci çok ilginç ve üzücüdür. Sıtkı Aydinel’in belirttiği üzere “Halbuki Yunan kuvvetleri bu süre içerisinde İzmir’den 100 km. kadar doğuya doğru ilerlemiş kuzeyde Ayvalık’tan güneyde Büyük Menderes boyunca Nazilli’ye kadar uzanmış 250 km’lik bir cephe üzerinde yayılmış ve pek çok köyleri yakmış, yıkmış,

1 Müftü Mehmet Rahmetullah Çelebioğlu, 1872’de İzmir’de doğdu. İlk okul ve Rüştiye’yi bitirdi. Daha sonra Yozgatlı Hacı Mustafa ve Mansurzade Said Efendilerin Medreselerinde öğrenim gördü ve buradan icazetnamesini aldı. 19 Nisan 1919’da İzmir Müftüsü olarak atandı ve 28 Ağustos 1944 tarihine kadar görevini sürdürdü. **İzmir İli Müftüler Albümü**, İzmir Müftülüğü Yay., İzmir, 1991, s. 1.

2 Maşatlık Mitingi hakkında bilgi için bk. M. Şahingöz, İzmir, Maraş ve İstanbul’un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler, s. 100-104.

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 22.

4 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 249.

yüzlerce Türk'ü öldürmüş ve göçlere sebep olmuş iken, valinin bu düşüncelerini anlamak mümkün değildir"¹.

İzzet Bey, Atina'da yayınlanmakta olan *Embros Gazetesi*'ne verdiği demecinde de; Yunan işgal makamlarını övmüş ve Kuva-yı Milliye'ye çatarak "Bu çetelerin yakalanması için şiddetli emirler verilmiştir. Yakalananlar zincire vurularak buraya getirilecektir"² demiştir.

Hakkında Yunanlılardan 15 bin altın aldığı da iddia edilen³ Ahmet İzzet Bey, "Valilik görevi süresince Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı bir irade gösteren, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine karşı düşmanca bir tutum sergileyen, gerek İzmir'in işgali sırasında ve gerekse 5 Ocak 1920 tarihinde bir kalp krizinden ölünceye kadar görevini sürdürmüştür. Valilik görevi boyunca Yunanlılarla uyumlu bir biçimde çalışan İzzet Bey, Yunan hükümeti tarafından "Anoteron Taksiarbis" nişanıyla taltif edilmiştir. İzzet Bey'in cenazesine, Yunanistan'da korgeneral rütbesine erişmiş bir askerin cenazesine eşdeğer ihtimam gösterilmiş, İzmir'deki üst düzey askeri ve mülki görevliler törene katılmıştır. İzzet Bey'in cenazesi, 6 Ocak 1920 tarihinde yapılan törenle Şeyhler Mahallesi'ndeki Emir Sultan Dergâhı Haziresine defnedilmiştir."⁴

c. Denizli Sancağı Memurlarının Tutum ve Davranışları

(1) MUTASARRIF FAİK BEY (ÖZTRAK)

Milli Mücadele'de özellikle ilk günlerinde din adamlarının⁵ aksine pek çok Vali , Mutasarrıf ve Kaymakam milli harekât aleyhinde tutum ve dav-

1 S. Aydın, *age.*, s. 60.

2 S. Aydın, *age.*, s. 252.

3 İstiklal Gazetesi, (2 Eylül 1919) haz. Ömer Sami Coşar

4 M. Karayaman, *agm.*, s. 5., Ayrıca Ahmet İzzet Bey'in İngiltere'ye olan yakınlığı ve valiliği sırasında Yunanlılara karşı takındığı tutum ve davranışları hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bk. İzzet Öztoprak "İzmir Valisi" (Kambur) İzzet Bey Meselesi", **XIV.Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 9-13 Eylül 2002, Kongreye sunulan Bildiriler III, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005, s. 33-44.

5 Milli Mücadele'de büyük bir çoğunlukla din adamları Kuva-yı Milliye'nin yanında yer almıştır. Sayıları çok az olmakta birlikte kimileri de Padişah-Halife tarafını tutup milli hareket aleyhinde bulunmuşlardır. Bu konuda bk. Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I-II**, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012; Ali Sarıkoyuncu **Atatürk Din ve Din Adamları**, 11. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2013; Ali Sarıkoyuncu, "Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin Milli Mücadele ve Atatürk İnkılapları Karşıtı Tutum ve Davranışları" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 39, s. 787-812.

ranışlar içerisinde bulunmuştur. Bunların bir kısmı özellikle Damat Ferit Hükümetleri tarafından atananlardır. Örneğin İzmir Valisi Ahmet İzzet ile Bursa Valileri Gümülcineli İsmail Bey ve Mustafa Paşa, Damat Ferit tarafından tayin edilmişlerdir.¹ Ayrıca Damat Ferit her ne surette olursa olsun Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olmak istediğinden, Ali Galip adında birisini Harput Valiliğine atamıştır. Adı geçen, Sivas Kongresini basmaya ve üyelerini tevkif etmeye memur edilmişti.²

Bu arada Milli harekât aleyhindeki faaliyetlerinden dolayı, Ankara Valisi Muhiddin Paşa, 28 Ekim 1919'da Keskin'de Ankara Müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı M. Rifat (Börekçi)'nin de yardımıyla Kuva-yı Milliyece tutuklanınca, yerine İstanbul Hükümeti tarafından Ziya Paşa tayin edilmiştir. Ancak başta Müftü M. Rifat Efendi ve Ankaralıların karşı çıkması nedeniyle adı geçen Ankara'ya gelip görevine başlayamamıştır.³

Diğer taraftan bir kısım yöneticiler de hükümetten çekindiği ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı olduğu için milli harekât yanında yer almamış, en azından sessiz kalmıştır. Örneğin; 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasında "Mutasarrıf yoktur. Hasta olan (hastalık bahanedir) mutasarrıf evinden çıkmadığı için Dokuzuncu Ordu Müfettişini karşılamaya gelememiştir. Belediye Reisi yok, vekâlet eden zat da Çarşamba'da arazisinin bulunduğu köydedir. Belediye Meclisinden bir zat, Hacı Molla(Dursun), Atatürk'e şehir namına hoş geldiniz" diyor.⁴

Öte yandan 13 Mayıs 1919 tarihinde Sivas Valisi olarak atanan Reşit Paşa da Milli Mücadele'nin ilk günlerinde mütetereddüt davranış içerisinde bulunmuştur. Reşit Paşa böyle davranmasının gerekçesini de şöyle açıklamıştır.⁵

...Ben, tesadüfle hamd olunması daha doğru bulduğum bir gaflet eseri olarak Hürriyet ve İtilaf fırkası tarafından Sivas'a Vali gönderilmiş bir adamdım. Mal ve mülk namına hiçbir şeyim yoktu.

1 bk. K. Erdeha, **age.**, s. 332-342, 388-400.

2 Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)**, TTK Basımevi, Ankara, 1978, s. 44.

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 135-136. Ayrıca Muhiddin Paşa'nın Ankara Valiliği hakkında bilgi için bk. K. Erdeha, **age.**, s. 233-246.

4 Enver Behnam Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul, 1959, s. 312.

5 K. Erdeha, **age.**, s. 81. Ayrıca Reşit Paşa'nın Sivas Valiliği hakkında bk. K. Erdeha, **age.**, s. 79-115

Aylığımla geçiniyordum. Dâhiliye Nazırının emirlerine -kanunsuz hareket ederek- itaat etmediğim takdirde azl olunmaklığım muhakkaktı. Böyle bir akıbete uğrarsam Mustafa Kemal Paşa'dan nasıl bir muamele ve yardım görebilirdim...

Ayrıca Edirne Valisi Salim Paşa da Sivas Kongresi kararlarını uygulamamış, sıkışınca da Edirne'den kaçarak ayrılmıştır.¹ Valilik makamını Konya'dan kaçarak terkeden diğer bir isim de Vali Cemal Bey (Artin Cemal)'dir.² Buna karşın Milli Mücadele'de milli harekâtı canla başla destekleyen valiler, vali vekilleri de vardır. Bunların başında Kamil Erdeha'nın "*Milli Mücadelemizin en değerli valilerinden biridir*" dediği Kastamonu valisi Kütahyalı Hatıpzade Cemal Bey'dir.³

Diğer taraftan mutasarrıflar da Milli Mücadele'de valilere benzer tutum içerisinde olmuşlardır. Büyük bir çoğunluğu Kuva-yı Milliye'nin aleyhinde bulunmuşlar, bu nedenle kimileri "*150'likler*"in listesine alınarak yurtdışına sürgün edilmişlerdir.⁴

Diğer taraftan Milli Mücadele'de Denizli Sancağı'nın bağlı olduğu ve merkezi İzmir olan Aydın Valiliğinin iki Livasının başındaki Mutasarrıflar da milli harekât aleyhinde olan kişilerdi. Bunlardan birisi Saruhan (Manisa) Mutasarrıfı Giritli Hüsnü'dür. Bilindiği üzere Manisa Yunanlılar tarafından 25 Mayıs 1919 günü işgal edilmiştir. Mutasarrıf Hüsnü Bey, işgalcileri kimi Manisa'nın ileri gelenlerince birlikte bir ellerine ekmek ve diğer ellerine de

1 K. Erdeha, **age.**, s. 426-427.

2 Vali Cemal Bey (Artin Cemal) hakkında bilgi için bk. K. Erdeha, **age.**, s. 267-277.

3 K. Erdeha, **age.**, s. 115. Ayrıca Milli Mücadele lehinde tutum ve davranışlarda bulunan Vali ve Vali Vekilleri için bk. K. Erdeha, **age.**, s. 50 vd.

4 6 Ocak 1924 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 149 kişiye ek olarak Köylü Gazetesi sahip ve müdürü İzmir'li Refet'in de katılımıyla 150 kişilik liste oluşturulmuştur. Bu listedeki vali, mutasarrıf ve kaymakamlık yapmış ve Milli Mücadele aleyhinde düşmanla iş birliği içerisinde bulunmuş kişiler şunlardır:

Esbak Bursa Valisi Gümülcineli İsmail, Cebelibereket Mutasarrıf esbakı Fanizade Mesut, Malatya Mutasarrıf sabıkı Bedirhani Halil Rahmi, Manisa Mutasarrıf esbakı Girdli Hüsnü, Esbak Divanı Harp Reisi Nemrud Mustafa, Adapazar Kaymakam esbakı hain Mustafa, Afyonkarahisar Mutasarrıf esbakı Sait, Gazi Ayıntep (Gaziantep) Mutasarrıflığında bulunmuş olan Celal Kadri, Harput Vali esbakı Aziz Nuri, Bursa Vali Vekili esbakı Aziz Nuri, Esbak Edirne Valisi ve Şehremini Vekili Salim, Kütahya'da Yunanlılara mutasarrıflık eden Hoca Rasihzade İbrahim, Adana'da valilik eden Abdurrahman, Esbak Kırkağaç Kaymakamı Şerif, Esbak Çanakkale Mutasarrıfı Mehmet Mahir, Kilis'te Kaymakamlık eden Sadullah Sami, Esbak Dahiliye Nezareti Dava vekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri, İzmit Mutasarrıf esbakı İbrahim Hakkı (**Resmi Gazete**, Sayı: 81 (11 Cemazilahir 1342/7 Kanunisanı 1341, s. 3)

tuz olarak karşılamışlardır¹. Mutasarrıfın ve yanındakilerin bu davranışlarına Manisa Müftüsü Âlim Efendi'nin öncülüğünde yurtsever Manisalılar tarafından karşı çıkmıştır.²

“Manisa'nın işgalinden sonra Mutasarrıf Hüsnü, Haçlı ordusu Yunan işgal kuvvetlerine tam bir bağımlılık göstermiş, Yunanlılar adına işlere el koymuş, resmi evrakı ve demirbaş eşyayı hatta gizli devlet belgelerini dahi Yunanlılara tam olarak teslim etmiştir...”

Mutasarrıf Hüsnü Bey, Manisa Sancağı'na bağlı tüm ilçeleri de etkilemiş; direniş yanlısı olan kaymakam ve müftüleri işgal ordularının önüne atmakla tehdit etmiştir...”³

Hüsnü Bey, Mutasarrıf olarak üç yıl altı ay boyunca Yunan işgal güçleriyle sarmaş-dolaş olmuş, onların istedikleri her şeyi yapmış ve son ana kadar orada kalmış, Türk Ordusu Manisa'ya girerken, kıl payı bir zaman farkıyla işgalcilerle birlikte şehri terkederek Yunanistan'a gitmiştir⁴.

Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Aydın Vilayetinin diğer Livası olan Aydın da Manisa'dan pek farklı değildi. Milli harekâta karşı olan Aydın Mutasarrıfı Fevzi Bey (Toker), mütarekeden sonra izinli olarak İstanbul'a gitmiş, tekrar vazifesinin başına dönmemiştir. Onun yerine mutasarrıf olarak Abdurrahman Bey tayin edilmiştir. Adı geçen gelip görevine başlayınca kadar mutasarrıflığa, Liva Tahrirat Müdürü Yenişehirli Fuat Bey vekâlet etmiştir. Ancak, o da mutasarrıf vekili olarak, Milli Harekât aleyhinde bir tutum sergilemiştir. Fuat Bey, Aydın'ın işgali öncesinde İngiliz subaylarına Kuva-yı Milliye aleyhinde şikâyetle bulunan heyet içerisinde yer almıştır⁵. Ayrıca, aynı heyet, 22 Mayıs 1919 günü Aydın Merkez Ramazan Paşa Camii'nde şehrin ileri gelenleriyle, bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Aydın'ı işgale gelecekleri sükûnetle selamlama kararı alınmıştır. 25 Mayıs 1919 günü görevine başlayan Abdurrahman Bey de aynı gün yayınladığı

1 A. Nedim Çakmak, **İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler Hüsnüyadis Hortladı**, İstanbul, 2007 s. 201.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 22-23; Ayrıca Müftü Âlim Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Bilgi, **İstiklal Yolunda Bestekar Bir Müftü Ahmet Âlim Efendi**, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2008.

3 A. N. Çakmak, **age.**, s. 202.

4 A. N. Çakmak, **age.**, s. 175-176. Giritli Hüsnü, Milli Mücadele'deki hainliği sebebiyle “150'likler listesine alınarak yurtdışına sürülmüştür. (bk. 11 Cemazilahir 1342/7 Kanunisanı 1341 tarihli **Resmi Gazete**)

5 S.Aydinel, **age.**, s. 60.

genelgede -Vali İzzet Bey gibi- işgal kuvvetlerine karşı herhangi bir tecavüzde bulunulmaması lüzumunu tavsiye ve ilan etmiştir¹.

Aydın'ın yeni Mutasarrıfı hakkında Celal Bayar şunları söylemektedir²:

Aydın Mutasarrıfı Abdurrahman Bey adında birisi idi. Hakkında çeşitli mutala ileri sürülüyordu. O, İstanbul Hükümetinin adamı olmakla beraber İzmir Valisi İzzet Bey'in emrindeydi. Direktifleri buralardan alıyor ve buna göre hareket ediyordu. Memleket mi, yoksa işgal ordusunun mu hizmetinde idi? Pek belli değil...

27 Mayıs 1919 Salı günü Aydın Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ve Mutasarrıfın tutumu sebebiyle de hiçbir direnişle karşılaşılmamıştır³. Bunu yerli halk büyük bir üzüntüyle ve nefretle karşılamıştı. Üstelik zamanın Aydın Belediye Başkanı Çakmarlı Emin Bey, evinin balkonuna büyük bir Yunan bayrağı asmıştır.⁴ Adı geçen Aydın'ın işgaline halkın muvafakat edeceğine dair İzmir'e Yunan işgal komutanlığına telgraf da çekmişti⁵. Bu tutum ve davranışlar, vatan ve millet sevgisi ile kesinlikle bağdaştırılmaz.

Ayrıca Aydın Mutasarrıf Vekili ile Nazilli Kaymakamı gönüllü toplama ve asker toplama işlerine engel olmaya çalışmıştır.⁶ Mücadelenin yalnız -Denizli merkez ve ilçeleri halkı ile- başaramayacağını bilincinde olan Müftü Ahmet Hulusi Efendi (Denizli Müftüsü) önce henüz düşman işgaline girmemiş olan Aydın'a sonra da Nazilli'ye güvendiği adamlarını göndererek bu yerlerin ileri gelenleriyle irtibat kurmuştur. Ancak, Müftü Efendi oralardan beklediği destek ve yardımı alamamıştır. Bu maksatla Dinar ve Afyonkarahisar havalisiyle temasa geçmiş ilerlemiş yaşına rağmen (o tarihte 58 yaşındadır) bizzat kendisi Dinar ve Afyonkarahisar'a gitmiştir⁷.

1 bk. **ATASE Arş.**, Kl.: 72, D.: 242-273, Fh.: 7-8.

2 C. Bayar, **age.**, C. IV, s. 977.

3 S. Aydınel, **age.**, s. 84-85.

4 İlker Bayram, "Milli Mücadele'de Aydın'da Efelerin Rolü", **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi** (KAREFAD) I (1), S. 132. Ayrıca bu konuda bk. Asaf Gökbel, **Milli Mücadele'de Aydın**, Aydın, 2005, s. 102-103; Mehmet Başaran-Günver Güneş, **Milli Mücadele'de Aydın Sancağı** ve Yörük Ali Efe, Aydın Belediyesi Yayını, Aydın, 2009, s. 63.

5 S. Aydınel, **age.**, s. 60.

6 S. Aydınel, **age.**, s. 243.

7 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 83-84.

Buna karşın Denizli Livasının başında bulunan Mutasarrıf Faik Bey (Öztrak),¹ Milli Harekât taraftarıydı. O, Milli Mücadele'nin ilk gününden itibaren Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye çalışmalarında yardımcı ve destek olmuştur².

Mutasarrıf Faik Bey, 15 Mayıs 1919 günü Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin öncülüğünde düzenlenen Yunan işgalini telin mitingi sonrasında Türk makamlarının yanı sıra, İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine protesto telgraflar göndermiştir. Bu telgraflarda İzmir'in işgali protesto ediliyordu. Daha sonraki günlerde de Kuva-yı Milliye'yi desteklediği gibi

1 Mutasarrıf Faik Öztrak: 1882 (1298)'de Tekirdağ-Malkara ilçesinde doğdu. Bidayet Mahkemesi Başkatibi Ali Rıza Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Malkara İptidai Mektebi ve Rüştiyesinde tamamladı. Edirne idadisinden İstanbul Mülkiye İdadisine geçerek 14 Temmuz 1906'da Mülkiye Mektebinin yüksek kısmından mezun oldu. Edirne Valiliği Maiyet Memurluğu ile devlet hizmetine girdi. Bu arada bir süre Çorlu Kaymakamlığına vekalet etti. 28 Kasım 1910'da Çorlu Kaymakamı oldu. 4 Temmuz 1912'de Keşan Kaymakamlığına nakledildi. Balkan Savaşı'nda Keşan'ın düşman eline geçmesi nedeniyle 20 Ekim 1912'de ilçeden ayrılarak İstanbul'da Dahiliye Nezareti emrinde kaldı. 19 Temmuz 1913'te eski görevine döndü. 2 Eylül 1914'de Uzunköprü Kaymakamı olarak görevlendirildi. 25 Kasım 1917'de Mutasarrıflığa yükseltilerek Nablus'a tayin edildi. Eylül 1918'de şehrin işgale uğraması üzerine Aralık 1918'de Denizli Mutasarrıflığına getirildi. Bu görevde iken milli mücadeleye katılarak direniş kuvvetlerini desteklediği gibi Sarayköy'de Menderes Savunma hattını tesis etti. 4 Haziran 1920'de Dahiliye Vekaleti Sicil ve Memurin Müdürlüğüne atandı. 19 Ağustos'ta Teftiş Heyeti Umum Müdürlüğüne getirildi. TBMM'nin I. Dönemi için 20 Ağustos 1920'de yapılan seçimde Cebelibereket milletvekili olarak 13 Eylül'de Meclise katıldı. Ayrıca adı geçen II., III., IV., V. ve VII. dönemlerde memleketi Tekirdağ'dan milletvekili seçilerek yasama görevini 14 Mayıs 1950'ye kadar sürdürdü. Bu arada VI. dönemde, 1 Kasım 1939'da yapılan seçimde TBMM Başkanvekili oldu. 26 Ocak 1939 - 7 Mayıs 1942 arası Dahiliye Vekilliği. İçişleri Bakanlığı sırasında kaymakamlık kursunun açılmasını, Mülki İdare amirlerinin bilgi ve görgülerinin artırılması için batı ülkelerine gönderilmesi, memurların durumlarının iyileştirilmesini gerçekleştirdi. 30 Mayıs 1951'de Ankara'da öldü. Cebeci Asri Mezarlığında toprağa verildi. Evli olup beş çocuk babası idi. (Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele Dönemi (1919-1923)**, C. III, TBMM Vakfı Yayınları, s. 252-253.)

Milli Mücadele'deki hizmetlerinin yanı sıra Denizli-Sarayköy'de savunma hattı tesis ettirdiğinden TBMM'nin 19 Kasım 1925 tarihli ve 194 sayılı kararıyla "*Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası*" ile onurlandırılmıştır. Adı geçen soyadı kanunu ile birlikte Öztrak soyadını almıştır. İsmi alan torunu Faik Öztrak milletvekilidir. Daha önce de büyük oğlu Orhan Öztrak, 1961'de Kurucu Meclis üyesi XII., XIII. ve XIV. dönemler Tekirdağ Milletvekili, 1975-1980 arası tarihlerde Cumhuriyet Senatosu üyesi olarak TBMM'de bulunmuş, İçişleri ve Gümrük ve Tekel Bakanlığı yapmıştır. Diğer oğlu Prof. Dr. İlhan Öztrak II. Erim, Melen, Talu ve Ulusu kabinelerinde Devlet Bakanlığı görevlerini yürütmüştür. (F. Çoker, **age.**, s. 253).

2 Müftü Ahmet Hulusi ile Mutasarrıf Faik Öztrak'ın ilişkileri konusunda ikinci bölümde bilgi sunulmuştur.

Sarayköy’de de “Menderes Savunma Hattını” (Sarayköy Cephesi) tesis ettirmiştir¹. Faik Bey’in bu hizmetlerinden, Milli Mücadele’nin önde gelen isimlerinden Hacım Muhittin Çarıklı da anılarında “*Hareket-i Milli açısından Faik’in büyük hizmetleri var*” diyerek ondan övgüyle söz etmektedir².

Kaynaklarda Faik Bey’in 19 Mayıs 1920’de Ankara’ya gitmesinde Demirci Mehmet Efe’nin sebep olduğu belirtilmekte ise de³ belki bu sebeplerden birisi olabilir. Bizce asıl sebebin İstanbul hükümetinin tutumu olduğu kanaatindeyiz. Zira daha önce de ifade edildiği üzere Damat Ferit Hükümeti vali ve mutasarrıflara gönderdiği genelgelerle Kuva-yı Milliye’nin teşkilini yasaklamış ve bu emre uymayanların cezalandırılacağını bildirmişti. Faik Bey İstanbul hükümetinin bu emirlerine uymadığı gibi, Milli direnişe katılmış ve yukarıda belirtilen hizmetleri yapmıştır. 21 Temmuz 1335 (1919) tarihinde üçüncü kez kabineyi kuran Damad Ferid Paşa, Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) kanalıyla Kuva-yı Milliye’nin dağılması hakkında her tarafa yeniden telgraflar çektiydi. Belirtilen konuda, Denizli Mutasarrıflığına da telgraf gönderilmiştir. Ancak alınan cevap, hükümetten istenildiği gibi değildi. Çünkü Denizli Mutasarrıfı Faik Bey (Öztrak) Kuva-yı Milliye’nin düşman tecavüzüne karşı koymaktan başka gayesi olmayan bir meşru, müdafaa teşkilatı olduğundan dağılmasının değil, desteklenmesinin gerektiğini esasen hükümet kuvvetinin onu dağıtmaya da muktedir olamayacağını cevap olarak bildirmiştir. Aynı zamanda onun Milli Mücadele’ye bakışını da yansıttığı için Dahiliye Nezaretine gönderdiği 7 Ağustos 1335/1919 tarih ve 25886/29 sayılı yazısının günümüz Türkçesiyle sadeleşmişini olduğu gibi sunuyoruz⁴:

5 Ağustos 1335 (1919) tarih ve 28 sayılı şifreli telgraflarımda arz olunan millî heyetin yazılı cevabı ilişikte sunuldu. Okunuşundan anlaşılacağı gibi, millî harekât sadece Yunan saldırılarına karşı yapılan meşru bir müdafadan ibaret olup buna katılanlar hükümete herhangi bir şekil ve surette karşı gelmek ve güçlük çıkarmak; düşünce ve maksadından tamamen uzak ve her türlü ihtiraslarından da tamamen ayrı olarak sadece vatanlarının Osmanlı hâkimiyeti altında kalmasını sağlamağa çalışmaktadırlar. Aslında hükümete

1 F. Coker, *age.*, s. 253.

2 **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhittin Çarıklı’nın Milli Mücadele Hatıraları (1919-1920)**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1967, s. 49.

3 O. Z. Avralıoğlu, *age.*, s. 115.

4 Mithat Sertoğlu, “Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 6, s. 3-4.

fazla sadakat ve bağlılıktan başka bir niteliği olmayan bu hareketin, bir takım hasis maksatlara lekeli ve takbihe layık görülmesi ve bu itibarla men'ine kalkışması hiçbir surette doğru değildir. Olanları başından beri yakından görmekte olduğum için bu esasa tamamen kanaat getirmiş bulunuyorum ve bunu, bütün varlığımla size temin etmeyi vazife sayıyorum. Aydın ve civarında meydana gelen hareketler, sadece vatan ve millet kaygısı, ırz ve can tehlikesi altında gelişmiş ve yalnız bu meşru maksatların sağlanmasına yönelmiştir. Bunu, Allah'a şükür memuriyet hayatında hiçbir şüphe ile lekelenmemiş bir mutasarrıf, vatan ve milletin selamet ve saadetini en büyük gaye tanıyan bir Osmanlı sıfatı ile tekrar ve keskin şekilde temin ediyorum.

Eğer bu arz ettiklerim vicdanınızı tatmine kâfi gelmiyorsa, itimadınız olan memurlar göndererek durumun tahkiki mümkündür. Bununla beraber, bu hareketin önüne geçmek kabil değildir. Çünkü hükümetin buralardaki kuvveti, bunu men'e iktidarlı değildir. Şurasını da ilaveye lüzüm görüyorum ki, meydanda bu gün dağılması imkânsız mühim bir kuvvet vardır. Bu kuvvet hükümetçe kendisi şüpheli ve fena nazarla bakıldığı ve bilhassa ırz ve vatan müdafaasından men'e çalışıldığını gördükçe karşılık olarak güvensizliğe ve hoşnutsuzluğa düşebilir ve bu yüzden memlekete zarar gelebilir. Bu sebepten dolayı hükümetin bunlara itimad ve şefkat gözüyle bakması ve kendilerine gizlice nüfus ile tesirli olması ve daima memleketin selametini sağlayacak yola sevk etmesi her cihetçe tercih edilir bir haldir. Bu gibi olağanüstü hallerde kötü anlayış ve telakkilerin pek büyük ve telafisi imkânsız zararları mucib olabileceği endişesiyle bu düşünceleri arza lüzum gördüm. Eğer bu açıklamalar şüpheleri gidermeğe yeter görülüyorsa, Kuva-yı Milliye ile hükümet arasına soğukluk ve güvensizlik sokacak emir ve bildirimlerden vazgeçilip kendilerini tatmin edecek bir vaziyet alınmasına müsaade edilmesi ve eğer arz ettiklerim güven sağlamıyorsa durumu incelemek ve hakikatı makamlarına arz etmek üzere en itimat olunur bir zatın acele gönderilmesi rica olunur.

Bu bakımdan Damat Ferit, Müftü Ahmet Hulusi'yi görevinden alma teşebbüsünde bulunduğu¹ gibi o da görevinden alınabilinirdi. Bu arada Ankara hükümeti de göreve başlamıştır. Nitekim Faik Bey, Denizli'den ay-

1 bk. A. Sankoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 123-124.

rılmadan önce durumunu TBMM hükümetinin İçişleri Bakanlığı'na da bildirmiş ve ondan sonra Ankara'ya gitmiştir. Ankara'da söz konusu hizmetlerini yönetici, milletvekili ve bakan olarak da sürdürmüştür¹.

(2) KAYMAKAMLAR

Denizli Sancağı Kaymakamları Mutasarrıf Faik Bey'in aksine özellikle Milli Mücadele'nin ilk günlerinde milli harekât yanında yer almamışlar, hatta bu yönde yapılan çalışmaları engellemeye çalışmışlardır. Örneğin Çal Kaymakamı Mehmet Fazlı Bey (Güleç) bunlardan birisidir. Onun Milli Mücadele'ye karşı tutum ve davranışını Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi (Çalgüner) şöyle belirtir²:

Halkın Kuvve-i maneviyesini sağlamak için müteaddit defalar (defalarca) Çarşı Camii Şerifinde (Çal), Hükümet önünde, meydanda dinî nutuklar söyledim. Halkı mukavemete (karşı koymaya) teşvik ettim. Ümitsizliğe düşmeyerek teşkilatlanmaya sevk ettim. Halk sözümüzden müteessir olarak feryat ve figanlar içinde iken, o zaman kaymakamımız bulunan Fazlı Güleç:

Müftü Efendi, şer'an kendisine düşen vazifeyi yapmıştır. Bu bapta (konuda) benim de hakkı kelâmım (konuşma hakkım) vardır. Beni dinlerseniz ordularımız inhilâl etmiş, silahı elinden alınmıştır. Askerlerimiz cepheleri bırakmıştır. Bu sebeple Müftü Efendi'nin söylediklerini yapmak, düşmanı gazaplandırmaktan, binnetice onların ayakları altında perişan olmaktan başka bir işe yaramayacaktır... Meâlinde sözler söyledi.

Öte yandan Çal Kaymakamı Fazlı Bey'in Milli Harekat karşıtı olduğu, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey tarafından da bilinmekteydi³.

Milli Mücadele döneminde idari olarak Afyonkarahisar'a bağlı olan ve günümüzde Denizli'nin ilçesi olan Çivril'in mülki amiri olan kaymakam da Milli harekatı engellemeye kalkışanlardandır. İsmi tam olarak tespit edememekle birlikte, o tarihte Çivril Kaymakamının Hafız Mehmet Sadık olması kuvvetle muhtemeldir. İstanbul Hükümetine sadık kalan Çivril Kaymakamı, Milli harekat lehinde çalışmalar yapanları engelleyip, önde gelen-

1 Daha önce adı geçenin özgeçmişi sunulmuştur.

2 Orhan Vural, "İstiklal Savaşında Müftülerin Hizmetleri Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'nin Hatıraları", **Sebilürreşad**, C. I, Sayı: 12, s. 185.

3 bk. O. Vural, **agm.**, s. 186.

leri hapse attırmıştır. Bu durumu öğrenen Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey, Çivril Kaymakamını 19 Ağustos 1919'da bir mektup göndererek uyarmıştır. Ancak kaymakamın bu uyarılara kulak asmaması ve milli oluşum aleyhinde faaliyetlerini sürdürmesi üzerine görevine son verilmiştir. Bununla birlikte adı geçen Kuva-yı Milliye aleyhindeki faaliyetlerini sürdürdüğünden, 12. Kolordu Komutanlığınca Dinar'a sürülmüştür¹.

Diğer taraftan Tavas Kaymakamı Ali Rıza Bey (Özkay) da İstanbul Hükümeti taraftarıydı. 6 Temmuz 1920'de geçici olarak Tavas'a göç eden Müftü Ahmet Hulusi Efendi burada Kuva-yı Milliye için pek faaliyette bulunamamıştır. O, Müftü Efendiyi kontrol altında tutmuştur. Bu durumu o tarihlerde ailesiyle birlikte Tavas'ta bulunan Müftü Efendi'nin küçük oğlu Dr. Lütfi Müftüler şöyle anlatmaktadır²:

Kaymakam, babamın bütün hareketlerini kontrol ediyor, hatta muhaberatını bile. Bu hususta posta müdürüne emir bile vermişti. Müftü, hayatını korumak için eski arkadaşı Ali Rıza Bey'in daire-sinde yatıp kalkmak zorunda kaldı.

Diğer taraftan Denizli Mutasarrıf Vekili ve 57. Tümen Komutanı Yarbay Nazmi Bey, İçişleri Bakanlığına gönderdiği 16 Ağustos 1336/1920 tarihli raporunda; Buldan'dan Yunanlıları karşılamaya giden 5 kişinin içerisinde Kaymakam Halil Cevdet Bey'in de bulunduğunu belirtmektedir. Muhtemelen bu yüzden, Buldan'ın işgalinden (5 Temmuz 1920) birkaç hafta sonra, Halil Cevdet Bey Ödemiş Kaymakamlığına nakledilmiş, yerine de Naip Mehmet Şamil, kaymakam vekili olarak gönderilmiştir³.

Sarayköy'de ise, Ferit isminde birisi kaymakam olarak bulunuyordu. Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından ve Milli Mücadele'de önemli hizmetleri olan Emin Aslan Bey (Tokat)⁴ anılarında Sarayköy yöneticilerinden şöyle söz eder⁵:

O sıralarda şirin Sarayköyümüzün diğer bir bahtsızlığı daha vardı. O da kazanın başında Ermeni'den dönme Ferit isminde bir

1 N. Köstüklü, **age.**, s. 162; M. Sayhan, **Milli Mücadelede Çivril (1919-1922)**, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Denizli, 2018, s. 24.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s. 112.

3 O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 107, 130.

4 Emin Aslan Tokat hakkında bk. Emin Aslan Tokat, **Milli Mücadelede Sarayköy Hatıralarım**, İstanbul, 1995, s. 87.

5 Emin Aslan Tokat, **age.**, s. 21-22.

kaymakam, askerlik şubesinin başkanlığında da Arabi isminde bir Arap Binbaşı, Jandarmanın başında da yine evlad-ı Arabdan Yüzbaşı Fazıl Bey adında korkak bir komutan vardı. Zayıf ruhlu, hissiz “belki de hain” olan bu adamlar kazanın başında o günlerde adeta birer bela halinde idiler. Bu adamlar o vakit için bir ihtilal teşekkülü olan Heyet-i Milliye’nin bütün teşebbüslerini baltalarlar. Yurt aleyhindeki fena hareketleri ve propagandaları ile -belki de İstanbul’dan aldıkları ilhamın tesiri ile olacak- yerli Rumlarla beraber yurt aleyhine yürümekte adeta yarış ediyorlardı. Hatta devlet namına kazayı idare eden bu hissiz, nankör, resmi adamların himaye ve teşvikiyle Sarayköy’den yerli Rumlar güya o günlerde Menderes’i geçerek Sarayköy’e girecek olan Yunan Ordusu için takı zaferler bile kurmuşlardı. Heyet-i Milliyemiz bu zafer taklarını mütemadiyen sabahları yıktırırdı. Fakat Rumlar geceleyin bu takları tekrar kurmak cürretini gösterirlerdi. Hiç şüphesiz ki, bu hareketlerinden Rumlar mahalli hükümet adamlarından belki de teşvik ve himaye görüyorlardı.

Emin Aslan Tokat’ın da belirttiği gibi, Kaymakam Ferit, Jandarma Komutanı Fazıl, Askerlik Şube Başkanı Arabi Beyler, Sarayköy halkını milli direnişe katılmaktan vazgeçirmek için çaba sarf ettikleri gibi, Rumların taşkınlıklarına da göz yumuyorlardı. 12 Haziran 1919 günü Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile birlikte Sarayköy’e gelen Denizli Mutasarrıfı Faik Bey (Öztrak), yol güzergâhında Rumların yaptığı takları görerek, Kaymakam Ferit ve Jandarma Komutanı Fazıl Beyleri sorguya çekmiştir. Takların kurulması ve bir hafta süreyle yerlerinde kalmasıyla ilgili olarak yaptırdığı tahkikatta adı geçenler suçlu bulunmuştur. İçinde bulunulan böyle bir dönemde bu gibi basit hadiselerin önlenemeyişini yönetim zafiyeti olarak gören Mutasarrıf Faik Bey, Dâhiliye Nezatine gönderdiği 13 Haziran 1919 tarihli telgrafıyla, adı geçenlerin Sarayköy’den uzaklaştırılmasını istemiştir¹. Mutasarrıf Faik Bey’den gelen talep üzerine, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, adı geçenleri görevlerinden uzaklaştırmış ve ayrıca 15 Haziran 1919 tarihli telgrafla da Denizli Mutasarrıflığı ile Memurin-i Müdiriyeti ve Umum Jandarma Kumandanlığına bildirmiştir². Bu arada milli harekât taraftarı Mithat İzzet Bey

1 Mutasarrıf Faik Bey’in Dahiliye Nezaretine gönderdiği 13 Haziran 1335/1919 tarihli telgrafının tam metni için bk. Veysi Akın, **Sarayköy Heyet-i Milliyesi ve Milli Mücadele’de Sarayköy**, ATAM Yay., Ankara, 2009, s. 163-164.

2 Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey’in Denizli Mutasarrıflığına, Memurin-i Müdiriyete ve Umum Jandarma Kumandanlığına gönderdiği 15 Haziran 1335/1919 tarihli telgrafının

(Saylam) kaymakam olarak Sarayköy'e atanmıştır¹. Emin Aslan Bey, anılarında 21 Ağustos 1919 tarihinde atanan Mithat İzzet Bey'den de şöyle söz eder²:

Bu sıralarda iyi bir talih eseri olarak Sarayköyümüze Mithat İzzet adında tecrübesiz olmakla beraber celadetli, dürüst, çalışkan, ufak-tefek boyda bir kaymakam Ankara Hükümeti (İstanbul Hükümeti) tarafından tayin edilerek vazifesi başına gelmişti. Bu zat daima Heyet-i Milliye'nin bütün faaliyetlerini destekliyor, binaenaleyh bu suretle müşterek ve mütesanit çalışmalardan kazada her işte daima iyi neticeler alınıyordu...

Yine aynı tarihlerde Denizli Sancağı'nın bir başka ilçesi olan Acıpayam'da da durum diğerlerinden pek farklı değildi. Kaymakam Mustafa Şevket Bey'in belki de İstanbul Hükümeti yanlısı olması dolayısıyla buradaki millî teşkilatlanmaya yardımcı olmadığını görüyoruz³. İleride belirtileceği üzere Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Efendi'nin (Tokcan) Kaymakamı idare etmesi ile millî harekât aleyhindeki engeller aşılabilmiştir.

d. Şeyhülislam Dürriade Abdullah'ın Fetvası ve Ankara'nın Karşı Fetvası

İstanbul Hükümetleri, Anadolu'da teşekkül eden millî birlik ve azmi yer yer hazırladıkları ayaklanmalarla baltalamaya çalışmışlardır. Bilhassa Damat Ferit Paşa'nın kurduğu hükümetler döneminde Kuva-yı Milliye aleyhindeki baskılar daha da şiddetlenmiştir. Son olarak, Salih Paşa Hükümetinin düşmesi üzerine, onun yerine Ferit Paşa Hükümeti 5 Nisan 1920'de kuruldu. Dördüncü kez Sadrazam olan Damat Ferit, Millî Mücadele taraftarlarını suçlayan ve bunların öldürülmesini isteyen fetvalar çıkarttı.⁴ Böylece "Anadolu birliğini içten yıkmak için her türlü tezvire" başvurdu. Öyle ki, "...Emir-i Sultaniye'ye itaat etmeyen Müslümanlara ceza tehdidinde bulunan fetvalar yayınlatmıştı". İşte bunların en tesirlisi, en önemlisi ve Anadolu'daki millî harekât için en tehlikelisi 11 Nisan 1920 tarihinde

tam metni için bk. V. Akın, **age.**, s. 165.

1 V. Akın, **age.**, s. 27-28.

2 M. A. Tokat, **age.**, s. 26.

3 N. Köstüklü, **age.**, s. 162.

4 bk. A. Sankoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları II**, s. 3 vd.

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah¹ imzası ile yayınlanan oldu². Aşağıda günümüz Türkçesine çevrilmiş bu fetvada özetle; Anadolu harekâtı *Padişah'a karşı ayaklanma sayılıyor*, Kuva-yı Milliye kötülenerek Padişahın sadık tebasına zulüm edenlerin katledilmeleri gerektiği ileri sürülüyordu. Ayrıca, Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşırken ölenlerin de şehit olacakları da belirtiliyordu. Söz konusu fetvayı sunmadan önce bir hususu da belirtmemiz gerekir. Böyle bir fetva vermemek için, Şeyhülislam Haydarzade İbrahim Efendi görevinden ayrılmıştır. Ayrıca, Şeyhülislam bulunamadığından dördüncü Damat Ferit Hükümeti'nin kuruluşu bir süre gecikmiştir. Sonunda Dürrizade Abdullah'ın Şeyhülislamlığı kabul etmesiyle, 5 Nisan'da hükümet kurulabilmiştir³. Çünkü İstanbul'daki işgal kuvvetleri özellikle İngilizler, İzmir'in işgali başta olmak üzere işgallerin hoşgörüsü ile karşılanması ve Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması içerikli bir genelge yayınlanmasını iktidarda bulunan Salih Paşa Hükümeti'nden istemişlerdi. Ancak, Milli Harekât aleyhinde

1 Durizzade Abdullah, 1869'da İstanbul'da doğdu. Rumeli Kazaskeri Durizade Mehmet Efendi'nin oğludur. Fatih Medresesi'nden icazetnamesini aldıktan sonra çeşitli memuriyetlerde bulundu. 05.Nisan.1920'de kurulan Damat Ferit Hükümeti'nin Şeyhülislam'ı oldu. Damat Ferit Paşa'nın "*Sevr Antlaşması*"nın koşullarını görüşmek üzere Paris'e gittiğinde (10 Haziran-14 Temmuz 1920) sadarete vekalet etti. Söz konusu antlaşmayı görüşmek üzere Sultan Vahdeddin'in emri ile 22 Temmuz 1920'de Saltanat Şurası toplandı. Bu şuraya Abdullah Efendi de hükümet üyesi olarak katıldı ve eski Şeyhülislam Mustafa Sabri ile birlikte Sevr Anlaşmasının kabulü yönünde görüş belirtti.

Adı geçen 3 ay 25 gün Şeyhülislamlık makamında kaldı. 31 Temmuz 1920'de Damat Ferit Hükümeti'nin istifası ile bu görevi son buldu. 31 Temmuz-17 Ekim 1920 tarihleri arasında görev yapan 5. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde görev verilmedi. Çünkü, Damat Ferit Paşa, beklediğini bulamamış olmalı ki Hükümeti'ne onu almayıp eski Şeyhülislam Mustafa Sabri'yi tercih etmiştir.

Abdullah Efendi, Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması üzerine 1922 Eylül'ünde Rodos'a kaçtı. Oradan da İtalya'ya geçti. Hac için gittiği Mekke'de 30 Nisan 1923'de vefat etti. Adı geçen evli olup, 7 çocuk babasıydı. Ailesi "*İNCESEL*" soyadını almıştır. (bk. Ali Sarkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları II**, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, s. 45-48.)

2 C. Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, s. 46. Atatürk, bu konuda; "Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İstanbul'da bütün yıkıcı ve hain örgütlerin kurduğu birlik ve bu birliğin Anadolu içindeki ayaklanma örgütleri ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, elbirliği ile bizi yıkmak için çalışmaya başladılar. Bu ortak saldırı siyasetinin yönergesi Padişah ve Halife içinde düşman uçakları da bulunan her türlü araçla yurda yağdırdığı Padişah'a karşı ayaklanma fetvası idi..." demektedir (**Nutuk**, C. II, s. 227).

3 Eşref Edip, **Sebilürreşad**, C. 10, Sayı: 238, s. 202.

bir genelge yayınlanmasına o, hükümetin diğer üyeleri ile birlikte karşı çıkmıştır. Bu yüzden Salih Paşa Hükümeti 2 Nisan 1920’de istifa etmiştir¹.

Milli Harekât taraftarlarını suçlayan ve bu kişilerin öldürülmesini isteyen Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi’nin fetvası bugünkü dille şöyledir²:

“Dünya düzeninin sebebi olan ve kıyamet gününe kadar daim eyleyeceği İslam Halifesi Hazretleri’nin veliliği altında bulunan İslam memleketlerinde bazı kötü kimseler anlaşarak ve birleşerek ve kendilerine elebaşlar seçerek Padişah’ın sadık uyruklarını hile ve yalanlarla aldatmakta, yoldan çıkartmaktadırlar. Padişahın yüksek buyrukları olmaksızın asker toplamaktadırlar. Görünüşte askeri beslemek ve donatmak bahaneleriyle, gerçekte ise mal toplamak sevdasıyla, şeriata uymayan ve yüksek emirlere aykırı bir takım haksız ödemeler ve vergiler koymakta ve çeşitli baskı ve işkencelerle halkın mal ve eşyalarını zorla almakta ve yağmalamaktadırlar. Böylece insanlara zulmetmekte, suçlamakta ve Padişahın ülkesinin bazı köy ve şehirlerine saldırmak suretiyle tahrip ve yerle bir etmektedirler. Padişahın sadık tebaasından nice suçsuz insanları öldürmekte ve kan döktürmektedirler. Padişah tarafından atanmış bazı dini, askeri ve sivil memurları istedikleri gibi memuriyetten çıkarmakta ve kendi yordakçılarını atamaktadırlar. Hilafet merkezi ile Padişah ülkesi arasındaki ulaştırmayı ve haberleşmeyi kesmekte ve devletin emirlerinin yapılmasına engel olmaktadır.

Böylece, hükümet merkezini tek başına bırakmak, Halifenin yüceliğini zedelemek ve zayıflatmak suretiyle yüksek Hilafet katına ihanet etmektedirler. Ayrıca Padişah’a itaatsizlik suretiyle devletin düzenini ve asayişini bozmak için düzme yayınlar ve yalan söylentiler yayarak halkı azdırmaya çalıştıkları da açık bir gerçektir. Bu işleri yapan yukarıda söylenmiş elebaşlar ve yardımcılar ile bunların peşlerine takılanların dağılmaları için çıkarılan yüksek emirlerden sonra bunlar, hala kötülüklerine inatla devam ettikleri takdirde işledikleri kötülüklerden memleketi temizlemek ve kulları fenalıklardan kurtarmak dince yapılması gerekli olup, Allah’ın “öldürünüz” emri gereğince öldürülmeleri şeriata uygun ve farz mıdır?” Beyan buyrula...

Cevap: Allah bilir ki olur.

Dürrizade es-Seyid Abdullah

1 Abdulkadir Altınsu, **Osmanlı Şeyhülislamı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 253.

2 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, 1987, C. I, s. 369-370; A. Sarıko-yuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 148-149.

Böylece Padişahın ülkesinde savaşma kabiliyeti bulunan Müslümanların adil Halifemiz Sultan Mehmet Vahdeddin Han Hazretlerinin etrafında toplanarak savaşmak için yapacağı davet ve vereceği emre uymak suretiyle adı geçen asilerle çarpışmaları dince gerekir mi? Beyan Buyrula.

Cevap: Allah bilir ki gerekir.

Dürrizade es-Seyid Abdullah

Bu takdirde, Halife Hazretleri tarafından sözü edilen asilerle savaşmak üzere görevlendirilen askerler, çarpışmazlar ve kaçarlarsa büyük kötülük yapmış ve suç işlemiş olacaklarından dünyada şiddetle cezayı, ahirette de çok acı azabı hakk ederler mi? Beyan Buyrula.

Cevap: Allah bilir, ederler.

Dürrizade es-Seyid Abdullah

Bu takdirde, Halife askerlerinden asileri öldürenler gazi, asilerin öldürdükleri şehit sayılırlar mı? Beyan buyrula.

Cevap: Allah bilir ki, sayılırlar.

Dürrizade es-Seyid Abdullah

Bu takdirde, Padişahın asilerle savaşmak için verdiği emre itaat etmeyen Müslümanlar, günahkar ve suçlu sayılıp şeriat yargılarına göre cezalandırılmayı hak ederler mi? Beyan buyrula.

Cevap: Allah bilir ki, ederler.

Dürrizade es-Seyid Abdullah”

İstanbul’da basılan gazetelerde de yayınlanan bu fetvadan çok miktarda Anadolu’nun her tarafına çeşitli araçlarla (postayla, Anadolu’ya geçen kimselerin aracılığıyla vs.) hatta Yunan ve diğer itilaf güçlerinin uçaklarıyla dağıtılmıştır.¹ Fetvanın Anadolu’da yayılması ve zararlarını önlemek için sıkı önlemler alınmış ise de bunda pek başarılı olunduğu söylenemez. Zira TBMM, 23 Nisan 1920 Cuma günü toplandığı zaman, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri ayrı görüşlerin kavgı sahnesi halini almıştır. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu tehlikeli isyan hareketleri Ankara’nın yakınlarına kadar sirayet etmiştir. İç ve dış ihanet el ele vererek Anadolu’da bir kardeş kavgası çıkarmak suretiyle Türk’ü Türk’e, Müslüman’ı Müslüman’a kırdırtmak istiyorlardı. Durum her geçen

¹ Bk., Yunus Nadi, **Birinci BMM’nin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul, 1955, s. 44-46. Karabekir, K., **age.**, s. 635; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C. II, İstanbul, 1969, s. 295-302; Lord Kinross, **Atatürk-Bir Milleti Doğuşu**, Çev.: Necdet Sander, İstanbul, 1981, s. 335.

gün daha da tehlikeli bir hal almıştır¹. Milli harekâtın başarısızlığı dahi söz konusu olabiliirdi. Öyle ki, eldeki Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele taraftarı askeri birliklerden de firarların başladığı görülmüştür. 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Beyin Ankara'ya ilettiği şu sözleri, meselenin vehametini göstermesi bakımından ilginçtir: "Eğer bu gece alelacele Ankara vesaire Baş Müftüleri ve meşhur İslam bilginlerinden mukabil fetvalar alınmazsa Bursa Vilayetinde pek ziyade kesb-i vehamet etmesi muhtemeldir."²

Bu üzücü gelişmeler, İstanbul Fetvasına karşı en önemli tedbirin; mukabil fetvaların yayınlanmasıyla alınacağı gerçeğini ortaya koymuştur.

Başta Mustafa Kemal olmak üzere milli harekâtın ileri gelenleri, düşman elinde esir olan Halifeye zor ve baskı kullanılarak böyle bir fetvanın yayınlattırıldığı, dolayısıyla geçersiz olduğu düşüncesindedirler. Ayrıca "Padişah ve Halife dahi esirdir. Makam-ı Hilafet ve Saltanatın tahlisi (kurtarılması) lazımdır."³ Gerekçesiyle bir karşı fetva hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır. Bunun üzerine Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan M. Rifat Efendi başkanlığında Ankara'da bulunan beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik din bilginlerinden oluşan toplam yirmi bir kişilik bir grup böyle bir fetva hazırlamıştır.⁴

19-22 Nisan 1920 tarihlerinde Ögüt, İrade-i Milliye, Açıksöz gibi Milli Mücadele yanlısı gazetelerde yayınlanan ve Ankara Fetvası olarak bilinen fetva şöyledir⁵:

1. "Dünyanın nizamının sebebi olan İslam Halifesi Hazretlerinin halifelik makamı ve saltanat yeri olan İstanbul, müminlerin emrinin (Padişah) varlığının sebebine aykırı olarak, İslamların düşmanı olan düşman devletler tarafından fiilen işgal edilerek, İslam askerleri silahlarından uzaklaştırılmış, bazıları haksız olarak şehit edilmiş, Halifelik merkezini koruyan bütün istihkâmlar, kaleler, savaş aletleri zaptedilmiş resmi işleri yürüten ve İslam ordusunu donatmakla görevli Bab-ı Âli'ye (Başbakanlık) ve Harbiye Nezaretine el konmuştur.

1 Atatürk, K., **Nutuk** (1919-1927), s. 303-308.

2 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 35, Vesika No: 35

3 Y. Nadi, **age.**, s. 39.

4 B. Sakallı, **age.**, s. 102-103. Ayrıca bk. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları II**, s. 35-36.

5 Sebahattin Selek, **Milli Mücadele**, C. 2, İstanbul, 1982, s. 768-769; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s. 152-153.

*Bu suretle Halife, milletin gerçek menfaatleri uğrunda tedbir almak-
tan men edilmiştir. Sıkıyönetim ilan edilip, harp divanları kurulmuş, İngiliz
kanunları uygulanarak kararlar verilmek suretiyle Halifenin yargı hakkına
müdahale edilmiştir.*

*Yine Halifenin rızası olmadığı halde Osmanlı toprakları olan İzmir, Ada-
na, Maraş, Antep ve Urfa taraflarına düşmanlar saldırıp, oradakileri Müs-
lüman olmayan uyruklarımızla el ele vererek İslamları toptan yok etmeye,
mallarını yağmalamaya ve kadınlarına tecavüze, Müslüman halkın bütün
kutsal inançlarına hakarete kalkışmışlardır.*

*Anlatılan şekilde harekete ve esirliğe uğrayan Halifelerini kurtarmak için
ellerinden geleni yapmaları Müslümanlara farz olur mu?*

Cevap: Allah en iyi bilir ki, olur.

*2. Bu suretle, Halifeliği meşru hakkını elinden alanlardan kurtarmak ve
fiilen saldırıya uğrayan vatan topraklarını düşmanlardan temizlemek
için uğraşan ve çalışan İslam halkı şeriatça Allah yolundan ayrılmış
olurlar mı?*

Cevap: Allah en iyi bilir ki, olmazlar.

*3. Halifeliğin gaspedilen haklarını geri almak için düşmanlara karşı açı-
lan mücadelede ölenler “şehit”, kalanlar “gazi” olurlar mı?*

Cevap: Allah en iyi bilir ki, olurlar.

*4. Bu suretle, din uğrunda savaştan ve görevini yapan halka karşı düş-
man tarafına iltizam ederek İslamlar arasında silah kullananlar ve
adam öldürenler şeriat bakımından en büyük günahı işlemiş ve fesat-
çılık işlemiş olurlar mı?*

Cevap: Allah en iyi bilir ki, olurlar.

*5. Bu suretle, aslında istemediği halde düşman devletlerinin zoru ve
kandırması ile onlara ve gerçeğe uymayarak çıkarılan fetvalar, Müslü-
manlar için şeriatça dinlenir mi ve ona uyulur mu?*

Cevap: Allah en iyi bilir ki, uyulmaz.”

Bu fetva 16 Nisan 1920’de Heyet-i Temsiliye Başkanlığınca Anadolu’ya
gönderilerek, bütün müftülöklere tebliğ edilmiş ve bunu her müftünün
onaması talep edilmiştir. Ayrıca bu konudaki mülki; askeri yetkililerden de
yardımcı olması istenmiştir¹.

¹ **Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, C: IV, Haz.: N. Arslan, Ankara, 1964,
s. 289.

Bu yönüyle Milli Mücadele’de fetvalar savaşına da tanık olunmuştur. Hemen belirtelim ki, bu savaşta 155’i aşkın Anadolu ulemasınca tasdik edilen Ankara Fetvası, tek Dürrihzade Abdullah’ın imzasını taşıyan İstanbul Fetvasını hükümsüz kılmış, milli birlik ve beraberliği pekiştirmiştir.

Şeyhülislam Dürrihzâde Abdullah’ın fetvalarına karşı Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Börekçi önderliğinde hazırlanan Ankara Fetvasını tasdik eden 155 din adamı arasında Denizli Sancağı din adamları da bulunmaktadır¹.

Ayrıca, burada bir hususu da belirtmemiz gerekir. Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi (Börekçi)’nin Milli Mücadele lehindeki çalışmaları² özellikle son faaliyeti -Ankara Fetvasını hazırlaması- Damat Ferit ve Hükümetini çileden çıkarmıştır. Bu nedenle ilk önce 24 Nisan 1920’de Padişah iradesiyle adı geçen, işten el çekirildiyse de Milli Hükümet tarafından Müftülük görevinde alıkonuldu. Ancak, “*Kuva-yı Milli’ye adı altında çıkarılan fitne ve fesadın hazırlayıcısı ve teşvikçilerinden olduğu*” iddiasıyla Birinci Örf-i Divan-ı Harbi’nce ölümüne mahkûm edildi. Bu kararı da Padişah Vahdeddin 15 Haziran 1920’de “*ele geçirdiklerinde tekrar muhakeme edilmek üzere*” tasdik edildi.

Bu yüzyıllardır bir din adamı için bir Osmanlı Padişahı ve İslam Dünyası Halifesi’nin ilk defa verdiği ölüm fermanı idi. Mehmet Rifat Efendi de hakkında böyle ağır karar alınan ilk ve son Osmanlı Müftüsü oluyordu.³

e. Kuva-yı İnzibatiye’nin Kurulması

Yukarıda da belirtildiği üzere, Ankara Fetvası’nı 155’in üzerinde Anadolu ulemasının Nisan 1920’de onaylaması, Türk milleti üzerinde çok etkili olmuştur. Bundan dolayıdır ki, *İngilizler ve onların etkisinde bulunan Padişah ve Damat Ferit Hükümeti, Anadolu’daki milli harekâtın ayaklanmalarla yok edilemeyeceğini anlayınca, bunun için daha düzenli, daha büyük bir kuvvet oluşturmaya karar vermişlerdir. 18 Nisan 1920’de İstanbul Hükümeti’nce “Kuva-yı İnzibatiye”* adı altında düzenli birlikler oluşturuldu. Harekât Ordusu olarak da adlandırılan yarı resmi ve İngiliz desteği ile kurulan bu kuvvetin komutanlığına da, ordu komutanı yetkisi ile İzmit ve Havalisi Fevkalade Komutanı olarak, *Süleyman Şefik Paşa atandı. Adı geçen daha*

1 Ankara Fetvasını onaylayan “155” Din adamının isimleri ve hayatları hakkında bilgi için bk. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, s. 49-376.

2 Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Diyanet İşleri Başkanı da olan Mehmet Rifat Börekçi’nin Hayatı ve Milli Mücadele’deki Hizmetleri için bk. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 133-171.

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din adamları II**, s. 52.

önce 3. Damat Ferit Hükümeti'nin Harbiye Nazırlığı görevini de üstlenmişti¹. Süleyman Şefik Paşa bu makama getirilmeden iki gün önce, Anadolu'daki durumu tetkik ve Milli kuvvetler aleyhine ne gibi tedbirler alınabileceğini araştırmak görevinden dönerken, Afyonkarahisar'daki "İkaz" gazetesine verdiği beyanatta "Anadolu'nun bu halinden Mustafa Kemal Paşa mesuldür. Mustafa Kemal Paşa, memleketin hükümetine karşı açıkça isyan etmiştir. Bu gibi hareketler memleketi mahfeder" demişti².

Ayrıca, Anadolu'da Kuva-yı Milliye'ye mensup bir yüzbaşının maaşı 40 lira kadarken; Kuva-yı İnzibatiye'nin alay komutanlarına 150, tabur komutanlarına 100, yüzbaşılara 90, başçavuşlara 40, erlere 30 lira maaş verilmesi kararlaştırılmıştı.³ Kuva-yı İnzibatiye'ye Osmanlı Hükümeti ve İngilizlerce verilen görev; Geyve Boğazını Kuva-yı Milliye'nin denetiminden kurtararak Eskişehir yolunu açmaktır. Önceleri, Ahmet Anzavur ile birlikte hareket eden Süleyman Şefik Paşa, bu kişi ile düştüğü anlaşmazlık üzerine komutanlığı bıraktı. 15 Mayıs-14 Haziran 1920 tarihleri arasında Kuva-yı Milliye ile Kuva-yı İnzibatiye arasında şiddetli çatışmalar sürdü. Sonunda Kuva-yı İnzibatiye, Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Komutasındaki Kuva-yı Milliye birlikleri karşısında tutunamayıp, dağıldı⁴.

B. HÜRRİYET VE İTİLA FİRKASININ FAALİYETLERİ

Milli Mücadele'nin başlarında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesi sonrası İttihat ve Terakki Partisi kendini feshetmişti. İttihat ve Terakki Fırkasının, 1 Kasım 1918 tarihinde yapmış olduğu son kongresinde siyasi programını değiştiren bu partinin yerini almak üzere Teceddüt Fırkası kurulmuştur. Bu arada İttihat ve Terakki Fırkasının taşınır taşınmaz malları da Teceddüt Fırkasına devir kararı alınmıştır. Teceddüt Fırkası fikirlerini yaymak üzere "Teceddüt" adıyla haftalık bir gazete çıkartmıştır⁵. Ancak

1 S. Aydın, *age.*, s. 251.

2 S. Aydın, *age.*, s. 252.

3 **ATASE Arş.**, Kl.: 492. D.: 42 (70). Fh.: 1-5. Ayrıca Kuva-yı İnzibatiye'nin Milli Mücadele açısından son derece olumsuz faaliyetleri için bk. **Türk İstiklal Harbi**, C. VI. Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1974. s. 119 vd.

4 Ali Sarıkoyuncu ve diğerleri, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Savaş Yay., Ankara, 2010, s. 141.

5 Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", **Atatürk Araştırma Dergisi** C. IV. Sayı: 10 (Kasım 1987) s. 183-184.

9 Kasım 1918'de kurulan Teceddüt Partisi aktif bir rol oynayamıyordu.¹ Bununla birlikte memleketin en güzide gücünü İttihatçılar oluştuyordu. Ancak İttihatçıların baskısından kurtulan muhalefet, 1919 yılı Ocak ayında Hürriyet ve İtilaf Partisini yeniden kurmuşlardı². İlk kez 21 Kasım 1911'de kurulan ve bir yıl sekiz ay faaliyet gösterdikten sonra kapatılan ve 10 Ocak 1919 tarihinde siyasi yaşamına tekrar başlayan bu fırka için Prof. Dr. Yücel Özkaya şunları belirtir:

"Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, İttihat ve Terakki Partisine düşman idiler. İttihat ve Terakki resmen ve hukuken dağılınca bunların üyelerini tamamen yok etmek için çalışmalara da giriştiler. Ancak bunlar, İttihat ve Terakki Fırkasının kötülüklerine katılmamış olanlara güvenmenin gerektiğini de söylemekteydiler. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Kuva-yı Milliye aleyhinde olduğu gibi, Osmanlılık prensiplerine bağlı ve batılılaşmaya karşı idi. Fırka, bünyesinde Damat Ferit, Gümilcineli İsmail, Miralay Sadık Bey, Konyalı Şeyh Zeynelabidin, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Seyyid Abdülkadir, Sait Molla gibi ünlü kişileri bulundurmaktaydı. Bunlardan Zeynelabidin, Bozkır ve Konya isyanlarını yürüten şahıstı. Seyyid Abdülkadir, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanıydı. Sait Molla ise, İngiliz Muhipleri Cemiyetinin önemli üyelerindendi. Bu Fırkanın Türkiye'nin her yerinde şubeleri vardı. Partinin programını bazı gazeteler de desteklemekteydi. İttihat ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuka düşman olan ve İstanbul dışında da örgütlenen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngilizler ile ortak çalışmış, Müdafaa-i Hukuk aleyhinde propagandalar yapmıştır."³

1 Kazım Karabekir Paşa, 17 Eylül 1919'da, Mustafa Kemal Paşa'ya, ve 3., 14., 24., 41., Ordu Komutanlıklarına gönderdiği yazıda; Teceddüt Fırkası hakkındaki düşüncelerinden şöyle söz etmektedir: Fırkanın kendisine yolladığı mektubunda "zat-ı devletlerini kendi aralarında ve başlarında bulundurmakla müftehir addettiklerini" ve "İttihat ve Terakki'ye ruhen merbut" olduklarını anlatmıştır. Mektupta güvenilir kişilerin fırkaya alındığı, bazı livalarda adayların noksan olduğu da açıklanmaktaydı. Mektupta, Mustafa Kemal Paşa'nın her türlü fırka düşüncesinin üstünde olduğu, kendisini "Tezahürat-ı Milliye'nin mümessili bilmekle beraber bu ahir ve mühim hadisata canla başla iştirak eden fırka mensubunu zat-ı devletlerine fırkanın reis-i hakikisi" olarak düşündükleri de anlatılmaktaydı. Fransa, İngiltere ve Amerikalıların fırkanın niyetini öğrenmek istedikleri, Cemiyetin "İstiklal-i vatan ve temin-i meşrutiyete ve bilhassa mülk-ü sarihinin Yunanistan ve Ermenistan"ca işgaline karşı olduğu açıklanan programında Türklerin, Ermeni ve Rumlardan üstün oldukları örneklerle gösterilmekteydi ". Doğal olarak hem Padişaha bağlı kalarak, meşrutiyet kurarak ulusal bağımsızlığı sağlamak ve hem de İttihat ve Terakki'nin izinden giderek bunu başarmak ve böylece, milli davaya hizmet olanaksızdı." (Y. Özkaya, **agm.** s. 185)

2 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952. s. 447 vd.

3 Y. Özkaya, **agm.** s. 178

Anılan fırka, Milli harekât aleyhindeki düşmanca faaliyetlerini basın yoluyla da ifade etmeye çalışmış, *Mesuliyet*, *Alemdar*, *Payam-ı Sabah* gibi gazetelerde propaganda yaparak halkı etkilemeye çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgi ile bitmesinden İttihatçıları sorumlu tutan bu fırkanın, en önemli amacı iktidara hâkim olmaktır. Nitekim Damat Ferit Paşa hükümete gelince, fırka altın çağını yaşamıştır. Damat Ferit Paşa hükümetlerine bakan vererek, aslında bir iktidar partisi olduğunu ortaya koymuştur¹.

Ancak Milli Mücadele'yi başlatan ve yönetenlerin baskısı ve bütün milletin direnişi ile 30 Eylül 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifa etmesi ve yerine, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticilerinin ulusal harekâta duydukları kin ve nefret daha da artmıştır. Çünkü Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulduktan sonra, Anadolu ile hemen temasa geçerek, Salih Paşa Heyeti² aracılığı ile Kuva-yı Milliyecilerle anlaşmış ve bu anlaşma ışığında milletvekili seçimi hazırlıklarına başlamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise, Aralık 1919 tarihinde yapılacak olan son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerini boykot etmiştir. Ayrıca Anılan Fırka Başkanı Miralay (Albay) Sadık Bey, partisinin yapılacak olan seçimlere hangi sebeplerden dolayı katılmadığını bildirir, 28 Ekim 1335/10 Kasım 1919 tarihli bir dilekçeyi de Sadarete (Başbakanlığı) sunmuştur.

Bu dilekçede Milli Mücadele taraftarları suçlandıktan sonra, seçimlere niçin katılmak istemedikleri şu cümlelerle açıklanmıştır³:

... Bu durumda memlekette siyasi hayatın teminine imkân kalmadığına kanaat getiren ve Anadolu'da Rumeli'nin her tarafında şubeleri olmak itibariyle seçim işlerinde daha ziyade alakadar bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi vaziyetin normal hale getirilmesini bekleyerek bu günkü seçimlere kesin olarak katılmayacağını esefle arz ve bu konuda mazur görülmesini istirham eyler.

1 A. Sarıkoyuncu vd., *age.*, s. 89.

2 Ali Rıza Paşa'nın isteği üzerine 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da yapılan toplantıya Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beyler, İstanbul Hükümeti adına ise Bahriye Nazırı Salih Paşa katılmıştır. Üç gün süren görüşmeler sonunda üçü açık ikisi gizli olmak üzere beş protokol imzalanmıştır (A. Sarıkoyuncu vd., *age.*, s. 122. Ayrıca bu protokollerle varılan anlaşma maddeleri için bk. *age.*, s. 123-124.

3 Hamdi Atamer, "Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilaf Fırkası", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 60 (Eylül 1972), s. 4-5

Bu sebeple egemenliği altındaki bütün kişi ve ahalinin haklarını koruma, suç işleyenleri örnek olacak şekilde tepelemek ve cezalandırmakla yükümlü olan hükümetin, öyle Salih Paşa Hazretlerinin Amasya'ya kadar seyahatlerinden edinilen kanaatleri ile yetinmeyerek partimizden seçilecek bir heyet gönderilip, ilişik listede bir kısmı yazılı kanunsuzluklar ve cinayetleri yerlerinde tetkik ettirerek tahakkuk edecek hale göre kanuni cezaların verilmesini ve adaletin yerine getirilmesini istemek ve istid'a etmeyi de partimiz kutsal bir vazife sayar. Bu konuda emir sizindir.

İngilizlerin isteği doğrultusunda hareket eden ve aslında İngiliz mandasını istemekten başka bir gaye gütmeyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Denizli ve ilçelerindeki taraftarları Kuva-yı Milliye aleyhinde faaliyetlerde bulunmuşlar ve ayrıca özellikle Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Mili Mücadele lehindeki hizmetlerini engelleme girişimlerinde bulunmuşlardır¹.

¹ Bu konuda ileriki bölümlerde bilgi sunulmuştur. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında daha fazla bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. II, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1984, s. 264-307.

İKİNCİ BÖLÜM

DENİZLİ MÜFTÜSÜ AHMET
HULUSİ (MÜFTÜLER) EFENDİ

I. HAYATI

A. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN SOYU VE YETİŞMESİ

Ahmet Hulusi Efendi, 13 Eylül 1861'de Denizli-Kayalık Mahallesi'nde doğdu. Babası, 1895 yılında Denizli Müftüsü iken vefat eden Osman Nuri Efendi'dir. O da Denizli'nin sayılı âlim ve müderrislerinden Veliyyüddin Efendi'nin oğludur¹.

Veliyyüddin Efendi, Denizli-Honaz İlçesi Dağdere Köyü'nde doğmuştur. Babası çiftlik sahibi Osman Ağa'dır. Asıl adı Veli olan Veliyyüddin Efendi, iyi bir öğrenim görmüştür. Aynı zamanda da hafızdır. Adı geçen 1866-1891 yılları arasında İstanbul-Süleymaniye Medresesinde müderrislik yapmıştır. Meşhur ulemadan olan Hafız Veliyyüddin Efendi 1891 sonrası vefat etmiştir².

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 73.

2 Kamil Şahin, "Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Yaşadığı Ortam, Soy, Hayatı ve İlmî Yönü", **Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu (24, 25, 26 Haziran 1992-Denizli) Bildirileri**, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli, 2010, s. 106.

Ahmet Hulusi Efendi'nin babası Osman Nuri Efendi ise, öğrenimini babası Veliyyüddin Efendi'nin Müderris bulunduğu Süleymaniye Medresesinde tamamlamıştır. Müftü Mehmet Şerif Efendi'nin vefatı üzerine, Denizli Müftüsü olmuştur. Bir ara Osman Efendi, Sarayköy Kadılığı görevinde de bulunmuştur. O da babası Veliyyüddin Efendi gibi iyi bir öğrenim görmüş ve kendini yetiştirmiş alim bir kişi idi¹.

Ahmet Hulusi Efendi, ilköğrenimini Denizli'de Tekelizade Bekir Efendi'den yaptı. Daha sonra, babası Osman Nuri Efendi'nin Denizli-Kayalık Mahallesi'nde bulunan medresesinde eğitim ve öğrenimini sürdürdü. Bu medresede babasından Arapça öğrendi. Fıkıh dersleri aldı. Ağabeyi Müftü Tahir Efendi'den mantık, sarf-nahiv, edebiyat, fen bilgisi ve Abdullah Efendi'den Hadis öğrenimi gören Ahmet Hulusi Efendi, 4 Haziran 1891'de icazetnamesini aldı².

B. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN MEMURİYETLERİ

1 Eylül 1885 tarihinde babası Denizli Müftüsü Osman Nuri Efendi'nin Fahri Müftü Müsevvitliği (Müftü Yardımcılığı) göreviyle ilk memuriyet hayatına başlayan Ahmet Hulusi Efendi, 1910'da bu göreve 200 kuruş maaşla asaleten atandı. Aynı yıl Aydın Vilayeti İl İdare Meclisi üyeliğine seçildi. Bir yılı aşkın bir süre, bu mecliste Denizli Sancağını temsil etti. Bu arada, Mekke-i Mükerreme'ye akan "Ayn-ı Zebin" su yolunun tamiri için kurulan (12 Temmuz 1906) yardım toplama komisyonunun da başkanlığını yapan Ahmet Hulusi Efendi, ağabeyi Mehmet Tahir Efendi'nin ölümü üzerine 6 Haziran 1918'de Denizli Müftülüğü'ne tayin edildi³.

Ahmet Hulusi Efendi'nin dedesi, babası, ağabeyi, kendisi, ağabeyinin oğlu ve hatta annesinin babasının ilmiye sınıfına mensup bir aileden gelmiş olması, onun da İslami ilimler uğrunda yetişmesine zemin hazırla-

1 **Denizli Şerîye Sicilleri**, Def: 185, B. 283; K. Şahin, **age.**, gös. yer.

2 **DİB Arş.**, D.: 1923-1290; Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 74.

3 Ağabeyi Mehmet Tahir Efendi'nin ölümü üzerine boşalan Denizli Müftülüğü için yapılan seçimde, Ahmet Hulusi Efendi, yönetici, ulema, esnaf ve halk temsilcilerinden 58 oy almıştır. Bu göreve talip diğer adaylardan Köralizâde Esat Efendi'ye 37 ve Müftüzâde Kazım Efendi'ye 25 olumlu oy verilmiştir (**DİB Arş.**, D.: 1923-1290; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 74).

mıştır. Bundan dolayıdır ki soyadı kanunu ile birlikte MÜFTÜLER soyadını almıştır¹.

Belirtilen memuriyetlerinin yanısıra mezuniyetini müteakip babasının medresesinde hocalığa başlayan Ahmet Hulusi Efendi, 18 Ocak 1887’de Edirne’den “İbtiday-i Hariç Ruusunâme-i Hümâyûn”, 20 Aralık 1904’te Bursa’dan “İbtiday-i Dahil Ruusunâme-i Hümâyûn” unvanlarını alarak, Sahn Müderrisliği’ne kadar yükseldi².

Orta boylu, ela gözlü ve buğday tenli olan Ahmet Hulusi Efendi, *Denizli*’de Milli Mücadele hareketini başlattığı zaman 58 yaşında idi. O, 21 Kasım 1931’de arkasında daima örnek olacak hayırlı hizmetler bırakarak 70 yaşında fani hayata veda etti³.

Adı geçen Kızılhisarlı (Serinhisar) Hacı Fakih kızı Hatice Hanım ile evliydi. Vefatında 5 oğlu (Lütfi, Mehmet Fevzi, Osman, Ali Faik ve Bekir Sadık) ve 1 kızı (Emine) bulunuyordu.⁴ MÜFTÜLER soyadını alan Ahmet Hulusi Efendi’nin kabri Denizli-İlbadi Mezarlığındadır. Mezarın baş taşında ve beton üzerindeki kitabesinde aşağıdaki ifadeler yazılıdır⁵:

Mücahid-i Milliye’nin
İlk kahramanı Denizli Müftüsü
Ahmet Hulusi Efendi,
Burada metfundur.
Doğum: 1862-Vefat: 21.11.1931

1 K. Şahin, *agm.*, s. 107.

2 **İbtiday-ı Hariç Ruusu**: Medrese öğretimini bitirenler “mülâzım” olup, isimleri Ruusuname-ı Hümâyûn’a kayd olunurdu. Bu mülâzımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar, ruusla beraber “İbtiday-i Hariç” medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir.

İbtiday-ı Dahil: Medreselerde orta tahsili veren müderrislere denilirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra “Sahn” müderrisliğine tayin olurlardı. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul, 1971, s. 14-15).

3 **DİB Arş.**, D.: 1923-1290; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 74.

4 Fikret Müftüler, “Aile Büyüğümüz Müftü Ahmet Hulusi Efendi”, **Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu (24, 25, 26 Haziran 1992-Denizli) Bildirileri**, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli, 2010, s. 154-155.

5 Şükrü Tekinkaptan, “Milli Mücadele’de Denizli ve Kitabeleri”, **Milli Mücadele’de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu (24, 25, 26 Haziran 1992-Denizli) Bildirileri**, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli, 2010, s. 135.

II. MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

A. DENİZLİ VE ÇEVRESİNDE MÜCADELE FİKRİNİN DOĞMASINDA MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ

1. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN İZMİR'E ÇAĞRILMASI

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros'ta şartları çok ağır olan bir anlaşmaya imza atmıştı. Hünüz daha ateşkesin mürekkebi dahi kurumadan İtilaf güçleri harekete geçerek yer yer Anadolu topraklarını işgale koyuldu- lar. Kendi işgallerinin yanı sıra, bir de 18 Ocak 1918'de Paris Konferansı'nda İzmir başta olmak üzere Balıkesir'e kadar Batı Anadolu'nun büyük bir kısmı Yunanlılara vaad edilmişti¹. Bu haber Türk halkını çok müteessir etmişti. Türk'ün **"Ebed-müddet"** devletinin, hürriyet ve bağımsızlığın sonu olama- yacağına iman etmiş Türk çocukları, bu üzücü vaziyet karşısında çare arar, tedbir düşünür durumda idiler. Böyle bir anda, daha önce de ifade edildiği üzere, İzmir **Vali Vekili ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın**² da desteğiyle, İzmir, *Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir* temsilcileriyle İzmir'de **Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin** önderliğinde bir kongre yapılması kararlaştırıldı. Kongreye **Ege'nin bütün müftü ve beledi- ye başkanlarıyla her kazadan iki ve livalardan üç delege davet edildi**³.

17 Mart 1919 günü başlayan kongreye; İzmir, Aydın, *Denizli, Muğla, Manisa, Balıkesir* ve ilçelerinden 37 belediye başkanı ve **37 müftü** olmak üzere toplam 165 delege katıldı⁴.

17-19 Mart 1919 tarihleri arasında çalışmalarını sürdüren kongrede, *Denizli Sancağı Merkezini, Müftü Ahmet Hulusi Efendi Başkanlığı'nda;* Belediye Başkanı Hacı Tevfik, Tavaslıoğlu Mustafa, Küçükağazade Ali Bey- lerden oluşan bir heyet temsil etti⁵.

1 Bu konuda bk. Dr. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul, 1991, C. I, s. 155-162.

2 Nurettin Paşa hakkında bilgi için bk. Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevî Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1973, s. 45. Mustafa Balcıoğlu, **Millî Mücadelede Merkez Ordusu**, AÜTİTE Doktora Tezi (Basılmamış), Ankara, 1991, s. 1-14.

3 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, 1967, C.5, s. 1630.

4 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Öğretmen Dünyası Yayını, Ankara, 1984, s. 174.

5 Denizli sancağı'nın ilçelerinden ise, şu zevat kongreye katılmıştır: **Acıpayam'dan;** İzmir'de Faik Paşa Medresesi Müderrisi Ali Efendi, **Buldan'dan;** Müftü Salih Efendi-

İzmir’de Beyler sokağındaki sinemada toplanan kongrenin çalışmaları üç gün sürdü. Kongreye katılanlar, gruplar halinde Nurettin Paşa’yı da ziyaret ettiler. Nurettin Paşa, delegelere, memleketlerine döndüklerinde Yunan işgali halinde halkı direnişe hazırlamalarını telkin ediyordu. Bu arada kongrede de; Ege’nin işgaline kesinlikle karşı çıkılması ve bu direnişi gerçekleştirmek üzere Balıkesir, Manisa, Aydın, *Denizli* ve Muğla’da Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri kurulması kararlaştırıldı¹. Ayrıca Kongre sonunda İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan temsilcilerine bir bildiri gönderildi². *Denizli Delegeleri* de bu kararları uygulamaya koymak üzere İzmir’den ayrıldılar.

2. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ’NİN NURETTİN PAŞA’YI DENİZLİ’YE DAVET ETMESİ

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, düşman güçlerinin ancak silahla durdurulabileceği kanaatindeydi. O, bu konudaki düşüncesini Denizli temsilcisi olarak katıldığı İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’nin kongresinde de Nurettin Paşa’ya bildirmişti. Müftü Efendi ayrıca, kuracağı millî mücadele teşkilâtını sevk ve idare edecek bir komutana ihtiyaç bulunduğunu söyleyerek; Nurettin Paşa’dan Denizli’ye gelmesini ve teşkil edilecek millî kuvvetlere komuta etmesini de istemiştir.

Müftü Efendi, bu konuda Nurettin Paşa ile arasında geçen konuşmayı şöyle anlatmaktadır³:

Kanımca İstanbul tam anlamıyla işgal altında idi. Aynı zamanda halife olan padişahın yönetme ve egemenlik hakkı kâğıt üzerinde kalmıştı. Kişisel düşünce ve davranışlarıyla Türk ulusunun bağım-

zade Mehmet Efendi, Hacı Molla Ahmetzade Necip Bey, Kara Yusufzade Hacı Ahmet Efendi, Çal’dan; Müftü Ahmet İzzet Efendi ile Necip Ağa, **Sarayköy**’den; Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Belediye Başkanı Hacısalihzade Halil Bey ve Müderris Hacı Halilzade İsmail Efendi, **Tavas**’tan; Müftü Cennetzade Tahir Efendi, Belediye Başkanı Hacı İsmail Bey, Katırcızade Abdullah ve Şeyh Alizade Mehmet Kemalettin Efendiler’dir. (T. Toker, **age.**, s. 23). Ayrıca, Balıkesir, Manisa, İzmir ve Muğla temsilcileri için bk. Ali Sarıkoyuncu, “Yunan Megalo İdeası ve Batı Anadolu’nun Düşman İşgalinden Kurtulmasında Din Adamları”, **Diyanet İlmî Dergi**, C. 30, Sayı: 4 (Ekim-Kasım-Aralık 1994), s. 34-35. **Dr. Baha Akşit**, Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin İzmir’e hareketinden önce, Denizli sancağı Müftüleri ve Hocaları ile istişare toplantısı yaptığını belirtir. (Baha Akşit, “Acıpayam Müftüsü Mehmet Arif Akşit”, **Yatağan Dergisi**, Sayı: 9, s. 22).

1 Halit Morali, **Mütareke’de İzmir Olayları**, Ankara, 1975, s. 13.

2 Bu bildiri için bk. Teoman Ergül, **Kurtuluş Savaşı’nda Manisa**, İzmir, 1991, s. 29.

3 **Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 1241; T. Ergül, **age.**, s. 28-29.

sızlığını kendi gücüyle koruyamayacağı her halinden belli olan padişahın eniştesi Damat Ferit Paşa da, sadrazamdı. Ulusumuzun onur ve bağımsızlığı uğruna seve seve her türlü özveride bulunacağından asla kuşku duyulmamalıydı. Yeter ki onlara her şey, ne kadar acı olursa olsun anlatılmalıydı... Halk, varını yoğunu vermeye hazırdı. Onları örgütleyecek, buyruk ve komutasına alacak subaylara gerek duyuluyordu. Hükümet, sürekli olarak yayınladığı genelgelerle ordumuzun silahlarını terketmesinin, mütareke koşulları gereği olduğunu bildiriyor, değerli komutanlarımızı işgal bölgesinden uzaklaştırmaya çalışıyor, savunmanın çaresiz ve olanaksız olduğuna inananları yeğleyerek, onlara yetki veriyordu. Nitekim ben böyle bir kongreyi toplama hareketinin başına geçen Nurettin Paşa'nın da uzun zaman bu önemli yerde, yani İzmir'de, hem vali, hem komutan olarak kalacağını sanmıyordum. Bu düşüncemi yalnız kaldığım zaman kendisine söyledim. Bana şöyle yanıtlı verdi:

– Efendi hazretleri... Ben burada komutan olarak bulunduğum sürece, kıyıya ayak basacak düşmanla sonuna kadar savaşırım. Bundan emin olunuz ve yüreğiniz rahat olarak yörenizdeki savunma hazırlıklarını sürdürünüz.

Kendisini yine uyardım:

– ...Sizin buradaki çalışmalarınız ve kişiliğiniz onları rahatsız edecektir. Sizi başka yere gönderecek, hatta rütbenizi yükselteceklerdir. Böyle bir durumda, rica ederim, İstanbul'a gitmeyiniz. Denizli'ye geliniz. Bizler gerekli herşeyi sağlamaya hazırız. Yeter ki başımızda sizin gibi deneyimi ve tutumu güven veren yüksek bir komutan bulunsun...

Kısa süre sonra, Nurettin Paşa'nın değiştirileceği söylentileri doluşmaya başladı ve gerçekten, kendisinin yerine işgalden bir buçuk ay önce Kambur takma adıyla tanınan İzzet Bey, Kolordu Komutanlığı'na da Ali Nadir Paşalar atandı..."

Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin öngörüsü doğru çıktı. Kendisinin de belirttiği gibi Nurettin Paşa, görevinden alınarak yerine Vali olarak Ahmet İzzet Bey atandı ve adı geçen göreve de 23 Mart 1919'da başladı. 17. Kolordu Komutanlığı'na da Nadir Paşa tayin edildi.

İzmir'in işgalinden bir buçuk ay önce, 1919'un Mart'ında Müftü Ahmet Hulusi Efendi, ülkenin içinde bulunduğu durumu ve bu sebeple olacakları görmüştü.

3. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN İZMİR DÖNÜŞÜ ÇALIŞMALARI: ONUN DENİZLİ'NİN İLÇELERİNİ ZİYARETİ

Henüz daha kongre devam etmekte iken, Denizli'de hemen istenilen teşkilatı kuracağını açıklayan Ahmet Hulusi Efendi¹, İzmir dönüşünde yoğun bir teşkilatlanma çalışmasına girişmiştir. Yaklaşan tehlikenin büyüklüğünü ve vehametini halka anlatmak üzere *Denizli* yöresinin bütün kasaba ve köylerini dolaşmıştır².

Eşi Hatice Hanım, onun bu çalışmalarından şöyle söz eder³:

"Müftü Efendi, İzmir'e gidip geldi ya, o günden beri durmadan oradan oraya koşuyor. Bir gün Tavas'ta, öteki gün Acıpayam'da. Bir bakıyorsun Çal'a gitmiş. Oradan Sarayköy'e geçiyor."

Mutasarrıf Faik Bey de Ahmet Hulusi Efendi'nin bu çalışmalarından şöyle söz etmektedir⁴:

"1919 Mart sonlarında, yani işgalden 50 gün kadar önce, İzmir'de toplanan kongreye Denizli Sancağı adına katılan Heyet-i Milliye Başkanı Ahmet Hulusi Efendi, dönüşünde, benimle uzun ve çoğu gizli pek çok görüşme yaptı ve Denizli Sancağı kazalarından Acıpayam, Buldan, Sarayköy, Tavas, Çal'da, özellikle müftüler ve müderrislerle eşrafın önderlik ettiği kurullar oluşturduğunu söyledi. Artık kaçınılmaz olan Yunan işgali karşısında neler yapılması gerektiğinin şimdiden düşünülmesini ve gerekli önlemlerin alınmasını önerdi... Yapılması gereken, vatanın bağımsızlığı ve onurunun zorunlu kıldığı şeylerdi. Bilimsel yeterliliği ve ahlakı ile sancağın her tarafından sevilen ve sayılan bir adamdı. Her yandan olumlu haberler geliyordu. Ahmet Hulusi Efendi, zor koşullar altında göreve çağırıldığı kişileri, yetki ve özelliklerini çok iyi belirleyerek

1 Lütfi Müftüler, **Millî Mücadele'de Denizli Heyet-i Milliyesi**, Balıkesir, 1947, s. 4.

2 **Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 1241.

3 Veli Aykar, İstiklal Güneşi Müftü, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli, 2017, s. 62

4 **Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 1241; A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 77

saptamış ve atamıştı. O sayılı günlerin bendeki en derin izlenimi budur.”

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, her gittiği yerde halkla buluşuyor ve onların anlayabileceği bir dille konuşuyordu. Camilerde de vaaz veriyordu. O, cemaata şunları söylüyordu¹:

“Aziz camaat-ı müslimin,

Düşman işgali bir müslümana yakışmaz ve yapılan ibadetlerin de hükmü yoktur. Biz millet olarak tarihimizin hiçbir devrinde esir yaşamadık. Kafirin söz sahibi olduğu bir yerde, halifelüğün de hila-fetin de bir hükmü kalmaz. Müftünüz olarak sizleri uyarıyorum. Düşman işgali yaklaşan vahim bir tehlikedir. Düşman işgalinden sonra derlenip toplanmak zordur, hatta imkansızdır. Bu nedenle öncelikle hazırlıklarımızı yapmak ve düşman işgaline direnmek gerekir...”

Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet, Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü ve Tavas Müftüsü Cennetade Tahir Efendiler ona; *“Sonuna kadar arkadayız, biz de üzerimize düşeni yaparız”* diyerek söz vermişlerdir. Sarayköy ileri gelenleri de, *“Biz hazırız Müftü Efendi. Hepimizin malı, canı bu uğurda feda olsun”* demişlerdir².

4. İZMİR’İN İŞGALİNE DENİZLİLİLERİN TEPKİSİ VE MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ’NİN CİHAT FETVASI

Tersine dönen harp talihi, yıllar yılı Türk semasına kara bir kâbus gibi çökmüştü. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından bu yana her ev, dededen torununa kadar bütün fertlerini savaş meydanlarına göndermiş, gidenlerin çoğu geri dönmemişti. Kızgın çöller, dondurucu stepler, engin denizler, nice Türk evlâdını yutmuştu. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) yenilgisiyle de arka arkaya gelen bu felâketler doruk noktasına ulaştı.

Diğer taraftan bu felâketler yetmiyormuş gibi bir de halkın elinden silahları alındı. Böylece Türk Milleti manevî gücü yanında, maddî gücünü de kaybetmişti.

1919 Mayıslarında böylesine kara bir bulut çökmüştü *Denizli*’nin de üstüne... Şimdi de yeni bir söylenti dolaşıyor:

“Yunan İzmir’e çıkacak!”

1 V. Aykar, **age.**, s. 70.

2 V. Aykar, **age.**, gös. yer.

Burunlarının dibine yaklaşan bu felâket sebebiyle, *Denizli*'de halk mütereddit, şaşkın ve korkuluydu. Nihayet 1919 Mayısının 14/15 gecesi, korktukları haber bomba gibi patladı. Yunan İzmir'e çıkmıştı. Bu acı haberi, İzmir Redd-i İlhak Heyeti, "İşgal başladı. İzmir ve ona bağlı yerler ayakta ve heyecandadır. Vatan ordusuna katılmaya hazırlanınız" feryadı ile Anadolu'nun her tarafına telgraflar çekerek işgali bildiriyor ve imdat istiyordu¹. Bu arada Müftü Ahmet Hulusi Efendi başta olmak üzere, *Denizli* ileri gelenleri Mutasarrıf Faik Bey'in başkanlığında Mutasarrıflıkta toplanmışlar, bu acı haberi bekliyorlardı. Zira Yunanlıların İzmir'e asker çıkaracağını 14 Mayıs'ta öğrenmişlerdi. Çünkü İtilaf güçleri tarafından Vali İzzet Bey'e bildirilmişti. Daha önce de ifade edildiği üzere, İzzet Bey, Yunan işgaline karşı çıkılmaması emrini dahi vermişti. Aynı saatlerde *Denizli* Rumları ise, daha önce bilgilendirildiklerinden Tüccar Yanko'nun evinde toplanarak, coşkuy-la İzmir'in işgalini kutluyorlardı².

Mutasarrıf Faik Bey, bu acı haberi öğrenir öğrenmez, Mutasarrıflıkta bulunan Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye, Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey'e, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'e ve eşraftan bazı şahıslara İzmir'den gelen telgrafı okudu. Mutasarrıf ve beraberindekiler, işgal haberi *Dahiliye Nezareti*'ne de bildirdiler³. Daha sonra bu heyet, halkı korku ve telaşa düşürmemek ve İzmir'de olup bitenleri haber vermek üzere belediye binası önünde bir miting tertibine karar verdi⁴. Bu mitingin düzenlenmesi görevini de Müftü Ahmet Hulusi Efendi üstlendi⁵.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, hemen işe koyuldu. 15 Mayıs 1919 sabahının çok erken saatlerinde mitingi halka duyurmak üzere tellallar bulundu. Müftü Efendi'nin görevlendirdiği Belediye tellalı Deli Mahmut ve pa-rayla tutulan diğer tellallar çarşı ve mahalleleri dolaşarak, "**Allah'ını, dinini,**

1 Türk İstiklâl Harbi, C. 2/1, Ankara, 1963, s. 63; Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir (1918-1922)**, Ayraç Yay., İstanbul, 1997, s. 215; V. Akın, **age.**, s. 20.

2 V. Aykar, **age.**, s. 74.

3 Sadi Borak, *Dahiliye Nezareti*'ne çekilen telgrafların Müftü Ahmet Hulusi Efendi tarafından çekildiğini belirtmektedir. Bu telgrafın metni için bk. Sadi Borak, "**Sarıklı Bir Mücahit**", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 9 (Ekim 1968), s. 12.

4 Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, ATAM Yay., Ankara, 1999, s. 51; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s. 78.

5 Ayrıca mitingde sadece sükûneti korumak için de Komiser Hamdi ve İbrahim Beyler Müftü Efendi'ye yardımcı olmak üzere görevlendirildiler. (C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s. 50; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 78).

vatanını sevenlerin” Müftülük binası önünde toplanmalarını duyurdular¹. Bu arada Müftü Efendi, imam-hatiplere de haber göndererek sabah namazından sonra cemaatle birlikte miting yerine gitmelerini istedi².

Bu şekilde mitingden haberdar edilen *Denizli* halkı, 15 Mayıs 1919 gününün ilk saatlerinde belediye binasının bulunduğu Bayramyeri’nde toplandı. Halkın toplanması üzerine, yanında din görevlileri, tekke şeyhleri, eşraf, öğretmenler, yedek subaylar olduğu halde; Müftü Efendi önce Müftülük binası önüne gitti³. Ahmet Hulusi Efendi, Müftülüğün yakınında bulunan Ulu Camii’deki Sancak-ı Şerif’i⁴ asılı olduğu yerden “tekbirler” ve “salât-u selâmlar”la indirerek, caminin etrafında bekleyen kalabalığın önüne geçti⁵. Daha sonra tekbirlerle Bayramyeri’ne gelindi. Bu anda halkta heyecan doruk noktasına ulaşmıştı. Mutasarrıf, Belediye Reisi ve bazı eşraf belediye balkonunda daha önce yerlerini almışlardı. Çalınan trampetlerle halk sükûnete davet edildi⁶. Bir anlık sessizlikten sonra, Müftü Efendi’nin gür sesi işitilmeye başlandı. O, bu tarihî konuşmasında şöyle diyordu⁷:

“Muhterem Denizlililer!

Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana karşı işlenen suçların Allah ve tarih önünde affı imkânsız, günahıdır. Cihad, tam manasıyla teşekkül etmiş dinî farîze olarak karşımızdadır. Hemşehrilerim, karşımıza çıkarılan dünkü tebeamız Yunan’a biz mağlûp olmadık. Onlar, öteki düşmanlarımızın vasıtasıdır. Yunan’ın bir Türk beldesini ellerine geçirmelerinin ne manaya geldiğini, İzmir’de şu birkaç saat içinde işlenen cinayetler gösteriyor. Silahımız olmayabilir, topsuz-tüfeksiz sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklâl aşkı, vatan sevgisi, haysiyet

1 S. Borak, *agm.*, s. 12-13; N. Köstüklü, *age.*, s. 51.

2 M. Akif Tütenk, *Millî Mücadele’de Denizli*, İzmir, 1949, s. 6-8; A. Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele’de Din Adamları I*, s. 78.

3 Tarhan Toker, *Kuva-yı Milliye ve Millî Mücadele’de Denizli*, Denizli, 1983, s. 29; A. Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele’de Din Adamları I*, s. 78.

4 Bu sancak-ı şerif hakkında bilgi için bk. C. Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...*, s. 49-51; L. Müftüler, *age.*, s. 8-9.

5 Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, 2. Baskı, İstanbul, 1969, s. 168.

6 M. A. Tütenk, *age.*, s. 9.

7 S. Borak, *agm.*, s. 13; A. Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele’de Din Adamları I*, s. 79-80.

şuurumuz ile, kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazidir. Bu mutlak olarak cihad-ı mukaddestir. Sizlere vatanımızı düşmana teslim etmenin çaresiz olduğunu söyleyenler düşman esâreti altında olanlardır. Onlar irâde ve kararlarına sahip değildirler. Bu vaziyette olanların emri ve fetvası aklen ve şer'an caiz, makbul ve muteber değildir. Meşru olan münhasıran vatan müdâfaası ve İstiklâl uğrunda cihaddır. Korkmayınız... Meyus olmayınız... Bu livay-ı hamdin altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak CİHAD-I MUKADDES FETVASINI ilân ve tebliğ ediyorum". "...Elinizde hiçbir silâhınız olmasa dahi üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili mukâbelede bulununuz..."

Ahmet Hulusi Efendi'nin fetvasıyla Milli Mücadele'nin başlamasının temsili resmi

Bu düşündürücü ve heyecanlı konuşmayla insan seli dalgalanıyor ve “Kahrolsun düşman” âvâzeleri gök gürültüsü gibi belediye meydanından taşıyor, dalga dalga etrafa yayılıyordu¹. Nitekim İzmir'in işgalinden dört saat gibi kısa bir sürede 15 Mayıs 1919 günü² düzenlenen bu mitingin çevre il ve ilçelerde fevkalâde tesiri olmuştur. Bunu daha sonraları Aydın

1 S. Borak, **agm.**, gös. yer.

2 Bu mitingin yapıış tarihi hakkında çelişkili tarihler verilmektedir. 15 Mayıs 1919 günü yapılmasına rağmen, bazı kaynaklar, mitingin 16 Mayıs 1919 tarihinde yapıldığını belirtmektedirler. Oysa 16 Mayıs 1919 tarihi Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin bizzat

Mebusu olarak da TBMM’de hizmet veren Dr. Mazhar Bey (Germen) şöyle belirtmektedir¹:

“İşte Denizli’de Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin rehberlik ettiği miting haberi ve onu takiben Müftü Efendi’nin imzasını taşıyan telgraf bu saatlerde Aydın’a geldi. Ben, HEY’ET-İ MİLLİYE tabirini ilk defa bu telgrafta gördüm. Hükümet doktoru idim. Mutasarrıf olmadığı için bu makama da vekâlet eden 57. Fırka Kumandanı Miralay (Albay) Şefik Bey’in davet ettiği şahsiyetler arasında bulunuyordum. Kumandan, Müftü Efendi’nin telgrafının metnini bizzat okuyarak meâlen şu şekilde vaziyeti açıkladı. Dedi ki:

– *Denizli Müftüsü, tutulacak en sağlam vatanseverce yolu bize göstermektedir. Ben asker olarak elimdeki bütün imkânlarla vatanımı korumak için, namus ve şeref andı içtim. Fakat bunu, Denizli’deki hareketi örnek alarak yapmak akıl ve mantık gereğidir.”*

Ahmet Hulusi Efendi’nin konuşmasının tesiri *Denizli*’nin ilçelerinde de etkili oldu. Nitekim ilçelerde art arda mitingler yapılmaya, protesto telgrafları çekilmeye başlandı. Bu cümleden olarak, *16 Mayıs Cuma günü Tavas ve Acıpayam, 17 Mayıs Cumartesi günü Çal ve Sarayköy ilçesinde mitingler düzenlenmiş ve işgali protesto telgrafları çekilmiştir*².

Öte yandan Müftü Ahmet Hulusi Efendi, halkı galeyana getirmekle yetinmemiş, bizzat kendi imzasıyla *Denizli* halkı adına Sadaret Makamı’na protesto telgrafları göndermiştir. Bu telgraflardan ilki miting sonrası gün olan 16 Mayıs 1919 tarihlidir. Bu telgrafında Müftü Ahmet Hulusi Efendi, İzmir’in Yunan kuvvetlerince işgal edilmesinden duyulan üzüntüyü belirterek, işgalin kesinlikle kabul edilmeyeceğini belirtmiştir³.

Ayrıca Müftü Efendi’nin teşvik ve desteğiyle, sonraki tarihlerde *Denizli*’den Türk makamlarının yanı sıra, İstanbul’daki İtilâf devletleri

kendi imzasıyla *Denizli* halkı adına Sadaret Makamına (Sadrazamlığa) gönderdiği işgali protesto telgrafının tarihidir.

1 Cemal Kutay, **İstiklâl Savaşının Maneviyat Orduları**, İstanbul, 1967, s. 37; C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s. 53; T. Toker, **age.**, s. 30; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 80.

2 Bu konuda ilgili bölümlerde bilgi sunulmuştur.

3 **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 22, s. 18; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 81. Ayrıca telgrafın tam metni için bk. Haluk Selvi, **İşgal ve Protesto İzmir’in İşgaliyle İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)**, Değişim Yay., İstanbul, 2007, s. 77.

mümessillerine de protesto telgrafları çekilmiştir. Bunlardan ilki, 18 Mayıs 1919'da Mutasarrıf Faik Bey, ikincisi ise, 26 Mayıs 1919'da Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey tarafından gönderilmiştir. Bu telgraflarda; *"Yunan askerlerinin İzmir'i terketmedikleri takdirde, Denizli halkının İzmir'i müdafaya hazır olduğu ifade ediliyordu"*¹.

Buraya kadar ifade edilenlerden anlaşılacağı üzere, hiçbir teşkilatlanma olmadığı halde, düşmanın işgale başladığını haber alan Denizli Sancağı halkı, bu konuda elinden gelen tepkiyi göstermiştir. Tabii bu millî uyanışta, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin yukarıda sözü edilen çalışmaları fevkalâde önem arz etmektedir. Onun bu konudaki hizmetleri, yörede millî teşkilâtların kurulmasıyla daha da artacaktır.

B. YÖREDEKİ MİLLİ TEŞKİLATLANMA VE FAALİYETLERİNDE MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ

1. DENİZLİ KUVA-YI MİLLİYESİ VE YUNAN İLERLEMESİ

a. Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Mutasarrıf Faik Bey ile Görüşmesi

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, İzmir'in işgalinin ilk gününde ilerideki çalışmaları açısından Mutasarrıf Faik Bey (Öztrak) ile görüşme gereği de duymuştur. Müftü Ahmet Hulusi ile Mutasarrıf Faik Bey arasında aşağıdaki konuşma geçmiştir²:

Mutasarrıf Bey, hükümet işgallere direnişi yasakladı. Siz hükümet memurusunuz, emirlere uymak zorundasınız. Ama ben bu hükümetin düşman işgali altında ve esir olduğunu biliyorum. Esirin fikri hürriyetini kaybetmemiş insanlar için geçerli değildir. Özgürlüğüne sahip olamayanın hür ahaliye emri makbul ve muteber olamaz... Biz her karışı atalarımızın kanıyla yoğrulmuş bu mübarek beldeyi, başımız bedenimizin üstünde olduğu müddetçe düşmana teslim edemeyiz. Millet, haysiyet ve namusunu sonuna kadar savunma kararındadır. Siz şeref ve haysiyet sahibi bir zatsınız. Sizden ricam,

1 M. A. Tütenk, **age.**, s. 9; T. Toker, **age.**, s. 30. Bu telgrafın tam metni için bk. Mehmet Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986, s. 138-139; H. Selvi, **age.**, s. 77-78.

2 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin**, s. 50; Hasan Basri Bilgin, **Bu Topraklarda Güller Kırmızı Açar Paşam**, İstanbul, 2006, s. 5.

resmi göreviniz gereği bize katılmasanız bile milletin bu asil kalışına engel olmayınız. Mutasarrıf Faik Beyin gözleri yaşarmıştı. Ahmet Hulusi'nin elini öptü. “*Şu an size yardımımдан başka bir şeyi aklımdan bile geçiremem*” dedi. Öyle de yaptı...

Faik Bey, işgalden 50 gün kadar önce Mart 1919 sonlarında vatanın bağımsızlığı ve yaklaşan Yunan işgali karşısında alınacak önlemler konusunda “*Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile uzun ve çoğu gizli pek çok görüşme yapmıştır.*” Ayrıca İzmir’in işgalini öğrenir öğrenmez bir miting düzenlenmesini organize etmiş ve “bilimsel yeterliliği ve ahlakı ile sancağın her tarafından sevilen ve sayılan bir adamdı” dediği Müftü Ahmet Hulusi Efendi’ye bu görevi vermiştir¹.

Mutasarrıf Faik Bey’in Müftü Ahmet Hulusi Efendi’ye bu görevi vermesinin sebebini; merhum İmam-Hatip Hulusi Başer şöyle belirtir²:

Bir gün Müftü Hocamızın oğlu Ali Faik Müftüler ile beraber müftülük dairesinde idik. Mutasarrıf Faik Bey ile Denizli Askerlik Şube Reisi Miralay (Albay) Tevfik Bey Müftülüğe geldiler. Onlar memur oldukları için işin önünde gözükmek istemiyorlardı. Yunan’a karşı konulacak hareketin halk tarafından Müftünün öncülüğünde başlatılmasını arzu ettiklerini bildirmek için gelmişlerdi.

Daha önce de ifade edildiği üzere, Mutasarrıf Faik Öztrak, Milli harekât taraftarı olup, Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin tüm hizmetlerine yardımcı ve destek olmuştur.

b. Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin Teşkilatlanma Çalışmaları: Dinar ve Afyonkarahisar’a Gidişi

İzmir’in işgalinden sonra, Yunanlıların zaman geçirmeyerek Ege içlerinde ilerlemeleri³, 22 Mayıs’ta *Selçuk*’u, 25 Mayıs’ta da *Aydın*’ı işgal etmeleri üzerine, *Denizlililer* siyaset ve askerî teşkilatlanma hazırlıklarını hızlandırdılar. Sonunda, ileride hakkında daha etraflıca bilgi sunacağımız Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti, Müftü Ahmet Hulusi Efendi

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 76-78.

2 Osman Eskicioğlu, “Ahmet Hulusi Efendi’nin Şahsiyeti ve Faaliyeti Hakkında Bazı Tespitler”, **Milli Mücadele’de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu (24, 25, 26 Haziran 1992-Denizli) Bildirileri**, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli, 2010, s. 43.

3 Yunanlıların İzmir’in işgali sonrasında, Ege içlerinde ilerleyişleri hakkında bilgi için bk. Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları**, 2. baskı, Ankara, 1981, s. 18-19.

başkanlığında 29 Mayıs 1919'da kuruldu. Cemiyetin ilk toplantısında, “her ne pahasına olursa olsun, Yunanlıların Denizli yöresine sokulmaması” kararı alındı¹.

Alınan bu karar gereğince, yörede Kuva-yı Milliye'nin teşkili konusundaki çalışmalar daha da hız kazandı. Müftü Ahmet Hulusi Efendi ilçelerde de Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin teşkilinde yardımcı olmak ve rehberlik yapmak üzere Milli Harekat yanında yer alan kişilerden görevlendirmeler yaptı. Bu amaçla Necip Ali Küçüka'yı Buldan'a, Dalamanoğlu Şükrü Bey'i de Tavas'a gönderdi. Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi ve Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendiler de bu konuda Müftü Efendi ile temas halinde idiler. Ahmet İzzet Efendi, Kaymakam Fazlı Bey (Güleç) ve halkın ileri gelenlerinin Milli Harekat'a uzak durmaları nedeniyle Çal'da teşkilat kurmakta zorlanmıştır. Bunun üzerine adı geçen Denizli'ye gelerek, Müftü Efendi ve diğer yetkililerle görüşerek, onların desteğini aldıktan sonra Çal'a dönüp başkanlığında Çal Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetini kurmuştur².

Mücadelenin yalnız *Denizli* merkez ve ilçeleri halkı ile başaramayacağına bilincinde olan Ahmet Hulusi Efendi, daha önce henüz düşman işgaline girmemiş Aydın'a sonra da *Nazilli*'ye güvendiği adamlarını göndererek, bu yerlerin ileri gelenleriyle irtibat kurmuştu. Ancak, Müftü Efendi oralardan beklediği destek ve yardımı alamamıştı³. Bu maksatla *Dinar* ve *Afyonkarahisar* havalisiyle temasa geçildi⁴. İlerlemiş yaşına rağmen (58 yaşında idi) Müftü Efendi bizzat kendisi, *Dinar*'a ve *Afyonkarahisar*'a gitti. Bu yörede bulunan din görevlileriyle (müftü, vaiz, müderris, imam-hatipler) görüştü. Onları silahlı çeteler oluşturup, ilerleyen Yunan gücü karşısında bir mukavemet cephesi teşkil etmek hususunda harekete geçirdi⁵. Bu arada Ahmet Hulusi Efendi arkadaşı *Afyonkarahisar* Kadısı ve Mutasarrıf Vekili Mustafa Hulusi Efendi (Çalgüner)⁶ ile birlikte 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'i (Argeşo)⁷ ziyaret etti. Çünkü o günlerde *Denizli* ve havalisindeki

1 **Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 2142.

2 İlgili bölümlerde konuyla ilgili ayrıntılı bilgi sunulmuştur.

3 L. Müftüler, **agm.**, s. 106; K. Mısıroğlu, **age.**, s. 169. Nazilli ve Aydın yöneticilerinin tutum ve davranışları hakkında Birinci Bölümde bilgi sunulmuştur.

4 L. Müftüler, **agm.**, s. 107.

5 K. Mısıroğlu, **age.**, s. 169.

6 Mustafa Hulusi Çalgüner hakkında Çal Müftüleri bölümünde bilgi sunulmuştur.

7 Ömer Lütfi Bey (Argeşo) Ferik Hüsnü Paşa'nın oğlu olup, 1879'da İstanbul'da doğdu. Harp Okulu'ndan sonra Harp Akademisini de bitirdi. 1919'da da 23. Tümen Komu-

askeri birlikler 23. Fırkaya bağlıydılar. Bu fırkanın ise, Dinar ve Sarayköy’de birer taburu ile depoları mevcuttu¹.

İşte Müftü Efendi, bunlardan istifade etmek istiyordu. Bu yüzden Ömer Lütfi Bey’i ziyaret etmişti. Bu ziyaretin gayesini daha sonra milletvekili de olan Albay Ömer Lütfi Bey şöyle belirtmektedir²:

... Denizli Müftüsü **Ahmet Hulusi Efendi** benden özellikle silah ve bilhassa harekâtı idare edecek cesaret ve kudrette zabıt istedi. Kendisi 57. Fırka Kumandanı Şefik Beyle de temas etmişti. Bazı zabıtlarımız, üzerlerinde resmî elbise ve unvan olmadan Denizli’de başlayan hareket-i milliye iltihak arzusunda idiler. Bunları temin ettim ve Müftü Efendi ile tanıştırdım. Kendisine, elimizden gelen hizmeti yapacağımızı da temin ve vaad ettim. Başında sarık, kafasında vatan muhabbeti ve istiklâl haysiyeti, ileri yaşı ve mesleğine rağmen, cümlemize numune olan bu mübârek din adamını minnet ve hürmetle teşyi ettim.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin *Dinar ve Afyonkarahisar*’daki çalışmalarının devam ettiği günlerde, Yunanlılar da ilerlemeyi sürdürmüş, 3 Haziran 1919’da *Nazilli*’ye girmişlerdi. Bir baskınla Sarayköy’ü ele geçirmeleri ihtimal dahilindeydi. *Denizli Heyet-i Milliyesi* buna imkân vermemek için, *Sarayköy* ilerisinde ve *Menderes Irmağı* gerisinde bir cephe oluşturulması kararını aldı. Bu sebeple, 8 Haziran sabahı Binbaşı İsmail Hakkı Bey, iki sahra topunu da yanına alarak Sarayköy’e gitti. 10 Haziran gününde *Denizli Heyet-i Milliyesi* bir bildiri yayınlayarak halkı direnişe çağırdı³.

Aynı gün Ahmet Hulusi Efendi’nin çalışmalarıyla *Denizli*’de toplanmış olan gönüllüler de Sarayköy’e gittiler. Bu arada *Afyonkarahisar*’dan 12 Haziran’da *Denizli*’ye dönen Müftü Efendi de mücahidleri görmek ve görüşmek üzere Sarayköy’e geçti. Müftü Efendi’nin orada bulunduğu iki

tanı olarak Afyon’da görev yaptı. Bu görevdeyken Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne Afyonkarahisar’dan milletvekili seçildi. Meclis-i Mebusan’ın dağıtılması üzerine doğrudan TBMM’nin Birinci Döneminde Afyon milletvekili olarak Meclis’in açılışında hazır bulundu. Milletvekili iken bir süre askerlik hizmetine dönerek, 18. Tümen Komutanlığı yaptı. 1923’de de askerlikten emekli oldu. 16 Kasım 1942’de da vefat etti (Hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. F. Çoker, *age.*, s. 576-577).

1 C. Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...*, s. 54.

2 Cemal Kutay, *Milli Mücadele’de Öncekiler ve Sonrakiler*, C. 2, s. 54 vd.

3 M. A. Tütenk, *age.*, s. 15-16.

gün içinde, Sarayköy’de oturan Tavaslızade Ömer Bey, kendi köylerinde kurduğu millî müfreze ile Duacılı köyünde Denizlili mücahidlere katıldı¹.

Böylece Millî Menderes Müfrezesi adı verilen Denizli Kuva-yı Milliye’si teşkil edilmiş oluyordu. Başka bir ifadeyle Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Heyet-i Milliyesi’nin de yardımıyla 14 Haziran 1919’da böyle bir direniş **örgütünü oluşturmaya** başarmış oluyordu².

Belirtilen gelişmeler olurken öte yandan Binbaşı İsmail Hakkı Bey de bir aldatmacaya başvurdu: Cephede gereğinden fazla çadır kurdurtmuş, böylece gerçek sayının çok üstünde bir güce sahip olduğu izlenimi meydana getirmeye çalışmıştı. Millî Menderes Müfrezesi adı verilen bu gönüllü birliği, Nazilli’ye haber uçuran Rumları telaşa düşürdü. Kısa süre sonra, Denizli’de oluşturulan büyük bir birliğin yürüyüşe geçtiği ve yakında Nazilli’yi basacağı söylentileri yayılmaya başladı. Gerçi Komiser Hamdi Bey komutasındaki bir keşif kolu, Nazilli’ye doğru harekete geçmişti. Ancak, Hamdi Bey’in birlikleri henüz daha Nazilli’ye ulaşmadan, durumdan haberdar olan Yunan Komutanı korkarak şehri 20 Haziran’da tahliye etti. Bu sevindirici haberin alınması üzerine, önce yörede bulunan Aydın Kuva-yı Milliyesi’nden Yörük Ali Efe Çetesi, ardından da Komiser Hamdi Bey komutasındaki *Denizli Birliği Nazilli’ye girdi*³.

Yunanlıların aldanması sonucunda, kısa bir süre için de olsa Nazilli’nin Kuva-yı Milliye’nin eline geçmesi, *Denizli Heyet-i Milliyesi’nin* pek tabii Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin saygınlığını ve yörede direniş eğilimini daha da arttırmıştır.

2. AHMET HULUSİ EFENDİ’NİN NAZILLI’YE GİDİŞİ VE ORADAKİ ÇALIŞMALARI

Belirtildiği gibi Yunan güçleri, 20 Haziran 1919’da Nazilli’yi tahliye ettiler. Fakat giderken birçok evi, fırını yakmış, yıkmış ve yağma etmişlerdi. Şehre giren müfreze komutanı Komiser Hamdi Bey halkın aç olduğunu görerek durumu Mutasarrıf Faik Bey ile Müftü Ahmet Hulusi Efendi’ye çektiği telgrafla bildirdi. Ayrıca Hamdi Bey, acele ekmek ve un gönderilmesini istedi⁴.

1 L. Müftüler, **agm.**, s. 107.

2 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s. 57-58.

3 M. A. Tüten, **age.**, s. 16-17; T. Toker, **age.**, s. 45-46.

4 Komiser Hamdi Bey, telgrafında şöyle diyordu: “Nazilli açtır, acele ekmek ve un yetiştirin” (M. A. Tüten, **age.**, s. 17).

Bunun üzerine, 180 çuval un ve 2500 kilo ekmek, 21 Haziran 1919'da trenle Denizli'den Nazilli'ye ulaştırıldı. Bu arada durumu yerinde görmek ve alınan tedbirleri organize etmek üzere 24 Haziran'da da Müftü Efendi Nazilli'ye geldi¹. Onun orada bulunduğu sırada Denizli Müfrezesi iki gruba ayrılarak düşmanın arkasından Aydın istikametine sevk edildi. Üçüncü bir grup ihtiyat zabitleri grubu da Atça istikametine hareket etti².

Yöre halkını mücadele için harekete geçirmek üzere, sık sık yerleşim merkezlerini dolaşan Ahmet Hulusi Efendi, çalışmalarını burada da sürdürdü. Bu arada Nazilli'nin sözü dinlenir ileri gelenlerinden Müderris Hacı Süleyman Efendi³ ile görüştü. Düzenli orduya geçiş öncesinde son derece önemli hizmetler veren Demirci Mehmet Efe'nin *Millî Mücadele*'ye katılması konusunda Süleyman Efendi ile fikir birliği yapmış olan Müftü Efendi, Efe'ye mektuplar yazarak ve adamlar göndererek onun millî kuvvetlere katılmasını istemiştir⁴. Hatta Ahmet Hulusi Efendi, Demirci Mehmet Efe'yi Denizli ve çevresinden oluşturduğu Millî Kuvvetlerin başına getirmiştir⁵.

Müftü Efendi'nin Nazilli'de bulunduğu sırada yaptığı bir diğer örnek davranışı daha vardır ki, bu gün dahi ibret vericidir. O burada bir depoda çok sayıda küflü mataralar olduğunu görmüş, bizzat kendisi bunları çuvalara koyarak iştipli Mehmet Efendi'nin yardımıyla otele getirmiş, temizlemiş, lamba fitilinden ip takmış, üstüne de kaput bezinden kılıf yaptırarak kullanılır hale getirmiştir. Bu mataralar daha sonra gönüllülere gönderilmiştir⁶.

27 Haziran günü Ramazan Bayramı'nın arefesi idi. Bu sebeple; Müftü Efendi, 27 Haziran 1919 günü Ramazan Bayramı namazını kıldırmak ve halka vaaz etmek için *Denizli*'ye dönmüştür⁷.

1 Müftü Efendi'ye bu yolculuğunda; otuz kadar gönüllü, Polis Ali Ragıp ve Tevfik Efendilerle, Ekmekçi Şerif Ali Ağa refakat etmişti (M. A. Tütenk, *age.*, s. 5-18; T. Toker, *age.*, s. 46).

2 L. Müftüler, *agm.*, s. 107.

3 Müderris Hacı Süleyman Efendi'nin Hayatı ve Milli Mücadele'deki hizmetleri için bk. Sadi Borak, *Hacı Süleyman Efendi*, İstanbul, 1974, s. 12 vd.

4 T. Toker, *age.*, s. 47. Demirci Mehmet Efe'nin Milli Mücadele'ye katılımında; Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin yanı sıra, Celal Bayar, Rauf Orbay, Nazillili Hacı Süleyman Efendi ve Pirlibeyli Mehmet Bey'inde teşvikleri olmuştur (N. Köstüklü, *age.*, s. 108).

5 K. Mısıroğlu, *age.*, s. 172; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 86.

6 M. A. Tütenk, *age.*, s. 19; T. Toker, *age.*, s. 47; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 87.

7 M. A. Tütenk, *age.*, gös. yer; T. Toker, *age.*, gös. yer.; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 87.

3. AYDIN'IN KURTULUŞUNDA DENİZLİ MÜCAHİTLERİ

24 Haziran 1919 günü Nazilli'den hareket eden Komiser Hamdi, Polis Ragıp, Denizlili Yedeksubaylar grubu, Menderes Güneş adıyla tanınan Tavaslıoğlu Ömer Bey, Düacılı Molla Bekir Efe müfrezelerinden oluşan Denizli mücahitleri, 27 Haziran günü Umurlu'da toplandılar. Yörük Ali Efe kızanlarıyla burada buluştular. Umurlu'ya Çine'den gelen 57. Tümen'e mensup piyade birliklerinden bir kısmı ile Muğla'dan gelen gönüllüler de Umurlu'da toplandılar. 28 Haziran'da da Denizli mücahidleri Binbaşı Hakkı Bey'in, diğer yerlerden gelen kuvvetler de 175. Alay Komutan Vekili Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in komutasında Aydın'ı Yunanlılar'dan geri almak için saldırıya geçtiler¹.

Komiser Hamdi Bey, Alay Komutanı Hacı Şükrü Bey'e gönderdiği 28.6.1919 tarihli telgrafında bu saldırıyı özetle şöyle anlatmaktadır²:

Bendeniz, bugün Çerkez köyüne ulaştım. Kadri Bey'i buldum. Ali Efe'nin sağ tarafının sarılmak üzere olduğunu anladım. Çetem, düşmanın arkasında idi. Hücum borusuyla Allah Allah sedasıyla muntazam yayılım ateşine başladım. Düşman, Sakızlık Bahçesi'ne ve Emirköy sırtlarında Ali Efe henüz köyün içerisine girmemişken arkadan vukubulan iş bu kuvvet üzerine düşman derhal çekilerek, Peyan fabrikasına ricat etti. On on beş kişilik müfrezem Aydın'a girdi... Bu çetem efradından bir şehidim var. İsmi Yumak Ali Çavuş'tur³. Yunanlıların geriye çekilmeleri esnasında yedi kişilik bir müfrezesini imha ettik. Ali Efe ile irtibata geçemedik... Bendeniz, kuvvetlerimle geceyi Tepecik'te geçireceğim. Telli civarında bulunan Ali Efe çetesine bir haber gönderiniz ve bize de malûmat veriniz. Hem birlikte hareket edelim, hem de Aydın'a ne vakit girecek isek emirlerinizi bekliyoruz.

Komiser Hamdi Bey, aynı gün yine Hacı Şükrü Bey'e gönderdiği başka bir telgrafında da; Yörük Ali Efe çetesiyle birlikte iki koldan Aydın'a girdik-

1 M. A. Tütenk, **age.**, s. 20; T. Toker, **age.**, s. 47; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 87.

2 **ATASE Arş.**, Kl.: 427, D.: 4, Fh.: 42; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 87.

3 Bu saldırı esnasında Emekli Yrb. Süleyman Efendi de şehit olmuştur (T. Toker, **age.**, s. 47).

lerini, düşmanla şiddetli çarpışmalara giriştiklerini ve bu arada çetesinden şehit ve yaralı sayısının sekize ulaştığını belirtmektedir¹.

29 Haziran günü bu üç kuvvet müşterek Aydın üzerine son saldırıya geçtiler. 30 Haziran günü de Aydın Yunanlılar'dan geri alındı. Ancak şehir halkının ve *Kuva-yı Milliye*'nin sevinci pek uzun sürmedi. Zira Yunanlılar 3 Temmuz günü tekrar saldırıya geçtiler. Yukarıda sözü edilen telgrafında Komiser Hamdi Bey'in de işaret ettiği gibi, henüz teşkilâtlanmasını yapamamış olan *Kuva-yı Milliye*, üstün düşman kuvvetleri karşısında pek fazla duramadı. Bu arada, *Denizli Mücahidleri* de düşmanla çarpışa çarpışa Umurlu'ya doğru geri çekildi². Bu haberin *Denizli*'ye ulaşması üzerine *Denizli Heyet-i Milliyesi* özellikle başkanı Ahmet Hulusi Efendi yeniden 100 kadar gönüllü toplayarak, bunları Yedek Subay Teğmen Rüştü ve Kadir Beyler'in komutasında cepheye gönderdi. 4 Temmuz günü de Tavaslı Köpekçi Nuri Efe, Öğretmen Mehmet Ali Bey Komutasında Tavas gönüllüleri Umurlu'ya uğurlandı. Temmuz'da 200 kadar kuvvetiyle Demirci Mehmet Efe de Umurlu'ya gelerek cepheye yerini aldı. Böylece düşmanın ilerlemesi 5 Temmuz 1919 günü Umurlu'da durduruldu³.

Aydın'ı yeniden geri almak azmiyle, Umurlu'da toplanan *Denizli* mücahidleri diğer gönüllülerle birlikte, bu defa Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in komutası altında, 13 Temmuz 1919'da Yunan kuvvetleri üzerine yeniden saldırılar. Bu saldırıyla düşmanın cephe gerisine sarkması önlendi. Köpekçi Nuri Efe komutasındaki Tavas gönüllüleri, Boz Ahmetoğlu Mehmet Çavuş'u, Hacı Bilal oğlu Sadık'ı ve İstanbulluoğlu İsmail'i şehit vermelerine rağmen, 17 Temmuz günü Serçe köyüne saldıran Yunanlıları durdurdular. Bu arada Aydın Cephesi Umum Komutanı Hacı Şükrü Bey, gördüğü lüzum üzerine cephe Komutanlığı Karargâhını 20 Temmuz'da Umurlu'dan Köşk'e taşıttı⁴.

Cepheye bu gelişmeler olurken, *Denizli Heyet-i Milliyesi* de *Kuva-yı Milliye*'nin ikmalî hususundaki faaliyetlerini daha da arttırdı. 7 Temmuz'da gönüllülere silah ve cephane sağlamak için **Fevzi** Müftüler (Ahmet Hulusi Efendi'nin oğlu), Helvacıoğlu Mehmet, Kızılhisarlıoğlu Tevfik beylerden oluşan heyet, Isparta ve Eğirdir'e, Karcıoğlu Ömer, Özel İdare Müdürü Hüseyin Avni beylerden oluşan diğer bir heyet de Burdur'a gönderildi. Daha önce Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin girişimiyle Dinar ve

1 ATASE Arş., Kl.: Fh.: 46. 427, D.: 4.

2 T. Toker, *age.*, s. 47-56.

3 M. A. Tütenk, *age.*, s. 22; T. Toker, *age.*, s. 48.

4 T. Toker, *age.*, s. 56.

Afyonkarahisar'dan temin edilen silahları *Denizli*'ye getirmek üzere de Teğmen Tahir görevlendirildi¹.

Diğer taraftan, cepheyi, insan gücü yönünden daha fazla takviye etmek amacıyla, *Denizli Heyet-i Milliyesi*, 18.7.1919'da seferberlik ilân ederek, 1884-1894 arası doğumlu vatandaşları silah altına çağırıldı. Bu davete sevak uyup gelenler, Ahmet Hulusi Efendi tarafından dinî törenlerle cepheye sevk ediliyordu². Bu cümleden olarak, 20 Temmuz'da Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'nin komutasında 100 gönüllü Köşk'e uğurlandı³. 23 Temmuz günü, Teğmen Mümtaz Efendi komutasında Tavas Yıldırım Müfrezesi, Tavas'ta Hırkalı Halil Ağa Müfrezesi, Kale-Tavas'tan Bekir Ağa Müfrezesi⁴, Müftü Hasan Efendi ve Kızılhisarlı Hasan Efendi komutasında Acıpayam Müfrezesi, 29 Temmuz'da da Teğmen Ethem Efendi komutasında başka bir Acıpayam Müfrezesi cepheye gönderildi. Böylece Köşk cephesi bu gönüllüler sayesinde üstün Yunan kuvvetleri karşısında 1920 Haziran'ına kadar yerini korudu⁵.

Çalışmanın bu bölümünü, bu cephe'deki bazı çarpışmaları ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye duyulan sevgi ve saygıyı göstermesi bakımından önemli gördüğümüz bir mektupla bitirelim. Bu mektup, Köşk cephesinden 19.12.1919'da, Müftü Efendi'ye yazılmıştır. Yazan ise, Köşk cephesi Kuva-yı Milliyesi'nin Kurmay Başkanı Emekli Binbaşı Mehmet Tahir Bey'dir. Bu mektubu sadeleştirilmiş şekliyle sunuyoruz⁶:

Denizli Heyet-i Milliye Başkanı Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye Köşk: 19.12.1919

Makamı Pederim Efendim Hazretleri.

Gece Kestanecik cephesinden döndüm. Fazla yorgunluğuma rağmen, bu arizemi alalecele takdim ediyorum. Size son Kestanecik savaşımızın yadigârı olmak üzere bir miktar fişekle bir Yunan mavzeri takdim ediyorum. Ayrıca Yunan askerlerinin başlarına giydik-

1 M. A. Tütenk, *age.*, s. 22; T. Toker, *age.*, s. 48.

2 Türk İstiklâl Harbi, C.2/1, s. 182; N. Köstüklü, *age.*, s. 151.

3 *ATASE Arş.*, Kl.: 425. D.: 2, Fh.: 31.

4 Tavas Yıldırım Müfrezesinin mevcudu 95, Kale-Tavas Müfrezesinin 51 idi (*ATASE Arş.*, Kl.: 425, D.: 2, Fh.: 95).

5 T. Toker, *age.*, s. 56-67; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 90.

6 T. Toker, *age.*, s. 91; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 90. Mektubun sadeleştirilmemiş şekli için bk. L. Müftüler, *age.*, s. 19-20.

leri zırlı şapkalardan da bir tane gönderiyorum. Bunlar önyak olduğunuz büyük ve kutsal mücadelenin bir hatırasıdır. Bir de parçalanmamış top mermisi gönderiyorum. Bu da masanızı süsler sanırım. Hayır dualarınızın berekâtı ile cephelerimizde kudret ve kuvvetimiz ve faaliyet matlup derecededir. Hemen Cenab-ı Hak esbab-ı siyasiyesini de halk ederek zavallı Sancağımıza bu belâyı azimden kurtararak, mazlum halka saadetler bahşetsin, amin! İnşallah ikinci bir çarpışmada Mutasarrıf Bey'e de bir Yunan mavzeri takdim ederim. Şimdilik düşmandan aldıklarımızı kendilerine karşı cephede kullanıyoruz. Bu, pek hoşumuza gidiyor.

Heyet-i Milliye azalarına cümleten arz-ı hürmet ederim. Sizin de mübarek ellerinizden öperek hayır dua ve afiyetlerinizi temenni ederim.

Harekât-ı Harbiye Başkanı
Mehmet Tahir

4. AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN KÖŞK'TEKİ KUVA-YI MİLLİYE KARARGÂHINA ZİYARETİ

Ahmet Hulusi Efendi, buraya kadarki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere, Kuva-yı Milliye'nin teşkili ve ikmalinde fevkalâde üstün hizmetleri olmuştur. Ama o bu hizmetleriyle yetinmemiş, zaman zaman cepheleri de dolaşmıştır. Daha önce de Nazilli'ye gelmişti. Bu defa da, Demirci Mehmet Efe ile cephe üzerinde görüşüp konuşmak maksadıyla, 1919 Temmuz'unun son günlerinde Köşk'e gitti¹.

Müftü Efendi'nin bu yolculuğunda beraberinde; Emekli Binbaşı Tahir Bey, Hırkalı Halil Ağa ve İştihali Mehmet Efendi de bulunuyordu. Ahmet Hulusi Efendi, Nazilli'den Hacı Süleyman Efendi'yi ve Nazilli-Pirlibey'den de Mehmet Bey'i de yanına aldı. Köşk istasyonunda o günlerde yörede bulunan Galip Bey (Celal Bayar), Albay Şefik Bey, Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Yzb. Kara Nuri, Demirci Mehmet Efe'nin adamlarından Sökeli Ali ve Zurnacı Efeler tarafından karşılanan Ahmet Hulusi Efendi'nin orada yaptığı ilk iş, Demirci'nin emirlerine müdahale etmek oldu: Karargâhta, misafirlerin oturduğu yerin karşısında ağaca asılı bir erkek cesedi bulunuyordu. Müftü Efendi, bu şahıs hakkında, Demirci'den bilgi edinmek istedi. Demirci Efe: "Cepheden kaçtığı için kurşuna dizdirdiğini" söyledi. Bu cevaptan pek hoş-

¹ A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 91.

lanmayan Müftü Efendi: “Böyle şey olmaz, hemen indirin” dedi ve indirtti. Adamın cenaze namazı kılınarak defnedildi¹.

Demirci Efe’nin Müftü Efendi’ye karşı sonsuz sevgi ve saygısı bulunuyordu. Bu yüzden, Müftü Efendi’nin, Efe üzerinde bir ağırlığı vardı. Bu yönleri bilindiği için, Demirci’nin kanuna aykırı uygulamalarına son vererek, umum cephe Komutanının emirlerini dinlemesi hususunda ikna edilmesi maksadıyla Müftü Efendi Köşk’e çağırılmıştı. Bu sebeple, Müftü Efendi ile Demirci Mehmet Efe arasında şöyle bir görüşme olmuştur²:

Müftü Efendi – “Buraya gelmekten maksadım sizinle konuşmaktır.”

Demirci Efe – “Buyurun.”

Müftü Efendi – “Efe! Bu iş çetecilikle sökmeyecek. Biz bu teşkilâtı askerî usule çevirmek istiyoruz.”

Demirci Efe – “Hayhay, ben askerlik yapmam, ben yalnız cephenin iâşesiyle uğraşırım”.

Demirci Mehmet Efe’nin bu şekilde Müftü Efendi tarafından ikna edilmesinden sonra, *Aydın Cephesi Kuva-yı Milliye Genel Komutanlığı* Hacı Şükrü Bey’e bırakıldı. Demirci Mehmet Efe de *Aydın Cephesi Komutanlığına* atandı. Cephenin Topçu Komutanlığı da İsmail Hakkı Bey’e verildi. Böylece Hacı Şükrü Bey ile Demirci Mehmet Efe arasındaki uyumsuzluğu tatlıya bağlayan Ahmet Hulusi Efendi, yanındakilerle Köşk’te iki gece kaldıktan sonra *Denizli*’ye döndü. Müftü Efendi, *Denizli*’ye dönünce, *Kuva-yı Milliye* komutanları arasında yapılan görev taksiminin muhtemelen tescilini sağlamak amacıyla, adı geçenler adına mühürler yaptırtarak, kendilerine gönderdi³.

C. DENİZLİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ’NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİNDE AHMET HULUSİ EFENDİ

1. CEMİYETİN KURULUŞU

Daha önce de ifade edildiği üzere 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında düzenlenen İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Kongresi’ne katılan *Denizli* delegeleri, İzmir dönüşünde yoğun bir teşkilâtlanma çalışmasına

1 M. A. Tütenk, *age.*, s. 30; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele’de Din Adamları I*, s. 91.

2 M. A. Tütenk, *age.*, s. 30; T. Toker, *age.*, s. 57; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele’de Din Adamları I*, s. 92.

3 *ATASE Arş.*, Kl.: 425, D.: 2, Fh.: 80; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele’de Din Adamları I*, s. 92-93.

girmişlerdi. 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali ve ardından kısa bir süre içinde (25 Mayıs'ta) Aydın'a ulaşmaları, onların siyasi ve askerî örgütlenmeye yönelik bu çalışmalarını hızlandırdı. Sonunda 29 Mayıs 1919'da Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında "*Denizli Müdafaa-i Hukuk Redd-i İlhak Cemiyeti*" kuruldu.¹

Bu cemiyetin kurulmasında; Başağazade Yusuf, Müftüzade Kazım, Hamamcı Şeyh Mustafa, Tatosmanoğlu Emin, Tavaslızade Mustafa, Küçükağazade Ali, Doktor Kazım, Dalamanlızade Şükrü Bey ve Efendilerle, Karahacızade Ahmet Ağa, Mutasarrıf Faik, Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik ve Polis Komiseri Hamdi Beylerin önemli hizmetleri olmuştur².

Ahmet Hulusi Efendi başkanlığındaki bu cemiyet, kuruluşundan itibaren cepheye gönüllü celbinde ve yardım gönderilmesinde üzerine düşeni fazlasıyla yapmış, çevre il ve ilçelerde teşkilâtlanmayı teşvik etmiştir. Aynı zamanda bu cemiyetin Millî Mücadele azminin oluşmasında önemli katkısı olmuştur. Bu cümleden olmak üzere, cemiyet bir beyanname yayınladı. 10.6.1919 tarihini taşıyan bu beyanname; Yunan işgalinin haksız olduğu ve bunların Anadolu'da yaptıkları zulümler ifade edildikten sonra şöyle deniliyordu³:

Yarın Yunanlıların murdar ayakları altında inleye inleye ölmekten-se, bugün ya mertçesine **ölmeye**, yahut **şerefle** yaşamaya azmeden ve bu günkü **çalışmayı** din ve namus meselesi bilen kardeşlerimiz, son defa olarak malî ve bedenî her fedakârlıkta bulunmalı, zengin ve fakir herkes bu dinî meselede kendisini alâkadar addetmeli, seyirci vaziyetinde kalmamalı... Kaybedilecek zaman olmadığını düşünerek hareket etmeliyiz... Allah yardımcımızdır.

Kuruluşundan kısa bir süre sonra 12 Temmuz 1919'da *Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti*, daha iyi hizmet verebilmek için yeniden teşkilâtlanmıştır. *Denizli*'deki bu millî kuruluş yeni düzenlemede bir başkanlıkla birlikte; Haber Alma ve Propaganda, Askerlik, göçmenler, Levazım, Güvenlik ve Mali olmak üzere altı şubeden oluşturulmuştur. İsmi de *Denizli Heyet-i Milliyesi* olarak değiştirilmiştir. "*Kuva-yı Milliye'nin ikmali; mâli meseleler, istihbarat işleri, asayişin temini, göçmen iskanı işleri, nakliyat ve sağlık alanında önemli hizmetler*" veren bu örgütün başkanlığında

1 A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 93.

2 M. A. Tütenk, **age.**, s. 12; A. Gökbel, **age.**, s. 177; A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 94.

3 N. Köstüklü, **age.**, s. 67; A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 94.

yine Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yi görmekteyiz.¹ Yönetim Kurulunun diğer üyeleri şunlardı; Başkanlık genelsekreteri: Hacı Fakızade Nevzat Bey, Yazı İşleri Müdürü: Hamdi Bey, Şube Müdürü: Kazım Efendi (Müftü Mustafa Kazım Müftüler), Dosya Memuru: Cevdet Hayri Bey, Veznedar: Hamamcıoğlu Mustafa, Hacı Süleymanoğlu Hacı Ahmet ve Yağcıoğlu Ahmet Baki Efendiler, Üye ve Katip: Hüseyin Avni Bey, Üye: Tatoğlu Emin Efendi (Müderri: Emin Kurhan), Askeri Müşavir: Ödemiş Tabur Komutanı Tahir Bey (Ahmet Tahir Berkay) idi².

Bu şekilde teşkil edilen *Denizli Heyet-i Milliyesi*, faaliyetlerini Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında 6.7.1920 tarihine kadar sürdürmüştür.

Anılan tarihte meydana gelen "*Denizli Olayı*"³ sebebiyle çalışmalarını tatil etmiştir. 4 Ağustos 1920 sonrasında ülke genelindeki bütün millî örgütler, "*Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti*" adını almasıyla, *Denizli Heyet-i Milliyesi* lağv edilerek, bu isimle yeniden teşkilâtlandırılmıştır⁴.

Ahmet Hulusi Efendi, *Heyet-i Milliye*'deki yöneticilik görevini; bu örgütün *Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti* ismini almasından sonra da devam ettirmiştir. Ülke genelinde *Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri* lağv edilinceye kadar, Müftü Efendi'nin *Denizli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti*'ndeki çalışmalarını sürdürmüş olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

2. CEMİYETİN FAALİYETLERİ

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Millî Mücadele'ye sadece kendisi katılmakla kalmayıp, diğer din görevlilerinin de bu millî harekete katılması için çalışmıştır. Aynı zamanda da bu konuda *Denizli Heyet-i Milliyesi*'nden de karar çıkartmıştır. Nitekim *Heyet-i Milliye* 18.7.1919 tarihinde **Müftü Efendi**'nin başkanlığında yaptığı ilk toplantısında alınan karar uyarınca bu hususta bir beyanname yayınlamıştır. **Beyannamede özetle "Müftülerin, hocaların, bütün milletin vatan müdafaasına yardıma koşmaya mecbur oldukları ifade"** edilmiştir. Bu arada *Heyet-i Milliye*, düzenlediği miting ve

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 94.

2 L. Müftüler, **age.**, s. 11-12; N. Köstüklü, **age.**, s. 67; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 94.

3 Demirci Mehmet Efe'nin Kızanlarından Sökeli Ali Efe, Kara Mustafa Efe ve İsmail adlı bir zeybeğin öldürülmesi üzerine 8 Temmuz 1920'de "*Denizli Vakası*" olarak adlandırılan olay meydana gelmiştir. Demirci Mehmet Efe, verdiği emirle Denizli halkından 68 kişiyi öldürtmüştür. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tahir Hatipoğlu, **Denizli Vakası ve Sındırgılı Süreyya'nın Anıları**, Selvi Yayınları, Ankara, 2014-2015.

4 **ATASE Arş.**, Kl.: 558, D.: (27-c)-14, Fh.: 4.

toplantılarla yöre halkının savunma azmini kuvvetlendiriyordu. Bu bağlamda, **25 Aralık 1919**'da *Denizli Bayramyeri*'nde binlerce kişinin katıldığı bir miting düzenlendi. Bu mitingde alınan özellikle düşman işgalini kınayan konuşma ve karar metinleri, İstanbul'daki yabancı basın temsilciliklerine ve İtilâf devletleri yetkililerine "*Denizli Heyet-i Milliyesi*" imzasıyla gönderildi¹.

Ayrıca **3 Ocak 1920**'de de **Müftü Ahmet Hulusi Efendi** ile Belediye Reisi Tevfik Bey, İzmir'de bulunan **General Milen**'e hitaben yazdıkları bir yazıyla, Yunan zulmünü şikayet etmişlerdir. Bu zulmün teşvikçileri olan **Atina Hükümeti** ile İzmir Metropolitliği'ne karşı gerekli girişimin yapılması da istenilen bu yazının birer suretleri, İstanbul'daki *Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya* ve *Japonya* siyasî yetkililerine de gönderilmiştir².

Diğer taraftan *Heyet-i Milliye*ce 8 Temmuz 1919'da³ halkın feryadını ve işgal altındaki yerlerde Yunanlıların işlemekte olduğu cinayetleri İstanbul Hükümetine bildirmek üzere, Mustafa Naili (Küçüka) Bey'in başkanlığında bir heyet İstanbul'a gönderilmiştir⁴. Bu heyet sadrazam ve diğer devlet bükükleriyle görüşmüşse de verimli bir sonuç alınamamıştır. Bununla beraber, heyet üyeleri, İstanbul'daki Amerikan, İngiliz ve İtalyan basın mensuplarıyla konuşmuş ve "*işgalin durdurulması, zulme nihayet verilmesi için*" onlardan "*insaniyet namına neşriyatta bulunmalarını*" istemişlerdir. Hatta İngiliz ve Amerikan gazetecileri heyetin Yunan zulmü konusunda anlattıklarını aynen yazacaklarına dair söz vermişlerdir⁵.

Ahmet Hulusi Efendi'nin yukarıda belirtilen çalışmalarından başka *Heyet-i Milliye*'nin diğer faaliyetlerinde de önemli hizmetleri olmuştur. Şimdi de bunları görelim:

a. Kuva-yı Milliye'nin İkmali

Denizli Heyet-i Milliyesi ve özellikle başkanı Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin 14 Haziran 1919'da Denizli-Kuva-yı Milliyesi'ni örgütlemekle

1 İstanbul'daki yabancı basın mensuplarına ve İtilâf devletleri yetkililerine hitaben gönderilen protesto telgraflarının suretleri için bk. M. A. Tütenk, *age.*, s. 72-73; A. Sarıko-yuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 95-96.

2 bk. T. Toker, *age.*, s. 85-86.

3 M. A. Tütenk, *age.*, s. 60.

4 bk. T. Toker, *age.*, s. 89.

5 Heyetin İstanbul'daki temasları; Mustafa Naili Bey'in İstanbul'dan 5 Ağustos 1919'da Denizli'ye gönderdiği "*Denizli Müftüsü Faziletli Ahmet Efendi Hazretlerine*" hitabıyla başlayan mektubunda etraflıca anlatılmaktadır. Bu mektup için bk. M. A. Tütenk, *age.*, s. 60-62.

kalmadıklarını, aynı zamanda bu millî kuvvetin ikmaliyle de uğraştıklarını görüyoruz. Nitekim kurulmasıyla birlikte Nazilli ve Aydın cephelerinde düşmanla temasa geçen anılan kuvvetin ikmali için Heyet-i Milliye hemen faaliyete geçti. Daha önce de belirtildiği üzere, 7 Temmuz günü Denizli Heyet-i Milliyesi gönüllülere silah ve cephane sağlamak için Fevzi Müftüler (Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin oğlu), Helvacıoğlu Mehmet, Karahisarlı-oğlu Tevfik Beyler'den oluşan heyeti Isparta ve Eğirdir'e; Karcıoğlu Ömer, Özel İdare Müdürü Hüseyin Avni Beyler'den oluşan diğer bir heyeti de Burdur'a gönderdi. Bu arada Afyon ve Dinar'dan da top, tüfek, cephane sağlandı. Böylece temin edilen malzeme yine Heyet-i Milliyece görevlendirilen Teğmen Tahir Efendi tarafından 10 Temmuz 1919 günü Denizli'ye getirildi¹.

Bu şekilde temin edilen silâh ve cephaneler de yine Heyet-i Milliyece cepheye sevk ediliyordu. Heyet Başkanı Ahmet Hulusi Efendi, 30.7.1919'da Aydın Cephesi Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey ile Cephe Komutanı Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği telgrafında bu konudaki faaliyetleri şöyle bildiriyordu:

*"...Silâh ve cephanelerimiz çok şükür geldi ve daha da gelecek. Son derece çalışıyorum. Kazaların heyetlerine silâh geldiği gün hemen göndermelerine dair telgraf çektim. Bugün de te'kit ettim. Cephaneye ihtiyacınız varsa ilk trenle göndereyim evlâtlarım..."*².

Müftü Efendi'nin bu telgrafı, Umum Kuva-yı Milliye Komutanı tarafından, aynı gün cevaplandırıldı. Hacı Şükrü Bey, cevabi telgrafında mevcut silahların tamamı ile 200 kişilik bir kuvvetin acele gönderilmesini, Müftü Efendi'den istiyordu. Şükrü Bey aynı zamanda da telgrafında, Ahmet Hulusi Efendi'nin "ellerinden öpmeyi" bildirmeyi ihmal etmemişti³.

Bunun üzerine Ahmet Hulusi Efendi, 31 Temmuz 1919 günü Hacı Şükrü Bey'e 30 sandık cephane gönderdi. Ayrıca *Umum Kuva-yı Milliye Komutanına*, "efrad göndermeleri için kazalara te'kit" yazdığını belirterek, "efradın vürudunda derhal teşkilatını yaparak" cepheye göndereceğini bildirdi⁴. Bu sevkiyat daha sonraki günlerde art arda devam etti. Genelkur-

1 T. Toker, **age.**, s. 48; A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 97.

2 **ATASE Arş.**, Kl.: 425, D.: 2, Fh.: 139; A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 97-98.

3 **ATASE Arş.**, Kl.: 425, D.: 2, Fh.: 139.

4 **ATASE Arş.**, Kl.: 425, D.: 2, Fh.: 147.

may Askerî Tarih, Stratejik ve Etüt Başkanlığı'nda bulabildiğimiz belgelere göre, 1919 Ağustos ayı içerisinde şu sırayla;

4.8.1919'da bir subay komutasında *Denizli* bölüğü,

5.8.1919'da silâh ve cephane ile birlikte gönüllü,

9.8.1919'da 105 silah, 4 sıhhiye eri ve 3 subay,

11.8.1919'da 30 sandık cephane ile 1 sandık bomba,

13.8.1919'da eratla birlikte 80 ve 116 olmak üzere toplam 196 sandık cephane,

18.8.1919'da 40 topçu eri,

19.8.1919'da Yedek subaylar,

21.8.1919'da Yıldırım Bölüğü'ne ait beygir ve katırlar,

Denizli'den cepheye (Köşk'e) sevk edildi¹.

Diğer taraftan *Denizli Heyet-i Milliyesi*, 18.7.1919 günü seferberlik ilân ederek 1884-1894 arası doğumlu vatandaşları silah altına çağırmıştır. Bu davete severek uyup gelenler 23-31 Temmuz 1919 tarihleri arasında Müftü Ahmet Hulusi Efendi tarafından dinî törenlerle cepheye sevk edildiler².

Ayrıca *Denizli Heyet-i Milliyesi* sancak dahilindeki diğer *Heyet-i Milliye*-ler ile temasa geçerek yardım toplamıştır. Bu cümleden olarak 5.7.1919'da Tavas *Heyet-i Milliyesi* ilk yardım olarak 4400 kile³ buğdayı ve 166 kile arpayı 51 hayvana yükleterek Usturoğlu Ahmet ile *Denizli*'ye gönderdi. Yine aynı tarihte Üzerlik Köyü de 163 lira bağışta bulundu⁴. Ayrıca Tavas Kazası, 18.8.1919 tarihine kadar, *Kuva-yı Milliye*'ye 6300 krş para, 1448480 krş tutarında mal yardımında bulundu⁵. 16 Temmuz 1919'da da Çardak Belediyesi vasıtasıyla "cephede çarpışan kardeşlerimize küçük bir yardım

1 **ATASE Arş.**, Kl.: 426, D.: 5, Fh.: 20, 26, 52, 81, 106, 113, 129, 174, 210, 223; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 98.

2 Bu gönüllüler, Tavas'tan: Yıldırım bölüğü, Hırkalı Halil Ağa Müfrezesi; Kale Tavas'tan Bekir Ağa Müfrezesi, Acıpayam'dan: Müftü Hasan ve Kızılhisarlı Hasan Efendiler ve Teğmen Ethem Müfrezeleri, Çal'dan Müftü Ahmet İzzet Müfrezesi'dir (Bu müfrezeler ve cepheye sevkیاتları hakkında Denizli Kuva-yı Milliyesi bölümünde etraflıca bilgi sunulmuştur).

3 **Kile**: Tavas ve çevresinde tahıl ölçü birimidir. Tahılın cinsine göre değişmekle birlikte, bir kile ortalama 11-14 kg. civarındadır.

4 Üzerlik Köyünde bağış yapan kişilerin isimleri ve her birinin bağış miktarı için bk. T. Toker, **age**, s. 89.

5 **ATASE Arş.**, Kl.: 426, D.: 4, Fh.: 171. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 99.

olmak üzere 7500 okka arpa" gönderildi ve ayrıca 8 adet koyun yola çıkarıldı. Acıpayam'dan da 3 Ağustos 1919 tarihi itibarıyla 600 lira toplandı¹. Bu arada Heyet-i Milliye; Kuva-yı Milliye'nin ve halkın özellikle Nazilli halkının un ihtiyacını temin etmek için, Denizli'den yapılmakta olan "un ihracını" yasaklamıştır². Ayrıca Heyet-i Milliye, Kuva-yı Milliye'nin sağlık hizmetleriyle de meşgul olmuştur³.

Silah ve cephane temininde, para ve mal yardımlarının toplanmasında ve nihayet kuvvet celbi konusunda Müftü Ahmet Hulusi Efendi Heyet-i Milliye başkanı olarak, büyük bir çaba sarf etmiş, yazışmalar yapmış, talimatlar vermiştir. Nitekim, Müftü Efendi, 3 Ağustos 1919'da Hacı Şükrü Bey'e gönderdiği telgrafta; "...Efrad toplamak için her türlü tedbire müracaat ettiklerini, her zaman arzu edilen sayıda efrad gönderebileceklerini"⁴ bildirmektedir.

Bunlardan başka Denizli Heyet-i Milliyesi'nin millî kuvvetlerin sevk ve idaresi hususunda da yardımcı olduğunu görüyoruz. Nitekim, heyet yöneticileri bu konuda zaman zaman Kuva-yı Milliye komutanlarına öneriler sunmuşlardır. Konunun daha iyi anlaşılmasının temini bakımından bu konudaki yazışmalardan bir kaçını özetle sunmayı yararlı gördük. Bu yazışmalar, Heyet-i Milliye Başkanı Ahmet Hulusi Efendi imzasıyla yapılmış ve Aydın Kuva-yı Milliye Umum Komutanı Hacı Şükrü Bey ile Demirci Mehmet Efe'ye gönderilmiştir. Bunlardan: 28.7.1919 tarihli olanında Müftü Efendi;

"Aydın ve havalisinde bulunan düşmanın ova cihetinde yığınak yaptığı haber alınmıştır. Bu bakımdan yapılacak taarruzlarda bu cihetin nazarı itibara alınması rica olunur. Efendim"⁵ demektedir.

29.7.1919 tarihli olanında da Müftü Efendi şu hususları bildirmektedir⁶:

1 T. Toker, *age.*, s. 80-83.

2 A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 99.

3 Bu konuda ileride "Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Diğer Bir Hizmeti: Denizli Memleket Hastanesi" başlığı altında ayrıntılı bilgi sunulmuştur.

4 A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 100. Ayrıca Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin diğer yazışmaları için bk. M. A. Tütenk, *age.*, s. 51 vd.

5 *ATASE Arş.*, Kl.: 425, D.: (7) 2, Fh.: 19; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 100.

6 Bu telgraf, "Köşk'te Zeybek Ordusu Komutanı Hacı Şükrü Bey"e hitabıyla başlamaktadır. (*ATASE Arş.*, Kl.: 425, D.: (7)2, Fh.: 131; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 100-101). Ahmet Hulusi Efendi'nin 28.7.1919 tarihli telgrafında Teftiş için gelecek olan Komutanın Afyonkarahisar'daki 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey olduğunu bildirmektedir (*ATASE Arş.*, Kl.: 426, D.: (5)1, Fh.: 7).

Afyonkarahisar'da bulunan memuru mahsusadan (Gizli İstihbarat görevlilerinden) Helvacızaade Mehmet Efendi'den şimdi aldığımız bir şifrede başka ve mühim bir iş zuhur etmediği takdirde büyük rütbe ve unvanında kurmay bir subayın beş güne kadar cephemizi teftiş etmek ve incelemede bulunmak üzere ziyarette bulunacağı bildiriliyor. Her kazanın ismini taşımak ve başlarında aklı başında harp görmüş birer subay bulunmak üzere, gönüllülerden mevcutlarına göre bölük ve takımların süratle teşkili ve bu suretle Kuva-yı Umumiye'nin tesbit ve tanzimini rica ederim.

Esas Zeybek çetelerinin mevcutları yirmiyi geçmemek üzere, akıncı kuvvetlerinde anılan kişinin gelişine kadar teşkil ve tanzimi ve bunlara münasip gördüğünüz takdirde *Bir Numaralı Sarı Zeybek Akıncı Kolu, İki Numaralı Kara Ahmet Akıncı Kolu*, adları verilmesi takdirlerinize sunulur.

Sonuncusu, 30.7.1919 tarihlidir. Bunda da Müftü Efendi düşüncelerini şöyle belirtmektedir¹:

Adagır'de çetenin, Allah'ın inayetiyle başlayan millî hareketi, mücahitlerin maneviyatını yükseltmiştir. Adagır'ın zaptı esnasında orada bir cephe teşkil ederek, Aydın yanının güvenliğini temin etmek için, buradan münasip bir iki subayla altmış yetmiş kişilik ufak bir müfrezenin Adagır'e gönderilmesi vaziyeti umumiye'ye büyük muzafferiyetler temin edeceğini düşündük. Bu sebeple şimdi burada bu müfreze subaylarıyla beraber hazır. Sizce de tensip buyurulursa sevk edelim. Müfreze Ödemişlilerle beraber Adagır'i zapt ve orada merkezini kurduktan sonra, Beydağı'nda, Üçyol'da bekleyen kuvvetlerimiz kamilen maiyetinize iltihak edebileceklerdir. Adagır Kumandanlığı sizin emrinizde olmakla beraber, Menderesköy üstünde sağ taraftan sizinle bağlantı kurar. Aydın hareketi başladığı anda, Adagır'deki kuvvet, Fata nahiyesi üzerindeki sırtlardan Tire sırtlarını tutarak düşmanın Aydın ve Tire kuvvetleri arasına sokulur. Ordumuza pek önemli stratejik mevkiiler temin eder. Bizim buradan göndereceğimiz müfreze Ödemişlilerle takviye edilecektir. Düşmanın halihazır durumuna göre,

¹ Bu telgraf "Zeybek Ordusu Kumandanı Hacı Şükrü Bey'e, Mıntika Kumandanı Demirci Mehmet Efe'ye" hitabıyla başlamaktadır (ATASE Arş., Kl.: 425, D.: (7)2, Fh.: 37; A. Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları I*, s. 101).

Muselce, Eğrikavak, Mendeküme hattıyla Adagır'da bulunan kuvvetleriyle bağlantı kurarsa ve hattın üzerinde düşman kuvvetleri bulunursa yanlarımızı ve gerilerimizi terketmeleri şüphesizdir. Bu konudaki fikirlerinizi şimdi makina başında bekliyorum evlatlarım.

Hacı Şükrü Bey ile Demirci Mehmet Efe de verdikleri cevapta; *Müftü Efendi'nin fikirlerinin çok yerinde olduğunu, bu sebeple kendilerinin de katıldıklarını bildirmişler, ayrıca, yaptıkları ve yapacakları yardımlardan dolayı da Ahmet Hulusi Efendi'ye teşekkür etmişlerdir*¹.

Diğer taraftan, daha önce de belirtildiği üzere, Ahmet Hulusi Efendi, Nazilli ve Köşk'e gitmek suretiyle Kuva-yı Milliye'nin sevk ve idaresini yakından takip etmiştir.

Görüldüğü üzere, *Denizli Heyet-i Milliyesi* özellikle başkanı Ahmet Hulusi Efendi, sadece Kuva-yı Milliye'nin ikmalî ile ilgilenmeyip, zaman zaman sevk ve idaresiyle de meşgul olmuştur. Yukarıda verilen örnek yazışmalardan da anlaşılacağı üzere, faydalı ve yerinde öneriler de sunulmuştur.²

b. Nazilli, Alaşehir ve Sivas Kongrelerinde Denizli Delegeleri

30 Ekim 1918 sonrasında, Anadolu'nun her yerinde Cemiyet-i İslamiye, İstihlas-ı Vatan, Redd-i ilhak, Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye gibi çeşitli isimler altında mukavemet örgütleri kurulmuştur. Yönetici, din adamı ve eşraf tarafından oluşturulan bu cemiyetlerin, zamanla faaliyetlerini birleştirmek girişiminde bulunduklarını görüyoruz. Örneğin Doğu vilayetleri için Erzurum Kongresi ve Batı vilayetleri için de Balıkesir Kongresi. Bu arada Trakya'da Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri ile Aydın, Mentеше, Denizli, Isparta, Burdur ve Antalya'yı kapsayan Nazilli Kongresi yapılmıştır. Bunlardan başka, daha geniş çapta olmak üzere, Ege Bölgesi'nde Alaşehir Kongresi, tüm Türkiye'yi kucaklayan Sivas Kongresi. Bu çalışmalar sözü edilen teşebbüslerin en önemlileridir³.

Bu kongrelerden Nazilli, Alaşehir ve Sivas Kongrelerine Denizli Heyet-i Milliyesince de temsilciler gönderilmiştir. 6-9 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Birinci Nazilli Kongresine; Şahalzade Mehmet Kemalettin Efendi ve Nakıp Mehmet Ziya Bey, 19-24 Eylül 1919 tarihleri arasında düzenlenen İkinci Nazilli Kongresine; M. Emin Efendi (Helvacı), 16-25

1 Aynı belge; A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 101.

2 A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 101.

3 A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları I**, s. 36.

Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen Alaşehir Kongresine de A. Tahir Berkay ve M. Şükrü Süer görevlendirilmiştir¹.

Diğer taraftan 13 Ağustos 1919 tarihli gelen bir telgraf, 4 Eylül 1919 günü Sivas'ta yapılacak millî kongreye katılmak üzere, Denizli livasından üç temsilcinin Sivas'a gönderilmesi rica olunuyordu. Alınan bu davet üzerine, Heyet-i Milliyece Belevli Yusuf, Küçükağaoğlu Ali Necip ve Dalamanlıoğlu Mehmet Şükrü Beylerin Denizli Sancağı adına Sivas'a gitmeleri uygun görüldü².

Kongre temsilcileri, 18 Ağustos günü Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin yaptığı dua ile Denizli'den uğurlandılar. Ancak onların Sivas'a hareketleri çok gizli tutuluyordu. Zira Burdur Mutasarrıfı, İstanbul Hükümetine, Denizli'nin Sivas'a gönderdiği temsil heyetini jurnal etmişti. İstanbul da, bu temsilcileri ölü veya diri yakalayarak İstanbul'a getirenlere ödüller vaat etmişti. Bu yüzden, Yusuf, Ali Necip ve Mehmet Şükrü Beyler, Müftü Efendi'nin direktiflerine³ uyararak, kendilerini koyun tüccarı olarak tanıtmışlar ve böylece adres ve kimlik değiştirmek suretiyle Sivas'a ulaşmışlardır⁴.

Mustafa Kemal Paşa; "İstanbul'da, şurada burada mitingler yapıldı. Yunan işgali protesto edildi. Fakat sizin Aydın Kuva-yı Milliye cephesinde *patlattığınız silahların sesleri Versay (Versailles) sarayını çınlattı. Şu hareketinizle vatan ve ulusa iyi hizmetler yaptınız*" diyerek, Denizli Heyet-i Milliyesini hizmetlerinden dolayı takdir etmiştir⁵.

Sivas Kongresiyle, *Denizli'deki* millî teşkilât, Heyet-i Temsiliye'nin emrine girmiştir. Nitekim Heyet-i Temsiliye'nin 13.9.1919 tarihli Meclis-i Mebusan seçimleriyle ilgili talimatı⁶ hiç tereddüt gösterilmeksizin *Heyet-i Milliye* tarafından uygulandı. Daha sonraki günlerde iki heyet arasındaki haberleşme ve yazışmalar daha da sıklaştı. Bunlardan *Denizli Müdafaa-i*

1 bk. **Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C. 4, s. 26-45; Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)**, ATAM Yay., Ankara, 1998, s. 146 vd.

2 **ATASE Arş.**, Kl.: 426, D.: 5 (I), Fh.: 161; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 102.

3 T. Toker, **age.**, s. 84. Telgrafın sadeleştirilmemiş şekli için bk. M. A. Tütenk, **age.**, s. 68.

4 **Mustafa Kemal Paşa'nın** Ankara'da bir meclis toplanması yolunda acele seçim yapılması için vilayetlere, livalara ve Kolordu Kumandanlarına 19.3.1919 tarihli tamimi için bk. Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1990, s. 517-518; **Nutuk**, C. I, s. 288-289; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 102.

5 T. Toker, **age.**, s. 61; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 102.

6 **ATASE Ata. Öz. Arş.**, Kl.: 19, D.: 57, Fh.: 1-37.

Hukuk Cemiyeti Başkanı Ahmet Hulusi Efendi'ye hitaben yazılan 10 Ekim 1919 tarihli olanında Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu¹:

6.10.1919 tarihli telgrafınız şükran ve iftiharla okundu. Millet ideallerinin gerçekleştirilmesi uğrunda böyle yek vücût bir halde vatan düşmanlarına karşı kutsal mücadeleye devam eyledikçe el-bette Cenab-ı Hakk'ın mazharı inayeti olacaktır.

Muhterem mücahidine selâm ve saygılar eder, muvaffakiyetlerinizi dileriz.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Milliye faaliyetlerini Heyet-i Temsiliye'nin emrinde sürdürdü. Böylece *Denizli Kuva-yı Milliyesi* Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlandı.

c. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasına Gösterilen Tepki

Daha önce de ifade edildiği üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mart 1920 tarihli telgrafı üzerine, Anadolu'nun her yanından İstanbul'a, Ali Rıza Paşa kabinesinin istifa sebeplerini protesto eden ve Damat Ferit Paşa'nın işbaşına getirilmemesini isteyen pek çok telgraf çekilmiştir. Bunlar arasında Denizli Sancağı halkı ve başta müftüleri olmak üzere din adamları da bulunmaktadır. Denizli merkezinden de Ali Rıza Paşa Hükümetinin istifa etmek mecburiyetinde kalması ve yerine milli emellerimizi tatmin etmeyecek bir hükümetin iktidara gelmesi halinde “*ahvalin kesbedeceği vehametten*” ancak sebep olanlarının sorumlu olacağını dile getiren bir telgraf gönderilmiştir. “**Belediye Reisi Tevfik ve Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi**” imzalarıyla “*Meclis-i Mebusan*”a gönderilen 7 Mart 1920 tarihli telgrafta özetle şöyle denilmektedir:²

Aylardan beri sabırla beklediğimiz sulhumuzun imzalanmasının yaklaştığı bir zamanda vatanın yüksek menfeaatleri noktasından; millet ile hükümet arasında her vakitten daha fazla birlik ve beraberlik içerisinde bulunulması gerekli iken ve daha geçen gün büyük bir çoğunlukla Meclisin itimadını kazanan hükümetin (Ali Rıza Paşa Hükümeti) gizli ve milli emellere karşı bazı kuvvetlerin tesiri altında istifa mecburiyetinde bırakılması, buralarda (Denizli'de)

1 T. Toker, **age.**, s. 84. Telgrafın sadeleştirilmemiş şekli için bk. M. A. Tütenk, **age.**, s. 68; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 103.

2 M. Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümeti**, s. 200-201.

çok fazla heyecan ve üzüntü meydana getirmiştir. Büyük devletlerin geleceğimiz hakkında adaletli kararlar vereceğini, sarf edilen emsalsiz mesai ve fedakarlık dolayısıyla bekliyoruz. Bu millî arzumuzu ihlal edecek bir kuvvetin varlığı, vatan selameti namına uygun görülmeyecektir. Bu sebeple, ulusal iradeyi temsil edecek bir hükümetin iktidara gelmesi, talebimiz ve kesin emelimizdir. Aksi takdirde ahvalin kesbedeceği vehametden ancak sebep olanların sorumlu tutulacağını ve bu uğurda da lazım gelen fedakarlıktan geri durulmayacağını arz ve tebliğ ederiz. Ayrıca böyle bir zamanda buna meydan verilmesini milletin selameti namına niyaz ve istirham eyleriz.

Ayrıca Müftü Ahmet Hulusi Efendi, daha önce 5 Mart 1919 tarihli telgrafıyla Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak konuyu Heyet-i Temsiliye'ye de bildirmiştir¹. Diğer taraftan Acıpayam, Buldan, Çal, Çivril, Sarayköy ve Tavas ilçelerinde de konuyla ilgili mitingler düzenlenmiş ve ilgili makamlara protesto telgrafları gönderilmiştir².

Gerek Denizli merkez ve ilçeleri halkının ve gerekse Anadolu'nun diğer halkının tepkileri³ sayesinde millî harekata düşmanca davranışlarda bulunan Damat Ferit Paşa'nın tekrar iktidara gelmesi engellenmiştir. Ayrıca sözü edilen tepkiler, Millî Mücadele fikrinin doğması açısından da önemlidir.

d. Türkiye Büyük Millet Meclisinde Denizli Temsilcileri

Mart 1920 sonlarında Heyet-i Milliye'nin faaliyetleri arasında Büyük Millet Meclisi için mebus seçiminin yoğunluk kazandığını görüyoruz. Heyet-i Temsiliye'nin, her sancaktan beş mebus seçilmesi ve bunların 15 gün içinde Ankara'ya gönderilmesi hakkındaki 19 Mart 1920 tarihli emri gereğince⁴, Denizli Heyet-i Milliyesi çalışmalarına başladı. Bu arada ilçe

1 M. Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümeti**, s. 201.

2 Bu konuda ilgili bölümlerde daha geniş bilgi sunulmuştur.

3 Bu tepkiler için bk. Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümeti**, s. 53 vd.

4

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da bir meclis toplanması yolunda acele seçim yapılması için vilayetlere, livalara ve Kolordu Kumandanlarına 19.3.1919 tarihli tamimi için bk. Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1990, s. 517-518; **Nutuk**, C. I, s. 288-289.

Heyet-i Milliyelerine de bilgi verildi. Bu konuda yapılan yazışmayı önemi-ne binaen sadeleştirilmiş şekliyle sunuyoruz¹.

Tavas, Garb-ı Karaağaç (Acıpayam), Çal, Buldan, Sarayköy Heyet-i Milliyelerine;

Ankara'ya Sancağımız adına 5 mebus seçilmesi ve bunların 15 güne kadar gönderilmeleri Heyet-i Temsiliye'den istenmektedir. Gidecek mebusların (milletvekili) devlet ve milletin iç ve dış siyasetini bilen, her surette vatan ve milletin menfaatlerini koruyan ağır vazifeler yükletilecek olan bu seçimin öneminin bilinmesi lazımdır.

Seçim; İdare Meclisi, Belediye, Heyet-i Milliye üyeleriyle, ikinci seçmenler tarafından yapılacağına göre, mebusluğa layık kimseler var ise soruşturarak ve inceleyerek göstereceğiniz adayların hazırlanması, ikinci seçmenlerin de merkeze gönderilmesi, vatan ve milletimizin selâmeti namına önemle rica olunur.

22 Mart 1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı
Ahmet Hulusi Efendi

Görüldüğü üzere Müftü Ahmet Hulusi Efendi, milletvekili seçilecek kişilerin, “devlet ve milletin iç ve dış siyasetini bilen, her surette vatan ve milletin menfaatlerini koruyan” kimselerden olmasını istemekle, ileri görüşlülüğünü bir defa daha kanıtlamaktadır. Gösterilen bu titizlikle Heyet-i Milliye'nin yönetiminde yapılan seçim sonucunda, Hacı Hüseyin Mazlum (Bababalım), Belevli Yusuf (Başkaya), Tavaslıoğlu Mustafa (Tavaslıoğlu) ve Buldanlı Ömer Necip (Buldanlıoğlu)² Beyler, Denizli Sancağı'ndan milletvekili seçildiler. 5'nci milletvekili olarak Hakkı Beyiç Bey (Bayiç), kapatılan Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Denizli'den seçilmiş olduğundan, TBMM'ye doğrudan katılıyordu³.

1 T. Toker, **age.**, s. 87; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 103. Ayrıca bu yazının sadeleştirilmemesi şekli için bk. M. A. Tütenk, **age.**, s. 78;

2 5 Temmuz 1920'de Buldan'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine, Ömer Necip Bey, uzun süre Meclis çalışmalarına katılamamıştır.

3 Aralık 1919'da Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı için yapılan seçimde Heyet-i Milliye'nin direktifleri doğrultusunda, Denizli Heyet-i Milliyesi'nce Denizli Livası'nı temsil etmek üzere Çal-Ortaköylü Müftüzade M. Emin (Akçaöz) ile Hakkı Beyiç (Bayiç) Beyleri seçmişti (O. Z. Avralıoğlu, **age.**, s. 97).

İzmir, Muğla ve Aydın milletvekilleri de Denizli'ye geldiler. Adı geçenler Denizli milletvekilleri ile birlikte özel bir trenle Ankara'ya coşkuyla ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin duasıyla uğurlandılar¹.

Bu şekilde *Denizli Sancağı* temsilcilerini Ankara'ya uğurlayan Müftü Ahmet Hulusi, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması üzerine de, aynı gün çektiği telgrafla Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı şu sözleriyle kutlamıştır²:

Bugün Cuma'dan evvel mevlidi nebevî, salavat-ı şerife ve tekbirlerle dua ve niyazdan sonra, Hükümet, Askeriye, Heyet-i Milliye ve Belediye dairelerinde kutlama törenleri yapılmış, Meclisimizin muvaffakiyeti vatan ve milletimizin selâmeti ve mutluluğu için dualar tekrarlanmış olduğunu tebrikât ve temenniyât-i halise-i daiyânenize terdifen arz eylerim.

e. Göçmenlerin İskân Edilmesi

Yunanlılar, direnişi kırmak ve halk üzerinde baskı kurmak maksadıyla İzmir'i işgallerinin ilk birkaç günü içerisinde katlettikleri Türk vatandaş sayı sayısı 2000'i, tutuklananların sayısı da 2500'ü aşmıştı. Yaklaşık olarak 120.000 kişi de İzmir ve çevresini terk ederek, iç bölgelere göç etmiştir³.

Yunanlıların, 25 Mayıs'ta Aydın'ı; 3 Haziran'da da Nazilli'yi işgal etmeleri üzerine daha önce buralara göç edenlerle birlikte, Aydın, Umurlu, Sultanhisar, Köşk, Atça ve Nazilli'den Denizli'ye göçler başlamıştır. 22 Haziran 1920'de Köşk Cephesinin çökmesiyle bu göçler, daha da hızlandı. Şehir merkezinin nüfusu oldukça arttı. Şehirde asayişin temini, göçmenlerin yerdirilmesi, içirilmesi ve barındırılmaları sorunu baş gösterdi.⁴

Denizli Heyet-i Milliyesi bu konuda da faaliyette bulundu. Heyetin "*Göçmenler Şubesi*" bu işle meşgul oldu. Denizli'ye gelen Türk ve Türk olmayan bütün göçmenlerin iskan ve iâşe edilmesinde hizmet verdi⁵. Bu arada Heyet-i Milliye Başkanı olarak Ahmet Hulusi Efendi'nin, -diğer millî meselelerde olduğu gibi- bu konuyla da yakinen ilgilendiğini görüyoruz. O,

1 M. A. Tütenk, *age.*, gös. yer; T. Toker, *age.*, s. 65; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 104.

2 T. Toker, *age.*, s. 89; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 104.

3 E. Berber, *age.*, s. 209-223, 234-235; V. Akin, *age.*, s. 20.

4 A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 105.

5 L. Müftüler, *age.*, s. 11.

bir taraftan Denizli halkını göçmenlere yardım etmeye çağırırken¹, diğer taraftan da bu iş için komisyon kurdurttu. Komisyon üyesi olan Küçük İsmailzade Tevfik Bey, Yiğitbaşı Hacı İsmail Efendi, Hacı Bayraktarzade Mehmet, Yeşilzade Hacı Ahmet, İlbadili Papuçcu Hacı Süleyman, Karamilzade Hacı Ali, Tütüncü Hacı Mustafazade Salih, Hacı Reşitzade Ahmet Efendilere birer de çalışma talimatı gönderdi. Müftü Efendi 23 Kasım 1919 tarihli bu talimatında şöyle demektedir²:

Efendim. Din ve ırkımızın yegane düşmanı olan Yunanlıların zulüm ve taarruzlarından hayat ve namuslarını kurtarmak için her türlü sefalet ve mahrumiyetlere katlanarak terkidar ve diyareden Aydın ve havalisi zavallı Müslüman muhacir kardeşlerimizin halleri cidden şayanı merhamettir. Bahusus camilerde, mahalle aralarında, ötede beride bil-mecburiye ihtiyarı ikamet eden muhacirinin hayatları hulul eden kış dolayısıyla tehlikeye maruz bir hali elimdedir. Çünkü pek az bir zaman evvel sıcak yataklarında, mangal, ocak etrafında, refah ve saadette hayat geçiren kardeşlerimizin bugün kuru tahta üzerinde bütün levazımatı şitaiyeden mahrum bir halde bulunmaları hayatlarını kayıp ettirecek esbap ve avamildendir. Binaenaleyh; bu zavallıların hayatlarını kurtarmak, elemelerini tahfif ve alakaderil-imkân ihtiyacatı hayatiyelerini temin için lazım gelen esbab-ı ihzar ve tedarik biz Denizli ahalisinin üzerine bir vecibe-i diniye ve vicdaniyedir. Bunun için sizleri bu vazife-i hayriye ile tavgifi münasip gördük. İçinizden bir reis

1 Bu konuda ilan da verilmiştir. Bu ilanlardan 15 Kasım 1919 tarihli olanın da Müftü Efendi şöyle demektedir: *"Aydın'dan sefil bir surette hicret eden zavallı ve perişan din kardeşlerimizin hali pürmelali cidden şayan endişedir. Bütün hayatlarındanam ve nime-te müstağrek olarak yaşamağa alışmış bu bedbaht kardeşlerimizin bugünkü haline bakıp ağlamamak gayri kabildir. Bu zavallıların tevhini âlâmına medar olmak üzere muaveneti lazimedde bulunulması ve ilk adımı atmış olan kış dolayısıyla bu zavallıların maruz kalacağı ıstıbat ve âlâmın mümkün olduğu kadar tahfifi her müslüman kardeş üzerine dinî ve millî bir borçtur. Binaenaleyh bu hususta muavenet ve himmette bulunacak olan erbabı hamiyetin bir an evvel yorgan, yatak, çamaşır gibi muhacirinin en şiddetli muhtaç oldukları şeylerin tedarik ve teberrüünde ahalimizin son derece gayret göstermesini ve bu hususta Heyet-i Milliyece ayrıca bir defter küşad edildiğinden her mahalle heyet-i ihtiyariye ve ayan ve eşraf-ı mahalle toplanarak beyinlerinde kararlaştırdıkları teberruati cem ve ihzar ile teslim etmeleri ve defteri mezkûre kayıt ettirmeleri ehemmiyetle rica olunur"* (M. A. Tütenk, **age.**, s. 69).

2 M. A. Tütenk, **age.**, s. 70; A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 105-106.

ve katip tayin ederek atideki mesail ile iştilal etmeniz hamiyeti diniye ve milliyenizden mercudur.

1. Mahallat arasında boş olan hanelerde ve medariste mevcut olup küçük bir sarfiyat ile tamir ettirilecek olan odalara muhacirinin mümkün mertebe iskanı,

2. Şehir dahilinde muhacir ikametgahı cami ve medrese odalarında kırık ve noksan camların ve muhtacı tamir olan yerlerin mümkün olduğu kadar tesiri, bürude temani olacak derecede tamir ve ıslahı,

3. Altlarında yaygı bulunmayanlara hasır vesaire tedariki,

4. Bürudete mukavemet için yatak, yorgan, çamaşır gibi levazımı şitaiyeden külliye mahrum olanların mümkün olduğu kadar temini, ihtiyaçları olan sabun, odun ve kömürün tedarik ve tevzii,

İşte komisyonumuzun başlıca işgal edeceği vezaifi müşfikâne ve sarf edeceği mesai hüdapesandane (Allah rızası için çalışmak) şu üç maddede hülâsa edilmiş olmakla az veya çok demeyerek bu uğurda hamiyetli ahalimizin ihzar edeceği teberrüatı nakdiye ve aynıye ile bu zavallı muhacirinin temini hayat ve tahfifi ıstıraplarına delâlet buyurmanızı ve her hafta nihayetinde o haftadaki icraattan ve maruz kalınacak her müşkülâtta heyetimizin haberdar edilmesini muhabbet-i diniye ve kuvveyi İslâmiyenizden rica ederim.

Bu talimat, Müftü Efendi'nin *Denizli'*ye gelen göçmenlerin yedirilip içirilmeleri ve barındırılmaları hususundaki gayretinin açık bir delilidir. Bu arada, Nazilli yöresinden gönderilen kimsesiz çocukların bakımı ve yetiştirilmesi için Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Başkanlığı altında, 14 Mart 1920 tarihinde de bir *Darüleytam (Kimsesiz Çocuklar Yetiştirme Yurdu)* açıldı¹.

f. Maraş Savunmasına Maddi Destek Sağlanması

Maraş, 22 Şubat 1919'da İngilizler, -onların çekilmesiyle- 30 Ekim 1919'da Fransızlar tarafından işgal edildi. Sütçü İmam'ın başlattığı direni-

¹ T. Toker, *age.*, s. 63; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 107.

şe, halkın ve Kuva-yı Milliye'nin katılımıyla şehir 12 Şubat 1920 tarihinde kurtarıldı¹.

Denizli Heyet-i Milliyesi de para yardımıyla bulunmak suretiyle bu şehrin kurtarılışına katıldı. "*Maraşlı kardeşlerimize*" ulaştırılmak üzere, Elbistan Heyet-i Milliyesi adına Denizli Ziraat Bankasına 400 lira yatırıldı. Ayrıca bu husus, Mustafa Kemal Paşa'ya aşağıdaki telgrafla bildirildi²:

Ankara'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

Bugün Maraşlı kardeşlerimize gönderilmek üzere, Elbistan Heyet-i Merkeziyesi vasıtasıyla 400 lira Denizli Ziraat Bankası'na yatırılmıştır.

Arz olunur.

17 Şubat 1920.

Denizli Heyet-i Milliyesi Başkanı Müftü Ahmet Hulusi

12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey de bu yardımdan dolayı Denizli Heyet-i Milliyesine bir kutlama telgrafı göndermiştir. 2 Mart 1920 tarihli telgrafında Fahrettin Bey şöyle diyordu³:

Maraş felaketzedelerine bir yardım olmak üzere Heyet-i Milliye tarafından 400 liranın gönderildiği anlaşıldı. Yurtları ve vatanları için düşmanlarına bir ibret dersi vermiş olan kahraman ve vatansever Maraşlılara karşı gösterdiğiniz hamiyet, şükran şayandır. Denizli halkının maddî ve manevî göstermiş oldukları hamiyet, fedakârlık ve vatanseverlik övülmeye daima lâyıktır. Bütün Heyet-i Milliye azasına, yardımda bulunanların cümlesine arz-ı hürmetler, başarılar temenni ederim efendim.

Hiç şüphesiz, o tarihlerde 400 liranın değeri büyüktür. Ancak bizce bu paranın asıl önemi; Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin ve onun yönetimindeki *Denizli Heyet-i Milliyesi*'nin bölgesel savunmanın yanı sıra, tüm ülkenin bağımsızlığı ve kurtarılması için de mücadele verdiklerini göstermesidir.

1 Maraş'ın işgali ve kurtarılışı için bk. **Yurt Ansiklopedisi**, C. 8, s. 5668-5671; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 107.

2 T. Toker, **age.**, s. 88. Bu telgrafın sadeleştirilmemiş şekli için bk. M. A. Tütenk, **age.**, s. 78; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 107.

3 T. Toker, **age.**, s. 87; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 107-108. Telgrafın sadeleştirilmemiş şekli için bk. M. A. Tütenk, **age.**, s. 77.

D. MİLLİ MÜCADELE'DE FETVALAR VE AHMET HULUSİ EFENDİ

Bir iş ve eylemin İslam dini açısından doğru veya yanlışlığı, olur veya olmazlığı konusunda din bilginlerinin verdikleri sözlü veya yazılı cevaplara “fetva” denir¹.

İyi bir medrese öğrenimi görmüş olan Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Müftülüğüne tayin edildiği Haziran 1918 tarihinden itibaren “Fetva” vermeye başlamıştır. Osmanlı Devletinde müftüler, birer yıllık süre ile atanırlardı. Bu süre bitmeden hizmetleri değerlendirilir, olumlu görülenler yerlerinde kalırlardı ve buna “ibka” denilirdi². Özellikle müftülerin verdikleri fetvalarında fetva hatası yaptıkları görülürse, “icab-ı halden dolayı” görevlerine son verilirdi. Bu konuda gerek Ser’iye Mahkeme Sicillerinde, gerekse Kadı, Müftü ve Müderris defterlerinde pek çok örnek bulunmaktadır³.

Ahmet Hulusi Efendi, fetva verme konusunda gayet ehil bir müftü olarak, Milli Mücadele’nin ilk günlerinde -henüz daha işin başında olduğu günlerde- 15 Mayıs 1919 günkü mitingde halka “İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir yükümlülüktür. Elinizde hiçbir silahınız olmasa dahi üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili muka-belede bulununuz” sözleriyle fetva vermiştir. Ayrıca o, fetvasını “CİHAD-I MUKADDES FETVASI” olarak adlandırarak, ilan ve tebliğ etmiştir.

Diğer taraftan TBMM’nin açılış arifesinde, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri farklı görüşlerin kavga sahnesi haline gelmiştir. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah’ın yıkıcı fetvaları⁴ ve Bab-ı Alinin beyannameleri ile kafası karışan halk, yer yer vatan kurtarıcılarının karşısına dikilmiştir. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Milli Mücadelenin önde gelenlerinin “katli vacip” olduğuna dair fetvalar verilmiştir⁵. Bunun üzerine Anadolu’nun muhtelif yerlerinde ayaklanmalar baş göstermiş, isyancılar Ayaş belinden Ankara’yı

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları II**, s. 13.

2 O.Z. Pakalın, **age.**, C. II, s. 12.

3 K.Şahin, **agm.**, s. 108.

4 Bu konuda çalışmamızın Birinci Bölümünde “Şeyhülislam Dürrizade Abdullah’ın Fetvası ve Ankara’nın Karşı Fetvası” başlığı altında bilgi sunulmuştur.

5 Mustafa Kemal ve beş arkadaşı (Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Kara Vasıf, Doktor Adnan Beyler ile Halide Edip Hanım), Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi, İsmet İnönü, Yusuf İzzet ve İsmail Fadıl Paşalar, Hüseyin Selehattin, Fahrettin, Abbas Hilmi, Bekir Sami (56. Fırka Komutanı), Hamidullah Suphi, Cami’ ve Hakkı Behiç, Dr. Rıza Nur, Yusuf Kemal, Fatin Bekir Sami (Beyrut ve Halep Sabık Valisi) Beyler ve Celalettin Arif ile Mustafa Fehmi (Sabık Karacabey Müftüsü) Efendiler gibi Milli Mücadelenin

seyreder bir duruma gelmiştir. Düşmanlarımız ve onların yerli işbirlikçileri el ele vererek Anadolu’da bir kardeş kavgası çıkartmak suretiyle Türk halkını birbirine kırdırmak istemişlerdir. Yani Milli Mücadele’nin en zor günleriydi.

Böyle bir anda daha önce de ifade edildiği üzere, başta Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi (Börekçi) olmak üzere pek çok din bilgini vazifeye koşmuştur. Mehmet Rifat Efendi, Anadolu’da sağduyulu ve vatansever ulemayı harekete geçirerek, Milli harekâtın meşru olduğuna dair karşı fetvalar hazırlamıştır¹. Böylece Milli Mücadelede fetvalar da savaşımıştır. Bu savaşta, Dürriyade Abdullah’ın imzasını taşıyan ‘İstanbul Fetvası’ bir tarafta, 155 imzayı aşkın Anadolu ulemasının “Ankara Fetvası” diğer taraftadır. Çünkü İstanbul fetvasında taraflı, kasıtlı, eksik, yanlış bilgiler isnat edilerek hükümler verilmiş olması, daha önemlisi, ciddi dini kaynak gösterilmemesi inandırıcılık yönü açısından zayıf, tutarsız bir metindi. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi, halifelik makamının nüfuzunun kullanılması Anadolu’nun çeşitli yerlerinde Milli harekât için ciddi tehlikeler arz eden isyanlar çıkarılabiliyordu.

Buna karşın, Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi başta olmak üzere Ankara ulemasının hazırladığı fetva, gerçekleri daha iyi aksettiren “*hakaret ve esirliğe maruz kalmış bulunan İslam Halifesinin kurtarılması*” temel inancından hareketle, Şer’i Şerife uygun, ikna edici, delillere dayanan, ilmi ve dini bilgilerinden şüphe edilemeyecek kadar mesleğinin erbabı ulema tarafından hazırlanmıştır. Bu fetva; Anadolu’nun pek çok yerinde yine bu konuda söz sahibi ulema tarafından incelenerek kabul edilmiştir. Ankara Fetvası’nı uygun bulup, onaylayanlardan birisi de Müftü Ahmet Hulusi Efendi’dir².

O, Dürriyade’nin fetvasına karşı Anadolu uleması tarafından hazırlanan fetvayı, Nisan 1920’de imzalayarak, 15 Mayıs 1919’da Denizli halkı için verdiği ilk cihat fetvasını böylece bütün Türk Milletine duyurmuş oluyordu. Ayrıca onun Ankara Fetvası’nı onaylaması, Denizli ve çevresinde Milli Mücadele fikrinin gelişmesini sağlamıştır.

önde gelen kişileri giyaben ölüme mahkum edilmişlerdir. (A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları II**, s. 52, Dipnot: 12).

- 1 Mehmet Rifat Börekçi önderliğinde hazırlanan fetva için bk. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s. 152-153; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları II**, s. 36-38.
- 2 Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Hareketler**, Ankara, 1998, s. 107-108; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s. 158-159. Ayrıca Ankara Fetvası’nı onaylayan din adamları hakkında bilgi için bk. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, s. 49-370.

E. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ’NİN DİĞER BİR HİZMETİ: DENİZLİ MEMLEKET HASTANESİ

Mekke-i Mükەرreme’ye akan “Ayn-ı Zebin” su yolunun tamiri için 12 Temmuz 1906’da kurulan komisyonun başkanlığına seçilen Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Memleket Hastanesi’nin yapımına da öncülük etmiştir. Bu amaçla oluşturulan heyetin başkanlık görevini o üstlenmiştir. 1913 yılında Askerlik Şubesi Başkanı Albay Hacı Tefvik Bey, Belediye Encümen Azası Nakıp Bey ve bazı hayırsever Denizlililer hastane yapımı için onun öncülüğünde çalışmalara başlamışlardır. Ahmet Hulusi Efendi’nin de gayretleri ile o yılın kurban derileri toplanarak, satılmış ve elde edilen 30 Altın Lira tutarındaki parayla günümüzde 1 Nolu Sağlık Ocağı’nın faaliyette bulunduğu Saraylar mahallesindeki yer, hastane arsası olarak satın alınmıştır. Hastane-nin inşaatına ise, dönemin Denizli Mutasarrıfı İsmail Fevzi Paşa’nın verdiği 800 Lira ödenekle 1914 yılında başlanmıştır¹.

Ayrıca hastanenin yapımında Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin yanısıra; Göbekci Mustafa, Kaşıkçı Mustafa, Tataroğlu Mustafa, Çillioğlu Ali ve Hacı Mehmet Beylerle birlikte özellikle Gıyasi (Şarman) Efendi’nin de önemli katkıları olmuştur. Bu arada Ali Kömürcüoğlu ve Ahmet Öksüzöğlu gibi ustaların da büyük emekleri olmuştur².

İl Özel İdaresinin ve halkın maddi destekleriyle hastanenin yapımı 1919 yılında tamamlanmıştır. 23 Eylül 1919 günü Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin yaptığı dua ile hizmete açılan Denizli Memleket Hastanesi’nde Milli Mücadele süresince; 959’u yatırılarak, 1861’i de polikliniklerde muayene edilmek suretiyle yaklaşık, 3000 civarında hasta tedavi edilmiştir. Bu tedavi görenler arasında çarpışmalarda yaralanan Kuva-yı Milliye efradı da bulunuyordu³.

Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte Denizli Memleket Hastanesi’nin hizmetleri gelişerek devam etmiştir. Hastanenin hizmetleri, Mustafa Kemal tarafından da beğenilmiştir. O, 4 Şubat 1931’de Denizli’ye ikinci gelişlerinde Memleket Hastanesini de ziyarette bulunmuştur. Hastanenin bütün bölümlerini inceleyen ve hastalarla da görüşen Atatürk, Başhekim Dr. Hamdi Berkmen’e teşekkür ederek, memnuniyetini belirtmiştir⁴.

1 Coşkun Önen, “Bir Zamanlar Denizli Memleket Hastanesi”, **Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı: 6 (Nisan-Mayıs-Haziran) s. 12; Ahmet Akşit, **Denizli Memleket Hastanesi**, Yeni Basımevi, Denizli, 1944, s. 11.

2 bk. A. Akşit, **age.**, s. 9; Ziya Tıkıroğlu, **Belleklerden Gerçeklere Denizli**, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli, 2006, s. 34.

3 A. Akşit, **age.**, s. 19-20.

4 Tahir Kodal, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Denizli Ziyaretleri, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl: 19, Sayı: 55, s. 159.

F. KÖŞK CEPHESİNİN ÇÖKMESİ VE AHMET HULUSİ EFENDİ

1. HALKI DÜŞMANA KARŞI KOYMAYA DAVET ETMESİ: MİLLÎ İNTİKAM BÖLÜĞÜNÜN TEŞKİLİ

Daha önceki bölümlerde de açıklandığı üzere, 15 Mayıs 1919'da Yunan askerinin İzmir'e ayak basmasının hemen sonrasında teşkil edilen Denizli Kuva-yı Milliyesi, kısa sürede bir takım başarılar kazandı. Haziran ortalarında Nazilli'ye oradan da Aydın'a yürüyen bu millî kuvvetler içerisinde çok sayıda Denizlili gönüllü bulunuyordu. Ancak Yunanlıların güçlü bir karşı saldırı başlatmaları karşısında Kuva-yı Milliye fazla direnemedi. Sonunda Aydın'dan geri çekilerek, Köşk yakınlarında tutunmayı başarmıştı. Daha sonraki günlerde üstün bir düşman saldırısı olmadığı için, Köşk cephesi Haziran 1920'ye değin varlığını koruyabildi.

Ancak Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de toplu bir saldırıya geçtiler. Köşk Cephesi zorlu bir çarpışma sonucunda düştü. Yunanlılar, 30 Haziran'da Nazilli'ye girdiler. Kuva-yı Milliye ise, Sarayköy'e çekilmek zorunda kaldı. Bu acı gelişme ile birlikte, Denizli de işgal tehdidi altına girdi. Kentte kargaşa ve panik başladı. İşgal altına giren köy ve kasabalardan Denizli'ye doğru akın eden göçler, bu paniği daha da arttırdı¹.

İşte yaşanmakta olan bu zorlu günlerde, Ahmet Hulusi Efendi;vatanını ve milletini seven gerçek bir önder olduğunu bir defa daha gösterdi. Denizli halkından bir çoğunun canları derdine düşerek, Tavas, Acıpayam, Burdur ve Antalya'ya göç etmeye başladıkları bir sırada; o tarihte eşine az rastlanır bir cesaretle yine ortaya atıldı. 1 Temmuz 1920 günü Delikliçınar'da düzenlenen mitingde halkı heyecanlandırıcı konuşmalar yaptı. O, bu konuşmalarında; halkı göç etmemeye, korkmamaya, memleketlerini ve haklarını fiilen korumak için düşmanla mücadeleye davet etti. Bunun için de halkın gönüllü yazılmasını istedi. Onun konuşmalarının tesiriyle aynı gün 115 gönüllünün oluşturduğu "*Millî İntikam Bölüğü*"adı verilen bir müfreze kuruldu².

1 **Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 2143.

2 Türk İstiklâl Harbi, C.2 Kısım:2, Ankara, 1963; M. A. Tutenk, **age.**, s. 41; T. Toker, **age.**, s. 74; N. Köstüklü, **age.**, s. 88; T.İ.H., C.2/2, s. 46; Celal Bayar, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin bu çalışmalarından şöyle söz etmektedir: "Yunan kuvvetleri Sarayköy'e yaklaşınca, başı boş kalan Denizli'de, işgal endişesiyle bir telâş baş göstermişti. Demirci Mehmet Efe halkın şehri boşaltmaması için gereken emri vermişti. Öteden beri şahıslarından takdirle, sevgi ile bahsettiğim Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulusi Efendide kendine göre durumun icap ettirdiği tedbiri almakta gecikmemişti. Müftü Efendi 1 Temmuz 1920 günü Denizli'nin Delikli Çınar semtinde tertiplediği bir mitingde söz alarak yaratılan heyecanı yatıştırmağa çalışmakla beraber, başka mahalle

Bu müfreze Osman Efendi (Müftü A. Osman Songür) komutasında, Teğmen Mustafa Rüştü, Teğmen Şükrü İsmail, Esat, Veteriner Ali Tevfik Rıza Efendilerin yönetiminde Alaşehir üzerinden Buldan'a inmesi düşünülen düşman kuvvetlerine karşı Derbent Köyü'ne gönderildi. 2 Temmuz'da Buldan'a gelen¹ müfreze, hareketlerine devam ederek, 3 Temmuz günü de cepheye ulaştı. Millî İntikam Bölüğü tarafından "Mühim Boğazlar" tutuldu².

Millî İntikam Bölüğü'nün bir din adamı olan Osman Efendi komutasında gönderilmesini; Ahmet Hulusi Efendi, Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği telgrafında "*Hacı Osman Efendi'nin efradın kuvve-i maneviyelerinin takviyesi için imam-ı nasıf olarak görevlendirilmiş olduğunu*" belirtmektedir³.

Cephe Komutanı Zeki Bey de Millî İntikam Bölüğü'nün teşkil edilerek gönderilmesinden çok memnun olmuştur. Adı geçen, bu memnuniyetini Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye gönderdiği 3 Temmuz 1920 tarihli telgrafında özetle şöyle belirtmektedir⁴:

Denizli Müftülüğüne;

1. Müfrezeme katılan Denizli İntikam Bölüğü'ne gösterdiğiniz yardım dolayısıyla müfrezenin diğer kısımları dahi bundan faydalanmışlardır. Bu sebeple, vatanseverlik duygunuza müfrezenin bütün subay ve erleri adına teşekkür ederim.

2. İntikam Bölüğü'nün fedakâr ve cesur subayları ve erleri gibi daha bir bölüğün silâh ve teçhizatlarıyla bir an evvel Buldan'a yetiştirilmesini herkesçe bilinen iyilik severliğinizden beklerim efendim.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, birkaç gün daha *Denizli*'de kalabilseydi, mutlak suretle, "**Millî İntikam Bölüğü**"nın personel, silah, cephane ve diğer ihtiyaçlarının temini hususunda çalışmalarını sürdürürdü. Ancak o, aşağıda belirtileceği üzere Tavas'a gitmek zorunda kaldı.

göç etmenin doğru olmayacağı fikrini müdafaa etmiş, halkı düşmana mukavemet için gönüllü kayıt olmaya davet eylemişti. 115 kişi hemen gönüllü yazıldı. Bunlara "*Millî İntikam Bölüğü*" adı verildi" (C. Bayar, *age.*, C. VIII, s. 2440).

1 M. A. Tütenk, *age.*, s. 41; T. Toker, *age.*, s. 74.

2 *ATASE Arş.*, Kl.: 783, D.: 6, Fh.: 27.

3 M. A. Tütenk, *age.*, s. 41; T. Toker, *age.*, s. 74.

4 Telgrafın sadeleştirilmemiş şekli için bk. M. A. Tütenk, *age.*, s. 86.

2. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN DENİZLİ'Yİ TERK ETMEK ZORUNDA KALMASI: TAVAS'A GİTMESİ

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, 1 Temmuz 1920 Delikliçınar Mitingi sonrasında Denizli'de ancak üç gün daha kalabildi. Bu süre içerisinde düşmana karşı direnilmesi ve silahlı mukavemet gösterilmesi hususundaki faaliyetlerini sürdürdü¹. Halkı, etkili konuşmalarıyla bu konuda ikna etmeye çalıştı².

Bu arada saldırılarını devam ettiren Yunanlılar, 5 Temmuz'da Buldan'ı aldılar; aynı gün Çal İlçesinin birkaç köyünü de işgal ettiler. Yunan ilerlemesinin sürmesi üzerine, *Kuva-yı Milliye* ve 57. Tümen Karargâhı bu kez de *Denizli* yakınlarında *Goncalı*'ya taşındı. Kendilerine doğru adım adım yaklaşmakta olan tehlike karşısında; *Denizli* halkının esasen var olan korkusu ve tedirginliği daha da arttı. Şehirde tam bir kargaşa hüküm sürüyordu. Besin maddeleri karaborsaya düşmüş, binek hayvanı ve taşıma araçlarının fiyatları inanılmaz boyutlara varmıştı³. Halk, bir yandan *Denizli*'den uzaklaşmaya çalışırken, işgal edilen yörelerin insanları da akın akın *Denizli*'ye geliyordu. *Denizli* Askerlik Şubesi Başkanı Tefik Bey'in 12. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği 4.7.1920 tarihli telgrafında da belirttiği gibi, "*Bu havalı efradıyla müdafaa imkânı kalmamıştır. Düşman muntazam adımlarıyla ilerlemektedir. Düşmanın Buldan üzerinden Çal tarikiyle (yoluyla) Dinar'a kadar ilerlemesine artık mania (engel) yoktur...*"⁴.

Diğer taraftan bu sırada *Denizli* yerli Rumları, Yunan askerlerini karşılamak için Yunan bayrakları hazırlamışlar, halka da; "*Korkmayın, biz sizi kurtarız*" gibi alaylı sözler sarf ediyorlardı. Bu taşkınlık üzerine, 5 Temmuz günü *Heyet-i Milliye Başkanı* Ahmet Hulusi Efendi, *Goncalı*'da bulunan Demirci Mehmet Efe'yi telgraf başına çağırdı. Müftü Efendi, adı geçen şu sözleri söyledi;

"Efe oğlum! *Denizli*'de Rumlar önemli bir çoğunluk teşkil etti. *Denizli* ve cephe halkı tehlikededir. Hiç olmazsa Rum erkeklerinin başka yere gönderilmesini ahali adına rica ederim."

Aynı görüşmede, artık *Denizli*'de kalmasının uygun olmayacağını da belirtti ve *Tavas*'a gitmek için izin istedi. Çünkü bu kargaşa içerisinde mutasarrıf vekilliğini geçici olarak üstlenen Hakim Seyfi Bey ve yanındakiler,

1 ATASE Arş., Kl.: 785, D.: 6, Fh.: 12.

2 ATASE Arş., Kl.: 785, D.: 6, Fh.: 27.

3 *Denizli*'deki fiyat artışları hakkında bilgi için bk. M. A. Tüten, *age.*, s. 36-37.

4 ATASE Arş., Kl.: 785, D.: 6, Fh.: 12; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 111.

Müftü Efendi'ye “başının çaresine bakmasını” aksi halde “Yunanlılar gelirse seni elimizle teslim ederiz, buradan gitmeye bak” demişlerdi¹. Ahmet Hulusi Efendi, hem bu tehditler dolayısıyla, hem de daha önce Tavas'a gönderdiği ailesini kontrol etmek üzere, *Denizli*'den ayrılmak istiyordu². Ayrıca, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *Denizli*'de yapabileceği bir iş de kalmamıştı.

Bu yüzden Demirci Mehmet Efe'nin de uygun görmesiyle, Ahmet Hulusi Efendi, 6 Temmuz 1920 sabahı Tavas'a hareket etti. Onun hareketini birçok yerel yönetici ile *Heyet-i Milliye* üyeleri de izledi³.

Ahmet Hulusi Efendi, Tavas'ta Kuva-yı Milliye için pek faaliyette bulunamadı. Zira, ilçenin İstanbul Hükümeti taraftarı Kaymakamı tarafından kontrol altında tutuldu. Bu durumu o tarihlerde ailesiyle birlikte Tavas'ta bulunan Müftü Efendi'nin küçük oğlu Dr. Lütfi Müftüler şöyle anlatmaktadır;

*“Kaymakam, babamın bütün hareketlerini kontrol ediyor, hatta muhaberatını bile. Bu hususta posta müdürüne emir bile vermişti. Müftü, hayatını korumak için eski arkadaşı Alayemini Ali Rıza Bey'in dairesinde yatıp kalmak zorunda kaldı”*⁴.

Tavas Kaymakamı Ali Rıza Bey'in Millî Mücadele aleyhinde olduğu, Kuva-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak üzere İstanbul hükümetince Denizli'ye Ağustos 1919'da gönderilen Jandarma genel Komutanı Ali Kemal Paşa'ya çektiği telgraftaki ifadeler de teyid etmektedir. Celal Bayar bu telgraftan ve Kaymakam Ali Rıza Bey'den şöyle söz etmektedir⁵:

Telgraf, gerçekten önemli idi. Tavas Heyet-i Milliyesi'nden “Denizli'de Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal Paşa Hazretlerine” çekiliyordu. Telgrafın altında Ali Rıza imzası vardı. O zamanki ilçe kaymakamı aynı adı taşıyordu. Telgrafta; livaya teşriflerinden memnuniyet duyulduğu kaydedildikten sonra Kuva-yı Milliye'nin hürmet ve tazimlerinin Zât-ı Hazret-i Padişahî'ye arzına delâletleri “Heyet-i Milliye” nâmına istirham olunuyordu. Bu Kuva-yı Milliye'yi ve Millî Harekatı boğmak isteyen Sultan Vahdeddin'e kulluk ve bağlılık telgrafı idi.

1 T. Toker, *age.*, s. 75; C. Bayar, *age.*, C. 8, s. 2440-2441.

2 L. Müftüler, *age.*, s. 24.

3 **Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 2143.

4 L. Müftüler, *age.*, s. 28.

5 C. Bayar, *age.*, C. VII, s. 2267.

Lütfi Müftüler Tavas'ta daha sonraki günlerde olan gelişmeleri de **şöyle** bildirmektedir¹:

Denizli hadisesinden birkaç gün sonra, Demirci Efe'nin babamla konuşmak üzere telgraf makinası başında beklediği haberi verildi. Birlikte postaneye gittik, servisle konuşmaya başladılar.

Demirci'nin servisi; Baba, Denizli'de bir fenalık yaptım, beni af-fet. Size orada rahat vermedikleri, hürmet etmediklerini duydum. Hatta haps ettiklerini de duydum. Emret, gelip orayı yakayım.

Müftünün cevabı; Oğlum, Denizli'deki facia beni son derece mü-teessir etti. Burada beni kimsenin rahatsız ettiği yok, olsa bile ne ehemmiyeti var.

Demirci, Denizli'de asayişin ve emniyetin teessüs ettiğini ve bina-enaleyh Denizlililer'in memleketlerine dönmesinin teminini rica ediyordu.

Yunan saldırısının hızının kesilmesi ve dolayısıyla *Denizli*'nin işgal teh-didinden kurtulmasından sonra muhtemelen Demirci Efe'nin de davetine uyarak 4 Ağustos 1920'de Müftü Ahmet Hulusi Efendi, *Tavas*'tan *Denizli*'ye geriye döndü². Müftü Efendi hemen çalışmalarına başladı ve Milli Harekat lehindeki hizmetlerini sürdürdü. O çalışmalarını zafere kadar devam ettirdi.

III. AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN MİLLÎ MÜCADELE LEHİNDEKİ ÇALIŞMALARINI ENGELLEME TEŞEBBÜSLERİ

A. İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN FAALİYETLERİ

1. ŞEHZADE ABDURRAHİM EFENDİ'NİN DENİZLİ'Yİ ZİYARETİ

Millî Mücadele'nin başlarında Anadolu'nun çeşitli bölgeleri ile Trakya'yı gezmek ve günün şartlarına göre telkinde bulunmak üzere heyet-ler kurulmuştu. Heyetlerin başında saltanat hanedanından birer şehzâde bulunuyordu. Bunlar halka, Sultan Vahdeddin'in mesajını okuyacaklar, selâmını -kendi deyimleriyle- "*Selâm-ı Şahaneyi*" müjdeleyeceklerdi. Dev-let ve milletin mukaddes hukukunu korumaya çalışacaklardı. Güdülen asıl

1 L. Müftüler, *age.*, s. 29.

2 *Yurt Ansiklopedisi*, C. 3, s. 2144.

maksat ise, Osmanlı Padişah ve hanedanının, Meşrutiyetin ilânıyla kurulan nüfuzunu arttırmak, Meşrutiyet devrini ve özellikle 1914-1918 savaşının sorumluluğunu taşıyan eski hükümeti halk nazarında kötülemekti”¹.

Halkın hükümetten ziyade Padişah’a olan saygısı bilindiğinden, bu saygıdan istifade edilmek istenildiği aşikârdı. Heyetlerin, şehzâdelerin başkanlığında gönderilmesi bu yüzden idi. Şehzâde Cemalettin Efendi heyeti Trakya’yı, Abdurrahim Efendi heyeti de Bursa’dan başlayarak Ege, Konya ve Kilikya bölgesini dolaşacaktı. Bu yolla Anadolu’daki otoritesini arttırmayı ümit eden İstanbul hükümeti, Şehzâde Abdurrahim Efendi başkanlığındaki heyeti² 1919 yılı Nisan ayının on birinci günü Alemdar vapuru ile yolcu etti. Heyet, Bursa, İzmir ve Aydın’dan sonra, 25.4.1919 günü *Denizli*’ye geldi. Aynı gün heyet üyelerinden Süleyman Şefik Paşa, *Denizli* hükümet konağı önünde toplanan halka bir konuşma yaptı. Bu konuşmada; mütareke hükümlerine uymanın millet ve memleket selâmeti için gerekli olduğu, halkın sükûn içinde iş ve güçleriyle uğraşmaları ve Hristiyanlarla iyi geçinmeleri herhangi bir tehlikenin söz konusu olmadığı irade buyuruluyordu. Bu arada hatip tarafından sözlerinin başında Padişah’ın bildirisi okundu ve selâmı halka iletildi³.

Padişah Vahdeddin nâmına okunan beyannamede başlıca şunlardan bahs olunuyordu⁴:

Büyük Osmanlı Saltanatının, on senedir uğradığı idari inkılâpların, şeriat hükümlerine ve siyasi kanunlara aykırı devamlı kötülüklerin ve bilhassa Umumî Harb’e girmekle gösterilen basiretsizliğin zararlı neticesi olarak, bu gün memleket acıklı bir durumdadır. Memleketin bu günkü halini gözden geçirdikten sonra, edindiği bilgiyi Padişah’a arz eylemek vazifesi ile heyetimiz memleketiniz-

1 C. Bayar, **age.**, C. VI, s. 1760; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 313. Hükümet Başkanı Damat Ferit’e göre bu heyetler halka Padişah’ın selâmlarını iletecekler ve Onun kendilerini düşünmekte olduğunu bildireceklerdi (SinaAkşın, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1983, s. 250).

2 Heyetin diğer üyeleri şunlardı: Bursa Müftüsü Fevzi, Pazarcık Müftüsü Halil Fehim, Karahisar Eski Mebusu Yanko Güvenidis (Kovanidis), Dahiliye Nezareti Memur’ın Kalemî Müdürü Ohanes Ferit Efendiler ile, Ali Rıza, Mahmut Süleyman Şefik ve Ali Fevzi Paşalar idi (C. Bayar, **age.**, C. VI, s. 1761; S. Akşın, **age.**, s. 250; M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, Ankara, 1959, C. I, s. 64).

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 113-114.

4 C. Bayar, **age.**, C. VI, s. 1762; Ayrıca beyannamenin tam metni için bk. **Hüdavendigâr Gazetesi** (19.4.1335).

de bulunuyor. Padişah, harb senelerinde ahali arasında baş gösteren uygunsuzluğa ve asırlık vatan kardeşliğinin bozulmasına sebep olanlara birbiri arkasında muhakeme altına alınan fesa erbabından ibaret bulunduğuna, milletin masum fertlerinin bu lekeden masun olduklarına kanidirler ve “*umum tebea-i şahanelerin*” bundan böyle Osmanlı tarihinin necabetine yakışacak surette vakar ve sekinet göstereceklerine, hükümetin icraatını kolaylaştıracaklarına intizar buyurmaktadır. Harbin yarattığı harabiyi ortadan kaldırmak zamana bağlı olmakla beraber, umumi refaha hizmet edebilmek tedbirlerini almak ve bu vazife ile uğraşmak üzere bir “*Encümen-i Âli*” teşkilini, memurların bu yolda kat’i faaliyette bulunmalarını, bunlardan başka geniş salahiyetli bir “*ıslah heyeti*” nin gönderilmesini dahi ferman buyurmuşlardır. Fakat memleketin imarı, refaha kavuşması, her şeyden evvel asayişin temini ile kabilidir. Osmanlı tarihinde görülen bu gibi büyük vak’aların doğurduğu müşküller, hep milletin sabır ve sükûneti, saltanat makamına derin sadakat ve hükümetin tedbirlerine itaatle iktiham olunmuştur.

1919 Mart’ında Müftü Ahmet Hulusi Efendi önderliğinde *Denizli* Sancağı’nda başlatılmış olan millî hareket faaliyetleri, böylece köreltilmek isteniyordu. Bu, çalışmalarında Müftü Efendi’nin karşısına çıkan bu ilk engelleme idi. Sonraki günlerde *Denizli* yöresinde millî hareketin daha da geliştiği hatırlanırsa, bu engellemenin pek etkili olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca heyet üyeleri, *Denizli*’de ancak bir gün kalmış ve 26 Nisan 1919 günü oradan ayrılarak *Burdur*’a gitmişlerdir¹.

2. DENİZLİ MUTASARRIFLIĞINA TALİMAT VERİLMESİ VE MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ’NİN CEVABI

Heyet-i Nasiha’lardan ümit ettiğini bulamayan Ferit Paşa bu defa da Haziran 1919’da vali ve mutasarrıflara gönderdiği talimatla; millî ordu teşkilinin yasaklandığını bildirerek, buna uymayanlara pek insafsız davranılmasını, gerekirse, *İstanbul Divan-ı Örfi*’ye gönderilmesini emretti².

Ancak Damat Ferit; bu talimatıyla da beklediği sonucu elde edemedi. Aksine, hatırlanacağı üzere onun talimatı, *Denizli*’ye geldiği günlerde *Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti*, Millî Mücadele’ye daha

1 T. Toker, *age.*, s. 28; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele’de Din Adamları I*, s. 114.

2 *ATASE Arş.*, Kl.: 243, D.: 10, Fh.: 84; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele’de Din Adamları I*, s. 114-115.

iyi hizmet sunabilmek için 12 Temmuz 1919'da Denizli Kuva-yı Milliyesi kurulmuştu. Bu millî kuvvet için, ikmal faaliyetleri de bütün hızıyla sürmekteydi. Bu durumdan endişeye kapılan İstanbul hükümeti 21 Temmuz 1919 tarihli telgrafıyla Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması hususundaki talimatını yeniledi. Daha sonra Takvim-i Vekayi'nin 3 Ağustos 1919 tarihli nüshasında da yayımlanan söz konusu talimatta; Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'da asayiş bozan tahriklerde bulundukları ve bu amaçla çeteler oluşturduklarını belirttikten sonra özetle şöyle deniliyordu¹:

"Memlekette, bir hükümet var olduğu isbat edilecek, kimsenin memleketin mukadderatıyla oynamasına müsaade olunmayacaktır. Bunun için hükümet her vasıtaya müracaata karar vermiştir.

İzmir'de çete teşkil edenlere gelince: Bunlar halkı iffal ediyorlar, Hükümet, bu çeteleri dağıtmak ve çete teşkil edenleri tutup tecziye etmek için elinden geleni yapacak, icap ederse askerî kuvvete dahi müracaat edecektir."

Anılan içerikli telgraf Denizli Mutasarrıflığına da gönderilerek uygulanması istendi. İstanbul Hükümeti talimatının uygulanmasını Denizli Mutasarrıflığından beklerken, aksine "Kuva-yı Milliye'nin düşman tecavüzüne karşı koymaktan başka bir gayesi olmayan bir meşru müdafaa teşkilatı olduğundan dağılmasını değil, desteklenmesinin gerektiğini, esasen hükümet kuvvetinin onu dağıtmaya da muktedir olamayacağı" hususları 7 Ağustos 1919 tarih ve 25886/29 sayılı yazısıyla cevap olarak bildirildi. Ayrıca mutasarrıflık, Denizli Heyet-i Milliyesi'nin bu konudaki cevabi yazısını da kendi yazıları ekinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdi².

Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Heyet-i Milliye başkanı olarak, İstanbul Hükümetine ulaştırılmak üzere Denizli Mutasarrıflığı'na hitaben yazdığı 5 Ağustos 1919 tarihli yazısında; Yunanlıların işledikleri cinayetleri ve İstanbul hükümetinin bu cinayetler karşısında ilgisiz kaldığını bu sebeple vatanlarını ve canlarını kurtarmak için mücadele verdiklerini, bu mücadeleden de vazgeçmelerinin söz konusu olmadığını sert bir dille bildirmekteydi. Bu yazı aynı zamanda Denizli Heyet-i Milliyesi'nin özellikle başkanı Ahmet Hulusi Efendi'nin Millî Mücadele'deki hizmetlerini de özetler mahiyettedir. Bu bakımdan onu sadeleştirilmiş şekliyle sunmayı uygun bulduk. Bu tarihi cevap şu cümlelerle başlıyordu³:

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 115.

2 Mithat Sertoğlu, "Millî Mücadelemizde Kahraman Denizli", **BTDD**, Sayı: 6, s. 3-4; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 115.

3 M. Sertoğlu, **agm.**, s. 5-7; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 92-95.

“Denizli Millî Heyeti millî hareketlerin kaldırılmasına ve dağıtılmasına dair mutasarrıflık makamınızdan vaki olan bildiriye aşağıdaki cevabı sunmakla iftihar kazanır:

İtilâf devletlerinin hiç de haklı olmayarak mütareke anlaşmasına dayanıp verdikleri nota ile İzmir Şehri ve kalelerinin Yunan askeri tarafından işgal edileceğinin bildirilmesinden sonra, işgal sırasında İtilaf devletleri temsilcilerinin gözleri önünde Yunanlıların yaptıkları cinayetler ve zulümler ne sorulmuş ve ne de men edilmiş olmadığı gibi, bu cinayet ve hareketleri zavallı İslâm ahali üzerinde korku ve ürküntü yaratılması kasdiyle şiddetlendirilmiş ve çoğaltılmış ve bir taraftan Yunanlıların bir başarıları şeklinde örtülmüş ve gizlenmiş olduğu gibi, aynı facialar ve zulümler İzmir civarına ve köylerine yayılarak buralarda da savaş sahnelerini ve engizisyon zulümlerini pek geride bırakacak zulüm ve cinayetler meydana getirilmiş ve yapılmıştı. Bütün Avrupa’ya yabancı temsilcilere, hükümetimize, basına ve vâveylâlara rağmen, İzmir şehri, kaleleriyle sınırlandırılmış olan işgal yetkisini Yunanlılar kendiliklerinden genişleterek Aydın civarına kadar geldikleri ve hükümetçe halkın hayat hakkını korumak için hiçbir mukavemet ve müdafaada bulunulmadığı bir sırada, Aydın ahali de hem hükümete siyasi etkilerle haksızlıkları ve zulmü durdurtmağa zaman kazanmak, hem de Müslümanları imha etmeği bir siyasi düstûr edinen Yunanlılara fırsat vermeyerek haksız kan dökülmesine engel olmak düşüncesiyle vakarla ve temkinle Yunanlıları karşılamışlarsa da, milletlerin kendi hak ve kaderlerine sahip ve insanlığa zararlı her türlü teşebbüsleri menedecek Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)’nin kurulmasına uğraştıkları bir zamanda, Aydınlıların bu akıllıca hareketleri Yunanlıların anılması bile haşyet doğuran hunharca ve vahşice faaliyetlerini bir gün bile durdurup geri bırakmağa sebep olamamış ve sonunda bütün şehrin yakılmasıyla binlerce halkın ve çocuk ve kadınların öldürüldüğünü ve kocalarıyla kardeşlerinin ve babalarının gözleri önünde kadın ve kızların namuslarına saldırıldığını ve kadınların memelerinin kesilmek ve tenasül uzuvlarına konulmak suretiyle insanlık tarihinin hiç kayıd etmediği aşağılık ve rezaletin iftihar ve gururla yapıldığını görmüşlerdir. Aydın’da cereyan eden bu hunharca ve vahşice hareketler Nazilli İlçesi’ne de uzatılmış ve Nazilli’de her gün birçok facialara sahne olmak da bulunmuş iken insanlığı ebediyyen titreten bu

hareketlerin ne İtilaf Devletlerinden ve ne de bizzat şu zavallı Müslümanların haklarının koruyucu olan hükümetiniz tarafından men edilemediğini gören ve birkaç gün sonra kendilerinin de aynı akibete maruz kalacağını ve Yunanlıların önlerinde hiçbir engel olucu kuvvet görmeyince zulüm ve fecaat dairelerini daha da ilerilere ve hatta Eğridir bölgesine kadar genişletecekleri, buralara gelen özel Yunan memur ve delegelerinden ve buralarda Yunanlılar lehine yapılan gösterilerden anlayan Denizli İslâm ahalisi, sadece hayatımızı, ırzımızı, namusumuzu, dinimizi korumak maksadıyla ve hükümetin durum ve zaman dolayısıyla yapmasında acz gösterdiği vazifelerin yerine getirilmesi gayretiyle silahlarımıza sarılmağa ve Yunan vahşet ve fecaati altında ölmekten ise, çarpışa çarpışa hayatımızı sona erdirmeğe karar verdik ve bu kararımızla binlerce Müslüman halkın kopup gelmekte olduğunu ve onların da aynı esas haklarının koruması gayretiyle çalışmakta bulunduklarını anladık. Bugün halk, bütün kuvvet ve gayretleriyle bu husus için çalışmakta ve kanlarını ve paralarını bu yolda feda etmektedir. Millî Heyetimizin takip ettiği gaye, hiçbir devletin ve milletin hakimiyetini kabul etmeyerek ancak kendi albayrağımız altında Osmanlı hakimiyetinde kalmak ve bugün, ne sebepten olursa olsun, hükümetin sağlayamadığı halkın yaşama hakkını ve millî ve dinî namusu korumaktadır. Bugün Anadolu'yu işgal etmekte olan devletlerden bazıları ve meselâ İtalyanlar işgalleri altında olan ahalinin ırz ve namuslarına, hayatlarına ve başka şeylerine saldırmayarak kendilerine yumuşaklıkla muamele etmekte oldukları ve bulundukları yerlerden Denizli ve civarına kadar gelmeleri için davet edilmeleri kafi olduğunu hakkında bazı tavsiyelerde muttali olduğunuz halde, bunların hiçbirisine kulak asmadığımız gibi, hükümetin emniyeti ve emanı altında bulunan Hristiyan ahalinin hayat ve namuslarının korunmasına her vakitten fazla gayret ediyor ve Hristiyanlar vesilesiyle hükümetin başına bir gaile çıkartmamağa her zamandan çok çalışıyoruz. Yunanlıların, işgalleri altında bulunan yerlerdeki Müslüman halka her türlü cefa ve zulmü reva görmesinin tesiriyle bilhassa Yunanlılar aleyhine yapılmakta olan bu hareketin öbür devletler hakkında yapılmaması ve içerilerde bulunan Hristiyan unsuru hiçbir surette saldırıya maruz bırakılmadığı gibi livanız içinde emniyet ve asayiş ihlal edici herhangi bir olayın meydana gelmemiş olması ve liva asayişinin umumi harbdan evvelki halinden daha iyi bir durumda bulunması iddiamı-

zın doğruluğuna ve hareketlerimizin samimiyetine kesin bir delildir. Bugün bizler, sadece yaşama haklarımızın savunulması maksadıyla yaptığımız bu hareketlerin meşru ve insanlığın açık bir hakkı olduğuna inanmış bulunuyoruz. Bu hareketlerin tesiriyle düşman Denizli livasına gelememiş olduğu gibi, akıp gelen gönüllülerin ve hakiki inaniş sahiplerinin hücumundan korkarak umduklarını elde edemedi. Nazilli kasabasından kaçmağa mecbur olmuştur. Düşman, Aydın ovasında İzmir ve Manisa livalarında yaptıklarından vazgeçilse bile elli dokuz tane köyü ve koskoca Aydın kasabasını yakıp, binlerce Müslüman halkı katl ve imha ederken, binlerce kadının ırzını ayaklar altına alır, çocuklarını öldürüp ve memelerini kesip avret yerlerine sokarken; bu facia ve zulümlerin tesiriyle ovaları, kasabaları, dağları çil yavrusu gibi kaçışan kolları kırık, başı tüysüz, sakat ve ihtiyar, kadın, çoluk-çocuk, yersiz yurtsuz felakete uğramışlar doldururken, çok yazıktır ki bu mateme uğramış halkın facialarını görüp kaydedecek ne bir memur, ne yaralarını saracak bir doktor ve ne de kurtarılmış birkaç namus ve hayatı kurtaracak asker gelmedi. Millî heyetimiz tarafından Mutasarrıflık makamına yapılan müracaata ve Bakanlıklarla Başbakanlığa yağdırılan feryad ve yardım istemelere derin ve hazin sükûtlarla karşılık verildi. Hayat ve varlıklarını korumak için birçok vasıfları bulunan kimselerden, izzet-i nefis ve namusu muhafaza ile hayatı taşıma ve tanımayı bağ edinmiş insanlar arasında herkesten çok bu kutsal şeylere bağlı ve bu uğurda hayatı küçük görmeği yol edinmiş Türkler, bu haller karşısında pek tabii olarak nefislerini muhafaza ve haklarını müdafaaya koyuldular. Kediye bile arslan haline getiren olayları kaydeden insanlık tarihi, kaderlerini tevekkül ile bekleyen Türklerin, Yunan zulüm ve aşağılığı karşısında ateşten bir hiddet ve celadet parçası kesildiklerini kaydederse çok mudur? Bizler, bu faciaları incelemeğe memur olarak buraya gelen yabancı temsilcilerin, feryad, zulümden şikayet ve yardım istemelerine kulağını tıkamış ve mübarek memleketleriyle adeta alakasını kesmiş görünen hükümet karşısında izzet-i nefisini, yaşama hakkını ve hürriyetini idrak etmiş ve kutsal tanıdığı şeyler tecavüze uğramış bir milletin yapacağı da, böyle silaha sarılarak düşmanını gebertmektir, diyerek takdir ve öğmelerine uğrarken ve yukarıda arz olunduğu gibi, bazı yabancı hükümetlerin okşama ve sahip çıkmaları görülmekte iken, yine başları yükseltmek ve vatanın namusunu korumak için her türlü fedakârlığı göze alan

bu necip kütlenin emelleri ve hareketleri, hükümetin isteğine aykırı görülüyor. Ne işgal bölgesinin sınırını tayin, ne zulüm ve facialar silsilesini durdurma ve ne de yağma, çapul, imha ve yok ederek Osmanlı vilayetini işgal eden düşman kuvvetlerini koğmaya ve uzaklaştırmaya muvaffak olamıyan hükümetin “Siyasi teşebbüslerde bulunduk, millî hareket ve teşebbüslerden vazgeçiniz; yerlere yatınız, düşman biraz daha öldürüp saldırın gelsin” demekten başka nasıl yorumlanabilir? Hayır Beyefendi... Biz Osmanlıyız, Osmanlı kalacağız. Biz, hükümetin kanunlarına itaatlı idik, yine itaatlı kalacağız. Biz bunu, gerek makamınıza ve gerekse Başbakanlık makamına vaki olan pek çok maruzatımızla bildirdik ve isbat ettik. Ve bilhassa şunu da arz ederiz ki, bu hareketlerimiz particilik gibi hasis duyguların pek üstünde ve sadece millî hayatın ve dinî namusun muhafazası gayesi içindir. Biz, hiçbir partiyi tanımıyoruz ve ancak vatani, vatan evlâdını, padişahı (yani devleti) emellerin gayesi biliyoruz. Fakat başımıza getirilen felaket ve musibetten kurtulmasını hükümetin siyaset dediği kör ve nankör müdafaa aletinden değil, vefalı silahımızdan ve azmimizden bekliyoruz. Hükümet, iki buçuk aydan beri siyasi teşebbüslerden de hiçbir netice alamamaktadır. Eğer hükümet, siyasi gayesi İslâmın yok edilmesi olan Yunanlıların vilayetimizden fiilen çıkarıldığını siyasi teşebbüslerle gösterirse ve bu suretle Müslüman halka yapılmakta olan zulüm ve facialara bir son verdirirse, hareketleri hemen durdururuz. Aksi takdirde, Yunan zulüm ve vahşeti altında ölmektense, çarpışa çarpışa hayatımızı feda etmeyi ve bu suretle başarıya ulaştığımız halde kendi hükümetimizin kanunlarıyla kendi haklarımızda koğuşturmada bulunmasına boyun eğmeyi cana minnet bilmekte olduğumuzu arz ederiz.”

3. JANDARMA UMUM KOMUTANI ALİ KEMAL PAŞA’NIN DENİZLİ’YE GÖNDERİLMESİ

İstanbul Hükümeti, Kuva-yı Milliye’nin dağılmasını beklerken, aksine millî harekâtın Denizli ve çevresinde daha da gelişmesi ve özellikle Müftü Efendi’nin sert cevabından dolayı telaşa kapıldı. Bunun üzerine Damat Ferit, daha etkin bir tutum takınmak gereğini duydu. Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa’yı, durumu yerinde incelemesi ve gerekli önlemleri alması için yöreye gönderdi¹. Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivinde bulunan 15 Ağustos 1919 tarihli belgede de;

¹ C. Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, s. 55.

“Denizli’de (ortaya çıkan) ahval ve vakayı yakinen anlamak ve ihtimal Heyet-i Milliye’nin faaliyetlerini tahkik etmek hayaliyle Umum Jandarma Komutanı Ali Kemal Paşa şimdi Denizli’ye geliyor” denilmektedir¹.

Öte yandan Denizli Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Hamdi Bey de Jandarma Genel Komutanlığı’na yöredeki millî faaliyetleri bildirir bir rapor göndermişti. Adı geçen Kuva-yı Milliye’den şikayetçi olduğu 16 Temmuz 1919 tarihli raporunda şöyle diyordu²:

Mevcut silahların milletin malı olduğundan bahisle Çal Kuva-yı Milliyesi Jandarma deposunu açarak tüfenk ve cephaneleri almıştır. Tavas Kuva-yı Milliyesi dahil depodaki silahları ve cephaneyi aynı maksatla almak istiyor.

Demirci Efe, Sarayköyü’ne gönderdiği bir mektupta 5000 lira ile 150 çuval un (Kuva-yı Milliye için) bir haftaya kadar gönderilmezse gelip fazlasıyla alacağını bildirmiştir. Belli olan vakit geçer de Demirci Mehmet Efe dediklerini yaparsa kendisine karşı koyarak muvaffak olacak kuvvetimiz yoktur. Galeyan umumileşmektedir. Mevcut Jandarmanın, Kuva-yı Milliye’ye iltihak etmeleri “bait” (uzak) değildir. Ahaliden katiyen muavenet olmayacağı şöyle dursun, esasen meselede intikam saikasıyla bir takımlarının parmağı olduğu istidlâl olunuyor. Maksatları bu suretle bir fenalık çıkarmak, hükümeti müşkül bir mevkide bırakmak, bu fenaliğe sebep olarak hükümeti göstermek, ilerisi için kurtulmak ve bu suretle kendilerinin aleyhinde bulunanlardan intikam almakla beraber gözlerini yıldırmaktır. Hal böyle devam eder ve gözleri karşısında mühimce bir kuvvet görmeyecek olurlarsa, hâlen baş göstermiş olan anarşi az zamanda önüne geçilmeyecek bir raddeye geleceği mutlak ve muhakkaktır. Bunun için, civar taburlardan (kuvvet) gönderilmesine emir veya iki tabur nizamiyenin hemen yollanılmasına delâlet buyurulması arz olunur...

15 Ağustos 1919’da Ali Kemal Paşa, Kurmay subaylardan Mustafa Bey ile Denizli’ye geldi³ ve Heyet-i Milliye Başkanı Müftü Ahmet Hulusi Efendi

1 ATASE Arş., Kl.: 426, D.: 4, Fh.: 13.

2 M. Şefik Aker, **İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali**, İstanbul, 1937, C. II, s. 183-184; C. Bayar, **age.**, C. VII, s. 2270; A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele’de Din Adamları I**, s. 120.

3 Bazı telif eserlerde (M. A. Tütenk, **age.**, s. 31; T. Toker, **age.**, s. 59) Ali Kemal Paşa’nın Denizli’ye gelişi 3 Ağustos 1919 olarak gösterilmektedir. Bu yanlıştır. Doğrusu 15 Ağus-

ile görüşmek istedi. Müftü Efendi ise hasta olduğunu ileri sürerek evine çekildi ve Paşayı Kabul etmedi. Ancak bu arada Heyet-i Milliye'nin diğer yetkilileri ve Mutasarrıfla görüşen Ali Kemal Paşa, son bir çareye başvurarak -Ahmet Hulusi Efendi'nin ayağına (evine) kadar giderek onunla görüşmeyi başardı¹.

Bu sırada babasının yanında bulunan Lütfi Müftüler görüşmeyi şöyle anlatır²:

– Kumandan, babama, Padişah'ın selâmını tebliğ etti. Memleketin selâmetinin mütareke hükümlerinin harfiyyen tatbikinde olduğunu, bu hakikâtin de halka din adamları tarafından izah edilmesinin Halife'nin tercihinin riâyet olacağını hatırlattı. Denizli'de başlamış olan hareketin diğer merkezlere yayılmasının hükümeti çok müşkil mevkie düşüreceğini ve bunun maazallah memleketin daha büyük felâketlere maruz kalması ile neticeleneceğinin düşünülmesi icap ettiğini söyledi. Bu ana kadar sükûneti muhafaza eden pederim, Ali Kemal Paşa'nın şu son sözleri üzerine doğruldu ve kendisini dinlemiş olanların kolay kolay unutamayacakları gür sesi ile:

– Paşa Hazretleri... Bir memleket için düşman işgaline dûçar olmak ve istiklâlini kaybetmiş olmaktan büyük felâket tasavvur edilebilir mi? Zat-ı Şahane, aynı zamanda Makam-ı Hilafetinde sahip ve varisidirler. Bu sehabet ve verasetin makbul, meşru ve mutağı olması da, ancak vatanın istiklâl ve hürriyeti ile mümkün ve muteberdir. İşte biz de bunu yapmaya ahdetmiş bulunuyoruz. Emin olunsun ki başkaca muradımız yoktur. Şimdilik tek dava, vatani düşman işgalinden kurtarmaktır. Halifemiz de aynı meşru maksad ve gayeye merbut iseler müsterih olsunlar..." dedi. Ali Kemal Paşa, vaziyet hakkında uzun boylu izahat vermek istedi, bunların tek gayesi ve hedefinin, bir mukavemetin gayr-ı mümkün olduğu izah noktasında toplandığı anlaşılıyordu. Pederim sükûnetle söylenenleri dinledi, nihayet dedi ki:

tos 1919'dur. Bu konuda bk. **ATASE Arş.**, Kl.: 426, D.: 4, Fh.: 131.

1 L. Müftüler, **age.**, s. 7; M. A. Tütenk, **age.**, s. 31; T. Toker, **age.**, s. 59; A. Sankoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 120-121.

2 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s. 55-57; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 121-122.

– İnsan hayatı fânidir. Ebed müddet olması icap ve temenni edilen millet ve devletlerin mevcudiyetidir. Devletimizin tarifindeki cümlelerden birisi de devlet-i ebed müddettir. Yunan, bizim dünkü tebeamız idi. Bugün onu başımıza musallat eden hata ve hadisatı milletimiz istikbalde tetkik edecek ve daima intibah unsuru olarak hafızasına nakşedecektir. Haysiyetine sahip bir millet, istiklâl ve hükümlanlığına müteveccih taarruzlar nereden gelirse gelsin, fark gözetmeksizin mevcudiyet-i milliyesini müdafaa ve muhafaza etmeye mecburdur. Mukadderatını teslim ettiği şahsiyat ve idarelerin vazifelerini ifa etmiş olup-olmadıkları kanaatımca ayrı meseledir. Şimdi biz, memleketi bu harbe sokmuş ve onu fena idare etmiş olmakla itham edilenleri tecrîmle iktifa ederek, vatan harimine saldıranlara karşı müdafaasız ve çaresiz ellerimizi, kollarımızı bağlı addedersek, bu itham ettiklerimizden daha feci akibete nefsimizi layık görmüş olmaz mıyız? Paşa Hazretleri... Şimdi el ele, gönül gönüle vererek, yekvücûd azimkâr kitle halinde düşmanımızın önüne çıkalım, eğer onu def'edebilirsek müsbeti, menfiyi bundan sonra ayıralım. Bu meşru gayemize vasil olamazsak bu uğurda fedâyı canetmek, zillet altında sürünmekten elbetde müreccaktır. Zat-ı Şahane, millet içinde böyle düşünenlerin ekseriyeti teşkil ettiği hakikatı ile müsterih ve mutmain olsunlar...

Heyet-i Milliye Askerî Müşaviri Tahir Bey'in 16 Ağustos 1919 tarihli telgrafı, Lütü Müftüler'in verdiği bilgileri teyid edici mahiyettedir. Köşk'teki, Kuva-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey'e gönderilen bu telgrafta ayrıca; Denizli Heyet-i Milliyesi'nin "İrşadı üzerine bütün kazalar, burada iken Paşa'ya birer telgraf çekerek Yunan mezalimi ve fecayı kınanmış ve dolayısıyla Aydın vilayetince Yunanlılar kamilen çıkarılınca kadar mücadeleye devam etmek üzere bütün milletin" yemin ettiğinin Padişah'a arz edilmesi rica olunmuştur¹.

Muhtemelen bu gelişmeler nedeniyle, Ali Kemal Paşa, 16 Ağustos 1919 sabahı erkenden *Denizli*'den ayrılarak Nazilli'ye gitti². Böylece İstanbul hükümetinin Denizli Kuva-yı Milliyesi'ni engelleme teşebbüsü bu defa da sonuçsuz kalmış oluyordu. Başka bir ifadeyle, yöredeki millî hareketin ruhu ve fiili lideri Ahmet Hulusi Efendi'yi çalışmalarından vazgeçirmek

1 **ATASE Arş.**, Kl.: 426, D.: (1-5) 4, Fh.: 140; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 122.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 122.

üzere Denizli'ye gönderilen Ali Kemal Paşa, onu da ikna edememiş fakat kendisi ikna olmuştur¹.

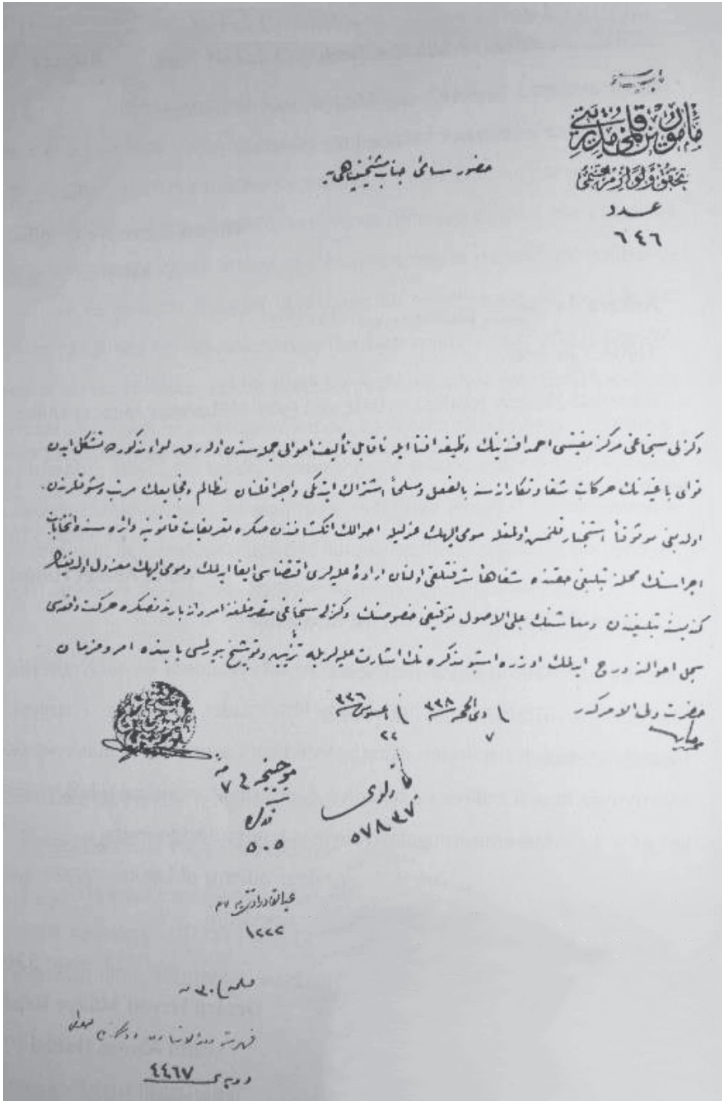
4. İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN SON TEŞEBBÜSÜ: MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN GÖREVİNDEN AZLEDİLMESİ

İstanbul Hükümetleri, Denizli'ye ilk önce Şehzâde Abdurrahim Efendi başkanlığında bir heyet gönderdi. Daha sonra da millî harekâtın engellenmesi hususunda Denizli Mutasarrıflığı'na talimat verildi. Yukarıda değinildiği üzere, İstanbul Hükümeti, söz konusu talimatının gereğinin yapılmasını beklerken, Müftü Efendi'nin sert cevabı ile karşılaştı. Öte yandan Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa yöreye gönderildi. Yine İstanbul Hükümeti beklediği sonucu alamadı. Aksine Ahmet Hulusi önderliğinde millî harekât her geçen gün daha da güçlendi. Bu nedenle, son teşebbüs olarak, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yi görevinden alma girişiminde bulunuldu. Bab-ı Fetva Memurîn Kalemî Müdüriyetince Meşihat Makamı'na 1 Ağustos 1336/1920 tarihli bir yazı gönderildi.

Bu yazıda; Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin müftülük görevi ile bağdaşmayan ve eşkiya çetesi olan Kuva-yı Milliye harekâtına silahlı olarak fiilen katıldığı, işlenen cinayet ve işkencelerin tertipleycisi ve teşvikçisi olduğu güvenilir kaynaklardan öğrenildiği, bu nedenle de adı geçen şifahen alınan bir "İrade-i Aliyye" ile görevinden azledildiği bildirilmektedir. Ayrıca yazıda, adı geçen görevinden azledildiğinin, bu arada durumun düzelmesinden sonra hakkında işlem yapılacağı ve maaşının kesildiğinin tebliği hususlarında Denizli Mutasarrıflığı'na talimat verilmesi istenmektedir².

1 Çünkü Ali Kemal Paşa, Nazillî'den Sadaret Makamı ile Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 28 Ağustos 1919 tarihli telgrafında, yöredeki Kuva-yı Milliye sayesinde, Yunanlıların Aydın'ın gerisine sürüldüklerini belirttiikten sonra şunları bildirmektedir: "Bunların (Kuva-yı Milliye) mallarını, canlarını ve vatanlarını muhafaza için, pekkavi bir surette ittihad ve ittifak eylemiş olup, başka hiçbir kötü emellerinin bulunmaktığını temin eylerim. Hele Zat-ı Hazret-i Padişahiye'ye ve Hükümet-i Saniiyelerine sadakat ve itaat ettikleri her türlü tasvirin fevkindedir... Bunların gayesi Yunanlıların istilasına, zulmüne karşı memleketlerini ve mallarını müdafaa etmek ve bir can kurtarmak... Tecavüz edilen ırz ve namuslarını muhafaza etmek kaygusundan ibaretir". Ayrıca Ali Kemal Paşa, İstanbul hükümetinin bunlara yardımcı olacağı yerde, kötü muamelede bulunmasını tenkit etmektedir (A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları I**, s. 122-123).

2 Yazıda şu ifadeler yer almaktadır: "Denizli Sancağı Müftüsü Ahmet Efendi'nin vazife-i iftâ ile nâ-kabil-i telif ahvali cümlesinden olarak liva-i mezkurede teşekkül eden Kuva-i bağyenin hareket-ı şakavetkaranesine bil-fiil ve müsellehan iştirak ettiği ve icra kılınan mezalim ve fecayihin mürettib ve müşevviklerin olduğu mevzukan istihbar kılınmış olmakla mumaileyhin azliyle ahvakin inkişafından sonra tarifat-ı kanuniye dairesinde intihabat icrasının mahalline tebliği hakkında şifahen şeref telakki olunan irade-i aliy-

Meşihat Makamına Ahmet Hulusi Efendi'nin Denizli Sancağı Müftülüğünden azledilmesi için Bab-ı Fetva tarafından gönderilen 1 Ağustos 1336/1920 tarihli yazı

yeleri iktizası ifa edilmek ve mumaileyhin mazul olduğunun kendisine tebliğinden ve maaşının alal-usul tevkıfı hususunun Denizli Sancağı Mutasarrıflığına emr ve izbarın, daha sonra hareket vakiası sicil ahvaline dercedilmek üzere işbu tezkerenin işaret-i ali-yeleriyle tezyin ve tevşih buyurulması babında emr-u ferman hazret-i veliyyül-emrindir" (A. Sankoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 123).

Elimizde bu konuda başka belge bulunmadığından, Meşihat Makamı'nın Bab-ı Fetva'nın yazısını işleme koyup koymadığını bilemiyoruz. Bununla birlikte ortada bir gerçek var. O da İstanbul Hükümetlerinin, Ahmet Hulusi Efendi'nin millî harekât lehindeki çalışmalarını engelleyici bir takım faaliyetlerde bulunmalarıdır. Ancak hemen belirtelim ki, İstanbul'un bu girişimlerinde İtilâf devletleri etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin gelişmesini engellemek için, İtilâf güçleri İstanbul Hükümetlerine baskı yapmış ve yardımda da bulunmuştur¹.

B. İNGİLİZ NASİHAT HEYETİ

Türk milletinin işgaller karşısında kendiliğinden harekete geçerek, direniş cepheleri oluşturmaları İtilaf güçlerinin gözünden kaçmamıştır. İtilaf temsilcileri bunun sebeplerini yerinde araştırmak üzere Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerine heyetler göndermiştir. Bu heyetlerden ikisi haklarında bilgi sahibi olduğumuz General Minne ve Amiral Bristol heyetleridir. "General Minne Heyeti bölgedeki Yunan-İtalyan anlaşmazlığını ortadan kaldırmak maksadıyla (Temmuz-Eylül) 1919 döneminde Batı Anadolu'da incelemelerde bulunmuştur. Amiral Bristol Heyeti de Eylül (1919) ayı içerisinde bölgede incelemelerde bulunmuş ve Yunanlıların yaptığı mezalim hakkında raporlar hazırlamıştır².

Bu iki heyetin dışında İtilaf güçlerince -özellikle İngilizler tarafından- Batı Anadolu'da yerleşim yerlerini gezerek, inceleme yapmak halka öğüt vermek üzere alt nasihat heyetleri de oluşturulmuştur. Bu heyetlerden birisi de Denizli'ye gönderilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivinde rastladığımız bir belgede, Temmuz 1919'da bir İngiliz subayının Denizli'ye gelerek, oradaki Millî harekâtın ileri gelenleriyle görüştüğü belirtilmektedir³. Belgede başka bilgi bulunmamasına karşın Lütfi Müftüler, anılan ta-

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 123-124.

2 V. Akın, **age.**, s. 29. Ayrıca General Minne ve Amiral Bristol Heyetlerinin çalışmaları ve hazırladıkları raporlar hakkında bk. **Türk İstiklal Harbi**, C II/1, s. 477-507; Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, TTK Yay., Ankara, 1985, s. 53-55.

3 **ATASE Arş.**, Kl.: 14, D.: 91 (56), Fh.: 17. Celal Bayar da, Köşk Cephesi'nde bulunduğu sırada (Temmuz-Ağustos 1919) "Bir İngiliz subayı aramızda geziyor, Aydın'dan gelen göçmenlerle temas ediyor" şeklinde haber aldığını ve bir İngiliz yüzbaşının çıka geldiğini söyler. Bu arada gelenin de "Aydın'ın İngiliz mümessili Atkinson veya bu sırada Çine'ye yerleşmiş olan, sinsi fakat korkunç casus Frew'nın maiyetinden bir yüzbaşı" olduğunu belirtir" (C. Bayar, **age.**, C. VII, s. 2243).

rihte Denizli'ye gelen İngiliz subayının Mr. İblik olduğunu ve babası Ahmet Hulusi Efendi ile görüştüğünü belirtmektedir. Lütfi Müftüler, bu görüşme esnasında geçen konuşmaları da şöyle anlatmaktadır¹:

“Müftü Efendi tarafından kabul (edilen) ...Mr. İblik hemen maksadına girmiş ve demiş ki:

– Yunanlılar, İzmir’e İtilâf devletlerinin emriyle çıkmıştır. Binaenaleyh bu hareket onlara karşı demektir. Bundan vazgeçiniz. Hakkınızda iyi olmaz.

Miralayın bu sözleri tercüman tarafından tercüme edilince az çok sinirlenen Müftü Efendi sert bir lisanla şu cevabı vermiştir:

– Bizim dinimiz “Ve câhidû...” diye emir buyuruyor. Biz cihada mecburuz. Bu cihad kime karşı ve nerede olursa olsun mutlaktır. Biz esir olamayız. Düşmanla çarpışacağız.

Müftünün bu sözleri Miralaya tercüme edilince şu şekilde mukabelede bulunmuş:

– İngiltere hükümetine de mi? Müftü Efendi:

– Bizim için hiçbir devletin farkı yoktur. Hangi devlet olursa olsun cevabını vermiştir.

Bu cevap üzerine odada soğuk bir hava esmiş, orada heyette bulunan merhum Belevli Yusuf Bey söz alarak, aynı şeyleri daha mülâyim bir dille şöyle söylemiştir;

– Miralay cenapları hatırlarlar ki, tarih bizim küçük bir aşiretten büyük imparatorluklar kurduğumuzu yazar. Biz harplerle azalsak yine o harikayı yaratabiliriz.

İçilmekte olan çaylar bittikten sonra misafirler... yolcu edilmişlerdir.”

Görüldüğü gibi İngilizler de Müftü Efendi'yi çalışmalarından vazgeçirmek istemişler, ancak muvaffak olamamışlardır.²

1 L. Müftüler, **age.**, s. 122; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 124-125.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 125.

C. HÜRRIYET VE İTİLA FIRKASI DENİZLİ ŞUBESİNİN FAALİYETLERİ

İzmir'in işgalinden sonra düşmanın her geçen gün Denizli'ye yaklaştığı haberleri, halk arasında büyük heyecan ve kaygı meydana getirmişti. Ayrıca düşmanın işgal ettiği yerlerde akla hayale gelmeyecek işkenceler yaptığı, halkın çoluk-çocuk denmeden camilere doldurulup yakıldığı, genç kız ve gelinlerin kirletilip, göğüsleri kesilerek ölüme terk edildiği haberleri ile kent yankılanıyor, üzüntüden kahroluyordu¹. Özellikle Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin "... kocaları ile kardeşlerinin ve çocuklarının gözleri önünde kadın ve kızların namuslarına saldırıldığı ve kadınların memelerinin kesilmek ve tenasül uzuvlarına konulmak suretiyle insanlık tarihinin hiç kaydetmediği aşağılık ve rezaletin iftihar ve gururla yapıldığını görmüşlerdir..." şeklindeki ifadeleri Denizli halkının büyük bir çoğunluğunu daha çok kahretmiş ve çılgına çevirmiştir².

Böyle bir anda, Yunan zulüm ve vahşetine; Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Denizli'deki mensup ve taraftarları, *"Silahla karşılık verilmeseydi, bunlar başımıza gelmeyecekti"* diyebilmişlerdir; ayrıca Denizli ve çevresinde de *"Padişah ve hükümet Yunanlılarla savaşılmasına karşıdır. Asker kaçıyor. 5-10 silahlı kişi ile ve birkaç efe ile memleket savunulmaz. Subayların lafına aldanmayınız. Onların dikili bir ağacı bile yok. Bizi maceraya sürükleyecekler³", "İtilaf devletlerinin yardımı ile ilerleyen Yunan ordusuna mukavemet, beyhude yere kan dökmektir⁴"* gibi sözlerle Milli harekât aleyhinde propaganda yapmışlardır. Hürriyet ve İtilafçıların, onlarla birlikte hareket eden bozguncuların bu sözleri, az da olsa halkı etkilemiş, zihinlerde acabalara yol açmıştı. Nitekim Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tevfik Bey'in; 57. Tümen Komutanlığına gönderdiği 22-23 Mayıs 1919 tarihli telgrafında, Denizli halkının ileri gelenlerinin Müdafaa-i Hukuk ve fiili harekâta girmekten çekindikleri bildirilmektedir. Ayrıca Harbiye Nezaretince 2. Ordu Müfettişliğine gönderilen 22 Temmuz 1919 tarihli bir yazıda da; bazı kişilerin Denizli ve çevresindeki Kuva-yı Milliye'den şikayetçi oldukları belirtilmektedir⁵. Onların bu sinsî oyunlarına düşen bazı kişiler de *"Sakın*

1 V. Aykar, **age.**, s. 96.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 116.

3 V. Aykar, **age.**, gös. yer.

4 C. Bayar, **age.**, C.VI, s. 1948.

5 **ATASE Arş.**, Kl.: 243, D.: 44, Fh.: 25; **ATASE Arş.**, Kl.: 401, D.: 3, Fh.: 75'den aktaran A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 127

ola mukavemet etmeyin, onlar Padişahın izniyle geliyorlar. Onlar için zafer takları kuralım” demeye başlamışlardı¹.

Diğer taraftan; “Denizli Hürriyet ve İtilâf Partisi’nin ileri gelenlerinden birkaç kişi Yunanlılarla mücadele etmemeye karar verdiklerini Topçu Alay Kumandanına (İsmail Hakkı Bey’e) söylemişlerdi. Vatansever Denizli halkı, bu tahriklere rağmen, böyle düşünmüyordu. Düşmanla mücadele fikrini Müftü Ahmet Hamdi (Hulusi olacak) Efendi temsil ediyordu. Kendisini yakından tanırdım. Medrese zihniyetini, skolastik düşüncesini, vatan muhabbeti ile birleştirmiş saf bir Türktü...

Muhالیfleri, bu vatansever müftüyü ölümle tehdit etmişler, fakat irşâd yolundaki gayretlerini önleyememişlerdi. Denizli’de böylece müdafaa fikri uyanmış, Redd-i İlhak cemiyeti adı altında işe başlamıştı. Denizli’de uyanan bu akım ilerlemiş, düşmanı Sarayköy’den ileri geçirmemek fikri doğmuştu²”.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın Denizli’deki mensupları, İstanbul Hükümeti’nin politikasını benimsedikleri ve aynı zamanda Partinin Genel Merkezinin talimatına uydukları³ için Milli harekâta, özellikle Ahmet Hulusi Efendi’ye karşı düşmanca bir tavır içinde bulunmuşlardır. Hatta Celal Bayar’ın da belirttiği gibi onu ölümle bile tehdit etmişlerdi. Bunda muhtemelen Müftü Efendi’nin İttihat ve Terakki Partisi mensubu olmasının da etkisi olmuştur⁴.

Daha önce de ifade edildiği üzere 15 Mayıs 1919 günü Müftü Ahmet Hulusi Efendi önderliğinde düzenlenen miting, Denizli halkının büyük bir çoğunluğunca desteklenmesine rağmen, “Hürriyet ve İtilâfçılar, bu mitingi küskün ve somurtkan yüzleriyle ancak uzaktan” seyretmişlerdir. Bu arada mitingi düzenleyenler özellikle Ahmet Hulusi Efendi’nin başına gelebilecek belaları hesaplayarak kıskıs gülmüşlerdi. Müftü Efendi’nin “Hiçbir müdafaa vasıtası olmayan bir müslüman dahi yerden üç taş alarak düşmana atmaya mecburdur” şeklindeki fetvası Hürriyet ve İtilâfçıları çileden çıkarmıştı⁵.

1 V. Aykar, **age.**, s. 96.

2 C. Bayar, **age.**, C. VI, s. 1948-1949.

3 Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın Milli Mücadele’ye bakışı hakkında Birinci Bölümde bilgi sunulmuştur.

4 Celal Bayar, Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin İttihat ve Terakki Partisi mensubu olduğunu “...benim Ege’de idare ettiğim siyasi partinin mensubu, üyesi idi” ifadesiyle belirtmektedir (C. Bayar, **age.**, C. VII, s. 2096).

5 Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyan**, İstanbul, 1986, C. 5, s. 306.

Aydın-Köşk Cephesi'nin çökmesi üzerine de Hürriyet ve İtilafçılar, daha önceki propagandalarını daha gür sesle söylemeye başlamışlardır. Hatta Müftü Efendi'nin yüzüne karşı *"Eğer Yunanlılar gelirse seni elimizle teslim ederiz"* gibi sözlerle de tehditlerini yinelediler¹.

*"Denizli Olayı"*nın çıkmasına sebep olan Demirci Mehmet Efe'nin kızanlarının halk tarafından öldürülmelerinde dahil olduğu düşünülen Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, Heyet-i Milliye'nin Denizli'deki gayri müslimlerin cephe gerisine nakledilme kararına da karşı çıkmışlardır². Bu amaçla *"Denizli'den Hicret Etmeyetlerin Hukukunu Muhafaza Cemiyeti"*ni kurmuşlardır. Aynı zamanda İtalyan himayesini de isteyen Hakim Kahraman Seyfi Efendi başkanlığında kurulan derneğin 8 üyesi şunlardı: Belediye Başkanı Hacı Tevfik, Kara Hacıoğlu Sakih, Feyzullahoğlu Ahmet, Şirvanlıoğlu Nakip, Ahmet Ziya, Saraçoğlu Ali Salih, Odabaşıoğlu Halil, Şirvanlıoğlu Kıyas Efendilerle Jandarma Subay Emeklisi Namık³.

Gerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının ve gerekse Rumların tutum ve davranışlarıyla baş gösteren tehlike karşısında Ahmet Hulusi Efendi, canını kurtarmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle, belirtildiği üzere Müftü Efendi, *Denizli*'yi terke mecbur olmuş ve Tavas'a gitmiştir.

D. AZINLIKLARIN TUTUM VE DAVRANIŞLARI: MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'Yİ ÖLDÜRME GİRİŞİMİ

İzmir'in işgalinden birkaç saat sonra *Denizli*'de oluşan millî galeyandan ve daha sonraki günlerde hızla gelişen millî hareketten *Denizli* Rumları⁴ da rahatsız olmuşlardır. Bu rahatsızlıktan dolayı, *Denizli* ve ilçelerinde olup bitenleri anında İzmir'deki Yunan ve Rum mahfillerine bildiriyorlardı⁵. Halbuki, Müftü Ahmet Hulusi Efendi, daha 15 Mayıs 1919 günü yaptığı konuşmasında halka, Yunana karşı silahlı mücadele verilmesini belirttiikten sonra, miting meydanında bulunan tanıdığı Rumları göstererek *"bunlar da bize birer*

1 C. Bayar, **age.**, C. 8, s. 2441.

2 N. Köstüklü, **age.**, s. 157.

3 H. İ. Dinamo, **age.**, s. 267.

4 Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Denizli Sancağı'nda 243.542 Türk, 3184 Rum, 51 Yahudi, 557 Ermeni bulunmaktaydı (M. Ş. Aker, **age.**, C. I, s. 8).

5 Aydın Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey, Denizli Mutasarrıflığına gönderdiği 29.8.1919 tarihli telgrafında; Acıpayam'da Kara Vâsıl adındaki bir Rumun iki oğluyla birlikte, Yunan askerleriyle muhabere temin ederek, cephe hakkında bilgi verdiklerinden bahisle bunların önlenmesini istemektedir (Bu konuda bk. **ATASE Arş.**, (Kl. 426, D.: 5 (1), Fh.: 261).

vedîadır, onlara dokunmayınız” demişti¹. Buna rağmen İzmir Rum gazetele-ri, Müftü Efendi hakkında korkunç yazılar yazmaktan çekinmemişlerdir. Bu arada henüz İzmir işgalinin ilk günlerinde *Denizli*’deki Rumlar, şehrin işgal edileceği ümidine kapılarak, Yunan askerlerine ikram edilmek üzere kuzular hazırlamışlardı. *Sarayköy Rumları* ise, biri kentin Tosunlar tarafındaki şose üzerinde, diğeri istasyonda cadde üzerinde zafer takları kurmuşlardı².

Diğer taraftan Müftü Efendi’nin Milli Mücadele lehindeki çalışmalarını yakinen takip eden Denizli Rumları; “*Denizli, Yunan kuvvetlerinin eline geçtiği zaman, sarığını başına dolayıp cesedini sokaklarda dolaştıracakız*” tehdidinde de bulunmuşlardır³.

Mutasarrıf Faik Bey (Öztrak) Mayıs (1920) ayı başlarında görevinden ayrılmış, Denizli resmî idare bakımından başsız kalmıştı. Onun yerine liva-ya, Denizli olayından iki gün önce gelmiş olan Kahraman Seyfi Efendi adın-da durumu kavramaktan aciz yaşlı bir kadı vekil olmuştu. Denizlili Rumlar, bu durumu fırsat bilerek şımarmışlar, esas duygularını açığa vurmuşlardı. Gelecek Yunan askerlerini gösteri ile karşılamak için Yunan bayrakları ha-zırlamaya koyulmuşlardı. Bu arada sevinç içinde, komşuları Türklerle özel-likle Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile:

“*Korkmayınız, biz sizi koruruz*” şeklinde alay etmeye başlamışlardı⁴.

Koşk cephesinin Haziran 1920’de çökmesi üzerine, Denizli Rumla-rının taşkınlıkları Türklere saldırma noktasına gelmiştir. Ancak Rumlar, bu kötü emellerini fiiliyata geçiremediler. Zira, Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin talimatı üzerine, Denizli Rumları, 6 Temmuz 1920’de *Isparta* ve *Eğridir*’e nakledildiler⁵. Böylece Müftü Efendi’nin zamanında aldırılmış olduğu tedbir sayesinde *Denizli Rumlarından Kuva-yı Milliye*’ye ve Türk halkına gelecek tehlikeler önlenmiş oldu⁶.

1 M. A. Tütenk, *age.*, s. 9.

2 Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, 2. Baskı, TTK Bası-mevi, Ankara, 1990, s. 89-90; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 127-128.

3 K. Mısıroğlu, *age.*, s. 169; C. Kutay, **Kurtuluş ve Cumhuriyetin...**, s. 55; A. Sarıkoyun-cu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 128.

4 C. Bayar, *age.*, C. 8, s. 2438-2439; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 128.

5 **ATASE Arş.**, Kl.: 785, D.: 6, Fh.: 32-3; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adam-ları I**, s. 128.

6 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 128.

Ancak Rumlar, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yi öldürmek istemişlerdir. İzmir ve Denizli Rumları, Mavri Miracılarla görüşerek böyle bir karar almışlardır. Bu iş için de Denizli Rum esnafından, Tüccar Yanko'nun oğluna görev verilmiştir. Görevi alan Rum genci, Müftü Efendi'yi takip eder, uygun bir anı kollar. Camide abdest alırken, onu öldürmek üzere harekete geçer. Bundan sonra olay şöyle cereyan eder:

Müftü Efendi, sabah namazı için evinin yakınındaki caminin şadırvanında abdest almaktadır. O esnada Rum genci yanına yaklaşarak, elindeki bıçağı Müftü Efendi'ye saplamak üzere hamle yapar. Ancak orada bulunan ve Ahmet Hulusi Efendi'nin korumalığını yapan Mehmet Çavuş atik davranarak, Rum genci etkisiz hale getirir. Daha sonra Müftü Efendi ile Rum genci arasında şu diyalog geçer:

- *Sen Tüccar Yanko'nun oğlu değil misin?*
- *Evet, ben Tüccar Yanko'nun oğluyum.*
- *Oğlum beni neden öldürmek istedin? Ben ne yaptım ki sana?*
- *Bana çok para vereceklerdi.*
- *Kimler verecekti?*
- *İzmir Rumları -Mavri Miracılar-*
- *Durum anlaşıldı."*

Böylece Müftü Efendi ölümden kurtulur. Rumlar ise, bir kez daha başarısızlığa uğramışlardır. Ayrıca Rumlar, Yunan ordusunun önündeki engeli ortadan kaldıramadıkları için de çok üzgündür. Zira onlara göre, Denizli'nin işgal edilememesinin baş sorumlusu, Müftü Ahmet Hulusi Efendi idi. *"Eğer o müftü olmasa ordularımız çoktan Denizli'ye girecekti. Ankara yolu açılacaktı"* diyorlardı.

Diğer taraftan da Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Rum gencini *"Affetmek büyüklüktür"* diyerek affetmiştir¹.

IV. ZAFERLER VE SONRASINDA MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ

Buraya kadar verilen bilgilerde de anlaşılaçağı üzere kimi engelleme girişimlerine rağmen, Müftü Ahmet Hulusi Efendi, İstiklal Savaşı boyunca Ankara Hükümeti'nin aldığı kararların Denizli'de uygulanması için geceli

¹ V. Aykar, **age.**, s. 220-222.

gündüzlü çalışmıştır. Ayrıca o, ellerini her semaya açışında, Türk ordusunun muzafferiyeti için dua ediyor, Rabbine yakarıyordu. Çalışmalarıyla birlikte Allah'tan yardım istemeyi hiçbir zaman ihmal etmedi. Sakarya Savaşı'nın başladığı gün, 23 Ağustos 1921'de TBMM Başkanlığına gönderdiği telgrafında bu hususu şöyle dile getirir¹:

...Muazzez vatanımızın kurtarılması uğrunda her türlü fedakarlıktan çekinmeyen ordumuzun kahraman, dilaver fertlerine ve muhterem kumandanlarına bugün camilerde ve belediyelerde dua edilmiş, tekbir ve tehlillerle Cenab-ı Hak'tan muvaffakiyet temenni edilenmiştir.

Sakarya'dan alınan zafer haberi, onu çok sevindirdi. Çünkü Sakarya'da düşmanın durdurulması çok önemli idi. Ancak daha önemli olan bir husus daha vardı: Türk ordusu 1683'ten bu yana ilk defa savunmadan taarruza geçmişti. Bu çok önemli zafer kutlanmalıydı. Müftü Efendi de öyle yaptı. Zaferi kutlamak için evini bayraklarla donattı, sevincini hemşehrileri ile paylaştı. Konu komşu, hısım akraba, Denizli'nin ileri gelen zevatı, eşrafı, hacısı, hocası, kadını erkeği, çoluk çocuğu Müftü Efendi'nin evine dolmuştu. Odalar, salon, bahçe hatta Müftüler sokağı insan kaynıyordu. Müftü Efendi gündüzden kasa kasa aldattığı lokumları, hazırlattığı şerbetleri, yaptırdığı helvaları bizzat kendi elleriyle konuklarına ikram etti².

Ancak henüz daha düşman daha yurttan atılmamıştı. Bunun için bir yıllık bir zamana ihtiyaç duyuluyordu. Türk ordusuna personel, silah ve cephane açısından böyle bir süre gerekliydi. Nihayet bu bekleyiş sona erdi. Girişte de belirtildiği üzere, Türk ordusu 26 Ağustos 1922 sabahı 5:30'da alacakaranlığı gümbürtüsü ile yıkan topçu ateşi ile harekete geçti. Top gümbürtüsü sanki yaklaşan zaferin müjdecisiydi. Ahmet Hulusi Efendi ise, bir an önce zafere, kurtuluşa kavuşmak istiyordu. 30 Ağustos 1922 günü Müftü bir süre Kur'an-ı Kerim okudu. Sonra derin bir tefekküre daldı, sonra ellerini gökyüzüne kaldırdı. Yüce Mevlaya milletini zafere ulaştırması için niyazda bulundu: *"Ey yeri göğü yaratan yüce Allah'ım, şu anda düşmanla göğüs göğse çarpışmakta olan Mehmetçiklerimize ve onların komutanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya güç ve kuvvet ver. Düşmanı yurdumuzdan atmak için yardımını esirgeme Allah'ım"* diyordu³.

1 H. Selvi-B. Cırık, **age.**, s. 145.

2 V. Aykar, **age.**, s. 304.

3 V. Aykar, **age.**, s. 305-306.

Duası kabul olunmuştu. Türk ordusu 9 Eylül günü İzmir'e girmişti. O gün "Müftü Efendinin keyfine diyecek yoktu. Bayraklarla donattığı faytonu ile Kayalıktan Bayramyeri'ne, oradan Delikliçınar'a çıktı. Sevincinden kabına sığmıyor, önüne gelenle sarılıp öpüşüyordu". Denizli sokakları zaferin mutluluğu ile dalga dalga insan seliyle coşmuştu. Tellal Kel Mahmut'un davulunun sesi sokaklarda yankılanıyor, beşikteki çocuktan yetmişlik dedeye kadar herkes meydanları doldurmuştu, sevinç içinde Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile birlikte zaferi kutluyorlardı.¹

"Müftü o hafta Cuma hutbesinde şöyle diyordu: *Böyle kara günleri görmemek için millet olarak çekilen sıkıntıları unutmamalıyız. İlimde ve fende biz de ilerlemeliyiz. Medeniyetin beşiği olan bu topraklarda yeni bir medeniyet yaratmak için sen ben didişmesini bırakıp çalışmalıyız. Çünkü Allah doğruluğu ve çalışkan olmayı öğütler. Asla vatanımıza karşı kendi menfaatlerimizi öne çıkarmamalıyız. Gençlerimize ve gelecek neslimize yurt sevgisi ve yurttaşlık bilinci kazandırmalıyız. Onların evrensel ve mili değerlere bağlı kalmasını sağlamalıyız. Dinimizin ilk emri olan "oku" emrine uymalıyız. Çünkü her belanın sebebi cehalettir. Gür ve tok sesi Kayalık Camii içinde yankılanıyor, diz dize dolduran müminlerin zihinlerine işliyordu.*"²

V. MÜFTÜ AHMET HULUSİ EFENDİ'NİN TALTİF EDİLMESİ VE VEFATI

Zafer kazanılmış, düşman da yurttan atılmıştı. Ancak Ahmet Hulusi Efendi'den hala hizmet beklenmektedir. Milli Mücadele'deki çalışmalarını yakinen bilen ve hizmetlerine gönderdiği telgraflarla da teşekkür eden Gazi Mustafa Kemal Paşa, Onu TBMM'de de görmek istemektedir. Müftü Efendi, "yaşının ilerlediğini, görevini tamamladığını, milletvekilliği için daha genç kişilerin seçilmesi gerektiğini" belirterek Meclis'e gitmemiştir. Ancak torunlarından Haluk Müftüler³ (1941-2013), dedesinden ve aile büyüklerinden aldığı feyz ile memleketin gelişmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin

1 V. Aykar, **age.**, s. 306.

2 V. Aykar, **age.**, s. 306.

3 Adı geçen, 19 ve 20. Dönemlerde TBMM'de bulunmuştur. (Dost, iyiliksever, mütevazı bir kişi idi. Kendisi ile milletvekili iken tanıştık. Her zaman saygı duyduğum bir ağabeyimdi. Allah'tan tekrar rahmet diliyorum. Mekânı Cennet olsun. Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu)

devamı için çalışmak amacıyla meclise girmiş ve geç de olsa Atatürk'ün bu dileğini yerine getirmiştir¹.

Milli Mücadele'nin temeline iman harcını koyan Müftü Ahmet Hulusi Efendi, zaferden sonra TBMM tarafından anılmıştır. 21 Ocak 1924 tarihinde Meclisin 87. Birleşiminde ve Fethi Bey (Okyar) Başkanlığında yapılan toplantıda; Denizli Milletvekilleri Yusuf Başkaya ve Necip Ali Küçüka Beylerin verdiği yasa teklifi görüşülmüştür. Görüşme sonrasında, "İzmir'in işgali üzerine vatan ve memleketi müdafaa maksadıyla teşekkül eden Heyet-i Milliye'nin rüesa ve azalarına (başkan ve üyelerine) İstiklal Madalyası" verilmesi kabul edilmiştir². Bu yasa uyarınca Müftü Ahmet Hulusi Efendi, "Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası" ile onurlandırılmıştır³.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi belirttiği gibi, zaferden sonra kendini ilme, asli görevi olan müftülük hizmetlerine verdi. Zümer suresinin 9. ayetinde belirtilen "*Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu*" hükmü uyarınca çevresini aydınlatmak için çabaladı. Vaazlarında insanların barış içinde yaşaması gerektiğini, bu hususun Allah'ın emri olduğunu herkes ile paylaştı. "Darginları

1 Fikret Müftüler, "Aile büyüğümüz Müftü Ahmet Hulusi Efendi", **Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu (24, 25, 26 Haziran 1992-Denizli) Bildirileri**, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli, 2010, s. 156.

2 K. Şahin, **agm.**, s. 109-110.

3 DİB, D.: 1923-1290.

barıştırdı, kurulacak yeni yuvalara ön ayak oldu.” Ayrıca halkın kendisinden beklediği her hizmete koşuyordu. Milli bayramlarda evini ve faytonunu bayraklarla donattığı gibi “İstikal Madalyası”nı da gururla göğsüne takardı. Gördüklerine “*Bu güzel günlerin değerini bilin, Allah hiçbir milleti devletsiz, başsız bırakmasın*” diye öğüt verir dua ederdi. 1931 güz aylarında rahatsızlandı. Artık o, yaşlanmış ve çökmüştü. Onun için gün akşam olmak üzereydi. Artık yolun sonuna geldiğinin de farkında gibiydi. Gördüğü herkesle helalleşiyor geceler boyu sürekli okuyordu. 21 Kasım 1931 günü bu millî kahraman aramızdan ayrıldı. Veli Aykar’ın da belirttiği gibi şimdi Denizli Bayramyeri meydanında sade anıtıyla, geleni geçeni selamlamaktadır.¹

Engelleme girişimlerine, tehditlere rağmen Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Milli Mücadele’de çok önemli hizmetlerde bulunmuştur. Daha işin başında Ahmet Hulusi Efendi, 15 Mayıs günkü mitingde halka “*Fetva veriyorum. İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması farz-ı ayndır*” dediği vakit, Denizlililer onun etrafında hemen birleşmişlerdi. Halkla bütünleşen Ahmet Hulusi Efendi, metinde de belirtildiği gibi, daha sonraki günlerde başarılı hizmetlerde bulunmuştur.

57. Tümen Komutanı Albay M. Şefik Aker, Müftü Efendi’nin bu hizmetlerinden, “Nazilli’nin düşman istilasına uğramasından sonra ileri gidememesi ve hatta bu kasabayı bir müddet tahliye etmesi Ahmet Hulusi Efendi’nin gayret ve rehberliği ile başlayan millî harekâtın kuvvete inkılap ederek, ileri harekete geçmesi ile mümkün olabildi²” diyerek takdirle söz etmektedir.

Ahmet Hulusi Efendi, Dürriyade Abdullah’ın Fetvasına karşı, Anadolu Uleması tarafından hazırlanan fetvayı Nisan 1920’de imzalayarak³, 15 Mayıs 1919’da Denizli halkı için verdiği ilk cihat fetvasını, böylece bütün Türk milletine duyurmuş oluyordu. Bu yüzden, “*Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*” adlı eserin yazarı, Rahmi Apak’ın tespit ettiği dibi, “**Yalnız Denizlililer değil, bütün Türk Milleti Ahmet Hulusi Efendi ile iftihar edecektir⁴.**”

1 V. Aykar, **age.**, s. 309.

2 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin...**, s. 61.

3 Anadolu Uleması tarafından hazırlanan fetvayı Ahmet Hulusi Efendi, 155 Müftü ve Müderris arasında dördüncü sırada imzalamıştır.

4 R. Apak, **age.**, s. 90; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 129.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ MERKEZİNDE MÜFTÜ AHMET HULUSİ DIŞINDAKİ DİN ADAMLARI VE HİZMETLERİ

I. MÜFTÜLER VE MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

A. MUSTAFA KAZIM MÜFTÜLER (MÜFTÜZADE MUSTAFA KAZIM EFENDİ)

Müftü Mustafa Kazım Efendi, 1883'te Denizli'de doğdu. Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin ağabeyi Denizli Müftüsü Mehmet Tahir Efendi'nin dört çocuğunun en büyüğüdür. Annesi Denizli eşrafından "Karamil"lerin kızı Ayşe hanımdır. İlköğrenimi sonrasında Denizli Kayalık Mahallesiindeki Müftüler Medresesine devam etti. Bu medresedeki öğrenimini tamamladıktan sonra, yükseköğrenimi için İstanbul'a gitti. Burada Fatih Medresesine bir süre devam etti. Ancak sağlık durumu nedeniyle Denizli'ye dönmek zorunda kalmıştır¹.

1 Teşrin-i Sani 1337/1921 (1 Kasım 1921) tarihinde müderris olarak tayin edilmiştir. Ancak onun müderrislik görevi, medreselerin kapatılması üzerine son bulduğundan; 1 Kanun-i Evvel 1340/1924 (1 Aralık 1924) tarihinde vaiz olarak atanmıştır. Bu arada öğrenimini de sürdüren Mustafa

¹ DİB Arş., D.: 1923-1602; M.Ş. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 187.

Kazım Efendi, 1924 tarihinde de icazetname almayı başarmıştır. Böylece yükseköğrenimini de tamamlayan Mustafa Kazım Efendi, amcası Ahmet Hulusi Efendi'nin ölümü üzerine 28 Aralık 1931 tarihinde Denizli Müftülüğüne tayin edilmiştir. Müftülük görevini vefat ettiği 11.12.1943 tarihine kadar devam ettirmiştir¹.

Milli Mücadele'de milli direniş yanında yer aldı. Amcası Müftü Ahmet Hulusi Efendi başkanlığında 29 Mayıs 1919 tarihinde kurulan Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucuları arasında yerini almıştır.² Daha sonra bu cemiyetin lağvı ile kurulan ve 6 şubeden oluşan³ “*Denizli Heyeti Milliyesi*”nin mali işlerle iştigal eden 1. Şubesinin Başkanlığına getirilmiştir. Bu şube iâşe ve maliye bölümlerinden meydana gelmekte olup, şube müdürü ve üyeler her türlü maddeleri celp ve depolama ile toplama, gerektiğinde Ulaştırma Şubesi aracılığı ile bu maddelerin cepheye gönderilmesini sağlamak görevini yaptı⁴.

Müftü Mustafa Kazım Efendi, Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı, TBMM'nin 15 Şubat 1926'da yapılan birinci toplantısında “*Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası*” ile onurlandırılmıştır.⁵

Şükrü Tekin Kaptan'nın da belirttiği gibi, Mustafa Kazım Efendi “orta boylu, sakallı, genelde güler yüzlü... Mesai dışında Kayalık Camii karşı-sındaki iki odalı yerinde misafirlerini kabul eder, dıştan gelen misafirlerini burada ağırlayıp gerektiğinde yatırır. Dayısı Karamilzade Hacı Salih Efendiden öğrendiği saat ayarı işi ile uğraşır, güneşe göre işaretli, tahtadan saat ayarını yapardı. “Kızılhisarlı oğlu Hasan Efendinin (Hasan Bilgin) kızı Hatice Afife hanımla evlenmiştir. Adı geçenin iki oğlu (Tahir ve Hasan Mahir Müftüler) ve iki kızı (Melahat Soylu, Nezahat...) vardı”⁶.

Mustafa Kazım Efendi MÜFTÜLER soyadını almış olup, Müftü iken 11 Şubat 1943 tarihinde vefat etmiştir.⁷

1 **DİB Arş.**, D.: 1923-1602; M.Ş. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 188.

2 T. Toker, **age.**, s. 34.

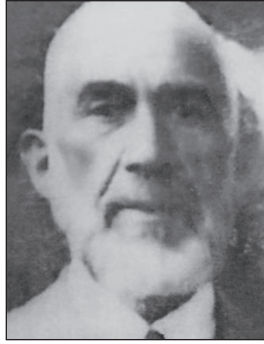
3 Bu şubeler için bk. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 94.

4 M.Ş. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 188.

5 **DİB Arş.**, D.: 1923-1602

6 L. Müftüler, **age.**, s. 11; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 94; M. Ş. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 188.

7 **DİB Arş.**, D.: 1959-0126

B. ALİ OSMAN SONGÜR (ÖĞRETMEN-MÜFTÜ ALİ OSMAN EFENDİ)

1887 yılında Isparta-Yalvaç ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Yalvaç'ta tamamladı. Bu arada 12 yaşında hıfzını tamamlayarak hafız oldu. Adı geçen ilköğrenimi sonrasında İstanbul medreselerinde 5 yıl süreyle öğrenim gördü. Burada tasavvuf, ilahiyat, edebiyat, Arapça ve Farsça üzerine öğrenimini tamamlayarak, icazetnamesini aldı. Yükseköğrenimi sonrasında Bilecik Lisesi'ne din dersi ve Arapça öğretmeni olarak atandı. Bu arada Bilecik Lisesi'ndeki öğretmenliği esnasında arkadaşı olan Fransızca öğretmeninden Fransızca öğrendi. Ali Osman Efendi, ikinci memuriyet yeri olarak, Denizli Lisesi'ne tayin edildi. Anılan lisede Türkiye genelinde seçkin öğrenciler yetiştirmiştir.¹

1924 yılında medreseler kapatıldığından, okutmakta olduğu din ve Arapça dersleri de kaldırılmıştır. Bu yüzden Ali Osman Efendi memuriyetini aynı okulun idari kısmında memur olarak sürdürmüş ve bu memuriyeti Denizli Müftüsü olarak atandığı 1944 yılına kadar devam etmiştir. 11.02.1943 yılında Müftü Mustafa Kazım Efendi (Müftüler)'nin vefat etmesi üzerine Denizli Müftülüğü için Ankara'da açılan sınava girmiş ve başarılı olmuştur. Ancak onun Denizli Müftülüğüne atanması bir süre gecikmiştir. Sebebi ise, Diyanet İşleri Başkanlığı onu Din İşleri Yüksek Kurul Üyeliğine atamak istemiştir. Başkanlık bu konuda bir hayli uğraşmış ise de ailevi nedenlerden dolayı o, bu görevi kabul etmemiştir.²

1 **DİB Arş.**, D.: 1959-0126; Hikmet Kutlu, "Müftü Ahmet Hulusi Efendi ve Denizli İl Müftüleri", **Milli Mücadele'de Denizli ve Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu** (24-25 Haziran 1992) Bildirileri, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli, 2010, s. 99.

2 **DİB Arş.**, D.: 1959- 0126

Adı geçen Denizli Müftülüğünü tercih etmiş ve bu görevine 3 Mart 1944 tarihinde başlamış ve bu görevi vefatına kadar sürdürmüştür.¹ Soyadı kanunuyla birlikte “SONGÜR” soyadını alan Ali Osman Efendi’nin Milli Mücadele’de önemli hizmetleri olmuştur. Halkın Milli Mücadele lehinde aydınlatılmasında ve Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluş ve faaliyetlerinde bulunmuştur.²

Yunanlılar, 22 Haziran 1920’de Aydın’dan toplu bir saldırıya geçtiler. Köşk Cephesi zorlu bir çarpışma sonunda düştü. Yunanlılar 30 Haziran’da Nazilli’ye girdiler. Kuva-yı Milliye ise, Sarayköy’e çekilmek zorunda kaldı. Bu üzücü gelişme ile birlikte kentte kargaşa ve panik başladı. İşgal altına giren köy ve kasabalardan Denizli’ye doğru akın halindeki göçler, bu paniği daha da arttırdı. Denizli halkından birçoğu canları derdine düşerek, Tavas, Acıpayam, Burdur ve Antalya’ya göç etmeye başladıkları sırada, Müftü Ahmet Hulusi Efendi yine kürsüdedir. Onun 1 Temmuz 1920 günü Delikliçinar Meydanı’nda düzenlenen mitingde halkı heyecanlandırıcı konuşmaları üzerine 115 gönüllünün katılımıyla “*Milli İntikam Bölüğü*” adı altında bir müfreze kuruldu. Bu müfrezede Buldanlı Teğmen Kızılağaoğlu Şükrü (Kızılöz), Denizlili Teğmen Halil İbrahimioğlu Teğmen Rüştü, Teğmen Şerif Alioğlu Teğmen Şükrü, Kadiroğlu Teğmen İsmail gibi yedek subayların bulunmasına rağmen, Milli İntikam Bölüğü’nün Komutanlığına Müftü A. Osman Efendi getirilmiştir³. Bu bölük Müftü Ali Osman Efendi komutasında cepheye ulaşmak üzere Buldan’a doğru yola çıkarılmıştır. Ayrıca Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Demirci Mehmet Efe’ye bir de telgraf göndermiştir. Müftü Ahmet Hulusi Efendi bu telgrafında; Müftü Ali Osman Efendi’nin “efradın kuvve-i maneviyelerinin takviyesi için iman-ı nasıf olarak (Nazilli’ye) gönderilmiş olduğundan” söz etmektedir⁴.

Denizli Müftüsü iken, 12 Ağustos 1967 tarihinde vefat etmiştir. Adı geçen evli olup yukarıda belirtildiği gibi SONGÜR soyadını almıştır.⁵

1 **DİB Arş.**, D.: 1959-0126

2 T. Toker, **age.**, s. 36.

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 109; O. Zeki Avrallıoğlu, **age.**, s. 105.

4 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, gös. yer.

5 **DİB Arş.**, D.: 1959- 0126

II. DİĞER DİN ADAMLARI VE MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

A. ALİ AKBULUT (ALİZADE ALİ EFENDİ HOCA)

Milli Mücadele yıllarında Denizli merkezine bağlı Honaz'da¹ 1874 yılında doğmuştur. Babası Honaz eşrafından ve tanınmış hocalarından Ali Efendi'dir. "Yusuf Hocalar" diye anılırlar. İlköğrenimi sonrası bir süre babasının Honaz'da bulunan medresesine devam etmiştir. Daha sonra Çal-Süller kasabasındaki medresede uzun süre öğrenim görmüştür. Fıkıh ve Feraiz alanında yetkin bir hoca olarak icazetnamesini almıştır. Bu şekilde öğrenimini tamamlayan Ali Efendi, öğrenim gördüğü medreseye "Müderris" olarak atanmıştır. Buradaki müderrisliği döneminde yetiştirdiği öğrenci sayısı 250'ye ulaşmıştır.²

İzmir'in işgali üzerine Honaz'a dönen Müderris Ali Efendi, 1919 yılında aynı yer Merkez Çarşı Camii (Yeni Camii) imam-hatipliğine tayin edilmiştir. Kasım 1938'de vuku bulan vefatına kadar 40 yıl imam-hatiplik görevinde bulunmuştur. Burada Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ile tanışmış ve bu vesile ile Kuva-yı Milliye teşkilatına katılmıştır. Ayrıca o, Honaz'da Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti ile Kuva-yı Milliye (Heyeti Milliye) teşkilatının kurucuları arasında da bulunmuştur. Müderris Ali Efendi fiilen cephede bulunmamıştır. Ancak bununla birlikte Milli Mücadele'de önemli hizmetlerde bulunmuş bir din adamıdır.

Adı geçen Honaz çevresinden gönüllülerin toplanması, bunların cepheye sevk edilmeleri, iâşe ve ibatelerin temini, silah ve cephane tedariki gibi vatan savunmasında hayati önemi haiz işleri savaşın sonuna kadar sürdürmüştür. Bu konuda Demirci Mehmet ve Köpekçi Nuri Efelerle yakın bir ilişki içinde bulunmuş, onlarla birlikte çalışmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile de yakın temas sağlamıştır. Bu arada Müderris Ali Efendi, 19-24 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılan II. Nazilli Kongresine Denizli temsilcisi olarak katılmıştır. Kuva-yı Milliye teşkilatına Başkanlık etmiş, aynı zamanda da Denizli Heyet-i Milliyesi ile birlikte çalışmıştır.³

Zaferden sonra da Honaz Çarşı Camii imam-hatipliği görevine devam etmiştir. Başarılı imam-hatipliğinin yanı sıra; halk arasındaki arazi, miras,

¹ Honaz 1987'de ilçe olmuştur.

² Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 9.

³ Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 9-10.

evlenme, boşanma gibi ihtilafları da çok kez çözüme kavuşturmuştur. Fe-raiz ve Fıkıh bilgini Ali Efendi Hocayı, Honaz halkı; akıl danışılan, rehber ve önder bir insan olarak görmüştür. O, halkın sevdiği, hürmet ettiği, iyilik sahibi ve konukseverliği ile de tanınan bir hocadır.

Ali Akbulut iki evli olup, ilk evliliğini Honaz eşraflarından Kürdalların kızı Hayriye hanımla, ikinci evliliğini de Burdur Yeşilova ilçesinin Bedirli köyünden, Bodurların kızı Arife hanımla yapmıştır. Müderris Ali Efendi 4 oğlan (İzzet, Tahir, Hamdi, Hüseyin Akbulut) ve 4 kız (Sabriye Şen, Habibe Acatay, Mürüvvet Özülke, Emine Kıvrak) babasıdır. Kasım 1938’de imam-hatiplik görevini sürdürmekte iken vefat etmiştir. Cenazesi Honaz eski mezarlığına defnedilmiştir¹. Soyadı kanunu ile birlikte AKBULUT soyadını almıştır.

B. AHMET TAHİR BERKAY (MANASTIRLIZADE TEĞMEN AHMET TAHİR EFENDİ)

Denizli-Manastır köyünde 1303 (1887)’de doğdu. Babası köyün ileri gelenlerinden ve Ketebeliler sülalesinden Mehmet Bey’dir. İlk ve orta öğrenimini Denizli medreselerinde tamamladı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girerek son sınıfa kadar okuyabildi. Çünkü Birinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla askere alındı ve Kafkasya cephesinde çarpışmalara katıldı. Savaşın sona ermesi üzerine Denizli’ye dönerek Debbağlık ve ticaretle iştigal etti.² İzmir’in işgali üzerine, Milli Mücadele’ye katıldı. Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından gönderildiği Afyon, Dinar, Isparta ve Burdur’dan temin edilen top, tüfek ve cephaneyi teslim alarak 10 Temmuz 1919 tarihinde Denizli’ye getirdi.³

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 10.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 49.

3 S. Aydın, **age.**, s. 199.

Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin "*Heyet-i Milliye*" olarak adının değişmesi üzerine bu cemiyette görev aldı ve 6 şubeden oluşan bu cemiyetin "*Uyarı ve Haberleşme*" ile ilgili 2. şubesinde üye sıfatıyla pek çok hizmette bulundu. 6 Haziran 1919'da "İhtiyat Zabıtların"den oluşturulan savaş grubuna gönüllü olarak yazılmıştır. Bilfiil çarpışmalara katılan A. Tahir Berkay, savaş sonuna kadar çeşitli cephelerde Teğmen rütbesiyle savaşmıştır¹.

Ayrıca Adı geçen, Ege direnişini birleştirmek amacıyla 16-25 Ağustos 1919 tarihlerinde toplanan Alaşehir kongresine Denizli temsilcisi olarak katıldı.²

Zaferden sonra, 27 Nisan 1927 tarihinde Denizli'de kurulan Denizli İktisat Bankası'nın kurucuları arasında yer aldı. A. Tahir Berkay, 1935-1936 yıllarında İtalyanların Habeşistan'a askeri çıkarmada bulunmaları üzerine, Türkiye'de de İtalyan saldırganlığı endişesiyle Atatürk'ün emriyle, 50.000 kişilik bir askeri birlik vücuda getirilmiş, bu birliğin sevki ve ihtiyaçlarının temini için nakliye kolları oluşturulmuştu. O, Denizli şubesinin başına Vali Ekrem Ergür tarafından görevlendirildi.³

3 Nisan 1939 - 8 Mart 1943 tarihleri arasında bir dönem Denizli milletvekilliği de yapan A. Tahir Berkay, milletvekilliği sonrasında tekrar Debbağlıkla iştigal etti. Bu arada Şemsi Terakki A.Ş.'nin uzun süre müdürlüğünü de yaptı.

25 Haziran 1975'te Denizli'de vefat eden A.Tahir Berkay evli olup 4 çocuk (Melehat Çeltik, Orhan, Faik, Kemal Berkay) babasıydı. Kabri Denizli İlbadı mezarlığındadır.⁴

Adı geçen şair ruhlu ve tasavvuf meraklısı olup dini, ilmi ve toplumsal konularda şiirler yazmıştır. Bu şiirlerinden bir örnek olarak Peygamberimiz Hz. Muhammet Mustafa Aleyhisselam'ın hayatını konu alan "*Fahri Alem*" şiirini sunuyoruz⁵:

Mektep yüzü görmedin medreseye gitmedin
Hakkı buldun tıfıl iken, putlara baş eğmedin

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 50.

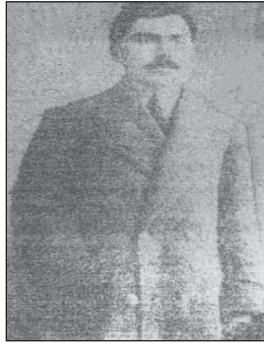
2 V. Akın, **age.**, s. 73; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, gös. yer.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, gös. yer.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, gös. yer.

5 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 51.

Vahyi Huda mektebin, kalbi pakın defterin
Hakkı ila eyleyip, batıla yer vermedin
İnsanlara ilk sözün tevhide davet idi
Allah birdir, inanın deyip başka demedin
Gösterdin sen doğru yol, hayat verdin aleme
Şirki kazıdın kökünden, putları serdin yere
Seni Allah yolladı, kendi başına gelmedin
Ey ahlakı bütün, topladın sen nefsinde
Kötülüğe kötülük etmedin, hiç ömründe
Taşa tuttu kafirler, karşı koydun sabr ile
Diledin hep hidayet kahrolsunlar demedin
Ekli şürebünde hemen, savm iftar bir idi
Taş bağlayıp midene, karnım açtır demedin
Bir ihtiyaç sahibi gelip senden dilese
Neyin varsa verirdin, Allah vere demedin
Giyinmede adetin, tevazunun timsali
Temiz olsun mutlaka yırtık yamalı demedin
İkmal edip hak dini, azim oldun ukbaya
Bütün ömrün boyunca rahat yüzü görmedin.

C. MEHMET ŞÜKRÜ BEY (DALAMANLIZADE MEHMET ŞÜKRÜ)

Mehmet Şükrü Bey 1296 (1880)'de Denizli'de doğdu. Dalaman'dan öğretmen olarak önce Tavas'a sonra da Denizli'ye gelip yerleşen İsmail Efendi'nin torunudur. Denizli medreselerinde ilk ve orta (Rüştiye) öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine kayıt oldu. Bu fakülteden mezuniyeti sonrasında, Balkan ve Birinci Dünya Sa-

vaşlarına katıldı. Birinci Dünya Savaşında İngilizlere esir düşerek Mısır'a gönderildi.¹

Esaretten sonra, Denizli'ye döndü ancak emperyalistler bu kez Anadolu'ya hücum etmişlerdi. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile birlikte Milli Mücadele'ye katıldı. Müftü Ahmet Hulusi Başkanlığında kurulan Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu dönemde, Tavas'ta Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kuruluşu için görevlendirildi. Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin 12 Temmuz 1919'da Heyet-i Milliye adıyla yeniden teşkilatlanmasında aktif görev aldı. Cemiyetin 2. şubesi olan *"İstihbarat ve Propaganda"* işlerini yürütmek üzere sorumlu müdür olarak görev yaptı.²

4 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi'ne katılan Denizli temsilcilerinden birisi olan Mehmet Şükrü Bey, Denizli heyeti ile Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildi. Kabul esnasında heyet olarak, Mustafa Kemal Paşa'yı Aydın Cephesi ve Yunanlılar hakkında bilgilendirdiler. M. Kemal Paşa da, *"İstanbul'da, şurada, burada mitingler yapıldı. Devletlere Yunan işgali protesto edildi. Fakat sizin Aydın Kuva-yı Milliye, cephesinde patlattığınız silahların sesleri Versay sarayını çınlattı. Bu hareketinizle vatan ve memlekete iyi hizmetler yaptınız. Sizleri tebrik ederim"* demiştir.³

Mehmet Şükrü Bey, "Denizli Olayı"nın meydana gelmesinde rolü olduğu gerekçesiyle 9 Temmuz 1920 tarihinde ağabeyi Ahmet Bey ile birlikte, Demirci Mehmet Efe'nin kızanları tarafından öldürülmüştür. Cenazesi Denizli İlbadı mezarlığına defnedilmiştir.⁴

D. ESAT EFENDİ (MÜDERRİS GERELİZADE HOCA ESAT EFENDİ)

Müderris Hoca Esad Efendi, 1269/1853'te Denizli'de doğmuştur. Babası "Kerimbey" oğullarından olup, Sarayköy ilçesinden gelerek Denizli'ye yerleşen Hacı Hüseyin Efendi'dir. İlköğrenimi sonrasında, babasının medresesine devam etmiştir. Burada aldığı iyi eğitimle, dini bilgilerle kendini yetiştirmiştir. Şimdiki Sosyal Sigortalar binasının (Delikliçınar'daki Emek İş Hanı-Belediye Sanat Merkezinin bulunduğu bina) olduğu yerde kendi

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 52.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 93-94

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 102.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 53.

adını taşıyan “Esat Efendi” Medresesi’nde ölümüne kadar uzun yıllar kayın pederi Çal-İsabeyli Müderris Mehmet Efendi ile birlikte müderrislik yapmıştır. Pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Babasının ölümü üzerine, halkın isteği ile aynı medresenin Baş Müderrisliğine getirilmiştir¹.

Müftüler Medresesinde de Müderrislik yapan Hoca Esat Efendi, İzmir’in 15 Mayıs 1919 tarihinde işgali üzerine, Kuva-yı Miliye’ye katılmıştır. Bu arada Denizli Heyet-i Milliye’sinde irşat (Aydınlanma) ve Nasihat (Öğüt) heyetinde görev almıştır. “Bu heyet çevreyi dolaşıyor, milli mücadelelenin meşruiyet ve namus meselesini açıklayarak kurallar buluyor, bunların en ücra köylere kadar gönderilmelerini sağlıyordu. Bu amaçla Müderris Esat Efendi, 25 Aralık 1919 tarihinde halkı irşat etmek ve cephelere yardım sağlamak için Kızılhisarlı oğlu Tevfik Efendi ile birlikte, Denizli Heyeti Milliyesi’nce Burdur, Antalya, Dinar ve Sandıklı’ya Nasihat Heyeti olarak gönderilmiştir².

Yunanlıların Denizli’ye girmeleri halinde, Denizli’yi Yunanlılara terk etmektense, İtalyanların mahiyetine girmenin daha iyi olacağını savunanlardandır³. Yunanlılar 30 Haziran 1920’de Nazilli’ye girmeleri üzerine, Kuva-yı Milliye Sarayköy’e çekilmek zorunda kalmıştı. Bu acı gelişme ile birlikte kentte kargaşa ve panik başladı. İşgal altına giren köy ve kasabalardan Denizli’ye doğru akın halindeki göçler, bu paniği daha da arttırdı. Denizli halkından birçoğu canları derdine düşerek, Tavas, Acıpayam, Burdur ve Antalya’ya göç etmeye başlamışlardır. İşte bu esnada oluşturulan “Denizli’den Hicret Etmeyeceklerin Hukukunu Muhafaza Cemiyeti”nin kurucuları arasında bulunmuş ve 8 kişilik yönetim kurulunda görev almıştır.

Denizli Vakası öncesinde Sökeli Ali Efe’ye, Gıyasi Efendi ile birlikte giderek, Rumların Denizli’den taşınması işinden vazgeçilmesini istemiştir. Zira o, Yunanlıların Denizli’ye gelmeleri halinde zulüm yapacakları endişesini taşıyanlardandır. Demirci’nin kızanlarından Sökeli Ali Efe ile Kara Mustafa Efelerin öldürülmeleri ile başlayan “Denizli Olayı”nda, Mehmet Efe’nin kızanlarının sağa sola mermi attıklarını görmüştür. Bunun üzerine, “Bu mermileri israf etmekten utanmıyor musunuz, bunları düşmana kullanmanız daha iyi olur” diye söylemesine kızarak, “Sen hala nasihat mı ediyor-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 102.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 102; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 89.

3 Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân**, May Yay., C. 7, İstanbul, 1967, s. 270.

sun?" diyen çete üyeleri tarafından medresenin avlusundaki caminin şadırvanında abdest alırken, 8 Temmuz 1920 tarihinde vurularak öldürülmüştür.

Evli olup, 3 çocuğu olan Gerelizade Hoca Esat Efendi, halk içinde sevilip, sayılan, ilim irfan sahibi bir kişiydi. Ölümüne kadar yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Kabri Denizli İlbadı mezarlığındadır¹.

E. HACI TEVFİK EFENDİ (BİLGE)

1277 (1861)'de Denizli Atalar Mahallesi'nde doğdu. Babası Denizli eşrafından Salih Efendidir. "Hacı Fakılar" diye tanınırlar. Öğrenimini Denizli medreselerinde tamamladı. Sayılıp, sevilen, olgun ve bilgili bir kişi olması sebebiyle, 1900 yılında Denizli Belediye Başkanı olarak seçildi. Adı geçen, 15 sene aralıksız Denizli Belediye Başkanlığını yürüttü. Belediye başkanı olarak; "1906 yılında şimdiki Atatürk Bulvarı (Eski Enver Paşa Caddesi)'nin o zaman ki haliyle stabilizesini ve Arnavut kaldırımını, Saltak caddesinin istismakını yapmıştır. Belediye Başkanlığı esnasında yaptığı bu hizmetlerinden dolayı "çıkamaz sokakları çıkaran yolları açan ilk reis" unvanı verilmiştir. Denizli Mutasarrıflık binasını yaptırmış bugünkü Kaleiçi duvarlarındaki ahşap binaların yapımını sağlamış, caddelere kavak ağaçları diktirmiş, Kaleiçi planını çizdirip yollarını açtırmıştır."²

17-19 Mart 1919 tarihlerinde İzmir vali ve kumandanı Nurettin Paşa'nın Başkanlığında İzmir'de toplanan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti kongresine, Denizli'yi temsilen Müftü Ahmet Hulusi ile birlikte katıldı. Bu kongrenin Başkan Vekilliğine seçildi.³

Denizli'de kurulan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında yer aldı.⁴ Yunanlıların ileri hareketleri sonucu, Denizli'nin de işgal edileceği endişesi ile Yunan barabarlığına Denizli'yi terk etmektense şehrin akıbetine İtalyan Kumandanı'nın nazarını çekmeyi savundu. Bunun üzerine kurulan "Denizli'den Hicret etmeyeceklerin Hukukunu Muhafaza Cemiyeti'nin 8 kişilik kurucu ve üyeleri arasında yer aldı.⁵

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 102-103.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 63. Ayrıca bk. **Denizli Belediyesi Albümü**, 1980-1983.

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 75; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 63.

4 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 93.

5 bk. H. İ. Dinamo, **age.**, s. 267.

8 Temmuz 1920 tarihinde meydana gelen “Denizli Vakası” nedeniyle, Demirci Mehmet Efe’nin ölüm listesine girdi. Ancak daha sonra öldürül-mekten kurtulmuştur. Kurtuluş savaşından sonra 1925 yılında yeniden ve 3. defa Denizli Belediye Başkanlığı görevine getirilen Salihzade Hacı Tevfik Efendi, 1929 yılında vefat etmiştir. Adı geçen evli olup, Fahri Ali Bilge (1883-2.01.1976) ve Nevzat Fikri Bey (?-16.07.1930)’in babasıdır.¹

Ailesi BİLGE soyadını almıştır.

F. HAFIZ MUSA EFENDİ (MUSTAFAZADE HAFIZ MUSA EFENDİ)

Denizli Bozkurt’a² bağlı Tutluca köyünde 1302 (1886)’da doğdu. Kö-yün ileri gelenlerinden Müderris ve İmam-Hatip “Köse Hoca” Mustafa Efendi’nin oğludur. İlköğrenimini köyünde yaptı. Bu arada babasında hıf-zını tamamladı. Daha sonra öğrenim için Uşak/Karahallı ilçesinin Karbasan köyüne gitti ve burada bulunan Karbasan Medresesi’ne kayıt oldu. Burada Tilavet, Arapça ile Feraiz dersleri aldı ve bu derslerden başarılı olarak “Mü-derrislik” payesi ile icazetnamesini (diploma) almıştır. Böylece yükseköğre-nimini tamamlayan Hafız Musa Efendi, köyüne döndü.³

Tutluca Köyü imam-hatiplik göreviyle birlikte, Müderris olarak çalıştı. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine, as-kere alındı. Çanakkale Muharebelerine katıldı. Savaşın bitmesiyle birlikte terhis edildi ve köyüne döndü.

İzmir’in işgali üzerine Dinar Askerlik Şubesinde tekrar askere çağrıldı. İstanbul Pendik’te bulunan Yedek Subay okuluna alınarak burada eğitim gördü. Eğitimi sonrasında Sarayköy’de kurulan Menderes Cephesine as-teğmen olarak atandı. Aydın-Köşk Cephesinde düşmana karşı vuruşmalara katıldı. Bu arada tabur, bölük ve müfreze komutanlıkları görevlerinde bulundu.⁴

Cephelerdeki cesaret, fedakarlık ve başarılarından dolayı, üsteğmenlik rütbesi tevcih edilen, sevk ve idaredeki tecrübe ve gayretlerinden ötürü de ödüllendirilen Hafız Musa Efendi, cephelerde fırsat oldukça askerlerimize

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 164.

2 1990 yılında ilçe olmuştur.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 103.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 103-104.

din dersleri verdi, ayrıca askere imam-hatiplik yapmıştır. Bölük Komutanı olarak savaşırken, üsteğmen rütbesinde şehit olmuştur.

Şehit olduğu Köşk yakınlarındaki “*Davilli Çiftliği*”ne defnedilen Hafız Musa Efendi, kendi köyünden Molla Hasan kızı Fadime ile ilk evliliğini yapmıştır. Bu hanımından Vesile adında bir kızı olmuştur. Adı geçen ikinci evliliğini de Kalender oğlu İbrahim’in kızı Dudu hanımla yapmıştır. Bu evliliğinden Hüsamettin (Şentürk) adında bir oğlu olmuştur. Ancak oğlunun doğumunu şehadeti sebebiyle görememiştir. Oğlu Hüsamettin ŞENTÜRK soyadını almıştır.¹

G. ALİ EGE (KARCILI KÜÇÜK ALİ MOLLA)²

Denizli merkezine bağlı Kadılar köyünde 1855’te doğmuştur. Küçük Ali Molla diye ünlenmiştir. İlköğrenimi sonrası, Denizli medreselerinde öğrenim görmüştür. Ali Molla, İzmir’in işgali üzerine Milli Mücadele’ye katılmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı’nda Milis, Akıncı Kollar Komutanlığı görevini üstlenmiş ve ayrıca jandarma sınıfına mensup olduğundan, eşkiya takibi ile de görevlendirilmiştir.³

Adı geçen çevresinde güler yüzlü, dargınları barıştıran herkesin yardımına koşan mert, cesur ve iyi bir kişi olarak tanınmıştır. Herhangi bir işle meşgul olmayan Müderris Ali Molla, babasından Kadılar ve Kumkısık köylerinde kalan geniş tarlaların gelirleri ile geçimini sağlamıştır. Ayrıca Kumkısık köyünün de kurucusudur.⁴

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 104.

2 Ali Ege Milis Kıyafetiyle (16 Mayıs 1335/1919 Denizli)

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 108

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

Av. İsmail Ege'nin babası olan Küçük Ali Molla, 20 Nisan 1950'de vefat etmiştir. Cenazesi Denizli İlbadi mezarlığına defnedilmiştir. Kabrinin baş mezar taşında; "İstiklal Savaşı'nın Milis Akıncı Kollar Komutanı, Kumkısıkköyün kurucusu, Kadılar köylü, Küçük Ali Molla Ali Ege 1885 / 20.4.1950" yazılıdır¹. Soyadı Kanunu ile EGE soyadını almıştır.²

H. MUSTAFA HAMAMCIOĞLU (HAMAMCIZADE ŞEYH MUSTAFA)

Şeyh Mustafa Efendi, 1293 (1877)'de Denizli'de doğmuştur. Babası merhum Hamamcızade Hafız M. Ali Efendi'dir. Öğrenimini Denizli medreselerinde tamamlamıştır.³ 29 Mayıs 1919 tarihinde kurulan Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı⁴. Denizli'de Milli Mücadele hareketinin öncülerinden olup, bir başkanlık ve 6 şubeden oluşan Denizli Heyeti Milliyesinde Veznedar ve Muhasip üye olarak faal görevler üstlendi.⁵

Zaferden sonra, ticaretle meşgul oldu. 27 Temmuz 1968'de vefat etti. Soyadı kanunu ile birlikte HAMAMCIOĞLU soyadını almıştır.⁶

I. MEHMET HELVACIOĞLU (HELVACIZADE MEHMET BEY)

1896'da Denizli'de doğdu. Medrese eğitimi gören Mehmet Bey, İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadele'ye katıldı. Denizli Heyet-i Milliye'since gönüllülere silah ve cephane sağlamak için, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin oğlu, Fevzi Müftüler ve Tevfik Kızılhisarlıoğlu ile birlikte Isparta ve Eğirdir'e gönderildi. 6-9 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen I. Nazilli Kongresine Denizli temsilcisi olarak katıldı.⁷

Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde üstün hizmetleri bulunan Mehmet Bey, 1968'de trafik kazasında vefat etmiştir.⁸

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 135.

4 T. Toker, **age.**, s. 35.

5 N. Köstüklü, **age.**, s. 66.

6 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 135.

7 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 135.

8 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 136.

İ. SALİH HIZIR (HIZIR SALİH AĞA)

Denizli merkez Değirmenönü mahallesinde 1302 (1886)'da doğdu. Dini bilgilerle mücehhez kültürlü bir aileye mensuptur. Medresede öğrenimini tamamladı. Bir süre bağırsaktan giriş yapmakla serbest ticari faaliyette bulundu. Hızır Salih Ağa olarak ünlenmiştir.¹

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgali üzerine, Milli Mücadele'ye katıldı. Kuva-yı Milliye'de hizmet almak ve aldığı hizmetleri dini ve milli görevleri yapacağına dair Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ederek" göreve başladı. İlk iş olarak, iş bölümünde Dervişler ve Bakkalların teşvik ve aydınlatılmalarını sağladı, halkın milli ve manevi duygularını yükselterek, vatan müdafaasına iştiraklerini temin etti. Bu görevine zafere kadar cephelelerde ve halk içinde devam etti. Hızır Salih Ağa, Milli Mücadele sonrası asıl mesleği "Bağırsakçılık" işine tekrar dönerek, bu ticareti Denizli haricinde de sürdürdü. Bir süre hamam işletmeciliği de yapmıştır. 14 Ağustos 1959 tarihinde vefat eden Salih Hızır'ın kabri, İlbadî mezarlığındadır. Adı geçenin kabrinin baş mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır.²

Veçhi yare duş olan
Alemde seyrân istemez
Canını canana teslim eyleyen
Can istemez
Bu misafirhanenin faniliği
Fehmeyleyen hanei kalbinde
Haktan gayrı mihman istemez
İcrü avazı erdi
Mürgü cam şemine
Bi karar oldum anın için
Gayrı handan istemez
Mücerret oldu, İbrahim bugün
Canını didara veren
Gayrı candan istemez

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 136.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

J. MUSTAFA KARCILI (MOLLA MUSTAFA)

Molla Mustafa 1301 (1885)'te Denizli'de doğdu. "Karcıoğlu" lakabı ile tanınır. Öğrenimini Denizli medreselerinde yapmıştır. Milli Mücadele'de jandarma sınıfında Müfreze Komutanlığı ve 4. Ordu'da Levazım Amirliği görevlerinde bulunmuştur. Başarılı hizmetleri sebebiyle "Yüzbaşı" rütbesine terfi ettirilmiştir. Zaferden sonra, ticari faaliyetlerde bulunmuştur.

Halk tarafından sevilip sayılan Mustafa Bey, Karcı Belediyesi'nin İlk Belediye Başkanı olmuştur. Adı geçen evli olup 4 kız (Kerime, Kübra, Kerimhan, Sabiha) ve 2 oğlan (Hüseyin ve Mehmet Karcılı) babasıdır. Aslen Kadılar köyünden olan Karcılı Mustafa, 20 Aralık 1951'de vefat etmiştir. Kabri Denizli İlbadı mezarlığındadır. KARCILI soyadını almıştır.¹

K. TEVFIK KIZILHISARLIOĞLU (KIZILHISARLIOĞLU TEVFIK)

Milli Mücadele yıllarında Acıpayam'ın bir kasabası iken, günümüzde ilçe olan Serinhisar'da 1313 (1897)'de doğdu. Kızılhisarlioğlu Müderris Hasan Efendi (Hasan Bilgin)'nin oğludur. İlk öğrenimi sonrası Kızılhisar Medresesinde öğrenimini tamamladı. Öğrenimi sonrası, Denizli'ye yerleşti.²

Milli harekâta ilk katılanlardandır.³ Milli Mücadele süresince Müftü Ahmet Hulusi Efendiyle birlikte vatanın savunmasında görev almıştır. Kuva-yı Milliye'nin ikmalı için Müftü Ahmet Hulusi tarafından, Isparta ve Eğirdir'e gönderilmiştir. 7 Temmuz 1919'da içerisinde Tevik Efendi'nin bulunduğu heyet, Denizli'den hareket etmiştir. Mehmet Helvacıoğlu, Lütfü Müftüler ve Tevfik Efendi'den oluşan heyet, belirtilen yerlere ziyaretlerinden bir hayli başarı ile Denizli'ye dönmüşlerdir. Onların temin ettikleri silah ve cephaneye, Denizli Kuva-yı Milliyesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.⁴

Şükrü Tekin Kaptan'ın "İri cüsseli, cesur, kırmızı çehreli, olgun, halkın sevgisini kazanmış, hoş sohbet bir kişiliği yanında oldukça sakin, hayırsever, bonkör ve misafirperver, iri göbekli" diye tanımladığı Tevfik Efendi 1963'te

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 153-154.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 162.

3 T. Toker, **age.**, s. 36.

4 S. Aydın, **age.**, s. 119; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 97-98.

Denizli’de vefat etmiştir. Mezarı İlbadi mezarlığındadır.¹ Adı geçen evli olup KIZILHİSARLIOĞLU soyadını almıştır.²

L. EMİN KURHAN (TAT OSMAN OĞLU EMİN EFENDİ)

Müderri Emin Efendi, Denizli’de doğmuştur. Babası Denizli’nin tanınmış ailelerinden Tat Osmanzade Hafız Osman Efendi’dir. İlköğrenimi sonrası, öğrenimini Denizli medreselerinde sürdürerek, müderrislik icazetnamesini almıştır. Ancak çok iyi öğrenim görmesine, sözü geçen bir bilgin hoca olmasına rağmen, devlette görev almamıştır. Serbest olarak çalışmıştır. Mali durumu oldukça iyi olan Müderri Emin Efendi, ayrıca Dereçiftlik Köyündeki “*Yaman Arık*” çiftliğinin de sahibiydi³.

Milli Mücadele’nin ilk günlerinde mili direnişe katılmış, milli hareket lehinde halkın aydınlatılmasında önderlik edenlerdendir. 29 Mayıs 1919 tarihinde Müftü Ahmet Hulusi Başkanlığında kurulan Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer almıştır. Adı geçen, Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti’nin Heyet-i Milliye adını alarak yeniden kuruluşunda yine kurucu üye olarak bulunmuştur. Bir başkanlık ve altı şubeden oluşan bu teşkilatın birinci şubesinde mali işlerle sorumlu üyesi olarak çalışmıştır⁴.

Din görevlisi olmamasına rağmen, başında sarıkla dolaşan, hayır ve hasanat sahibi, iyi niyetli bir hoca olan Emin Efendi, ömrünü bilimsel çalışmalara vakfetmiştir. Bu arada Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1924-1925 yılları arasında kısa bir süre Denizli Belediyesi Başkanlık görevini de yürütmüştür. Evli olup, iki oğul babasıdır. 24 Haziran 1953 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Denizli İlbadi mezarlığındadır. Soyadı kanunu ile birlikte KURHAN soyadını almıştır⁵.

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 162.

2 O babasının soyadını almayıp lakaplarını soyadı olarak seçmiştir. Babası Müderri Hasan Efendi “BİLGİN” soyadını almıştır. (bk. Hasan Bilgin)

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 175.

4 T. Toker, **age.**, s. 33-35; N. Köstüklü, **age.**, s. 66- 67; S. Aydın, **age.**, s. 75.

5 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 175.

M. MUSTAFA NAILİ KÜÇÜKA (AHMETZADE MUSTAFA NAILİ BEY)

Mustafa Naili 1299 (1883) yılında Denizli’de doğdu. Babası Denizli’nin tanınmış ailelerinden Küçükağazade Ahmet Bey’dir. Denizli medreselerindeki öğreniminden sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Hukuk öğrenimi sonrasında, Denizli’de 1907 yılında basın yayın hayatına başladı. 14 Şubat 1909 tarihinde “Hülâsa”, 1910 yılında da “Kahraman” adlı taş baskı gazeteleri çıkardı. İzmir’in işgaliyle birlikte Milli Mücadele’ye katıldı. Denizli Kuva-yı Milliye teşkilatının kurucuları arasında bulundu. 6 Haziran 1919 tarihinde Denizlili İhtiyat Zabitlerinden oluşturulan “Savaş Grubu”na katıldı.¹

Denizli Heyet-i Milliyesince 8 Temmuz 1919’da halkın feryadını ve işgal altındaki yerlerde Yunanlıların işlemekte olduğu cinayetleri İstanbul Hükümetine bildirmek üzere, Mustafa Naili (Küçükka) Bey’in başkanlığında bir heyet İstanbul’a gönderilmiştir. Bu heyet sadrazam ve diğer devlet bükükleri ile görüşmüşse de verimli bir sonuç alamamıştır. Bununla beraber heyet üyeleri İstanbul’daki Amerikan, İngiliz, İtalyan basın mensupları ile konuşmuş ve “işgalin durdurulması, zulme nihayet verilmesi için” onlardan “insaniyet namına neşriyatta bulunmalarını istemişlerdir” hatta İngiliz ve Amerikan gazetecileri heyete Yunan zulmü konusunda aynen yazacaklarına dair söz vermişlerdir.²

Cumhuriyetin ilanından sonra, 1931-1938 yılları arasında Denizli Belediye Başkanlığı, 8 Mart 1943-14 Mayıs 1950 dönemlerinde de Denizli Milletvekilliği görevlerinde bulundu. Daha sonra serbest Avukatlık yaptı ve bu arada Denizli Halk Evi Başkanlığını yürüttü. “Dürüst, halim selim, hayırsever, hali vakti yerinde olan Mustafa Naili Bey, bir süre de sahibi bulunduğu un fabrikası nedeniyle ticari faaliyette bulundu.

Adı geçen, 1953 yılında vefat etmiştir. Kabri Denizli İlbadı mezarlığındadır. Kabir mezar baş taşında; “*Denizli Belediye Reisi ve Mebuslarından Küçükazade Ahmet oğlu fakirler babası Avukat Mustafa Naili Küçükka*” ifadeleri yer almaktadır. KÜÇÜKA soyadını alan Mustafa Naili Bey, evli olup, bir erkek (Kamuran Küçükka) ve bir kız (Leyla) babasıydı.³

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 176.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 96-97; Ayrıca bu konuda bk. M. A. Tütenk, **age.**, s. 60-62.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 176-177

N. NECİP ALİ KÜÇÜKA (NECİPZADE NECİP ALİ BEY)

Necip Ali, 1308 (1892)'de Denizli'de doğdu. İlk ve orta eğitimi sonrası İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadeleye katıldı. 12 Temmuz 1919 tarihinde kurulan Denizli Heyeti Milliyesi'nin "*İstihbarat ve Propaganda*" işlerine bakan 2. şubesinde görev aldı. 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan büyük Milli Kongreye Denizli temsilcisi olarak katıldı. Denizli ve Aydın cephelerinde Yunana karşı, çarpışmalara katıldı. Fransızca bilen evli 2 çocuklu Necip Ali Bey, Eşme İlçesi Müddeiumumiliği (Savcılığı) görevinde bulundu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 36. Padişahı Mehmet Vahdeddin'in yurt dışına çıkışından sonra, Büyük Millet Meclisi namına saraylardaki eşyanın tespitine memur edilen komisyonda 1923 yılında görev aldı.

TBMM'nin ikinci döneminden (11 Ağustos 1923) altıncı dönemine (27 Eylül 1941) kadar 18 yıl aralıksız olarak Denizli Milletvekili olarak görev yaptı. Ankara İstiklal Mahkemesinde Başkanlık da yapan, orta boylu, uzun çehreli; sakin, mülayim, heyecansız olan, İstiklal mücadelesindeki faaliyetleri ve yazılarıyla da tanınan, Atatürk'ün üç Ali'sinden (Kel Ali, Kılıç Ali, Necip Ali) birisi olan Necip Ali'ye soyadı kanunu çıkarıldıktan sonra Atatürk: "*Necip Ali! Milli Mücadeleyi birlikte yaptık, devrimleri birlikte yaptık ve ağalığı birlikte yıktık. Küçük Ağa'yı da kaldıralım*" der ve bunun üzerine Necip Ali KÜÇÜKA soyadını almıştır. 27 Eylül 1941'de milletvekili iken vefat etmiştir.¹

¹ Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 177-179. Ayrıca Ali Necip Küçük hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman İnan, **Atatürk Döneminin Entelektüel Bir Politikacısı Necip Ali Küçük**, ATAM Yay., Ankara, 2013.

O. RASİM SÜRÜCÜ

Rasim Bey, Denizli ileri gelenlerinden “Sürücüoğlu” sülalesinden olup, 1314 (1898)’de Denizli’de doğmuştur. Öğrenimini Denizli medreselerinde tamamlamıştır. Öğrenimi sonrası ticaretle iştigal ederken, Milli Mücadeleye katılmıştır.

6 Haziran 1919 tarihinde yedek subaylardan oluşturulan “Savaş Grubu” na gönüllü kaydoldu. Çeşitli cephelerde Asteğmen rütbesi ile çarpışmalara katıldı.

Zafere müteakip, “kardeşi Hamdi Sürücü ile birlikte, yemden bakkaliye, attariye ve hırdavat ticaretine Bayramyeri meydanındaki dükkânlarında başladı. Daha sonra kayınpederi Mustafa Naili Küçüka, M. Rüştü Ulusoy ile müştereken üçlü ortaklık halinde Karakurt’un fabrikasını çalıştırdılar ise de iki senelik faaliyetlerinde başarılı olamadılar. Bilahare, 1936 yılında Arazi Tahriri (Yazımı-Ölçümü) “*Tahrir-i Urgan*” adı ile arazileri ölçmekle görevli memuriyet hizmetine başladı. Orta boylu, tombul, bürokrat bir tipte, zengin ve eşraftan olan Rasim Bey, çok temiz bir kişiliğe sahipti. Bir ara da siyasete girerek, Denizli Belediye Meclisi Üyeliği görevinde bulundu.”¹

Soyadı kanunu ile SÜRÜCÜ soyadını alan Rasim Bey, Dr. Latife ve Prof. Dr. Gülerman Sürücü’nün babalarıdır. Adı geçen 1983’te vefat etmiş olup, kabri İlbadi mezarlığındadır.²

Ö. GİYASİ ŞARMAN

Giyasi Efendi 1307 (1891)’de Denizli’de doğdu. Şirvanlı Şeyhi’nin oğludur. İyi bir medrese öğrenimi gördü. Öğrenimi sonrasında basın ve yayın işleri ile uğraştı. “Şafak” ve “Senisat” gazetelerini yayınladı.³

25 Ocak 1919 tarihinde Meclis-i Mebusan seçimlerinde Denizli’den aday gösterildi ancak o milletvekili seçilemedi. Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Denizli’den Mehmet Emin Bey (Akçaöz) ile Hakkı Behiç Bey (Bayıç) mebus seçilmişlerdir.⁴ “Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti’nin kurucuları arasında bulundu. Yunanlıların ileri harekâtı kar-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 207.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

3 Bu gazeteler hakkında bilgi için bk. Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 209.

4 bk. **Denizli İl Yıllığı**, Ayyıldız Matbası, 1968, s. 134.

şısında Denizli'yi Yunan hunharlığına terk etmektense Antalya'da bulunan İtalyan kumandanının nazarını çekmek fikrini ileri sürenler arasında bulundu. “Denizli Vakası”nda etkili olan 8 kişinin iştiraki ile Reisliğine Kahraman Seyfi Efendinin getirildiği “Hicret etmeyeceklerin Hukukunu Muhafaza Cemiyeti”nin kurucuları arasında yer aldı. Bu cemiyetin yönetim kurulunda görev yaptı. İlk iş olarak cemiyet, Denizli'den Rumların tehcir işinden vaz geçilmesi için durumu Sökeli Ali Efe'ye bildirdi. Bu olay Denizli Vakasının başlamasında etken oldu.”¹

Denizli camilerinde vaazlar da veren Gıyasi Efendi, uzun süre Denizli Vilâyet Encümeninde başkatiplik görevinde bulunmuştur.

“Şirvanizade Gıyasi Efendi” diye çevresinde tanınan adı geçen, 1958 yılında vefat etmiştir. Kabri İlbadı mezarlığındadır. Şirvanlızade Türbesi önündeki mezar taşında şu ifadeler yazılıdır:²

Gıyası Şarman burada metfundur
Eylesin Allah, mazharı gufran
Bir fatihaya ihtiyaç derken
Yarlığasın, rahmetiyle rahman” yazılıdır.
Soyadı kanunu ile ŞARMAN soyadını almıştır.

P. ALİ TÜRKMEN

Ali Türkmen Denizli merkez Irlağanlı kasabasında 1298 (1882)'de doğdu. Aynı kasabadan Osman Efendi'nin oğludur. Öğrenimini Yatağan medresesinde tamamladı. Öğrenimi sonrası, Kaklık kasabası eşraflarından “Ferruhoğulları”nın kızları Ayşe hanım (R.1296/ M.1880-1953) ile evlendi. Bu evlilik dolayısıyla Kaklık'a yerleştiğinden, Kaklıklı Ali Bey diye tanınmıştır. Ayşe Hanım'dan Osman ve Şükrü Türkmen ile Münevver Danişment adlarındaki çocukları doğmuştur.³

Milli Mücadele'ye “Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'nin (Çalgüner) Kaklık'ı bizzat ziyareti sırasında memleket müdafaasında Kuva-yı Milliye ve gönüllü müfreze teşkilatının oluşturulması için 25 gönüllü hazırlayacağı vaadini vermekle katıldı. Daha sonra 25 gönüllüyü silahlarıyla beraber teç-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 209.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 223.

hiz ederek Çal Müfrezesi'nin 25 Temmuz 1919 tarihinde oluşturulmasını sağladı. Bu müfreze akabinde Köşk cephesine yerleşerek, silahlı mukavemete bizzat iştirak ettiler. İstiklâl savaşının sonuna kadar Çallı Necip Ağa ile birlikte hareket etti. Cephedeki gönüllülere yiyecek, giyecek, silah ve cephane teminini yöresinden sağlamak suretiyle maddî ve manevî yönden fiili mücadele içinde bulundu. Bu arada Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efelerle yakın ilişki içinde bulundu."¹

Belevi ve Yokuşbaşı Köyleri ile Çal yöresindeki dağlarda Yunanlıların ileri hareketine karşı, vuruşmaları bizzat yöneten Ali Bey, 1940 yılında vefat etmiştir. Kabri Kaklık yeni mezarlığındadır. TÜRKMEN soyadını almıştır.²

R. RÜŞTÜ ULUSOY

M. Rüştü Bey 1310 (1894)'te Denizli merkez Pelitlibağ mahallesinde doğmuştur. Babası Rüştüye okul müdürlerinden, Halil İbrahim Bey'dir. Rüştüye ve İdadi mekteplerinden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İlahiyat Fakültelerinden başarılı bir derece ile mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile askere alındı ve Kafkas Cephesi'nde bölük komutanı olarak, Rus ve Ermeni askerleri ile çarpıştı. Cephelerdeki cesaret, fedakarlık, sevk ve idaredeki başarıları sebebiyle rütbesi teğmenliğe terfi ettirildi. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine Denizli'ye döndü. Ancak kısa bir süre sonra kendini cepheelerde buldu.³

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 229-230.

Yunanlıların Aydın ve Nazilli yörelerini de işgal ederek, Denizli'ye doğru harekete geçmeleri ve işgal ettikleri yerlerin halkına işkence etmeleri üzerine Teğmen M. Rüştü Bey, Kuva-yı Milliye'ye katıldı. 6 Haziran 1919 tarihinde Denizlili yedek subaylardan oluşturulan "Savaş Grubu"na girdi ve bu grubun komutanlığını üstlendi. Aydın-Köşk Cephesinde vuruşmalara katılan ilk müfrezeler arasında bulundu. Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin 1 Temmuz 1919 günü düzenlenen Denizli-Delikliçınar mitinginde yaptığı konuşmasının sonunda 115 gönüllünün oluşturduğu "Milli İntikam Bölüğü" adı verilen bir müfreze kuruldu. Adı geçen bu müfrezeceye komutan olarak atandı. Aynı gün cepheye gitmek üzere, Denizli'den hareket eden İntikam Bölüğü 2 Temmuz'da Buldan'a geldi. M. Rüştü komutasındaki İntikam Bölüğü hareketine devam ederek 3 Temmuz günü cepheye ulaştı. Hemen bu kuvvetlerce mühim boğazlar tutuldu. Milli İntikam Bölüğü'nün teşkil edilerek gönderilmesinden çok memnun olan cephe komutanı Zeki Bey, bu memnuniyetini Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye gönderdiği 3 Temmuz 1920 tarihli telgrafı ile bildirmiştir¹

"Demirci Mehmet Efe ve kızanlarının sebep oldukları Denizli Vakasında, 8 Temmuz 1920 tarihinde çetesi ile beraber ve yanında Fevzi Müftüler olduğu halde Kızılcabölük'e giden, dönüşünde Denizli Çamlık tepesinde mahsur kalan M. Rüştü Bey, "Denizli Olayı"nda Demirci Mehmet Efe'nin ölüm listesinde yer almış, bu idam isteğinin yerine getirilmesi için Söke Müdde-i Umumiye Süreyya Bey'e bildirilmişti." Ancak Onun idamı gerçekleşmemiştir.²

Adı geçen "Kuva-yı Milliye ve Garp cephesindeki üstün başarılarından dolayı Yüzbaşı rütbesine yükseltildi. Yunanlıların çekilmesinden sonra, askerlikte kalmasının memlekete yararlı olacağı ısrarına rağmen, bu isteği kabul etmeyerek, yüzbaşı rütbesi ile terhis edilerek sivil hayata döndü", ticaretle iştigal etti. Bu arada uzun yıllar Türk Hava Kurumu Denizli Şubesi Başkanlığı görevini de yürütmüştür.

Ayrıca "derin bir dini bilgiye sahip olan ve bu nedenle Ramazan ve Kurban Bayramlarında camilerden halka vaazlar veren, hayır ve hasenat yapan, haksızlıkları sevmeyen, otoriter yapılı, yerine göre mülayim olan Yüzbaşı M. Rüştü Bey, Denizli'de yapılacak birçok yatırım ve işlerde **öncü**

1 Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 108-109

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 231.

olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Çarşı Polis Karakolunun açılması, Delikliçınar'daki eski Esnaf Dernekleri Hizmet binası inşaatının tamamlanması gibi.

Halkın sevip saydığı, hürmet gösterdiği, güleç yüzlü, M. Rüştü Bey ayrıca Denizli Ticaret Odası Başkanlığı, Belediye Meclisi **Üyeliği ile ana** ihtilaflarında bilirkişilik görevlerinde de bulunmuştur. *“Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası”* ile de taltif edilen M. Rüştü Bey, ULUSOY soyadını almıştır. Adı geçen evli olup 7 Nisan 1985'te Denizli'de vefat etmiştir. Kabri İlbadı mezarlığındadır. *Sebahattin Ulusoy, Cavide Eroğlu, Nermin Cengizalp, Sevim Saraçoğlu ve Aysun Kaftan'ın babasıdır.*¹

¹ Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 231-232.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ACIPAYAM VE TAVAS DİN ADAMLARI

I. YATAĞAN MEDRESESİ VE MÜDERRİSLERİ HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Çalışma alanımıza giren din adamlarının pek çoğu özellikle Acıpayam din adamları, Yatağan Medresesi'nde öğrenim görmüşler ve bu medresenin hocalarından icazetname almışlardır. Bunların başında Acıpayam Müftüsü ve Birinci Dönem TBMM Üyesi Hasan Hilmi Tokcan, Müftü Himmet Hulusi, Müftü Mehmet Arif, Müderris Abdullah Azmi, Müderris Ahmet Nazif, Müderris Ahmet Hulusi, Müderris Hüseyin Avni gibi pek çok din adamı bu medresede yetişmişlerdir. Ayrıca Acıpayam, Yeşilova, Tefenli, Gölhisar, Fethiye, Antalya ve Muğla Havalisi ile Aydın bölgesindeki imam-hatip ve müftüleri de Yatağan¹ Medresesinde öğrenim görmüşlerdir. Bu bakımdan bu ilim-irfan yuvasından ve müderrislerinden birkaç söz etmeyi uygun bulduk.

Cumhuriyet öncesinde İstanbul'un dışında Anadolu'nun pek çok vilayetinde, valilerin ve sancak beylerinin görev yaptıkları bu yerlerde kalıcı bir eser bırakmak düşüncesiyle birçok medrese kurulmuştur. Bu medreselerin biri Yatağan Medresesi olup, yaklaşık iki buçuk asır önce 1790'larda Koca Hacı Mustafa Efendi tarafından kurulmuştur².

Koca Hacı Mustafa Efendi, Yatağanlı Hacıkayalar sülalesine mensuptur. Küçük yaşta ana ve babasını (Ömer Efendi) kaybettiğinden, onu oldukça varlıklı olan halası yanına almış ve büyötmüştür. İyi bir şekilde yetişmesini isteyen halası onu yakın yerde tahsil imkanı bulunmadığı için, Dazkırı'nın Apa köyünde meşhur Tadzade'nin medresesine göndermiştir. Burada bir süre öğrenim görmüştür. Ancak öğrenimini yeterli görmeyen Koca Hacı

1 Yatağan ismi, bölgeyi Selçuklular zamanında fetheden Yatağan Baba'dan gelmektedir. Yatağan Baba, bölgenin fatihi, Osman Bey adında bir kumandandır. Oğuz Boyundandır (Baha Akşit, "Hayra Yorumlanan Düş", **Yatağan Dergisi**, Sayı: 11 (Kasım-Aralık 1992), s. 12.

2 Sabit Akşit, Yatağan Medresesi: Kurtuluş-Meşhur Müderrisler, **Yatağan Dergisi**, Sayı: 11 (Kasım-Aralık 1992), s. 14.

Mustafa Efendi, Burdur'a gitmiştir¹. Burada Çeşmecizade'nin öğrencisi olmuştur. Üstün zekası ve çalışkanlığı ile öğrenciler arasında dikkat çekmiş ve kısa sürede müderrislik unvanı almaya muvaffak olmuştur. Tek arzusu İstanbul'a gidip bilgisini daha da artırmak, bugünkü karşılığı ile üniversitede öğretim üyesi bir müderris olmaktır. Bunun için hocası Çeşmezade'den birkaç defa izin istemişse de hocası buna rıza göstermemiş, kendisine köyüne gidip medrese kurmasını, ilim neşretmesini ve kendisinden istifade edilmesini tavsiye etmiştir. Fakat Koca Hacı Mustafa Efendi bu nasihatları aldırmanın İstanbul'a gitmek üzere sessizce Burdur'dan ayrılmıştır. Yarı yolda, daha önce hocasının yaptığı nasihatın söylediği sözlerin etkisinde kalmış olmalı ki ani bir kararla İstanbul'a gitmekten vazgeçmiştir².

Dr. Baha Akşit, Koca Hacı Mustafa Efendi'nin Burdur'daki öğrenimi sonrasında Yatağan'a dönüşüyle ilgili şu bilgiyi sunmaktadır³:

(Koca Hacı Mustafa Efendi'nin) köye (Yatağan'a) gelişi hakkında rivayet şöyledir: Menkıbeye göre, üç arkadaş birlikte icazet alırlar (mezun olurlar). Maksudları İstanbul'a gitmektir. Çalışkan ve değerli, iyi yetişmiş üç gençtir.

İcazet veren hocası, Mustafa'ya *"köyüne git, orada bir medrese kur, sana münasip olan ve hayırlısı budur"* der. Gençler ertesi gün erkenden İstanbul istikametine yola çıkarlar. Konakladıkları yerde Mustafa rüyasında hocasını görür. Hocası Mustafa'ya *"köyüne git ve benim istediğimi yap, yanlış yoldasın"* der. Bu rüyayı arkadaşlarına nakleder. Onlar da *"bu düşünce ve endişe ile uyudun, rüyan elbette böyle olacak"* derler. Yola devam edilir, üst üste üç gece aynı rüyayı görünce Mustafa İstanbul'a gitmekten vazgeçer ve köyüne döner.

Ani kararla geriye Burdur'a dönerek hocasının elini öpmüş, hocasından özür dilemiş ve hayır duasını aldıktan sonra Yatağan'a gelmiştir. Koca Mustafa Efendi Yatağan'ın yukarı mahallesinde, kuzeyde medreseyi inşa eder. Günümüzde de hizmet vermekte olan ve medresenin kuruluşun-

1 Baha Akşit, Koca Hacı Mustafa Efendi'nin Konya'ya gittiğini ve öğrenimini burada tamamladığını belirtmektedir (B. Akşit, **agm.**, gös. yer)

2 S. Akşit, **agm.**, gös. yer.

3 B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

dan sonra tahminen 1790-1800 yılları arasında inşa edilen Teke Müsellimi (Medrese Camii) camiin girişe göre medresenin sağında yer almaktadır¹.

Yatağan Medresesi'nin bulunduğu yerdeki **Medrese Camii**'nin şadırvanı.

İnşa edildiği yıl eğitim-öğretime başlayan Koca Hacı Mustafa Efendi Medresesi'nin ismi yetiştirdiği değerli öğrenciler sayesinde kısa zamanda yayılır. Medresenin öğrenci sayısı bine ulaşmıştır. Acıpayam ve çevresinin hocaları gibi, uzun yıllar Antalya, Fethiye, Burdur, Gölhisar, Muğla ve Aydın bölgesindeki hocalar da bu medreseden yetişmişlerdir. Ayrıca medresenin kurucusu ve müderrisi Koca Mustafa Efendi'nin hac vazifesini ifa edip, Hacı lakabını alınca, hem kendisinin hem de medresesinin şöhreti büt-bütün artmıştır. Ayrıca adı geçen, memleketin ileri gelenleri ve hükümet adamları nezdinde de itibar kazanmıştır. Faziletli bir zat olan Koca Hacı Mustafa Efendi, batıl itikat ve düşüncelerle mücadele etmiş, halkı iyiye, güzele ve doğruya sevk etmeye muvaffak olmuş, her hususta halkına önderlik ederek, öncelikle Yatağan'ın bilim merkezi olmasına vesile olmuştur².

Koca Hacı Mustafa Efendi, hak, hakikat ve adalet konularında çok hassas ve titizdir. Onun bu konudaki hassasiyet, titizliği ve her geçen gün medresesinin öğrenci sayısının artması, kimilerinin kıskançlığına da sebep ol-

1 S. Akşit, **agm.**, gös. yer.

2 S. Akşit, **agm.**, gös. yer.; B. Akşit, **agm.**, gös. yer

muştur. Bu arada yöneticilerin ve ağalarının baskısından korkup kaçan pek çok kişinin de Hoca Hacı Mustafa Efendi ve medresesi bir sığınaktır. Ancak bu durum Yazır Beylerinden Hacı Ömer Ağa tarafından hoş karşılanmadığından, bölgenin valisi mevkiinde bulunan Antalya'daki Teke Müsellimi Hacı Mehmet Ağa'ya Koca Hacı Mustafa Efendi'yi *"Bu bölgede, Yatağan'da bir hoca var, seni de, emirlerini de dinlemiyor. Çaresine bakmazsanız isyan çıkaracaktır"* diyerek şikâyet eder.

O dönemde Garbi Karaağaç-Acıpayam bölgesi Teke Müsellimi Mehmet Ağa'ya bağlıdır. Yazır Ağası, Acıpayam Havalisinin hakimi ve Teke Müselliminin emrindedir. Teke Müsellimi, Isparta-Burdur Havalisine eşkiya tedibine çıkmıştır. Bu arada Koca Hacı Mustafa Efendi meselesini de halletmek ister. Üç yüz askerle Yatağan'a gelip, Abdi Bey Sultan Tekkesi'ne (Yukarı Tekke) misafir olmuştur¹.

Müsellim Mehmet Ağa, Koca Müderris Hacı Mustafa Efendi'yi idam ederek, meseleyi çözmek niyetindedir. Bunun için sehpa hazırlatmış, sonra da Hoca'yı huzuruna davet etmiştir. Hocaya haber gönderilir. Bu günlerde medresede binden fazla öğrenci bulunmaktadır. Hocalarını vermek, göndermek istemezler, fakat Koca Hacı Mustafa Efendi, öğrencilerini dinlemez, yalnız başına Teke Müselliminin bulunduğu yere, tekkeye gider. Müsellim hocayı görüp, konuşunca hayran kalır. Hocaya, mahkeme yapmadan, kimseyi asmayacağını öldürmeyeceğine dair söz verir. Ancak Hocanın engin bilgisinden ve konuşmalarından etkilenerek, idam etmekten vaz geçtiği gibi, kahve dahi ikram eder. Ayrıca ertesi gün hocanın medresesini ziyaret eder, çok beğenir. Medresenin camisi yoktur. Cami yaptırmak ister, babasından kalma çiftliği satıp, cami yaptırır. Arazisinin bir kısmını ve değirmenlerini bu camiye vakfeder. Hala medresenin bulunduğu yerdeki cami "Teke Müsellimi Mehmet Ağa Camii"dir. Ayrıca Teke Müsellimi Mehmet Ağa, Antalya'dan develerle ders kitapları da göndermiştir².

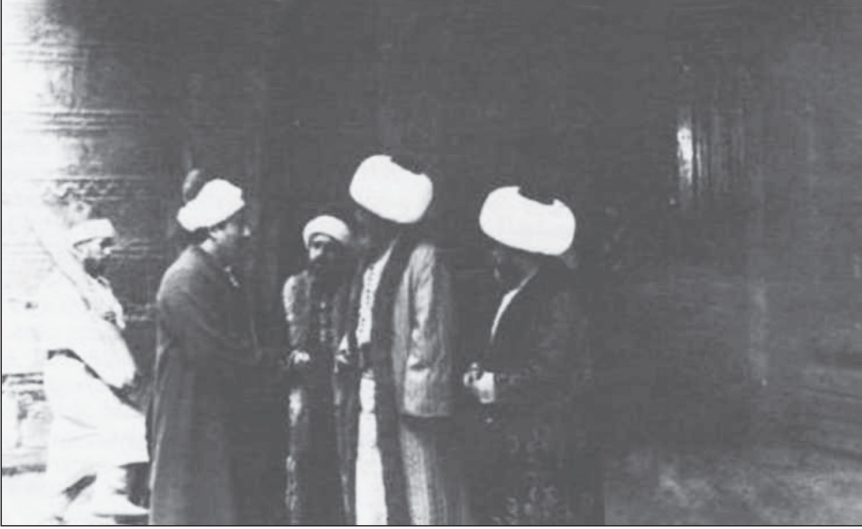
Bilahare Yazır Ağası bir suç işler. Teke Müsellimi Yazır'a gelir ve onun suçunu mahkeme kararıyla sabit görünce, idam etmek ister. Bunu haber alan Koca Hacı Mustafa Efendi, atla Yazır'a gider, yetişir, kendisini cezalandırılması için şikâyet eden Yazır Ağasını affettirir³.

1 S. Akşit, **agm.**, gös. yer.; B. Akşit, **agm.**, gös. yer

2 S. Akşit, **agm.**, s. 15; B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

3 S. Akşit, **agm.**, s. 15; B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

Şan ve şöhreti büsbütün artan Koca Hacı Mustafa Efendi, civar kazalardan olduğu gibi Antalya, Fethiye, Akseki, Ödemiş hatta Konya, Akşehir'den gelenlerle medresenin öğrenci sayısı artmıştır. Öğrencileri daha iyi yetiştirebilmek için oğlu Mustafa Efendi'yi de yanına alarak çalışmalarına devam etmiştir¹.

Medrese hocaları ve öğrencileri

Kör Müftü namıyla tanınan oğlu Mustafa Efendi, önce babasının medresesinde tahsil görmüş, sonra Konya'nın Hadım kazasına giderek biraz daha bilgisini ilerletmiş, tekrar babasının medresesine dönerek müderrisliğe başlamıştır. Kendisine kaza müftülüğü görevi verilen, bundan dolayı "Kör Müftü" diye anılan Mustafa Efendi, hac dönüşü Mısır'ın Cerci (Circi) Kasabasında 1957 yılında vefat etmiştir. Oğlunun vefatı üzerine Medresenin yönetimini damadı Kara Mustafa Efendi üstlenmiştir².

Kayınpederi kadar meşhur olan ve yirmi beş yıl müderrislik yapan Kara Mustafa Efendi'nin ölüm tarihi bilinmemektedir. Kara Müftü Mustafa Efendi Hoca'dan sonra medresenin idaresini damadı Şakir Ali Efendi üstlenmiş olup, 1877 yılında da vefat etmiştir³.

1 S. Akşit, **agm.**, s. 15; B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

2 S. Akşit, **agm.**, s. 15; B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

3 S. Akşit, **agm.**, s. 15.

Şakir Ali Efendi'den sonra büyük oğlu Hacı Mehmet Efendi medreseyi idare eder. Hacı Mehmet Efendi, 1248 (1833)'te Yatağan'da doğmuştur. Babası Yatağan Medresesi müderrislerinden Aksekili Şakir Ali Efendi'dir. İlköğrenimi sonrası, dedesi Koca Müftü Mustafa ve babası Şakir Ali Efendilerden Yatağan Medresesinde okuyup, icazet almıştır. Daha sonra yüksek öğrenimi Konya ve İstanbul'da sürdürdü. Fatih Medresesinde uzun süre Arapça ve Farsça dersleri aldı. Arapça ve Farsça'yı "bütün fesahat ve belagatiyla kavramış" olarak Yatağan'a döndü.

Adı geçen İstanbul dönüşü Yatağan Medresesinde müderris ve yönetici olarak görev aldı. O, aynı zamanda Seydişehirli (Seydişehirli) Hacı Abdullah Efendi'ye mensup, Nakşibendi tarikatının da halifesi idi¹. Onun yarım asrı geçen görevi esnasında Yatağan Medresesinin öğrencisi çok fazla artmıştır. Vefat ettiği 1915 yılında Yatağan Medresesi'nin öğrenci sayısı 1200'lere ulaşmıştır. O, yetiştirdiği müderrisleri ile Antalya, Korkuteli, Fethiye, Muğla, Bozdoğan ve çevresinde yüzlerce medrese açılmasını sağladığı gibi, Acıpayam'ın köylerinde de "medreselerin vücut almasına sebep ve vasıta olmuştur"².

Medresenin müderrisleri; kardeşi Mahmut Efendi, oğlu Mehmet Arif, Hacı Mustafa ve Sait, kardeşi Mehmet Nazif Efendilerdir. Medresede sarf, nahiv, hikmet, tefsir, hadis, Arapça ve Farsça öğretilmektedir. Medreselerin kapatıldığı 1924 yılına kadar hizmet vermiştir. Hacı Şeyh Mehmet Sait Efendi'nin 1331/1915 yılında vefatından itibaren medreseyi Mehmet Arif (Akşit) Hoca idare etmiştir³.

Son söz olarak, Yatağan Medresesi büyük bir şöhrete sahip olup, pek çok hoca ve müftü yetiştirmiştir. Aşağıda belirtileceği üzere Yatağan Medresesinden yetişen pek çok müftü, müderris, vaiz, Kuva-yı Milliye'ye katılarak, önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

1 Ali Vehbi Aykota, **Acıpayam**, Acıpayam Belediyesi Yay., Denizli, 2017, s. 140.

2 A. F. Aykota, **age.**, gös. yer.

3 B. Akşit, **agm.**, s. 13.

II. ACIPAYAM DİN ADAMLARI VE MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

A. MÜFTÜLER

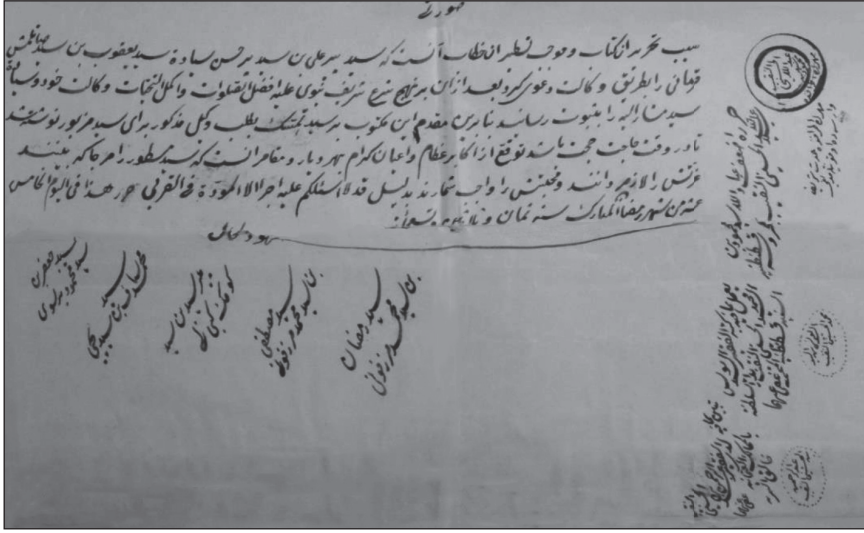

1. HASAN HİLMİ TOKCAN (HACI EMİNZADE HÜSEYİN OĞLU MÜFTÜ HASAN HİLMİ EFENDİ)

Adı Hasan mahlası Hilmi olup, hicri 1383 senesi Ramazan ayının 27. gününe tesadüf eden 20 Kanun-i Evvel 1282 (1 Ocak 1867) tarihinde Garbi Karaağaç-Acıpayam Kazasının Yüreğil Köyünde dünyaya geldi. Babası ulemadan Nakşibendi Halifesi Hacı Eminefendizade Hüseyin Efendi'dir. O da babası gibi Nakşibendi tarikatındandır. Ayrıca beş kişilik bir heyet tarafından tanzim edilen tutanakta Müftü Hasan Hilmi Efendi'nin Ehl-i Beyt-i Nebvi'den (Seyyidlerden) olduğu belirtilmektedir.

İlk ve orta öğrenimini müteakip, babası Hüseyin Efendi'den R.1297/M.1882 yılına kadar Arapça ve Mantık dersleri aldı. Daha sonra öğrenimini Yatağan Şeyh Mehmet Efendi Medresesi'nde sürdürdü. Buradan R.1305/M.1889 yılında icazetnamesini aldıktan sonra Konya'ya gitti. Konya'da dört yıl süreyle ihtisas yaptı. Ziyaiyye Medresesi'nde Kadınhanlı Müftü Hacı Hüseyin Efendi'nin derslerine katıldı. Daha sonra Dere Camii Medresesi müderrislerinden Abdullah Efendi'den Feraiz derslerini alarak ihtisasını tamamladı ve ikinci icazetnamesini aldı. R.1310/M.1894 yılında Acıpayam'a dönerek, babasının Yüreğil köyündeki medresesinde eğitim-öğretimle meşgul oldu¹.

¹ **DİB Arş.**, D.: 1923-1580; F. Çoker, **age.**, s. 273; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 221.

Hasan Hilmi Tokcan'ın Ehl-i Beyt-i Nebevi'den olduğunu belirten tutanak

39 yaşında iken 31 Aralık 1905 yılında Acıpayam Müftülüğüne vekâleten atandı. Kaza İdare Meclisi'nin uygun görmesi üzerine, 8 Nisan 1907 tarihinde de anılan göreve asaleten atandı. Adı geçen Acıpayam Müftülüğü için yapılan seçimde en çok oyu almıştır. O tarihlerde müftüler seçimle tayin edilirdi. Seçime ilçenin hocaları, belediye başkanları, eşraf, encümen üyeleri, yönetici, ulema, esnaf ve halk temsilcileri katılırdı¹.

Müftü Hasan Hilmi Efendi, Mustafa Tavaslıoğlu'nun Denizli Milletvekilliğinden istifası üzerine I. Dönem Denizli Milletvekili seçilmesi sebebiyle Acıpayam Müftülüğü'nden ayrıldı. 54 yaşında TBMM'ye I. Dönem Denizli Milletvekili olarak 1 Mayıs 1920 tarihinde girdi ve mecliste Şer'iyye ve Evkaf Komisyonlarında çalıştı. 10 Ağustos 1923 tarihinde milletvekilliği sona erince Yüreğil'e dönerek, tarım ve çiftçilikle meşgul oldu².

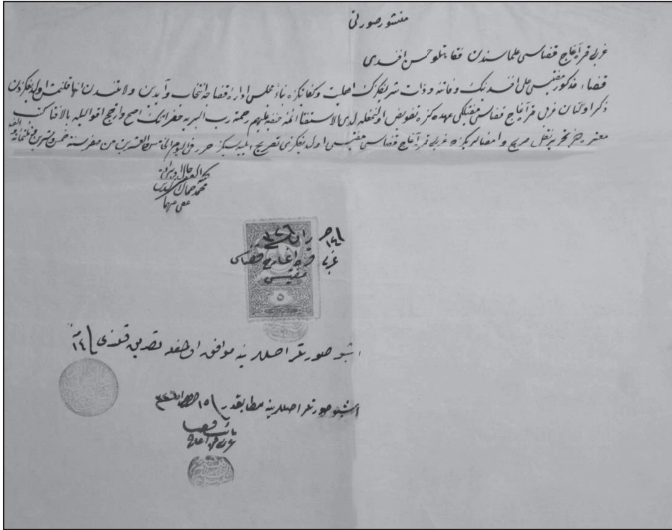
Onu, onunla beraber Acıpayam'da maarifin gelişmesi için yıllarca çalışmış ve örnek bir hareket başlatmış olan Karahüyükü Ali Vehbi (Aykota) Hoca rahmetlinin ifadelerinden tanımaya çalışalım³:

1 **DİB Arş.**, D.: 1923-1580

2 F. Çoker, **age.**, s. 273.

3 A. V. Aykota, **age.**, s. 246-247; Avni İlhan, "Bir Sarıklı Mücahid: Müftü Hasan Efendi Hoca", **Yatağan Dergisi**, Sayı: 12 (Mart-Nisan 1993). Ayrıca bk. Avni İlhan, "Milli Mücadele'de Acıpayam ve Hasan Efendi Hoca" **Milli Mücadele'de Denizli ve Ahmet Hulusi Sempozyumu (24-26 Haziran 1997, Denizli)**, Denizli, 2010,

Hasan Hilmi, Yüreğil halkına birlik ve beraberlik hislerini, kardeşlik, hürmet ve riayet duygularını iyice aşılamıştır. Kaza müftülüğü uhdesine tevcih edilen Haşan Hilmi fazilet-i ahlâkiyye ve nüfuz-u nazara malik bir ilim adamıdır. Duyuş ve sezişi, anlayış ve kavrayışı, terbiye ve nezaketi, adalet ve istikameti, amme haklarını bi-hakkın korumasıyla efkârı teshir ve tekmilkaza halkının saygı, sevgi ve teveccühünü kazanmış yüksek bir şahsiyettir. Varlığını müsbet bilgisi, halka inmesi, güler yüzü, tatlı dil ve hoş sohbet tavrıyla belirten bu değerli müftümüz, akranına bir imtisal numunesi olmuş, halka yaptığı uyarı ve öğütleri ile kalplere nüfuz ederek köydeki dirlik ve düzenliliği bir kat daha canlandırmıştır.

Hasan Hilmi Tokcan'ın Acıpayam Müftülüğüne Atama Onayı Sureti

Hasan Hilmi Efendi, Garbi Karaağaç (Acıpayam) köylerinde yeni usule göre açılacak okulun ilk temelini Yüreğil'de atarak, kuruculuk şerefini de kazanmıştır. Onu tanıyanların hepsi bu sayılan faziletli yönlerinin yanında Hasan Efendi Hoca'yı sakın, uysal yapılı bir insan olarak anlatırlar. Fakat onun bu vasfı aşağıda daha ayrıntılı bilgi sunulacağı üzere, Milli Mücadelede adeta değişmiştir. İlerlemiş yaşına rağmen, bir efe gibi davranmakta tereddüt etmemiştir. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak, Kuva-yı Milliye'ye çok büyük yardım ve destekte bulunmuştur. Aynı zamanda elinde silah, beldesini de koruyan din adamlarındandır. Ölünceye kadar ülkesi ve milleti için hizmet etmekten hiç kaçınmamıştır. Nitekim vefatı öncesine kadar Yüreğil halkını irşat etmeye devam etmiştir. Milli Müca-

dele'deki hizmetlerinden dolayı "Yeşil-Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası" ile onurlandırılmıştır.

Hasan Hilmi Efendi evli olup, 7 Ekim 1943'te Yüreğil'de vefat etmiştir. Adı geçen soyadı kanunu ile TOKCAN soyadını almıştır.

2. HİMMET HULUSİ EFENDİ (YASSIHÖYÜK'TEN HİMMET EFENDİ)

Himmet Hulusi Efendi, Acıpayam Taras (Ovayurt) köyünde 1864'te doğdu. Babası aynı köyden "Koca Ahmet" Efendidir. İlköğrenimini Yatağan ve Yüreğil medreselerinde yaptı. Sonra Manisa-Turgutlu'ya giderek buradaki medreselerde 3 yıl kadar okudu. Daha sonra da İstanbul'a giderek Fatih Sultan Mehmet Medresesi'nde öğrenimini tamamladı. İstanbul'dan "ilmiye payesini" elde etmiş olarak köyüne döndü.¹

Öğrenimi sonrasında, Yassihöyük'te açtığı medresesinde uzun yıllar müderrislik yaptı. Ayrıca kardeşleri Hakkı ve Osman, bu medresede onun yardımcısı olarak görev yapmışlardır.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası, önce Acıpayam Mahkeme azalığına ve sonra da Acıpayam İlçe Müftülüğüne tayin edildi. Bu arada, 1907 yılında Yüreğil'de kurulan ilk "Maarif Tanıtma ve Yayma Cemiyeti"nde muhasip ve katip üye olarak görev aldı. Vefatına kadar ülkesi ve milletine yararlı ve faydalı hizmetlerde bulunmuştur.²

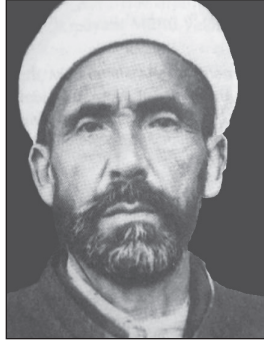
Müftü Hasan Hilmi Tokcan Başkanlığında kurulan Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. "Teşkilatın silah, cephane, giyecek ve yiyecek temini konularında, gönüllü yazım ve askere sevki hususunda faal görevler yaptı. Halktan çorap, kazak, ayakkabı, arpa, saman toplayıp Yeşilyuva yolu ile cephelere sevk etti. Savaş sonuna kadar cephe gerisinde filli çalışma ve gayretlerde bulunan Himmet Hulusi Efendi, 1.60 cm boyunda, mülayim, hayır ve hasenat sahibi, misafirperver bir kişiliğe malik olarak, kendi odasında şöminesini yakarak misafirlerini ağırlar, misafir eder, ihtiyaçlarını görürdü."

Köyün eşraflarından olup, sayılan ve sevilen, hürmet gösterilen Himmet Hulusi Efendi, halkın danışmanı olarak Yassihöyük'te hastalanarak

1 A. V. Aykota, **age.**, s. 351; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 104.

2 A. V. Aykota, **age.**, s. 351.

1338 (1922)'de vefat etmiştir. Kabri Yassıhöyük mezarlığındadır. Himmet Hulusi Efendi, Yassıhöyük'ü "Hocalar" sülalesinden Hacı Osman'ın kızı Dudu hanım ile evlendi. Bu evlilikten (Osman, Ahmet, Akif, Abdullah) 4 oğlu ile bir kızı (Emine) oldu. Ailesi DUMAN soyadını almıştır.¹

3. MEHMET (HİKMET) HULUSİ YEŞİL (ACIPAYAM MÜFTÜ VEKİLİ HİKMET HULUSİ)

1878 (1294)'te Denizli-Acıpayam'da doğdu. Emirzâde Koca Ömer'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Acıpayam'da yaptı. Bu arada hıfzını (Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek) ikmal etti. Bir müddet Acıpayam'da Müftü Ali Efendi Medresesi'ne devam etti. Yükseköğrenimi için İstanbul'a gitti. Fatih'teki Abdülhalim Medresesi'ne kaydoldu. Beyazid Cami-i Şerifi Dersiâmlarından Çarşambalı Ahmet Hamdi Efendi'nin tedrisine (ders halkasına) katıldı. Altı yıllık öğrenciliğinin sonunda, 1901'de müderrislik icazeti aldı. Bu arada Arapça ve Farsça lisanlarını da öğrendi.²

Yükseköğrenimi sonrası Acıpayam'a dönerek Müftü Ali Efendi Medresesi'nde müderrisliğe başladı. "*Küçük Hafız*" adıyla ünlenen Mehmet Hulusi Efendi, birçok öğrenci yetiştirdi.³ Zeka ve dirayeti, derin ve geniş bilgisiyle çevresinde büyük takdir topladı, halkın sevgi ve saygısını kazandı. Müderrislik görevini yaparken 11 Ocak 1908 - 11 Mayıs 1908 ve 16 Mart 1914 - 18 Nisan 1914 tarihleri arasında iki kadı vekaletinde, 10 Mart 1911 - 20 Eylül 1912 tarihleri arasında da Eytam Müdürlüğü görevle-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 105.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları II**, s. 257.

3 "*Küçükhafız Medresesi'nin ilk mezunları için bk. A. V. Aykota, age.*, s. 165.

rinde bulundu. 15 Nisan 1917’de Denizli medreselerine müderris olarak tayin edildi.¹

Fen bilgisine dayanan geniş görüşü, yararlı ve doğru düşünceleri doğrultusunda ibadet kadar dünya işlerini, tarihi, iktisadi, sosyal bilgileri de kavramak suretiyle taassubun yarattığı ilkelik ve yoksulluktan meydana gelen kötülöklere dair beyanatlarda bulunan serbest fikirli, idealist düşünceli, ilerlemeyi hedef alan bir şahsiyete malik bir kişi olarak tanındı.²

Yunanlıların İzmir’i işgali üzerine, Acıpayam’a gelerek Kuva-yı Milliye çalışmalarına katıldı. 4 Mart 1933 tarihli ve Acıpayam Aşağı mahalle muhtarı Akif, Aza Süleyman ve Aza Ramazan imzalı “Kuva-yı Milliye Hizmet Şehadetnamesi” adlı belge suretinde;

“Kazamız Acıpayam Vaizi Hafız Mehmet (Hikmet Hulusi) Efendi, Denizli’de merkezi liva müderrisi iken gerek kazamızın ve gerek Denizli vilayet mülhakatının Kuva-yı Milliye teşkilatında o günlerin sonuna kadar 3 sene ibtidâ enamili müessir olarak çalıştığı ve halka heyecanlar getirmek ve heyecanlarını artırmak suretiyle irşâta bulunduğu ve bütün cephelerdeki milli kuvvetlerin işlerini temin ve düşmana karşı müdafaa için bütün yokluklar yerine varlık icadını tatmin ve bu uğurda can feda ederek konuştuğunu mübeyyin iş bu şehadetnamemizi takılındı” denilmektedir.

Adı geçen, Ankara fetvasını “Acıpayam Müftü Vekili Hikmet Hulusi” imzasıyla onaylayarak, Milli Mücadele’nin meşru olduğunu Acıpayam ve çevresinde de ilan etti.³

Mehmet Hikmet Hulusi Efendi, medreselerin kapatılması üzerine Acıpayam Merkez Cumhuriyet İlkokulu öğretmenliğine atandı. Bu görevde iken, 20 Mart 1926’da Acıpayam vaizliğine tayin edildi. Soyadı kanunuyla YEŞİL soyadını aldı. 15 Şubat 1937’de Acıpayam vaizi iken vefat etti⁴. Kabri Acıpayam ilçe mezarlığındadır.⁵

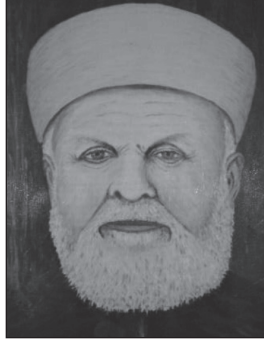
1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, s. 257.

2 A. V. Aykota, **age.**, s. 160; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 252. Ayrıca adı geçenin, medreseler hakkındaki bilgi ve görüşü için bk. A. V. Aykota, **age.**, s. 160-165.

3 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336, No: 27; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, s. 258.

4 **DİB Arş.**, D.: 23-2088.

5 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, s. 258.

4. MEHMET ARİF AKŞİT (MÜDERRİS-MÜFTÜ MEHMET ARİF EFENDİ)

Millî Mücadele’de önemli hizmetleri olan Mehmet Arif Hoca, 1873’te Denizli-Acıpayam Yatağan¹ kasabasında doğdu. Babası “Koca Hoca” adıyla anılan, tanınmış müderrislerden ve Yatağan Medresesi kurucularından Hacı Şeyh Mehmet Efendi (1842-1916)’dir. Annesinin adı Ayşe olan Mehmet Arif Efendi, ailenin büyük oğludur.²

Yatağan İlkokulunu bitirdikten sonra babası Hacı Şeyh Mehmet Efendi’nin medresesinde (Yatağan Medresesi) öğrenimine başladı. Bu medreseden 13 Teşrin-i Sani 1313 (25 Kasım 1897) tarihinde icazet aldı. Adı geçen bu icazeti, 4 yıllık yükseköğrenim diplomasına eşdeğerdir. Mezuniyeti sonrası Yatağan Medresesinde müderris olarak göreve başladı. Bu medresede ilm-i sarf, ilm-i nahiv, ilm-i mantık, meani, usul-i fıkıh, feraiz, tefsir, hadis derslerini okuttu³.

1 Ocak 1329 (1913) tarihinde İzmir Vilayeti (Aydın) Meclis-i Umumi azalığına seçildi. Burada Mahmut Celal Bayar (Galip Hoca) Bey ile tanışarak dost oldu. Onun üçüncü Cumhurbaşkanımız ve Demokrat Parti kurucularından Celal Bayar ile tanışması, oğlu Dr. Baha Akşit’in Demokrat Parti’den Milletvekili olmasında etkili olduğu kanaatindeyiz⁴. Adı geçen 21 Mart

1 Yatağan günümüzde Denizli-Serinhisar ilçesine bağlıdır.

2 Baha Akşit “Acıpayam Müftüsü Mehmet Arif Akşit”, **Yatağan Dergisi**, Sayı: 9 (Nisan-Mayıs 1992), s. 22.

3 B. Akşit, **agm.**, s. 22.

4 Dr. Baha Akşit, 6 Mart 1914 tarihinde Denizli-Acıpayam’da doğdu. 27 Eylül 1995’te de İstanbul’da vefat etmiştir. Adı geçen, İstanbul Tıp Fakültesini bitirdikten sonra, çeşitli yerlerde doktorluk yaptı. 1950 yılında Demokrat Parti’nin kuruluşu ile birlikte siyasete atıldı. 1952-1960 yılları arasında TBMM’de Denizli Milletvekili olarak görev yaptı. Tahkikat Komisyonu Üyesi olarak, 27 Mayıs 1960’tan sonra Yassıada’da yargılandı ve idam cezasına çarptırıldı. Cezası, Milli Birlik Komitesi tarafından müebbet hapse

1336 (1920) tarihinde Acıpayam Meclis-i İdare Azalığına, 14 Temmuz 1337 (1921) tarihinde Encümen-i ilmiye azalığına seçildi. Arapça ve Farsça da okuyup yazan Mehmet Arif Efendi, 1 Ağustos 1337 (1921)'de "Encümen-i ilmiye" tarafından Yatağan Medresesi Baş Müderrisliğine tayin edildi¹.

"14 yaşında iken ilk vaazını Acıpayam Alaattin kasabasında verdi. Çok başarılı idi. O dönemde, büyük kasabaların, önde gelen insanları, Ramazan ayı için iyi isim yapmış hocaları davet ederlerdi. Her türlü masrafını karşılardı. Aralarında, hangimizin davet ettiği hoca daha bilgili, diye rekabet mevcuttu. Bu düşünce ve hareket tarzı 1910-1911 tarihlerine kadar sürmüştür".²

16 yaşında iken Aydın-Bozdoğan'dan Pulcu İsmail Efendi, arkadaşları adına, Bozdoğan Müftüsü ile istişare ederek Yatağan Medresesi Hocası Hacı Mehmet Sait Efendi'den bir hoca göndermesini, bir mektupla rica eder. O zamanlar Yatağan Medresesi'nin şöhreti Aydın, Muğla, Ödemiş, İzmir, Antalya, Fethiye, Manisa'ya kadar yaygındır. Hacı Şeyh Mehmet Efendi, Bozdoğan'a oğlu Mehmet Arif'i gönderir. Ramazan'dan bir hafta, on gün kadar öncedir. Davet edenler Mehmet Arif'i görünce, çok genç bulur, inanamaz. Müftü Efendiye götürürler. Bu arada mütalaa için istediği kitapları, tefsir vs.yi mübalağalı bir talep kabul ederler. Hacı Mehmet Sait Efendi'nin hatırı için bir şey söyleyemezler. İkinci sırasında vaaz müsaadesi verirler.³

Ayrıca Bozdağ müftüsü huzurunda ilmi bir mübahase açılır. Tartışma başlar, Mehmet Arif hiç söze karışmaz. Yaşlı başlı büyük hocalara, Müftü Efendi'ye saygılıdır. Bu sırada Müftü Efendi, "bu meselede senin fikrin nedir evladım? Sen çok gençsin, henüz bunları tetkik etmemiş olabilirsin. Konu, irade-i cüz'iy ve irade-i külliye meselesidir." Mehmet Arif, Müftü Efendi'nin ısrarı üzerine aynı konu üzerinde o güne kadar çeşitli tefsir ve önemli ki-

çevirildi. Kayseri Cezaevinde yatmakta iken, 1965'te affedildi. 1975-1980 yılları arasında yine TBMM'de bulundu. Bu kez Denizli Senetörü olarak görev yaptı. Dr. Baha Akşit, tıp doktorluğu ve siyaset adamlığının yanı sıra, iyi bir anı yazarı idi. "*Türkiye'ye Damgasını Vuran Bir Dönem, Bir Olay*" (İstanbul, 1995) adlı hatıratı, isminden de anlaşılacağı üzere, bir dönemi anlattığı için siyasi tarihimiz açısından önemli bir yapıttır. Benim de yakinen tanıdığım Dr. Baha Akşit, sevecen, iyilik sever, doğduğu ve büyüdüğü toprakları hiç unutmayan, her zaman Denizli, Acıpayam ve özellikle Yatağan ile çok ilgilenirdi. Aynı şekilde hemşehrilerine karşı da çok ilgiliydi. O, aynı zamanda iyi bir ressamdı. Çalışmamızda okuyucularımızla paylaştığımız Mehmet Arif Akşit Hoca-mızın portresi onun eseridir. Babasının diğer resmi ile birlikte 16 Şubat 1992 tarihinde bana verme nezaketini göstermişlerdir. Kendilerine tekrar Allah'tan rahmet diliyorum. Mekânı Cennet olsun (Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu).

1 B. Akşit, **agm.**, s. 23.

2 B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

3 B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

taplarda, sahifelerine varıncaya kadar, hatta derkenarda yazılı olanları dahi zikretmek suretiyle anlatınca, o ana kadar kapının kenarında oturan Mehmet Arif'e büyük iltifatlarla bulunur, hafıza ve bilgisine hayran olur. Yerine oturtmak ister. Önceleri Mehmet Sait Hoca, nasıl bu çocuğu gönderdi diye düşündüklerini beyan ederek Bozdağı'nın Ulu Camii'ni ona, öğle vaazı için tahsis eder, özür diler. Bu arada Bozdoğan'da Mehmet Arif Hoca'ya içinde 75 dönüm bağı ile evini tapulayan olmuş, fakat o kabul etmemiştir. Bu olay onun hafıza gücünü ve bilgisini belirtmek için nakledilmiştir.¹

Vaazlarını, çok vakit hiçbir etüde lüzum görmeden, o gün cami imam hatibinin veya bir hafızın okuduğu Kur'an-ı Kerim ayetlerini esas alarak yapabiliirdi. Hafızası çok kuvvetliyi. Okuduğunu veya dinlediğini unutmaz, teferruatı ile nakledebilirdi. Ödemiş'te vaiz olarak bulunduğu sırada, kardeşi (Şehit) Şakir Hoca'nın arkadaşı olan Ahmet Hamdi Akseki'ye (Eski Diyanet İşleri Başkanı) hocalık da yapmıştır. Bu dönemde, Antalya'da, Rodos'ta, İzmir'de vaazlarda bulunmuştur. Mısır'a Hidiv tarafından davet edilmiş, fakat babası müsaade etmediği için gitmemiştir.²

Milli Mücadele'de önemli hizmetleri olan Mehmet Arif Efendi, İzmir'in işgali üzerine, milli harekâta katıldı. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde yer aldı. Acıpayam ve çevresi halkının Milli Mücadele'ye katılımını sağlamak için verdiği fetvayı bölgenin en büyük pazarı olan Karahüyük pazarında ilan ve tebliğ etmiştir³.

Acıpayam İdare Meclisi Azalığı ve Encümen-i İlmiye Azalığı görevlerini yürütmekte iken, 13 Ağustos 1338 (1922)'de Garbi Karaağaç-Acıpayam İlçesi Müftülüğüne tayin edildi ve bu görevi 1944 yılına kadar yürüttü. Oğlu Dr. Baha Akşit, müftülüğü esnasına "Diyanet İşleri Başkanlığından ekseriye ferai meselelerinin çözülmesi için (ona) müracaat edildiğini" belirtmektedir.⁴

Adı geçen evli olup, 4 çocuk babasıydı. İsmi alan torunu Prof. Dr. M Arif AKŞİT tıp profesörü olup, Pamukkale Ünivresite'sinin kurucu rektörlük görevini yapmıştır.

Ali Vehbi Aykota'nın "irfan ve marifetleriyle bihakkın Arif adını liyakat kesbeden ve bir kültür menşei olan Yatağan medresesinin ilmi ehemmiyetini temsil ederek Tefsir ve Hadis bilimleri bakımından taşıdığı üstün vasfı,

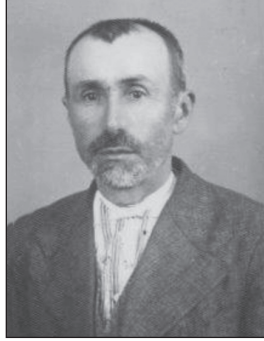
1 B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

2 B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

3 Bu konuda "Ankara Fetvası ve Acıpayam Din Adamları" başlığı altında daha geniş bilgi sunulmuştur.

4 B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

tatlı ve selis hitabesi, bilgilerini halk diliyle ifadesi, güleç ve sevimli çehresi, latif ve düzgün lehçesi, heyecanlı anlarda dökülen göz yaşıyla hak ve hakikat yollarını izah ve her bakımdan halkımızı irşad eden, vaaz ve nasihat-lariyle takip ettiği usulleriyle, görüşleri ve halka inişleriyle vaizlik aleminde kazandığı şöhret çok büyüktür"¹ dediği Mehmet Arif Akşit, 3 Ekim 1944'te vefat etmiştir. Cenazesi Yatağan mezarlığına defnedilmiştir. Adı geçen AK-ŞİT soyadını almıştır.

5. İBRAHİM TÜRKMEN (VAİZ-MÜFTÜ İBRAHİM EFENDİ)

İbrahim Türkmen, 1301 (1885)'te Acıpayam'da doğdu. Babası Acıpayam eşraflarından "Şabanlar" sülalesine mensup mukavelat muharriri (katib-i adil noter) Osman Efendi'nin oğludur.² Annesi ise, Acıpayam halkından Hatice hanımdır.³

Adı geçen ilk ve orta öğrenimini Acıpayam'da yaptı. Daha sonra yük-seköğrenimi için İstanbul'a giderek Fatih Samanzade Medresesine devam etti. Bu medresede öğrenim görürken, aynı zamanda da İstanbul Üniver-sitesi İlahiyat Fakültesine devam etti. Samacızade Medresesi'nden icazet-namesini aldı. Ayrıca İlahiyat Fakültesi'nde öğrenimini sürdürdü. Ancak bu fakültenin 3.ncü sınıfında iken seferberlik dolayısıyla askere çağrıldı.

28 Mart 1915 - 11 Temmuz 1915 tarihleri arasında İstanbul-Pendik'te bulunan Yedek Subay Okulunda eğitim gördü. 12 Ekim 1915 tarihinde Pi-yade Asteğmen olarak cepheye gönderildi. Birinci Dünya Savaşında Irak, Bağdat ve Süveyş muharebelerine katıldı. Sevk ve idarede gösterdiği başarıları sebebiyle, *Harp Madalyası* ile taltif edildi. Ayrıca 10 Ağustos 1916'da da rüt-

1 A. V. Aytoka, **age.**, s. 134. Ayrıca Mehmet Arif Akşit'in görüşleri için bk. A. V. Aytoka, **age.**, s. 134-138.

2 A.V. Aykata, **age.**, s. 173.

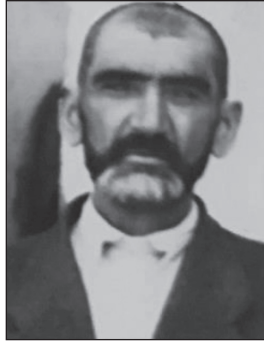
3 **DİB Arş.**, D.: 1938-0058.

besi teğmenliğe yükseltildi. 30 Kasım 1918’de de terhis edildi ve Acıpayam’a döndü.¹ Ancak kısa süre sonra İzmir’in işgali üzerine Milli Mücadele’ye katıldı. Kuva-yı Milliye emrinde Aydın-Köşk Cephesinde Yunan güçleriyle çarpıştı. 14 Nisan 1921’de Sarayköy Cephesine bölük komutanı olarak atandı. Daha sonra Batı Cephesi emrinde görevlendirildi. Büyük Taarruza katıldı. Zaferden sonra, 16 Haziran 1923’te üsteğmen rütbesiyle terhis edildi.²

Kurtuluş Savaşında “*kıta başında asarı hamaset ve fedakarlık*” gösterdiğinden dolayı TBMM’nin 2 Ocak 1924 tarihinde yapılan 1. oturumunda adı geçen “*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*” ile onurlandırılması kabul edilmiştir.³

İbrahim Türkmen, askerlik sonrası bir süre serbest çalıştı. 27.07.1938’de Nazilli Vaizliği ile memuriyete başladı. Nazilli Vaizliğini yürütmekte iken, 12 Şubat 1934’te Acıpayam Müftülüğüne tayin edildi. 9 Eylül 1957’de Sarayköy Müftülüğüne naklen atandı. Yaş haddinden müftü iken, 10 Nisan 1964’te emekli oldu.⁴

Evli olup, 3 kız (Sabahat Erdem, Ayşe Türkmen, Perihan Türkmen) ve 3 erkek (Şeref, Aykut, Fevzi Türkmen) evlat babası olan Müftü İbrahim Efendi, 1972 yılında vefat etmiştir. Adı geçen TÜRKMEN soyadını almıştır.⁵

6. MEHMET GÖKGÖZ (VAİZ-MÜFTÜ ÖMERZADE MEHMET EFENDİ)

1894 yılında Acıpayam’da doğdu. Babası Acıpayam’ın tanınmış kişilerinden biri olan Müderris Ömer Efendi’dir.⁶ İlköğrenimi sonrasında

1 DİB Arş., D.: 1938-0058.

2 DİB Arş., D.: 1938-0058.

3 DİB Arş., D.: 1938-0058

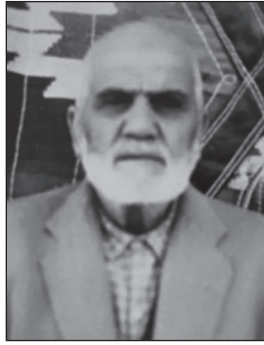
4 DİB Arş., D.: 1938-0058

5 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 226.

6 DİB Arş., D.: 1950-1500

Acıpayam Hatip Osman Medresesine devam etti. İzmir'in işgali üzerine Millî Mücadele'ye katıldı. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde önemli hizmetlerde bulundu.¹

Adı geçen zaferden sonra, uzun süre serbest olarak çalıştı. 1 Ocak 1950 tarihinde Muğla Köyceğiz Merkez Hacıbey Camii imam-hatiplik görevi ile memuriyete başladı. 8 Temmuz 1953'te Uşak-Eşme Vaizliğine atandı. 4 Ocak 1955'te Denizli-Saaryköy Vaizliğine naklen tayin edildi. 31 Ekim 1955 tarihinde de Sarayköy Müftülüğüne atandı. 17 Ekim 1957'de de naklen Acıpayam Müftülüğüne atandı. Acıpayam Müftüsü iken, 27 Mart 1959'da vefat etti.²

7. ÖMER KESKİN (VAİZ-MÜFTÜ MUSAZADE ÖMER EFENDİ)

1889'da Acıpayam'da doğdu. Babası Musa Efendi'dir. Öğrenimini Acıpayam medreselerinde tamamladı. Ayrıca Rüştîye mezunudur.³

İzmir'in işgali üzerine Millî Mücadele'ye katıldı. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kuruluşunda görev aldı.⁴

Adı geçen, 10 Ocak 1946'da Diyanet İşleri Başkanlığınca açılan vaizlik sınavını kazanarak vaizlik hakkını elde etti. 25 Haziran 1946'da Acıpayam Vaizi olarak atandı. 14 Temmuz 1959'da naklen Acıpayam Müftülüğüne tayin edildi. Müftü iken, 1 Kasım 1970'de emekli oldu.⁵

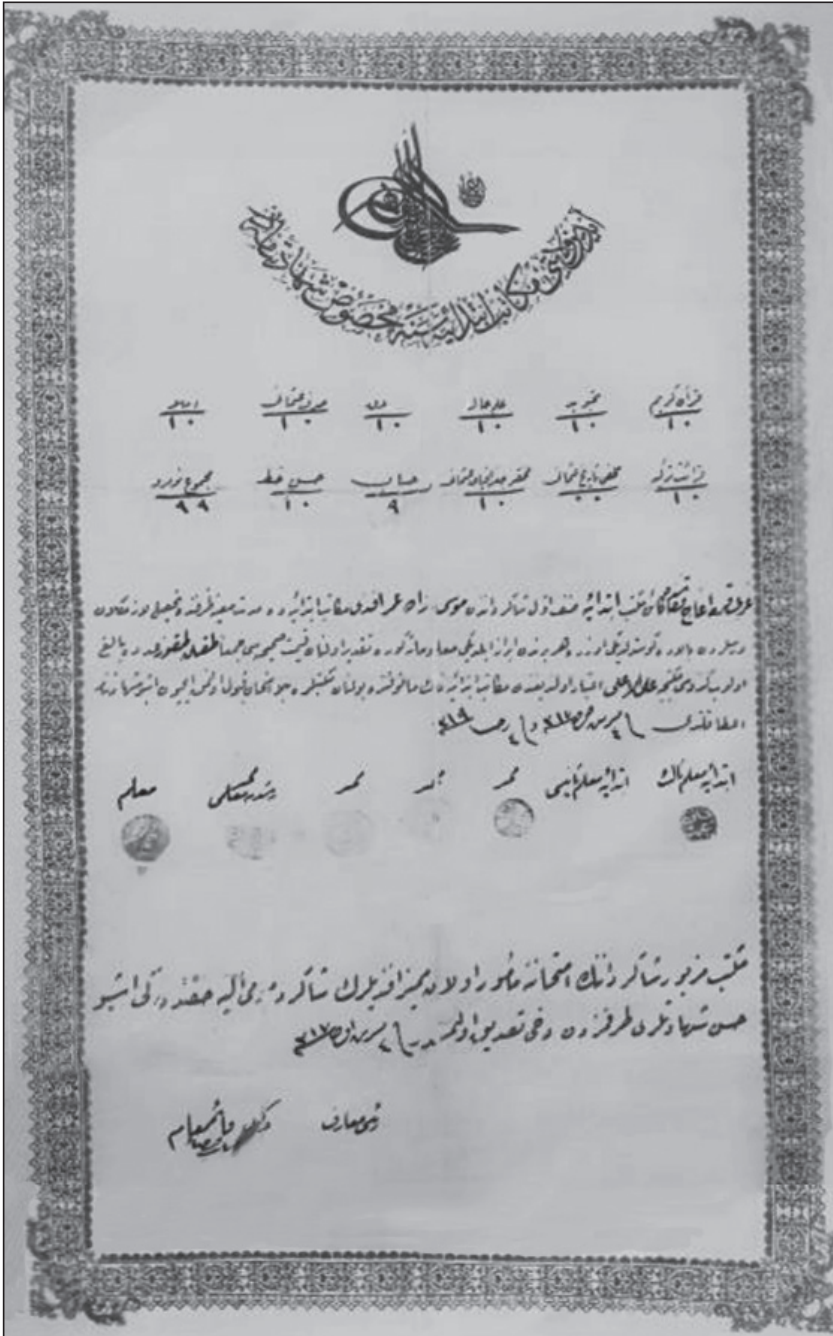
1 **DİB Arş.**, D.: 1950-1500

2 **DİB Arş.**, D.: 1950-1500

3 **DİB Arş.**, D.: 1946-0290

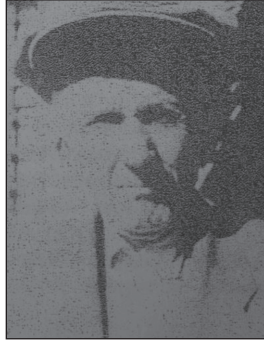
4 **DİB Arş.**, D.: 1946-0290

5 **DİB Arş.**, D.: 1946-0290

Ömer Keskin'in ilkokul diploması

B. ACIPAYAMLI DİĞER DİN ADAMLARI

1. İSMAİL HAKKI AĞAR (AHMETZADE İSMAİL HAKKI BEY)

Acipayam ilçesine bağlı Yeşilyuva kasabasında 1300 (1884)'te doğdu. "Halil Hocalar" sülalesinden İmam Hatip Ahmet Efendi'nin oğludur. Babasının genç yaşta vefatı üzerine, 12 yaşına kadar kardeşleri Ayşe ve Hatice ile birlikte amcasının yanında kaldı. Daha sonra Gölhisar-Dirmil Köyündeki akrabalarının yanına gitti. Orada da kısa bir süre kaldıktan sonra, Ödemiş'teki akrabalarına gitti.¹

Rüştiyeyi (Ortaokul) Ödemiş'te İdadiyi (Lise) İzmir'de okudu. Öğrenimi süresince bir yandan da camilerde imamlık yaptı. Medreselerde yatıp kalktı. 1909 yılında da İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi. Burada da imam-hatiplik görevi aldı. İmam-hatiplik görevi ile birlikte üniversiteye de devam etti. Ayrıca, siyasetle ilgilendiği için Hürriyet ve İtilaf Fırkasına üye olarak kaydedildi.

8 Ekim 1912'de henüz İlahiyat Fakültesinin son sınıfında iken, Yedek Subay (Mülazım-ı Evvel) olarak Balkan savaşlarına katıldı. Midye-Enez hatında savaşırken yaralandı. İstanbul'da tedavisi yapıldıktan sonra, Birinci Dünya Savaşına, 1915 yılında Çanakkale cephesinde katıldı. Bu cephede Albay Mustafa Kemal'in (Atatürk) komutası altında asteğmen rütbesi ile çeşitli birliklerde bölük komutanı olarak görev yaptı. Adı geçen Çanakkale muharebeleri esnasında iki şeyi öğrendiğini söyler: *Birincisi Mustafa Kemal'in dahi bir komutan olduğu, ikincisi de Çanakkale savaşlarının bir yedek subay savaşı olduğudur.*

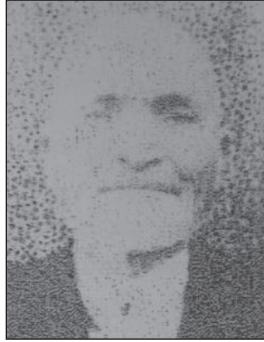
Adı geçen, Conk Bayırı savaşları esnasında bir top parçası ile yaralanmıştır. Tedavisi için tekrar İstanbul'a getirildi. İsmail Hakkı Bey, "istirahat ve tedavisinden sonra bu kere de Enver Paşa'nın komutası altına girip, emir-

¹ Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler*, s. 7.

lerindeki ordu ile Kafkasya cephesine katıldı. Bir dağ muharebesi sırasında Ruslara esir düşerek, 3 sene esir kampında kaldı. Daha sonra kamptan kaçarak kurtulmuştur. Ancak Türkiye'ye dönemediği için, Hindistan'a gitmek zorunda kaldı. Bu defa burada da İngilizlere esir düştü. 1920 yılında İngilizlerle yapılan esir değişimiyle Şam'a getirilerek serbest bırakıldı. Daha sonra da Türkiye'ye döndü. Cephelerdeki üstün başarılarından, sevk ve idaredeki tecrübe ve cesaretinden dolayı "Yüzbaşı" rütbesi ile ödüllendirildi.¹

Adı geçen Türkiye'ye dönünce de Türk İstiklal Savaşına Yüzbaşı rütbesi ile katıldı ve Büyük Taarruz'da da görev aldı. İsmail Hakkı Bey, 9 Eylül 1922'de İzmir'e ilk giren birliklerimiz içinde bulunuyordu. Kurtuluş Savaşı sonunda terhis edilerek 1896 yılında çıktığı ve 28 yıl ayrı kaldığı kasabasına döndü.²

1923 yılında kasaba halkından Fatma hanımla evlenen ve bu evliliğinden 3 oğlu (*Turgut, Mustafa Sabri, Ali Ağar*) ve 3 kızı (*Mürüvvet, Dudu ve Cemile*) olan İsmail Hakkı Bey'e memuriyet teklif edildi. Ancak o, köyünden ayrılmak istemediğinden, teklif edilen görevi kabul etmemiştir. Ancak bir süre sonra, öğretmen olarak Akçakoca, Kocayaka, Çambaşı, Kalınkoz ve Yeşilyuva köylerinde pek çok çocuğa dersler verdi. Öğretmen iken kendi isteğiyle emekli oldu. AĞAR soyadını alan İsmail Hakkı Bey, 26 Ekim 1963'te Denizli'de vefat etti. Kabri İlbadı mezarlığındadır.³

2. MEHMET AKKAN (HOCA HÜSEYİNZADE MEHMET EFENDİ)

Milli Mücadele yıllarında Acıpayam'ın nahiyesi olan Çameli'nde⁴ 1314 (1898)'de doğdu. Babası ilçe ileri gelenlerinden Hoca Hüseyin Efendi olup,

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 7-8.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 8.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 8.

4 Çameli 1953 yılında İlçe olmuştur.

“Akkanlar” sülalesindendir. İlk derslerini ileri görüşlü, aydın bir hoca olan babası Hüseyin Efendi’den aldı. Ayrıca babasından Arapça’yı ve dini bilgileri de öğrendi. Daha sonra Yatağan Medresesi’ne devam etti. Burada Müderris ve Acıpayam Müftüsü olan Mehmet Arif Akşit’ten; ilm-i sarf, ilm-i nahiv, ilm-i mantık, menai, usul-ü fıkıh, feraiz, tefsir ve hadis derslerini okudu. Bu arada “İmam ve Hatiplik yapar” (Ehliyeti haizdir) belgesini de aldı¹.

Öğrenimi sonrasında, bir süre köyünde öğrenci okutmak, halkı aydınlatmakla meşgul olan Mehmet Efendi, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla askere çağrıldı. Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesinde Seddülbahir, Conkbayırı, Annafartalar ve Arıburnu muharebelerine katıldı. Burada Anzak, İngiliz ve Fransız askerlerine karşı kahramanca süngü vuruşmaları yaptı. Çanakkale Cephesinde savaşın sona ermesi üzerine, “ihtiyaca binaen ve görülen lüzum üzerine Yemen Cephesine sevk edilen Mehmet Akkan, 18 ay kadar bu cephede kalmasına ve bölük kâtibi olarak görev yapmasına rağmen, cephenin yapılan anlaşma ve diğer nedenlerle bozulması üzerine memleketine döndü.”

Ancak kısa bir süre dinlendikten sonra, İzmir’in işgali üzerine Milli Mücadele’ye katıldı. “Gönüllü yazılarak Sarayköy’de bulunan Menderes Cephesine intikal etti. Umurlu, Köşk, Aydın, Serçeköy cephelerindeki savaşlarda ve büyük taarruzda yine bölük katibi olarak önemli görevlerde bulundu. İştirak ettiği savaşlardaki cesaret ve fedakarlığı, disiplin ve kararlığı, sevk ve idaredeki başarıları sebebiyle İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen Mehmet Efendi, Türk İstiklal Savaşını müteakip Çameli’ne dönerek çiftçilik faaliyetlerinin yanı sıra, bir süre sonra, Çameli Cumayanı Camii İmam ve Hatipliği’ne tayin” edildi. Burada 1952 yılına kadar fahri imam-hatip olarak görev yaptı. 1952 yılında ise, kadrolu olarak Çameli Merkez Cami imam-hatipliği’ne atandı. 1977 yılında da emekli oldu².

Öğrenim çağındaki çocukları eğitmek, onlara dini ve ahlaki bilgiler vermek için çalışan, halk içinde sevilip, sayılan, hürmet edilen, sözü sohbeti dinlenen, kişilik sahibi olan İmam Hatip Mehmet Efendi, evli olup 4 erkek (Hüseyin, Nail, Bilban, Zeki Akkan) ve 2 kız (Perihan Paş, Şahsiye Uysal) evlat babasıydı. AKKAN soyadını alan Mehmet Efendi, 23 Ocak 1980 tarihinde vefat etti. Cenazesi Çameli merkez kabristanlığına defnedilmiştir.³

1 **DİB Arş.**, D.: 1952-0254; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 17.

2 **DİB Arş.**, D.: 1952-0254.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 18.

3. MEHMET ALİ AKINCI (ALİZADE HACI BEY)

1889'da Acıpayam'da doğdu. Aslen Isparta-Eğirdir kazasındandır. 1800 yıllarında Isparta emiri tarafından Acıpayam'a gönderilen Şerif Sipahi'nin torunudur.¹ Babası Sipahioğullarından Ali Bey'dir. Alizade Hacı Bey olarak ünlenmiştir.²

Adı geçen medrese öğrenimi sonrası Denizli İdadisi (Lise)'ni bitirmiştir. İzmir'in işgali üzerine, Milli Mücadele'ye katıldı. Yedek Subay olarak Asteğmen rütbesiyle çeşitli cephelerde bulundu. Aydın-Köşk Cephesinde Demirci Mehmet Efe'nin özel kâtibi olarak görev yaptı.³

Çiftçilikle iştigal eden Mehmet Ali Bey, İl Daimi Encümen üyeliği ile 1963-1968 yılları arasında Acıpayam Belediye Başkanlığı görevini de yürütmüştür. Belediye Başkanlığında; Cumhuriyet Bulvarını açtırdı, pazar yerlerini kurdurdu ve Acıpayam'ı imar olarak kalkındırdı.⁴

Belediye başkanlığı sonrasında İş ve İşçi Bulma Kurumu'nda memur olarak bir süre çalışan Mehmet Ali Bey, bu kurumdan emekli oldu. Evli olup 1973 yılında vefat etti. Kabri Acıpayam mezarlığındadır. AKINCI soyadını almıştır.⁵

4. ABDULLAH AZMİ AKŞİT (MEHMETZADE MÜDERRİS ABDULLAH AZMİ)

1886 (1302)'de Denizli-Serinhisar ilçesi Yatağan kasabasında doğdu. Yatağan Medresesi müderrislerinden Şeyh Hacı Mehmet Efendi'nin oğlu-

1 A. V. Aykota, *age.*, s. 172.

2 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 16.

3 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, gös. yer.

4 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, gös. yer.

5 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, gös. yer.

dur. İlköğrenimini kasaba ilkokulunda yaptı. Daha sonra Yatağan Medresesinde öğrenimini sürdürdü. 1914'te Müderris Mehmet Sait Efendi'den icazetnamesini aldı. Onun bu icazetnamesi Milli Eğitim Bakanlığı'nın 7 Kasım 1945 tarih ve 2-1213 sayılı yazısı ile 4 yıllık dini yükseköğrenime eş değer sayılmıştır.¹

Öğrenimi sonrasında Yatağan Medresesinde ders okutmaya başladı. Medresedeki bu görevi, askere alındığı 2 Nisan 1915 tarihine kadar devam etti. Birinci Dünya Savaşı'nda Yedek subay olarak görev yaptı. Savaşın ilk yıllarında Çanakkale Cephesinde düşmanla çarpıştı. Seddülbahir, Anafartalar ve Arıburnu'nda boğaz boğaza yapılan süngü harplerine katıldı. Daha sonra Hicaz cephesinde görev aldı. Süveyş Kanalı'nı bekleyen birliklerde altı ay bölük komutanı olarak hizmet verdi. Oradan Kudüs cephesine geçti. Burada İngilizler tarafından kandırılan Bedevilerle yapılan çarpışmalara katıldı. Kut'ül Amare'de İngilizlere esir düştü. Üç buçuk yıllık esaret hayatından sonra memleketine (Yatağan'a) dönebildi.²

Yatağan'a dönüşünün hemen sonrasında Milli Mücadele'ye katılır. Yatağan'da bir ay kadar kalabilen Abdullah Azmi Bey, İstiklal Savaşına katılmak üzere askerlik şubesinden çağrıldı ve Çal Müfreze Komutanlığı görevine atandı. Bilahere Çal Cephe Komutanlığı görevini Albay Ethem Necdet Karabudak'a devrederek, Afyon Cephesinde konuşlanmış bulunan 20. Tümen emrine mülazım olarak geçti. Büyük Taarruza buradan iştirak etti. Başlangıçta Afyon'da bulunan 20. Tümen emrinde görev verildi. Rahatsızlanması sebebiyle, Çal Askerlik Şubesi Başkanlığı'na tekrar tayin edilir. Bu görevde iken, Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi (Çalgüner) ile birlikte, yörede Milli Mücadele fikrinin doğmasında üstün hizmetlerde bulundu. Bu arada Ankara Fetvası'nı da imzaladı.³

1 **DİB Arş.**, D.: 45-0139; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları II**, s. 299.

2 Abdullah Azmi Efendi, "Diğer esirlerle beraber Birmanya'da Ranguna sürülür. Orada iki yıldan fazla kalır. Sonra Kalküta'ya nakledilir. 6 ay sonra da diğer esirlerle Bombay'a getirilirler. Üç buçuk yıllık esaret hayatının çoğunu askere hocalık yaparak geçirir. Türk esirlerinin İngiliz esirleri ile mübadelesi sonucu Aden ve Süveyş yoluyla İskenderiye'ye oradan İstanbul'a gelir. Fakat Anadolu'ya geçemez. Bir baba dostunun yardımıyla Antalya'ya giden gemiye biner. Antalya'da İtalyanlar zorluk çıkarmaz." Böylece memleketi Yatağan'a gelmeyi başarır. (M. İlhan Akşit, **agm.**, s. 4-5); A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları II**, s. 300.

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları II**, s. 300.

Abdullah Azmi bey arkadaşları ve hemşerileriyle görülüyor

Afyon cephesinde Büyük Taarruza katıldı. Büyük taarruza katılan öncü birlikler içinde bölüğüyle birlikte, 9 Eylül 1922’de İzmir’e ilk giren birlikler içinde yer aldı. Adı geçen İzmir’in kurtuluşundan sonra Bandırma’ya giderken, Akhisar’da hastalanarak terhis edildi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile de karşılaşmıştır. Hizmetleri Paşa tarafından da takdir edilerek, kendisine gümüş sigara tabakası verilmiştir. Ayrıca Abdullah Azmi Bey, Milli Mücadele’deki üstün hizmetlerinden dolayı “Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası” ile ödüllendirildi. Ona Çanakkale ve Irak Cephelerinde gösterdiği yararlılık sebebiyle de iki madalya daha verilmiştir¹.

Zaferden sonra, Çal Askerlik Şubesi Başkanlığı’na yeniden tayin edildi. Fakat bu görevde fazla kalmayarak, Yatağan’a döndü. 1934 yılına kadar ticaret ve çiftçilikle uğraştı. Bu tarihte Yatağan Medrese Camii’nde imamhatip olarak göreve başladı. 2 Şubat 1944 - 6 Mart 1945 tarihleri arasında Acıpayam vaizliğine naklen atandı. Bu görevden 31 Aralık 1963’te emekli oldu.²

Oldukça merhametli bir kişiliğe de sahip olan Abdullah Azmi Bey, ailesinin geçimini sağlamak için hocalığının yanı sıra terzilik, saat tamirciliği, marangozluk, inşaat işçiliği de yapmıştır. Ayrıca Tarım Kredi Kooperatifi

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 19-20; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, s. 300.

2 **DİB Arş.**, D.: 1945-0139.

Kâtipliği görevinde de bulunmuştur. Adı geçen 5 Nisan 1976'da vefat etmiştir. Kabri Yatağan mezarlığındadır. O evli olup, 5 kız ve 1 erkek (Sabit Akşit) evlat babasıydı.¹

5. AHMET NAZİF AKŞİT (KADI AHMET NAZİF EFENDİ)

Denizli-Serinhisar ilçesine bağlı Yatağan kasabasında 1273 (1857)'de doğdu. Babası Müderris Şakir Ali Efendi'dir.

İlköğrenimini dedesi ve babasından yaptıktan sonra, Yatağan Medresesi'nde okudu ve icazetname aldı. Daha fazla bilgi sahibi olmak için İstanbul'a gitti. Burada Fatih Medresesine devam etti. Bu arada İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni de bitirdi. Öğrenimi sonrasında Ahmet Nazif Efendi ilk memuriyet olarak Acıpayam Kadı Vekilliği görevine tayin edildi. Bu arada Naiplik (Şer'i mahkemelerin hakimlerine verilen unvan) görevini de yürüttü. Daha sonra Erle (Yeşilova) nahiyesine, asaleten Kadı olarak atandı. "*Sarı Kadı*", "*Kadica*", "*Kadı Ahmet*" olarak da tanınmıştır²

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile askere çağrıldı. Yedek Subay olarak, savaş esnasında çeşitli cephelerde görev yaptı. Mondros Mütarekesi sonrasında terhis edilerek Yatağan'a geldi. Burada uzun süre camilerde halka vaazlar verdi. Ayrıca Yatağan Büyük Medresesi'nde de müderrislik görevinde bulundu. Etkili hitabeti ile Acıpayam ve çevresinde tanındı. *Yüreğil'de kurulan Maarifi Yayma ve Tanıtma Cemiyeti'nde* asil üye olarak görev aldı.³

İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadele'ye katıldı. Halkın Milli Mücadele lehinde bilinçlendirilmesi hususunda konuşmalar yaptı, vaazlar verdi. Ayrıca Aydın-Köşk cephesinde cereyan eden çarpışmalara katıldı, Yedek Subay bulunması sebebiyle cephede sevk ve idare de görev aldı. 19-24 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilen İkinci Nazilli Kongresinde Acıpayam'ı temsilen bulundu. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetinin kurucuları arasında bulunması sebebiyle, Milli Mücadele'nin sonuna kadar çalıştı.⁴

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 20.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 22.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 22; Ş. T. Kaptan, "Dua Ordusu Eri", **Yatağan Dergisi**, Sayı: 16 (Mayıs 1997), s. 13.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 23.

Zafer sonrasında devletten resmi olarak görev almadı. Buna karşılık fahri olarak vaizlik ve imam hatiplik görevlerini sürdürdü. Adı geçen 2 evli olup, ilk evliliğini Acıpayam Yeşilyuva kasabasından (Karagözler) sülalesinden Fatma Hanımla yapmıştır. Bu evliliğinden (Meryem Tokcan, Naciye Şenel, Hatice Şenel ve Feride Altıntaş) 4 kızı oldu. Fatma Hanımın vefatı üzerine, yine Yeşilyuva'dan bu defa (Şeyhler) sülalesinden Ayşe Hanımla evlendi. Bu evliliğinden çocuğu olmadı. "Fakir olmasına rağmen halka yardım eden halkın önderi ve danışmanı kabul edilen Ahmet Nazif Efendi" 95 yaşında, Mayıs 1952'de vefat etmiştir. AKŞİT soyadını alan Ahmet Nazif Efendi'nin kabri Yatağan Büyük Mezarlığındadır.¹

6. SÜLEYMAN AKŞİT (YUMRUTAŞ'TAN HACI ÖMER AĞAZADE SÜLEYMAN HOCA)

Acıpayam ilçesine bağlı Yumrutaş köyünde 1292 (1876)'da doğdu. Babası köyün meşhur ailelerinden, "Misafirperverliği ile halka hizmet etmiş, bilhassa Acıpayam ilçesinde derebeyliğin oluşmasına ve baskı zihniyetinin doğmasına fırsat vermeyen, gözü pek, koyu bir halk taraftarı şahsiyet olarak tanınan Hacı Ömer'dir. Ailenin Mustafa 1264 (1848), Veli 1275 (1859), Hasan'dan sonra en küçük oğludur. Sülalesi köyde kısaca "Hacı Ömerler" olarak bilinir.²

İlköğrenimini köyünde babası ve dedesinden namaz surelerini öğrenmekle başladı. Daha sonra öğrenimini Yatağan Medresesi'nde devam ettirdi. Bu medresenin tanınmış müderrislerinden olan "Koca Hoca" namı ile maruf Hacı Şeyh Mehmet Efendi'den (1842-1916) dersler aldı. 23 sene gibi uzun bir süre bu medresede ilm-i sarf, ilm-i nahiv, ilm-i mantık, meani, usul-ü fıkıh, feraiz, tefsir, hadis ve Kur'an-ı Kerim derslerini okudu. Sonunda aldığı derslerden başarılı olarak, 1907 yılında icazetnamesini aldı. Adı geçen Yumrutaş'a döndü.³

Medresede öğrendiği bilgileri halkına vermeyi, onları aydınlatmayı kendine görev kabul eden Süleyman Efendi, Yumrutaş Medresesi'ni kurup, uzun yıllar medresenin sahip ve baş müderrisi olarak yüzlerce vatandaşı okuttu, pek çok öğrenci yetiştirdi."⁴

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 23.

2 A. V. Aykota, **age.**, s. 357; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 26.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 26.

4 **DİB Arş.**, D.: 1975-3794; A. V. Aykota, **age.**, s. 357; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 26-27.

Müderri Süleyman Akşit, Birinci Dünya Savaşı esnasında “ilim irfan sahibi, maneviyat ehli, saygın bir hoca olması” sebebiyle askere çağrılmıştır. Ancak adı geçen İzmir’in işgali üzerine Milli Mücadele’ye katıldı. Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Tokcan Başkanlığında kurulan Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti’nin kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. Savaşın sonuna kadar Kuva-yı Milliye’nin ikmalinde üstün hizmetler verdi. Cephelere “yiyecek ve giyecek temini, gönüllü ve asker sevkıyatı gibi önemli görevler üstlendi. Acıpayam ve çevresinden topladığı gönüllü gençleri yaya olarak Kaklık İstasyonuna getirerek Menderes, Aydın, Köşk ve Nazilli cephelerine sevk etti. Bir süre de Gümüş, Yazır, Dodurgalar, Dereköy, Bademli, Yumurtas, Çorum ve çevresinin asayişinin sağlanması açısından millî kuvvet reisliği görevini de yürüttü.”

“Bilgisi, görgüsü, saygınlığı ile büyük itibar kazanan sevilen, hürmet gösterilen bir şahsiyete malik olan Süleyman Hoca; mütevazı, alçakgönüllülüğü, aydın görüşü ile iyi bir baba, önder bir hoca olarak, köydeki halk arasında zuhur eden itilafları mahallen uzlaşma yoluyla” çözümleyerek mahkemelere intikaline meydan vermemiştir.¹

Cumhuriyetin ilanından sonra bir süre daha medresesinde öğrenci yetiştirmeye devam etti. 3 Mart 1924’te medreselerin kapatılması üzerine, Yumurtas Eski Camii imam-hatipliğine tayin edildi. Uzun süre imam-hatip olarak görev yaptı. 3 Şubat 1948’de İstanbul’da hastanede vefat etti². Cenazesi İstanbul’a defnedilmiştir. Adı geçen evli olup 8 kız (Hayriye Özkan, Zeynep Sıkı, Fatmana Selçuk, Alime Daşkan, Zahide Özkan, Hatice Özen, Ayşe Göktaş, Fatmana Sargın) ve 4 erkek (Emir, İrfan, Mustafa ve İbrahim) olmak üzere 12 evlat sahibiydi.³

7. ALİ VEBİ AYKOTA (YÜREĞİL MUALLİMİ ALİ VEBİ)

Ali Vehbi Bey, 1299 (1881)’de Acıpayam-Karahöyük köyünde doğdu. Babası Yugoslavya-Manastır’dan gelerek Karahöyük’e yerleşen Emin Ağa’dır. İlk ve Rüştîye (Ortaokul) öğrenimini Acıpayam’da İdadi (lise) öğrenimini de Denizli’de yaptı. Yükseköğrenim için Selanik’e gitmiş, orada bulunan ziraat mektebine kaydolmuştur. Ancak annesi “oğlum memur olur da köye dönmez korkusuyla” onun Selanik’e gitmesine mani olmuştur. Öğ-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 27.

2 **DİB Arş.**, D.: 1975-3794.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 27.

renimini devam ettirmek istediğinden ve hem de annesini kırmamak için o, Yatağan Medresesinde öğrenimini sürdürmüştür. Bu medresede dini eğitim görerek icazetname almıştır¹.

Adı geçen öğrenimi sonrası girdiği sınavda başarılı olarak *Yüreğil*'e öğretmen olarak atanmış ve görevine de 31 Ocak 1907 tarihinde başlamıştır.² *Yüreğil*'de öğretmenlik yaparken, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine yedek subay olarak askere alındı. Ali Vehbi Hoca, Çanakkale, Musul, Süveyş, Irak (Kut'ül Amare) cephelerinde muharebelere katıldı. Bu vuruşmalar esnasında birisi başından olmak üzere, 6 defa yaralandı. 30 Ekim 1918'de Kut'ül Amare'de çarpışırken, birliği ile birlikte İngilizlere esir düştü. Hindistan Bombay esir kampından kaçarak 20 Haziran 1920 günü Karahöyük'e ulaşmayı başardı.³

Ali Vehbi Hoca, iki aylık istirahattan sonra, 21 Ağustos 1920'de İstiklal Harbine katıldı. Sakarya, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebelerine katılır ve hizmetlerinden dolayı "*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*" ile onurlandırılır.

Adı geçen 9 yıl süren askerlik hizmetinden Kolağası (Ön yüzbaşı) rütbesinde iken, 5 Nisan 1923 tarihinde terhis edilir. Terhisinden sonra tekrar öğretmenlik mesleğine dönen Ali Vehbi Hoca sırasıyla; Acıpayam Şark, Karahöyük Kızılhisar (Serinhisar), Yeşilova ve Evkara köy ve kasabalarında ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra, 1936 yılında kendi isteğiyle emekli olmuştur.⁴

Emekliliği sonrası Denizli'ye yerleşen Ali Vehbi Hoca, topluma yararlı çalışmalarını sürdürdü. Denizli Meclisi Umumi azalığı, Belediye Meclis üyeliğinde bulunmuş, bu sürede Denizli Belediye Başkanlığını vekaleten yürütmüştür.

1917 yılından vefatına kadar, toplum yararına müspet ve dini görevler ifa edip; birçok köyde ve Denizli merkezinde cami, minare onarım ve yapımı gibi faaliyetlerde bulundu. Aynı zamanda Acıpayam ve köylerinden Denizli'ye gelen hastaların doktor muayenesi, hasta tedavisi gibi hususlarda daima onlara yardımcı olmuş, hastaneye yatan hastaların devamlı

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 35-36.

2 Ali Vehbi Aykota'nın öğretmen olmasında; Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Tokcan ile Kulalı Mustafa Reşit'in teşvik ve ısrarları etkili olmuştur. (Ş. T. Kaptan, **age.**, s. 46.)

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 36-37.

4 A. V. Aykota, **age.**, s. III; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 37.

olarak ziyaretlerine gitmiştir. Yine Acıpayam ve köylerinden okumak için Denizli'ye gelen öğrencilerin okullara kayıt ettirilmesi ile okudukları sürece çocuğun velisi olma görevini yükledi. O, daima yoksul ve kimsesizleri ziyaret ederek onlara sıkıntılarının giderilmesi için umut ve destek olmuştur.

Denizli'de önemli günlerde camilerde vaazlar vererek, cemaati irşat etmiş bu minval üzerine yaklaşımını sürdürmüştür. 1951 yılında *"Garbi Karaağaç (Acıpayam) halkının asırlık tarihçesi ve köylerimize serpilen maarif ışığının temeli Yüreğil'de nasıl kuruldu?"* Kısaca *"Acıpayam"* adlı kitabını¹ Acıpayam halkına armağan etti.²

Hocaların hocası, Öğretmenlerin öğretmeni olarak bilinen Ali Vehbi Aykota'nın *"Cumhuriyet bir Fazilettir"* isimli bir çalışması daha bulunmaktadır. Ona göre Fazilet *"Allah korkusu, kul hayası, insana olan saygı, yurt sevgisi, sadelik ve namuskarlıktır."*³

Esaret hayatında yazdığı şiirleri de bulunan ve pek çok öğrenci yetiştiren, cehaletle mücadele eden bu değerli öğretmen-müderris Ali Vehbi Aykota, 20 Aralık 1950 tarihinde Denizli'de vefat etmiştir. Kabri Denizli İlbadi mezarlığındadır.⁴

8. MEHMET KAMİL BEY (HALİL İBRAHİM AĞA OĞLU MEHMET KAMİL BEY)

Mehmet Kamil Acıpayam'da 1885'te doğdu. Babası bir dönem Acıpayam Belediye Başkanlığı görevinde de bulunan Halil İbrahim Ağa'dır. Adı geçen ilk ve orta öğrenimini medresede tamamladıktan sonra, İstanbul Mülkiye Mektebi'nden 1324 (1907) tarihinde mezun oldu. Mehmet Kamil Bey, öğrenimi sonrası Çal Kaymakamlığı'na stajyer olarak tayin edildi. Daha sonra Sarayköy ve Köyceğiz Kaymakamlıklarında bulundu.⁵

İzmir'in işgali üzerine 16 Mayıs 1919'da Acıpayam'da düzenlenen protesto mitingine katıldı. Miting sonrası Sadaret makamına (Sadrazamlık)

1 Bu kitabın tıpkı basımı 2017 yılında Acıpayam Belediyesi tarafından tekrar yayımlanmıştır. Bu hizmetlerinden dolayı, bizim de şahsen tanıdığımız Acıpayam Belediyesi Başkanı Sayın Dr. Hulusi Şevkan'ı kutlar ve teşekkürlerimizi sunarız (Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu).

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 38.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 35.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 38.

5 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 57.

gönderilen protesto telgrafını Mehmet Kamil ismiyle imzaladı.¹ Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.² 6-9 Ağustos tarihleri arasında toplanan Birinci Nazilli Kongresine Acıpayam temsilcisi olarak katıldı. Kongrede Teftiş Encümeninde Başkanlık görevini üstlendi.³

Adı geçen evli olup, Saniye, Şükran, Semiha adlarında 3 kız evlat babasıydı. Genç yaşta 1924 yılında vefat etmiştir.⁴

9. HASAN BİLGİN (KIZILHISARLI MÜDERRİS HASAN EFENDİ)

Müderriş Hasan Efendi, 1295 (1878)'de Denizli Acıpayam kazasının Serinhisar nahiyesinde doğmuştur. Mahlası Hulusi olup Hıra Ali oğullarındandır. Babası aynı yer halkından olup, 1893 yılında vefat eden Mimar İbrahim Bey'dir. Annesi ise, yine Serinhisar halkından Ayşe Hanımdır.⁵

Hasan Efendi, öğrenimine Kızılhisar (Serinhisar) Medresesi'nde başlamış ve burada hıfzını tamamlamıştır. Daha sonra öğrenim için 1314 (1898) İstanbul'a gitti. İstanbul-Bosnevi Darülhadis Medresesine kaydoldu. 9 yıl süren zorlu bir eğitim sonunda, bu medreseden icazetname alarak mezun oldu. Onun bu icazetnamesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nca 4 yıllık Yükseköğrenimine eş değer sayılmıştır.⁶

Adı geçen öğrenimi sonrasında İstanbul'dan Serinhisar'a döndü ve burada kendi adına kurduğu Çarşı Medresesinde müderriş olarak çalışmaya başladı. Yüzlerce öğrenci yetiştirdi.⁷ 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgalleri üzerine Müderrişliği terk ederek, Milli Mücadeleye katıldı. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.⁸ 16 Mayıs 1919'da Acıpayam'da İzmir'in işgalini protesto etmek üzere düzenlenen mitingde bulundu. Ayrıca aynı gün Sadaret (Sadrazamlık) makamına gönderilen ve Acıpayamlıların tepkisini belirten telgrafı "Ha-

1 BTDD, Sayı: 12, s. 15.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 53; T. Toker, **age.**, s. 41.

3 **Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kentleri Bibliyografyası**, s. 31; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 57.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 57.

5 **DİB Arş.**, D.: 1994-0045.

6 **DİB Arş.**, D.: 1994-0045.

7 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 65.

8 T. Toker, **age.**, s. 41.

fız Hasan Hulusi” unvanıyla imzaladı.¹ Ancak o çevresinde, “Kızılhisarlı Hasan Efendi” olarak ünlenmişti.

İzmir’in işgali sonrasında Ege içlerine doğru harekete geçen Yunanlılar, 30 Haziran 1919’da Nazilli’yi de işgal etmişlerdir. İşgalin Denizli’ye yaklaşması, kentte heyecan, korku ve endişe meydana getirmiştir. Müderris Hasan Efendi, gönüllülerden oluşturduğu müfrezesinin başında cepheye koşmuştur. Umurlu-Köşk cephesinde düşmana karşı vuruşmalara katılmıştır. O bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığına sunduğu “Özgeçmiş”inde şöyle demektedir:²

... Yunanlıların Anadolu’yu istilası üzerine tedrisatı (eğitim ve öğretimi) bırakarak Denizli Vilayetinde teşekkül eden Kuva-yı Milliye’ye ilk önce iştirak ederek altmış efratla Umurlu cephesine gidip bizzat Umurlu harbinde bulundum. Memleketime avdetimde (dönüşümde) lazım geleni kavlen (sözlü) ve fiilen milli teşkilatlanmayı memleketimde tatbikle ifayı vazife eyledim.

Müderris Hasan Efendi’nin müfrezesi, diğer müfrezelerle birlikte Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin yaptığı dualarla Denizli’den cepheye uğramıştır.³ Ayrıca Onun kendisinin de belirttiği gibi halkın Milli Mücadele lehinde bilinçlendirilmesinde Kuva-yı Milliye’nin ikmalinde önemli hizmetleri olmuştur.

Adı geçen medreselerin 3 Mart 1924 yılında kapatılması üzerine 4 Ekim 1924 tarihinde Kızılhisar Misak-ı Milli Mektebine Din Dersleri Öğretmeni olarak atanmıştır. Bu okuldaki öğretmenliğini, Acıpayam vaizliğine tayin edildiği 1926 yılına kadar sürdürmüştür.⁴ Acıpayam vaizi iken, 8 Nisan 1942’de vefat etmiştir.⁵

Adı geçen evli olup, Milli Mücadele’de önemli hizmetleri olan Tevfik Karahisarlıoğlu’nun babasıdır.⁶ İlçe halkınca bir önder olarak kabul edilen

1 Bu konuda “F. Milli Mücadele Fikrinin Doğuşu ve Zaferin Kazanılmasında Acıpayamlı Din Adamları” başlığı altında ayrıntılı bilgi sunulmuştur.

2 **DİB Arş.**, D.: 240045

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 99.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 65.

5 **DİB Arş.**, D.: 1952-0254.

6 **DİB Arş.**, D.: 1924-0045. Ayrıca çalışmamızın Tevfik Kızılhisarlıoğlu kısmına bakınız.

Hasan Efendi misafirperver, sayılıp sevilen, eşraf olarak bilinen, cesur doğru ve dürüst¹ bir din adamıydı.

Adı geçen soyadı kanunuyla birlikte “BİLGİN” soyadını almış² olup, yukarıda belirtildiği gibi 8 Nisan 1942’de vefat etmiştir. Kabri Serinhisar Asri mezarlığındadır.³

10. HASAN CANER (HÜSEYİNZADE HACI HASAN EFENDİ)

Acıpayam-Akalan Kasabasında 1296 (1880)’de doğdu. Caferler sülalesinden Hüseyin Efendi’nin oğludur. Öğrenimini, köyün ileri gelenlerinden Hacı Köseoğlu ve Husasız’ın yardımlarıyla 1887 yılında kurulan tek sınıflı ve 25 odalı Uşak Medresesi’nden icazetli Hüseyin Efendi Medresesinde gördü. Öğrenimi sonrası deri ticareti ve çiftçilikle iştigal etti. Akalan’da “Caferler Odası’nın” sahip ve hanedanlığını da uzun süre yaptı. Hayır, hasenat ehli bir kişiydi⁴.

İzmir’in işgali üzerine Milli Mücadele’ye katıldı. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti’nin kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. Kuva-yı Milliye’nin ikmalinde önemli hizmetleri oldu. Zafere kadar cephelelerde iâşe ve ibate temini, gönüllü ve asker sevkıyatı gibi görevleri üstlenmiştir.⁵

Milli Mücadele sonrasında Denizli bünyesinde ilk defa 8 Haziran 1324 (1908) tarihinde Yüreğil’de kurulan “Maarrifi Yayma ve Tanıtma Cemiyeti”nde yönetim kurulu üyesi olarak hizmette bulundu.

Adı geçen Akalan halkından Hacı Ahmet Efendi’nin kızıyla evlendi. Abdullah ve Mehmet ile İsmihan, Fatmana, Hanife’nin babasıdır. CANER soyadını almış olup 1935 yılında vefat etmiştir.⁶

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 65.

2 Şükrü Tekin Kaptan, adı geçen soyadını “BİLGİ” olarak yazmıştır. (bk. Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, S. 65.) Basım hatası olduğu kanaatindeyiz.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

4 A. V. Aykota, **age.**, s. 321; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 71.

5 Baha Akşit, “Cepheden Cepheye” **Yatağan Dergisi**, Sayı: 10, s. 22; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 71.

6 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 71-72.

11. MUSTAFA ÇAVUŞOĞLU (AKALAN'DAN ÇAVUŞ OĞLU MOLLA MUSTAFA)

Acıpayam ilçesine bağlı Akalan kasabasında 1298 (1882)'de doğdu. Kasaba eşraflarından “*Hacı Eyüpler*” sülalesindendir. Köyündeki Hüseyin Efendi Medresesinde ilk dini ve milli eğitimini gördü. “*Molla Mustafa Çavuşoğlu*” lakabı ile tanındı.¹

İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadele'ye katıldı. Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Tokcan Başkanlığında kurulan Acıpayam Müdafaa-i Hukuku Redd-i İlhak Cemiyetinin kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı.² “Fiilen Kuva-yı Milliye teşkilatına giren ve savaşın sonuna kadar cephelere yiyecek ve giyecek maddeleri temini ile cephane temini işlerinde önemli görevler üstlendi. Bazı bölgelerde olduğu gibi, Acıpayam'da da işgal olunacağı endişesi ile İtalyan mandası taraftarlığını, bazı arkadaşlarının tesiri ile kabul etti ise de, daha sonra İstiklal Mahkemesi'ne intikal eden suçlamadan beraat etti.” 1948 yılında vefat eden Molla Mustafa, evli olup Melek Zoroğlu'nun babasıdır.”³

12. ALİ ÇIRPAN (YÜZBAŞIZADE HAFIZ AHMETZADE HAFIZ ALİ YİVLİ)

Acıpayam-Yeşilyuva kasabasında 1307 (1890) doğdu. Hafız Ahmet Çırpan'ın oğludur. İlköğrenimini Yeşilyuva'daki Veli Efendiler ve Müftüler medreselerinde yaptı. Daha sonra İstanbul'a giderek Fatih Medresesinde öğrenimini tamamladı. İlim ve irfan sahibi bir kişi olarak, halkını bilgilendirmek, ilim öğretmek amacıyla, Yeşilyuva'ya dönerek bir süre Sipahiler Odasında Hanedanlık (Misafir odası sahipliği) yaptı. Bu arada Yeşilyuva medreselerinde müderris olarak çalıştı. Sonra İzmir'de bulunan Faik Paşa medresesine Müderris olarak da atandı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine askere alındı. Çanakkale cephesinde birçok muharebeye katıldı. Burada gösterdiği üstün başarılarından dolayı da kendisine “Başçavuşluk” rütbesi tevcih edildi. Mondros Mütarekesi sonrasında terhis edildi ve Faik Paşa Medresesindeki görevine döndü.⁴

1 V. A. Aytoka, **age.**, s. 320-322; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 77.

2 B. Akşit, “Cepheden Cepheye”, s. 22.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 77-78

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 84.

17-19 Mayıs 1919 tarihleri arasında İzmir’de gerçekleştirilen Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’nin kongresine Nurettin Paşanın davetlisi olarak din adamı sıfatıyla katıldı.¹ 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunan askerlerince işgal edilmesi üzerine, “dersi, talebeyi (öğrenciyi) terkederek çetelerle birlikte silah kuşanıp, muharebelere iştirak etmiş ve hizmetlerini zafere kadar devam ettirmiştir.”²

Milli Mücadele’deki cesurluğu, cesaretli kararları, sevk ve idarede gösterdiği üstün başarıları sebebiyle “Kıdemli Başçavuşluk”a terfi ettirilmiştir. Zaferden sonra terhisini müteakip, Yeşilyuva’ya gelerek kitaplarıyla başbaşa kalmıştır. Çevresi ile pek ilgili olmayan Hafız Ali Efendi’nin çok güzel Kur’an-ı Kerim okuduğu, güzel sesini sokaktan geçen halka dinletebildiği, maddi gelir getirici devamlı bir işinin bulunmadığı, dünyadan fakir olarak vakarı ile gelip geçtiği, Ramazan aylarında bazı çevre köylere giderek fahri imam-hatiplik yaptığı, buralardan aldığı yardımlarla bir müddet geçindiği bilinmektedir.³

Adı geçen ileri yaşlarında da Denizli’nin Söğüt, Doğan Baba, Bayıralan ve Emirazizli köylerinde fahri imam-hatiplik görevlerinde de bulunmuştur. Ayrıca süpürge çöpü ile kağıt, bez vs üzerine mürekkeple eşine ender rastlanan hat sanatı ile yazılar yazan Hafız Ali Efendi, vakarlı, olgun ve doygun kişilikli, bilgili ve tecrübeli, görgülü, ileri görüşlü, derin bir din bilgisine sahip, alim kişilikli, hoşsohbet ve eli açık yapıda idi.

Latin alfabesini kendi kendine öğrendi ve 1 Ocak 1929 tarihinde açılan Millet Mekteplerinde öğretmenlik görevi alarak halka yeni yazıyı öğretti.

Yazdığı hat yazıları ile ustalığı halen dillerden düşmeyen Hafız Ali’nin ilk hanımının ölümü ile yalnız kalması üzerine, bir çocuğunu heybenin bir gözüne, bir çocuğunu diğer gözüne, bir ötekini de eşeğinin semerine bindirmek suretiyle köylerde geçici hocalık yaptı. Herhangi bir sosyal güvenceden yoksun olarak Honaz ilçesine bağlı Emirazizli köyünde fahri köy imam-hatibi iken vefat etmiştir. Cenazesi aynı köy mezarlığına defnedilmiş-

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 75.

2 Kadir Mısıroğlu, **Kurtuluş Savaşı’nda Sarıklı Mücahitler**, Sebil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1969, s. 127.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı’nda Denizlili Önderler**, s. 85.

tir. Adı geçenin üç kızı (Rabia-Erebiye Ersin, Dudu Aydınlı, Hatice Uysal) ve bir oğlu (Recep Pekmezci) vardı.¹

13. AHMET HULUSİ DEMİRCİ (MÜDERRİŞ ALİZADE AHMET EFENDİ)

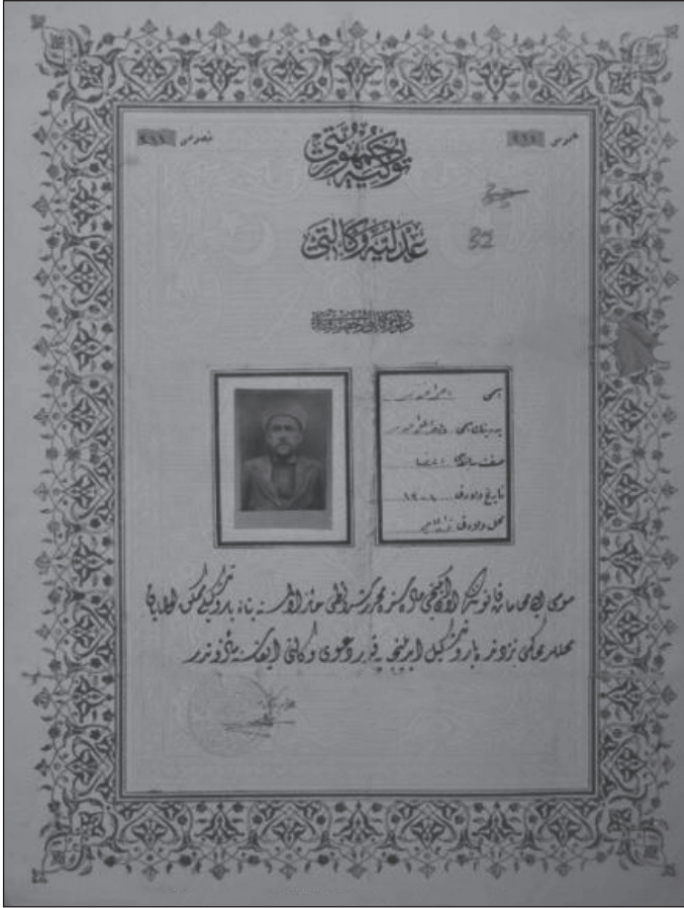
Ahmet Hulusi 1301 (1885)'te Acıpayam'da doğdu. Memuriyet dosyasında bulunan "Hal Tercümesi"nde adı "Ahmet", mahlası da "Hulusi"dir. "Ahmet Hulusi" olarak ünlenmiştir. Müderriş Ali Efendi (Sönmez)'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini babasının medresesinde yaptıktan sonra İstanbul'a gitti ve Fatih Medresesinde öğrenimini sürdürdü. Bu medresenin müderrişlerinden Rizeli Muharrem Lütfi'den 4 Haziran 1328 (1911) tarihli icazatnamesini aldı. Bu şekilde yükseköğrenimini tamamlayan Ahmet Hulusi Efendi, Yatağan'a dönerek babasının medresesinde müderriş olarak göreve başladı².

İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadele'ye katıldı. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşunda yer alıp, faaliyetlerinde bulundu. Acıpayam'dan ilgili makamlara çekilen protesto telgraflarını imzalayanlar arasındadır³.

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 85-86

2 **DİB Arş.**, D.: 1923-1939.

3 bk., **BTTD**, Sayı: 12, s. 15; B. Akşit, "Cepheden Cepheye", s. 22; M. Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hük.**, s. 201-202.

Ahmet Hulusi Demirci'nin Dava Vekilliği Belgesi

Adı geçen Diyanet İşleri Başkanlığına hitaben yazdığı 11 Nisan 1955 tarihli dilekçesinde Müderrisliğinden ve Milli Mücadele'deki hizmetlerinden şöyle bahsetmektedir¹:

1328 (1912) senesinden 1332/1916 (dahil) senesine kadar babamdan kalan "Yukarı Medrese" namıyla maruf medresede tedris (öğretim) ile meşgul oldum ve bu senede (1916) öğrencilerimin askere alınması dolayısıyla *Acıpayam Mahkeme-i Bidayet Azalığı*'na tayin edilerek, burada vazife görmekte iken, askere çağrılarak vatanı vazifemi de ifa ettikten ve Kuva-yı Milliye'nin ilk teşekkülün-

1 **DİB Arş.**, D.: 1923-1939.

de bütün Acıpayam mücahitlerini toplayarak, milli cepheye sevk ve bunların işleriyle meşgul oldum.

1921-1923 tarihleri arasında Acıpayam Belediye Başkanlığı da yapan Ahmet Hulusi, 1923-1926 tarihleri arasında da Denizli İl Genel Meclis Üyeliği de yapmıştır. Aynı zamanda Acıpayam'da Dava Vekili olarak çalışmalarını yürütmüştür. Bu arada, fahri olarak, Acıpayam Yukarı Camii imam-hatiplik ve vaizlik görevlerini de yürütmüştür. 11 Nisan 1955 tarihli dilekçesi üzerine 8 Mayıs 1955'te Yeşilova Müftüsü olarak atanmıştır. Aynı yıl vefat etmiştir¹.

Adı geçen, ismini aldığı dedesinin mesleği "demircilik" olduğundan, DEMİRCİ soyadını almıştır².

14. HAKKI DUMAN (TARAŞ'TAN HAKKI EFENDİ HOCA)

Hakkı Efendi, Acıpayam ilçesine bağlı Taraş (Ovayurt) köyünde 1297 (1881)'de doğdu. Babası köyün ileri gelenlerinden Koca Ahmet Efendi'dir. Acıpayam müftülüğü de yapan Müderis Himmet Efendi ile (1864-1922) ana ayrı, baba bir kardeştir.

İlköğrenimi sonrası Yatağan Medresesi'ne devam etti. Bu medreseden mezuniyeti sonrasında, Yassihüyük Köyü'ne giderek kaza müftüsü ve Yassihüyük Medresesi müderrisi ağabeyi Himmet Hulusi Efendi'nin Müderris muavinliğini yaptı. İki kardeş birlikte pek çok öğrenci yetiştirdiler.³

Acıpayam müftüsü Hasan Hilmi Tokcan Başkanlığında kurulan Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucu ve idarecileri arasında yer aldı.⁴ Kuva-yı Milliye'nin ikmal ve ihtiyaçlarının temini için savaş sonuna kadar faal görevler üstlendi. Cephelerdeki gönüllü ve askerlerimize silah ve cephane temini, hayvanların ot, saman, arpa ve yem gibi yiyeceklerinin sağlanarak Yeşilyuva yolu ile Bozkurt ve Kaklık istasyonlarına nakli konusunda önemli görevler üstlendi.⁵

"Taraş (Ovayurt) Köyü'nde sahibi olduğu geniş arazilerde çiftçilik faaliyetinde de bulunan Hakkı Efendi, 1.70 cm. boyunda, güler yüzlü, hatırı sayılıp, sevilen, hürmet gösterilen, mülayim, hoş sohbet bir kişiliğe sahiptir.

1 DİB Arş., D.: 1923-1939.

2 DİB Arş., D.: 1923-1939.

3 A. V. Aykota, **age.**, s. 349-351; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 92.

4 B. Akşit, "**Cepheden Cepheye**", s. 22.

5 B. Akşit, **agm.**, gös. yer.

Hakkı Efendi, köyün eşraflarından Mustafa Efendi'nin kızı Zülfü ile ilk evliliğini yaptı. Eşinin ölümü üzerine bu sefer aynı şahsın Hatice adlı kızı ile ikinci evliliğini yaptı. Bu evlilikten 3 kızı (Halime Sözer, Keziban Duman ve Emine ...) oldu. Hayır ve hasenat sahibi, köyün eşrafı ve danışmanı Hakkı Efendi'nin kabri Taraş (Ovayurt) köy mezarlığındadır.”¹

1955 yılında vefat eden Hakkı Efendi DUMAN soyadını almıştır.

15. DEDEZADE MEHMET EFENDİ

Acıpayam'da “Bekir Amuca” adıyla anılan ve ilçe halkı tarafından da “Dedezade” lakabıyla tanınan hoş sohbet, şakacı, nüktedan Mehmet Efendi, ilmiye sınıfına mensup olup, medeni cesareti olan ve **özgürlük** taraftarıdır. Hakka riayet eder, haksızlığa karşı isyankârdır. Zaman zaman istibdat idaresini tenkit ettiğinden, birkaç defa tutuklu olarak İstanbul'a kadar sürüklenmiştir.²

Hoş sohbet ve nüktedan olan Mehmet Efendi'yi daha iyi tanımamızı sağlayacak görüşünü aktarıyoruz:³

Tecrübelerin mahsulü olarak teşekkül eden *Milli Mefkure* mahdud dahi olsa insan benliğinde bir laf halini alacağından yaşamakta olan bir hayatın, hak ve hürriyete dayanan idare tarzını daha geniş alanlarda tatbikini gösterir. Çünkü kalplerde yanan bu aşk ateşi, kendi yaşayış görüş ve seziş şeklini umumileştirmek ve idealini herkese kabul ettirmek Milli Mefkurenin yalnız mahdud şahıslar değil, varlığımızı teşkil eden küteler tarafından bensimsenmesi taraftarıyım.

Bu mefkureyi bensimseyen her fert, Milletin bekasını hedef tutarak onu yayma ve zihinlerde yerleştirmeye de mecburdur.

Adı geçen İzmir'in işgal edilmesi üzerine, Milli Mücadele'ye katıldı. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucu ve yöneticileri arasında yer alarak vatan savunması için çalıştı.⁴

Mehmet Efendi, eğitim ve öğretime büyük önem verdiğinden, Yüreğil'de kurulan “*Maarifi Yaşatma ve Tanıtma Cemiyeti*” nde asil üye olarak görev aldı ve örgütlenme faaliyetlerine katıldı. Ayrıca Yüreğil mek-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

2 A. V. Aykota, **age.**, s. 177; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 101.

3 A. V. Aykota, **age.**, s. 177

4 B. Akşit, “Cepheden Cepheye”, s. 22.

tebinin imtihan heyetinde tarih mümeyyizi olarak 8 Haziran 1324 / M. 1908 tarihinde görev aldı. Duyun-u Umumiye memurluğu ile Acıpayam Belediye Meclisi üyeliği görevlerinde de bulundu¹.

Acıpayam ve çevresinde halkın sevgi ve saygısını kazanan Dedeade Mehmet Efendi hakkında daha fazla bilgi elde edilememiştir.

16. HALİL NİGARİ ERDEM (MÜDERRİS ÖMERZADE ÖĞRETMEN HALİL NİGARİ BEY)

Halil Nigari Bey, Acıpayam Yeşilyuva kasabasında 1312 (1896)'da doğdu. Acıpayam Müftüsü Halil Nigari Efendi'nin torunudur. Babası ise, Yeşilyuva'da bulunan Müftüler Medresesinin müderrisi Ömer Efendi'dir. İlk ve medrese öğrenimini dedesi ve babasının yanında ve Müftüler Medresesinde tamamladı. Daha sonra İzmir Muallim Mektebine giderek kardeşi Tahir Efendi ile birlikte, buradan öğretmen olarak mezun oldu. Öğretmenlik mesleğine başlamadan önce, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine askere alındı. İstanbul'daki Talimgah eğitimini müteakip Mülazım-ı Evvel (*Yedek Subay - Asteğmen*) rütbesi ile Çanakkale muharebelerine katıldı. Çeşitli cephelerde, birçok vuruşmalara iştirak etti. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından terhis edilerek köyüne döndü.²

Kısa bir süre sonra başlayan Milli Mücadele'ye Teğmen (Mülazım) rütbesiyle gönüllü olarak katıldı. Batı Cephesi Komutanlığı emrindeki birliklerde Bölük Komutanı olarak çarpıştı. Tamamen savaşlarla geçen 8,5 yıllık askerlik hayatından sonra 1922 yılı sonunda "*Gazi*" olarak kasabasına döndü. Hizmetlerinden dolayı, TBMM'ce "*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*" ile **ödüllendirildi**.³

Askerlik dönüşünde, Yeşilyuva kasabası ilkokulu öğretmenliğine tayin edildi. Daha sonra Acıpayam ilçesine bağlı Darıveren kasabasına nakledilen Halil Nigari Bey, buradaki birkaç yıllık öğretmenlik hayatından sonra tekrar Yeşilyuva kasabasına baş öğretmen olarak atandı. Buradaki görevine devam ederken, genç denebilecek yaşta 39 yaşında vefat etti.

Adı geçen Kayserili büyük müderris Abdülkerim Efendi'nin (1866-1936) kızı Feride hanımla evli olup, bu evlilikten 4 oğlu (*Ömer Muzaffer*,

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 101.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 116.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 116-117.

Kemal Alp, Kerim Aydın ve Abdülkadir Erdem) ile bir kızı (Nigar) oldu. Kabri Yeşilyuva mezarlığındadır.¹

17. AHMET ŞÜKRÜ EǧMİRLİOǧLU (EǧMİRLİADE AHMET EFENDİ)

Ahmet Efendi 1870'te Acıpayam'da doğdu. Babası Eǧmirlioǧlu Hoca Osman Efendi'dir. İlköğrenimini, Acıpayam-Bademli köyü Camii imam-hatibi olan babasından yaptı. Daha sonra öğrenimini Acıpayam medreselerinde sürdürdü. Bu medreselerde iyice yetiştii gibi Arapça ve Farsça dillerini de öğrendi. *"Edebiyat ve İlmi Nücuma yani astronomiye meraklı, yıldızları tanır, yörüngelerini bilir, yılın kış ayları hariç geceleri gökte onları gözetlerdi. Devrin PTT imkansızlıklarına rağmen başta Sebilürreşat olmak üzere dergilere ve gazetelere abone olmuş, günlük vaziyetleri yakından takip etmiştir."*²

Öğrenimi sonrasında, Acıpayam'da önce Müstantik (Sorgu hakimliği) görevinde bulunan Ahmet Şükrü Efendi, bu görevini Tavas'a tayini çıkınca gitmeyerek bırakmıştır. Ancak aldığı ruhsatı ile Acıpayam'da dava vekilliği yapmıştır. Ayrıca 1910 yılından 1926 yılına kadar aralıklı olarak 14 sene Acıpayam belediye başkanlığı görevini üstlenmiştir. Bu arada İzmir'de il genel (Meclisi Umumi Azalığı) ve belediye meclisi üyelikleri görevinde de bulundu.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadeleye katıldı. Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Tokcan Başkanlığında kurulan "Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti"nin kurucu ve idarecileri arasında yer aldı³. Kuva-yı Milliye'nin ikmali için cephelere gönüllü asker

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 117.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 109.

3 B. Akşit, "Cepheden Cepheye", **Yatağan Dergisi**, Sayı: 10 (Haziran-Temmuz 1992), s. 22.

temimi ve sevki, gıda malzemeleri tedariki ve eşya, erzak toplanması gibi işlerde üstün hizmetleri oldu.

“Dini, hukuki ve siyasi alanlardaki derin bilgisini, günlük olayları yakından takip edişi ve aktif kişiliği sebebiyle Şair Eşref ile Acıpayam’da kaymakamlık yaptığı yıllarda aralarında bir samimiyet olduğu gibi, Acıpayam merkezinden “*Küçük Hafız*” adıyla anılan Müftüzade Himmet Hulusi Efendi, Dedezaade Mehmet (Bekir Amcaoğlu) Efendi, Gülmezzade Hüseyin Avni Efendi gibi, pek çok şahısla birlikte Yeşilyuva kasabasından Hacı Emin oğlu, Karahöyükavşarı köyünden Kaşlı Veli Efendi, Yatağan’dan Müftü Mehmet Arif Efendi, Serinhisar’dan Hacı Tosun Ağa, Tavas’ın Hırka köyünden Hırkalı Halil Ağa ile İzmir’e Meclisi Umumi Azalığı dönemindeki toplantılara gittiğinde tanışarak aralarında derin bir samimiyet teessüs eden 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile samimi dostlukları ve arkadaşlıkları bulunan Ahmet Şükrü Efendi’nin bu isimler dışında Burdur’dan Tavas’a kadar geniş bir alan içindeki önde gelen kişilerle dostluklar kurmuş, aktif bir kişiliğe sahip, sözü dinlenir, etkin bir şahıs idi.”¹

Acıpayam’da “Eğmirlizade” lakabı ile tanınan Ahmet Şükrü Efendi, soyadı kanunu ile EĞMİRLİOĞLU soyadını almıştır. Adı geçen Acıpayam eşraflarından Hüseyin oğlu Ali Efendi’nin kızı Raziye hanımla evlenmiş ve bu evliliğinden bir oğlu (Osman Sabit Eymirlioğlu) ile bir kızı (Hatice Nurcan) olmuştur. Şubat 1940’ta vefat etmiştir.²

18. ALİ NİHAT GÜLAL (ALİ NİHAT BEY)

Acıpayam ilçesine bağlı Yeşilyuva kasabasında 1307 (1891)’de doğdu. Kasabada “*Hamzallar*” sülalesi olarak tanınan aileye mensuptur. İlköğrenimini Yeşilyuva Medresesi’nde yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine devam etti ve mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine 1914 yılında mülazım-ı evvel (Asteğmen) olarak askere alındı. Çanakkale savaşlarına katıldı. Cephelerde gösterdiği üstün hizmeti dolayısıyla üsteğmenliğe terfi etti. Adı geçen Birinci Dünya Savaşından sonra İstikal Savaşına da katıldı. Muhtelif cephelerde görev yaparak yüzbaşı rütbesi ile terhis oldu.³

Kültürlü ve kibar bir kişi olan Ali Nihat Bey, Acıpayam’ın ilk ruhsatlı dava vekili olarak uzun süre çalıştı. Fethiye ve Köyceğiz ilçelerinde Avukat-

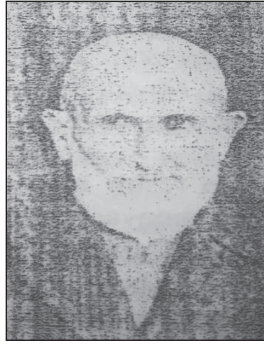
1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 110.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 109.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 127.

lık yaptıktan sonra Acıpayam ilçesine yerleşerek, ölümüne kadar Avukatlık faaliyetiyle iştigal etti. 1925-1930 döneminde Yeşilyuva belediye başkanlığına seçildi. Belediye başkanlığı döneminde “Kayser” adını “Yeşilyuva” olarak değiştirdi. 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Partinin Acıpayam ilçe teşkilatını kurarak ilk ilçe başkanlığı görevini uzun süre üstlendi. Uzun süre Denizli il genel meclisi üyeliği yaptı. Bu görevde iken, Yeşilyuva’nın ilçe olması için çalıştı.¹

1 Nisan 1951’de vefat eden Ali Nihat Bey, iki evli olup, ilk evliliğinden Cahit, Selahattin ve Sabahat adlarında 2 oğlu ile 1 kızı olmuştur. İkinci evliliğinden de Mürüvvet adında bir kızı vardır. Ali Nihat Beyin kabri Acıpayam ilçe mezarlığındadır.²

19. AHMET HULUSİ HORASAN (ABDULLAHZADE AHMET HULUSİ EFENDİ)

Abdullah Efendi’nin oğlu olan Ahmet Hulusi Efendi, Yeşilyuva (Kayser) kasabasında 1301 (1885)’de doğdu. Adı geçen, Şeyhler ve Müftüler medreselerindeki öğreniminden sonra İstanbul’a gitti. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi ve buradan mezun oldu. Mezuniyeti sonrası, Yeşilyuva’ya gelerek Orta Cami Medresesi’ne müderris olarak atandı. Bu görevde iken, Birinci Dünya Savaşına katıldı. Bu savaşta Çanakkale ve Kafkas cephelerinde görev yaptı. Kafkas cephesinde Ruslara esir oldu. 3 yıl süren esaret hayatından kurtularak 1919’da Yeşilyuva’ya dönebildi.³

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in işgali üzerine, Milli Mücadeleye katıldı. Kardeşleri Hüseyin Avni (1890-1976) ve Mahmut Esat Bey (1900-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 127-129.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 128.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 138.

1966) ile birlikte 3 kardeş olarak oluşturdıkları ve komutanlığını küçük kardeşi Hüseyin Avni Beyin yaptığı 145 kişilik “Süvarili Müzaheret Kuvveti” ile 50. Alaydan, Sarayköy Cephesini teslim aldı. Oluşturdıkları müfreze ile Çubukdağında (Buharkent) düşman kuvvetlerine karşı 6 ay mukavemet etti. Sarık boğazında iki ay mevzi vuruşmalarına katıldı.¹

Daha sonraki tarihlerde de Kurtuluş Savaşı’nın çeşitli cephelerinde görev yaptı. Çarpışmalarda gösterdiği başarılarından dolayı, teğmen rütbesine terfi ettirilerek, “İstiklal Madalyası” ile ödüllendirildi. Zaferden sonra Yeşilyuvaya gelerek, babası Abdullah Efendi’nin görev yaptığı Orta Camii imam-hatipliğine tayin edildi. Bu camide emekliliğine kadar çalıştı².

Adı geçen evli olup, 3 kız (Zeliha Çelik, Hatice Horasan, Zeliha Horasan) ve 4 erkek (Abdüllatif, Hilmi, Mehmet Kamil, Mustafa Necati Horasan) evlat babasıdır. 30 Ekim 1982 tarihinde vefat eden Ahmet Hulusi Efendi’nin kabri, Yeşilyuva büyük mezarlığındadır.³

20. HÜSEYİN AVNİ HORASAN (ABDULLAHZADE HÜSEYİN AVNİ EFENDİ)

Acıpayam ilçesine bağlı Yeşilyuva Kasabasında 1306 (1890)’da doğdu. Babası Şeyler sülalesinden olup, Orta Camii imam ve hatibi müderris Abdullah Efendi’dir. Adı geçen medrese öğrenimiyle birlikte Denizli Rüştiyesini bitirdi. Daha sonra İstanbul Hukuk ve İlahiyat Fakültelerinde okudu. Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte askere alındı. Asteğmen rütbesi ile Çanakkale’de görev yaptı. Çanakkale Savaşlarının kazanılmasından sonra Kafkas Cephesine gönderildi. Bu cephede teğmenliğe terfi etti.

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 138.

2 **DİB Arş.**, D.: 1953-0376.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 138.

Ancak 4 Nisan 1916 tarihinde Ruslara esir düştü. Esaret hayatı, kaçarak kurtulduğu 6 Ağustos 1918 tarihine kadar devam etti. İstanbul'a ulaşır ulaşmaz Yıldırım Orduları Grubuna tayin edildi ancak "orada hastalanarak, 2,5 ay tebdil-i hava ile köyüne geldi. Bu sırada Yunanlılar İzmir'i işgal etmişler, anavatana tecavüz ederek, taarruzlarını sürdürüyorlardı. Tebdil-i hava müddeti bitmeden bu sefer de Kuva-yı Milliye'ye katıldı. Aldığı bir emirle 145 kişilik müzaheret kuvveti oluşturarak bu birliğin komutanlığını üstlendi. Müfreze komutanı olarak iki kardeşi (*Ahmet Hulusi* ve *Mahmut Esat Horasan*) ve Hüseyin Hüsnü adında bir arkadaşı ile beraber 50. Alay'dan Sarayköy Cephesini teslim aldı. Bizzat imal ettiği ve ettirdiği bombalarla Menderes Cephesi'nde ve Çubukdağı'ndaki düşmana karşı 6 ay mukavemet etti. Sarık boğazında iki ay mevzi savaşları yaptı."¹

Daha sonra 26 Ağustos 1919 tarihinde Aydın/Üç Yol Muharebelerine katıldı. Bu arada Yunanlılara yapılacak saldırı planını görüşmek üzere Köşk'te düzenlenen toplantıya Denizli Kuva-yı Milliyesi adına katıldı². Araştırmacı Yazar Şükrü Tekin Kaptan'ın 96 yaşındaki Abdullah Yıldırım (Paşa Dayı) ile 1985 yılında yaptığı ve onun başarılarını dile getiren röportajını olduğu gibi sunuyoruz³:

Kurtuluş savaşı yılları idi. Sarayköy yakınlarında şimdiki Köprübaşı tabir edilen "Ortakçı" denilen yerde Yunan bölüğü vardı. Nehrin öbür tarafında. Bizim karşısında Bahadag mıntıkasında bölüğümüz vardı. Bizim Bölük Komutanı İhtiyat Mülâzım Yeşilyuva'lı Hüseyin Avni Bey (Horasan) idi. Yunan Bölük Komutanı ve askerleri Türkleri tahrik etmek, bir olay çıkartmak için işgalleri altındaki köy ve kasabalardan zor kullanarak topladıkları ve işkence ederek, getirdikleri kadın ve kızlarımızı içki alemleri düzenleyerek, eğlenerek, işkence ederek namuslarına tecavüz ediyorlardı. Yunan Bölük Komutanı Hüseyin Avni Bey'e "Bizim alemlerimize siz de katılın, görün nasıl eğleniyoruz" şeklinde haber göndererek, adeta alay ediyorlardı. Bu mezalimi Türklük gururu ve şerefine, haysiyetine yediremeyen, lâıyk görmeyen şanlı Bölük Komutanı H. Avni bey (Horasan) bir gün gece yarısı Yunan bölüğüne baskın düzenleyerek, başta komutanları olmak üzere tüm Yunan bölüğünü ta-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 139-140.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 140.

3 29 Mart 1985 tarih ve 2509 sayılı Denizli Hizmet Gazetesi; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 141.

mamen imha etti Bunun üzerine Yunanlılar yeniden karakollarını kurdularsa da, H. Avni Bey komutasındaki bölüğümüz Yunan bölüğünü ikinci defa imha etti. Ondan sonra da Yunan dağılıp gitti. Bir daha o mıntıkalara gelemeler. Şimdi H. Avni Beyi rahmetle anıyorum. Allah böyle komutanlarımızı, askerlerimizi eksik etmesin, düşman istilâlarına yurdumuzu uğratmasın.

Abdullah Yıldırım'ın da belirttiği gibi Hüseyin Avni Bey, Kurtuluş Savaşımızda da üstün hizmetlerde bulunmuştur. Bu hizmetlerinden dolayı rütbesi Yüzbaşılığa terfi ettirilerek "Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası" ile onurlandırılmıştır. Ayrıca Batı Cephesi 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabis) tarafından da 14 Nisan 1338 (1922) tarihinde 4519 sayılı yazı ile gayet kıymetli bir altın tabaka ile taltif edilmiştir. Adı geçen askerlik dönüğü çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur.¹

Hüseyin Avni Bey, evli olup, 5 Kasım 1976'da vefat etmiştir. Melahat Özyurt, Bedia Zeynep Zoroğlu ve Fahriye Horasan'ın babalarıdır.²

21. MAHMUT ESAT HOROSAN (ABDULLAHZADE MAHMUT ESAT EFENDİ)

Acıpayam ilçesine bağlı Yeşilyuva (Kayser) kasabasında 1316 (1900)'da doğdu. "Şeyhler" sülalesinden, Orta Camii İmam-Hatibi ve müderrislerinden Abdullah Efendi'nin oğludur.³

İlk öğrenimini Yeşilyuva'daki Müftüler ve Orta Cami medreselerinde yaptı. Daha sonra Denizli Rüştîye ve İdadisinden mezun olup, İstanbul'da bulunan Küçük Zabit Mektebine kaydoldu. Henüz bu okuldan mezun

1 bk. Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlîli Önderler**, s. 142.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlîli Önderler**, s. 145.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlîli Önderler**, s. 107.

olmadan, Kurtuluş Savaşı'na İhtiyat Mülazım'ı (Asteğmen) olarak katıldı. Kardeşi Hüseyin Avni Bey (1890-1976) ve Ağabeyi Ahmet Hulusi Efendi (1885-1982) ile beraber oluşturdukları ve Komutanlığını Hüseyin Avni Bey'in yaptığı 145 kişilik kişilik "Süvarili Müzaheret Kuvveti" ile 50. Alay'dan Sarayköy (Menderes) Cephesini teslim alarak, Çubukdağı'nda (Buharkent) düşman kuvvetlerine karşı 6 ay mukavemet etti. Sarık boğazında iki ay mevzi muharebelerine katıldı. Bu savaşlarda bir top parçası ile dizinden yaralandı ve İzmir'de Askeri hastanede tedavi edildi. Bundan sonraki askerlik hayatı, devamlı olarak cephelerde geçti. 6 Şubat 1339/1923 tarihinde askerlikten İstiklal Savaşı sonunda terhis edilerek, Yeşilyuva'ya döndü"¹.

Terhisi sonrasında bir süre Yeşilyuva Orta Camii Medresesinde müderrislik görevinde bulundu ve birçok öğrenci yetiştirdi². 3 Mart 1924 tarihinde medreselerin kanunla kapatılması üzerine, girdiği imtihanı kazanarak Acıpayam ilçesine Nüfus memuru olarak atandı. Daha sonra, Babadağ, Sarayköy, Denizli ve Çameli'nde memurluk görevlerinde bulunarak 1955 yılında emekli oldu. Emekliliği sonrasında siyasi faaliyetler de bulunan M. Esat Bey, 20 Aralık 1960 tarihinde vefat etti. Kabri Yeşilyuva büyük mezarlığındadır.

M. Esat Bey, evli olup, evliliklerinden (1. ve 2. hanımlarının vefatı üzerine 3. evliliğini yapmıştır.) 4 kızı (*Nilüfer Özcan, Şehnüvar Özcan, Sebahat Özyurt, Semahat Ünal*) ile 2 oğlu (*Şekip ve Abdullah Suphi Horasan*) olmuştur.³

22. MÜDERRİS ALİ SÖNMEZ (MÜDERRİS ALİ EFENDİ)

Acıpayam'ın ileri gelenlerinden, demircilik sanatı ile iştigal eden Ahmet ustanın oğludur. Müftüler sülalesinden olan Müderris Ali Efendi, 1265 (1808)'de Acıpayam'da doğdu. Öğrenimini Acıpayam medreselerinde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim gördü ve fakülteden mezun oldu.

Hafız Ali Efendi, Burdurlu Bulgurcuzade Müderris Hacı Hasan Efedi'den de dersler aldı. Fıkıh, feraiz, felsefe ve kelam ilimlerinde ünlendi. Müftü Halil Nigari Efendi'nin ölümü üzerine, 1301 (1891) tarihinde Acıpa-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 147. Ayrıca Yeşilyuva'daki Medreseler ve Müderrisler için bk. A. V. Aykota, **age.**, s. 200-211.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 148.

yam müftüsü seçildi. Ayrıca Acıpayam Orta Camii medresesini genişleterek uzun yıllar ilim ve marifetin yayılmasına hizmet etti. Bu arada uzun süre, Maarif Reisliği yaptı. Acıpayam'da yeni usulde ilk mektebin açılmasını sağladı. Uzak görüşlü bir kişiydi. İdare Meclisi, Mahkeme ve Belediye Meclisi üyeliği görevlerinde de bulundu¹.

Milli birlik ve beraberliğimiz için Kur'an-ı Kerim'in hükümlerini uygulamamızın gerekli olduğunu öğütleyen Ali Efendi, cehaletle de mücadele edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Ona göre, gençlerin eğitilmesi ve bilimin geliştirilmesinde medreseler yeterli değildir. Onun bu konudaki görüşleri şöyledir²: *"İlmin neşri için yalnız medreselerin kâfi olmadığı bir hakikattir. Her köyde mektep yaptırmak, evvela Türkçe okutup yazdırmak suretiyle halka lazım olan müsbet bilgileri öğretmek, onları cemiyetin umdelerine uygun bir fert olarak yetiştirmek, milli, dini ve vatani duygularını yükseltmek için maarife sarılmak bir zaruret halini almıştır. Daha şuurlu bir çalışma ile çocuklarımızı cehaletten kurtarma yollarında mücadeleye girişmeyi sizlere tavsiye ederim."*

İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadeleye katıldı. Çetelerle birlikte silah kuşanıp muharebelere katıldı ve hizmetlerini zafere kadar sürdürdü³. Ali Vehbi Aykota'nın *"Kendisinden mantık dersleri okuduğumuz hakikatı sezişleri ve uzağı görüşleri bilhassa insan zekâsının müspet bilgilerle ışıklandırıldığı takdirde ilahi hazinelerde gizli bulunan bütün incelikleri keşfedip her çeşit varlıktan meydana koyabileceğini, böylelikle medeni vasıtalarla mücehhez birer unsur haline alabileceğimiz misalleriyle ispat ederek verdiği öğütler, benliğimizde kültürel ideallerin kökleşmesine vesile olmuştur"*⁴ dediği Müftü Hafız Ali Efendi, 1948'de vefat etti. Müderris Ali Efendi, SÖNMEZ soyadını almıştır. Evli olup (Emin, Ahmet ve Osman) adlarında 3 evlat babasıydı⁵.

23. MUSTAFA ŞENEL (KÜÇÜK MUSTAFA EFENDİ)

1299 (1883)'te Serinhisar ilçesine bağlı Yatağan kasabasında doğdu. Kasabanın ileri gelenlerinden Molla Osman Efendi'nin oğludur. Dört yaşında iken, babasını kaybedip yetim kaldı. Annesi Şerife Hanım tarafın-

1 A. V. Aykota, **age.**, s. 173-177.; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 204.

2 A. V. Aykota, **age.**, s. 174.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 204.

4 A. V. Aykota, **age.**, s. 174.

5 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 204.

dan babasının yokluğu hissettirilmeden büyütüldü. Annesi Şerife Hanım ile dayısı Sarı Kadı unvanı ile maaruf Ahmet Nazif Efendi'nin (Akşit) teşvik ve desteğiyle Yatağan medresesine devam etti. Kısa zamanda zekası ve çalışkanlığıyla hocalarının ve arkadaşlarının dikkatini çekti. Özellikle fıkıh ve kelim ilminde daha başarılı olduğu gözden kaçmıyordu.¹

Adı geçenin, Yatağan Medresesi'ndeki öğrenimi 1909 yılına kadar devam etti ve icazetnamesini aldı. Anılan medresenin hocası Şakir Efendi'den aldığı 27 Mart 1325 (1909) tarihli icazetnamesi, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 4 Temmuz 1929 gün 13519 sayılı kararıyla "4 yıllık yükseköğrenim" diplomasına eş sayılmıştır.²

Mustafa Şenel Hoca, mezuniyeti sonrasında müderris olarak Yatağan Medresesi'nde çalıştı. Ancak hocalığı kısa sürdü. Zira Birinci Dünya Savaşının çıkması üzerine yedek subay yetiştirilmek üzere İstanbul'a çağrıldı. Kalp rahatsızlığı sebebiyle Denizli Askerlik Şubesinde görevlendirildi. Savaşın bitmesi üzerine Acıpayam Askerlik Şubesi'ne tayin edildi.³

"1918 yılından sonra ülkemizin düşmanlar tarafından işgali sebebiyle büyük otorite boşluğu doğmuştur. Bölgede Yunan mezalimi sürerken, mahalli eşkiya çeteleri de türemiştir. Mustafa Efendi, şube görevlerinin yanında Acıpayam ve çevresinde eşkiya çeteleri ile de uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu arada Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ile bağını hiç kesmemiştir. O, Galip Hoca (Celal Bayar) ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin birlikte Denizli'de yaptıkları toplantılara birkaç kez de katılmıştır. Askerlik Şubesi Reisi olarak Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Kuva-yı Milliye'nin ikmalî açısından son derece önemli hizmetlerde bulundu. Acıpayam çevresi, Gireniz içi (Çameli) ile Erle (Yeşilova) ovasından topladığı gönüllü gençleri yaya olarak Çardak üzerinden Kaklık istasyonuna getirip, Demirci Mehmet Efe'ye teslimle birkaç kez gönüllü topladı."⁴

Adı geçen Askerlik Şubesi Başkanlığından Cumhuriyetin ilânından sonra ayrılıp Yatağan'a döndü. Bir müddet daha Medresede dersler verdi. Ancak 3 Mart 1924'te Medreselerin kapatılması üzerine buradaki görevi son

1 Lütfi Şenel, "Mustafa Şenel'in Hayatından Bölümler", **Yatağan Dergisi**, Sayı: 11. (Kasım-Aralık 1992) s. 20.

2 Ali Sarıkoyuncu, "Mustafa Şenel Hoca'nın Memuriyetleri", **Yatağan Dergisi**, Sayı 14. (Kasım-Aralık 1993) s. 10.

3 L. Şenel, **agm.**, gös. yer.

4 L. Şenel, **agm.**, gös. yer.; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 211.

buldu. Geçimini çiftçilikten sağladı. Yatağan'da 1920-1928 ve 1939-1941 yılları arasında iki ayrı dönemde iki defa muhtarlık yaptı. Bu arada Misafir ağırlamak üzere bir oda yaptırdı. Misafirleri oda da ağırlayıp, bütün masraflarını kendisi karşıladı. 1944-1945 yıllarında aşar memurluğu görevinde bulundu.¹

Mustafa Şenel Hoca Efendi, ilk memuriyetine Yatağan'da fahri vaiz olarak başlamıştır. "Bu görevi yine Yatağan Medresesinin yetiştirdiği Abdullah Azmi Akşit Hoca Efendi'nin Yatağan vaizliğine atanmasıyla son bulmuştur. Adı geçen Diyanet İşleri Başkanlığına hitaben yazdığı 10 Temmuz 1945 tarihli dilekçesinde fahri vaizlik görevinden şöyle söz etmektedir²:

"Evelce Acıpayam'ın Yatağan Köyünde fahri vaaz etmek üzere müracatım kabul ve müftülükten vesika verilmesine müsaade buyrulmuştur. Şimdi ise yeni bir kadroya göre köyümüzden Abdullah Akşit maaşlı olarak köyümüze vaiz tayin edilmiştir. Benim fahri vaizliğimin hükmü kalmamış olduğundan, halen münhal bulunan Burdur'un Yeşilova İlçesi Vaizliğine tayinime emir ve müsaade buyrulmasını saygılarımla arz ederim".

Mustafa Şenel Hoca, yukarıda sunulan dilekçesi üzerine Diyanet İşleri Başkanlığınca 9 Haziran 1947 tarihinde Burdur Tefenni vaizliğine aday vaiz olarak atanmıştır. Başkanlığın, 7 Kasım 1948 tarih ve 5763 sayılı onayıyla da "görevinde başarısı tesbit edildiğinden" bahisle asaleti tasdik edilmiştir. 1956 yılına kadar Tefenni vaizliği görevini başarı ile yürüten Mustafa Şenel Hoca, kendi isteği ile 30 Nisan 1956'da naklen Burdur Yeşilova vaizliğine tayin edilmiştir. Zaman zaman müftü vekilliği görevlerini de yürüten Mustafa Şenel Hoca, Yeşilova vaizi iken 20 Kasım 1956 tarihinde vefat etmiştir.³

Adı geçen evli olup, *İhsan, Besim, Lütfü, Nevzat, Necibe, Saniye, Melâhat, Feride, Ayşe, Hatice adlarında 10 evlat babasıdır*. Orta boylu, güleç yüzlü, çok zeki ve hoş sohbet, ikna edici bir kişiliğe sahip bulunan Mustafa Şenel Hoca'nın kabri Yatağan mezarlığındadır⁴.

24. AHMET YATAĞAN (MOLLA AHMET OĞLU HAFIZ AHMET EFENDİ)

Acıpayam ilçesine bağlı Yeşilyuva kasabasında 1291 (1875)'te doğdu. Babası Yeşilyuvanın ileri gelenlerinden Molla Ahmet'tir. İlköğrenimine Çal

1 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, gös. yer.

2 A. Sarıkoyuncu, *Mustafa Şenel Hoca'nın Memuriyetleri*, s. 10

3 A. Sarıkoyuncu, *Mustafa Şenel Hoca'nın Memuriyetleri*, gös. yer.

4 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 211.

ilçesinin Boğaziçi (Çalkebir) köyü medresesinde başladı. Daha sonra öğrenimini Denizli Saltak ve Karahanlı'da bulunan "Karbasan" medreselerinde sürdürdü. Tilavet, Tecvit ve Arapça öğrendi. Her iki medreseyi de üstün bir başarı ile bitirdi. Hafız Ahmet, hem çalışıp hem öğrenim yapmak üzere bu sefer de İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesine kaydoldu. Buradaki öğrenimini tamamlayarak Yeşilyuva'ya döndü.¹

Adı geçen, öğrenimi sonrasında 1911 yılında Cumalı köyü öğretmenliğine tayin edildi. Daha sonra Acıpayam kazası Müstantikliği (Müdde-i Umumiliği-Sorgu Hakimliği) görevine atandı. Bu görevde iken, Kuva-yı Milliye'ye katıldı. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetlerinde görev aldı. "Bu cemiyetin silah, cephane temini hususundaki faal görevini sürdürürken karşı grup olan ve ayrıca İtalyan mandası taraftarları ile geçimsizliğe düştü. Yunanlıların Nazilli, Aydın, Buharkent ve Buldan'ı işgal ederek ilerlemeleri üzerine halkta bir panik başlamış, Acıpayam yerlileri de bu paniklik içinde başka yörelere göç etmeye başlamışlar, bazı kişiler de (daha çok İtalyan mandası taraftarları) İtalyan mandasını kabul etmekten başka çareleri olmadığını, bazıları da ne manda, ne kaçmak yerine canları pahasına savaşmak gerektiğini savunuyorlardı. Hafız Ahmet Efendi de *"ne manda, ne kaçmak yerine canları pahasına savaşmak gerektiğini"* savunanlardandı. Bu yüzden o, manda taraftarlarınca öldürülmek istendi. Aşağı Karaçay köyüne kaçarak 3 gün harman yerinde saman içinde saklanarak kurtuldu.²

Kurtuluş Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği dönemde, Düden, Şar-yeri, Karaçay ve diğer köylerden topladığı ve ticaret maksadiyle Ödemiş'e sevk edeceği düven, dirgen, yaba, tırmık ve elek gibi küçük ağaç ziraat aletlerini trenle Bozkurt istasyonundan yükleyerek kendisi de aynı vagonla hareket eden Hafız Ahmet Efendi, trenin Nazilliye geldiğinde, istasyonda halkın büyük bir şaşkınlık, karışıklık ve panik içinde olduğunu gördü ve sebebini sorduğunda³:

– Yunanlılar Nazilli'ye geliyorlar, trenin yakacak odunu olmadığı için, hareket edemedi. Biz burada kaldık, Yunanlılar bizi öldürecekler, ne yapalım, nasıl kaçalım, cevabını alınca Hafız Ahmet:

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 240.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 241. Hafız Ahmet Efendi Manda taraftarlarının İtalyan işgal komutanlığına telgraf çekmelerini de engellemiştir. Bu konuda bk. **age.**, s. 241

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 242.

– Vagonları açın, bana ait ne kadar içeride ağaç ziraat aletim varsa, atın trene yansın.

Tren geriye dönüp bu halkı kurtarsın, emrini verdi.

Zaferden sonra Hafız Ahmet, Yeşilyuva kasabasındaki Hayrettinler Medresesinde bir süre müderrislik yaptı, eğitim ve kültür hizmetlerinde bulundu. Medreselerin kapatılması üzerine ticaretle iştigal etti. Fahri olarak vaizlik ve imam-hatiplik görevlerinde bulundu. Ticari ve zirai faaliyetlerine ek olarak, Yeşilyuva Tekkeönü Camii imam-hatipliğini fahri olarak ölümüne kadar kadrosuz olarak sürdürdü. 17 Mart 1948’de vefat eden Hafız Ahmet Efendi, vasiyeti üzerine Yeşilyuva Büyük Mezarlığında Hafız Ali Efendi’nin kabri yanına defnedildi.

Adı geçen YATAĞAN soyadını almış olup, iki evliliğinden 5 oğlu (A. Rıza, Mehmet İlhan, Mustafa, Mahmut) ile 5 kızı (Dudu Tuna, Ümmügül-süm Uzun, Zehra Mardin, Gülsüm Çalış, Kadriye Akman) vardır¹.

C. MİLLİ MÜCADELE FIKRİNİN DOĞUŞU VE ZAFERİN KAZANILMASINDA ACIPAYAMLI DİN ADAMLARI

1. ACIPAYAMLILARIN İZMİR’İN İŞGALİNE TEPKİLERİ VE MÜFTÜ HASAN HİLMİ EFENDİ

14/15 Mayıs gecesi sabaha doğru Yunan askerlerince İzmir’in işgal edildiği haberi, İzmir Redd-i İlhak Heyeti ve Belediyesi tarafından yurdun her tarafına olduğu gibi, Denizli Sancağına da bildirilmiştir. Bu acı haber üzerine 15 Mayıs 1919 günü, İzmir’in işgalinden sadece dört saat sonra Denizli’de Müftü Ahmet Hulusi Efendi başkanlığında miting düzenlenmiştir. Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin bu mitingde yaptığı; *“Yunan işgaline karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana karşı işlenebilecek suçların Allah ve tarih önünde affı imkansız ve günahtır. Cihat tam manasıyla teşekkül etmiş, dini farize olarak karşımızdadır. Vatan savunmasında canını verenler şehit, kalanlar gazidir. Müftünüz olarak Cihad-ı Mukaddes Fetvasını ilan ve tebliğ ediyorum. Elinizde hiçbir silahınız olmasa dahi, üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili mukabelede bulununuz”* şeklindeki konuşması, Denizli halkını etkilediği gibi, ilçelerde de etkili olmuştur. Nitekim ilçelerde de art arda mitingler yapılmaya, protesto telgrafları çekilmeye başlanmıştır².

¹ Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 240.

² S. Aydın, **age.**, s. 145; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 79-80.

Acıpayam'da da 16 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto etmek üzere miting düzenlenmiştir. Bu mitingde Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Efendi (Tokcan) yaptığı konuşmayla halkın milli ve dini duygularının galeyana gelmesinde etkili olmuştur¹. Ayrıca aynı gün Sadaret'e bir protesto telgrafı çekilmiştir. Telgrafta, İzmir ve çevresinin Yunanistan'a ilhak edileceği haber alındığı belirtilerek; halkın heyecan ve galeyanda olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca milli tarih, kültür ve halka açık bir tecavüz olan bu tasarı ve teşebbüslerin protesto edildiği bildiriliyordu.

Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Ahmet Refik, Ahmet Hamdi (Akşit), Osman Nuri (Hoca), Hafız Hasan Hulusi (Bilgin), Ahmet Hulusi (Demirci), Mehmet Kamil, Veli (Hoca) imzalarıyla Sadrazamlık Makamına işgalin protesto edildiğini bildiren şu telgrafı gönderdiler²:

İzmir ve dolaylarının Yunana ilhak edileceği ve Yunan Hükümetince işgaline başlandığı haberi alındı.

Ahali heyecan ve galeyanda, hükümetimizin her türlü emrine amade bulunan ilçemiz havalisi milli tarihimize, kültürümüze, haklarımıza açık bir tecavüz olan bu tasarı ve teşebbüsleri şiddetle protesto eder ve korunması çarelerinin geliştirilmesini hükümetimizin iyi görüş ve uyanıklığından istirham eyleriz.

2. ACIPAYAM MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİNDE DİN ADAMLARI

a. Cemiyetin Kuruluşu

Müftü Hasan Hilmi Efendi (Tokcan), 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali üzerine harekete geçerek Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurmuştur. Müftü Hasan Hilmi Efendi'nin başkanlığını üstlendiği bu cemiyette başta din adamları olmak üzere, pek çok Acıpayam ileri geleni görev almış ve faaliyetlerine katılmışlardır. Bunlardan isimlerini tespit edebildiklerimiz şu kişilerdir: Ahmet Refik Bey, Hafız Ahmet (Yatağan), Müderris Ahmet Hulusi (Demirci), Osman Nuri (Hoca), Hafız Hasan Hulusi (Bilgin), Mehmet Kamil Efendi, Müftü ve Müderris Mehmet Arif (Akşit), Müderris Hakkı (Duman), Müderris Ahmet Şükrü (Eğmirlioğlu), Molla Mustafa (Çavuşoğlu), Müderris Ahmet Nazif (Akşit), Müderris Hacı Hasan

1 T. Toker, **age.**, s. 31; **Yatağan Dergisi**, Sayı: 10-12 Yıl 1992-1993.

2 **BTDD**, Sayı: 12, s. 15, Belge: 3; M. Şahingöz, İzmir, **Maraş ve İstanbul'un İşgali...**, s. 161.

(Caner), Müftü Himmət Hulusi Efendi, Müftü İbrahim (Türkmen), Dede-zade Mehmet Efendi, Süleyman Akşit, Zivgirdizade Hüseyin Efendi Hoca, Küçük Mustafa Efendi (Şenel) gibi bölgenin hocaları ve eşrafı¹.

Yukarıdaki isimlerin hemen hepsi medrese çıkışlı olup, dolayısıyla din adamıdır. Ayrıca Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda Tavaslı Yedek Subay Mümtaz Demir Bababalım da görev almıştır². Cemiyet, uzun süre kurucu başkanı Müftü Hasan Hilmi Efendi'nin başkanlığında hizmetlerini yürütmüştür. Onun milletvekilliğine aday olup, seçilmesi üzerine Molla Mustafa Çavuşoğlu görevi devralmıştır. Daha sonra da görevi, Ahmet Şükrü Eğmirlioğlu üstlenmiştir.

b. Cemiyetin Faaliyetleri

(1) CEPHEYE GÖNÜLLÜ SEVKİYATI İLE PARA, SİLAH VE CEPHANE YARDIMLARI

15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkaran Yunanlılar, 25 Mayıs 1919'da Aydın'ı, 30 Haziran'da 1919'da da Nazilli'yi işgal etmişlerdir. İşgallerin ya-

1 Baha Akşit, "Cepheden Cepheye", **Yatağan Dergisi**, Sayı: 10 (Haziran-Temmuz 1992), s. 22. Bu kişiler hakkında yukarıda bilgi sunulmuştur.

2 Mehmet Mümtaz Demir Bababalım 1888'de Tavas Çukur Cankurtaran Köyünde Bektaşî "Teslim" tekkesi Şeyhi ve 1. TBMM Denizli Milletvekili H. Mazlum Bababalım'ın oğludur. Annesi ise Hüseyin Mazlum Efendi'nin ilk eşi Ümmü Hanımdır. Adı geçen öğrenimi sonrası Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine askere alınmıştır. Yedek Subay olarak Birinci Dünya Savaşı esnasında Irak'ta Kut'ül Amare'de ve Hemedan'da İngilizlere karşı savaşmıştır. Mehmet Mümtaz Bey'in ağabeyi ve kardeşi Cafer Sadık da Birinci Dünya Savaşı'nda görev almışlardır. Kardeşlerinden Süleyman Galıcı cephesinde şehit olmuştur. Diğer kardeşi Cafer Sadık ise Kafkas Cephesinde savaşırken Ruslara esir düşmüştür. Ruslar tarafından Sibiry'a götürülmüş, Bolşevik ihtilali sırasında kaçarak Almaya'ya oradan da Türkiye'ye evine dönmüştür. Daha sonra Aydın Köşk Cephesinde görev almıştır.

Mehmet Mümtaz Bey ise Irak Cephesinden sağ salım Denizli'ye evine dönebilmiştir. Ancak o da hemen Milli Mücadele'ye katılmak zorunda kalmıştır. Tavas ve çevresinden topladığı gönüllülerinden oluşturduğu 206 mevcutlu "Yıldırım Müfrezesi"nin komutanlığını üstlenmiştir. Adı geçen müfrezesi ile birlikte Aydın Köşk Cephesinde üstün düşman kuvvetlerine karşı başarılı saldırılarda bulunmuştur. Lozan görüşmeleri sürerken Seferihisar bölgesinde askerlik hizmetini kardeşi Cafer Sadık ile birlikte sürdürmüştür. Ancak kardeşi Cafer Sadık Sisam adasından gelen Rumların yaptığı bir gece baskını sonucu Doğanbey'de şehit düşmüştür. Mehmet Mümtaz Bey askerlik hizmetleri sonrası köyüne dönerek yaşamını tarım ve çiftçilikle sürdürmüştür. Adı geçen Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı *Kırmızı Şeritli İstikal Madalyası* ile ödüllendirilmiştir. (Y. Beyazıt, **agm.**, s. 712 vd)

29.11.1967 tarihinde vefat eden Mehmet Mümtaz Demir evli olup Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurucuları arasında bulunmuştur. Soyadı kanunu ile birlikte Bababalım soyadını almıştır. (Bu bilgi Nüfus kayıt bilgilerinden elde edilmiştir)

yılma tehlikesi üzerine Acıpayam halkı silaha sarılmıştır. Müftü ve Heyet-i Milliye Başkanı Hasan Hilmi Efendi, gönüllü asker yazmadan, iâşe toplamaya muhacirleri iskân etmeden, iç düzen ve emniyeti sağlamaya kadar devletin Acıpayam'daki tek sorumluluğunu üzerine almıştır. Ayrıca o, Denizli Müftüsüne 27 Haziran 1919 tarihli telgrafında¹;

Denizli Müftülüğü Huzuru Fadilanelerine, Faziletmeab Efendim Hazretleri,

Burada ahali bütün bütün heyecan içinde ve önü alınamamaktadır. Ahvali öğrenmek üzere tarafı fadilanelerine adamı mahsus gönderildi. Ne yolda hareket edileceğinin beyan buyurulması rica olunur efendim,

diyerek mücadeleye hazır olduklarını bildirmiştir.

Diğer taraftan Denizli Heyet-i Milliyesi, 18 Temmuz 1919'da bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede; *"müftülerin, hocaların, bütün milletin vatan müdafaasına yardıma koşmaya mecbur oldukları"* ifade edilmiştir. Yine aynı gün Heyet-i Milliye tarafından seferberlik ilan edilerek, 1884-1894 tarihinde doğanlar silah altına çağırılmıştır².

Bunun üzerine Müftü Hasan Hilmi Efendi, gönüllülerden oluşturduğu Acıpayam müfrezesinin başına geçerek 23 Temmuz 1919 tarihinde Aydın-Köşk cephesine gitmiştir. Burada düşmanla vuruşmalara katılmıştır. Ayrıca kendisine mahsus çete reisi mühürü bulunan Hasan Hilmi Hoca, Acıpayam ve havalisi Milli Mücadele resmi çete reisi görevini de üstlenmiştir.

Acıpayam mitinginde yaptığı konuşma ile halkın milli ve dini duygularının galeyana gelmesinde etkin rol oynayan Müftü Hasan Hilmi Efendi daha sonraki günlerde de halkı Milli hareket lehinde bilinçlendirmek için camilerde verdiği vaazlarını sürdürdü. O Yüreğil Camiinde yaptığı konuşmasında cemaata şöyle sesleniyordu³:

Düşman Aydın'ı almış Nazilli önlerine gelmiş, efesi, askeri, hocası, hacısı, köylüsü, kentlisi, hırlısı, hırsızı, ayyaşı, ayağıyla el ele gönül gönüle vermek zamanıdır. Onlara yardım etmeliyiz. Kardeşlerimiz zalimin pençesinde inlerken bizim karşıdan seyretmemiz kadar

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 222.

2 M. A. Tütenk, **age.**, s. 26; Salahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, s. 276; A. İlhan, **agm.**, s. 10.

3 V. Aykar, **age.**, s. 140.

acı ve utanç verici ne olabilir ki? Bu nedenle her Müslüman Türk evladı gücü yettiğinde malıyla, canıyla, parasıyla Kuva-yı Milliye'ye yardım etmelidir. Bazı kendini bilmezler "Efendim buraya gelmezler, bizim burası uzak" diyormuş. "Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın" anlayışıyla yardım etmeye yanaşmıyormuş.

Bir zalim, bir uğursuz, sizin atanızdan, dedenizden miras tarlanıza, bağınıza bahçenize evinize barkınıza saldırırsa eli kolu bağlı bekler misiniz? Kızınıza, gelininize göz dikse kayıtsız kalır mısınız? Cevap bellidir. Asla beklemezsiniz ve de canınızı dişinize takarak, ucunda ölüm bile olsa savunursunuz; evinizi, barkınızı, çoluk çocuğunuzun geleceği için dişinizle tırnağınızla var gücünüzle mücadele ediniz düşmanla.

İşte aziz Müslümanlar, vatan denilen toprak da millet dediğimiz büyük ailemizin topraklarının tümüdür. Bizler her aile, her köy, her şehir o ailenin birer ferdiyiz. Vatan dedelerimizin canlarını vererek bize bıraktığı kutsal bir mirastır. Onu korumak hem milli, hem dini bir görevdir. Allah emridir.

Ayrıca O, Acıpayam'dan kimilerin İtalyan himayesini istemesine de çok sert tepki koymuşur¹:

Yine üzülerek duyuyorum ki bazı gaflet uykusunda olanlar "*Burası İtalyanlar'a verilmiş. Yunan buralara gelmez demişler.*" Böyle düşünmek ahmaklıktır, aymazlıktır. Oradakiler de kardeşimizdir. Eğer siz esarete boyun eğerseniz, görmezden gelirsenez şer ve bela sizi er veya geç bulacaktır. Yurduna göz diken her kim olursa olsun farketmez. Zalimin adı firavun olmuş, Nemrut olmuş fark eder mi? Bizler bölük pörçük oldukça onların ekmeğine yağ sürmüş oluruz. Allah bizleri akli izanı yerinde olan kullarından eylesin.

Caminin içinden "Amin" sesleri yankılandı².

Yunanlıların ileri harekatı ile Sarayköy yakınlarına kadar gelmesi üzerine Milli Mücadeledeki kararlılığını şöyle gösterdi: Köylüyü, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere cami avlusuna toplamış ve onlara³;

1 V. Aykar, **age.**, s. 141.

2 V. Aykar, **age.**, gös. yer.

3 Ş. T. Kaptan, **Milli Mücadelede Denizlili Kahramanlar**, s. 222.

Yunan maalesef Sarayköy'e kadar gelmiş, bizim buralara gelemiz ama şayet gelirse hepimiz köyün girişindeki çalılıkta toplanalım. Herkes gücü yettiğinde taş toplayıp önüne yığılsın ve orada sipere yatalım, düşmanı taşa tutalım, öldürebildiğimizi öldürür, yaralayabildiğimizi yaralarız. Onlar da herhalde bizi kurşunlarlar. Yunan işgali altında yaşamaktansa, şerefimizle ölmemiz daha hayırlıdır. Hem bu uğurda ölmenin şehitlik olduğunu hepimiz biliyorsunuz, demiştir.

Diğer taraftan Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları ve idarecileri arasında yer alan Kızılhisarlı Müderris Hasan Efendi (Bilgin) de Aydın-Umurlu-Köşk cephesinde çarpışmalara katılmıştır. O, başlangıçta 60 olan zamanla 150'ye ulaşan Acıpayam gönüllü süvari müfrezesinin başında Kuva-yı Milliye hareketine katılmak üzere 23 Temmuz 1919 tarihinde Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi tarafından yapılan dini törenle cepheye uğurlanmıştır. Müderris Hasan Efendi başladığı direniş mücadelesinde müfrezenin komutanlık görevini üzerine almasının yanısıra, birliğin at, koşum, yiyecek, içecek, silah temini gibi her türlü ihtiyaçlarını da kendisi karşılamıştır¹.

Ayrıca Acıpayam'dan Batı Cephesi Komutanlığı emrine de personel takviyesinde de bulunulmuştur. Eylül 1920'nin ilk 15 günü içinde Batı Cephesine Acıpayam Askerlik Şubesinde gönderilen nefer sayısı 191'dir.²

Cephede fiilen çarpışmalara katılan bir diğer din adamı da Müderris Abdullah Azmi Efendi (Akşit)'dir. O, Birinci Dünya Savaşı'na Yedek Subay olarak katılmış ve İngilizlerce esir edilmiştir³. Üç buçuk sene esaret hayatından sonra, memleketi Acıpayam-Yatağan'a döner. Ancak köyünde bir ay kadar kalabilir. Çünkü o, Milli Mücadele'ye katılmak üzere Askerlik Şubesi'nden çağırılmıştır. Çal Müfreme Komutanlığı görevine atanır. Bir süre burada görev yaptıktan sonra, Çal Cephe Komutanlığı görevini Albay Ethem Necdet Karabudak'a devrederek, Afyon Cephesinde konuşlanmış bulunan 20. Tümen emrine teğmen olarak geçmiştir. Büyük Taarruza buradan iştirak etmiştir⁴.

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 99; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 65.

2 N. Köstüklü, **agm.**, s. 125.

3 bk. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları II**, s. 299-300.

4 M. İlhan Akşit, "Bir Halk Kahramanı: Abdullah Azmi Bey", **Yatağan Dergisi**, Sayı: 7 (Ekim-Kasım 1991), s. 4; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 19-20.

Bir ara keşif görevi yaparken, çevresi Yunan ordusu tarafından sarılınca yakalanmamak için 24 saat su içinde keşif timi ile birlikte gizlenmek zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında Romatizma hastalığına yakalanması nedeniyle 3 ay tebdil-i hava (hava değişimi) ile Burdur'a gönderilir. İyileşince tekrar Afyon Cephesine intikal ederek, Büyük Taarruza katılmıştır. Abdullah Azmi Efendi, 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e ilk giren birliklerin içinde ön safta yer almıştır¹.

İzmir'in kurtuluşundan sonra Bandırma'ya giderken, Akhisar'da hastalanarak terhis edilmiş, burada karşılaştığı Mustafa Kemal Paşa onu takdir ve taltif ederek, gümüş sigara tablası hediye etmiştir. Müderris Abdullah Azmi Hoca (Akşit), Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra "*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*" ile onurlandırılmıştır².

Müderris Ahmet Azmi Akşit gibi cephelerde vuruşmalara katılan bir diğer din adamı Müftü İbrahim (Türkmen)'dir. O, Birinci Dünya Savaşı'nda Irak ve Süveyş cephelerindeki muharebelerde, İstiklal Savaşı'nda ise, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde çeşitli cephelerde kahramanca düşmana karşı savaşmıştır. O da Müderris Azmi Efendi gibi, "*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*" ile ödüllendirilmiştir³.

Müderris ve Kadı Ahmet Nazif Efendi (Akşit) de Aydın Köşk Cephesinde cereyan eden savaşa katılarak, Yedek Subay olması dolayısıyla cephe idare ve sorumluluğunu üzerine almıştır⁴.

Bunlardan başka Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan ve yönetimde bulunan kimi din adamları, Kuva-yı Milliye'ye katılarak, savaşın sonuna kadar cephelerde iase ve ibate temini, gönüllü ve asker sevkıyatı gibi önemli görevlerde bulunmuşlardır. Bu şekilde Kuva-yı Milliye emrinde çalışanlardan isimlerini tespit edebildiklerimiz şunlardır⁵:

Hacı Hasan (Caner), Molla Mustafa (Çavuşoğlu), Müderris Hakkı (Duman), Müftü ve Müderris Himmet Hulusi Efendi, Müderris Ahmet Şükrü (Eğmirlioğlu).

1 M. İlhan Akşit, "Bir Halk Kahramanı: Abdullah Azmi Bey", *Yatağan Dergisi*, Sayı: 7 (Ekim-Kasım 1991), s. 4; Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 19-20.

2 M. İlhan Akşit, "*Bir Halk Kahramanı: Abdullah Azmi Bey*", s. 4; Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 19-20.

3 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 226.

4 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 23.

5 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 71, 77, 92, 104, 109.

Ayrıca Kuva-yı Milliye'nin ikmali ve eşkiyanın tenkili hususlarında önemli hizmetlerinin bulunduğunu tespit ettiğimiz bir diğer din adamı Müderris Mustafa Efendi (Şenel)'dir. O, Birinci Dünya Savaşı'na Yedek Subay olarak katılmış, kalp rahatsızlığı sebebiyle geri hizmetlerde görev yapmıştır. Savaş boyunca Denizli Askerlik Şubesi Başkanlığındaki görevi dolayısıyla, savaş sonunda Acıpayam Askerlik Şubesine tayin edilmiştir. Ayrıca Milli Mücadele'nin başlarında, yönetimde meydana gelen otorite boşluğu nedeniyle, Acıpayam ve Yatağan çevresinde eşkiya çeteleriyle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu arada Milli Mücadele'ye hizmet etmek istediğinden Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ile irtibata geçmiş ve Acıpayam Askerlik Şubesi Reisi olarak Acıpayam Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. O, Acıpayam çevresi, Gireniz içi (Çameli ve çevresi) ve Yeşilova ile Erle (Yeşilova) ovasından gönüllü gençleri toplamış ve Demirci Mehmet Efe'ye teslim etmiştir.¹

Bu isimlere birkaç isim daha ilave etmemiz gerekir. Örneğin Hacı Hafız İbrahim Karaca 1887 doğumlu olup, Yatağan Medresesinde öğrenim görmüştür. O Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milli Mücadele'ye katılmıştır. 1922'de de Büyük Taarruza iştirak etmiş olup, 1974'te vefat etmiştir. Bir diğer kahramanımız da Yatağan Apalızade Medresesinde eğitim öğrenim görmüş Kazım Çavuş (Apalı)'dır. Adı geçen 9 sene çeşitli cephe-lerde görev yapmış, İstiklal Harbine katılmıştır. Allah rızası için vatan savunmasında görev aldığını belirterek o, kendisine verilmek istenen Madalya ve maaşı kabul etmemiştir.² Ayrıca ilgililerce yapılan çağrılara da icabet de etmemişir. Bu konuda Mustafa Karakaya, oğlu Necip Apalı'dan aldığı bilgileri şöyle nakleder³:

Babam gitmeyince “masraflar için 10 lira para versin maaş bağlayalım” diye haber gönderiyorlar. Biz de sen niye almıyorsun diye soruyoruz? Babam haram olur diye almıyor. Bunu devlet veriyor bu senin hakkın alacaksın dediğimizde ise *almayacağım diye eve geldi. Biz de almasına taraftar idik. Bize;*

“Ben birçok arkadaşımın gözlerini kendi ellerimle kapattım ve cephede bıraktım geldim. Şimdi ben parayı alırsam onların ya-

1 L. Şenel, **agm.**, s. 20.

2 Mustafa Karakaya, “Milli Mücadele’de Yatağanlı Önderler” **Milli Mücadele’de Denizli ve Ahmet Hulusi Sempozyumu (24-26 Haziran 1997, Denizli)**, Denizli, 2010, s. 193-194, 197.

3 M. Karakaya, **agm.**, s. 197-198.

nına nasıl varacağım. Çalışıp kazanın adam olun. Ben yaptığım, cepheden cepheye koştüğüm hizmetin bedelini para olarak alıp gidemem” dedi

Biz de hiç değilse madalyanı al dediğimizde, Madalyayı alırsam gönlüme riya gelir, gururlanırım dedi.

Ne madalya aldı ne maaş.

Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Gümölcine’yi görmüş Afyon’da işe çavuşu olarak unutamadığı hatıraları vardı. Adı geçen 1965’te vefat etmiştir.

Ayrıca Yatağan’dan Milli harekâta daha pek çok büyüğümüz katılmıştır. Mustafa Karakaya’nın da belirttiği gibi onların adlarını sıralayarak rahmetle anılmalarına vesile olalım.¹ Ali Tezcan, Hüseyin Yıldırım, Osman Çalhan ve İsmail Tezcan, Veli Köprülü, Halil İbrahim Karakurt, İsmail Önay, Ömer Taşdemir, Süleyman Karaman, Ömer Cin, Ali Kocakaya, Bekir Öztürk, Yusuf Çalhan, İsmail Baylan, Süleyman Altıntaş, Halil İbrahim Çalhan, Halil Aslan, Osman Akıl, Halil Durmaz, Hüseyin Baykara. Bu gazilerimizin hepsi vefat etmiştir.

Acıpayam Heyet-i Milliyesince Yüreğilli Ahmet, Oğuzlu Hasan, Yazırlı Mutsan olmak üzere pek çok genç Yatağan baruthanelerinde çalışmak üzere görevlendirilmişlerdir. Kimileri de Yatağan’da üretilen barutların cepheye ulaşması için Goncalı’da bulunan tren İstasyonuna hayvanlarla gece-gündüz demeden taşımışlardır. Gençlerimizin bir kısmı da Sarayköy Sığma’dan Şamlı’dan Yatağan’a *Köherçile* getirip oraya barut götürmek üzere görevlendirilmişlerdir. Yatağan’da bıçakçılık kadar eski bir meslek de barut yapımı idi.²

Ayrıca Irazların Hacı Hasan, Halil Usta oğlu İbrahim, Bektaş Mustafa ve kardeşi Mehmet, Molla Bekir oğlu Molla İsmail, Hacı Bekir, Hacı Mahmut, Ak Bekir oğlu Molla Bekir, Gökoğlanoğlu, Curabeyoğlu, Bekir Çavuş, Arap Osman gibi barut ustalarını da zikretmemiz gerekir.³ Ünlü edebiyatçılarımızdan Dr. Tahir Kutsi Makal (1937-1999) **Meydan Dayağı** (İstanbul 1976) adlı romanı Milli Mücadele’nin cephe gerisini anlatır. Okuyan hemşehrilerimizin pek çoğunun bildiği gibi “*Meydan Dayağı*” Curabeyoğlu Hüseyin’in Bağyan’daki bağında başlar. Başka bir ifade ile Yatağanlı ustala-

1 M. Karakaya, **agm.**, s. 198.

2 A. V. Aykota, **age.**, s. 160; V. Aykar, **age.**, s. 145-147.

3 A. V. Aykota, **age.**, gös. yer.

rın barut dövmeleriyle başlar. Romandaki kahramanlardan birisi de Yatağanlı Molla Musa'dır. Molla Musa, Denizli halkının yaklaşan düşman tehlikesi karşısında kenti terk etmesine, *"Eskiden Denizli birlik olmada birinci iken, şimdi kaçmakta üstüne yok"* sözleriyle tepki göstermiştir¹. Acıpayam ve çevresi halkı düşmanla cephelerde çarpışan mücahitlere, barut, kama, bıçak, kılınc vb. malzemelerle beraber, maddi yardımda da bulunmuştur. Acıpayam 3 Ağustos 1919 tarihi itibarıyla Kuva-yı Milliye'ye *"600 lira"* para yardımı da yapmıştır².

Sonuç olarak Tarhan Toker'in de belirttiği gibi "Acıpayam maddi ve manevi gücüyle Milli Mücadele harekâtına katılmış, bütün gücüyle bu direnişe yardımcı olmuştur."³

(2) NAZİLLİ KONGRELERİNE TEMSİLCİ GÖNDERİLMESİ VE TBMM'YE ÜYE SEÇİMİ

Yunan işgalini durdurmak ve özellikle zulüm ve vahşetini önlemek amacıyla yapılan kongrelerden birisi de Nazilli Kongreleri'dir.⁴ Birinci Nazilli Kongresi 6-9 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenmiş⁵ ve kongrede Acıpayam'ı Müderris Mehmet Hilmi Efendi temsil etmiştir⁶.

19-24 Eylül 1919 tarihlerinde yapılan İkinci Nazilli Kongresine de Acıpayam temsilcisi olarak Kadı ve Müderris Ahmet Nazif (Akşit) ile birlikte Birinci Kongreye de katılan Müderris Mehmet Hilmi Efendi katılmıştır⁷.

6 Ekim 1919 tarihinde Üçüncü defa yapılan Nazilli Kongresine Müderris Mehmet Kamil Bey gönderilmiştir. Heyet-i Temsiliye'nin 19 Mart 1920 tarihli emri üzerine, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak Garbi Karaağaç (Acıpayam) Heyet-i Milliyesine gönderdiği 22 Mart 1920 tarihli yazısında da belirtilen hususlar da dikkate alınarak seçimler yapılmıştır.

1 Tahir Kutsi Makal, **Meydan Dayağı**, İstanbul, 1976, s. 105.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 99

3 T. Toker, **age.**, s. 41.

4 Altıncı Bölüm, "Nazilli ve Alaşehir Kongreleri ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi" başlığı altında daha ayrıntılı bilgi sunulmuştur.

5 O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 86-87. Ayrıca bu konuda bk. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, C. 1 İstanbul, 1867, s. 503

6 **Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C. 4, TBMM Yay., Ankara, s. 26.

7 **Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, s. 31.

Seçim sonunda Belevli Yusuf, Hacı Hüseyn Mazlum Baba, Tavaslıoğlu Mustafa Beylerle birlikte Necip Bey de Denizli Sancağından milletvekili seçilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Hakkı Behiç (Bayi) Bey kapatılan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Denizli'den seçilmiş olduğundan o, TBMM'ye doğrudan katılmıştır. Ancak Kırşehir'den de milletvekili seçilmiş ve oraya ait seçim mazbatasını Ankara'ya daha erken gelmiş olduğundan 19 Mayıs 1920'ye kadar Kırşehir milletvekili olarak görev yapmıştır. Bu sebeple boş kalmış olan Denizli milletvekilliğine Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Efendi (Tokcan) seçilmiştir. Hakkı Behiç Bey'in Denizli seçim mazbatasını Meclis'te 19 Mayıs 1920'de oylanıp, kabul edilince, Hakkı Behiç Bey Denizli milletvekilliğini tercih etmiştir. Sonradan Tavaslızade Mustafa Bey, istifa etmiş ve Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Efendi onun yerini almıştır¹.

(3) ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİNİN İSTİFASINA ACIPAYAMLILARIN TEPKİSİ

5 Mart 1920 tarihinde Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti Reisi Hafız Mustafa (Yüreğil), Heyet-i Milliye Reisi Ahmet Şükrü (Eğmirlioğlu) ve Belediye Reisi Ahmet Akif imzalarıyla Heyet-i Temsiliye'ye bilgi verilerek, 6 Mart 1920 tarihinde gönderilen telgrafta özetle şöyle denilmektedir²:

Hükümetin istifa ettiği haber alındı. Uzun süreden beri, duçar olduğumuz felaketlerin telafisi, vatanın muhafazası, milletin hukukunun korunması uğrunda bütün Müslümanlar akd ve misak eylediğimizden Meb'us-u Kiramızın serbest görüşmelerine vatanın kurtarılması ve ilerlemesine yönelik milli emellere karşı herhangi bir hükümeti tanımakta mazeretimizin arzına cüret-yap olduk efendim.

3. ANKARA FETVASI VE ACIPAYAM DİN ADAMLARI

Daha önce de ifade edildiği gibi, TBMM'nin açılışı arefesinde ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri farklı görüşlerin kavga sahnesi haline gelmişti. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın yıkıcı fetvaları ve Bab-ı Ali'nin beyannameleri ile kafası karışan halk yer yer vatan kurtarıcılarının karşısında dikilmiştir. Bu arada Acıpayam'da kimileri de İtalyan mandası taraftarı olmak için faaliyete geçmişlerdir. Ayrıca hoca kisvesine bürünmüş kimileri de Dürrizade Abdullah'ın fetvasından da etkilenecek Acıpayam ve çevresinde Kuva-yı Milliye aleyhinde fetvalar vermeye başlamışlardır. Böyle bir

¹ O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 97.

² M. Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükümetinin ...*, s. 201-202.

anda Müftü Hasan Hilmi (Tokcan) Efendi'nin tepkisi çok sert olmuştur. Adı geçen Yüreğil Camii kürsüsündedir¹:

Kendini hoca, uleme sayan bazı softalar İstanbul'da, şurada burada fetva vermekteymiş. "Kuva-yı Milliye vatan hainidir, asidir" gibi sözler söylerlermiş. Aziz Müslümanlar, bu iftiralar, karalamalar bir İngiliz oyunudur. İngilizler dağdaki eşkiyaları kışkırtmakta, müslümanı müslümana kırdırmayı düşünmektedirler. Bu fetvaları verenler düşman esareti altında fetva vermeye ya utanmıyorlar ya da düşman süngüsü altında böyle fetva vermek zorunda kalıyorlar. Onlara itibar etmeyiniz. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de (Mümtehine, 60/9) buyuruyorki; *"Allah size yurtlarınızdan çıkarılanları ve çıkarılmanız için yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar, kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır"* demiştir.

Diğer taraftan da Hasan Hilmi Tokcan'ın milletvekili seçilmesi üzerine Acıpayam Müftüsü olan Mehmet Arif Akşit Hoca da Kuva-yı Milliye'nin aleyhinde fetva veren Dürrizade'nin fetvasına karşı mukabil fetva vermiştir. O, ayrıca verdiği fetvayı Acıpayam bölgesinin en büyük pazarı olan *"Karahüyük Pazarı"*²'nda ilan etmiş ve pazar yerinin duvarlarına yapıştırmıştır. Müftü Mehmet Arif Hoca'nın fetvası da şöyleydi³:

Dürrizade fetvasında "Kuva-yı Milliye hareketi bir eşkiyalık ve isyan hareketidir. Görüldükleri yerde öldürülmeleri vaciptir, diyor-du. Ancak Padişah ve Halife düşmanların işgali altındadır. Padişahın da tasdik ettiği bu fetva muteber, geçerli olamaz. Memleketi ve vatani işgal eden düşmana karşı silaha sarılmak din ve devletimiz için sevaptır, şarttır, vazifedir, mukaddes bir görevdir. Düşmana karşı silaha sarılmak cihad-ı mukaddestir.

Ayrıca İzmir'in işgali üzerine Denizli'den Acıpayam'a gelerek Milli harekate katılan ve müftülüğe bu esnada vekalet eden Müderris Mehmet Hikmet Hulusi Yeşil ile Yatağan Medresesinin tanınmış müderrislerinden Abdullah Azmi Akşit de Ankara fetvasını onaylayarak, Milli Mücadele'nin meşru olduğunu tüm Türk Milleti'ne ilan ve tebliğ etmişlerdir. Müderris

1 V. Aykar, *age.*, s. 141.

2 Karahüyük Pazarı, Çarşamba günleri kurulan bölgenin en meşhur hayvan ve hububat pazarıdır. O zamanlar 15-30 bin kişi toplanır en önemli bir pazar mahallidir. Bu pazar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. A. V. Aykota, *age.*, s. 179

3 B. Akşit, *Acıpayam Müftüsü Mehmet Arif Akşit*, s. 22.

Mehmet Hulusi Yeşil Ankara fetvasını “*Acıpayam Müftü Vekili Hikmet Hulusi*” unvanıyla onaylarken, Abdullah Azmi Akşit Hoca da “*Müderrisinden Abdullah*” ismiyle tasdik etmiştir.¹

D. MATEME VE YATAĞAN

Milli Mücadele’de en çok şehit veren yerlerden birisi de Yatağan’dır. Bu şehitler arasında Yatağan Medresesi’nin tanınmış müderrislerinden Şakir Ali Akşit Hoca da vardır. Hocamız da olan yeğeni Prof. Dr. Tuncer Baykara’nın “*Şakir Dayım*” dediği adı geçen pek çok öğrenciye icazetname vermiştir. Onun öğrencilerinden birisi de yukarıda Milli Mücadele’deki hizmetlerinden söz ettiğimiz Mustafa Şenel Hoca’dır.²

Ayrıca Yatağan halkı dini yönden en çok aydınlanmış kimselerdi. Daha önce de belirttiğimiz üzere Yatağan Medresesi kurulduğu günden bu yana yüzlerce öğrenci yetiştirdiği gibi, yöre halkını da dini yönden bilgilendirmiş ve eğitmiştir. Doğru ve yerinde verilen dini öğrenimin de etkisiyle, Yatağan halkı ve müderrisleri Milli Mücadele’nin yanında yer almışlar ve Kuva-yı Milliye’ye önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu arada Yatağanlılar vatan savunmasından geriye dönmeyip şehit olanlara hem üzülmüş, hem de sevinmiştir. Çünkü doğru eğitim-öğretim yapılan Yatağan’da şehitlik mertebesi hakkıyla biliniyordu. Çünkü onlar yüce kitabımız Kur’an-ı Kerim’in 3/169-170. ayetlerinin “*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayınız. Bilakis onlar diridir. Rabları katında Allah’ın kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan henüz şehit olmamış kimselere de hiç korku olmayacağını ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler*” şeklindeki hükmünü öğrenmişler ve içselleştirmişlerdir. Bununla birlikte “*Mateme*” denen Yatağan halk ezgisini de ortaya çıkarmışlardır. Birlikte okuyalım³:

1 bk. **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 No. 27; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, s. 257-258, 299-300

2 A. Sarıkoyuncu “**Mustafa Şenel Hoca’nın memuriyetleri**”, s. 10. Ayrıca Yatağan’dan şehit olanlar için bk. bk. Şehitlerimiz, C. II, Milli Savunma Bakanlığı Yayını, Ankara, 1998.

3 M. Karakaya, **agm.**, s. 148.

MATEME

Gene başkaldırdı, alçak Yunan kralı
 Böyle de harp olmadı, dünya kurulalı
 Kimimiz şehit düştü, kimimiz yaralı
 Çok gelenler ağlattı, seferberlik ayları
 Gecelerde kalkar, kalkar ağlarım
 Deli gönlüme teselli verip, eylerim
 Asker ağamın bohçasını, ayrı bağlarım
 Asker ağam gelmeyince, çözmem bağını

III. TAVAS DİN ADAMLARI

A. MÜFTÜLER VE HAYATLARI

1. MEHMET TAHİR CEN (CENNETZADE MÜFTÜ MEHMET TAHİR EFENDİ)

Mehmet Tahir Efendi, 1292 (1876)'de Tavas-Kızılcabölük kasabasında doğdu. Babası Kızılcabölük kasabası Hanönü Medresesi müderrislerinden Hacı Ali Efendi'dir. İlköğrenimini babasından yaptı. On üç yaşında, babasının da müderris olduğu Hanönü Medresesi'ne kaydoldu. Bu medresede Sarf, Nahiv, Mantık, Beyan, Bedida, Fıkıh, Akaid, Hikmet ve diğer derslerinden de başarı göstererek 24 Eylül 1318 (1902)'de icazetnamesini aldı. Mehmet Tahir Efendi, öğrenimine müteakip Hanönü Medresesi'nde müderris olarak çalışmaya başladı. Bu görevi Tavas Müftülüğüne tayin edildiği 21 Mart 1326 (1910) tarihine kadar sürdürdü. 21 Mart 1910'da Müftü olan Mehmet Tahir Efendi, müftülük görevinde iken, medresedeki öğretim üyeliğini de devam ettirdi. Arapça ve Farsça da bilen Mehmet Tahir Efendi, Tavas Müftüsü iken, genç yaşta (46 yaşında) 6 Kanun-i Sani 1337 (6 Ocak 1921) tarihinde Hakkın rahmetine kavuştu.¹

Aşağıda ifade edileceği üzere Milli Mücadele'de önemli hizmetleri bulunan Tahir Efendi, güler yüzlü, hoş sohbet, ciddi tavırlı, halkın sevip saydığı hak ve hukuku gözetken bir kişi olarak tanınmıştır. Ayrıca o, halk arasındaki çeşitli ihtilafları mahkemelere intikal etmeden bizzat çözen kişidir. Bu yönüyle de aynı zamanda halkın rehberi ve danışmanı idi. Adı geçen ilk evliliğini Molla İsmail'den Fatma Hanım ile yapmıştır. Bu evliliğinden

¹ İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivindeki Dosyasındaki bilgilerden alınmıştır; İsmail Yakıt, **Arşiv Belgeleri Işığında Kızılcabölük**, Tuğra Matbaası, Isparta, 2002, s. 135.

Raziye Cen, Havva Çilen, Atiye Çilen adlarında üç kızı ile iki oğlu (Hüseyin Cen, Raşit Cen) olmuştur. Fatma Hanım'ın vefatı üzerine yine Tavas'tan Yumuklardan Emine Hanım ile de ikinci evliliğini yapmıştır. Emine Hanımdan da Meryem Okul, Hadika Kurşunluoğlu, Cemile Okul adlarında üç kızı daha doğmuştur.¹

Adı geçenin ailesi CEN soyadını almıştır. 6 Ocak 1921 yılında vefat eden Cennetzade Tahir Efendi'nin kabri Kızılcaabölük Mezarlığında'dır. Adı geçenin mezar taşında şu ifadeler yazılıdır²:

Huve'l Bakiyü'l Ğaffar
 Ey zâir-i sâhib-nefes
 Hubb-i dünyadan meyli kes
 Her ten biter bir derd ile
 Değmez bu dünya-yı ahes
 Dil- hasta oldum bir zaman
 Tedric ile bitdi tüvan
 Uçtu nihayet mürğ-i can
 Çünkü harab oldu kafes
 Söndi çerağ-ı afiyet
 Zulmetde kaldı şeş cihet
 Açıldı subh-i ahiret
 Envar-ı Hakk'dan muktebes
 Müfti Tavas Tahir deyü yad et beni
 Oku fatiha rahmetlere ğark et beni
 İnsanlığı verem seni Gaffare bes Baki Heves
 Sene 1338 (1922)

2. İSMAİL SITKI EFENDİ (CEZAYİRLİZADE MÜFTÜ İSMAİL SITKI)

1297 (1881) tarihinde Tavas'ta doğmuştur. Babası Tüccardan Cezayirlizade Mehmet Efendi'dir. İlköğreniminden sonra Tavas Rüştîyesine devam ederek buradan 1318 (1900) yılında mezun olmuştur. (Şehadetname almıştır) Daha sonra öğrenim için İstanbul'a giderek Çarşamba'daki Çukur Medresesine kayıt olmuştur. Bu medresede Fatih dersiamlarından Muğlalı Hafız Emin Efendi'nin derslerine devam ederek icazetname almaya muvaffak olmuştur. Adı geçenin bu icazetnamesi, Milli Eğitim Bakanlığınca dört yıllık yüksek öğrenime eş değer sayılmıştır.

¹ Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 106.

² İ. Yakıt, **age.**, s. 168.

İsmail Sıtkı Efendi, yükseköğrenimi sonrası memleketi olan Tavas'a dönmemiştir. O, 2 Teşrin-i evvel 1325 (Ekim 1907) tarihinde Maarif-i Umumi nezaretince açılan İstanbul-Çarşamba'daki Murat Molla Kitaplığına memur olarak girmiştir. Burada çalışmakta iken, 26 Şubat 1326 (1908) tarihinde Aydın Vilayeti Kuyucak Kadılığına atanmıştır. Ancak Kuyucak'ın Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine, görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Yunan askerlerince, eşyalarına el konulmuş ve diplomaları yırtılıp yakılmıştır.

Adı geçen, Kuyucak'ın işgali üzerine İstanbul'a giderek, Molla Murat Kitaplığında tekrar çalışmaya başlamıştır. Bu arada 6 Kanun-i Sani 1337 (Ocak 1921) tarihinde Müftü Cennetzade Tahir Efendi'nin vefatı ile boşalan Tavas Müftülüğüne aday olmuştur. Yapılan seçimde en fazla oy alarak, 10 Mart 1921'de Tavas Müftüsü olarak atanmıştır. Ancak İsmail Sıtkı Efendi, müftülük görevini 25 Ağustos 1927 tarihine kadar sürdürebilmiştir. Üçüncü Dönem TBMM seçimlerinde milletvekilleri aleyhinde bulunduğu gerekçesiyle görevden uzaklaştırılmıştır. Yerine de Kasım 1928'de yapılan seçimde en fazla oy alanlardan Sofuzade Abdülkadir Efendi (Uslu), 5 Ocak 1929 tarihinde atanmıştır.¹

İsmail Sıtkı Efendi, hakkında uygulanan işlemin usulsüz olduğundan bahisle dava açmıştır. Ayrıca o, hakkında verilen karar sebebiyle Danıştay nezdinde de itirazda bulunmuştur. Ancak Danıştay Başkanlığı Daavi Dairesi'nin 25.12.1930 tarih ve Esas: 2178, Karar: 1339 sayılı kararıyla süresi içerisinde itirazda bulunmadığı gerekçeleriyle itirazı reddedilmiştir.²

Aşağıda sunulan bilgilerden anlaşılabacağı üzere Milli Mücadele'de Tavas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Başkanlığını da yürüten İsmail Sıtkı Efendi hakkında daha fazla bilgi elde edemedik.

¹ **DİB Arş.**, D.: 1927-0063

² *Şura-yı Devlet (Danıştay) Daavi Dairesi'nin 25/12/1930 tarih ve esas no: 2178, karar no: 1339 sayılı kararında adı geçen ile ilgili şöyle denilmektedir: "Kanuni bir sebep olmaksızın memuriyetten af edilmesi hukukunu muhil bulunduğu bahisle idari dava açan sabık Tavas kazası müftüsü Hacı İsmail Sıtkı Efendinin 30/10/928 tarihli istidasi müteale ve icabı müzakere olundu.*

Mumailleyhin 25/8/927 tarihinde memuriyetten af edildiği Diyanet İşleri Riyasetinden bildirmesine ve 5/9/927 tarihinde müddeinin af hadisesine muttali olduğu istidaya merbut telgrafname suretinden anlaşılmasına nazaran 30/10/828 tarihinde ikame olunan davanın kanuni müddet haricinde ikame edilmiş olması hasebiyle reddine 25/12/930 tarihinde ittifakla karar verilmiştir." (**DİB Arş.**, D.: 1927-0063)

3. MEHMET ABDÜLKADİR USLU (SOFUZADE MÜFTÜ ABDÜLKADİR EFENDİ)

Mehmet Abdülkadir Efendi, 1280 (1864) yılında Tavas-Kızılcabölük kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Sofuzadelerden İsmail Efendi'dir.¹ İlköğrenimi sonrası Denizli'de Dariverenlizade İsmail Efendi Medresesi'ne devam etmiştir. Bu medreseden 1313 (1897)'de icazetname almaya muvaffak olmuştur. Arapça bilmektedir. Öğrenimi sonrası Kızılcabölük'e gelerek 1315-1330 (1899-1914) yılları arasında kendi adını taşıyan "*Abdülkadir Efendi Medresesi*"nde Müderris olarak eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Aynı görevi daha sonra 1921-1923 yıllarında da Tavas'ın merkezi olan *Yarangüme*'de de devam ettirmiştir.²

Ancak adı geçen dosyasında 1914-1921 yılları arasında ne yaptığı hangi işle meşgul olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Muhtemel bu yıllar da vatan savunmasında görev almış olmalıdır. 1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla seferberlik ilan edilmiştir. Ayrıca savaş sonrasında Milli Mücadele başlamıştır. Bu arada kendisinden önceki Tavas Müftüleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde görev yapmışlar, her ikisi de bu cemiyetin başkanlık görevini yürütmüşlerdir.³

Eğitim-öğretim işiyle meşgul olurken, 1925 yılında Denizli Vilayeti Meclis-i Umumi azalığına seçilmiştir. Bu arada Vilayet Encümen azalığı da yapmıştır. Müftü İsmail Sıtkı Efendi'nin görevinden alınması üzerine, 05 Ocak 1929 tarihinde Tavas Müftüsü olarak atanmıştır.

Müftü Mehmet Abdülkadir Efendi "*Hediyetü'l Tüllab*" (Öğrencilere hediye) adlı kitabının yazarıdır. Soyadı kanunuyla birlikte USLU soyadını

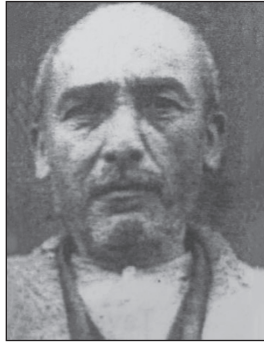
1 İ. Yakut, *age.*, s. 141.

2 İ. Yakut, *age.*, s. 141; *DİB Arş.*, D.: 1929-0020

3 Bu konuda daha önce bilgi sunulmuştur.

almıştır. Tavas Müftüsü iken 8 Mart 1942’de vefat etmiştir. Kızılcabölük’te bulunan mezarının taşında şu ifadeler yer almaktadır¹:

8 Mart 1942
 Hak perestim arz ettiğim dergah bir
 Hiçbir vakit Tevhitten ayrılmadım Allahım bir
 Katib-i kudret ne yazdı bilmedim
 Bu gülşen dünyada hiçbir vakit gülmedim
 Ey keremi şamili ihsanı bol
 Lütfunle eyle duamı kabul
 Mağfurun leh Tavas Müftüsü
 Abdülkadir Uslu B. (bin) İsmailim
 Allahtan Rahmet Resul’den şefaât
 Ziyaretçilerden bir duadır dileğim
 Ruhuna Fatiha

4. MEHMET FEVZİ KÖSEOĞLU (KÖSEZADE MÜFTÜ MEHMET FEVZİ EFENDİ)

Ali Köse oğullarından Hüseyin Efendi’nin oğlu olan Mehmet Fevzi Efendi, 12 Ocak 1302 (1886) tarihide Kızılcabölük’de dünyaya gelmiştir. Babası aynı kasaba halkından “Deli” lakaplı Hüseyin Efendi’dir. Önce Erkli soyadını alan Mehmet Fevzi Efendi, daha sonra Köseoğlu olarak tahsis ettirmiştir.²

Mehmet Fevzi Efendi, ilköğrenimini Kızılcabölük’te müderris (daha sonra Tavas Müftüsü olan) Abdülkadir Efendi Medresesinde başlamıştır. Bu medrese de 8 yıl öğrenim gördü. Sonra, Tavas’ta Müderris-Müftüzade Hacı Ahmet Medresesine devam etti. Daha sonra da Denizli-Darıverenli-zade İsmail Efendi Medresesi’nde öğrenim görerek icazetnamesini almıştır.

¹ İ. Yakıt, *age.*, s. 169.

² *DİB Arş.*, D.: 1946-0211; İ. Yakıt, *age.*, s. 146.

18 yıl gibi uzun süren eğitim-öğretim hayatında akli ve nakli bilgileri aldıktan sonra, öğretmenlik belgesi de almıştır. Bütün belgeleri esaret yıllarında kaybolmuştur. İyi derecede Arapça bilmektedir¹.

Mehmet Fevzi Efendi, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerin askere alındı. 1331 (1915)'de İzmir beşinci Depo Alayına subay adayı olarak tayin edildi. 1332 (1916)'da subay vekili, aynı yıl mülazım-ı sani (teğmen) rütbesine yükseldi. Birinci Dünya Savaşı'nın çeşitli cephelerinde meydan muharebelerine fiilen iştirak etti. Filistin cephesinde Hurbet'ül Gurabe'de yapılan çarpışmalar esnasında 28 yerinden şarapnel parçaları ile yaralandı ve gazi unvanını aldı. Gösterdiği fedakarlıklardan dolayı "*Harp Madalyası ve Alman Demir Salıp Madalyası*" ile taltif edildi. Ayrıca üsteğmenliğe (mülazım-ı sani) terfi ettirildi. Bu arada 1918 yılında Ayrıca Filistin Cephesinde İngilizlere esir düştü. 1336 (1920)'de esaretten kurtulmuş ve terhis olmuştur. Ancak adı geçen 1922'de Milli Savunma Bakanlığı'nın emriyle İstiklal Harbine iştirak etti. Savaşın bitmesi üzerine 1923'te terhis edildi.²

Zaferden sonra, 1924'de Denizli Çakmak Merkez Efendi Mektebi muallimliğine tayin edildi. Sonra Gölemezli-Altunbaşak Mektebi öğretmenliğine naklen atandı. 1930 yılında istifasını vererek görevinden ayrıldı ve Kızılcabölük'e geldi. Kendi işleriyle meşgul olurken, 1930'da Kızılcabölük Belediye Başkanlığına seçildi.³ Bu görevi sürdürürken, 30 Kasım 1942 tarihinde Tavas Müftüsü olarak atandı. Bu görevini vefat ettiği 18 Nisan 1964 tarihine kadar sürdürdü.

Adı geçen memuriyetinin yanısıra birçok eser de kaleme almıştır. Bunlardan "*Tanrı Sözüyle Peygamberler Duası*" adlı çalışması basılmıştır. Bunlardan başka basıma hazır eserler ise;

- *Mir'atü'l-Feraiz*

- *Mevzuat-ı Fevzi'dir.*

Ayrıca onun Milli Bayramlarımızda yaptığı konuşmaları ve şiirleri de vardır. Halkın sayıp sevdiği hürmet gösterdiği bilgi ve görüşünden yaralandığı Mehmet Fevzi Efendi, 1926 yılında Gevrekler sülalesinden Hacı İsmail Efendi'nin kızı Sultan Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten iki oğlu (Esat ve Mesut Köseoğlu⁴) 2 kızı (Zarife Uslu, Fatma Yeniçeri) olmuştur. 18 Nisan

1 **DİB Arş.**, D.: 1946-0211; İ. Yakıt, **age.**, s. 146.

2 **DİB Arş.**, D.: 1946-0211; İ. Yakıt, **age.**, s. 146.; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 172.

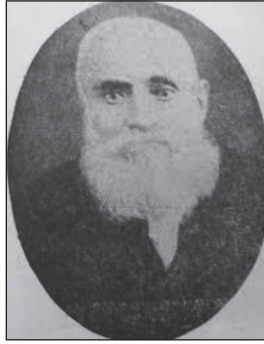
3 **DİB Arş.**, D.: 1946-0211; İ. Yakıt, **age.**, s. 146.

4 Mesut Köseoğlu Bey ile Fransa-Besançon'da öğrenci olarak bir süre beraber bulunduk.

1961 tarihinde de vefat etmiştir. Kızılcaölük mezarlığında bulunan kabrinin mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır¹:

İlm u faziletde yekda idi
Umuru şeriatde ehl-i fetva idi
Beyan ve tefsirde la misâl dâna idi
Tasavvufta sahib-i aşina idi
Tavas Müftüsü Mehmet Köseoğlu
R. F. (Ruhuna Fatihâ)
D. 1302 (1886)

B. TAVASLI DİĞER DİN ADAMLARI VE HAYATLARI

1. HÜSEYİN MAZLUM BABABALIM (HACI HÜSEYİN MAZLUM EFENDİ)

1859'da Denizli-Tavas İlçesi Karataş Köyünde doğan Hüseyin Mazlum, Bektaşî tarikatı "*Dediği Tekkesi*"² postnişini (Posta oturan) Ali Dede'nin

Kendilerinin yaşça benden büyük olması sebebiyle bana ağabeylik yaptığı gibi çok sıcak davranmıştır. (Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu)

1. İ. Yakıt, **age.**, s. 146.; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 173. Ayrıca adı geçen hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Ş. T. Kaptan, **age.**, s. 171-174.
2. Dediği Tekkesi, tarihi bir Bektaşî tekkesidir. Tekke mahallinde 2 türbe bulunmaktadır. Bunlardan biri Kazak Abdal'a diğeri ise Dediği Sultan'a aittir. Bu tekkenin XVI.- XVII. yüzyıllarda Kazak Abdal ile Dediği Sultan'ın yaşadığı devirde kurulduğu düşünülmektedir. Tekkenin kuruluşu, Bektaşiliğin Balım Sultanla birlikte kurumsallaştığı bir evreye isabet eder. Rivayetlere göre, Kazak Abdal, Balkanlar'daki Demir Baba ocağından yetişmiş, daha sonra ise, Balım Sultan'dan el almıştır. Bu rivayet Kazak Abdal'ın Bektaşiliğin kurumsallaşması aşamasında Denizli çevresinde etkin bir derviş olduğunu gösterir. Dediği Ali Sultan da rivayetlere göre tekkeye Kazak Abdal'ın ölümünden sonra gelip yerleşmiştir. Dediği Sultan, Konya-İlgın çevresinde tekkeler kuran Dediği Sultan'ın bir müridi olabileceği gibi, Balkan Bektaşiliği içinde yetişmiş bir kişi de olabilir. Çünkü, Demir Baba menakıbında Dediği Baba'dan söz edildiği görülür. Kazak Abdal'ın da

oğludur.¹

Edinilen bilgilere göre XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Hüseyin Mazlum'un ailesi anılan tekkenin postnişinliğini yürütegelmışlerdir. Aileden tespiti yapılabilen ilk kişi Seyyid Ali'dir. Seyyid Ali 1724-1767 yılları arasında burada tekke nişindir. Ailenin bilinen en büyük atasının "Seyyid" unvanını taşıması onların soylarının Hz. Peygamber sülalesine dayandıklarını gösterir. Bu durum Bektaşilik içinde yaygındır.²

Medrese öğrenimi gören Hüseyin Mazlum, babası Ali Dede'nin vefatı üzerine 20 yaşlarında iken "Postnişinlik" görevini üstlenmiş ve bu görevi ölümüne kadar 60 yıl yürütmüştür.³ Ayrıca Bababalım ailesi, Hüseyin Mazlum döneminde Karataş Köyü yakınlarındaki Teslim Baba Tekkesi'nde Postnişinlik görevini üstlenmişlerdir.⁴

Hüseyin Mazlum, tarihi tam olarak bilinmese de Birinci Dünya Savaşı arefesinde Mekke'ye giderek Hac görevini ifa etmiştir. "Hem türbenin hem de dergâhın kitabelerinden ve yazdığı şiirlerden Hüseyin Mazlum'un Hak ve Ehl-i Beyt sevgisiyle yoğrulduğu söylenebilir. Mezar taşında da mürşid ve halifelik makamına yükselmiş birisi olarak tanımlanmaktadır."⁵ Mezar kitabesindeki şu ifadeler dikkat çekicidir⁶:

Göçtü dünyadan hadim fukara
Mürşidi azam, muhibbi aba,
Hacım Hüseyin Mazlum Balım Baba
Kutbu cihanda, yok idi dengi
Hemse hâ cömert idi kendi,
Vatansever, çalışkan
Hüsni ahlaka malik
Herkesle barışkan
Pir evinde soyunup
Muzahhar olmuştu, hayrı hallâka
İtâ half eyledi, şahı velayete,

Balkan Bektaşiliği içinde yetişmesi bu düşüncüyü güçlendirir. (Yasemin Beyazıt, "Hüseyin Mazlum Bababalım ve Ailesi'nin Milli Mücadele'deki Rolü" **Belgi**, Sayı: 6 (Yaz 2013 / 11) s. 710).

1 F. Çonker, **age.**, s. 274.

2 Y. Beyazıt, **agm.**, gös. yer

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 40.

4 Y. Beyazıt, **agm.**, gös. yer.

5 Y. Beyazıt, **agm.**, s. 711.

6 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 40-41.

Sabık Denizli Milletvekili
Hacı Hüseyin Baba ruhuna Fatih

Hüseyin Mazlum'un mezar kitabesinin ön yüzüne ise Türkçe olarak şu ifadeler yazılmıştır:

Hü, Öl. 23.11.1945,
Eyledi 60 sene bu ha nikâhta hizmeti
Olmuş idi salikâne her hususta da rehnûma
Hacı Bektaş Veli'ye canı dilden bağlanıp
Pir Balım Sultan'a
Daim eylemişti, iltica refi olunca,
Otuz altı oldu tarih
Hüsni ya
Canımı canana verdi aşk ile Mazlum
Hacı Hüseyin Baba ruhuna fatiha

Milli Mücadele'ye destek veren ve önemli hizmetleri olan Hüseyin Mazlum, TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde Denizli Milletvekili seçilmiş ve 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulunmuştur. Düşünce birliğinde olduğundan Mustafa Kemal (Atatürk'ün) en sevdiği kişiler arasında yer almıştır.¹ Meclis'te İrşad ve Bayındırlık komisyonlarında çalıştı. Milletvekilliği bu dönemde sona erince doğum yeri olan Karataş köyüne dönerek tarım ve çiftçilikle meşgul oldu.²

Adı geçen evli olup, iki eşinden 8 çocuğu olmuştur. Birinci eşi Ümmü Hanımdan; Ali, Mehmet Mümtaz ve Süleyman isimli 3 oğlu, ikinci eşi Zeliha Hanım'dan ise 5 erkek evladı olmuştur. Bunlar: Muharrem, Hüseyin Mazlum, Ahmet Muhtar, Hüseyin Hulki Rıza ve Cafer Sadık'tır. Birinci Dünya Savaşı'nda oğullarından Süleyman, Galicya cephesinde savaşmış ve şehit olmuştur. Cafer Sadık da Kafkas Cephesinde savaşırken Ruslara esir düşmüş ve bu esaretten kurtularak Türkiye'ye dönmüştür. Daha sonra İstiklal Harbine katılmıştır. O da Sisam Adasında Rumların baskını sonucu şehit olmuştur. Mehmet Mümtaz ise, yine kardeşleri gibi Birinci Dünya Savaşı'na katılmış, Irak Cephesinde Kut'ül Amare'de savaşmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası Denizli'ye dönen Mehmet Mümtaz Milli Mücadele'ye katılmıştır. Tavas ve çevresinden topladığı gönüllülerinden oluşturduğu 206 mevcutlu

1 Kadir Mısırlıoğlu, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 225.

2 F. Çoker, **age.**, s. 274.

“Yıldırım Müfrezesi”nin komutanlığını üstlenmiş, Aydın-Köşk cephesinde düşman kuvvetlerine karşı başarılı saldırılarda bulunmuştur.¹

Soyadı Kanunu ile “BABALIM” soyadını alan ve “Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası” ile de onurlandırılan Hüseyin Mazlum, 21 Kasım 1945 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Karataş köyünde, Tekkesinin bulunduğu yere defnedilmiştir.²

2. M. ALİ SEZER (ÖĞRETMEN M. ALİ BEY)

Tavas ilçesinde 1308 (1892)’de doğdu. Öğrenimini medresede gördü. Öğrenimi sonrasında Tavas merkez Hâkimiyet-i Milliye İlkokuluna öğretmen olarak atandı.³

İzmir’in işgali üzerine, Milli Mücadele’ye katıldı. 16 Mayıs 1919’da Tavas’ta düzenlenen işgali protesto mitingini düzenleyenler arasında yer aldı. Bu mitingde; Birinci Dünya Savaşı esnasında Makedonya’da geçen bir yıllık askerlik hayatında, esaret altında yaşayan Türklere yapılan zulümleri, mabetlere yapılan saldırıları acıklı bir dille anlatarak derhal Yunana karşı harekete geçilmesi lâzım geldiğini açıkladı. Tavas Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer aldı. Tavas ve çevresinde Milli Mücadele fikrinin doğması için de çalıştı. Eli silah tutan Tavas gençlerini yurt savunmasına davet etti ve onların ilk gönüllü kayıtlarını yaptı. “2 Temmuz 1919 tarihinde kurulan, Tavas müfrezesinin komutanlığı görevini üzerine alarak, Aydın-Umurlu Cephesinde çarpışmalara katıldı. Daha sonra müfrezesini Serçe Köyüne nakleden M. Ali Bey, Umurlu Savaşında Yörük Ali Efe, komutasına girerek savaştı ve büyük başarı sağladı. Düşmanın cephe gerisine sarkmasına engel oldu. Aynı gün M. Ali Bey, Serçe köyün kuzeyinde bulunan Köhner çamları mevkiinden düşmanı sağdan vurmak üzere harekete geçtiği sırada, çamların ötesinde Yunan askerlerinin dağınık bir şekilde ilerlediklerini gördü. Bunun üzerine yanında Tavas, Kızılcaölük, Vakıf ve Karahisar’dan 20 kadar çetesi ile hücum ederek Yunanlıların bir kısmını öldürdü. Diğer bir kısmını da etkisiz hale getirdi. Bu arada müfrezesinden 3 Tavaslı gönüllü şehit oldu”⁴.

Savaşın zaferle sona ermesinden sonra Müşerref hanımla evlenen, bu evlilikten çocuğu olmayan M. Ali bey, Denizli Hürriyet, Gazi ve İnönü ilko-

1 Y. Beyazıt, **agm.**, s. 711.

2 Nüfus kaydındaki bilgilerden elde edilmiştir.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 40-41.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

kullarında Öğretmenlik ve Okul Müdürlüğü vazifelerinde bulunarak emekli oldu. Emekliliğinden sonra Denizli'ye yerleşti. 7 Ocak 1963'te vefat etti. Denizli-İlbadi mezarlığında bulunan mezar taşında şu ifadeler yazılıdır¹:

“Yıllarca yurt hizmetinde, Umumi Harpte, İstiklal Savaşında, Milli Eğitimde çalışarak memlekete binlerce genç yetiştiren Tavas eşraflarından emekli öğretmen M. Ali Sezer”

3. MEHMET KEMALETTİN ŞAHAL (ŞEYH ALİZADE MEHMET KEMALETTİN)

1895'te Tavas'ta doğdu. Tavas ileri gelenlerinden “Koca kulak Mehmet” lakaplı Hasan Hüseyin Bey'in oğludur. Tavas'ta Şeyh Alizade olarak ünlenmiştir. Kısaca “**Şahallar**” diye de çağrılır.²

Öğrenimini medresede yapmıştır. Tavas'ın önde gelen ailelerinden olduğu için 17. Kolordu Komutanı ve Aydın Vali Vekili tarafından 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen kongreye davet edilmiştir. Kongre'de Müftü Cennetzaade Tahir, Belediye Başkanı Hacı İsmail ve Katircizade Abdullah Efendilerle Tavas'ı temsil etmiştir.³

Milli Mücadeleye İzmir Kongresine gitmekle katıldı. Tavas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.⁴ 6-9 Ağustos tarihleri arasında toplanan I. Nailli Kongresine Denizli Temsilcisi olarak katıldı.⁵

Mehmet Kemalettin Efendi, gönüllülerden oluşturduğu Tavas Müfrezesi ile beraber Aydın-Köşk Cephesine gitti. Burada Yunan kuvvetleriyle çarpıştı ve büyük yararlılıklar gösterdi. Bu hizmetlerinden dolayı da “*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*” ile onurlandırıldı. 1932-1942 yılları arasında da Tavas İlçesi Belediye Başkanlığı görevinde bulundu. “Başkanlığı süresinde, Tavas ilçesini bir köy görünümünden kurtarıp, şehir havasına soktu. Denizli ve Hükümet caddelerini açtı, mahalle aralarındaki sokakları genişletti, şehir içme suyu depoları, bağlar mevkiindeki sokakların açılması, bağ pazarının kurulması, bağcılığın geliştirilmesi onun eserleri arasındadır.”⁶

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 202-203.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 208.

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 75.

4 B. Akşit, **Cepheden Cepheye**, s. 22.

5 M. Albayrak, **age.**, s. 109.

6 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 208.

Tavas halkının sevip saydığı hürmet ettiği ve itibarlı bir kişi olan Mehmet Kemalettin Şahal 1965'te vefat etti. Adı geçen evli olup 2 oğlu (*Dr. Rasim* ve ...) ve 3 kızı (*Ziynet, Refika, ...*) vardır. ŞAHAL soyadını almıştır.¹

4. BEKİR SITKI ÖZSOY (KALE-TAVAS'TAN HACI BEKİR AĞA)

1881'de Kale-Tavas'ta doğdu. Babası yörenin tanınmış eşraf ve iş adamlarından Hacı Bekir Ağa'dır.² Kale-Tavas Medreselerinde eğitim gören Bekir Sıtkı Ağa, İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadele'ye katılmıştır. İstanbul Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye'ye karşı olumsuz tutum ve davranışları, onun milli hareket emrine girmesinde etkili olmuştur. "Yunanlıların, Ege bölgesinde birçok kenti yakıp yıkarak ilerlemeleri üzerine halka yapılan zulümleri kabul edemez ve içine sindiremez. İstanbul hükümetinin bu büyük olay karşısındaki olumsuz tutumu ile memleketin kurtarılamayacağını düşünerek, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ancak kurtuluşa ulaşabileceğini bunun da Kuva-yı Milliye hareketine katılmakla amacına ulaşacağını, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıyla çevresine mektuplarla bildirdi."³

Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde üstün hizmetleri bulunan Bekir Sıtkı Ağa, Kale-Tavas çevresinden oluşturduğu 51 kişilik bir gönüllü müfrezeyi yakın arkadaşı Hasan Çavuş komutasında Aydın-Köşk cephesine göndermiştir. Yiyecek-giyecek her türlü ihtiyacı Bekir Sıtkı Ağa tarafından karşılanan Kale-Tavas müfrezesi Halil Ağa (Tavaslıoğlu) müfrezesiyle birleşerek, Üçyol, Serçeköy ve Umurlu çarpışmalarına katıldı. Zaman zaman baskınlar yaparak düşmana kayıplar verdirdi. Bu arada Tavas müfrezesinin adının duyulmasını sağladı.⁴

Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde gösterdiği maddi-manevi katkı ve yardımlarından dolayı Bekir Sıtkı Ağa, "İstikal Madalyası" ile onurlandırıldı. Zaferden sonra tekrar ticaretle işigal etmiştir.

4 Temmuz 1965'te Denizli'de vefat eden, Bekir Sıtkı Ağa, dört evlilik yapmış olup, çocuğu olmamıştır. Ancak ağabeyi Hacı Ahmet Özsoy'un oğlu Ahmet Nuri Özsoy'u evlat edinmiştir.⁵ Adı geçen ÖZSOY soyadını almıştır.

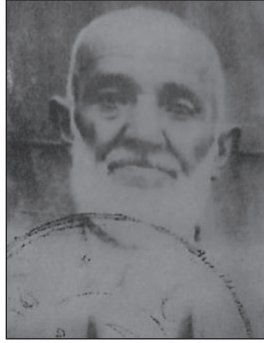
1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 195.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 195-196.

5 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 196.

5. YUSUF ULU (İMAM-HATİP YUSUF EFENDİ)

1292 (1876) Tavas Merkez Samanlık Mahallesinde doğdu. Babası Abdullah Efendi'dir. Tavas medreselerindeki öğreniminden sonra, imam-hatip olarak çalışmaya başladı. Tavas Merkez Hacı Mestan Camii'ndeki görevini vefat ettiği 18 Kasım 1952 tarihine kadar aralıksız olarak sürdürdü¹. Şükrü Tekin Kaptan onun Tavas merkez Gerizönü-Pazaryeri camilerinde de görev yaptığını belirtmektedir.²

"Boncuklu Hoca" adıyla anılan, halkın sevgisi ve saygısını kazanmış güleç yüzlü bir kişiliğe sahip olan İmam-Hatip Yusuf Efendi Tavas Kuva-yı Milliye'sinin kurucu ve yöneticileri arasında yer almıştır. Topladığı gönüllülerden bir müfreze oluşturarak bu müfrezenin başında Aydın-Köşk cephesinde vuruşmalara katılmıştır³. Milli Mücadele'deki bu hizmetlerinden dolayı "Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası" ile onurlandırılmıştır.

Bilgili bir hoca olan Yusuf Ulu, Zehra Hanım ile evli olup 76 yaşında iken, 18.11.1952 tarihinde vefat etmiştir.⁴

1 **DİB Arş.**, D.: 1950-2534

2 Ş. T Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 229.

3 Ş. T Kaptan, **age.**, gös. yer.

4 **DİB Arş.**, D.: 1950-2354. Şükrü Tekin Kaptan, Yusuf Ulu'nun Abdurasoğlu'nun kızı Medine hanımla evlendiğini, bu evlilikten de bir oğlu (Saim Ulu) ile bir kızı olduğunu ve ayrıca 120 yaşında iken bir trafik kazasında öldüğünü belirtmektedir. (Ş.T Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 229) Ancak ölümü üzerine Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilen 30.12.1952 tarihli dilekçe de eşi olarak "Zehra Ulu" gözükmektedir. (bk. **DİB Arş.**, D.: 1950-2354)

Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığındaki Dosyası içerisinde bulunan Tavas Nüfus Müdürlüğüne onaylı Nüfus örneğinde doğum tarihi "1292" (1876) olarak yazılmıştır. 18.12.1952 tarihinde de vefat ettiğine göre, Yusuf ULU, 120 yıl değil 76 yıl yaşamıştır.

C. TAVASLI DİN ADAMLARININ MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

1. İZMİR'İN İŞGALİNE TAVASLILARIN TEPKİSİ VE MÜFTÜ CENNETZADE TAHİR EFENDİ

Çeşitli vesilelerle diğer bölümlerde de belirtildiği gibi İtilaf güçlerince İzmir ve çevresinin Yunanlılara vaad edilmesi üzerine 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetince bir kongre düzenlendi. Bu kongreye davet edilen delegeler arasında Tavas heyeti de bulunuyordu. Tavas temsilcileri İzmir'e Müftü Cennetzade Tahir Efendi başkanlığında, Belediye Başkanı İsmail Bey ile Katırzade Abdullah ve Şeyh Alizade Mehmet Kemalettin Efendilerden oluşan bir heyetle gitmişlerdir.¹ Kongrede Yunanlılara karşı takip edilecek siyasetin ana hedefi tesbit edildi. O da şu idi. Topraklarımıza yönelik bir taarruza karşı silahla mukabele edilecekti. Bu arada Aydın (İzmir) Vali Vekili ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa da kongre üyelerinden memleketlerine döndükten sonra, halkı direnişe hazırlamalarını istemiştir.² Bu direktifler doğrultusunda adı geçenler çalışmalara başlamışlardır. Özellikle Müftü Cennetzade Tahir Efendi, yaklaşmakta olan durumun vehametini ve Yunan işgalini halka anlatıyordu. Müftünün bu çalışmalarında en önemli destekçisi, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi idi. Müftü Cennetzade Tahir Efendi de Çal Müftüsü Ahmet İzzet, Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi, Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendilerle birlikte Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye çalışmalarında destek ve yardım sözü vermiş, *"Sonuna kadar arkadayız. Biz de üzerimize düşeni yaparız"* demişlerdir.³

Diğer taraftan İzmir'in işgali ile ilgili söylentiler, kısa bir süre sonra gerçek oldu. Yunan İzmir'e ayak basmıştı. Bu acı haber İzmir Belediyesi ve Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından 14/15 Mayıs gecesi yurdun her tarafına olduğu gibi Denizli Sancağı'na da bildirildi.⁴ Bu acı haber üzerine daha önce de belirtildiği gibi Denizli merkezinde Müftü Ahmet Hulusi Efendi öncülüğünde, Yunan işgalini protesto mitingi düzenlenmişti. Müftü Efendi'nin miting esnasında yaptığı konuşması özellikle onun *"Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana*

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 75.

2 V. Aykan, **age.**, s. 11.

3 V. Aykar, **age.**, s. 70.

4 bk. **Türk İstiklal Harbi**, C. 2/1, S. 63.

karşı işlenecek suçların Allah ve Tarih önünde affı olanaksız ve günahtır. Cihad tam manasıyla teşekkül etmiş dini farize olarak karşımızdadır. Müftünüz olarak CİHAD-I MUKADDES FETVASI'NI ilan ve tebliğ ediyorum. Elinizde hiçbir silahınız olmasa dahi yerden üçer taş alarak düşmana atmak suretiyle mutlaka fiili mukabelede bulununuz". Sözleri dalga dalga bayram yerinden Denizli'nin ilçelerine de yayılmıştı. Ayrıca acı haber 16 Mayıs günü Tavas'a da ulaşmıştı. Kaymakam Ali Rıza Bey belediye önünde toplanan halka Yunan'ın İzmir'i işgal ettiği haberini bildirdi. Ayrıca Ali Rıza Bey düşmana karşı ne şekilde davranılması hususunda açıklamalarda bulundu. Kaymakamdan sonra kouşan Müderris Ali Efendi de askerliği sırasında Makedonya'da Türklerin nasıl işkence ve zulme uğradığını gördüğünü, bu sebeple mutlak suretle Yunan işgaline karşı çıkılmasının gerekli olduğunu savundu.¹ Bu mitingde Müftü Cennetzade Tahir Efendi'nin halka hitap edip etmediğine dair bir bilgi ve belge bulamadık. Ancak adı geçen mitingün düzenlenmesinde fevkaalede hizmeti olmuştur. Böylece 16 Mayıs 1919 günü düzenlenen mitingde Tavaslılar da Yunan işgalini protesto etmişlerdir.²

2. TAVAS MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Daha önce de ifade edildiği üzere Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında 29 Mayıs 1919 günü Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuştu. Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Merkezi'nin yanısıra; ilçelerin de bir an önce Milli harekâta katılmasını istiyordu. Bunun için her tarafa haber gönderiyor, güvendiği kişileri görevlendiriyordu. Bu amaçla, Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin de kurucularından Dalmanoğlu Şükrü Bey'i Tavas'a, Küçükağazade Necip Ali Bey'i de Buldan'a göndermiştir.³

Tavas'a giden Şükrü Bey bir hafta kadar başta Müftü, Kaymakam ve Müderris Mehmet Ali Efendi (Sezer) olmak üzere halkın ileri gelenleriyle görüşmüştür. Adı geçenler zaten teşkilatlanma taraftarlarıydı. Bu konuda Mustafa Çavuş'un da büyük yardımları olmuştur.⁴ Adı geçen camiden aldığı bayrağı zahire pazarına dikmişti. Mustafa Çavuş bir yandan da gönüllü yazımına başlamıştı. Bu arada 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında gerçek-

1 T. Toker, *age.*, s. 31.

2 N. Köstüklü, *age.*, s. 31.

3 Necip Ali Beyin Buldan'a gönderilmesi ile ilgili ileride bilgi sunulacaktır.

4 T. Toker, *age.*, s. 41-42.

leştirilen İzmir Kongresi Tavas delegesi olarak katılanlar da teşkilatlanmak için çalışıyorlardı.

Bu gelişmelerin sonunda Tavas Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Müftü Cennetzade Tahir Efendi'nin başkanlığında kurulan bu cemiyette şu kişiler görev almışlardı¹:

Müftü Cennetzade Tahir Efendi, Kaymakam Ali Rıza Bey, Müderris Mehmet Ali Efendi (Tavas Hâkimiyet-i Milliye Okulu Öğretmeni), Belediye Başkanı Hacı İsmail Efendi, Nakip Mehmet Ziya Bey, Katırcıoğlu Abdullah Efendi, Mehmet Kemalettin Efendi, Köpekçi Nuri Efe, Ahmet Çavuş Efe, Mustafa Çavuş Efe, Gündük Süleyman Efe, Kocamanoğlu Emin Efendi, Kocamanoğlu Tahir Efendi, İmam-Hatip Yusuf (Ulu).

Denizli teşkilatının 17 Temmuz 1919'da Heyet-i Milliye adıyla yeniden teşkilatlanması üzerine, Tavas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de ismini değiştirerek Tavas Heyet-i Milliyesi adını almıştır. Bu yapılan değişiklik sonrasında yöneticiler arasında da değişiklikler olmuştur. Cennetzade Tahir Efendi'nin vefatından sonra cemiyetin başkanlığını Süleyman Salim Efendi üstlenmiştir. Daha sonra Osman Efendi başkanlık yapmıştır.² Cemiyetin tesbit edebildiğimiz en son başkanı da Müftü İsmail Sıtkı Efendi'dir. O Tavas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak Belediye Başkanı Emin Rüştü Bey ile birlikte 10 Eylül 1921 tarihinde TBMM Başkanlığına Sakarya Savaşı'nda ordumuzun başarısını isteyen telgraf göndermiştir.³

3. CEPHEYE GÖNÜLLÜ SEVKİYATI İLE SİLAH, CEPHANE VE PARA YARDIMLARINDA MÜFTÜ CENNETZADE TAHİR EFENDİ

17-19 Mart 1919 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen İzmir Müdafa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyetinin kongresine Tavas temsilcisi olarak katılan Cennetzade Tahir Efendi Tavas çevresinde milli harekâtın önderiydi. 16 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal haberinin alınması üzerine başkanlığında Tavas mitingi gerçekleştirildi. Ayrıca yine onun başkanlığında Tavas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur.

Adı geçenin halkın Milli Mücadele lehinde bilinçlendirilmesi yönündeki çalışmalarıyla birlikte Tavas ve köylerinden gönüllü asker temini, cepheye gönüllülerin sevkleri, iâşe ve ibadelerinin sağlanması ve ayrıca nakdi

1 T. Toker, *age.*, s. 42.

2 Nuri Köstüklü, *age.*, s. 72-73.

3 H. Selvi - B. Cırık, *age.*, s. 145-146

yardım toplanması, Denizli Heyet-i Milliyesi ile işbirliği gibi cephe gerisi hizmetlerde de fiilen çalıştı.”¹

Müftü Cennetzade Tahir Efendi’nin gayretiyle gönüllülerden oluşturulan müfrezeler Tavaslı Köpekçi Nuri Efe² ve Müderris Mehmet Ali Efendi (Sezer) in komutasında cepheye yollanmıştır. 119 mevcutlu Tavas mücahidi adıyla Aydın-Köşk cephesinde vuruşmalara katılan bu gönüllü kuvvete, Tavaslı Celil Bey komutasında 40 kişi daha katılmıştır. Ayrıca Tavas ve çevresinden teşkil edilen 206 mevcutlu Tavas Yıldırım mücahitleri, Aydın-Köşk Cephesinde vuruşmalara katılmıştır. Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurucularından ve Hüseyin Mazlum Bababalım’ın da oğlu olan Yd. Sb. Mümtaz Demir Bey (Bababalım) komutasındaki Tavas Yıldırım Mücahitleri, düşmana karşı başarılı saldırılarıyla kendisinden en çok söz ettiren bir müfreze olmuştur. Bu müfreze, Üçyol (Adagide) cephesini tutmuştur. Ayrıca Tavas Yıldırım Müfrezesine çevreden de katılımlar olmuştur. Bademyeli Mehmet Efe ile Mendegüme Kelek Zeybek Abdi Efe, 40 kadar kızanı ile Mümtaz Demir Bey’in komutasında savaşmışlardır³.

Bunlardan başka Kale-Tavas’tan Bekir Ağa ve Hırkalı Halil Ağa müfrezelerinden de söz etmemiz gerekir. Bekir Ağa (Bekir Sıtkı Özsoy) Kale-Tavas ve köylerinden 51 kişilik bir müfreze oluşturup, yakın arkadaşı Hasan Çavuş’un komutasında cepheye göndermiştir. Hırkalı Halil Ağa (Halil Tavaslıoğlu) da oluşturduğu 95 kişilik müfrezesi ile 23 Temmuz 1919’da Denizli’den Köşk cephesine hareket etmiştir. Bu iki müfreze birleşerek, 3 yol, Serçeköy ve Umurlu’da vuruşmalara katılmıştır. Bu arada Tavas Merkez Mestan Camii İmam-Hatibi Yusuf Ulu da topladığı gönüllülerin başında Aydın Köşk Cephesinde düşmanla savaşmıştır⁴. Yine Müftü Tahir Efendi’nin çalışmalarının bir sonucu olarak, Tavas’tan 68 nefer de askerlik şubesi başkanlığınca Batı Cephesi Komutanlığı emrine gönderilmiştir.⁵

Müftü Cennetzade Tahir Efendi, silah ve cephaneye temini konusunda da gayret göstermiştir. O, halkın elinde bulunan silahları toplatarak Kuva-yı Milliye’ye sevk etmiştir. Önemli miktardaki bu silahlar dolayısıyla,

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 106.

2 Köpekçi Nuri Efe hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı’nda Denizlililer Önderler**, s. 97-101.

3 N. Köstüklü, **age.**, s. 104-106. Ayrıca Mümtaz Demir Bey’in Müfrezesi hakkındaki bilgi için bk. Y. Beyazıt, **agm.** s. 712-716

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 29.

5 N. Köstüklü, **age.**, s. 125.

Aydın Cephesi Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey, Denizli Heyet-i Milliyesine gönderdiği 30 Haziran 1919 tarihli yazısıyla Müftü Tahir Efendi'ye teşekkür etmiştir.¹

Müftü Cennetzade Tahir Efendi'nin başkanlığını yürüttüğü Tavas Heyet-i Milliyesi 5 Temmuz 1919'da ilk yardım olarak 4400 kile² buğday ve 166 kile arpayı 51 hayvana yükleterek Usturoğlu Ahmet ile Denizli'ye göndermiştir. Aynı tarihte Üzerlik köyü de 163 Lira bağışla Kuva-yı Milliye'ye destek vermiştir. Ayrıca Tavas kazası, 18.08.1919 tarihine kadar, Kuva-yı Milliye'ye 6300 krş para ile 1448480 krş tutarında mal yardımında bulunmuştur.³ Daha sonraki günlerde de Tavas'ın Kuva-yı Milliye'ye yardımları devam etmiştir. Nitekim Cennetzade Tahir Efendi, halktan topladığı 1000 (altın) sarı lirayı vefat etmeden önce Demirci Mehmet Efe'ye teslim etmiştir⁴.

4. ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİNİN İSTİFASINA TAVASLILARIN TEPKİSİ

Milli İrade'nin esaslarını yıkacak ve milli azmi kıracak, devlet ve milletin sorumluluğunu üzerine almış olan kabineyi sarsacak ve düşürecek iç ve dış her türlü etkiye karşı şiddetli infial duyduklarını söyleyen Tavaslılar, 6 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'a "*Heyet-i Milliye Reisi Osman*" imzasıyla telgraf çekmişlerdir. Bu telgrafta özetle⁵;

Ali Rıza Paşa Başkanlığı'ndaki Bakanlar Kurulunun istifası haberini üzüntüyle aldık. Bakanların istifalarına etken ve sebeplerin mahiyetini bilemiyoruz. Ancak milli iradenin esaslarını yıkacak, milli azmi kıracak devlet ve millet sorumluluğunu üzerine almış olan hükümeti sarsacak ve düşürecek iç ve dış her türlü sebep ve etmene karşı göğsümüzde şiddetli bir infial vardır. Bütün milletimiz, mukaddes vatanımızın geleceği, ahd-i milli dairesinde meydana gelmesi için mal ve canını fedaya hazırdır. Yaşamak için ölmesini bilen millet-i İslamiye ile beraber mukaddes vatanımızın korunması uğrunda ölmek kararını Tavas ahalisi daha çoktan vermiştir.

1 N. Köstüklü, *age.*, s. 128.

2 **Kile:** Tavas ve çevresinde tahıl ölçü birimidir. Tahılın cinsine göre değişmekle birlikte bir *kile*, 11-14 kg civarındadır.

3 A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s. 99.

4 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler*, s. 106.

5 M. Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükümetinin ...*, s. 230-231.

Milli iradeyi üstün kılacak ve Milli Meclisimizin; serbestçe hareket edecek ve kararlar alacak her türlü müdahaleye karşı koyacak güçlü, azimli ve güvenilir bir bakanlar kurulunun oluşturulmasını istirham eyleriz, denilmektedir.

5. NAZİLLİ KONGRESİNE TEMSİLCİ GÖNDERİLMESİ VE TBMM'YE MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ

30 Haziran 1919'da hiç dirençle karşılaşmadan Aydın'a giren Yunan askerleri, işgal sonrası Kuva-yı Milliye'nin karşı koyması sonucu şehri terk etmek zorunda kalmışlardı. Ancak 3 gün sonra, 3 Temmuz 1919 günü Yunan kuvvetleri Aydın'ı tekrar işgal ettiler. Bu kez üstün düşman kuvvetleri karşısında Kuva-yı Milliye bir varlık gösterememişti. Milli Harekât açısından olumsuz olan bu gelişme üzerine, Kuva-yı Milliye geriye çekilerek, Aydın-Nazilli arasında bir nahiye olan Köşk cephesini kurdu. Ancak bu cephe de güçlü düşman kuvvetleri karşısında fazla tutunamayarak çöktü. Başka bir ifadeyle Yunan güçleri Denizli'ye doğru ileri harekete geçti.

Böyle bir anda Yunan saldırılarını durdurmak ve özellikle Yunan zulüm ve vahşetini önlemek amacıyla yapılan önemli kongrelerden birisi de Nazilli Kongresi'dir.

6-9 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen I. Nazilli Kongresi'ne Tavas'ı temsilen Hüseyin Mazlum Bababalım gönderilmiştir.¹ Onun temsilci olarak seçilmesi tesadüfi değildir. Hüseyin Mazlum Efendi, çevresinde tanınır bir kişidir. Ayrıca Tavas ve çevresinde gönüllü kuvvetlerinin oluşumunda da etkili bir isimdir.² Yukarıda da ifade edildiği üzere o tarihlerde oğlu Mehmet Mümtaz Bey, Tavas Yıldırım müfrezesinin komutanı olarak Aydın-Köşk Cephesinde düşmanla çarpışmaktaydı.

Nazilli'de 19-24 Eylül tarihleri arasında ikincisi ve 6 Ekim tarihinde üçüncüsü olmak üzere, iki kongre daha yapılmıştır. Bu iki kongreye de Tavas Heyet-i Milliyesi temsilcisi gönderilmiştir. II. Nazilli Kongresi'nde Şahalzade Mehmet Kemalettin ve Hacı Ali Efendiler Üçüncü Nazilli Kongresinde ise, Kale-Tavas'tan³ Hacı Sadık Efendi, Tavas'ı temsil etmiştir.⁴

1 Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri**, Atam Yay., Ankara, 1998, s. 109.

2 Y. Beyazıt, **agm.**, s. 176.

3 Kale-Tavas o yıllarda Tavas'ın bir nahiyesi idi. Kale-Tavas 1959 yılında ilçe olmuştur.

4 bk. **Ulusal ve Yerel Kongreler**, C. 4. s. 30-36.

Nazilli'de Tavas'ı temsil eden ve yukarıda isimleri geçenlerin hepsi de medrese eğitimi almış kişilerdi. Ayrıca Hüseyin Mazlum Efendi gibi toplum üzerinde etkisi olan şahıslardı. Bu yüzden 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleştirilen İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Kongresine, Müftü Cennetade Tahir Efendi, Şahalzade Mehmet Kemalettin Efendi'yi de yanında götürmüştür.¹

Diğer taraftan Denizli'den Birinci TBMM'ye gönderilen 5 milletvekilinden birisi de Hüseyin Mazlum Bababalım'dır. Daha önce de ifade edildiği üzere o, çevresinde tanınan ve içtenlikle Milli Mücadele'ye katılıp, devlete destek veren bir din adamıydı. Ayrıca milletvekili seçildiği tarihte onun iki oğlu (Cafer Sadık ve Mehmet Mümtaz), vatan savunması için düşmanla çarpışıyorlardı. Diğer oğlu Süleyman ise Birinci Dünya Savaşı esnasında Galiçya Cephesinde şehit düşmüştü. Ancak bütün bunlardan daha önemlisi, daha önce çeşitli vesilerle belirtildiği gibi, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, diğer ilçelerin heyetleriyle birlikte, Tavas Heyet-i Milliyesi'ne gönderdiği 22 Mart 1920 tarihli yazısında; milletvekili seçileceklerin; *"devlet ve milletin menfaatlerini koruyan"* kişiler olmasını istemişti. Buna göre Hüseyin Mazlum Bababalım önerilmiş ve o milletvekili seçilmiştir.²

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında hazır bulunan Hüseyin Mazlum Bababalım, Meclis'te de kendisini sevdirmiş ve herkesin saygısını kazanmıştır. 3. Cumhurbaşkanımız Celal Bayar, onun hakkında *"... Bu muhterem zat tam Bektaşî babası kıyafeti içinde iyi kalpli bir vatansever olarak Meclis'te çalışır, sevilir ve takdir olunurdu. Aramızdaki en mutaassıp hocaların dahi dostluğunu kazanmıştı"* der³. Kütahya milletvekillerinden Besim Atalay da onun için *"Dine ve ahlaka, ibadete riayet ederdi"* ifadesini kullanır⁴. Onun Meclis içerisinde diğer milletvekilleri ile özellikle din adamları ile iyi ilişkiler içerisinde bulunması ve onlar tarafından da sevilip sayılması, günümüz Türkiye'sindeki Alevi-Sünni meselesine örnek alınabilecek mahiyettedir.⁵

1 Bu konuda daha önce bilgi sunulmuştur.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 103-104.

3 Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Milli Mücadele'ye Giriş**, C. VII., Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997, s. 234'ten aktaran Y. Beyazıt, **agm.**, s. 717.

4 Besim Atalay, "Son Bektaşiler..." **Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz**, C. I., Sayı (3 Mayıs 1962): 10, s. 295-296'dan aktaran Y. Beyazıt, **agm.**, s. gös. yer.

5 bk. Hülya Küçük, **Kurtuluş Savaşında Bektaşiler**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 134.

Mustafa Kemal Atatürk Din Adamı Milletvekilleri ile birlikte.
Hüseyin Mazlum Efendi fotoğrafta Atatürk'ün solunda ikinci sıradadır.
(Fotoğraflarla Atatürk'ün Hayatı -Doğumundan Ölümüne-, İstanbul 1971)

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile *"fikir, his ve rey beraberliğinde"* bulunan¹ Hüseyin Mazlum Bababalım, Meclis'te irşad ve nafiye komisyonlarında görev almıştır. Ayrıca Meclis'e tahrir ve kanun teklifleri verdiği de tesbit olunmuştur.²

Milletvekilliği sona erince Denizli'ye, köyü Karataş'a dönmüştür. Adı geçen Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı, TBMM'nin 24 Teşrin-i evvel 1339 (Ekim 1923) tarihindeki toplantısında *"Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası"* ile onurlandırılmıştır.³

D. TAVASLILAR, DEMİRCİ MEHMET EFE VE MÜFTÜ CENNETZADE TAHİR EFENDİ

Demirci Mehmet Efe, 1885'te Nazilli Pirlibey Kasabası'nda doğdu. Babası Süleyman, annesi Ayşe Hanımdır. Babası ve kendisinin mesleği demircilik olduğundan, "Demirci" lakabı ile ünlenmiştir.⁴

1 K. Mısıroğlu, *age.*, s. 225.

2 Bu konuda bk. Y. Beyazıt, *agm.*, s. 717-718.

3 Beratinın sureti için bk. *Yasemin Beyazıt, agm.*, s. 728.

4 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşın'da Denizlili Önderler*, s. 263.

Adı geçen, öğrenimi için bir süre medreseye devam etmiş fakat ica-zetname almadan sadece okumasını öğrenerek ayrılmıştır. Askerlik görevini İzmir’de 5. Depo Alayında yaparken, Ermeni Yüzbaşı Mıgırdıç’tan dayak yiyince firar etti ve dağa çıktı. Ödemiş Gökdeli Efe’nin çetesine girdi. Ancak bir süre sonra kendisi çete kurarak ayrıldı ve kısa sürede tanındı. Bu arada eşkıyalığa devam ediyordu.

Demirci Mehmet Efe

Ancak Yunan işgali ve yaptıkları zulüm ve vahşet onun milli duygularını etkiledi. Bu sırada başta Nazillili Müderris Hacı Süleyman Efendi olmak üzere pek çok kişi devreye girdi. 3 Temmuz 1919’da da Kuva-yı Milliye’ye katıldı.¹

Kısa süre sonra da Aydın-Köşk Cephesinin yönetimini ele geçirdi. Acı-mazsızlığı ve cesareti ile Kuva-yı Milliye içinde de ünlendi. Onun acımasız-lığına en iyi örnek “Denizli Vakası”dır.

Demirci Mehmet Efe’nin kızanlarından Sökeli Ali Efe, Kara Mustafa Efe ve İsmail adlı bir zeybeğin öldürülmesi üzerine “Denizli Vakası” olarak da adlandırılan olay meydana gelmiştir. En sevdiği kızanların öldürülmesi üze-rine Demirci Mehmet Efe şehre gelerek kendisince suçlu gördüklerini ceza-landırmaya kalkmıştır. 8 Temmuz 1920 günü verdiği emirle “68” kişiyi öl-dürttü. Bunların içinde Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tevfik Bey ile Sivas Kongresi’nde Denizli’yi temsil eden ve bu kongrede katip üye olarak görev yapan Dalamanoğlu Mehmet Şükrü Bey de bulunuyordu. Hala öfkesi geçmeyen Demirci Mehmet Efe, Denizli’yi de yakmak istemiştir. Sarayköylü Şeyh Tahir Efendi’nin çabalarıyla şehir son anda yakılmaktan kurtarılmıştır.²

1 S. Aydınel **age.** s. 204-207. Ayrıca bu konuda bk. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları II**, s. 62-63

2 V. Akin, **age.**, s. 86.

9 Temmuz 1920 günü “Denizli Olayı” Tavas’ta da duyuldu. Demirci Mehmet Efe’nin buraya da bir baskın yapmasından korkuldu. Kaymakam Ali Rıza Bey, Köpekçi Nuri ve Ahmet Çavuş efelerle Yarangüme halkı, 9-10 Temmuz 1920 günleri geceli-gündüzlü 2 gün sabahlara kadar Tavas yolunu beklediler. Ayrıca 10 Temmuz 1920 günü de TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek: “...Bizi Efelerin şerrinden kurtarın dediler.” Aynı gün telgrafın cevabı alındı. Mustafa Kemal Paşa, “İş’arınız kemal-i ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmıştır” cevabını vermiştir¹

Tavas halkı Mustafa Kemal Paşa’nın bu telgrafı üzerine rahat uyku uyuyabilmiştir. Bununla birlikte “Denizli Vakası”nın etkisi halkın üzerinden büsbütün kalkmış değildi. Müftü Cennetade Tahir Efendi de korku ve endişe içinde bulunanlardandı. Anlatımlara göre; Veloz lakaplı Ömer Dokumacı’dan bir mektup gelir. Mektupta, Demirci Mehmet Efe’nin 1000 altın sarı lira istediği ve bizzat kendisine teslim edilmesini istediği belirtilmektedir. Bunun üzerine Müftü Cennet Tahir Efendi, Demirci Mehmet Efe’nin istediği parayı halktan toplar ve bizzat kendisine vermek üzere Aydın-Umurlu cephesine gider. Tahir Efendi, sohbet esnasında Demirci Mehmet Efe’nin sorduğu soruya verdiği cevapta;

“Bir dereyi pislikle doldururlar, bir sel gelir bu pisliği götürür, ortalığı tertemiz eder” cevabını verir. Beklemediği bu cevaptan oldukça hoşlanan Demirci Mehmet Efe, hocanın sırtını sıvazlamak isteyince de Tahir Efendi, bu hareketen onun kendisini arkadan hançerleyeceğini zannederek korkar. İşte bu korku ile Tavas’a dönen Müftü Efendi, hastalanarak kısa süre sonra vefat etmiştir².

Veli Aykar’ın “Uzunca boylu, kuru yüzlü, cepkeni pırıl pırıl parlayan bir efeydi”³ dediği Demirci Mehmet Efe, düzenli ordu birlikleri içinde görev yapmak istemediğinden, ayaklandı. Ancak yeni kurulan düzenli ordu karşısında bir varlık gösteremedi. 30 Aralık 1920 tarihinde teslim olmak zorunda kaldı. Böylece Demirci Mehmet Efe konusu kapanmış oluyordu. Bu arada ondan ve kızanlarından korkan Tavas halkı da huzura kavuşmuştu⁴.

Milli harekâta katkıları göz önünde bulundurularak, Nazilli’de oturmasına izin verilen Demirci Mehmet Efe, 1959 yılında vefat etmiştir. Kabri Nazilli Eğriboyun mezarlığındadır⁵.

1 S. Aydın, *age.*, s. 338.

2 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 106-107.

3 V. Aykar, *age.*, s. 130.

4 Demirci Mehmet Efe’nin tenkili için bk. S. Aydın, *age.*, s. 360-365.

5 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 263.

E. TAVASLILARIN SAKARYA SAVAŞI SIRASINDA ORDUMUZA DESTEK TELGRAFI

Milli Mücadele, Türk Milleti için var olmak veya yok olmak mücadelesidir. Milletimiz varlığını ve bağımsızlığını korumak için maddi-manevi bütün olanaklarını bu mücadele için seferber etmiştir. Sakarya boylarına dayanmış olan düşman, durdurulamazsa bütün Anadolu tehlike altına girecekti. Yediden yetmişe bütün Türk Milleti gibi Tavaslılar da Sakarya boylarından gelecek güzel haberleri bekliyorlardı. Ayrıca 9 Eylül 1921 tarihinde de Tavas halkından beş bin kişinin katılımıyla düzenledikleri mitingde; düşmanın yurttan kovulması için mallarını ve canlarını vermeye hazır olduklarına yemin etmişlerdir. 10 Eylül 1921 tarihinde de ordumuza destek olmak üzere aşağıdaki telgraf “Müdafaa-i Hukuk Reisi Müftü İsmail Sıtkı ve Belediye Reisi Emin Rüştü” imzalarıyla TBMM’ye gönderilmiştir, bu telgraf şöyledir¹:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine 10 Eylül 1921

Memleketin hayat ve istiklalini mahvetmek, hain maksadıyla mukaddes topraklarımıza tecavüz (ederek) ayaklarını uzatan hain düşmanın, ordumuzun kahramanca savunmasıyla ümit ve hülyasının mahvolması için kazamız dün beş bin kişilik bir miting akd etmiş ve Tavas heyecanlı bir gün yaşamıştır. Bu mübarek içtimada birçok vatanperverce tezahürat yapılmış ve düşmanın bir an evvel kahredilerek mukaddes vatanımızın kurtuluşu uğrunda bütün Tavas halkı malını ve canını feda etmeyi ahd ve yemin etmiştir. Cep-helerde aslanlar gibi çarpışan evlatlarına, bütün kalpleriyle takdis ve gazalarını tebrik etmiştir. Fedakar, sarsılmaz ordumuzun pek yakında mukaddes emeline ve kesin zaferine muvaffak olacağı kavi imanı ile mukaddes ordumuza, umum kaza ahalisi selam ve hürmetlerini takdim eyler.

¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1921, No: 291; Haluk Selvi-Bülent Cırık, **age.**, s. 145-146.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇAL VE ÇİVRİL DİN ADAMLARI

I. ÇAL MÜFTÜSÜ AHMET İZZET EFENDİ (ÇALGÜNER)

A. HAYATI

1875 (1292)'te Denizli-Çal Kazası Süller Kasabası'nda doğdu. İstanbul Ulemasından Müftüzâde Hacı Mehmet Hamdi Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini babasının Süller Kasabasındaki medresesinde yaptı. Daha sonra öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. Orada Fatih yakınlarındaki Ümmü Veled Medresesi'ne devam etti. Fatih Dersiâmlarından Muğlalı Ali Rıza Efendi'den Beyan, Bedii, Meâni, Kelam, Usul, Hadis, Tefsir gibi dini ilimleri, Hoca Mustafa Efendi'den de Astronomi ve Hendese gibi müsbet ilimleri okudu. 22 Eylül 1909'da üstün başarı ile Ali Rıza Efendi'den müderrislik icazetini aldı. Bu arada Arapça ve Farsça lisanlarını öğrendi. Ahmet İzzet Efendi'nin bu icazetnamesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 3 Ekim 1946 tarih ve 2-1295 sayılı kararı ile dört yıllık dini yükseköğrenime eşdeğer sayılmıştır.¹

Diyanet İşleri Başkanlığı'na hitaben yazdığı 25 Mayıs 1933 tarihli dilekçesinde Ahmet İzzet Efendi, İstanbul'daki öğreniminden şöyle söz etmektedir:

¹ A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları II*, s. 262.

“... İstanbul’da Muğlalı Ali Rıza Efendi’nin halka-i tedrisinden (ders halkasından) Ulum-u âliye ve a’liyye (dini yüksek ilimleri ve alet ilimleri) tederrüs ve diğer bazı zevattan fûnûn-u cedide ile Lisan-ı Farisî dahi taallüm ve tederrüs ederek icazetname aldım”.

Öğrenimi sonrasında Ahmet İzzet Efendi, doğum yeri olan Denizli-Çal-Süller kasabasına dönerek, babası Müderris Müftüzade Mehmet Hamdi Efendi’nin medresesinde müderris olarak ders vermeye başlamıştır. On sene hocalıktan sonra, Milli Mücadele esnasında önemli hizmetlerde bulunan kardeşi Mustafa Hulusi Efendi (ÇALGÜNER)’in istifası üzerine, boşalan Çal Müftülüğüne 12 Temmuz 1910’da müftü olarak atanmıştır. Ayrıca uzun süre yürüttüğü Evkaf Komisyonu Başkanlığı’na da getirildi.¹

Aşağıda belirtileceği üzere Milli Mücadele’deki üstün hizmetlerinin yanı sıra, müftülük görevini başarı ile yürüttü. Milli harekâtın yanında yer aldı. Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdu. Gönüllülerden topladığı müfrezesi ile Aydın-Köşk cephesinde düşmana karşı çarpışmalara katıldı. Ankara Fetvası’nı “Çal Müftüsü Ahmet İzzet” ismiyle imzaladı.

Kırk yılı aşkın bir süre, başarıyla Çal müftülüğünü yürüttü. 29 Nisan 1950 tarihinde kendi isteğiyle bu görevden emekli oldu. 6 Haziran 1952 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Süller Kasabası’nda bulunan Yukarı Çarşı Camii’nin bahçesindeki aile mezarlığındadır. Adı geçen mezar taşı kitabesinde aşağıdaki sözler yazılıdır²:

Zahir,
Pek sezadır, hatmi Kur’an eyle sen,
Şu yatana,
Müşkülâtli bir zamanda, hizmet etti,
Vatana,
Bir Tabur asker, gönüllü yardım etti,
Atana,
Olmasaydı, kim bakardı, can alıp, can,
Satana,
Manevi, maddi cihedden, çok aradı çareler,
Her cihetten çok çalıştı,
Müftü Ahmet İzzet Çalgüner,
Bari bir İhlas ile bir Fatıha sun,

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, s. 262-263.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 76.

Ruhuna,

Cennet-ül mevadu, daim bir makamı buluna,

6.06.1952

Ahmet İzzet Efendi evli olup, soyadı kanunu ile ÇALGÜNER soyadını almıştır.

B. MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

1. İZMİR'İN İŞGALİNE ÇAL HALKININ TEPKİSİ VE MÜFTÜ AHMET İZZET EFENDİ

30 Ekim 1918 sonrasında emperyalist güçler, Birinci Dünya Savaşı içerisinde imzaladıkları gizli antlaşmaları uygulamaya koydular. Yer yer Osmanlı toprakları işgale uğradı. Ayrıca kendi işgallerinin yanı sıra 18 Ocak 1919'da Paris'te bir araya gelerek İzmir ve çevresini Yunanlılara vermeyi vaat ettiler. Bu üzücü haber üzerine, daha önce de ifade edildiği gibi, İzmir Vali Vekili ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın da desteği ile İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir temsilcileriyle İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin önderliğinde bir kongre yapılmıştır. Bu kongreye, Müftü Ahmet İzzet Efendi ve Necip Ağa, Çal temsilcisi olarak katılmışlardır.¹

17-19 Mart 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen kongre süresince, en yararlı çalışmalardan birisi de kongreye katılanların Nurettin Paşa'yı makamında ziyaret etmeleridir. Bu ziyaretler esnasında, Nurettin Paşa tarafından "ihtiyaç halinde direnme örgütlerinin çekirdeklerini kendi il ve ilçelerinde kurmaları için tavsiye almaları olmuştur²." İzmir dönüşünde Müftü Ahmet İzzet Efendi, hemen faaliyete geçti. Çal ve çevresi halkını yaklaşan tehlikenin büyüklüğü ve vehameti konusunda aydınlattı. O, bu konuda Ahmet Hulusi Efendi'nin yardım ve desteğini de görmüştür.³ Müftü Ahmet İzzet Efendi, öncelikle 17 Mayıs 1919 günü halkı Çal Çarşısı Camii'nde toplayarak, onlara düşman istilasına karşı seyirci kalınmamasını ve mukavemet edilmesinin gerekli olduğunu anlatmıştır⁴, ayrıca camide toplanan halka⁵:

1 Tarhan Toker, **Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli**, Denizli, 1983, s. 23.

2 Ercan Haytaoğlu, "Müftü Ahmet İzzet Efendi (ÇALGÜNER) ve Milli Mücadele'de Çal", 01-03 Eylül 2006, Çal Sempozyumu Bildirileri, Çal Yöresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yay., No. 3, Denizli, 2007, s. 371.

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 74 vd.

4 **Yeni Gazete**, 25 Mayıs 1919.

5 S. Aydinel, **age.**, s. 145; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 267.

“Düşmanın istilasına karşı seyirci kalmanın doğru olmadığını ve muktedir olanların elden gelen imkanları hazırlamalarının lazım geldiğini Allah’ın emrine ve Peygamberin sünnetine itibar edilmesini belirterek” sözlerine şöyle devam etmiştir:

Gözlerimiz görerek ve bedenimizde canımız mevcut iken, bütün Mukaddesat-ı İslamiye’yi Yunanlıların pis emellerine verip, tahkir ve vatana ayak bastıklarını biz Müslümanlar tahammül edemeyiz. Biz silahsız ve techizatsız da olsak, düşmana karşı koyarak evvela kendimiz, sonra da kumandamız altında bulunan evlad-ı ıyalimiz şehit olmadıkça, Cenab-ı Hak izin verirse onlar girebilsinler. Fakat emin olunuz ki sahip bulunduğumuz kitabımız Kur’an-ı Kerim ve Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) sözleriyle bizi tefşir ediyor. Biz de kitabımızdan aldığımız ferman ve Pergamberimizden öğrendiğimiz ahdi ve vadi ilahi üzerine bu yolda ısrar ediyorum, dedikten sonra, düşmana karşı mücadele konusunda “Ne dersiniz Cemaat-ı Müslimin?” diyerek cemaate sormuştur. Onun da çabasıyla, Çal’da Yunan işgalini protesto mitingi düzenlenmiştir. 17 Mayıs 1919 günü yapılan bu mitingde de Müftü Ahmet İzzet Efendi; Belediye önünde toplanan halka ateşli bir konuşma yaparak, onlara Yunan işgaline karşı çıkmaları için tekrar çağrıda bulunmuştur. Aynı gün belediye önündeki meydana toplanan halka ayrıca Yd. Sb. Ahmet Hamdi Akşit de heyecanlı bir hitapta bulunmuştur. Miting sonrasında da “Huzur-u Sadaretpenahiye” hitabıyla aşağıdaki protesto telgrafı gönderilmiştir.

Belediye Başkanı Mehmet, Ahmet İzzet (Müftü) ve Mehmet Emin (Kadı-Müderri) imzaları ile 20 Mayıs 1919 tarihinde gönderilen bu telgrafta, İtilaf güçlerinin adaletine ve verdikleri sözlerine güvenerek, mütareke hükümleri uyarınca, toplanımızı ve tüfeklerimizi onlara teslim ederek, adaletlerini bekler iken, sevgili İzmirimizi ve civarını ani bir surette işgal ettiklerini üzüntü ile öğrendiklerini belirttikten sonra, özetle şöyle denilmektedir¹:

İzmir yolcularından elde edilen malumata nazaran Yunan askerleri kendilerine önderlik eden yerli Rumlarla beraber katliama girişmişlerdir. Dökülmedik kan, yırtılmadık ismet kalmamış, yağma ve gaddarlığa devam ettirerek, insan naaşlarından sokaklardan geçilememekteymiş. Atmış bin nüfustan ibaret olan kazamız ve nahi-

1 A. Selvi, **age.**, s. 78-79.

yesi, müthiş bir heyecan içerisindeydi. Vicdan-ı beşerin, adaletin, mütareke hükümlerinin, Wilson cenapları programının asla razı ve kail olamayacağını şu feci durum göstermiştir. Bu durum sulh konferansının kabul edeceği ahval değildir. Allah ve Resulullah aşkına acil ve seri bir şekilde tedbir alınarak cinayetlerin önüne geçilmesini ve sulh anlaşması hükümleri cümlesinden olmayan ilhak meselesinin reddi ile vilayetimizin düşmandan arındırılmasını istiyoruz. Bu protestonamenin birer nushasının Dahiliye ve Hariciye Nezaretleriyle, bir nushasının da İtilaf Devletleri yetkililerine tebliğe aracı olmanızı, olumlu cevabınız ile yaralı kalplerimizi serian tatmin etmenizi istirham ediyor ve devletimizin adaletine sığınıyoruz.

Aşağıda da belirtileceği üzere, daha sonraki günlerde de Müftü Ahmet İzzet Efendi, halkı Milli Mücadele lehinde bilinçlendirmeye ve teşkilatlandırma hususundaki çalışmalarına devam etmiştir.

2. ÇAL HEYET-İ MİLLİYESİNİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİNDE AHMET İZZET EFENDİ

a. Çal Heyet-i Milliyesinin Kuruluşu

Ahmet İzzet Efendi hem halkı Milli hareket lehinde bilinçlendirmek hem de örgütlemek amacıyla gerek camilerdeki ve gerekse meydanlardaki konuşmalarını sürdürdü. Ancak onun bu gayretlerine Kaymakam Fazlı Bey (GÜLEÇ) karşı çıkıyordu. Müftü Ahmet İzzet Efendi, Milli Mücadele'nin ilk günlerini ve çalışmalarından anılarında şöyle söz eder¹:

1335 (1919) senesi Mondros Mütarekesi hükümlerini ihlal ederek, İtilaf Devletlerinin teşvikiyle Yunan ordusu İzmir'e ve dolaylarına saldırdığı zaman, Batı Anadolu'nun bu kısmında yaşayan Türk halkı bu işgali reddederek, milletçe ayaklanmıştı. İngilizlerin hasta adam telakki ettikleri Osmanlı Devleti çökmüş ve bununla şark siyasetinin tamamlanmış olduğuna İngiltere Başvekili Lord George kani olmuştu. Bu fırsattan Venizelos da istifadeye kalkışarak Yunan ordusunu İzmir'e çıkarmıştı. Tam bu sırada kahraman Türk milleti, saldıran müstevliye karşı ayaklanmış bulunuyordu. O zamanki hükümetten de ihanet gören Türk milleti kendi kendini kurtarmak

¹ Orhan Vural, "İstiklal Savaşı'nda Müftülerin Hizmetleri Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'nin Hatıraları", **Sebilürreşad**, C. I, Sayı: 12, s. 185-186; Arşivimizde bulunan yayınlanmamış hatıratı, s. 1.

yoluna tevessül etmişti. Bu inanın Denizli ve Çal Bölgesinde tezahüratı görülmüş, yer yer bölgemizde düşman hücumuna karşı koymak azmi belirmişti. Fakat bunu kimseye açamıyor ve söylemiyordu. Çünkü gerek o zamanki hükümet, gerekse halk arasında muhalefet vardı. Bu inancın muhalifleri oldukça mühim bir yekün tutmaktaydı. Allah biz Müslümanlara ve Türklere bir daha böyle günler göstermesin. Yunanlıların İzmir'e çıkmasıyla millet karanlıklar içinde kalmış, ne yapacağını şaşırmıştı. Gerçi Saltanatın çökmeye yüz tuttuğu bir sırada milletin kalbinde nur-u iman sönmediğini ve sönmeyeceğini mukaddes Kur'an-ı Kerimimizden ve büyük Peygamberimizin (Hz. Muhammed s.a.s.) sünnet-i kavliye ve fevliyesinden istihraç ederek, necip İslam ve Türk milletinin halasına dair halkı irşad etmek vazifesini yapmaya karar verdim.

Bundan sonraki günlerde Ahmet İzzet Efendi çalışmalarını şöyle sürdürür¹:

Halkın Kuva-yı manevîyesini sağlamak için müteaddid defalar (defalarca) Çarşı Camii Şerifinde (Çal), Hükümet önünde meydanda dini nutuklar söyledim. Halkı mukamevemete (karşı koymaya) teşvik ettim. Ümitsizliğe düşmeyerek, teşkilatlanmaya sevk ettim. Halk sözümüzden müteessir olarak feryat ve figanlar içinde iken, o zaman kaymakamımız olan Fazlı Güleç;

Müftü Efendi, Şer'an kendisinin üstüne düşen vazifeyi yapmıştır. Bu babda (konuda) benim de hakkı kelimim (konuşma hakkım) vardır. Beni dinlerseniz ordularımız inhilal etmiş, silahı elinden alınmıştır. Askerlerimiz cepheleleri bırakmıştır. Bu sebeple Müftü Efendi'nin dediklerini yapmak düşmanı gazaplandırmaktan bin netice onların ayakları altında perişan olmandan başka bir işe yaramayacaktır.

Mealinde sözler söyledi.

Kaymakamın bu sözlerine Darülfünun mezunlarından Ortaköylü (Çal) Emin Efendi² merhum takviye etti:

Ferid Paşa kabinesinin "Yunanlılara karşı koymayınız. Onların işgalinden korkmayınız" mealindeki telgraf emrinden bahsederek, mutavaat lüzumunu ortaya attı.

1 O. Vural, **agm.**, s. 185.

2 Ortaköylü Emin Efendi hakkında ileride bilgi sunulmuştur.

Bunlara karşı ben “Gözlerimiz görerek, bedenimizde can varken kendimizi ve mukaddesatımızı düşmanın yed-i habisine (pisliği-ne) terk ve vatana ayak basmalarına tahammül edemeyeceğimizi, behemahal müdafaa tertibatı almamız lazım geldiğini, silahsız ve vasıtasız da olsa düşmana karşı evlâdu ayalimizi şehit etmeden memleketimize düşmanın giremeyeceğini, hatta hepimizi şehit etse bile Allah’ın izni olmadan düşmanın bu topraklara ayak basmasının mümkün olamayacağını” söyledim. Ve bu fikrimde ısrar ettim. Hazır bulunan kalabalığın reyini sordum. Onlar da “evvelâ siz içinüz fikir birliği yapınız, bize bildiriniz. Biz müdafaa için hazırız” dediler.

Kaymakam Fazlı Güleç’in milli harekata karşı çıkışında birinci bölümde de belirtildiği üzere, İstanbul Hükümetleri, özellikle Damat Ferid Hükümeti etkili olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi, Damat Ferit Hükümeti Haziran 1919’da vali ve mutasarrıflara gönderdiği genelgesinde; milli çalışmaların yani işgalci güçlere karşı girişimlerin durdurulduğunu bildirerek buna uymayanlara karşı pek insafsız davranılmasını, gerekirse İstanbul Divan-ı Örfi Mahkemesi’ne gönderilmesini emretti¹.

Bu emre uymayan Kastamonu Valisi Cemal Bey ve Denizli Mutasarrıfı Faik Bey (Öztrak) gibi sayıları çok az vali ve mutasarrıflar olduğu gibi, yöneticilerin büyük bir çoğunluğu da verilen emirleri harfiyen yerine getiriyorlardı. Yine birinci bölümde belirtildiği üzere, Çal Kazasının bağlı bulunduğu Aydın Valisi Kambur takma isimli İzzet Bey, İstanbul’un emirlerine uyanların başında geliyordu. Daha önce adı geçen hakkında belirtilenlerden başka o, sorumluluk alanı içerisindeki bütün mutasarrıflık ve kaymakamlıklara birer telgraf çekerek, milli teşkilatın derhal kapatılmasını yeniden istemiştir. O telgrafında özetle; “Yunanlıların geçici olarak işgal ettikleri hududun tespiti için, General Milne başkanlığında bir heyet İzmir’e geldi. Onun serbestçe çalışabilmesi için “Milli Teşkilat” ismi altında toplanan çetelerin dağıtılması gerekir” demektedir².

Kaymakamdan beklediği desteği görmemesine rağmen, Müftü Ahmet İzzet Efendi, Milli Mücadele lehindeki çalışmalarından vazgeçmemiştir. Çal ve çevresi halkının Milli harekata katılmalarını sağlamak konusunda yardım ve desteklerini almak, yöneticilerle görüşmek üzere Denizli’ye gitmiştir.

1 Ali Sarıkoyuncu-Esra Sarıkoyuncu Değerli, **Milli Mücadele’de Uluborlu**, Uluborlu Belediyesi Yay., Kütahya, 2009, s. 63.

2 M. Karayaman, **agm.**, s. 5.

Burada ilk görüştüğü kişi Mutasarrıf Faik Bey'dir. Bu görüşmesinden Müftü Ahmet İzzet Efendi anılarında şöyle söz eder¹:

O zamanki Mutasarrıf ve Eski Dahiliye Vekili Faik Öztrak'a vardım. Fikrimi izah ettim. Bana Kaymakam'ı sordu. Kaymakam'ın bu davadaki muhalefeti dolayısıyla kendisinden memnun kalmadığını hissetti. Hoşuna gitmedi. Rengi bozuldu.

Mutasarrıf Faik Bey'den sonra, Askerlik Şubası Başkanı Albay Tevfik Bey ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile görüşür. Adı geçen bu görüşmelerinden de şöyle söz eder²:

Bu sevimli komutan bana;

Ey hocam! Bu iş senin gibi hocalara ve benim gibi ihtiyarlara mı kaldı, diyerek önce biraz latife etti. Kendisine Müftü Efendi ve Mutasarrıf Beyle görüştüğümü ve hazırlığımı anlattım. Yapacağımız hareket planına her ikisinin de razı olduğunu beyan ettim. Fevkalade sevindi. Mevzu etrafında bazı esaslar görüşerek hemen planımız mucibince harekete geçmek üzere vedalaştık. Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile de görüştüm, vaziyeti anlattım. O da ferahladı. Çal'daki hazırlığımı da öğrenince "Sen doğru Çal'a git. Hazırlığını şümullendir. Bir iki güne kadar biz de burada hazırlığımızı tamamlayalım. Sana haber verince hemen yola çık" diye beni uğurladı. Ben de vaziyetten memnundum.

Hemen Çal'a geldim. Atımdan inmeden doğru hükümet önüne geldim. Orada merhum Necip Bey ile karşılaştım. O da evvelce muhalefetine rağmen benim Denizli seyahatimi uzaktan kritik ettirerek işin ehemmiyetini idrak etmiş olduğu için bana: "Emrinize âmâdeyiz. Buyurunuz!" dedi. Zira muhalefeti bilhassa şahsı için zararlı olacaktı. Çünkü ben efelerle de görüşerek bunların muhalefeti halinde yapılacak işi tasarlamıştım...

Müftü Efendi bu konuda da hatıratında şu bilgileri vermektedir³:

Necip Beyin samimi olduğuna kanaat getirmek için bana, benim istediğim şekilde senet vermelerini teklif ettim. Kabul etti. Halktan

1 O. Vural, **age.**, s. 186.

2 O. Vural, **agm.**, s. 185-186.

3 O. Vural, **agm.**, s. 186.

bu uğurda maddi-manevi nüfuz ve varlıklarından istifade memul olan zevatı belediyeye çağırarak, kendileriyle konuştum. Bunlara:

Allahımız bir, Peygamberimiz bir, kitabımız bir, vatanımız bir olduğuna göre muhafazasına mecburuz. Mukaddesatımızı müdafaa için Allah'ın ve Peygamber'in emirlerine uymak gereklidir. Çöken Saray Saltanatının yerine milletin kalbindeki iman nuru bir kat daha parlamıştır...

İçerikli, yürekleri ürpertici bir konuşma yapmıştır. Onun konuşması sonrası, orada bulunanlardan 21 kişinin katılımıyla, 15 Temmuz 1919 günü Çal Heyet-i Milliyesi Müftü Ahmet İzzet Efendi başkanlığında kurulmuştur. Bu kişiler; Necip Bey, Emin Efendi, Şakir Ağa, Şakir Efendi, Hacı Mehmet Ağa, Derviş Efendi, Abdullah Efendi, Necip Efendi, İzzet Efendi, Ahmet Hilmi Efendi, Osman Efendi, Tevfik Fikri Efendi, Zekeriya Efendi, Sadık Efendi, Derviş Efendi, Ali Ağa, İbrahim Çavuş, Hüseyin, Mustafa ve Ali Rıza Efendilerdir. Bu arada Müftü Ahmet İzzet Efendi, toplantıda hazır bulunanlardan bir de imzalı senet almıştır. İmza veren Çal halkından 21 kişinin imzaladığı 15 Temmuz 1335/1919 tarihli senette;

"Efendim! Bâlâda muharrer esami sahipleri (yukarıda isimleri yazılı olanlar), cümlemiz dinimizi, vatanımızı, namusumuzu vikaye için size iştirak etmeye söz veriyoruz. Buna dair her emir olursa ifasına amadeyiz. Eğer muhalif olursak kanımızı, katlimizi helâl ederiz¹" denilmektedir. Bundan sonraki gelişmelerden müftü Ahmet İzzet Efendi şöyle söz eder²:

Bu yirmi kişi ve ilçenin diğer önde gelenleri ile hemen hizmete başladık. Jandarma dairesinin kapısını kırarak sekiz sandık cephane ile 10-12 adet mavzeri aldık. Badehu (sonra) askerlik şubesinin deposunu kırarak orada mevcut cephane, pala, silah ne varsa hepsini aldık. Çal merkez kasabası eşrafını köşk eşraflarına yolladık. Oralardan silah ve gönüllü asker dercine himmet olundu. Hatta asker firarilerinin güzergahları kesilerek silahları alındı. Bu suretle hayli silah ve asker dercolundu (toplandı). Bunların topunu alarak Köşk cephesine hareket ettim. Düşmanın Omurlu'yu işgali günü biz de cepheye varmıştık...

1 O. Vural, **agm.**, s. 186.

2 O. Vural, **agm.**, s. 186.

Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin sözü edilen çalışmalarıyla, Çal'da kısa sürede düşmana karşı teşkilatlanma ruhu doğdu. Yd. Sb. Ahmet (Akşit) de, Müftü Efendi'ye yardımcı olmuştur¹.

Çal Heyet-i Milliyesi, Müftü Ahmet İzzet Efendi başkanlığında çalışmalarını bir süre sürdürdükten sonra, cemiyetin başkanlık görevini Necip Bey üstlenmiştir. Adı geçen başkanlığı döneminde yapılan seçimde; Meclis-i Mebusan'a heyetin takdiri ile Çal'dan Ortaköylü Müftüzade Emin Efendi (Akçaöz) milletvekili seçilmiştir. Necip Bey'in 100 atlıdan oluşan Çal gönüllülerinin başında Aydın-Köşk Cephesine gitmesi üzerine heyetin başkanlık görevini tekrar Müftü Ahmet İzzet Efendi üstlenmiştir. Ancak TBMM açıldıktan sonra, ulusal örgütlenmelerin yeniden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından oluşturulması öngörülmüştür. Çal Heyet-i Milliyesi de Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır. Bu arada üzerinde idari görev bulunanların isterlerse, cemiyetin başkanlığından ayrılacakları Ankara Hükümeti tarafından bildirilmiştir. Bunun üzerine Ahmet İzzet Efendi, müftülük görevini de yürütmekte olduğundan, Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlık görevini Necip Bey'in yürütmesini istemiştir. Ancak Necip Bey teklif edilen başkanlık görevini kabul etmediğinden, bu göreve oy birliği ile Derviş Bey getirilmiştir². Müftü Ahmet İzzet Efendi hatıratında bu konuda şöyle demektedir³:

Hemşehrilerimin bu uğurda çalışmaları her vechile takdire sezadır. Hususiyle Necip Bey çok güzel hizmetler yapmıştır. Ethem Bey'in (Albay) fiilen işe başlamalarından hayli zaman sonra, Kaymakamımız Fazlı Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgraf emrini okudu. Bu emirde hükümetin kararlaştırmış olduğu, Kuva-yı Milliyelerin Müdafaa-i Hukuk namını aldığını, yorulmuş olan Kuva-yı Milliye reislerinin kendi hizmetlerine bakabilecekleri açıklanmıştı. Bende esasen müftülük vazifesi de vardı. Bu sebeple reisliği Necip Bey'e bırakmak istedim. Rızı olmadı. O an için ittifakla Derviş Bey'i reis yaparak işleri ona tevdi ettim. Mukaddesatımızın muhafaza ve gayemizin tahakkukunu da hükümete terk etmiş olduk.

Derviş Bey'den sonra lağvı öncesinde İsmail Hakkı Bey, Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığında bulunmuştur⁴. Aşağıda belirtildiği üzere, sözü edilen cemiyet, kuruluşundan lağvına kadar özellikle Müftü Ahmet İz-

1 Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969, s. 43.

2 N. Köstüklü, **age.**, s. 74.

3 O. Vural, **agm.**, s. 186-187.

4 N. Köstüklü, **age.**, gös. yer.

zet Efendi'nin başkanlığında gerek gönüllü kuvvet oluşumunda ve gerekse silah, cephane ve para yardımları hususlarında Kuva-yı Milliye'ye önemli hizmetlerde bulunmuştur.

b. Çal Heyet-i Milliyesinin Faaliyetleri

(1) CEPHEYE GÖNÜLLÜ SEVKİYATI İLE PARA, SİLAH VE CEPHANE YARDIMLARI

Müftü Ahmet İzzet Efendi, yukarıda sözü edilen hizmetleri ile yetinmeyip çalışmalarına devam etmiştir. O, ayrıca Çal'ın yanı sıra Çivril ve Dinar İlçelerinde de Kuva-yı Milliye teşkilatını kurmuş, atına binerek gönüllü kuvvet oluşturmak için bizzat köy köy, kasaba kasaba dolaşmıştır. İlk önce Ali Kurt Köyü'nden 25-30, Kaklık'tan Ali Bey'in temin ettiği 25 kişi ile bir milis kuvveti oluşturmuştur. Çal Kuva-yı Milliye Başkanı olarak, Çal-Jandarma Dairesinden aldırıldığı sekiz sandık cephane ile 10-12 kadar mavzerleri bir takım süngü ve palaları alıp, gönüllülere dağıtmıştır. Bu arada bazı arkadaşlarını köylerin eşraflarına toplamaya, gönüllü kaydetmeye, cepheden kaçan askerlerin silahları varsa toplamaya göndermiştir. Bu kuvvetlerin sayısı Çal'dan gönüllülerin katılımı ile 150'ye ulaşmıştır. Böylece oluşturduğu Çal Müfrezesini techiz ederek, Köşk-Umurlu (Aydın) Cephesinde düşmanla çarpışmıştır¹. Ayrıca 110 mevcutlu Çal Mücahitleri Arap Dede komutasında Aydın-Köşk Cephesinde çatışmalara katılmıştır. Yine Aydın-Köşk Cephesinde çarpışan 200 mevcutlu Mestan kuvvetleri içerisinde 22 kişilik Çal mücahitleri de bulunuyordu. Öte yandan Necip Bey komutasında 100 atlıdan oluşan müfreze anılan cepheye çarpışmalara katılmıştır. Bu arada Burdur Askerlik Şubesi Başkanı Miralay (Albay) Vacit Bey'in 12. Kolordu Komutanlığına gönderdiği 25.09.1920 tarihli raporda; 1-15 Eylül 1920 tarihleri arasında Çal'dan 1882-1889 doğumlulardan 53 gönüllünün cepheye sevk edildiği belirtilmektedir².

Çal Heyet-i Milliyesince Milli Mücadeleye para, silah ve cephane yardımlarında da bulunulmuştur. Milli Mücadelenin başlangıcından Ağustos 1920 başına kadar Çal Heyet-i Milliyesince milli kuvvetlere 100 bin liraya yakın para yardımı yapıldı. Yine Temmuzun ilk haftasından 4 Ağustos'a

¹ **ATASE Arş.**, Kl.: 425, D.: 2, fh: 31, 129; **ATASE Arş.**, Kl.: 2490,D: 122, fh: 16. Çal Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlığı'nca "Denizli Vilayeti Meb'uslarına" hitaplı 4 Mayıs 1930 tarihli yazıda, gönüllü sayısı "150" olarak belirtilmektedir.

² N. Köstüklü, **age.**, s. 175.

kadar bir aylık süre içerisinde Çal'dan cepheye 264 silah, 31000 cephane sevk edildi¹.

Ayrıca “Çal'ın Ortaköy ve Medele Köylerinde de Aydın Efeleri ile ayrıca cephele kurduk” diyen Müftü Ahmet İzzet Efendi Çal ve çevresinin düşman saldırılarından korunması hususunda da o sırada hava değişimi için Çal'a gelen Çallı 14. Fırka Komutanı Albay Ethem Bey (Karabudak)'den bu hizmette çalışmasını rica etmiştir. O bu konuda anılarında şunları anlatır²:

Çal'da harekate devam ve müdafaa işini sağlam bie esasa rapt için o sırada Çal'da hava tebdilinde bulunan 14. Fırka Komutanı Çallı Miralay Ethem Bey'in kendi arzusu da muazzam olalar merciine müracaatla milli harekate buradan iştirakini temin ettik. Doğum itibariyle ve askeri usul ile Çal efradını celp ve davet edip, bir kısmını Ethem Bey'e teslim ettik ve hareketimizi esaslaştırdık. Bu kuvvet harbin sonuna kadar uğraşmıştır.

Çal kazasının bu fedakarlıkları, özellikle Ahmet İzzet Efendi'nin hizmetleri, Denizli Mutasarrıf Vekili Nazmi Bey tarafından Ankara'ya Dahiliye Vekaletine bildirilmiştir³.

Müftü Ahmet İzzet Efendi Başkanlığı'ndaki Çal Heyet-i Milliyesi, “gerek gönüllü kuvvet teşkilinde, gerekse milli kuvvetlere olan maddi yardımları” hususunda pek çok takdir aldı. Hatta TBMM'ye ve Dahiliye Vekaleti'ne dahi, bu heyetin fedâkâr çalışmaları hakkında ilgililerce raporlar yazılmıştır⁴.

(2) NAZİLLİ VE SİVAS KONGRELERİNE TEMSİLCİ GÖNDERİLMESİ İLE TBMM'YE MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ

15 Mayıs 1919 günü İzmir'e asker çıkartan Yunanlılar daha sonraki günlerde İzmir'in ilçelerinin yanı sıra, Aydın (27 Mayıs 1919) ve Manisa (25 Mayıs 1919)'yı ilçeleriyle birlikte işgal ederek, Ege içlerine doğru ileri harekâta geçtiler⁵.

1 N. Köstüklü, **age.**, s. 130.

2 O. Vural, **agm.**, s. 186.

3 N. Köstüklü, **age.**, s. 130.

4 N. Köstüklü, **age.**, s. 74. Ayrıca bk. **ATASE Arş.**, Kl.: 2490, D.: 122, fh: 16.

5 Bünyamin Kocaoğlu, **Kurtuluşan Kuruluşa Batı Anadolu'da TBMM Yardımları**, Değişim Yay., İstanbul, 2008, s. 26-27.

Daha önce de ifade edildiği üzere, Yunan işgalini protesto etmek ve bölgenin durumunu görüşmek üzere Nazilli’de ilki 6-9 Ağustos 1919, ikincisi ise 19-24 Eylül 1919 tarihlerinde ve üçüncüsü de 6 Ekim 1919’da olmak üzere üç kongre düzenlenmiştir. Nazilli’de düzenlenen bu kongreler Denizli ve Aydın çevresinde büyük bir heyecan uyandırmış, çevre il ve ilçelerden belirlenen delegeler Nazilli Kongresine katılmıştır. Müftü Ahmet İzzet Efendi’nin başkanı bulunduğu Çal Heyet-i Milliyesi; Birinci Nazilli Kongresi’ne Çal’ı temsilen Mehmet Tefik Efendi’nin, İkinci Nazilli Kongresi’ne Müftüzade Emin Efendi’nin katılmasını uygun bulmuştur¹. Üçüncü Nazilli Kongresine Çal’ı temsilen delege katılmamıştır.²

Müftüzade Emin Efendi, Milli Mücadele’nin başlarında Müftü Ahmet İzzet Efendi’nin çalışmalarına karşı çıkmış, Kaymakamın yanında yer almıştı. Hatta Müftü Ahmet İzzet Efendi’nin Çal Heyet-i Milliyesi’nin kurulması yönündeki konuşmasını “Ey ahali anladınız ya, Kaymakam Bey ile Müftü Efendi’nin reyleri arasında bir aykırılık, tamamen birbirlerine zıt fikir görünüyor. Bana kalırsa Kaymakam Bey’in fikrindeyim. Hususi ile Ferid Paşa Kabinesinden Kaymakama yapılan tebligatta, *“Memlekete çıkan Yunanlılardan korkmayınız. Karşı koymayınız. Onların size zararı olmaz”* diyerek Kaymakamı desteklemiş, dolayısıyla Milli Mücadele karşıtı bir tutum izlemişti³.

Müftüzade Emin Efendi, daha sonraki günlerde Milli harekâtın yanında yer almış önemli hizmetleri olmuştur. Çal’ın Ortaköy Kasabası’ndan olan Müftüzade Emin Efendi’yi Milli Mücadeleye kazandıran kişi Müftü Ahmet İzzet Efendi’dir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Nazilli Kongresi’nde Çal’ı temsil ettirmiştir⁴. Ayrıca adı geçenin 28 Ocak 1920 tarihinde toplanan ve Misak-ı Milli’yi kabul eden Osmanlı Meclis-i Mebusanı’na Denizli temsilcisi olarak katılmasında da Müftü Ahmet İzzet Efendi etkili olmuştur.

1 İbrahim Balık, **Belgeler Işığında Çal Tarihi**, s. 94-95.

2 **Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, C.4, s. 36

3 O. Vural, **agm.**, s. 87.

4 Ortaköylü Müftüzade Emin Efendi, Çal-Ortaköy’de 1877’de doğmuş, 20 Ocak 1939’da Ortaköy’de vefat etmiştir. Adı geçen İstanbul Üniversitesi İlahiyat ve Hukuk Fakülteleri mezunudur. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında Aydın mebusu olarak Denizli Livasını temsil etmiştir. Mehmet Emin Efendi soyadı kanunu ile birlikte AKÇAÖZ soyadını almıştır. Adı geçen hakkında ileride daha ayrıntılı bilgi sunulmuştur.

Kurtuluş Savaşı Kahramanlarımızdan Belevli Yusuf (Başkaya) Bey

13 Ağustos 1919 tarihli ve Mustafa Kemal Paşa imzalı telgrafla 4 Eylül 1919 günü Sivas'ta toplanacak milli kongreye katılmak için Denizli Livası'ndan üç temsilcinin Sivas'a gönderilmesi rica ediliyordu. Alınan bu davet üzerine, Denizli Heyet-i Milliyesi'nce Çal'ın Belevli Köyü'nden olan Belevli Yusuf (Başkaya), Küçükağaoğlu Ali Necip, Dalamanoğlu Mehmet Şükrü Beylerin Denizli Sancağı adına Sivas'a gitmeleri uygun görülmüştür¹. Belevli Yusuf Bey'in Sivas Kongresi'ne Denizli temsilcisi olarak katılmasında etkili olan isim, Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan Müftü Ahmet İzzet ile birlikte Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi'dir.

Belevli Yusuf Bey, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nce oluşturulan ve TBMM açılıncaya kadar hükümet görevini yürüten 16 kişilik temsil heyetine girmeyi başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa kongre günlerinde Denizli heyetini kabul etmiş ve bu kabuldeki konuşmasında; "İstanbul'da şurada burada mitingler yapıldı. Yunan işgali protesto edildi. Fakat sizin Aydın Cephesi'nde patlattığınız silahların sesleri Versailles Sarayı'nı çınlattı" diyerek hem teşekkür etmiş hem de Denizli Livası temsilcilerini onurlandırmıştır².

Ayrıca Heyet-i Temsiliye'nin her sancaktan 5 Milletvekili seçilmesi ve bunların 15 gün içerisinde Ankara'ya gönderilmesi hakkındaki 19 Mart 1920 tarihli emrini alan Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı*" olarak bu emri; Tavas, Garbi Karaağaç (Acıpayam), Çal, Buldan ve Sarayköy Heyet-i Milliyelerine yazıyla bildirmiştir. Ayrıca Ahmet Hulusi Efendi, 22 Mart 1920 tarihli yazısında; milletvekili olarak seçilecek kişilerin; "*devlet ve milletin iç ve dış siyasetini*

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 102.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 102.

bilen, her surette vatan ve milletin menfaatlerini koruyan” olmasını istemiştir¹. Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin yazısı üzerine, daha önce 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas Kongresinde, Denizli Sancağını Ali Necip ve Mehmet Şükrü Beylerle birlikte temsil etmiş olan Belevli Yusuf Bey’in milletvekili seçilmesi Çal Heyet-i Milliyesince uygun görülmüştür. Çal önerisinin Denizli Heyet-i Milliyesince de uygun görülmesi üzerine, Yusuf Bey (Başkaya), Hacı Hüseyin Mazlum Baba (Babalım), Tavaslı Mustafa (Tavaslıoğlu) ve Buldanlı Ömer Necip (Buldanlıoğlu) Beylerle birlikte TBMM’ye Milletvekili olarak seçilmiştir². Hakkı Behiç (Bayıç) Bey kapatılan son Osmanlı Meclis-i Mebusanına Denizli’den seçilmiş olduğundan, TBMM’ye doğrudan katılıyordu³.

(3) 22 ARALIK 1919 TARİHLİ İKİNCİ ÇAL MİTINGİ VE AHMET İZZET EFENDİ

İzmir’e ayak bastıkları ilk gün, 20’si subay olmak üzere şehrin ileri gelen bazı kişilerini şehit eden Yunanlılar, hemen sonraki günlerde de bu cinayetlerini devam ettirerek, pek çok masum kişiyi öldürdüler. Türk evlerine hücum ile ırz, mal, gasp ve tecavüzlere kalkıştılar. 11 Eylül 1919’da İzmir’de yangın çıkardılar. Daha sonra aynı zulümleri işgal ettikleri diğer yerlerde de devam ettirdiler⁴. Öyle ki, Yunan askerleri şehirleri köylerine varıncaya kadar yakmışlar, binlerce Müslüman Türk halkını, kadın çocuk ve yaşlı demeden şehit etmişlerdir. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi’nin 7 Ağustos 1919 tarihinde Mutasarrıflıkça Dahiliye Nezaretine gönderilen cevabi yazıda da belirtildiği üzere⁵;

...Düşman İzmir ve Manisa’nın yanı sıra Aydın’ı 59 köyüyle birlikte yakıp yıkmış, çocuk ve kadınlarla birlikte binlerce halkı öldürmüş, kocaları ile çocuklarının, kardeşlerinin ve babalarının gözleri önünde kadın ve kızların namuslarına saldırılmış ve bu arada memelerini kesmek ve tenasül uzuvlarına koymak suretiyle insanlık tarihinin hiç kaydetmediği aşağılık rezaletleri iftihar ve gururla işlemiştir.⁶ Ayrıca bu facia ve zulümlerin tesiri ile ovaları, kasabaları,

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 103-104.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 103-104.

3 Hakkı Behiç (Bayıç) hakkında bk. F. Çonker, **age.**, C. II, s. 271-272.

4 Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Söğüt ve Çevresi**, Ertuğrul Gazi’yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Yay., Söğüt, 2009, s. 132.

5 Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 117-118

6 Ali Günhan, **Anadolu’da Yunan Zulmü Raporlarında Kütahya**, Ankara, s. 22.

dağları, çil yavrusu gibi kaçışan binlerce kolları kırık başı tüysüz, sakat ve ihtiyar, kadın, çoluk-çocuk yurtsuz kalmıştır. Aydın'da devam eden bu hunharca ve vahşice hareketler Nazilli İlçesine de uzatılmıştır....

Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin de belirttiği gibi, bölgede Yunan zulüm ve vahşetinin büyük boyutlara ulaşması üzerine, 22 Aralık 1919'da Çal merkezinde 15.000 kişinin katıldığı bir miting düzenlenmiştir. Başta Müftü Efendi olmak üzere mitingde çeşitli konuşmalar yapılarak Yunan işgal ve zulmü bir defa daha protesto edilmiştir. Ahmet İzzet ile yedi arkadaşının¹ imzalarıyla Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine, suretleri İstanbul'daki Amerika, İngiliz, Fransız ve İtalyan siyasi yetkililerine, Yenigün, Tasvir, İkdam, Monitör ve Oryantal gazetelerine gönderildi².

Mitingte alınan kararları önemine binaen aynen sunuyoruz³:

Vatanımızın ruhu mesabesinde olan sevgili İzmirimizin Yunanlılar'ın tecavüzüne terk edildiği günden beri gaddarâne boğazlanan müslümanların fecaiyi katillerini şikayet ve bu gibi müessif vaziyetin durdurulması, üzerinde hiçbir hakkı bulunmayan, lisanen, mezheben, iktisaden, medeniyeten ve tarihen tamamiyle Türk olan İzmir'in Yunanlılar'ın vahşi ellerinden tahliyesini, Aydın havalisinde mazlum ahaliye karşı yapılmış olan fecayi İtilaf Devletleri memurları tarafından yapılan âdilâne tahkikatle de teyit edildiği halde, dünyaya adaleti yayacaklarını ve her milletin kendi hududları dahilinde "mazhar-ı inkişaf" olmalarına çalışacaklarını harbin başladığı günden itibaren her vesile ile ilândan geri durmayan İtilaf Devletleri'nin halen bu kanlı işgali yaşatmakta devam etmesine ve hergün ırzı ve canı heder edilen binlerce mazlum müslümanların boğazlanırcasına çıkan feryatların, Avrupa münevverlerinin kulaklarına girmemesinden hayrete düşen kazamız ahali, bugün on beş bin kişinin katıldığı mitingde alınan aşağıdaki kararların, sizin vasıtanızla dünya kamuoyuna duyurulmasına karar verildi:

1 Belediye Başkanı Mehmet, Belediye azasından M. Emin, Eşraftan M. Necip, Eşraftan Emin, murahhas Aza Ahmet Hamdi, murahhas aza Tevfik, Meclis-i idare müntehip azasından Abdullah.

2 Mehmet Şahingöz, İzmir, **Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Doktora Tezi (Basılmamış), AÜTİTE, Ankara, 1986, s. 245.

3 TİTE, 108/19020,100/16996'dan naklen, M. Şahingöz, **age.**, s. 245-247.

1. İzmir'deki Yunan işgalinin geçici olduğunun sonradan Paris Sulh Konferansı tarafından tekrar beyan edilmesi, adı geçen vilayetin tamamıyla bir Türk vilayeti olduğunu tasdik mahiyetinde telakki edildiğinden bu hususta fazla söz söylemeye lüzum görmeksizin, İzmir'de asayişin temini hususunda Türklerin daha büyük muvafakiyet ibraz ettikleri gerek işgal öncesi ve gerekse işgal sonrası İzmir ve mülhakat ahvalini kendi gözleriyle gören ecnebi ileri gelenlerin dahi tasdikleri bulunmakla bu lüzumsuz ve feci işgale nihayet verilmesini talebederiz.

2. İzmir'in işgali keyfiyeti şayet oradaki beş on Hristiyan'ın hayatının temini maksadıyla idame ediliyorsa, altı yüz seneden beri hem en satvetli günlerimizde bizimle beraber yaşamalarına müsaade ettiğimiz Hristiyan kavimlerin, hâlâ işgal altında bulunmayan vatan kısımlarında, aynı serbesti ve refah içerisinde hiçbir şikayetsiz yaşamakta olduklarını dünyanın dikkatine sunarak, Türkler'in amansız hasmı rezil ağızların hakkımızda söylemekte oldukları bu gibi iftira kabilinden yalanları tamamıyla reddederiz. Muhtelif taraflı yabancılar tarafından yapılan tetkikatla da tahakkuk eden Türk alıcnaplığının ve vatanperveliğinin nazar-ı itibara alınarak hakkımızda söylenen yalan sözlere ehemmiyet verilmemesini rica ederiz.

3. Özellikle emelimiz olan medeniyet yolunda ilerleyebilmek için Wilson prensipleri mucibince Türkler ile meskun olup itilaf Devletleri'yle mütareke imzalanması sırasında yedimizde bulunan vatanımızın kısımları üzerindeki hakimiyetimizin her türlü şaibeyi kayıttan azade olarak tasdik altına alınmak suretiyle medeniyet dünyasıyla iyi münasebetlerimizin tekrar iadesine yüce yardımlarınızı rica ederiz.

4. Türkler altı yüz seneden beri müstakil olarak yaşamış olmak hasebiyle memleket idare etmekteki liyakatleri ve bu hususta haiz olmaları icabeden rüşdü haiz olduklarını bütün dünyanın önünde isbat ettiklerinden, milli istiklalimizi eksik edecek hiçbir kaydı kabul edemeyeceğimizi, bütün cihana ilân ederiz.

5. Devletlerden herhangi birinin iktisadi ve ilmî yardımlarını memnuniyetle kabul ederiz.

6. Türkler ta üç yüz seneden beri komşularından hiçbirinin arazi-sini işgal etmek hevesinde bulunmadıkları halde mücerret hiçbir zaman harpten uzak kalmamışlar ve sürekli sulh içinde yirmi sene geçirememişlerdir.

Bu kadar müşkilat içinde bulunmakla beraber yine medeniyetten icabı kadar hisselerini almışlardır. Bu cihetten kendilerine komşu olan kavimler kadar olmasa bile hiçbirinden de geri kalmamışlardır. Bunun hilafına yapılan isnadlar pek az bir tahkikatle sabit olacaktır.

7. Mazallah iş bu isteklerimizin temin edilmemesi halinde, artık “terakki ve inkişâf” ümitleri tamamen mahvolmuş demektir. Böylelikle Osmanlı Türkleri ölüme mahkum edilmiş demek olacağından, böyle bir felaketi gözlerimizle görmektense ölerек bu memleketleri ıssız bırakmayı tercih eder, bu kavmin imhası mesuliyetini ve vahimesini asrın idarecilerinin üzerine yükleriz.

8. İsteklerimizin asil İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan milletlerinin nazar-ı dikkatlerine sunulmasına yardımlarınızı rica ederiz.

(4) ALİ RIZA PAŞA’NIN İSTİFASINA TEPKİ

Birinci Bölümde de belirtildiği üzere, 3 Mart 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin istifası ve yerine Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin getirilmesi, Anadolu halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü Damat Ferit Hükümeti Milli Mücadele aleyhinde bulunmasına karşın, Salih Paşa ve özellikle Ali Rıza Paşa da milliyetçi bir tavır sergilemiştir. Bundan dolayı Anadolu’nun her yerinden İstanbul’a Ali Rıza Paşa Kabinesinin istifa sebeplerini protesto eden ve Damat Ferit Paşa’nın işbaşına getirilmemesini isteyen telgraflar yağmıştır. Bunlar arasında Çal halkının protesto telgrafı da bulunmaktadır. Bu konuda Çal’da miting de düzenlenmiştir. Ticaret Odası Reisi Mustafa, Belediye Reisi Faik, Çal Ahalisi namına Müdafaa-i Hukuk Reisi Müftü (Ahmet) İzzet imzalarıyla Meclis-i Mebusan’a 5 Mart 1920 tarihinde gönderilen telgrafta şöyle denilmektedir¹:

Meclis-i Millimizin ve bütün milletin emn ve itimadını kazanmış olmak hasebiyle irade-i milliyeyi temsil eden Ali Rıza Paşa Hükümetinin istifa ettiği teessüfle haber aldık. Türk ve Müslümanı saadettele erıştırerek makas-ı muhikkamızın istihsaline kanlarımızın son damlasına kadar çalışmaya aht ve peyman eden bizler,

¹ M. Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümeti**, s. 186.

bina-berin milletin emn ve itimadına mazhar bir heyetin mevki-i iktidara gelmesine değin irade-i milliyeye muhalif hiçbir Heyet-i tanımayacağımızı ve milletimizi temsil eden vekillerimizin bila-kayd ve şart Kemal-i serbesti ile ifa-yı vazife eylemelerine taraftar bulunduğumuzu maal ihtiram eyleriz.

Çal halkının ve gerekse Anadolu'nun diğer halkının tepkileri¹ sayesinde ulusal harekate düşmanca davranışlarda bulunan Damat Ferit Paşa'nın tekrar iktidara gelmesi engellenmiştir. Ayrıca sözü edilen bu tepkiler, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması açısından da önemlidir.

C. ANKARA FETVASI, MÜFTÜ AHMET İZZET EFENDİ VE ÇAL-ÇİVRİL DİN ADAMLARI

Daha önce ifade edildiği gibi, TBMM'nin açılış arifesinde, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri farklı görüşlerin kavga sahnesi haline gelmişti. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın milleti bölen fetvaları ve Bab-ı Alinin beyannameleri ile kafası karışan halk, yer yer vatan kurtarıcılarının karşısında dikilmiştir. Örneğin Çal-Çivril yöresinde İslam ve Çopur Musa çeteleri vatanını savunanların karşısında çıkmışlardır. Çal çevresinde 50-60 kişilik şaki grubu ile İslam çetesinin ortaya çıkışı tesadüfi değildir. Milli teşkilatlanmanın en başarılı olduğu bir yörede böyle bir karşı kuvvet ortaya çıkmıştır. Din duyguları kuvvetli olan halkın inanç ve düşüncelerini daha fazla istismar edebilmek için, çetenin adı da "İslam Çetesi" olarak konmuştur. Anılan çetenin, Yunan kuvvetlerinin Aydın'dan Denizli'ye doğru ileri harekete geçtikleri günlerde ortaya çıkmasının raslantı olması olanaksızdır.²

Ayrıca Çivril ve çevresinde de eş zamanlı olarak Çopur Musa çetesi türemiştir. Bu çetenin de ortaya çıkışının tesadüfi olmadığı düşüncesindeyiz. Zira Temmuz 1919'da Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti faaliyete geçirildikten sonra, bu bölge insanının Kuva-yı Milliye'ye önemli katkısı olmuştur. Bu arada demiryoluna sahip olması nedeniyle Çivril, stratejik öneme de sahipti.

Dürrizade Abdullah'ın fetvasından da güç alan "Musa, 21 Haziran 1920 Perşembe günü 20 kadar avanesi ile Çivril'e gelir. O gün ilçenin pazarıdır. Peşlerine takılan kalabalık bir grupla beraber hükümet konağına kadar varırlar. Burada Musa kalabalığa doğru dönerek onları "Padişahım

1 Bu tepkiler için bk. M. Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümeti**, s. 53 vd.

2 Münir Saylan, **Milli Mücadele'de Çivril (1919-1922)**, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2018, s. 133.

çok yaşa” diyerek bağırırttır. Daha sonra “Heyet-i Milliye (Çivril) fakir halkı cepheye sürüyor. Topladıkları paraları istedikleri gibi harcıyorlar. Erler buna razı değildir” şeklinde konuşur¹.

Göröldüğü üzere Çopur Musa gibi bir eşkiya halkı etrafında toplamayı başarabilmiştir. Adı geçen gücünü, belirtildiği üzere Dürriade Abdullah’ın fetvasından alıyordu. Zira bu fetva, daha önce de belirtildiği üzere çeşitli vasıtalara köylere kadar ulaştırılmıştır. Fetva etkisini kısa sürede gösterdi. Anadolu’nun birçok yerinde -Çal-Çivril- yöresinde olduğu gibi “Padişahımıza bağlıyız” diye düşünenler çoğaldı. Şakiler ortaya çıktı. Çopur Musa da Kuva-yı Milliye’nin aleyhinde yapılan propagandanın etkisiyle “Ben Kuva-yı Milliye’yi kaldıracağım, ben Padişahın kuluyum” diyerek Çivril’de olduğu gibi halkı topladı ve “Padişahım Çok Yaşa” diyen gösteriler yaptırabiliyordu. Hem de bu iş Kaymakamlık binasında ve yöneticilerin gözleri önünde gerçekleştiriliyordu.² Düşmanlarımız ve onların yerli işbirlikçileri el ele vererek Anadolu’da bir kardeş kavgası çıkartmak suretiyle Türk halkını birbirine kırdırmak istemişlerdir. Yani Milli Mücadelenin en zor günleriydi.

Böyle bir anda başta Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Efendi (Börekçi) olmak üzere pek çok din bilgini vazifeye koşmuş ve Ankara fetvası diye bilinen karşı fetvayı hazırlamıştır. Bu fetvayı Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile birlikte Acıpayam Müftü Vekili Mehmet Hikmet Hulusi ve Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendiler de ön sıralarda imzalamışlardır. Böylece adı geçenler Milli Mücadele’nin meşru olduğuna dair mahalli olarak verdikleri fetvalarını bütün yurda ve Türk milletine duyurmuş oluyorlardı.³ Ayrıca Çal ve Çivril din adamları, Ortaköylü Müftüzade Mehmet Emin Akçaöz, Ortaköylü Müderris Şakir ve Ahmet Efendiler, Süleyman Pir, Osman Uysal, 1953’te Çivril Müftüsü olan ve o sıralarda Çal’da Yedek Subay olarak askerlik hizmetini yapmakta olan Ahmet Hamdi Akşit, Müderris Abdullah Karayazılı, Çivril’den Müderris Hasan Efendi, Müftü Ali Özkul gibi din adamları da Ankara Fetvasını onaylamışlardır. Onlar da Müftü Ahmet İzzet Efendi gibi Milli Mücadelenin meşru olduğunu halka anlatmışlardır. Böylece birlik ve

1 M. Sayan, **age.**, s. 139.

2 M. Sayan, **age.**, s. 139.

3 Ankara fetvasını onaylayan din adamları için bk. A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, s. 49 vd.

beraberlik sağlanmıştır. Bu birlik ve beraberlik sayesinde de İslam ve Çopur Musa çetelerinin faaliyetleri son bulmuştur¹.

D. ÇAL VE ÇEVRESİNDE YUNAN İŞGALİ VE MÜFTÜ AHMET İZZET EFENDİ

İzmir'in işgali sonrasında Ege içlerine doğru ileri harekete geçen Yunanlılar, 29 Ağustos 1920 tarihinde de Uşak'ı işgal etmişlerdir. Uşak'ın işgali öncesinde Menderes Nehri'nin kuzeyindeki köyleri de işgale başlamışlardır. Yunan kuvvetleri 5 Temmuz 1920 tarihinde Çal sınırları içerisine girmiş, yöre halkına mezalim uygulamıştır. Kaymakam Şemsettin Bey'in 2 Ağustos 1920'de Denizli Mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta işgal sonucu Yunan askerlerinin yaptığı zulümler dile getirilmiştir. Bu rapora göre; Molla köyünden, Kadioğlu Ömer'in evi basılmış ve 5000 lirası gasp edilerek kendisi de öldürülmüştür. Ayrıca Köyün hayvanları da gasp edilerek, Yunan Kralı Constantin şerefine kurban edilmiştir. Buna karşı çıkan Çevreci Mehmet, Topal Ali ve Hacı Ahmet dövülmüştür. Şeyh Elvan ve Kavaklar köyünün ahalisine ise, zorla istihkam kazdırılmış, Şeyh Elvan köyünden bir kadına tecavüz edilmiştir. Aynı köyden Şıbalakoğlu Mehmet Ali de öldürülmüştür².

Kaymakam Şemsettin Bey, 20 Temmuz 1922 tarihli raporunda da Yunan zulüm ve vahşetini dile getirmiştir. Şemsettin Bey'in bu raporuna göre, Köstekçi Hacı Ahmet ve damadı Mahmut Efe'nin evleri basılarak paraları gasp edilmiştir. Ayrıca Hacı Hasan'ın evi basılarak 200 lirası ve 600 Osmanlı altınını almışlardır. Hasköy'den ise, Aşçıoğlu Hasan'ın parasını alarak bacağını kırmışlar, Hafız Veli'nin 14 devesi gasp edilmiştir. Yine Hafız Nafiz Efendi'nin karısı ve iki çocuğu, Taşdemir köyünden Hacı Mehmet Efendi'nin annesi ve oğlu katledilmiştir³.

Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin milli hareket lehindeki çalışmaları, Yunanlılar tarafından da bilinmekteydi. Uşak'ı işgal eden düşman, köyü olan Süller'e gelmiş ve kendisini aramıştır. Müftü Efendi'yi bulamayan Yunan askeri, evini, değirmenini yakmış-yıkılmış, 8-10 yük kap-kacak, kitap vesairesini yağma ve tahrip etmiştir⁴.

1 İslam ve Çopur Musa çetelerinin tenkili için bk. N. Köstüklü, *age.*, s. 96-98; M. Saylan, *age.*, s. 132-143.

2 İbrahim İmamoğlu-Muzaffer Çetin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi Arşiv Belgelerinde Çal Tarihi*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., s. 235.

3 İmamoğlu-Çetin, *age.*, s. 235; *AYZV*, s. 137.

4 O. Vural, *agm.*, s. 186.

Müftü Ahmet İzzet Efendi, Yunan kuvvetlerinin Uşak'ı işgal ettikleri günlerde Aydın-Köşk Cephesi'ndeki çarpışmalardan Çal'a dönmüştü. Müftü Efendi anılarında bundan şöyle söz eder¹:

... Bilahara vaziyet icabı cepheden usul usul geri çekildik. Çal'ın Ortaköy ve Medele köylerinde de Aydın efeleriyle ayrıca cephe-ler kurduk. Bu sıralarda Çal merkezine geldim. Bir müddet sonra düşman Uşak'ı işgal etmişti. Bu kuvvetlerin bir kısmı kendi köyüm olan Süller'i de işgal eylediler. Köyümde beni aramışlar: *"Hani sizin elleri titreyen müftünüz vardı. Nerede? Bizim kendisine zararımız dokunmazdı"* gibi sözlerde bulunmuşlar.

Benim kim olduğumu ve kendilerine müdafaa hattı kuranlar meyanında bulunduğumu öğrenmişler. Hatta evimi kendilerine karargah yapmışlar. Biz artık buralardan gitmeyiz, gidersek esasen bu kadar serveti ve hatta bu evin altını üstüne getiririz, demişler. Hakikaten de dediklerini yapmışlar. Evimi, değirmenlerimi yakmışlar 8-10 yük kap kakak, kitap ve sairemi yağma ve mahvetmişler. İstir-dattan sonra mahalli hükümet zararımı on bin lira olarak tesbit etmiştir. Esasen bu kadar serveti ve hatta canı feda etmeden davayı tahakkuk ettirmenin ve Allah'a tam kulluk etmiş olmanın mümkün olamayacağını takdir ederek bunu çok görmedim ve arkasını bile aramadım. Vatan ve milletimizin, namus ve mukaddesatımızın kurtulmuş olmasında teselli buldum.

Kendisinin de belirttiği gibi, Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin yanan evinin, değirmenlerinin ve diğer zararlarının on bin (10.000) TL. olduğu yetkililerce tespit edilmiştir².

E. MÜFTÜ AHMET İZZET EFENDİ'NİN İKİ İSTİKLAL MADALYASI İLE ONURLANDIRILMASI

Madalya sözcüğü dilimize İtalyanca'dan geçmiştir. İtalyanca bu sözcük, "MADAGLIA"dır. Anlamı ise, "Üzerinde baş sureti, şekil, tarihi bir olayı an-

1 O. Vural, **agm.**, s. 186.

2 Arşivimizde bulunan Çal Cumhuriyet Halk Partisi İlçe Başkanı imzasıyla 4 Mayıs 1930 tarihinde Denizli Milletvekillerine gönderilen yazı. Ayrıca Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin ve zati eşyalarının yakıldığına dair tutanak için bk. Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 74.

latan figür, basılmış veya kazılmış yuvarlak madeni bir levhadır.” Dilimizdeki sözlük anlamı ise, “Savaşlarda başarı ve kahramanlık gösterenlere, sportif faaliyetlerde, güzel sanatlarla ilgili sergi ve yarışmalarda derece alanlara veya önemli bir neden için ilgililere hatıra olarak verilen maden belge (nişan)dır”¹.

Madalya sözcüğünün Türk boylarında kullanılmasından önce bu maksatla ÇELENK, TUĞ, SORGUÇ VE AVİZE isimlerini taşıyan ve şekil olarak da bunlara benzeyen semboller kullanılmıştır. Madalya, Türk-İslam dünyasına 1730’dan sonra I. Mahmut (1730-1754) zamanında girmiştir. İlk madalya, dikdörtgen şeklinde olup ve I. Mahmut’un Tuğrasını taşıyan, ayrıca üzerinde bazı resimler bulunan ve FERAHİ adını alan altın madalyadır. I. Mahmut’tan sonra gelen padişahlar zamanında çeşitli adlar altında ödüllendirme ve özendirme amacıyla madalyalar bastırılıp, dağıtılmıştır².

Milli Mücadele döneminde de çıkarılan 29.11.1920 tarih ve 66 sayılı İstiklal Madalyası yasası ile İstiklal Harbimizin başarı ile sonuçlandırılması amacıyla savaşa katılanlara, kazanılmasında emeği geçenlere ve TBMM üyelerine madalya verilmesi karara bağlanmıştır. Anılan kanunun beşinci maddesine göre; İstiklal Madalyası kurdele ve madeni kısım olmak üzere iki kısımdan oluşur. Madeni kısım değişmemekle beraber ön ve arka yüzleri eski yazı ile (Osmanlıca) yazılıdır. Ön yüzünde ay yıldız vardır. Ayın içerisinde “İstiklal Madalyası”; yıldızın altında ayın ortasında “*Nasrun min Allahi ve fethun karib 1338*” (Yardım Allah’tandır. Fetih yakındır. 1922) ibaresi bulunmaktadır. Madalyanın arka yüzünde ise, oval olarak ayrılmış bölümün içerisinde “*Türkiye Büyük Millet Meclisi*” ibaresi bulunmakta, altında ise “İstiklal ve İstihlası Vatan uğrunda ibrazı edenlere mahsusdur” ibaresi vardır. Boşluk olarak bırakılan kısma madalyayı alacak olanların durumuna göre üç ayrı ifade, kurdelenin rengine de bağlı olarak yazılmıştır. Beyaz kurdeleli madalyada bu boşlukta “*Hamiyet*”, yeşil kurdelelerde “*Gayret*”, kırmızı kurdelerde “*Fedakari*” kelimeleri yer almaktadır. Bu farklı renkler, yasada da belirtildiği gibi madalyayı hak edenlerin hak ediş şekillerinden ileri gelmektedir. Renklerin anlamı ise şöyledir:

1 **İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanımı**, Türkiye Muharrip Gaziler Derneği Yay., Ankara, (tarihsiz), s. 3.

2 **İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanımı**, s. 5.

Kırmızı Kurdelalı: Orduda vazife alarak, cephede fiilen çarpışmış asker veya sivil vatandaşlarla Mücadele’de büyük yardım ve yararlılıkları görünen sivil kahramanlara verilmiştir.

Beyaz Kurdelalı: Cephe gerisinde olup da zaferin kazanılmasına yardımcı olanlara ve yararlılık gösterenlere verilmiştir.

Yeşil Kurdelalı: O tarihte (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922) TBMM üyesi olanlara verilmiştir.

Kırmızı-Yeşil Kurdelalı: TBMM’de üye olup, aynı zamanda cephede çarpışmış olanlara verilmiştir¹.

Müftü Ahmet İzzet Efendi, Kurtuluş Savaşımızda cephe gerisinde hem halkı örgütlemiş, hem de Aydın-Köşk Cephesinde Yunan kuvvetlerine karşı çarpışmalara katılmıştır. Bu hizmetlerinden dolayı Müftü Ahmet İzzet Efendi, iki İstiklal Madalyası ile onurlandırılmıştır. Bu madalyalardan 3354 Sayılı Berat’taki adı “Çal Kazası Müdafaa-i Hukuk Heyeti’nden Müftü İzzet Efendi”dir. 3365 Sayılı olan diğer Berat’daki adı ise, “*Denizli Çal Kasabası Müftüsü İzzet Efendi*”dir. Gazi Mustafa Kemal Paşa imzasını taşıyan her iki Berat TBMM’nin 15 Şubat 1926 tarihinde yapılan 56. Birleşiminin 1. toplantısında kararlaştırılmıştır.

F. MÜFTÜ AHMET İZZET EFENDİ’NİN ÖLÜMÜNÜN ARDINDAN ULUS GAZETESİNDE ÇIKAN YAZI

Ulus Gazetesi’nin 1 Temmuz 1952 tarihli nüshasında Müftü Ahmet İzzet Efendi (Çalgüner) ile ilgili bir yazı yayınlanmıştır. Adı geçen vefatı sonrasında yayınlanan bu haber, onun Milli Mücadele’deki hizmetlerini özetler mahiyette olduğu için aşağıda olduğu gibi sunuyoruz:

¹ **İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanımı**, s. 63-64. 20 Kasım 1920 tarih ve 66 sayılı İstiklal Madalyası Kanununda daha sonraki tarihlerde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerde İstiklal Madalyası’nın madeni kısmıyla kurdela renkleri aynen korunmuştur.

Çal'ın kahraman evladı İzzet Çalgüner hoca 7.06.1952 tarihinde 78 yaşında iken vefat etmiştir.

İzzet Çalgüner tam kırk beş yıl Çal Müftülüğü yapmış; ahlak ve faziletiyle tanınmış, namuslu, vatanperver bir Türktü.

İzzet Çalgüner, Yunanlıların İzmir'e çıkıp her tarafı işgale başlayınca Çal'da karşı koyma hareketlerini düşünerek teşkilat kurmak üzere muhitinin ileri gelenlerini teşvik edip, uyandırmaya ilk defa İzzet Çalgüner çalışmıştır. Bu maksatla Çal'dan Denizli'ye gitmiş, önce Denizli Müftüsü ile görüşmüş, sonra rahmetli Mutasarrıf Faik Öztrak'ı görmüş, İzzet Hoca, Faik Öztrak'ı ikna etmek üzere omuzunda mavzer, cübbesinin üstünde fişeklik, ayağında çizme ile yanına gitmiş, onu da ikna ettikten sonra Kalem Reisini görmüş ve sözbirliği yapmış. Bundan sonra tekrar Denizli Müftüsünün yardımıyla Demirci Efe'yi dağdan getirerek onun vasıtasıyla Milli harekâta karşı gelmek isteyenleri yola getirmişti. Civardaki efeleri de birer ikişer etrafına toplayarak ilk hamlede beş yüz kişilik bir kuvvetle Yunanlılara karşı milli cepheyi kurmuştu. Bu sırada Denizli Milli Mücadele Teşkilatını da kurmakta kuvvetli amil olmuştu. Çal'da teşkilat kurarken ileri gelenleri Belediyede toplamış, orada durumu anlattıktan sonra, toplananlara yemin ettirmiş; şayet vatan ve millet uğrunda çalışmaktan vazgeçerler ve hıyanette bulunurlarsa, öldürüldükleri takdirde "canlarının ve kanlarının" helal olacağına dair imzalarını alarak işe başlamıştır. Milli Mücadele zaferlerinden sonra kendisine milletvekilliği teklif edildiği halde istememiş ve memlekette ömrünün son demlerine kadar müftü olarak kalmıştı.

İzzet Hoca Milli Mücadele sırasında sadece bedenlen değil binlerce liralık servetini de vatan mücadelesi uğruna harcamıştır. Son zamanlarda da muhitte fakir ve yoksul çocukları korumayı onların tahsil ve terbiye işleriyle meşgul olmayı manevi bir vazife bilmiş, bir kısım gençlere de yüksek tahsil yapıncaya kadar yardım temin ederek babalık yapmıştır.

Son söz olarak diyebiliriz ki, Müftü Ahmet İzzet Efendi, Milli Mücadele'nin başlamasıyla Milli hareketin yanında yer almıştır. Yukarıda değinildiği gibi, bağımsızlığımız için fiilen çalıştı. Yunan işgali üzerine, Çal'da ilk milli örgütü kurmuş ve uzun sürede bu teşkilatın başkanlık görevini başarıyla yürütmüştür. Ayrıca düşmana karşı Aydın-Köşk cephesinde gönül-

lülerden oluşturduğu müfrezesinin başında vuruşmalara katıldı. Daha ilk gününden itibaren Milli Mücadele'nin meşru olduğunu, meydanlarda ve cami kürsülerinde yaptığı ateşli konuşmalarıyla halka duyurdu. Bu arada Ankara Fetvası'nı da tasdik ederek, bu yöndeki dinî hükmü bütün millete duyurdu¹.

O, kısaca belirtilen hizmetlerinden dolayı, İstiklâl Madalyası ile taltif edildi. Hem de iki madalya ile. O, zaferden sonra teklif edilen milletvekilliği görevini benimsemeyerek, irşâd vazifesine devam etti.

Yakın tarihimiz daha etraflı olarak incelenirse, Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin değeri çok daha iyi anlaşılacaktır.

II. ÇALLI DİĞER DİN ADAMLARI VE MİLLİ MÜCADELEDEKİ HİZMETLERİ

A. MÜFTÜ VE KADI MUSTAFA HULUSİ EFENDİ (ÇALGÜNER)

1288 (1872)'de Denizli Çal Kazası Süller Kasabasında doğdu. Babası İstanbul Ulemasından Müftüzade Hacı Mehmet Hamdi Efendi, annesi Emine Hanımdır. Müftü Ahmet İzzet Çalgüner'in ağabeyidir. İlköğrenimi sonrası babasının Süller Kasabasındaki Medresesine devam etti. Daha sonra öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. 1899'da Mekteb-i Nuvvab'ı ve Mekteb-i Kuzat'ı bitirerek müderrislik ve kadılık payelerini aldı ve Çal'a döndü. Babasının ölümü üzerine onun yerine 1900 yılının Temmuz ayında Çal Müftüsü seçildi. On yıldan fazla süren müftülüğü esnasında Osmanlı Mecidi (Müressağı) ve Birinci Rütbe Osmanlı Mecidi Nişanları ile ödüllendirildi.

¹ Ankara fetvasına “Çal Müftüsü Ahmet İzzet” hüviyeti ile imza koymuştur. Daha fazla bilgi için bk. **DİB Arş.**, D.: 23-1292.

Çal Müftülüğü görevini yürütmekte iken, 1911 yılının Ekim’inde Kütahya Kadılığına ve Bidayet Mahkemesi Başkanlığına atandı. Burada 1914’e kadar görev yaptıktan sonra Karahisar-ı Sahip Kadılığına naklen atanmış, aynı zamanda Afyonkarahisar Sancağı’nın Naiplik görevini de üstlenmiştir¹.

Milli Mücadele’nin başlaması üzerine Afyon ve Denizli’de ulusal harekât örgütleriyle yakın ilişkiler kurarak, işbirliğinde bulundu. Kardeşi Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi Çal ve çevresinde ulusal harekât lehinde çalışmalarda bulunurken, O da Afyonkarahisar’da Milli Mücadele açısından önemli hizmetlerde bulunmuştur. Din görevlilerinin ve halkın Kuva-yı Milliye yanında yer almasında etkili olmuştur. 1919 Haziran’ının ilk günlerinde Afyonkarahisar’a gelen arkadaşı Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi’nin Afyonkarahisar Merkezi’nde bulunan din görevlileri ile (müftü, vaiz, müderris, imam-hatip) temasa geçmesini ve özellikle 20. Tümen Komutanı Albay Ömer Lütfi Bey ile görüşmesini ve ondan personel, silah ve cephane temin etmesini, o sırada Kadı ve Mutasarrıf Vekili olan Mustafa Hulusi Efendi sağlamıştır. Albay Ömer Lütfi Bey ile Müftü Ahmet Hulusi Efendi arasındaki görüşme, Kuva-yı Milliye açısından çok yararlı olmuştur. Müftü Efendi’nin “özellikle silah ve bilhassa harekâtı idare edecek, cesaret ve kudrette subay isteği” büyük ölçüde Albay Ömer Lütfi Bey tarafından karşılanmıştır. Ayrıca o tarihlerde Denizli ve havalisindeki askeri birlikler 23. Tümene bağlıydı. Bu tümenin ise, Dinar ve Sarayköy’de birer taburu ile depoları mevcuttu. Ömer Lütfi Bey anılarında bu konudan şöyle söz etmektedir²:

Bazı zabitlerimiz, üzerlerinde resmi elbise ve unvan olmadan Denizli’de başlayan harekât-ı milliyeye iltihak arzusunda idiler. Bunları temin ettim ve Müftü Efendi ile tanıştırdım. Kendisine elimizden gelen hizmeti yapacağımızı da temin ve vaat ettim.

Bu şekilde 23. Tümen’den sağlanan destek ve yardımlar, Sarayköy Cephesinin kuruluşuna önemli katkı sağlamıştır³.

1 Şükrü Tekin Kaptan, **Denizli Meşhurları**, Egeli Araştırmacı ve Yazarları Birliği Yay., s. 72-73.

2 Cemal Kutay, **Milli Mücadele’de Öncekiler ve Sonrakiler**, C. II, s. 54.

3 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s. 83-85; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 140.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Afyonkarahisar'ı temsil etti. İstanbul'un işgal edilmesiyle TBMM'ye Afyonkarahisar Milletvekili olarak katıldı¹. Mecliste Program, Adalet ve Şer'îye ve Evkaf Komisyonlarında çalıştı. Konyalı Başaralı Mustafa Efendi'nin affı hakkındaki teklifi 7 Eylül 1922'de (258) sayılı kanun olarak kabul edildi².

Hizmetlerinden dolayı "İstiklal Madalyası" ile onurlandırılmıştır. Bir dönem milletvekilliği yaptıktan sonra Çal-Süller'e döndü ve kendi arazisinde çiftçilikle meşgul oldu.

Arapça ve Farsça bilen Mustafa Hulusi Efendi, 25 Ağustos 1938'de vefat etmiştir. Mezarı doğum yeri olan Süller'dedir. Adı geçen evli olup, 4 çocuğu vardır³. Çocuklarından birisi TBMM Genel Sekreter Yardımcılığından emekli Rifat Çalgüner'dir. Adı geçen soyadı kanunu ile birlikte kardeşi Müftü Ahmet İzzet ile birlikte ÇALGÜNER soyadını almıştır.

B. MEHMET EMİN AKÇAÖZ (ORTAKÖYLÜ MÜFTÜZADE EMİN EFENDİ)

Çal İlçesine bağlı Ortaköy kasabasında 1293 (1877)'de doğdu. Babası Hasan Efendi, aydın, ileri görüşlü bir Müftü idi. İlk derslerini babasından öğrendi. Bir süre medrese öğrenimi gördü. Daha sonra İstanbul Üniversitesi İlahiyat ve Hukuk Fakültelerinde öğrenim görerek her iki fakülteden mezun oldu. Ayrıca mezuniyeti sonrasında Mısır'a giderek El Ezher Üniversitesinde yüksek lisansını tamamladı. Türkiye'ye döndükten sonra 1304

1 TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No. 242.

2 Fahri Çonker, Türk Parlamento Tarihi (1919-1923), C. 3, s. 574-575.

3 TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği, Sicil No. 242.

(1888) yılında Aydın Vilayeti Naip¹ ve İstinaf Mahkemesi Hukuk Reisliğine tayin edilerek 1326 (1910) yılına kadar bu görevde kaldı.²

“1912-1918 yılları arasında Çal ve yöresinde Filoksera hastalığından üzüm bağlarının kuruması sonucunda, halkın fakir ve bitap düşmesiyle İzmir ve Manisa Ovalarına çalışmak için gitmelerine oldukça üzüldü. Bu durumda bağların tekrar geliştirilmesi için ‘Amerikan çubuğu’ denilen deli bağ çubuklarını Çal’a getirerek dağıtmış, bağcılın gelişmesi için ön ayak olmuş, bugünkü bağcılın gelişmesinde en büyük katkıyı sağlamıştır.”³

M. Emin Efendi, 15 Temmuz 1919 tarihinde kurulan Çal Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer aldı. Çal Heyet-i Milliyesi’nin kurulması konusunda “*Ey ahali anladınız ya Kaymakam Bey ile Müftü Efendi’nin reyleri arasında bir aykırılık tamamen birbirine zıt bir fikir görünüyor. Bana kalırsa Kaymakam Beyin fikrindeyim. Hususi ile Ferid Paşa kabinesinden Kaymakama yapılan tebligatta memlekete çıkan Yunanlılardan korkmayınız, karşı koymayınız. Onların size zararı olmaz*” diyerek gelen emirden bahsetti. Şu halde bunlara karşı kıyam etmek ve hususiyle bu babda teçhizatımızda bulunmadığından ısrarda bulunmak doğru değildir. Medeniyet dairesinde istikbal edip teslim olmaktan başka çare yoktur” demiş, Müftü Ahmet İzzet Efendi’nin buna karşı ısrarlı tutumu ile yukarıdaki görüşünden vazgeçerek vatan savunmasına gönüllü katılmış ve müdafaa teşkilatı kurucuları arasında yer alarak, İstiklal Savaşında cephe gerisinde kalıp, bilfiil danışmanlık, askere gideceklerin morallerini yüksek tutmak, gönüllü kaydını teşvik etmek, silah toplamayı sağlamak, iase temini gibi konularda verdiği fetvaları ile halkın takdir ve vatan duygularını kamçılarak görevlerinde bulundu. Ayrıca 12 Ocak 1920 tarihinde yapılan seçimle Aydın Mebusu olarak son Osmanlı Mebusan Meclisine seçildi⁴

1 “Şeriye Mahkemelerinin hakimlerine verilen unvandır. Kadı yerine kullanılırdı. Naip tabiri, Naiplerin Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri’nin niyabetini (Vekilliğini) yapmalarından dolayı idi. Bidayet Mahkemeleri’nin istinafı kabil olarak verdikleri hükümleri tetkik ve o davaları rüyet eden mahkemeler hakkında kullanılan bir tabir olan istinaf bir şeye yeniden başlamak demektir ve hukuk ıstılahı olarak Bidayet Mahkemelerinden verilen kararın üst mahkemeye müracaatla bozulmasını istemek demektir. İstinaf Mahkemeleri 4 aza ile birer Reisten oluşurdu” (Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı’nda Denizlili Önderler**, s. 11).

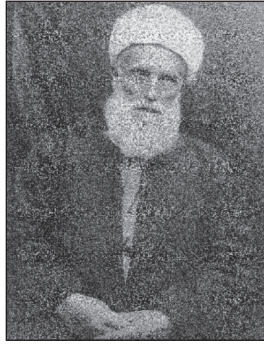
2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı’nda Denizlili Önderler**, s. 11.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı’nda Denizlili Önderler**, s. gös. yer.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı’nda Denizlili Önderler**, s. 12.

Milli Mücadele’de önemli hizmetleri bulunan Mehmet Emin Bey, Türk Edebiyatının tanınmış şair ve yazarlarından aynı zamanda siyasetle de ilgilenen Hamdullah Suphi Tanrıöver’in yakın dostu ve arkadaşısıdır. O, 1925’te Denizli Baro’suna kaydolarak, Çal’da Hazine Avukatlığı’na başlamıştır. Avukatlık görevini daha sonra da serbest Avukat olarak sürdürmüştür. Bu arada hayatının son yıllarında Ortaköy Kasabasında imam-hatiplik görevinde de bulunmuştur.

İlk hanımı olan Naime Hanım’ın ölümü ile ikinci defa evlenmiştir. Her iki evliliğinden 8 çocuğu olmuştur. 20 Şubat 1939’da vefat etmiş olup, kabri Çal Ortaköy mezarlığındadır¹.

C. AHMET DEMİRCİOĞLU (MÜDERRİŞ-VAİZ DEMİRCİZADE AHMET FEVZİ EFENDİ)

1870’te Çal-Ortaköy de doğdu. Babası aynı yer halkından Mehmet Efendi’dir. İlköğrenimi sonrası, Ortaköy Hacı Efendi Medresesine devam etti. Sonra Bursa’ya giderek, Bursa Medresesi müderrislerinden Uzun Hafız Ömer Efendi’den ders aldı. Sarf, Nahv, Akaid, Mantık, Hikmet gibi dersleri okudu. Daha sonra bilgisini ve görgüsünü artırmak için İstanbul’a gitti ve İstanbul Medreselerinde öğrenim gördü. 11 Ocak 1901’de Hoca Ahmet Efendi’den icazetnamesini aldı. Adı geçen bu diploması, Milli Eğitim Bakanlığına 4 yıllık yükseköğrenime eşdeğer sayılmıştır².

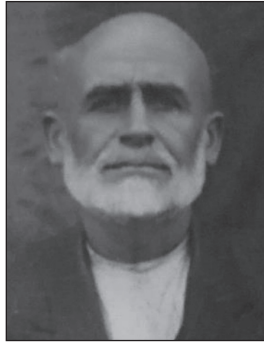
Ahmet Efendi öğrenimi sonrasında Çal Medresesinde Müderris olarak çalışmaya başlamıştır. Bu medresede 13 Temmuz 1902-1909 yılları arasında görev yapmıştır, sonra Eylül 1909’da Nazilli’ye müderris olarak atanmıştır. Yunanlılar tarafından işgali üzerine, 22 Haziran 1920 tarihinde

¹ Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı’nda Denizlililer Önderler**, s. 12.

² **DİB Arş.**, D.: 1923-2091.

Nazilli'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu arada tekrar Çal Medresesinde müderris olarak çalışmaya başlamıştır. Buradaki görevi medreselerin kapatıldığı 3 Mart 1924 tarihine kadar devam etmiştir. 4 Mart 1924'te de Çal vaizi olarak atanmıştır ve 14 Temmuz 1938 tarihinde de bu görevden emekli olmuştur¹.

İzmir'in işgali üzerine, Milli Mücadele'ye katılmıştır. Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Müderris Mehmet Emin Akçaöz ile birlikte çalışmışlar ve Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde üstün hizmetleri olmuştur. 16 Ocak 1953'te vefat eden Ahmet Efendi, evli olup dört çocuk (Münir, Süleyman, Nurettin ve Behiye) babasıydı. Soyadı kanunu ile birlikte baba mesleği olan DEMİRCİ (DEMİRCİOĞLU) soyadını almıştır².

D. AHMET DÖNMEZ (VAİZ-MÜFTÜ MUSTAFA AHMED EFENDİ)

1895 yılında Denizli Çal'da doğdu. Babası aynı yer halkından Mustafa Efendi'dir.³ Öğrenimini medresede tamamlayan Ahmet Dönmez, Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde ve Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda görev aldı.⁴

Adı geçen, 11 Mayıs 1948'de Çivril vaizi olarak atandı. 30 Mayıs 1953'te Sarayköy Müftüsü olarak atandı. 3 Ağustos 1955'te de naklen Çal Müftülüğüne tayin edildi. Müftü iken, 20 Ekim 1967'de emekli oldu.⁵

1 **DİB Arş.**, D.: 1923-2091

2 **DİB Arş.**, D.: 1923-2091.

3 **DİB Arş.**, D.: 1948-0186

4 **DİB Arş.**, D.: 1948-0186

5 **DİB Arş.**, D.: 1948-0186

E. MUSTAFA ERTUĞRUL

1886'da Denizli-Çal Şapçılar köyünde doğdu. İyi bir medrese öğrenimi gördü. Öğrenimi sonrası imam-hatiplik görevi aldı. İmam-hatiplik görevini yürütmekte iken, Birinci Dünya Savaşına katıldı. 4 yıl çeşitli cephelerde çarpıştı. Daha sonra İstiklal Harbine de katıldı. Büyük Taarruz'da Afyon cephesinde görev yaptı.¹

Zaferden sonra, Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı, "*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*" ile taltif edildi.²

ERTUĞRUL soyadını almıştır.

F. ABDULLAH KARAYAZILI (DAMAT OĞLU MÜDERRİS ABDULLAH EFENDİ)

1294 (1878) tarihinde Çal'da doğmuştur. Ailesi Güney İlçesindendir. Öğrenim görmek üzere Güney'den gelerek Çal'a yerleşen Müderris A. Rıza Efendi'nin 5 oğlundan en küçüğüdür. İlköğrenim sonrası, öğrenimini babasının Çal'da bulunan medresesinde devam ettirmiş ve babası A. Rıza Efendi'den icazetname almıştır. Kendinden yaşlı dul bir bayanla evlendiği için, Denizli Valisi'nin talebi üzerine "Karayazılı" soyadı verilmiş, Çal İlçesinden evlendiği için de "Damatoğlu" mahlası takılmıştır³.

Yunanlıların İzmir'i işgalleri üzerine, Milli Mücadele'ye katılmıştır. 15 Temmuz 1919 tarihinde Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'nin başkanlığında kurulan Çal Heyet-i Milliyesinin kuruluşu ve yönetiminde görev aldı. Ayrıca Çal Müftüsü Ahmet İzzet Çalgüner'in girişim ve çabalarıyla ikna edilen Albay Ethem Bey'in (Karabudak) komutasındaki müfrezede de yer aldı. Bir ara bu müfrezenin başkanlık görevini de üstlendi⁴.

Abdullah Efendi, elinde silah beldesini koruyan din adamlarındandır. Gönüllülerden oluşan Çal Kuva-yı Milliyesi'nin Başkanlığı'nı da üstlenen Abdullah Efendi, Yunan birliklerinin büyük Menderes'in Çal yönüne geçirilmemesinde, ilerleyişlerin durdurulmasında, onlara yer yer baskınlar yapılarak askerlerinin öldürülmesinde önemli hizmetlerde bulundu. Bu hizmetlerinden dolayı "*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*" ile onurlandırılmıştır⁵.

1 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 123.

2 C. Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, s. 297.

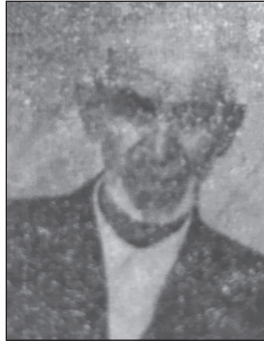
3 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler*, s. 156.

4 T. Toker, *age.*, s. 43.

5 Ş. T. Kaptan, *age.*, s. 157.

Cumhuriyetin ilanından sonra bir devre Çal ilçesi Belediye Başkanlığı görevinde bulundu. Abdullah Efendi, bir süre içinde bulunduğu siyasi çalışmalarından sonra, halkı dini yönden aydınlatmakla meşgul oldu. Diyanet İşleri Başkanlığınca atandığı gezici vaiz vazifesini ölünceye kadar sürdürdü.

Çok güzel bir hitabeti bulunan, saygı ve sevgi gösterilerek, hürmet edilen Abdullah Karayazılı, Mayıs 1943'te vefat etmiştir. Evli olup, bir oğlu (Mehmet Karayazılı) ile bir kızı (Ayşe Gülüm) vardır. Soyadı Kanunu ile birlikte KARAYAZILI soyadını almıştır¹.

G. SÜLEYMAN PİR (PİR OĞLU SÜLEYMAN)

Öğrenimini medresede yaptı. Öğrenimi sonrasında Çal merkezinde imam-hatip olarak göreve başladı. Pir oğlu Süleyman lakabıyla ünlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine askere alındı. Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde görev yaptı. Terhisinden sonra, Milli Mücadele'ye iştirak etti. Büyük Taarruzda "Çukurhisar" savaşında ağır yaralanarak "Harp malulü" unvanını aldı. Ankara Cebeci hastanesinde uzun süren bir tedaviden sonra malulen emekli oldu.²

Kurtuluş Savaşındaki hizmetlerinden dolayı "*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*" ile onurlandırıldı.³

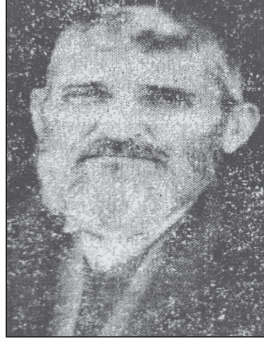
"Çal ilçe merkezinde bir müddet tahin ve helva imalatçılığı işiyle iştigal eden orta boylu, zayıf, daima kasket giyen, Süleyman Efendi, bir süre Çal Belediye Meclis Üyeliği görevinde de bulundu." Adı geçen evli olup, 2

1 Ş. T. Kaptan, *age.*, s. 157.

2 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler*, s. 198.

3 C. Kutay, *age.*, s. 297

oğlu (Osman ve Halil Pir) ile bir kızı (Nimet Özkan) vardı. 11 Eylül 1973 tarihinde de vefat etmiştir.¹

H. VELİ YILDIRIM (SELCENLİ VELİ HOCA)

Çal-Selcen kasabasında 1312 (1896)'da doğdu. Öğrenimini Çal medreselerinde tamamladı. Öğrenimi sonrasında imam-hatip olarak göreve başladı.²

İzmir'in işgali üzerine Milli Harekât yanında yer aldı. Gönüllü olarak İstiklal Savaşı'na katıldı. Aydın-Köşk cephesinde düşmanla çarpıştı. Düzenli Ordu'nun kurulması üzerine de Batı Cephesi 7. Tümen, 57. Alay'ın Sahra Topçusu olarak, Büyük Taarruza katıldı.

Zaferle birlikte terhis edildi ve Çal'a döndü. Bir süre fahri olarak imam-hatiplik yaptıktan sonra, asaleten Denizli Merkez Kuran Kursu'na kurs hocası olarak atandı. Bu arada Denizli Merkez Hacı Salih Camiinde de imam-hatip olarak görevde bulundu. Denizli'deki görevlerinden sonra, doğum yeri olan Selcan Köyü Camii İmam ve Hatiplik görevine naklen tayin edildi. Bu görevden emekli oldu³.

İstiklal Savaşındaki hizmetlerden dolayı "Kırmızı Şeritli İstikal Madalyası" ile onurlandırıldı⁴.

Adı geçen evli olup, 4 oğlu (Mustafa, İbrahim, Necip ve Mesut Yıldırım) ile 3 kızı (Münevver, Ayşe ve Emir) vardır. Halkın sevgi ve saygısını

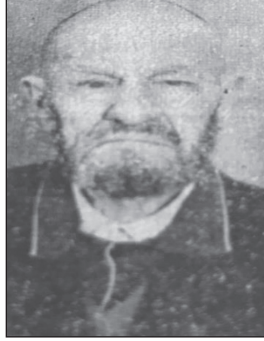
1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 198.

2 **DİB Arş.**, D.: 1959-0679

3 **DİB Arş.**, D.: 1959-0679

4 C. Kutay, **age.**, s. 297.

kazanmış olan İmam-Hatip Veli Yıldırım, 1979 yılında vefat etmiştir. Kabri Çal mezarlığındadır.¹

I. OSMAN UYSAL (OSMAN HOCA)

1313 (1896)'da Çal-Kocaköy (Şeyh Elvan)'da doğdu. Babası aynı köy halkından Tekaütoğullarından Abdullah Efendi'dir². İlköğrenimi sonrasında Konya'da bulunan "Keleşler" medresesinde öğrenimini sürdürdü. Konya'daki öğrenimini tamamladıktan sonra yine bir süre öğrenim için, bu kez İstanbul'a gitti. Önce Fatih Medresesinde devam etti. Daha sonra sınavla "Darül Halifet-ül Aliyye"ye girdi. 5. Sınıf sınavlarında başarı gösterip 6. sınıfa devam edeceği sırada Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine askere çağrıldı³.

Bu şekilde öğrenimi yarıda kalan Osman Efendi 14 Ekim 1331 (1914)'te İstanbul-Süleymaniye Askerlik Şubesinde Yakacık İhtiyat Zabiti (Yedek Subay) Talimgahına sevk edildi. 23 Ocak 1332 (1915) tarihinde Asteğmenliğe terfi ettirildi. Ve 7 Haziran 1332 (1915)'de Talimgah eğitimi başarıyla tamamladığında cepheye sevk edildi. Kafkas cephesinden başlayarak savaşın sonuna kadar çeşitli cephelerde vuruşmalara katıldı. Bu arada 11 Mayıs 1334 (1918)'de Teğmen oldu ve 1 Ocak 1335 (1919)'da terhis oldu⁴.

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 253.

2 Şükrü Tekin Kaptan, babasının ismini **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler** adlı eserinde "Ahmet" olarak belirtmiştir. Ancak adı geçenin onaylı Nüfus Hüviyet Cüzdanı sureti'nde "Abdullah" ismi geçmektedir. (bk. **DİB Arş D.:** 1970-0211)

3 **DİB Arş.**, D.: 1970-0211.

4 **DİB Arş.**, D.: 1970-0211; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 232-233.

Ancak adı geçenin bu terhis dönemi pek uzun sürmeyecekti. Nitekim öyle de oldu. Mondros Mütarekesi sonrası, emperyalist güçler yer yer Anadolu topraklarını işgal etmeye başladılar. 15 Mayıs 1919'da onların maşası olan Yunan'ın İzmir'i işgali bardağı taşıran son damla oldu. Böyle bir anda dört yılını (Birinci Dünya Savaşı'nda) cepheden cepheye elinde, silah ve düşmanla çarpışarak geçiren Osman Efendi, köyünde evinde rahat uyuyabilir miydi. 25 Temmuz 1935 (1919) tarihinde silaha sarılarak çevreden topladığı çoğu Birinci Cihan Harbi gönüllüleriyle Milli Menderes Alayı Yiğit Taburu Kahraman Bölüğü'nü kurdu¹.

Öte yandan adı geçen 15 Temmuz 1919'da oluşturulan Çal Kuva-yı Milliye'sinin kurucuları arasında yer aldı. Kuva-yı Milliye'ye gönüllü yazılarak Çal halkına örnek oldu. Onlara cesaret vererek önder oldu².

4 yıl süren kanlı boğuşmaların ardından Türk Ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmişti. O, İzmir'e ilk giren 8. Piyade Tümeni ve "*Güzelyalı Mıntık Komutanlığı*" adı verilen Alay'ın öncüleri içinde yer alıyordu³. 1935-1957 yılları arasında Kocaköy muhtarlığı yapan ve "*Dırdır Osman*" lakabıyla ünlenen Osman Uysal, Türk Ordusunun İzmir'e girişini şöyle anlatır⁴:

İzmir'e giren Piyade bizim 8. Tümen idi. Bizim Alayımız önde idi. Güzelyalı Mıntık Komutanlığını bizim Alaya verdiler. Bir müddet sonra Menemen'e doğru yola çıktık çevreyi düşmandan temizledik.

Ayrıca adı geçen Çal Kaymakamlığına sunduğu 12.03.1973 tarihli dilekçesinde, Milli Mücadele dönemindeki hizmetlerinden de şöyle söz eder⁵:

25 Temmuz 1335 (1919) tarihinde Kuva-yı Milliye'ye iştirak ettik. Efelerle teşrik-i mesai ettim. (İş birliği içerisinde çalıştım) Fırka 8, Alay 135 ile İzmir'e girinceye kadar çalıştım. Oradan Diyarbakır Elcezir'e cephesine gittim. Cizre'de 18. Alaya verildim. 8 Ağustos 1339 (1923)'de terhis oldum.

1 Cemal Kutay, **Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 297.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 233-234. Ayrıca daha önce Çal Kuva-yı Milliyesi hakkında bilgi sunulmuştur.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 234.

4 C. Kutay, **age.**, s. 297; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 235.

5 12.03.1973 tarihli dilekçesi için bk. **DİB Arş.**, D.: 1970-0211

Bu bilgiler Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığının Diyanet İşleri Başkanlığına gönderdiği 17 Ekim 1973 tarih ve 6728 sayılı yazıyla da teyid edilmektedir.¹

Adı geçen, Milli Mücadele dönemindeki belirtilen hizmetlerinden dolayı 23 Eylül 1929 tarih ve 1546 numaralı berat ile birlikte “*Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası*” ile onurlandırılmıştır.²

Osman Uysal Hoca, İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine 3. Defa silah altına alınmıştır. 22 Aralık 1941’de Gelibolu 27. Piyade Alayı 12. Bölük Takım Komutanlığına atanmıştır. Burada oğlu Abdi Uysal ile birlikte görev yapmış, askerlik hizmetlerinde bulunmuştur. 5 Kasım 1942’de Üst-teğmenliğe yükseltilen Osman Efendi, bu rütbede iken, 27 Mayıs 1943’te son kez terhis edilmiştir. Başka bir ifadeyle 10 yılı aşkın askerlik hizmeti sona ermiştir.³

İyi bir vaiz, hitabeti anlaşılır ve renkli kişiliğe sahip Osman Efendi, 15 Ocak 1970 tarihinde uzun yıllardan beri fahri olarak yürütmekte olduğu Kocaköy Camii imam-hatipliğine halkın da isteği dikkate alınarak, asaleten atanmıştır. Kocaköy Camii imam-hatiplik görevini, emekli olduğu 1 Ocak 1975 tarihine kadar başarı ile yürütmüştür⁴.

Adı geçen evli olup, 7 Nisan 1985 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Kocaköy mezarlığındadır. Soyadı Kanunu ile “UYSAL” soyadını almıştır.⁵

İ. HAKLARINDA FAZLA BİLGİ ELDE EDİLEMEYENLER

Yukarıda haklarında bilgi sunduklarımızdan başka Çal’dan pek çok din adamı, Milli Mücadelede önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Örneğin Çal-Ortaköylü Şakir, ve Hasan (Kızılelma) hocaların da Kuva-yı Milliye’ye önemli katkıları olmuştur. Şakir Efendi, Çal-Heyet-i Milliyesi’nin kuruluşunda yer almıştır. Bu din adamlarının hepsi, öğrenimlerini İstanbul

1 bk. **DİB Arş.**, D.: 1970-0211

2 **DİB Arş.**, 1970-0211; C. Kutay, **age.**, s. 297.

3 **DİB Arş.**, D.: 1970-0211; Şükrü Tekin Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 235’te adı geçenin 1958 yılında halkın isteği üzerine Kocaköy Camii İmam hatipliğine getirildiğinin ve bu görevi uzun yıllar yürüttüğünü belirtmektedir. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığındaki dosyasında bulunan hizmet cetvelinde Kocaköy camii imam hatipliğine atama tarihi olarak 15 Ocak 1970 tarihi verilmiştir. Şükrü Tekin Kaptan’ın verdiği 1958 yılı, adı geçenin fahri olarak anılan camide göreve başladığı tarih olması kuvvetle muhtemeldir.

4 **DİB Arş.**, D.: 1970-0211.

5 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, gös. yer.

medreselerinde yapmışlar ve Emin Bey'in en yakın arkadaşlarıdır. Birlikte İstanbul'da öğrenim görmüşlerdir.¹

III. ÇIVRİL DİN ADAMLARI

A. HAYATLARI

1. MÜFTÜ ALİ EFENDİ (ÖZKUL)

1297'de (1879) Çivril'de doğdu. Müderris Hacı Süleyman Efendi'nin oğludur. Ailesi "Şeyh Ali Efendizadeler" olarak bilinir. İlköğrenimini köy ilkokulunda tamamladıktan sonra, yine köyde bulunan ve babasının müderrisi bulunduğu Abdülkadir Ağa Medresesi'ne devam etmiştir. Bu medresede Arapça'nın yanı sıra, diğer ilimleri öğrenir. Fakat o, bunu yeterli görmeyerek öğrenim için İstanbul'a gitmiştir. Burada Fatih Medresesi Müderrislerinden Muğlalı Ali Rıza Efendi'nin derslerine devam etmiştir. 8 yıllık öğrenimi sonrasında, 1908 yılında icazetname almaya muvaffak olmuştur. Adı geçenin bu icazetnamesi Milli Eğitim Bakanlığı'nın 07.08.1946 tarih ve 946 sayılı yazısıyla yükseköğrenime eş değer olarak sayılmıştır².

Öğrenimi sonrası Çivril'e döner, babası Abdülkadir Ağa Medresesi'nde müderris olarak göreve başlar. Üç yıl müderrislik yaptıktan sonra, 16 Temmuz 1913 tarihinde Çal-Baklan Nahiyesi Niyabetliğine atanmıştır. Bu görevi sürdürürken, 13 Şubat 1914'te de Çivril Kadı Vekilliğine getirilmiştir. Kadı Vekili iken, 10 Mart 1915 tarihinde yapılan seçim sonunda 8 oy alarak Çivril Müftülüğüne atanmıştır. Müftülük görevini vefat ettiği 31 Mart 1953 tarihine kadar yürütmüştür³.

Soyadı kanunu ile birlikte ÖZKUL soyadını almıştır⁴.

2. MÜDERRİS HASAN EFENDİ (BİLGİÇ)

1874 yılında Denizli Çal İlçesi Kavaklar köyünde doğmuştur⁵. Babası Haydan köyünden Hüseyin Efendi'dir. Annesi ise, aynı köyden Hatice Ha-

1 bk. <http://m.ortakoy.webnode.com.tr/kasaba-buyukleri/>

2 **DİB Arş.**, D.: 1923-1142.

3 **DİB Arş.**, D.: 1923-1142.

4 **DİB Arş.**, D.: 1923-1142.

5 Çivril Mezarlığında bulunan kabrinin baş taşında doğum tarihi, "1892" olarak yazılmıştır. Bunun sehven yazıldığı kanaatindeyiz.

nımdır¹. Lakapları ise, Haydanlı zadelerdir. Hasan Efendi'nin mahlası ise Hayri'dir.²

İlköğrenimi sonrası medrese öğrenimi için, Uşak- Karahanlı kazası Karbasan Köyüne gitmiştir. Burada bulunan Karbasan Medresesi'ne devam etti. Bu medresesede mantık, meani, fıkıh, fıkıh usulü kelimeler ve hadis dersleri okudu. 1902 yılında Müderris Hacı Osman Efendi'den icazetnamesini almıştır. Bu arada Arapça ve Farsça dillerini de öğrenmiştir.³ Aynı zamanda Rüştîye mezunu idi. Hasan Efendi, öğrenimi sonrası Çivril'e gelerek kayınpederi ve Çivril eşrafından İnce Hafız Hacı Hafız İbrahim Merhumun inşa ettirdiği Şeyh Hüseyin Efendi Medresesine önce Müderris olmuş, sonra da medresenin yönetimini üstlenmiştir. 03 Mart 1924'te medreselerin kapatılması üzerine Çivril Merkez Camii'nde İmam Hatip olarak göreve başlamıştır. Bu görevi vefat ettiği tarihe kadar da devam etmiştir. Bu arada Çivril İlkokulunda dışarıdan din dersleri okutmuştur. Ayrıca Çivril ve çevresinde hayır ve hasenat işleriyle de uğraşmıştır.⁴

Milli Mücadele'de önemli hizmetleri olan Müderris Hasan Efendi, dört evli olup 4 kız, 4 erkek olmak üzere 8 çocuk babasıydı. Adı geçen ilk evliliğini, Hocası İnce Hafızın kızı Ayşe Hanım ile yapmıştır. Ayşe Hanım'dan Tahir Bilgiç (D: 1908 - Ö. 17.07.1991) dünyaya gelmiştir. Ayşe Hanım'ın vefatı üzerine baldızı Cemile Hanım ile evlenmiştir. Bu ikinci evliliğinden ise ikisi kız, biri oğlan olmak üzere 3 çocuğu olmuştur. Bunlar: Ayşe Kutlu (D: 1909 - Ö:17.08.1997), Hatice Çavdaroğlu (D: 1912 - Ö: 24.10.1987) ve oğlu Mehmet Bilgiç'tir. Mehmet Bilgiç 1914 doğumlu olup, 01.04.1975 tarihinde vefat etmiştir.

Müderris Hasan Efendi, üçüncü evliliğini Ümmühan Hanım ile yapmıştır. Bu eşinden de; Cemile Orhan (D: 1918 - Ö: 10.04.1955), Abdurrahman Bilgiç (D: 1912 - Ö: 23.10.1991) ve Ali Ziya Bilgiç (D: 20.02.1926 - Ö.16.02.2007) adlarında 3 çocuğu olmuştur. Adı geçen son ve dördüncü evliliğini, Alime Hanım ile yapmıştır. Bu hanımdan da Asiye Ceylan (D: 1919 - Ö: 17.08.1997) doğmuştur⁵.

1 Nüfus kayıtlarındaki bilgilerden elde edilmiştir.

2 **DİB Arş.**, D.: 1923-2089

3 **DİB Arş.**, D.: 1923-2089

4 **DİB Arş.**, D.: 1923-2089

5 Nüfus kayıt örneğindeki bilgilerden de elde edilmiştir.

Müderriş Hasan Efendi'nin ailesi, bugün çok büyümüş ve genişlemiştir. Torunları arasında "Paşa" ve "Profesörler" de bulunmaktadır¹. Adı geçen 22 Haziran 1927'de Çivril'de vefat etmiş ve Çivril mezarlığına defnedilmiştir. Mezar baştaşı; "Müderriş Hasan Efendi D: 1892 - Ö: 1927 Ruhuna Fatiha" yazılıdır. Ancak doğum tarihi yukarıda da belirtildiği gibi 1874'tür. Diğer mezar taşında da Osmanlıca olarak;

İnkılapçı

Müderriş Kavaklarlı Hasan Efendi 22.6.1927

Kabre bakup geçme Ey Muhammet ümmeti,

Dirinin ölüye bir Fatiha himmeti

Ey Allah'ım isterim senden Rahmetini

Aklı olan benden alsın ibretini.

Merhum Kavaklarlı Müderriş Hasan Efendi

ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca yaptırılan kabrinin mermerinde de, Büyük Harflerle "Milli Mücadele'de Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır" cümlesi yazılıdır.

Müderriş Hasan Efendi'nin ailesi BİLGİÇ soyadını almıştır².

3. MÜFTÜ AHMET HAMDİ AKŞİT

Ahmet Hamdi Akşit, Antalyalı Elmalızade Mustafa Efendi'nin oğlu olarak R. 1307-M.1891'de Denizli Bekilli İlçesinde doğdu. İlköğrenimini Bekilli'de tamamladıktan sonra Uşak Karahallı'da bulunan *Karbasan Medresesine* kayıt oldu. Ancak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla birlikte yükseköğrenimini tamamlamadan askere alınmıştır. Yedek Subay (İhtiyat Mulazım) olarak orduya katılarak Sudi Arabistan'a gitti.

İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadele'ye katıldı. Yedek Subay olarak Çal Askerlik Şubesine atandı. Burada görevli iken, kendi görevlerinin yanı sıra, Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi'nin çalışmalarında ona yardım ve destekte bulundu. Onunla birlikte kasaba kasaba, köy köy dolaşarak Çal ve Çivril çevresinde Milli harekât lehinde önemli hizmetlerde bulunmuş-

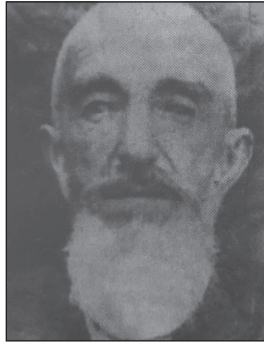
1 Müderriş Hasan Hoca'nın torunlarından Kor. Gnl. Mehmet Çavdaroglu ile Prof. Dr. Hasan Hüseyin Altaş beyler yakinen tanıdığımız ve saygı duyduğumuz kişilerdir. Mehmet Çavdaroglu Paşam, ailenin nüfus bilgilerini lütfetmişlerdir. Kendilerine şükranlarımızı arz ederiz.

2 Nüfus kayıt örneğindeki bilgilerden edinilmiştir.

tur¹. Ayrıca, Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır².

Adı geçen zaferle birlikte terhis edildi ve terhisi sonrası Denizli'ye yerleşti. Denizli Vilayeti Meclis-i Umumi Azalığı ve Daimi Encümen Üyeliğinde bulunduktan sonra, 24.03.1935 tarihinde Denizli Memleket Hastanesi Ayniyet Memuru olarak atandı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tekrar askere alınarak 12.12.1941-20.11.1942 tarihleri arasında İhtiyat Levazım Teğmeni olarak görev yaptı. Askerlik sonrası tekrar Denizli Memleket Hastanesindeki görevine döndü. 1944-1948 yılları arasında Denizli İl Meclisi Üyeliğine seçildi. İl Meclis Üyeliğinin sona ermesi üzerine 31.05.1948 tarihinde İzmir Dr. Behçet Uz Hastanesi'ne Yönetim Memuru olarak atandı. Dört ay kadar İzmir'de çalıştıktan sonra, 11.09.1948 tarihinde Denizli Memleket Hastanesi'ne Yönetim Memurluğuna naklen tayin edildi. Denizli Memleket Hastanesinde çalışırken de 31.03.1953 tarihinde Müftü Ali Galip Özkan'ın vefatıyla boşalan Çivril Müftülüğüne atandı. Çivril Müftülüğü görevinden 01.06.1965 tarihinde emekli olmuş ve 1968 tarihinde de Ankara'da vefat etmiştir. Cenazesi Denizli Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir³.

Soyadı kanunu ile birlikte AKŞİT soyadını alan Ahmet Hamdi Bey, evli olup 3 kız (Leman, Gülcan, ...) ve 2 erkek (Lami ve Doğan) çocuğu vardır⁴

4. AHMET AK (MOLLA HASAN OĞLU HOCA AHMET EFENDİ)

Hoca Ahmet Efendi, 1298 (1882)'de Çivril-Sarılar Köyüne doğmuştur. Babası aynı köy halkından Molla Hasan'dır. İlköğrenimini köyünde tamam-

1 DİB Arş., D.: 1946-0286.

2 DİB Arş., D.: 1946-0286.

3 DİB Arş., D.: 1946-0286.

4 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 21.

ladı. Daha sonra medrese öğrenimi için Uşak-Karahallı *Karbasan Medrese*-sine kaydoldu. Bu medresede uzun süre devam eden öğrenimi sonrasında, icazetnamesini almayı başardı. Onun icazetnamesi 4 yıllık yükseköğrenime eş değerdir. Öğrenimi sonrasında Çivril'e köyüne döndü. Müderrislik yaparken Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla askere alındı. Birinci Dünya Savaşında Levazım Subayı olarak çeşitli cephelerde görev yaptı. Savaş bittince de terhis edilmeyerek orduda alıkondu. Milli Mücadele'nin başlaması ile birlikte İstiklal Harbine katıldı.¹

Oğlu Asım Ak'ın (1932 Sarılar köyü doğumlu) anlatımıyla, babası Hoca Ahmet Efendi'nin askerlik hizmetleri şöyledir²:

Babamın askerlik yaşı gelince bedelini yatırmaması ya da askerliğini yapması istenir. O günün şartlarında 40 Sarı lira ödeyerek babam bedelini yatırır. Bu bedel karşılığı 2 sene boyunca askere alınmayacaktır.

Yıl 1914, Birinci Cihan Harbinin başladığı günlerdir. Görülen lüzum üzerine, babam bedelini yatırdıktan 6 ay sonra tekrar askere çağrılır. Yedek Subay olarak İstanbul'daki birliğine katılır. Burada bir müddet Levazım-Ayniyat subayı olarak görev yaptıktan sonra, Çanakkale cephesi açılınca oraya gönderilir. Burada da levazım subayı olarak görev yapar. Sonraki yıllarda, Mondros Ateşkes Antlaşması yapılır. (1918) Antlaşma gereği birçok asker terhis edilir. Fakat subay olduğu için birliği babamı bırakmaz. Bir süre İstanbul'da kalır. Oradan Anadolu'ya geçerek Ankara-Polatlı'ya gelir.

Milli mücadele başlayınca, ilan edilen seferberlik gereği bunu İsparta tümenine gönderirler. Bu sırada Yunan birliklerinin Uşak ve çevresini işgal etme ihtimali belirir. Bunun üzerine babam Seyyar Süvari Bölük Komutanı olarak Uşak bölgesinde görevlendirilir...

Çivril'in işgal edildiği bu günlerde Fırka'dan alınan bir emir üzerine, Üsteğmen Ahmet'in Sarılar-İmrallı ve Kocayaka'da bulunan Yunan kuvvetlerinin durumu hakkında bilgi toplaması emredilir...

1 M. Sayhan, *age.*, s. 122-123.

2 M. Sayhan, *age.*, s. 123-124.

Asım Ak, babasının düşman kuvvetleri hakkında çok önemli bilgileri üstlerine aktardığını belirttikten sonra onun Büyük Taarruz'daki hizmetlerinden de şöyle söz eder¹:

Afyon'dan düşman sökülme üzere. Üsteğmen Ahmet bölüğü ile birlikte Uşak cephesine çağrılır. Bunlar da Irgılı'dan Yuvaköy'e, oradan Küfi'yi geçerek Sandıklı'nın Yavaşlar köyüne, oradan da Banaza çıkıp buradaki Türk alayına katılırlar. Buradan, Afyon üzerinden kaçan Yunanı önlerine katıp Turgutlu'ya kadar takip ederler.

Zaferin kazanılması sonrasında, Hoca Ahmet Efendi'nin 8 yıl süren askerliği de sona erer ve Üsteğmen rütbesi ile birliğinden terhis edilir. Askerlik sonrası eğitim öğretim ve din hizmetleriyle uğraşır. Soyadı kanunuyla AK soyadını almıştır. Adı geçen evli olup (Asım Ak'ın babasıdır.) 1961'de vefat etmiştir².

5. ALİ GALİP YAZICI (HATTATZADE DERVİŞ İSMÂİLZADE ALİ GALİP)

Çivril ilçesine bağlı Gümüşsu (Homa) bucağında 1894'te doğdu. Babası Derviş İsmail Efendi'dir. Dedeleri 13. yüzyılda Orta Asya'dan Bosna Hersek'e oradan da Çivril ilçesine göç eden Yusuf ağanın torunlarından. Yörede "*hattatzadeler*" lakabı ile anılırlar.³

Adı geçen ilk ve orta öğrenimini Çivril'de medresede yapmıştır. Daha sonra Karahallı-Karbasan Medresesinde öğrenimini tamamlamıştır. Karbasan medresesinde yüksek okul seviyesinde öğrenim gören Ali Galip, İstiklal Savaşında askerlik görevini Çivril Askerlik şubesinde Başçavuş olarak

¹ M. Sayhan, *age.*, s. 125.

² M. Sayhan, *age.*, s. 125.

³ Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 249

başlamıştır. Bu şubede bütün resmi kuyudatı tutmak, gizli şifreleri almak ve çözmekle görevlendirilmiştir. Çivril'in 1. işgalinde (8 Ocak 1921) şubenin en yetkili görevlisi sıfatıyla bütün evrakları, defterleri vs.'yi trenle taşımak suretiyle önce Sütlaç İstasyonuna, oradan da Dinar'a kaçarak Yunanlılardan kurtulmayı başarmıştır. Bu sebeple Yunanlılar Askerlik Şubesini yakmışlardır¹."

"Daha sonra Isparta Askerlik Şubesine nakledilen Ali Galip Bey buradan da tahsili ve çalışkanlığı sebebiyle Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü'nün Konya'da bulunan Karargahında Merkez Komutanlığı'nda yine tüm kayıtları tutmak ve gelen şifreleri çözmekle görevlendirildi. Başarılarından dolayı kendisine İstiklal Madalyası verildi. 1923 yılında terhis edilerek Çivril'e döndü. 1927 yılında açılan Dava Vekilliği imtihanlarına katılarak Dava Vekilliği diploması almış, Çivril'de ilk ruhsatlı Dava Vekili olarak uzun yıllar hukukla iştigal etti. 1923 yılından sonra bir süre de Çivril Çarşı camiiinde imam-hatip olarak görev yaptı. İyi derecede bilgisi ve güzel bir hitabeti vardı. Siyasetle de iştigal eden Ali Galip Yazıcı, Çivril ilçesinde, Belediye Meclis Üyeliği ve Encümen Üyeliği görevlerine bulundu. 1932 yılında Çivril'de ilk taş ve tarihi bina olarak iki katlı evini inşa ettirdi."²

5 Ekim 1941 tarihinde vefat eden Ali Galip Yazıcı evli olup 4 erkek (İsmail İhsan, Memiş İsfendiyyar, İlhan Kaya, İlhami Kayhan Yazıcı) evlat babasıydı. Kabri Çivril'dedir³.

B. MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

1. ÇİVRİL VE ÇEVRESİNDE MÜCADELE FİKRİNİN DOĞUŞU: YUNAN VE İTALYAN İŞGALLERİNE TEPKİ

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi, İzmir ve çevresinin Yunanlılara verileceği haberi üzerine, İzmir'de 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti öncülüğünde ve 17. Kolordu Komutanı ve Aydın Vali Vekili Nurettin Paşa'nın desteği ile bir kongre yapılmıştı. Bu kongreye Denizli Sancağını temsilen Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında bir heyet katılmıştı. Müftü Ahmet Hulusi Efendi, kongrede alınan kararlar doğrultusunda faaliyete geçmiş, beklenen işgal karşısında yapılabilecekler konusunda Denizli Kaza Müftüleri görüş-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, gös. yer.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 250

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, gös. yer.

meler yapmış ve uyarılarda bulunmuştur. Bu bağlamda İzmir Kongresine Çal'ı temsilen katılmış olan Müftü Ahmet İzzet Efendi ile de görüşmelerde bulunmuştur. Milli direniş taraftarı olan Müftü Ahmet İzzet Efendi çalışmalarını sadece Çal ve çevresi ile sınırlı tutmayıp, Çal'ın komşusu olan Çivril'de de sürdürmüştür. Bunda Müderris Hasan Efendi'nin Çal Kavaklar İlçesi'nden olmasının da etkisinin bulunduğu kanaatindeyim. Adı geçenin çalışmalarında o tarihlerde Çal Askerlik Şubesi'nde yedek subay olarak görevli olan ve 1953 yılında da Çivril Müftüsü atanan Ahmet Hamdi Akşit'in de yardımı olmuştur¹. Bu arada Milli Mücadele döneminde Çivril Müftüsü olarak görev yapmakta olan Ali Efendi (Özkul) ve Müderris Hasan Efendi'nin büyük katkıları olmuştur. Zira Müderris Hasan Efendi yukarıda da belirtildiği üzere Çal-Kavaklar Köyü'ndendir. Dolayısıyla Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin hemşehrisidir.

Diğer taraftan Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi (Müftüler) de Milli Mücadele fikrinin gelişmesi için İzmir'in işgalinin hemen sonrasında Dinar ve Afyonkarahisar'a gitmiştir. Bu yöredeki din görevlileri ile (müftü, müderris, vaiz, imam-hatip) görüşmüştür. Onlardan silahlı çeteler oluşturup, ilerleyen Yunan gücü karşısında bir mukavemet cephesi teşkil etmek hususunda harekete geçmelerini istemiştir². Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin de etkisiyle Afyonkarahisar'da Müftü Hüseyin Fevzi (Bayık); Bolvadin'de Müftü Ali (Ulu), Dinar'da Müftü Ahmet (Kitiş), Emirdağ'da Müftü Süleyman Sırrı (Demirtaş), Sandıklı'da Mehmet Emin (Arısoy) Efendilerin başkanlıklarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur³. Milli Mücadele döneminde Afyonkarahisar'ın bir kazası olan Çivril halkının milli direniş lehindeki bu davranışlardan etkilenmemesi beklenemez. Bu arada daha önce de Çivril halkı, İzmir'in işgalini de 21 Mayıs 1335/1919 günü "Çivril Belediyesi Reisi Salih" imzasıyla "Saderet-i Uzma"ya hitabıyla Sadrazamlık makamına gönderilen telgrafla protesto etmişlerdi. Bu telgrafta özetle şöyle denmektedir⁴:

Anadolumuzun sevgili İzmirimizin haksız olarak Yunan Hükümeti tarafından işgali bütün halkımızı derinden üzmüştür. Wilson Cenaplarının dünyayı güldüren prensiplerine aykırı olarak yapılan bu hareket ruhlarımızda

1 İlgili bölümlerde bu konularda ayrıntılı bilgi sunulacaktır.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s. 84.

3 Ali Sarıkoyuncu-Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Milli Mücadele'de Afyonkarahisar Sancağı Müftüleri" **VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu** (Yayında).

4 H. Selvi, **age.**, s. 79.

müthiş bir heyecan yaratmıştır. Yunan Hükümeti'nin hücumu karşısında 70 yaşına kadar bütün Türk unsuru kanımızın son damlasına kadar müdafaya hazır bulunduğumuzu, İzmir'in işgaline rıza göstermeyeceğimizi Kaza ahalisi namına arz ederiz.

İzmir'in işgaline bu şekilde tepki gösteren Çivril halkının İtalyan işgaline karşı da kayıtsız kalmadığını görüyoruz. 28 Haziran 1919'da İtalyanlar Burdur'u işgal ederek, Isparta'ya yaklaşmışlardır. Bunun üzerine İtalyan işgalini protesto etmek üzere girişimler başlatıldı. Burdur Askerlik Şubesi Başkanı İsmail Hakkı Bey'in gayretleriyle İtalyanlara protesto metnini sunmak üzere Isparta, Uluborlu ve Çivril merkezlerinde her sınıf halktan "tebliğ heyetleri" seçildi. Tebliğ heyetlerince İtalyanlara sunulmak üzere hazırlanan protesto metni şöyle idi¹:

Ekseriyet-i kahiresi Müslüman bu havaliye İtalyan askerlerinin vürudu, Wilson prensiplerine, vicdan-ı sulhiye-i Osmaniye'ye muhaliftir. Uğrunda feda-yı candan hiçbir vechile çekinmeyeceğimiz istiklal-i millimiz aleyhinden gördüğümüz asker sevkini protesto ederiz. Geri aldırılmasını vekâletini haiz olduğumuz Çivril kaza ahalisinin ârâ-yı umumiye ve katiyyesine müsteniden tebliğ ederiz.

İkinci Ordu Müfettişliğince de uygun görülen bu metin takip edilen günlerde Çivril Tebliğ Heyetince İtalyanlara sunulmuştur². Bütün bu gelişmelerle birlikte aşağıda da belirtileceği üzere, Milli Mücadele fikri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ile daha da gelişecektir.

2. ÇIVRİL MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

a. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu

Çivril'de yukarıda belirtilen Milli Mücadele lehindeki gelişmeler olmasına rağmen henüz Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulamamıştı. Bunun en önemli sebeplerinden birisi ilçe kaymakamının takındığı olumsuz tutum olmuştur. İstanbul Hükümeti'nin Milli harekât aleyhindeki emirlerine uyan Çivril Kaymakamı ilçede Heyet-i Milliye'yi oluşturmaya çalışanları engelleyip, önde gelenleri hapse attırmıştır. Örneğin Heyet-i Milliye teşekkülü ve Yunanlılara karşı gönüllü kuvvet oluşturmak için pek büyük gayret sarf

1 N. Köstüklü, **age.**, s. 61; A. Sarıkoyuncu-E. Sarıkoyuncu Değerli, **age.**, s. 92; M. Sayhan, **age.**, s. 36-37.

2 M. Sayhan, **age.**, s. 37.

eden Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa'yı¹ tutuklatmıştır. Bu durumu öğrenen Kuva-yı Milliye Umum Komutanı Hacı Şükrü Bey, 19 Ağustos 1919 tarihli mektubuyla adı geçenin serbest bırakılmasını istemiş ve ayrıca uyarılarda bulunmuştur. Ancak Kaymakamın bu uyarılara kulak asmaması ve Milli teşkilat aleyhine faaliyetlerini sürdürmesi üzerine görevine son verilmiştir. Buna rağmen adı geçen şahıs, Kuva-yı Milliye aleyhindeki propagandalarına devam ettiğinden, tedbir olarak 12. Kolordu Komutanlığınca muhtemelen 1920 Temmuzunda Dinar'a sürülmüştür. Böylece Milli Mücadele'nin önündeki önemli bir engelin kalkması, Çivril'de Milli hareket lehindeki oluşumlara hız kazandırmıştır². Diğer taraftan Denizli Heyet-i Milliyesi, 18 Temmuz 1919 günü bir beyanname yayınladı. Beyannamede "Müftülerin, hocaların, bütün milletin vatan müdafaasına yardıma koşmaya mecbur oldukları ifade edilmiştir." Ayrıca aynı gün Denizli Heyet-i Milliyesince seferberlik ilan edilerek, 1888-1889 arası doğumlu vatandaşları silah altına çağırmıştır³. Beyannamenin etkisi ile 57. Tümen sorumluluk bölgesi olan Aydın, Denizli, Muğla, Burdur, Isparta, Antalya Livaları ile Afyonkarahisar'ın Dinar ve Çivril Kazalarında da Heyet-i Milliyelerin oluşumu hızlanmıştır⁴.

Milli hareket lehindeki belirtilen gelişmelerin bir sonucu olarak, 18 Temmuz 1919 sonrasında Çivril'de de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa'nın başkanlığında kurulan bu cemiyette şu kişiler görev almıştır: Müderris Hasan Efendi, Baltacıoğlu Hacı İsmail Ağa, Baltacıoğlu Bekir Efendi, Yağlı Karaoğlu Hacı İbrahim Ağa, Karasanlarınların Mehmetzade Hattat Mehmet Efendi ve Şeyh Mehmet Ali Efendi⁵. Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında "Şeyh Mehmet Ali Efendi" olarak ismi geçen kişinin Müftü Ali Efendi (Özkul) veya müftünün isminin sehven unutulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira adı geçenin özgeçmişinde de belirtildiği üzere, ailesi "Şeyh Ali Efendiler" olarak anılmaktadır. Ayrıca Çal Müftüsü Ahmet İzzet Çalgüner'in "Çal

¹ Nuri Köstüklü Çivril Kaymakamı'nın hapse attığı kişinin Çorbacıoğlu Hasan Ağa olduğunu belirtmektedir (N. Köstüklü, **age.**, s. 76). Ancak bu kişinin Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa olması kuvvetle muhtemeldir. Zira 5 Mart 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa'nın istifası üzerine Meclis-i Mebusan'a çekilen telgrafta da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak onun ismi geçmektedir. Bu bakımdan Münir Sayhan'ın "Milli Mücadele'de Çivril" adlı eserindeki (s. 23-24) tespitler doğrudur.

² N. Köstüklü, **age.**, s. 162; M. Sayhan, **age.**, s. 146.

³ A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 95, 98.

⁴ Sıtkı Aydın, **age.**, s. 210; M. Sayhan, **age.**, s. 23.

⁵ Münir Sayan, **Milli Mücadele'de Çivril**, Denizli Belediyesi Kültür Yayını, Denizli, 2018, s. 37.

Kuva-yı Milliye Reisi Müftü Ahmet İzzet Çalgüner'in memleket müdafaa-sına hizmetleri" adlı yayınlanmamış, ancak 28 Haziran 1949 tarihinde Çal Kaymakamlığına "*Hakikate uygundur*" ifadesiyle tasdik edilmiş hatıratında (s. 3) Mehmet Ali Ağa'nın cemiyetin başkanlığına "*Daha evvel Çivril Müftüsüne (Müftü Ali Efendi) de bu yolda izahat vererek, vazife başına geçirilmiştir*" denilmektedir. Müftü Ahmet İzzet Efendi'nin bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere cemiyetin başkanlığına Müftü Ali Efendi'nin izin vermesi üzerine, Mehmet Ali Ağa getirilmiştir. Ayrıca Denizli Heyet-i Milliyesi'nin yukarıda belirtilen 18 Temmuz 1919 tarihli beyannamesinde, müftülerin görev alması istenmiştir. Bu bakımdan Müftü Ali Efendi (Özkul)'nin Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev almaması düşünülemez. Başkanlığını Çorbacioğlu Mehmet Ali Ağa'nın¹ yaptığı bu milli kuruluşta Müderris Hasan Efendi, cemiyetin başkan yardımcılığının yanı sıra cemiyetin yazışmalarını da yürütmüştür. Bu arada adı geçen bir süre Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Başkan Vekilliği görevini de üstlenmiştir.² Müftü Ali Efendi (Şeyh Mehmet Ali Efendi) de yönetim kurulu üyesi olarak cemiyetin faaliyetlerinde önemli hizmetleri olmuştur. Halkın Milli Mücadele lehinde aydınlatılmasında, özellikle bu iki din adamı Ankara Fetvası'nı benimseyerek, ulusal hareketin dinen meşru olduğunu Çivril ve çevresinde ilan etmiştir. Bu arada Müftü Ahmet Hamdi Efendi'nin de yöre halkının milli harekâta katılımında önemli hizmeti olmuştur. Daha önce de ifade edildiği üzere o, Çal Müftüsü ile birlikte köy köy, kasaba kasaba dolaşarak düşmana karşı koymanın gerekliliğini anlatmıştır.

b. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Yönetiminde Müderris Hasan Efendi ile Müftü Ali (Şeyh Mehmet Ali) Efendi'nin bulunduğu Çivril Heyet-i Milliyesi, Yunanlılara karşı gönüllü kuvvet oluşturulmasında çok büyük gayret göstermiştir. Bu cümleden olarak gönüllülerden 200 mevcutlu bir süvari ve piyade müfrezesi oluşturulur. Bu müfreze 4 Eylül 1920'de "Çivril Milli Bölüğü" ile birlikte Ahd Köyü (Buldan) istikametine doğru hareket eder. Üç gün sonra yine Çivril uleması ve ahalisi tarafından, kendi silahlarıyla 100 süvariden mürekkep bir müfreze teşkil edilerek eşraftan Çorbacioğlu Mehmet Ali Ağa, (Çivril Müdafaa-i Hukuk

1 Mehmet Ali Ağa, Hacı Emin Ağa'nın oğlu olup, 50 yaşlarında iken 1927 yılında vefat etmiştir (M. Sayhan, *age.*, s. 28).

2 **DİB Arş.**, D.: 1923-2089

Cemiyeti Başkanı) komutasında 7 Eylül’de cepheye sevk edilir¹.” Bu konuda Çivril halkından Mustafa Arıkan, Münir Sayhan’a şunları anlatmıştır²:

Çivril’de işgalden önce gönüllülerden bir askeri birlik oluşturdular. Bunların içinde Yakupların Yusuf (Sümen), Kadıların Hacı Yusuf, Karasanların Ahmet ve Receplerin Bayram da vardı. Sayıları 30-40 kadar olup, hepsi piyadeydiler. Ayaklarında çarık, üzerlerinde o günlerin sivil elbiseleri vardı. Bunların şimdiki Kumluk Mahallesi (Hamam Mahallesi)’nde toplanıp, oradan topluca ayrıldıklarını hatırlıyorum. Yine Çivril Askerlik Şubesi’nin ve yerlilerin katılımı ile bir takım süvari birliği oluşturuldu. Bunlar da 30 kadar vardı. Hatırladığım kadarıyla ilçesinde ilçe merkezinde Körsarıların Hat-tat ve Ağabeyim Demirci Süleymanoğlu Hacı Ahmet de bulunuyordu. Bunlar Karabedirler üzerinden Eşme’ye varıp, orada Yunan birliklerini arkadan kuşatmak için Çivril’den yola çıktılar.

Diğer taraftan bu gönüllüler Aydın-Nazilli Cephesinde düşmanla çarpışırken, 1-15 Eylül 1920 arasında 1892-1899 doğumlular arasından Çivril’den 110 nefer Batı Cephesi Komutanlığı emrine gönderilmiştir. Ayrıca daha önce Burdur ve çevresinde ortaya çıkan “Kaz Ahmet Çetesi” üzerine, Çivril’den 30 neferlik bir müfreze sevk edilmiştir³.

Bu arada harp levazımatı, eşya ve para yardımları hususunda da Çivril halkının önemli hizmetleri olmuştur. 19 Ağustos 1919’da Aydın savunmasına yardım amacıyla Çivril Heyet-i Milliyesince 2000 TL gönderilmiştir. Çivril Askerlik Şubesi Başkanlığınca Burdur Askerlik Şubesi Başkanlığına yazılan 4 Şubat 1920 tarihli yazıda; “Çivril Heyet-i Milliyesinin bu ana kadar cepheye gönderdiği asker ve zahire ile fakirliğine rağmen birinciliği kazandığı” belirtilmektedir⁴.

Çivril ve çevresinden Kuva-yı Milliye’ye yapılan yardımlarda Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa’nın yanı sıra, Dinar eşrafından Osman Bey’in de önemli yardımları olmuştur. Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi hatıratında bu konuda “*Demirci Mehmet Efe’ye, Çivril eşrafından Çorbacızade Mehmet Ali*

1 M. Sayhan, **age.**, s. 31.

2 M. Sayhan **age.**, gös. yer.

3 M. Sayhan, **age.**, s. 33-34.

4 M. Sayhan, **age.**, s. 35.

Ağa'ya, *Dinar eşrafından Osman Bey'e de haberler ve mektuplar yolladık. Bunların da hayli yardımlarını aldık*" demektedir¹.

Çivril'de oluşturulan Kuva-yı Milliye hareketine İstanbul'dan da katılanlar olmuştur. Bu kişilerden Teğmen Fehmi (Karabağlı) Çivril mıntıkasındaki Kuva-yı Milliye'de görev almak için çok sıkıntılı ve zorlu geçen bir yolculuuktan sonra Denizli'ye geldiğini belirtmektedir². 1920 sonlarına kadar bu gönüllü kuvvetlerin vatan savunmasında önemli hizmetleri olmuştur. Daha sonra Kuva-yı Milliye 1921 başlarından itibaren düzenli ordu birlikleri içerisinde yer alacaktır³.

c. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasına Çivrililerin Tepkisi

5 Mart 1920 tarihinde "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mehmet Ali" imzasıyla Heyet-i Temsiliye'ye bilgi verilerek, 6 Mart 1920 tarihinde de Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti imzasıyla ilgili makamlara gönderilen telgrafta özetle şöyle denilmektedir⁴:

"Bütün Türk ve Müslümanları saadete erİştirecek meşru maksadımızın temini gerçekleşinceye kadar kanlarımızı dökmeye yemin eden ve açgözlü, alçak ve sinsi düşmana karşı heyetimiz mevcudiyetini ispat etmiştir. Heyetimiz bugün tek vücut halinde bulunan Kaza halkı namına milli meclisimizin serbetsçe görevini yaparak, itimada layık vatani düşünür bir hükümetin istifasının önlenmesini istirham ediyoruz. Ayrıca milli emellere aykırı ve bu düşüncede olmayan bir hükümete muvafakat etmeyeceğimizi bildirir ve ilan ettiğimizi arz eyleriz."

d. İstanbul'un İşgaline Çivrililerin Tepkileri

Bilindiği üzere 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Çivril halkı bu işgali öğrenir öğrenmez, hemen faaliyete geçerek, çeşitli yerlere protesto telgrafları göndermiştir. 21 Mart tarihinde "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi" imzasıyla Ankara'da "Anadolu ve Rumeli Heyet-i Temsiliye Riyasetine" gönderilen telgrafta ise, İstanbul'un işgalinden "Ferid Paşa ve Hempalarını mesul tutarak bağımsızlığın korunabilmesi için Heyet-i Temsiliye'nin girişimlerinin desteklediği" bildirilmiştir. Bu telgrafta özetle şöyle denilmektedir⁵:

1 O. Vural, *agm.*, s. 186.

2 Bu konuda bk. M. Sayhan, *age.*, s. 32.

3 Düzenli orduya geçiş konusunda bk. N. Köstüklü, *age.*, s. 213-230.

4 M. Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükümetinin ...*, s. 203-204.

5 M. Şahingöz, İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali ..., s. 495-496.

Mütarekenin imzalandığı günden beri İtilaf Devletlerinin hakkımızda yapmaktan çekinmedikleri haksızlıklar, her tarafta kardeşlerimiz üzerine tatbik ettikleri katliamlar kafi değilmiş gibi, şimdi de hilafet ve saltanat merkezimiz olan İstanbulumuzu zorla işgal ile “Meclis-i Milliyemizin içinde mebuslarımız tevkif etmek gibi medeniyet ve insaniyetle açıklanamayacak olan hunharca tecavüzlerle başlamaları, kazamız halkını ümitsizliğe düşürmek şöyle dursun, “Kuvve-i maneviye”nin daha ziyade takviyesine sebebiyet vermiştir. Zira muhterem heyet-i temsiliyenin 16.03.1920 tarihli telgrafnamesinde izah buyurulduğu gibi bu tecavüzlerin İstanbul’da bulunan Ferit Paşa Hempaları gibi hainlerin hırsları için yaptıkları mel’unane hareketin neticesi bulunduğunu artık idrak etmeyecek tek bir nefer Türk ve Müslüman yoktur. Binaenaleyh kazamız halkı Ferit Paşa ve Hempalarını tel’in eder ve istiklalimizi korumak için Heyet-i Temsiliye’nin alacağı bütün kararların fiiliyata geçirilmesi hakkında kesin emirlerinizi dört gözle beklediğimizi arz eyleriz.

C. ÇİVRİL’İN İŞGALİ VE MÜDERRİS HASAN EFENDİ

Milli Mücadele’de Çivril iki kez Yunanlılarca işgal edilmiştir. Birincisi 8 Ocak 1921-17 Ocak 1921 tarihleri arasında 10 gün sürmüştür. Ancak ikinci Yunan işgali çok daha uzun sürmüştür. 17 Ocak 1921’de Çivril’i terk eden Yunan askerleri, 1 Nisan 1921 günü geri gelerek Çivril’i tekrar işgal etmiştir. 1 Nisan 1921 günü başlayan işgal 30 Ağustos 1922 tarihine kadar sürmüştür. Başkomutan Meydan Muharebesi’nin zaferle sonuçlanması üzerine 30 Ağustos 1922 günü Çivril işgalden kurtulmuştur. Çivril halkı, 17 ay sonra başka bir ifadeyle -526 gün sonra- özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Çivril halkı bütün yurтта olduğu gibi, kurtuluşlarını sevinç gözyaşları içinde kutlamışlardır¹. Yunanlılar, Çivril’de ikinci işgallerinin ilk günlerinde Türk halkına pek çok zulüm ve vahşette bulunmuşlardır. Yunan askerleri ikinci işgallerinde Çivril’e girerlerken, Taşıçı’nda Deveci Hacı Mehmet ile oğlu Osman’ı katletmişlerdir. İlk işgal günü (1 Nisan 1921)’de Müderris Rüştü ile Çöplülü (Şenköy) Topal Omarların (Ömerlerin) Keziban ile Kasap Süleyman Çavuş’un oğlu Rifat da öldürülmüştür². Birkaç gün sonra da Kayserili Ömer Hoca’yı şehit etmişlerdir. Daha sonraki günlerde de bu zulüm ve vahşetlerini daha da arttırmışlardır. Yedikleri dayaktan ve yapılan işkencelerden

1 bk. M. Sayhan, **age.**, s. 148-149.

2 bk. M. Sayhan, **age.**, s. 73-74.

dolayı 17 kişi hayatını kaybetmiştir¹. Sadece Cambar yangınında ise ölen sayısı ise toplam 83 kişidir. 1 Nisan 1921 gecesı köyün bütün evleri yakılmıştır. Çıkan yangınla birlikte başlayan katliam soykırıma dönüşmüştür².

Ayrıca Akdağ, Yeniköy ve Yuvaköy köyleri de Yunan askerlerince ateşe verilmiştir³. Kendilerine zarar verdiklerini düşündükleri 16 aileyi ise çeşitli yerlere sürgün etmişlerdir⁴. Bu arada işgal esnasında Yunan askerleri tarafından pek çok kadın da tecavüze uğramış, kimileri de kaçırılmıştır. Halkın da her türlü yiyecek ve içeceğine el koymuşlar, buğday, et, süt, yumurta gibi pek çok gıda maddesini yoksul halktan zorla almışlardır⁵.

Diğer taraftan Çivril ve çevresinde mücadele fikrinin doğmasında etkili olan Müderris Hasan Efendi'yi de rahatsız etmişlerdir. Münür Sayhan Yunan kuvvetlerinin Müderris Hasan Efendi'ye zorla aşağıdaki olayı yaşattıklarını belirtmektedir⁶:

Çivril'in işgalinin ilk günleridir. Askerler halkı şimdiki Yeni Camiinin önünde toplamışlardır. Önce bir Yunan Papazı çıkarak bir şeyler söyler. Amaç halkı umutsuzluğa sevk etmek, onların direncini kırmaktır. Ardından, oraya zorla getirilmiş olan Hasan Efendi'ye Papaz yüksek sesle *"Bu işgalin sonu ne olacak, Yunan burada temelli kalacak mı?"* diye sorar. Bunun üzerine Hasan Efendi şu cevabı verir: *"O da, bu da olacak. O dediğin gelecek iki nun yazan mahvolacak"* der. Burada Hasan Efendi şunu demek ister: Yunan kelimesinin içinde iki tane "n" harfi vardır. Eski yazıda bu harf "nun" diye okunur. Yunan kelimesinden bu iki "n" harfini çıkaracak olursan "yu a" olur. Yunan bir kelime kalmaz. Böylece zamanı geldiğinde Yunan'ın da bu şekilde kalmayacağını üstü kapalı şekilde belirtmiştir.

Ayrıca Münir Sayhan'ın da ifade ettiği üzere *"Hasan Efendi, hem halkına gerekli mesajı iletebilen hem de o zor şartlardan kendini kurtarabilecek yetenekte olan bir kişi"* olduğunu da göstermiştir⁷.

1 bk. M. Sayhan, **age.**, s. 101-102.

2 bk. M. Sayhan, **age.**, s. 107.

3 bk. M. Sayhan, **age.**, s. 108.

4 bk. M. Sayhan, **age.**, s. 106-107.

5 bk. M. Sayhan, **age.**, s. 104-105.

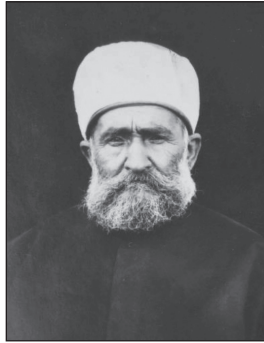
6 M. Sayhan, **age.**, s. 29-30.

7 M. Sayhan, **age.**, s. 30.

ALTINCI BÖLÜM

SARAYKÖY VE BULDAN DİN ADAMLARI

I. SARAYKÖY DİN ADAMLARI

A. MÜFTÜ AHMET ŞÜKRÜ EFENDİ (YAVUZYILMAZ)

1. HAYATI

8 Nisan 1281 (1865)'de Sarayköy Yukarı Mahallesinde doğdu. Memuriyet dosyasında bulunan "*Hal Tercümesi*"nde adının "Ahmet", mahlasının "Şükrü" olduğunu ve "*Ahmet Şükrü*" olarak ünlendiğini belirtir. Babası aslen Kadılar Köyünden Molla İbrahim Efendilerden Ahmetzade Müderris Hacı Salih Efendi'dir.

İlköğrenimine 6 yaşında mahallelerinde bulunan Bekarzade Hacı İsmail Medresesi'nde başladı. Okuma ve yazmasını öğrendikten sonra Sarayköy Çarşı Camii Medresesi'ne kaydoldu. On bir yaşına kadar bu medresedeki öğrenimini devam ettiren Ahmet Şükrü, burada Kur'an-ı Kerim'i hatmetti. Bu arada Tecvit, Sarf ve Akaid dersleri okudu.

Ahmet Şükrü Efendi 21 Ağustos 1291 (1874)'de Çarşı Camii Medresesi'nden ayrılarak Buldan Hattatzade Medresesinde öğrenimini sürdürdü. Hattatzade Medresesi hocalarından Ömer Hafız Efendi'nin oğlu Hüseyin Efendi'den Sarf, Nahiv, Mantık, Akaid ve Fıkıh dersleri aldı. Fıkıhtan Halebi ve Müntega'yı okudu.

Ahmet Şükrü Efendi daha iyi öğrenim görmek üzere bu defa da İstanbul'a gitti. Burada Şahzade Medresesinde 4 Mart 1303 (1886)'te öğrenime başladı. Bu arada Beyazıt Medresesi öğretim üyelerinden Atıf Bey'in derslerine katıldı. Hicri 21 Cemaziyelahir 1311 (1894)'de icazetnamesini alarak yükseköğrenimini tamamladı.

بازاریان زبده و مستزیدین دولت علیه ملک محمد علی شاه قاجار فنی اوله خورشید	سوال	۱ - ترجمه حال صاحبک اسم وخلصی و خدمت و فنی ، بر سلاطین و پادشاه مملوک به کثرت لیسق منهدی ، انجی ایه باقی ، پادشاه اسم و فنی و
جواب اسم محمد مصطفی میرزا و در خدمت حضرت شاه و پادشاه مملوک به کثرت لیسق منهدی ، انجی ایه باقی ، پادشاه اسم و فنی و	۲ - تاریخ و محل ولادت	۳ - مملکت و خانواده و احوال و فنی و
تاریخ و محل ولادت ۴ - مملکت و خانواده و احوال و فنی و	۵ - مملکت و خانواده و احوال و فنی و	۶ - مملکت و خانواده و احوال و فنی و

Ahmet Şükrü Efendi'nin Tercüme-i Hali'nin 1. Sayfası

Bu şekilde öğrenimini tamamlayan Ahmet Şükrü Efendi, o tarihlerde Osmanlı sınırları içinde bulunan Selanik-Karafeerya Vaizliği ile ilk memuriyet görevine başladı. Burada 3 yıl görev yaptıktan sonra Sarayköy'e dönerek, Çarşı Camii Medresesi'nde müderris olarak çalışmaya başladı. Ağustos 1318 (1901)'de 300 kuruş maaşla Ziraat Bankası sandığı azalığına tayin edildi. Ziraat bankasındaki görevi 1325 (1907)'e kadar devam etti.

Bu görevinin yanı sıra, 13 Mart 1319 (1901)'de Belediye Encümen Azası, Nisan 1320 (1902)'de Sarayköy Belediye Başkanı seçildi. Belediye başkanlığı görevini 1324 (1906) tarihine kadar sürdürdü.

Ahmet Şükrü Efendi, 25 Kanun-i Sani 1325 (1907)'de Halil Hayrettin Paşa Vakfı'nın Mütevelli Heyeti Başkan Vekilliğine tayin edildi. Bu görevi sırasında, 12 Mart 1327 (1909)'de Aydın Vilayeti İdare Meclisi üyeliğine seçildi. 18 Şubat 1327 (1909)'de Sarayköy Müftülüğüne tayin edildi.

Ahmet Şükrü Efendi, Müftülük görevini sürdürürken, 1 Nisan 1920'de milletvekili seçildi 1. dönem TBMM'de 22.11.1920 tarihine kadar Aydın milletvekili olarak görev yaptı. Anılan tarihte, Müftülük görevini tercih ederek milletvekilliğinden istifa etti. 23.11.1920 tarihinde yeniden Sarayköy Müftülüğüne tayin edildi. Sarayköy Müftüsü iken, 15 Ocak 1935'te vefat etti.

Soyadı kanunu ile YAVUZYILMAZ soyadını alan Ahmet Şükrü Efendi, iyi derecede Arapça bilmekteydi¹. Aşağıda da belirtileceği üzere Milli Mücadele'de önemli hizmetleri olmuştur.

2. MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

a. Müftü Ahmet Şükrü Efendi'nin İzmir'e Çağırılması

Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde, anlaşmanın uygulanış biçimi, işgallerin geçici olmadığını, birinci bölümde sözü edilen gizli anlaşmaların uygulamaya konulduğunu göstermiştir. Bu arada daha önce ifade edildiği üzere, İtilaf devletleri 18 Ocak 1919'da Paris'te bir araya geldiler. Sevr'in bir nevi ön provası olan Paris Konferansı'nda Aydın vilayeti ve çevresini vadetmişlerdir. Daha önce de belirtildiği üzere, bu durumu protesto etmek üzere, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin öncülüğünde 17-19 Mart 1919 tarihlerinde İzmir'de düzenlenen kongreye Sarayköy'ü temsilen Müftü Ahmet Şükrü, Belediye Başkanı Hacı Salihzade Hafız Halil ve Müderris Hacı Halilzade İsmail Efendiler katılmıştır². Kongrede delegelere memleketlerine döndüklerinde Yunan işgali halinde halkı direnişe hazırlamaları telkin edilmişti. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin kurulması da kararlaştırılmıştır³. Adı geçenler Sarayköy'e döner dönmez, kongrede alınan kararlar doğrultusunda ça-

1 Memuriyet dosyasındaki bilgilerden özetlenmiştir.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 75.

3 Halit Morali, **age.**, Ankara, 1975, s. 13.

lışmalara başlamışlar, halkı düşman işgallerine karşı müteyakkız olunması hususunda uyarmışlardır. Hepsi din eğitimi almış bu kişilerin çabalarının ve çalışmalarının etkili olduğunu görüyoruz. Nitekim aşağıda sunulan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Sarayköy halkı gerek işgalleri protesto etmek konusunda ve gerekse Kuva-yı Milliye'nin oluşumu ve faaliyetlerinde kararlı davranmıştır. İstanbul Hükümeti yanlısı yöneticilerin ve Rumların engelliyici tutumlarına aldırmadan, Milli Mücadele'nin yanında yer almışlardır. Bu bakımdan Milli harekât açısından, başta Müftü Ahmet Şükrü Efendi olmak üzere Sarayköy halkının ileri gelenlerinin kongreye katılmaları önem arz etmektedir.

b. İstanbul Hükümeti Nasihat Heyeti ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi

16 Nisan 1919 günü Sultan Vahidettin'i ziyaret ederek yola çıkan Şehzade Abdurrahim Başkanlığındaki Anadolu Heyet-i Nasihası'nın gezi programı Bursa, Balıkesir, İzmir, Aydın, Denizli, Antalya, Konya, Kayseri ve Ankara olarak planlanmıştı. Gezinin önemli bölümünde tren yolunu kullanacak olan heyet, Denizli'ye gitmek için Sarayköy'den de geçecekti. 30 Nisan 1919'da Aydın'dan hareket eden Şehzade Abdurrahim başkanlığında ve içinde Süleyman Şefik Paşa ile Kozmidi ve Aristidi Efendilerin bulunduğu heyet, aynı gün Sarayköy istasyonuna ulaştı. Sarayköylüler ise, Şehzade ve yanındakileri törenle karşılamak için istasyona gelmişlerdi. Bunun için de istasyon meydanını bayraklar ve yeşil ağaç dalları ile süslemişler, yere camilerden getirdikleri seccadeleri sermişlerdi¹.

Tren durunca Süleyman Şefik Paşa meydana toplanan az sayıda Rum ve Ermeni ile çoğunluğu Türklerden oluşan halka bir konuşma yaparak, halka Padişahın selamını sundu. Ayrıca "kanuna itaat ve vatandaşların hukukuna riayet" tavsiyelerini içeren Padişahın beyannamesi halka okundu. Ancak şehzadenin yalnızca pencereden; "Vatandaşlarım, teşekkür ederim, teşekkür ederim, memnun oldum, Allahaismarladık" selamlaması üzerine karşılama töreni için babaları çeşitli cephelerde şehit olmuş 10-15 civarında yetim çocuk ile birlikte orada hazır bulunan Müftü Ahmet Şükrü Efendi;

"Sevgili şehzadem, bizler senin için toplandık burada, sizin gelmenizi bekliyorduk. Bu halk da sizi bekliyordu. Trenden in de halk sizi görsün" demesi üzerine Şehzade trenden inmek zorunda kalmıştır. Halı seccade

1 V. Akın, **age.**, s. 12.

üzerinde bir-iki gidip geldikten sonra; *“Teşekkür ederim Sarayköylüler, memnun oldum, Allahaismarladık”* demiştir. Ancak Şehzadenin konuşmasını bekleyen Müftü Efendi onu bırakmak niyetinde değildi. *“Şevketlü Padişahım, şu gördüğünüz yetim çocuklarla öksüz çocukların Yemen’de, Çanakkale’de, Suriye’de babaları şehit olmuş, esir kalmış, Arpa Çayında soğuktan donmuş, sizden yardım istiyorlar”* diye seslenen Ahmet Şükrü Efendi, Şehzadenin konuşma yapmasını temin etmiştir.

Şehzade Abdurrahim Efendi, Müftünün ısrarı üzerine *“Ben de bozuk düzen içinde bulundum. Geleceklerle (Yunanlılar) iyi geçinin, kavgaya dövüşmeyin, bana Allahaismarladık”* deyip, Denizli’ye doğru hareket etmiştir¹.

c. Sarayköylülerin İzmir’in İşgaline Tepkisi ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi

İzmir’in işgali haberi ile ilgili henüz resmi makamlarca bir açıklama yapılmamıştı. Ancak 16 Mayıs 1919 günü Sarayköy’de kulaktan kulağa İzmir’in işgaline dair bir fısıltı dolaşmaya başlamıştı. Kimi Sarayköylüler de 15 Mayıs 1919’da Denizli’de Müftü Ahmet Hulusi Efendi öncülüğünde işgali protesto mitingi düzenlendiğinden haberdar olmuştu. Böylece acı olayı öğrenen halk, büyük bir heyecan içerisinde bir postane bir belediye binası önünde toplanarak, sağlıklı bir haber almak istiyorlardı. Oysa 14/15 Mayıs gecesi sabaha doğru, Yunan askerleri İzmir rıhtıma ayak basmaya başladıkları an, İzmir Redd-i İlhak Heyeti ve Belediyesi *“İşgal başladı. İzmir ve ona bağlı yerler ayakta ve heyecandadır. Vatan ordusuna katılmaya hazırlanınız”*² feryadı ile yurdun her tarafına olduğu gibi, Denizli Sancağı’na da Yunan işgalinin başladığını bildiren telgrafını göndermişti. İşgal haberi, Sarayköy halkına ancak 16 Mayıs öğlene doğru resmi makamlarca duyuruldu. Bu son derece üzücü haber üzerine, Sarayköy ileri gelenleri Müftü Ahmet Şükrü ve Belediye Başkanı Hacı Halil Salih Efendilerin öncülüğünde bir araya geldiler ve işgali protesto etmek amacıyla bir miting düzenlenmesini kararlaştırdılar³.

Müftü Ahmet Şükrü Efendi, hemen faaliyete geçti. Sarayköy ve çevre köyleri halkını Zincirlikuyu meydanına davet etti. Bu daveti halka tellallar *“Kadın-Erkek, çocuk-genç, ihtiyar-genç, bütün Muhammet ümmeti yarın*

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 244; V. Akin, **age.**, s. 12-13.

2 V. Akin, **age.**, s. 20. Ayrıca bu telgrafın tam metni için bk. **Türk İstiklal Harbi**, C. II/1, Ankara, 1963, s. 63

3 V. Akin, **age.**, s. 23.

kuşluk vakti Zincirli kuyu meydanında toplanacak. Müftü efendinin hutbesi var” ifadeleriyle duyurdu. Onun bu davetine Sarayköy ve çevresi köyleri halkı koşup geldi. Miting 17 Mayıs 1919 günü gerçekleştirildi¹. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi gibi, Müftü Ahmet Şükrü Efendi de kürsüdedir. O, Zincirlikuyu meydanındaki su kuyusunun kapağı üzerine çıkarak, halka şu şekilde hitap etmiştir²:

Güzel İzmirimiz kâfir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu kâfirlerin bulunduğu yerde ne namaz kılınır, ne kılınca da caiz olur. Din, namus, mal ve can tehlikede olduğu gibi vatan ve millet de hürriyet ve istiklalini kaybetmektedir. Güzel vatanımızı bu kâfirlerin pis çizmeleri altında çiğnetmeyelim. Bunun için de hemen teşkilatlanalım. Eli silah tutan bütün halk gönüllü olarak düşmanla savaşa hazırlansın. Düşmana karşı koymak hem dini hem de milli bir vazifedir. Elimizi kolumuzu bağlayıp oturmayalım. Düşman buralara gelmeden karşı koyalım. Silahımız olmayabilir, yetersiz ve devrini tamamlamış bulunabilir, ama yüreğinizde vatan muhabbeti tamsa hakkın batıla eninde, sonunda üstün çıkacağına iman ediyorsanız, her karış toprağı şehit kanı ile yoğrulu bu ecdat topraklarını korur, bu uğurda da gerekirse ölürsünüz. Bu mukaddes cihadda ölenler şehit, kalanlar gazidir.

Bu hitabından sonra Müftü Efendi, efelere dönerek de “*Bu dağlar sizleri bugün için bağrında barındırarak besledi, analarınız sizleri bugünler için doğurdu. Aslan kızanlar. Önce hep beraber and içelim. Sonra ulu orta değil bilerek nizami saf turalım, teşkilatlanalım, düşman bizi avlamasın*” diyerek³, efelerin de Milli Mücadele’ye katılmalarında etkili rol oynamıştır. Ayrıca Müftü Ahmet Şükrü Efendi’nin bu düşündürücü ve heyecanlı konuşması ile orada bulunan Sarayköy halkı yemin ederek, düşmana silahla karşı koyma azminde olduklarını haykırışlardır. Bu mitingün bir sonucu olarak; 18 Mayıs 1919’da Sarayköy’den Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciliklerine Heyet-i Temsiliye adına işgali protesto eden telgraflar çekilmiştir⁴.

1 “Bu mitingün yapıış tarihi hakkında çelişkili tarihler verilmektedir. Bazı kaynaklar mitingün 16 Mayıs, bazıları da 24 Mayıs’ta olduğunu bildirmektedir. Tespitimize göre mitingün 17 Mayıs 1919 tarihinde olması gerekir” (V. Akin, **age.**, s. 23, Dipnot 68). Veysi Akin’ın bu tespiti tarafımızdan da yerinde bulunmaktadır.

2 T. Toker, **age.**, s. 32; V. Akin, **age.**, s. 23.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 244.

4 V. Akin, **age.**, s. 24.

d. İngiliz Nasihat Heyeti ile Yunan Subaylarının Sarayköy'e Gelişleri ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi

(1) İNGİLİZ NASİHAT HEYETLERİ

Daha önce de belirtildiği üzere, İtilaf güçlerince, özellikle İngilizler tarafından Batı Anadolu'da ilçeleri de gezerek, inceleme yapan ve halka nasihat eden alt heyetler de oluşturulmuştur. Bu heyetlerden iki tanesi de Sarayköy'e yollanmıştır. Bu iki heyetten ilki; Söke'deki Miyan Kumpanyası Müdürü İngiliz Howeri, subay elbisesi giydirilmek ve yanına birkaç İngiliz subayı verilmek suretiyle Sarayköy'e gönderilmiştir. Bu nasihat heyeti, İzmir'in işgalinden sonra tüm Batı Anadolu'yu işgal etmek isteyen Yunanlıların talebi üzerine gönderilmiştir. Çünkü Yunanlılar, işgal esnasında kendilerine karşı doğabilecek bir direniş hareketinden korkmaktaydılar. Bu bakımdan Sarayköy'e gelen İngiliz Heyeti, "Millî galeyanı kastederek halka bu neticesiz faaliyetlerden vazgeçilmesi tavsiyesinde bulunmuştur". Ancak bölge halkı bu heyetin sözlerine itibar etmemiştir¹.

Sarayköy'e gönderdikleri ilk heyetin halk tarafından dikkate alınmayarak, Kuva-yı Milliye'nin özellikle Sarayköy ve çevresindeki faaliyetlerinin daha çok artması üzerine İngiliz ve Yunan makamlarını endişeye sevk etmiştir. Kendileri açısından olumsuz olarak gördükleri millî direnişi durdurmak maksadıyla bölgeye dolayısıyla Sarayköy'e ikinci bir İngiliz nasihat heyeti Binbaşı Hawlinson başkanlığında gönderilmiştir. Ancak heyeti taşıyan tren, Kuva-yı Milliye tarafından Menderes Köprüsü üzerinde durduruldu. İngiliz Heyeti, Sarayköy Heyet-i Milliyesi'nin nöbetçileri gözetiminde istasyona getirildiler². Sarayköy'e gelen İngiliz Nasihat Heyeti, kudret ve kuvvetini bildiği Müftü Ahmet Şükrü Efendi ile görüşmek isterler. Müftü Efendi bu davete yanına tam silahlanmış olarak birkaç efe, Adöv Ayşe, Sığmalı Kara Fatma (Karadeniz) gibi erleriyle yan yana dövüşen iki kadın mücahit alarak istasyona gider³.

İstasyonda yapılan görüşmede gelişmelerden bir hayli tedirgin olan Hawlinson, kendisini tanıttıktan (İzmir'deki İngiliz temsilciliğinde görevli Binbaşı) sonra *"Rumlarla iyi geçinilmesi gerektiğini ve Yunan işgalinin önüne geçilemeyeceğini, mukavemet edilmezse huzurun daha çabuk temin*

1 V. Akın, *age.*, s. 29-30.

2 V. Akın, *age.*, s. 30-31.

3 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizlililer Önderler*, s. 245.

edileceğini”¹ söylemiştir. Ancak o bu sözlerinden sonra, Müftü Ahmet Şükürü Efendi’nin sert tepkisiyle karşılaşır. Müftü Efendi; *“Zillet muhayyerdir. Geldiği yere iade edilir. Burada zillete mütehammil insan bulamayacaksınız. Hakarete uğramamak istiyorsanız buradan gidiniz”* diyerek halkın kendilerini Sarayköy’de istemediklerini belirtmiştir².

Ayrıca görüşme esnasında orada bulunan Sarayköylü kadın Mücahitler Sıgmalı Galek Fatma³ ile Adöv Ayşe⁴ İngiliz Heyetine takdire şayan bir tepki göstermiştir. Adöv Ayşe, silahlı ve eli sopalı kadınların arasından fırlayarak; *“Efendiler, sizde insaf yok mu? Nedir bu yaptığınız? Bu ümmet-i Muhammed’e acııyor musunuz? Bu kudurmuşları bizim üzerimize neden gönderiyorsunuz? Gelecekleri varsa gelecekleri de vardır”* diyerek elindeki tüfeği ile heyetin üzerine yürümüştür⁵.

Bu gelişmeler üzerine heyet üyeleri nasihat vermekten vazgeçerek, halkın sorularını cevaplamayı yeğlemişlerdir. Daha sonra Kaymakamlığa giderek, geceyi o sırada Sarayköy Kaymakamı bulunan Ferit Bey’in evinde geçirmişlerdir. Ertesi gün İngiliz heyeti Sarayköy’den ayrılmıştır⁶.

(2) YUNAN SUBAYLARI

Yunanlılar kendilerine karşı doğabilecek bir direniş hareketini önlemek üzere, Aydın ve Nazilli’yi işgalleri sonrasında Sarayköy’e iki subayını göndermiştir. Bu subaylara verilen görev, halkı sükûnete davet ederek, işgallerine hazırlamaktır. Bu iki Yunan subayı da verilen emir doğrultusun-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı’nda Denizlili Önderler**, s. 245-246; V. Akın, **age.**, s. 31.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı’nda Denizlili Önderler**, s. 246; V. Akın, **age.**, s. 31.

3 Sıgmalı Galek Fatma hakkında bilgi için bk. V. Akın, **age.**, s. 88.

4 Adöv Ayşe hakkında bilgi için bk. V. Akın, **age.**, s. 89.

5 V. Akın, **age.**, s. 31.

6 V. Akın, **age.**, s. 31-32. Emin Aslan Tokat, **Milli Mücadele’de Sarayköy Hatıralarım** (İstanbul, 1995) adlı hatıratında (s. 32-33) İngiliz heyetinin trenle Nazilli istikametine doğru Sarayköy’den ayrıldığını belirtmiştir. Buna karşın Veysi Akın, İngiliz heyetinin Denizli’ye gitmek üzere Sarayköy’den ayrıldığını ve “heyetin Sarayköy ve Denizli’ye gelişinin Temmuz ayı içerisinde olduğu tahmin edilmektedir”, demektedir (V. Akın, **age.**, s. 32). Veysi Akın’ın bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Zira adı geçen tarafından, İngiliz heyetinin Sarayköy’de Kaymakam Ferit Bey’in evinde konakladığı bildirilmektedir (V. Akın, **age.**, s. 32). Oysa Akın’ın çalışmasının ekinde sunduğu belgelerden Kaymakam Ferit’in Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey tarafından 12 Haziran 1919 tarihinde azledildiği açıkça anlaşılmaktadır (bk. V. Akın, **age.**, s. 165). Denizli’ye giden başka bir İngiliz heyetidir. Bu heyetin de başkanı çeşitli kaynaklarda da belirtildiği üzere Mr. İblik’tir. Temmuz 1919’da Denizli’ye gelen bu heyettir (bk. A. Sarıko-yuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 124-125).

da, Sarayköy’de yapacakları hazırlıkları açıklamak üzere, halkı camide toplamışlardır. Halkın bir camide toplanarak nasihat edilmesine ve ayrıca Sarayköy Rumlarının zafer takı yapmalarından da heyecanlanan Yunan subaylarının “*Camilerinize istavroz yapacağız, minarelerinize Yunan bayrağı asacağız, kapılarınıza kilise çanı asacağız*” demeleri üzerine, sinirlenen Müftü Efendi:

“Yeter! Kâfir yeter!” diyerek bastonunu kaldırmış, kendilerini oradan kovmuştur¹. Ayrıca orada bulunan Sarayköy halkına da bir konuşma yapmıştır. O, bu tarihi konuşmasında şöyle diyordu²:

“*Ahali, vatandaşlar cavır evimizin içine girdi, söylemedik laf bırakmadı, camilerimize istavroz, Yunan bayrağı, kilise çanı asacaklarmış. Evlerimize birer Yunan askeri yatıracaklarmış, öyle mi istiyorsunuz? Düşman çizmesi altında kurbanlık koyun gibi ırzımızı, namusumuzu, toprağımızı müdafaa mı yapmayalım? Bu toprakta doğduk, bu toprakta yaşayacağız. Düşmanlara vermeyiz. Elimizden silahı, düşmanı vatanımızdan çıkarmayınca bırakmayız. Şimdi gece gündüz demeyin efeler diyarı Sarayköy, Yenipazar, Karacasu ve köylerine haber yollayın. Vatanımıza giren düşmana karşı bütün eli silah tutanları silaha sarılsın. Damarında Türk kanı varsa savaşa katılsın. Müslüman olan gelsin, olmayan gelmesin. Ya İstiklal, ya zafer, ya ölüm.*”

Müftü Ahmet Şükrü Efendi, bu sözleriyle halkı heyecanlandırıp coşturduğu, uyardığı gibi düşmana karşı durmaya da davet etmiştir.

e. Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluş ve Faaliyetlerinde Müftü Ahmet Şükrü Efendi

(1) SARAYKÖY MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİNİN KURULUŞU

Daha önce de belirtildiği üzere, 17-22 Mart 1919 tarihinde İzmir’de toplanan, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’nin kongresine Sarayköy’den Müftü Ahmet Şükrü Efendi (Yavuzyılmaz), Belediye Başkanı Hacı Salihzade Halil (Yavuzyılmaz), Hacı Halilzade İsmail (Yavuzyılmaz) Efendiler, katılmışlardır³. Adı geçen kişiler Sarayköy’e döner dönmez, halkı düşman işgallerine karşı uyanık olmaları hususunda aydınlatmaya çalışmışlardır. Bu arada kısa bir süre sonra, 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine, Anadolu’nun ve Denizli Sancağı’nın her tarafında

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, 244; V. Akın, **age.**, s. 32-33.

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 244-245; V. Akın, **age.**, s. 33.

3 T. Toker, **age.**, s. 23; M. A. Tütenk, **age.**, s. 6; L. Müftüler, **age.**, s. 3; A. Sankoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 75.

olduğu gibi, Sarayköy’de de işgale tepki gösterilmiştir. Bu arada “Sarayköylü vatanseverler Emin Aslan (Tokat), Münir (Alp), Doktor Salih Tevfik, Mehmet İhsan, Asaf (Akmansoy), Hafız Halil (Belediye Başkanı Halil Yavuzıılmaz) ve Yüzbaşı Zühtü Beyler, 17 Mayıs 1919’da bir araya gelerek, milli kuvvetleri oluşturmak ve vatani düşman işgalinden kurtarmak için yemin ettiler. Böylece hem Rumların taşkınlıkları önlenecek, hem de onların peşinden giden kimselerin muhalefetleri kırılacaktı. Aldıkları karar gereği Müftü Ahmet Şükrü Efendi’nin başkanlığında ‘Sarayköy Heyet-i Milliyesi’ adı ile teşkilatlandılar¹.” Bu oluşumun hemen sonrasında 24 Mayıs 1919’da Sarayköy Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti kuruldu². Cemiyetin kuruluşunda yukarıda ismi geçenlerden başka Müderris Hacı Halilzade İsmail (Yavuzıılmaz), Müderris Hacı Efendizade Fehmi Efendiler de görev almışlardır³. Cemiyet “Sarayköy Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi”, “Sarayköy Heyet-i Milliyesi” ve “Sarayköy Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Cemiyet faaliyetlerine bir süre Müftü Ahmet Şükrü Efendi’nin başkanlığında devam etmiştir. Ahmet Şükrü Efendi’nin başkanlığı bırakması üzerine yerine Osman Nuri Bey getirilmiştir. Osman Nuri Bey’in başkanlığı 21 Mart 1920’ye kadar devam etti. Bu tarihte yapılan bir seçimle Heyet-i Milliye başkanlığına Emin Aslan (Tokat) Bey getirildi. Onun bu görevi de 3 Eylül 1920’ye kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra heyet başkanı olarak, Kaymakam Vekili Mahmut Edip Bey’in ismi geçmektedir⁴. Nuri Köstüklü kuruluş günlerinde Şeyh Tahir (Gürler) Efendi’nin de cemiyetin başkanlığını yaptığını belirtmektedir⁵.

(2) BULDAN VE BABADAĞ’DA MİLLİ MÜCADELE FİKRİNİN DOĞUŞU VE MÜFTÜ AHMET ŞÜKRÜ EFENDİ

İzmir’den döner dönmez Milli Mücadele lehinde halkın bilinçlendirilmesi hususunda çalışmalara başlayan Müftü Ahmet Şükrü Efendi, sonra da 24 Mayıs 1919’da başkanlığında kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Sarayköylüleri örgütlemişti. Ancak o, çalışmalarını yeterli görmedi. Buldan ve Babadağ halkının da Milli Mücadele’ye katılması gerekiyordu. Ayrıca Kuva-yı Milliye’nin ikmalî açısından Sarayköy’e nispeten çok zengin olan

1 V. Akın, *age.*, s. 15.

2 N. Köstüklü, *age.*, s. 75.

3 V. Akın, *age.*, s. 16-17.

4 Faaliyette bulunduğu süre içerisinde görev alanların isimleri ve başkanları için bk. V. Akın, *age.*, s. 17-19.

5 N. Köstüklü, *age.*, s. 75.

bu tüccar ve dokumacı kasabalarının yardımları da önemliydi. Bunun için Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Emin Aslan (Tokat), Münir (Alp), Asaf (Akman-soy) Beylerin başkanlığında oluşan bir heyetle Buldan'a gitmiştir¹.

Ayrıca Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Müderris Hacı Halilzade İsmail Efendi başkanlığında Fehmi ve Hafız Ali Efendilerden oluşan diğer bir heyeti de Kadıköy (Babadağı)'e göndermiştir².

Buldan'a giden heyette bulunan ve aynı zamanda Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucusu ve bir süre yöneticiliğini de yapan Emin Aslan Bey, hatıratında Buldan'daki çalışmalarından şöyle söz eder³:

Buldan'a giden heyet hemen Buldan'a varır varmaz halkı şimdi yanan Hükümet Konağına davetle büyük salona topladı. Mukaddes amacımız hakkında icap eden izahat verilerek, maddi yardımları temin edildi. Bir taraftan da Buldan'da Sarayköy'de olduğu gibi, Müftünün başkanlığında (halkın dini duygularını tahrik ederek bunlardan istifade etmek için bu teşekkülün başına müftülerin geçmesini faydalı buluyorduk) bir heyet-i milliye kurulmasını ve çalışmasını da istiyorduk.

Heyetin etkisi hemen Buldan'da görüldü. Nitekim aşağıda belirtildiği üzere, Buldan Heyet-i Milliyesi 20 Haziran 1919'da faaliyete geçirilmiştir. Bu cemiyetin kuruluşunda, Müftü Ahmet Şükrü Efendi (Yavuzıılmaz) ve onun başkanı bulunduğu Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin de olumlu katkısı olmuştur. Ayrıca Buldan'da Milli Mücadele lehine bir teşkilatın kurulması yönünde Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin de gayret sarfettiğini görüyoruz. O bu amaçla Denizli'den Küçükağazade Necip Ali (Küçüka) Bey'i de Sarayköy heyeti ile birlikte Buldan'a göndermiştir⁴.

Diğer taraftan Babadağlılar da zamanla Kuva-yı Milliye'nin yanında yer almışlardır. 6-8 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Birinci Nazilli Kongresi'ne Sarayköy Merkezinden delegeler katılmamasına rağmen, o sırada Sarayköy'ün bir nahiyesi olan Babadağ'dan Mehmet Cemal, Mehmet Sabri ve Mehmet Hilmi Efendiler katılmıştır. Ayrıca 23-24 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan II. Nazilli Kongresi'ne ise, Sarayköy delegesi Müftü

1 E. A. Tokat, **age.**, s. 24.

2 E.A. Tokat, **age.**, gös. yer.

3 E. A. Tokat, **age.**, gös. yer.

4 Bu konuda çalışmamızın Buldan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş kısmında daha ayrıntılı bilgi sunulmuştur.

Ahmet Şükrü ve Hüseyin Efendilerle birlikte Mehmet ve Ahmet Efendiler de Kadıköy (Babadağ) Nahiyesini temsilen katılmışlardır¹.

(3) CEPHEYE GÖNÜLLÜ SEVKİYATI İLE PARA, SİLAH VE CEPHANE YARDIMLARI

Sarayköy'ün cepheye en yakın yerleşim yeri olması nedeniyle Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üzerinde her zaman büyük bir sorumluluk taşımıştır. Kuva-yı Milliye'nin personel, cephane ve yiyecek sıkıntısı mevcuttu. Bu sıkıntıyı Sarayköy Heyet-i Milliye'si de yaşıyordu. Gönüllülerden Kuva-yı Milliye'ye kuvvet oluşturma'nın yanı sıra; "bir yandan gönüllülere yiyecek ve içecek teminine çalışıyor, cepheye barut, fişek sevk ediyor; hayvanları için yiyecek, nal ve mih tedarik ediyor, diğer yandan da cepheye gönderilen gönüllülerin ailelerinin ihtiyaçlarını temin etmekle meşgul oluyordu²."

Cemiyetin bu faaliyetlerinde Müftü Ahmet Şükrü Efendi'nin büyük ölçüde katkısı olmuştur. O, bir taraftan gönüllü topluyor, yazıyor; bir yandan da kendi elleriyle bu gönüllüleri teçhiz edip, dua ile cephelere uğurluyordu.

Ayrıca o, köyleri dolaşarak, eli silah tutan gençleri Yunan ordusuna karşı gönüllü yazılmalarını teşvik etmiştir. Gönüllülere de silah, giyecek, harçlık, ailelerine geçim temin eden Müftü Ahmet Şükrü Efendi, bir yandan da Menderes köprüsünü korumaya gönüllülerden bir grubu memur etmiştir³.

Çalışmalarından etkilenen Yörük Ali Efe, Müftü Ahmet Şükrü Efendi'ye⁴;

"Efendi hazretleri...siz kasabaya dönünüz ve asıl büyük olan vazifenizin başında kalınız. Siz orada iken, biz emniyetle önümüze çıkan düşmanla vuruşuruz. Siz nerede olursanız olunuz, bizim her zaman başımızdasınız. Siz arkamızda olursanız biz tam güven içinde karışımızdaki düşmanla vuruşuruz. Duanızı eksik etmeyiniz" demiştir.

Müftü Efendi'nin çalışma ve gayretinin de etkisiyle ilçe merkezi ve köylerden ilk aşamada 50 kadar gönüllü toplanmıştır. Daha sonra bu gönüllülere; Tavaslıoğlu Ömer Bey'in Ahmetler ve Tosunlar Köylerinden top-

1 V. Akın, **age.**, s. 66-69.

2 V. Akın, **age.**, s. 42.

3 Ş. T. Kaptan, **Denizlili Mehşurlar**, s. 106; V. Akın, **age.**, s. 41.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 246-247.

ladığı atlı ve adı “Menderes Güneşi” konan 30 kişilik kuvvet ile Duacılı Köyünden Molla Bekir ve Musa Efendi çeteleri de katılmıştır. Bu şekilde oluşturulan bu kuvvet, Sarayköy Cephesi’nin ilk nüvesini oluşturmuştur¹.

Denizli ve çevresinin korunması, Denizli hattının tutulmasına bağlıdır. Çünkü Sarayköy, coğrafi konumu itibarıyla Milli Mücadele döneminde İzmir-Aydın-Denizli ve İzmir-Salihli-Alaşehir-Denizli istikametinde önemli bir geçiş noktası idi. Batı Anadolu’daki Yunan ilerleyişi Aydın-Nazilli istikametinden veya Manisa, Salihli ve Alaşehir yönünden gelerek, Sarayköy üzerinden Denizli’ye ulaşabilirdi. Her iki yol, Sarayköy girişinde Menderes Köprüsü üzerinde birleşmekteydi. Bu bakımdan Sarayköy dolayısıyla Sarayköy Cephesi Kuva-yı Milliye ve Yunan kuvvetleri açısından büyük bir stratejik öneme sahipti².

Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve özellikle Müftü Ahmet Şükrü Efendi’nin çalışmaları ve gayretleriyle nüvesi oluşturulan Sarayköy Cephesi’nin kuvvetlendirilmesinde Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi³ ve Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendilerden başka Denizli Askerlik Şubesi Başkanı Albay Tefik, Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztrak) ve 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Beylerin de üstün gayretleri olmuştur⁴.

Kuva-yı Milliye’nin ikmalini gerçekleştirebilmek için halktan yardım toplanmış, halkın bağışları kabul edilmiştir. 18 Mayıs 1919-4 Kasım 1919 tarihleri arasında halkın yaptığı yardımlar 657.998 TL.’ye ulaşmıştır⁵. Bu

1 Cephenin oluşturulduğu gün, günümüzde Sarayköy’ün Milli Mücadele’ye katılımı günü olarak kutlanmaktadır. Tarih olarak da 24 Mayıs kabul edilmiş ve bu oluşumun anısına 1 Ocak 1956’da Sarayköy meydanına bir heykel dikilmiştir. Ege Bölgesi direnişinin mahalli simgesi haline gelen Efe Heykelinin kaidesinde şunlar yazmaktadır: “24 Mayıs 1919’da Sarayköy halkı Ulu Önderimiz M. Kemal Atatürk’ün Samsun’a çıkışından 6 gün sonra Belediye Meydanında toplanarak, düşmanı ilçemize sokmayacaklarına dair yemin etmişlerdir.

Milli Mücadelemizde önemli yeri olan bu günün anısına ve bugünden sonra memleket topraklarında şehit düşmüş aziz şehitlerimiz anısına ilçemizin şükran duygularının bir ifadesi olarak bu anıt dikilmiştir. Aziz şehitlerimizin ruhları şad olsun. 01.01.1956” (V. Akın, *age.*, s. 40-41, 114. Dipnot).

2 V. Akın, *age.*, s. 40.

3 Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi’nin Sarayköy Cephesi’nin ikmaline ilgili hizmetleri için bk. Ercümen Kuran, “Milli Mücadele’de Aydın ve Nazilli Cephesi”, **Merkez Efendi Sempozyumu**, Denizli, 1988, s. 180-181; A. Sarıkoyuncu, “Milli Mücadele’de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi”, **Milli Mücadele’de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu Bildirileri**, Denizli, 1992, s. 25-52.

4 V. Akın, *age.*, s. 43.

5 Halkın yardımları ve harcamalar için bk. V. Akın, *age.*, s. 33-40.

yardımların toplanmasında yine Müftü Ahmet Şükrü Efendi ve Sarayköy Heyet-i Milliyesi'nin diğer üyelerinin pek fedakâr çalışmaları olmuştur.

(4) NAZİLLİ VE ALAŞEHİR KONGRELERİ VE MÜFTÜ AHMET ŞÜKRÜ EFENDİ

Birinci Nazilli Kongresi daha önce de belirtildiği üzere, 6-9 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılmıştır. Aydın'ın işgalinden kısa bir süre sonra 6 Ağustos'ta Karacasu Delegesi Müftü Mustafa Hulusi Başkanlığı'nda toplanan kongreye; Bozdoğan, Buldan, Çal, Denizli, Karbikaraağaç (Acıpayam), Gülbeyli, Güney, Isparta, Kadıköy (Babadağ), Karacasu, Nazilli, Tavas ve Yenipazar delegeleri katılmıştır. Kongreye Sarayköy Merkezi'nden katılım olmamıştır. Buna karşın, o tarihlerde Sarayköy'ün nahiyesi olan Kadıköy (Babadağ)'den Mehmet Cemal, Mehmet Sabri, Mehmet Hilmi Efendiler kongreye katılmışlardır¹. Sarayköy merkezi Nazilli kongresine temsilci göndermemekle birlikte kararlarına uyduğunu görüyoruz. Kongreden sonra, Sarayköy Heyet-i Milliyesi 12 olan üye sayısını 9'a düşürmüştür².

Ayrıca 19-24 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılan İkinci Nazilli Kongresi'nde Sarayköy'ü; Müftü Ahmet Şükrü ve Hüseyin Efendiler, Mehmet ve Ahmet Efendiler de Kadıköy'ü temsil etmişlerdir³. Antalya, Burdur, Denizli, Isparta ve Menteşe Sancaklarında ve bunlara bağlı Kaza ve Nahi-yelerin temsilcilerinden "52" kişinin katılımı ile kongrede önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlardan en önemlisi, 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen Alaşehir Kongresi'nin 14. maddesinin uygulanması kararının alınmasıdır. Buna göre, merkez heyeti kurulacaktı. Merkez heyetine Sarayköy'ü temsilen nöbetleşe olarak Ağaoğlu Mustafa Nazmi, Derişoğlu Hüseyin ve Mehmet Emin (Tokat) Beyler katılmıştır. İkinci Nazilli Kongresi'nde alınan karar uyarınca 6 Ekim 1919 tarihinde Nazilli Merkez Heyeti toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda Sarayköy'ü Mustafa Nazmi ve Hüseyin Beyler temsil etmiştir⁴.

Diğer taraftan tüm Ege'deki direniş hareketlerini düzenlemek ve birleştirmek amacıyla bir nevi bir üst kurul görevi yapmak üzere 16-25 Ağustos tarihleri arasında Alaşehir Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongreye ka-

1 **Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen...** C. IV, s. 26.

2 bk. V. Akin, **age.**, s. 16-17.

3 Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)**, ATAM Yay., Ankara, 1998, s. 113-114; V. Akin, **age.**, s. 69.

4 V. Akin, **age.**, s. 69-70. Ayrıca kongrede alınan kararlar için bk. Esin Dayı, **Nazilli Kongreleri**, Erzurum, 1998, s. 75 vd.

tilan delegeler; Denizli, Aydın, İzmir, Saruhan (Manisa), Balıkesir, Afyon ve Uşak'ın yanı sıra 21 ilçeyi de temsil ediyorlardı. Bu bakımdan Alaşehir Kongresi kendisinden önce toplanan Balıkesir Kongreleri¹ ile Birinci Nazilli Kongresine nazaran etki alanı daha geniştir. Başka bir ifade ile, bu kongre Ege'deki direnişi bütünleştirme görevini üstlenmesi yönünden önemli idi. "Alaşehir Kongresi, örgütlenme ile ilgili diğer kararları yanında Alaşehir, Salihli-Kula, Demirci, Eşme, Uşak, Ödemiş Kazaları ile bunlara daha sonra eklenecek diğer yörelerdeki direniş hareketlerini 'bir saha itibarıyla ve bunların muhassalası' olarak Heyet-i Merkeziye diye bir üst örgütlenmeye tabi kılmıştır².

Salihli ve Bozdoğan Cepheleri'nin de dayanağı olan kongre açılışına 34 üye katılmıştır. Kongre kapandığında ise, kararları imzalayanların sayısı 45'tir³. Alaşehir Kongresi'nde Denizli Sancağını Denizli Delegeleri Tahir ve Şükrü Beyler ile Sarayköy Delegatesi Müftü Ahmet Şükrü Efendi temsil etmiştir⁴. Aynı zamanda Sarayköy Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti Başkanı da olan Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Denizli, Aydın ve Nazilli temsilcileri ile beraber ancak 21 Ağustos 1919 günü kongreye katılabiliştir. Hacı Muhittin Çarıklı'nın başkanlığında 10 gün süren kongrede Ege Bölgesi direnişinin düzenlenmesi açısından önemli kararlar alınmıştır. Alaşehir Kongresi'de alınan kararlardan 7. madde uyarınca Sarayköy Heyet-i Milliyesi ismini "Sarayköy Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi" şeklinde değiştirmiştir. Bu arada biri Alaşehir, diğeri Denizli-Nazilli taraflarında olmak üzere iki merkez heyeti kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kongre kararı olarak hazırlanan "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Talimnamesine göre, Madde 10" her kazada heyet başkanlarının mahiyetinde sayıları kazaların asayiş durumlarına göre, süvari ve piyadeden oluşan birer inzibat kıtası kurulup, bu kıtanın maaşları da Heyet-i Milliye tarafından ödenecekti. Sarayköy Heyet-i Milliyesi vezne defterindeki harcamalara göre, heyet başkanı Ahmet Şükrü Efendi'nin mahiyetinde ve Mehmet Efendi'nin komutasında bir müfreze kurulmuştur. *Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti Talimatnamesi*

1 bk. Hacı Muhittin Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacı Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları**, Ankara 1967, s. 118-120; Mustafa Çalışkan, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Din Faktörü**, AÜTİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990, s. 118-120.

2 İ. Tekeli-S. İlkin, **age.**, s. 184-186.

3 İ. Tekeli-S. İlkin, **age.**, s. 370.

4 H. M. Çarıklı, **age.**, s. 41.

hükümleri uyarınca, bu müfreze eratının maaşları Heyet-i Milliye tarafından düzenli olarak ödenmiştir¹.

(5) ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ'NİN İSTİFASINA SARAYKÖY HALKININ TEPKİSİ

Damat Ferit Paşa Hükümetleri, Anadolu'da teşekkül eden millî birlik ve azmi baltalamaya çalışmasına karşın, diğer İstanbul Hükümetleri -Salih ve Ali Rıza Paşa Hükümetleri- kısmen de olsa zaman zaman Millî Mücadele'yi destekleyici tutum ve davranışlarda bulunmuşlardır. Örneğin daha önce de çeşitli vesilelerle dile getirildiği gibi, Salih Paşa, İtilaf güçlerinin özellikle İngilizlerin Kuva-yı Milliye'yi kınama isteklerine karşı çıkmıştır. Yine aynı şekilde Ali Rıza Paşa da milliyetçi bir hüviyet taşıyan tutum ve davranışlarda bulunmuştur. Bu yüzden adı geçenlerin kurdukları hükümetler, ne İtilaf güçlerinde ve ne de onların sesi olan muhalefetçe kabullenilmedi. Siyasi oyunlar ve padişah nezdinde yapılan baskılar ile anılan hükümetlerin iktidarına son verdirilmiştir. Salih Paşa Hükümeti sadece 28 gün iktidarda kalırken, 2 Ekim 1919'da hükümet başkanı olan Ali Rıza Paşa, 3 Mart 1920'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Ancak herkesi, bu arada Mustafa Kemal Paşa'yı daha çok iktidara kimin geleceği ilgilendiriyordu. Çünkü Damat Ferit Paşa'nın yeniden Sadrazam olacağı söylentileri her tarafta yayılmıştı. Daha önce belirtildiği üzere Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mart 1920 tarihli emri üzerine Sarayköy ahalisi namına "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Osman Nuri" imzasıyla Meclis-i Mebusan'a telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta²;

"Kabine istifa etmiş, Ferit Paşa ve Henpaları'nın yerine geçeceği haberi aldık. Milletin fedakârlığı ile mütenasip celadetinize hakkı ile intizarda bulunduğumuzu arz eyeriz Ferman." denilerek Damat Ferit'in tekrar iş başına gelmemesi istenmiştir.

f. Ahmet Şükrü Efendi'nin Aydın'dan Milletvekili Seçilmesi ve Sarayköy Müftülük Görevine Tekrar Atanması

Millî Mücadele'de din adamları cami kürsüsünden halkı uyarmış, meydanlarda halkla beraber olmuş, onlara yol göstermiştir. Kimileri yurt savunmasında görev alırken, kimileri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde canla başla çalışmışlardır. Bir kısmı da çalışmalarını TBMM'de devam ettirmiştir³. Bunlardan birisi de Müftü Ahmet Şükrü Efendi (Yavuzıılmaz)'dir.

1 V. Akın, *age.*, s. 75-76.

2 M. Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükümetinin ...*, s. 86-87.

3 A. Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları I*, s. 58.

16 Mart 1920’de İstanbul’u işgal eden İngilizler, 18 Mart’ta ise Meclis-i Mebusan binasının etrafını makineli tüfeklerle sarak, toplantı halindeki meclisi dağıtmışlardır. Bu arada bazı milletvekilleri de tutuklanarak Malta’ya sürülmüşlerdi. Tutuklanmayanlardan bir kısmı da İstanbul’u terk ederek, Ankara’nın yolunu tutmuşlardı¹. Bu durum üzerine, Ankara’da ulusal bir hüviyet taşıyacak ve olağanüstü yetkileri üzerinde toplayabilecek bir meclisin toplanmasına karar verildi. Bu karar ve uygulama biçimi, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 19 Mart 1919 tarihli tamim (genelge) ile il, bağımsız mutasarrıflık ve kolordu komutanlıklarına duyuruldu². Bu Tamim’de³ valilik ve mutasarrıflıklardan her livadan 5 üye seçilerek 15 gün içerisinde onların Ankara’da hazır bulunmalarının temini istenmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele’ye önemli katkıları olan kimi kişilerin de milletvekili olmalarını istemiştir.

Bunlardan birisi de 1905-1907 yılları arasında bir dönem Sarayköy Belediye Başkanlığı görevinde bulunan ve o sıralarda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı görevini de yürütmekte olan Müftü Ahmet Şükrü Efendi’dir⁴. Adı geçen, Mustafa Kemal Paşa’nın ısrarı ile Aydın’dan aday olmuş ve yapılan seçim sonunda Cami Bey (Baykurt), Dr. Mazhar Bey (Germen), Mehmet Emin Efendi (Arkut), Esat Efendi (İleri) ve Tahsin Bey (San) ile birlikte Aydın Milletvekili seçilmiştir⁵. Müftü Ahmet Şükrü Efendi, 23 Nisan 1920’de Meclisin açılışında hazır bulunmuştur. Adı geçen Birinci Dönem TBMM’deki milletvekilliği görevini istifa ettiği 22 Kasım 1920 tarihine kadar sürdürmüştür. Anılan tarihte, Müftülük görevini tercih ederek milletvekilliğinden istifa etti. 23 Kasım 1920 tarihinde de yeniden Sarayköy müftülüğüne tayin edilmiştir.

1 Türk Silahlı Kuvvetleri **Tarihi (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümet Dönemi)**, Ankara, 1984, s. 20-21.

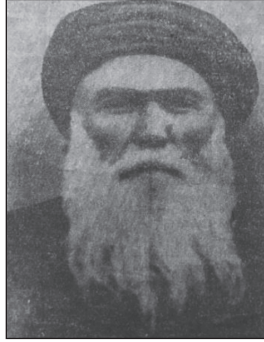
2 M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Bugünkü Dile Yayına haz. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, ATAM Yay., Ankara, s. 287; Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1959, s. 315; A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, s. 159.

3 Bu Tamim’in tamamı için bk. M. K. Atatürk, **age.**, C. I, s. 288-289; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1990, s. 517-518.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, s. 147. Mustafa Kemal Paşa, Nazillili Müderris Hacı Süleyman Efendi (Bilgen)’in de II. Dönem için milletvekili olması için çok ısrar etmiştir (bk. Ali Sarıkoyuncu, **Atatürk Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2013, s. 213-214.

5 **Yurt Ansiklopedisi**, C. II, s. 1004.

B. SARAYKÖYLÜ DİĞER DİN ADAMLARI VE MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

1. TAHİR GÜRLER (ŞEYH TAHİR EFENDİ)

1859'da Sarayköy'de doğdu. Fazla öğrenim görmedi. Tarikat ehlidir. Uzun boylu, iri yarı olan Şeyh Tahir Efendi, İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadele'ye katılmıştır. 24 Mayıs 1919'da kurulan Sarayköy Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucularındandır. Bir ara bu cemiye-tin başkanlığını da üstlenmiştir.¹

Milli Mücadele süresince Milli harekâtın yanında yer alan Şeyh Tahir Efendi "Denizli Vakası" dolayısıyla ünlenmiştir. Bu olay, daha önce de belirtildiği gibi, Demirci Mehmet Efe'nin kızanlarından Sökeli Ali Efe, Kara Mustafa Efe ve İsmail adlı bir zeybeğin öldürülmesi sonucu meydana gelmiştir. Demirci Mehmet Efe en sevdiği kızanların öldürülmesi üzerine Denizli'ye gelmiş ve 8 Temmuz 1920 günü verdiği emirle "68" kişiyi öldürtmüştür. Ayrıca öfkesi geçmeyen Demirci Mehmet Efe kızanlarına, petrol döke-rek şehri yakma emri vermişti. Bunu öğrenen Şeyh Tahir Efendi, doğruca Efe'nin yanına gitmiştir. Onun Demirci Mehmet Efe üzerinde maziye dayanan bir hatırı vardı². Bundan yararlanan Şeyh Tahir Efendi; Demirci Efe'ye³:

"Oğlum ne yaptın? Seni din namına, Allah'ın emrini yerine getir-meye davet ediyorum, yaptığın Cenab-ı Hakk'ın rızasına aykırıdır, fazla oluyorsun.

– Baba yemin ettim, Denizlili olduktan sonra, beşikteki çocuğuna kadar keseceğim.

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 129; V. Akın, **age.**, s. 85.

2 Demirci Mehmet Efe, Şeyh Tahir Efendi'nin evinde yatıp kalktığı, babası yerinde ona hürmet ettiği ve nasihatlerini tuttuğu bir kişidir. (Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 130.)

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 129-130; V. Akın, **age.**, s. 86.

– Oğlum zaten Denizlilileri kesmişsin, şu görülen ölülere bak, ne bunlar, hep Denizlili. Senin kestiklerin yoldan yabandan gelenler. Yabancı katilliğini bırak...

– Baba ben yemin ettim. Denizli’yi yakacağım. Resmi binadan başkasını tavuk kümesine kadar yakacağım. Yeminimi yerine getirmek isterim. Denizlilileri cezalandıracağım.

– Yakalım oğlum, ama içindeki fakirler ne olacak, yabancı yerlerden gelenler de yanacak, ben senin yeminine yer bulurum. Şeriatla zorluk yoktur oğlum. Her şeyin kolayı bulunur.

– Nasıl bulacaksın?

– Kabristanlık da şehir sayılır, oranın sakinleri şehirde bulunanlardan çoktur. Burayı yaktığınız takdirde yemininiz yerine gelmiş olacak” demesi üzerine Demirci Mehmet Efe ikna oldu. Böylece adı geçen yeminini yerine getirmesi için eski adı İlbadı Büyük Mezarlığı yakılmıştır. Böylece Şeyh Tahir Efendinin hatırı ve sözünün dinlenirliği sayesinde Denizli şehri yakılmaktan kurtarılmıştır. Ayrıca Şeyh Tahir Efendi’nin ısrarı üzerine Denizli’de bir umumi af ilan edildi.

Şeyh Tahir Efendi evli olup, 5 erkek (Adnan, Yücel, Seher, M. Ali, Hamdi) 2 kız (Ayşe Akalın, Dudu Aysan) babasıydı. Adı geçen 1934 yılında vefat etmiş olup, kabri Sarayköy mezarlığındadır. GÜRLER soyadını almıştır¹.

2. BEKİR MOLLA (DUACILI KÖYÜNDEN MOLLA BEKİR EMMİ)

1853’te Sarayköy Duacılı köyünde doğdu. Medresede kısa süre öğrenim gördüğünden “Molla” lakabı ile ünlenmiştir. İzmir’in işgali üzerine

¹ Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 130.

Milli Mücadele'ye katılmıştır. Sarayköy'de Milli harekât için ilk görev alanlardandır. Müdafaa karşıtlarının etkili olduğu bir dönemde, Sarayköy'deki silahların önce Babadağ (Kadıköy) daha sonra da Tavas'a gönderilmek istenmesi üzerine, silahları götüren müfrezenin önünü keserek silah ve cephaneye el koymuş ve yanındaki kızanlarına dağıtmıştır.¹

Adı geçen daha sonra Sarayköy Cephesi'nde görev almıştır. Binbaşı İsmail Hakkı komutasında oluşturulan bu kuvvete kızanlarıyla katılarak ilk nüvesini katkıda bulunmuştur. Yörük Ali Efe emrinde çarpışmalara katılan Bekir Molla, ayrıca Sarayköy Heyet-i Milliyesi ile Efe arasındaki irtibatı da yürütmüştür.²

Gösterdiği yararlılıktan dolayı Yörük Ali Efe'nin güvenini de kazanan Molla Bekir, dürüst, cesur ve alçak gönüllü bir kişiydi. Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe arasındaki rekabet ve husumete kurban gitmişti. Genç denebilecek bir yaşta, 36 yaşında muhtemelen Demirci'nin kızanları tarafından 1920'de Denizli'de öldürülmüştür.³

Çarpışmalara da katılarak Milli harekâta önemli hizmetlerde bulunan Bekir Molla ve öldürülüğü hakkında Celal Bayar şöyle demektedir:⁴

Bekir Emmi'yi cephede tanıdım. Az medrese tahsili görmüş, okuyup yazması kıt fakat cesur bir kölüydü. Kısa zamanda Yörük Ali Efe çetesinde önemli bir mevki almıştı. Maalesef bir süre sonra Zeybekler arasındaki rekabet yüzünden öldürülmüştür.

İlk evliliğinden⁵ olan oğlu Hüseyin ÇAKMAK soyadını almıştır.⁶

3. HALİL YAVUZYILMAZ (BELEDİYE BAŞKANI HACI SALİHZADE HAFİZ HALİL BEY)

1870'te Sarayköy'de doğdu. Babası Sarayköy müderrislerinden Salih Efendi'dir. Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi'nin kardeşidir. İlköğreni-

1 V. Akın, *age.*, s. 83.

2 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 248; V. Akın, *age.*, gös. yer.

3 Öldürülmesiyle ilgili çeşitli söylentiler vardır. bk. Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, s. 47.

4 C. Bayar, *Ben de Yazdım*, C. VI, s. 14-15'den aktaran V. Akın, *age.*, s. 84.

5 Adı geçen, ikinci evliliğini de yapmıştı, ancak vatan sevgisi üstün geldiği için, eşini bırakarak cepheye gitmiştir. (V. Akın, *age.*, s. 84, dipnot: 231)

6 Ş. T. Kaptan, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler*, s. 47.

mini babası ve dedesinden yaptı. Daha sonra öğrenimini Sarayköy medreselerinde tamamladı. Bu arada hıfzını da tamamlayarak hafız oldu¹.

17-19 Mart tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin kongresine Sarayköy delegesi olarak katıldı. Öğrenimi sonrası ticaret ve tarımla uğraşırken, 1919-1921 dönemi için, Sarayköy Belediye Başkanı seçildi. İzmir'in işgali sonrası, 24 Mayıs 1919'da oluşturulan Sarayköy Heyet-i Miliye'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı².

Adı geçen evli olup, 6 çocuk babasıydı. 18 Nisan 1967'de vefat etti. Sarayköy mezarlığında bulunan mezarının baş taşında, *"Deme hayat umurum, insan bir mum ibretle bak mazine biter er geç her hazine, eder bizleri ihya, üç ihlas bir Fatiha"* ibaresi yazılıdır³.

4. İSMAİL YAVUZYILMAZ (MÜDERRİS HACI HALİLZADE İSMAİL EFENDİ)

1872'de Sarayköy'de doğdu. Hacı Salihler sülalesinden Müderris Halil Efendi'nin oğludur. Bu arada Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü ve Belediye Başkanı Halil Efendilerin akrabasıdır. İlköğrenimini babası Halil Efendi'den alarak, Sarayköy medreselerine devam etti. Medrese öğrenimi ile birlikte Denizli Rüştîyesinden de mezun oldu.⁴

Öğrenimi sonrası bir süre Sarayköy'de Sorgu Hakimliği görevinde bulundu. 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin kongresine Sarayköy temsilcisi olarak katıldı. İzmir'in işgali üzerine kurulan Sarayköy Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetinde görev aldı. Bu arada da daha önce de Donanma Cemiyeti'nin Sarayköy Şubesinin kuruluş ve faaliyetlerinde yer aldı. Medreselerin kapatılması sonrasında, Maliye teşkilatında Varidat (Gelirler) memuru olarak çalıştı ve buradan emekli oldu. Evli olup 5 çocuk babası olan Müderris İsmail Efendi, 10 Ekim 1954'te Sarayköy'de vefat etmiştir. Kabri Sarayköy mezarlığındadır⁵.

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 245.

2 E. A. Tokat, **age.**, s. 13-14; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 247-248; V. Akın, **age.**, s. 95.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 248; V. Akın, **age.**, s. 95.

4 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 248; V. Akın, **age.**, s. 95.

5 E. A. Tokat, **age.**, s. 13-14; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 248-249; V. Akın, **age.**, s. 95.

C. BEKİR MOLLA VE SARAYKÖY KÖYLERİNDE YUNAN ZULÜM VE VAHŞETİ

Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin 7 Ağustos 1919 tarihinde Mutasarrıflıkça Dahiliye Nezaretine gönderilen cevabi yazısında da belirtildiği üzere¹;

...Düşman İzmir ve Manisa'nın yanı sıra Aydın'ı 59 köyüyle birlikte yakıp yıkmış çocuk ve kadınlarla birlikte binlerce halkı öldürmüş, kocaları ile çocuklarının, kardeşlerinin ve babalarının gözleri önünde kadın ve kızların namuslarına saldırılmış ve bu arada memelerini kesmek ve tenassul uzuvlarına koymak suretiyle insanlık tarihinin hiç kaydetmediği aşağılık rezaletleri iftihar ve gururla işlemiştir. Ayrıca bu facia ve zulümlerin tesiri ile ovaları, kasabaları, dağları, çıl yavrusu gibi kaçışan binlerce kolları kırık başı tüysüz, sakat ve ihtiyar, kadın, çoluk-çocuk yurtsuz kalmıştır. Aydın'da devam eden bu hunharca ve vahşice hareketler Nazilli İlçesine de uzatılmıştır....

Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Yunan zulüm ve vahşeti ile ilgili bu tespitleri, Ağustos 1919 öncesine aittir. Daha sonraki günlerde Yunan zulüm ve vahşeti işgal ettikleri yerlerde daha da artmıştır. 5 Temmuz 1920'de Buldan'ın işgali ile Yunan zulüm ve vahşeti Sarayköy köylerine de uzanmıştır. Molla Bekir Müfrezesine özellikle Binbaşı İsmail Hakkı Bey komutasındaki Kuva-yı Milliye'ye rağmen, düşman Sarayköy'ün köylerinden Tepeköy, Ahmetli ve çevresini işgal etmiştir².

Yunan askerleri işgal ettikleri köylerde Sarayköylü Rumların da yardımları ile Türk halkına karşı zulüm ve vahşette bulunmuşlardır. İşgal ettikleri köylerde 220 kadar kişiyi öldürmüşler, 30 kadar kadın-kızın ırzına tecavüz etmişlerdir³.

Ayrıca Yunanlılar, Sarayköy köylerinden Köprübaşı'nda okul ve cami ile birlikte 29 evi, Karataş'ta 30 evi, İhsaniye'de 15 evi, Kabağaç'ta kahve ve kahvehane ile birlikte 23 evi, Kabakıran'da da 46 evi yakmışlardır. Yağma ettikleri mal ve eşyanın değeri ise, 35.000 00 TL olarak tespit edilmiştir⁴.

1 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 117-118

2 N. Köstüklü, **age.**, s. 30.

3 **AYZV**, s. 137.

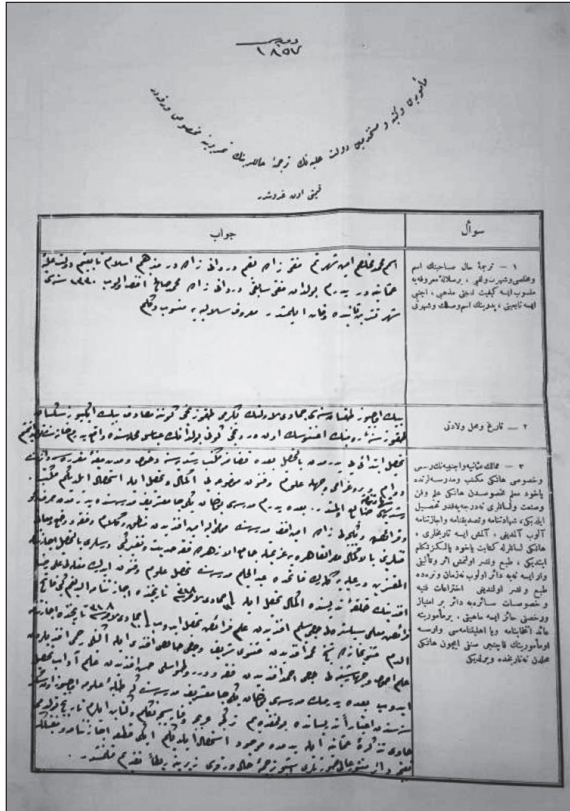
4 **AYZV**, s. 143; V. Akın, **age.**, s. 82.

II. BULDAN DİN ADAMLARI

A. MÜFTÜLER VE HAYATLARI

1. MÜFTÜ MEHMET UZ (MÜFTÜ SALİHZADE MEHMET EFENDİ)

Mehmet Efendi, 10 Ağustos 1289 (1873)'da Buldan Abbas Mahallesi-
'nde doğdu. Babası Buldan Müftülerinden Dürdanezade Mehmet Salih
Efendi'dir.

Müftü Mehmet Efendi'nin Tercüme-i Hâli'nin İlk Sayfası

Mehmet Efendi, ilköğrenimini babası Mehmet Salih Efendi'den yaptıktan sonra, kaza rüştiyesine girdi. Buradan üstün dereceyle mezuniyetine müteakip öğrenimini babasının Buldan Yeni Cami-i Şerif Medresesi'nde sürdürdü. Burada sarf, nahiv ve feraiz okudu. Buradan Yenicelizade Emin Efendi Medresesi'ne geçti. Bu medresede Emin Efendi'den mantık, kelam, fıkıh gibi dersler aldı. Daha sonra öğrenim için Mısır'a gitti. Burada Ezher Üni-

versitesine kaydoldu. Bu üniversitede fıkıh, hadis ve tefsir öğrenimi gördü. Ezher'den mezuniyetine müteakip İstanbul'a gelerek, Fatih'te Abdulhakim Medresesi'nde öğrenimini sürdürdü. Bu medresedeki ulum ve fünun derslerinin yanı sıra, Muğlalı Ali Rıza Efendi'nin derslerine de devam ederek, Hicri 11 Cemaziyelahir 318 (6 Ekim 1900)'de ikinci icazetnamesini aldı.

Mehmet Efendi, İstanbul'da bulunduğu esnada, ayrıca Fatih Medresesi öğretim üyelerinden Silistireli Hacı Selim Efendi'den Feraiz, Mesneviha-ne Şeyhi Mehmet Efendi'den Mesnevi Şerifi, Hacı Halis Efendi ile Albanlı Rahmi Efendilerden ilm-i usul, Çarşambalı Hacı Ahmet Efendi'den fıkıh ve Tavaslı Hüseyin Efendi'den de ilm-i adab dersleri aldı.

Bu şekilde yükseköğrenimini de en iyi şekilde tamamlayan Mehmet Efendi, memleketi Buldan'a dönerek, babasının Yeni Camii Şerif medresesine müderris oldu. Mehmet Efendi, 11 Kanuni Sani 1320 (Ocak 1905)'de babası Salih Efendi'den boşalan Buldan Müftülüğüne, 1915 yılında tayin edildi. Arapça ve Farsça lisanlarına da vakıf olan Mehmet Efendi, 1915-1922 yılları arasında Buldan Müftülüğü görevini yürütmüştür¹.

Soyadı kanunu ile birlikte UZ soyadını almıştır. Evli olup, 11 Haziran 1955 tarihinde vefat etmiştir².

Adı geçen Buldan ileri gelenlerinden, eski Sağlık Bakanı Dr. Behçet UZ'un kardeşidir. İyi bir öğrenim gördü ve Mısır El-Ezher Üniversitesinde yüksek lisans yaptı. 17-19 Mart 1919 tarihlerinde İzmir'de toplanan Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti Kongresi'ne Buldan temsilcisi olarak katıldı. Tertiplemediği bir mitingle İzmir'in işgalini tel'in ettirdi. Buldan Kuva-yı Milliye teşkilatının kurucu ve yöneticileri arasında bulundu. Ancak Milli Mücadele'nin ileriki günlerinde Milli harekât lehindeki hizmetlerini devam ettirdiğine dair bilgi ve belge bulunamamıştır. Buna karşın, İstiklal Savaşı'ndan sonra Buldan'da bazı kişilerin düşmanla işbirliği iddiaları yayılmış, bu arada Belediye Başkanı Ahmet Türkmenoğlu ile birlikte hakkında dava açılmış ve Buldan Bidayet Mahkemesi'nde yargılanmıştır³.

Adı geçen, Buldan Bidayet Mahkemesinde yapılan yargılama sonucu, mahkemenin 12 Haziran 1923 günü verdiği kararla üzerine atılan suçtan beraat etmiştir. Ancak 1922 yılında hakkında yapılan idari soruşturma sonunda, görevine son verilme kararı alınmıştır. Bununla birlikte Mehmet

1 İstanbul Meşihat Arşivindeki dosyasındaki bilgilerden elde edilmiştir.

2 Nüfus kayıt bilgilerinden çıkarılmıştır.

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 237.

Efendi, bu kararın kesinleştiği 14 Ocak 1930 tarihine kadar memuriyetini Buldan vaizi olarak sürdürmüştür. İlginin, hakkında verilen memuriyetten uzaklaştırılması kararına yaptığı itirazı, Danıştay Başkanlığı'nın 14/ 2 Ocak 1930 tarihli esas: 551, karar: 819 sayılı kararı ile reddedilmiştir.¹

2. MÜFTÜ HACI RASİH UZ (MÜFTÜ SALİHZADE RASİH EFENDİ)

Buldan'ın Abbas Mahallesinde 18 Eylül 1862 tarihinde doğmuştur. Babası ulemadan olup, Buldan Müftülüğüne 40 sene hizmet ederek, 28 Mart 1904 tarihinde vefat eden Mehmet Salih Efendi'dir. Ailesi Buldan'da Dürdanizadeler olarak tanınmaktadır. İlköğrenimini Buldan Sıbyan Mektebinde tamamladıktan sonra, 1873'te babasının müderrisi bulunduğu Buldan Yeni Camii Şerifi Medresesine kaydolmuştur. Bu medresede babası Mehmet Salih Efendi'den sarf, nahiv, mantık, ulum ve fünunu tahsil ederek, 1878 senesinde öğrenim için İstanbul'a gitmiştir. Burada Şehzade Medresesine kaydolup, Fatih Dersiamlarından Esbak Ders Vekili Gümilcine Ahmet Asım Efendi'nin derslerini takip etmiştir. Dersiam Ahmet Asım Efendi'den bilumum ulum ve fünun-u arabiyei ikmal ve tahsil ederek, 1887 senesinde icazetname almıştır. Rasih Efendi'nin bu icazetnamesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 22.08.1946 tarih ve 1049 sayılı onayı ile dört yıllık yükseköğrenime eşdeğer sayılmıştır. İyi derecede Arapça da bilen Rasih Efendi, öğrenimi sonrası Buldan'a dönerek, babasının müderrisi bulunduğu Buldan Yeni Cami-i Şerif Medresesi'nde Müderris olarak göreve başlamıştır. Müderrisliği esnasında iki öğrenciyi icazet vermeyi başarmış ve Bursa Rus-i rütbesi² tevcih edilmiştir.

Adı geçen, müderrislik görevini yürütmekte iken, ağabeyi Müftü Mehmet Emin Efendi'nin ayrılması üzerine, 27 Aralık 1921 tarihinde Buldan Müftüsü olarak atanmıştır. 14 Kasım 1951'de Müftü iken, vefat etmiştir. Soyadı kanunu ile birlikte UZ soyadını almıştır³.

¹ Danıştay Başkanlığı'nın 14/2. Kanun (Ocak) 1930 tarihli esas: 551, karar: 819 sayılı kararında; "Müftü Mehmet Efendi, netice itibariyle hareket-i Milliye aleyhinde ve Yunanlıların lehinde kavlen (sözlü) ve fiilen çalıştığı suveri meşruha (mevcut bilgi ve belge) ile tahakkuk etmekte olduğundan Heyet-i Mahsusaca verilmiş olan 21 Nisan 1927 tarih ve 220 nolu karardan mumaileyhe (adı geçene) ait kısmın ref'ine (kaldırılmasına) mahal (gerek) olmadığı oy birliği ile karar verilmiştir." denilmektedir.

² Medrese öğrenimini bitirenler (Mulazım olup, isimleri Ruusuname-i Humayun'a kaydolunurdu. Bu mulazımlardan yedi sene mulazemet müddetini bitirenler, imtihana girerler, başarılı olanlar Ruusla beraber "İbrida-i Hariç" medreselerine müderris tayin oldukları için bu ruusa bu tabir verilmiştir (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, İstanbul, 1971, s. 14-15).

³ **DİB Arş.**, D.: 1929-0023.

3. AHMET GÜNAY (MÜDERRİS-MÜFTÜ AHMET EFENDİ)

1879 yılında Denizli-Güney kazasında doğdu. Babası Güney ileri gelenlerinden Ali Efendi'dir. İlköğrenimini ve hıfzını tamamladıktan sonra medrese öğrenimi için Medine'ye gitti. Medine'de Muhammediye Medresesine devam etti. Bu medresede 15 yıl öğrenim gördükten sonra Müderris Ömer Rusöhi Efendi'den 11 Ramazan 1907'de icazetnamesini aldı. Adı geçen bu icazetnamesi Millî Eğitim Bakanlığınca, dört yıllık yükseköğrenime eş değer sayılmıştır.¹

Ahmet Günay, öğrenimi sonrası memleketine dönerek Sarayköy camilerinde görev yapmıştır. İzmir'in işgali üzerine Millî Mücadele'ye katılmıştır. Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde görev almıştır. Özellikle, Aydın-Köşk Cephesi'nde silah, cephane ve asker sevkiyatında önemli hizmetlerde bulunmuştur.²

Adı geçen zaferden sonra bir süre Sarayköy medreselerinde müderrislik yaptı. Medreselerin kapatılması üzerine 1 Haziran 1928'de Sarayköy Vaizi olarak atandı. 26 Haziran 1935 tarihinde de Sarayköy Müftüsü olarak atandı. 19 Ağustos 1952'de İzmir-Dikili Müftülüğüne naklen tayin edildi. Dikili Müftüsü iken, 20 Ocak 1953'te vefat etti.³

B. BULDANLI DİĞER DİN ADAMLARI VE HAYATLARI

1. HACI AHMET AKAY (KARA YUSUFZADE MÜDERRİS HACI AHMET EFENDİ)

1876'da Buldan'da doğdu. Karayusufzadeler'dendir. İlköğrenimi sonrası Buldan medreselerinde öğrenimini devam ettirerek icazetnamesini al-

¹ DİB Arş., D.: 1923-1680

² DİB Arş., D.: 1923-1680

³ DİB Arş., D.: 1923-1680

mıştır.¹ Henüz İzmir işgal edilmeden önce, Aydın Vali Vekili ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın desteğiyle 17-19 Mart tarihlerinde İzmir'de yapılan Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyetinin Kongresine Buldan temsilcisi olarak katıldı.² Ayrıca Buldan Heyet-i Milliyesi ve Kuva-yı Milliyesi içinde bulundu. Kuva-yı Milliye'yi personel açısından takviye etmek için ilk gönüllü yazılanlar arasındadır.

Rıfat ve Hıfzı adlarında 2 oğlu olan Ahmet Akay, Buldan'da yerli malı imalatı ve ticaretiyle meşgul olmuştur. 1940 yılında Aydın'a göç ederek oraya yerleşen Ahmet Efendi 1943 yılında vefat etmiştir³. Adı geçen Soyadı Kanunu ile birlikte AKAY soyadını almıştır.⁴

2. MÜDERRİS EYÜP HİLMİ AYHAN (MÜDERRİS EYÜP HİLMİ EFENDİ)

Milli Mücadele yıllarında Buldan'ın bir nahiyesi olan Güney'de 1872'de doğdu. Öğrenimi sonrası Güney medreselerinde müderris olarak çalıştı. Pek çok öğrenci mezun etti. Güney ve çevresinin eğitim ve öğretim açısından gelişmesinde önderlik etti⁵.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine Milli Mücadele'ye katıldı. Başkanlığında Güney Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurdu ve bu cemiyetin faaliyetlerinde bulundu⁶. Ayrıca Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi ve Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi ile birlikte milis kuvvetlerini kurarak Yunanlılara karşı direnişe geçti.⁷

6-9 Ağustos 1919 ve 19-24 Eylül tarihleri arasında toplanan Birinci ve İkinci Nazilli Kongrelerine Güney'i temsilen katıldı⁸.

"Nazilli Kuva-yı Milliye Teşkilatı'na bağlı kalarak Umumi Harpten dönen askerleri sevk etmek, askeri mühimmat, teçhizat temin etmek ama-

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 9.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 75; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 9

3 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 9

4 Ş. T. Kaptan, **age.**, s. 9

5 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 34.

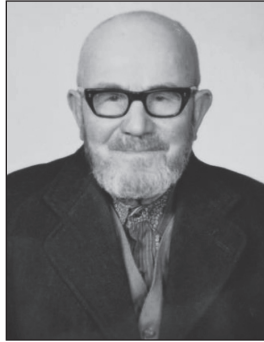
6 O. Z. Avrалоğlu, **age.**, s. 79.

7 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 34.

8 **Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, s. 29-31; O. Z. Avrалоğlu, **age.**, s. 86, 93.

cıyla Güney'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine başkanlığında Salih Efendi, Hacı Ahmet Efendi ve Çakmak Hacı Hafız Efendi'den oluşan Güney Kuva-yı Milliye Teşkilatını kurdu. Yunanlılar Güney'i işgal etmezden evvel, Aydoğdu köyünün harman yerinde karargah kurmuşlardı. Yunan işgal kuvvetleri komutanı, Güney Kuva-yı Milliye Başkanı Eyüp Hilmi Efendi'ye haber göndererek kendilerini Güney'e davet etmelerini istedi. Eyüp Hilmi Efendi bu isteğe katiyetle ret cevabı verince, Yunanlılar 23 Temmuz 1920 tarihinde ilçenin hakim tepelerinde karargah kurarak ilçeye yerleştiler." Bu sırada Eyüp Hilmi Efendi, Güney halkından cesareti ile tanıyan Palas Mustafa Aracılı ile Çal Kaymakamı Fazlı Bey (Güleç) ile devamlı bir muharebe içinde bulunuyordu. Tabii bu sırada ilçe içinde cereyan eden bazı olaylarda sebep Eyüp Hilmi Efendi görüldüğünden, Yunanlılar tarafından çeşitli işkencelere maruz kaldı"¹.

3 Eylül 1922'de Yunanlılar Güney'den kaçarlarken, Müderris Eyüp Hilmi Efendi Güney Belediye Reisi Hacı Bey, Hoca Emin Efendi, Molla İbrahim Efendi ve Hafız Abdullah Efendi ile birlikte rehin alınmıştır. Eyüp Efendi yolda kaçarak, Yunan askerinin elinden kurtulmuştur. Adı geçen 1947'de vefat etmiştir².

3. SALİH ALGAN (BAL HOCA OĞLU MÜDERRİS SALİH EFENDİ)

Salih Efendi 1861'de Buldan'da doğdu. Babası Buldan Araplı Medresesi müderrislerinden Şeyh Mehmet Efendi'dir. "*Bal Hoca oğlu Müderrisi Salih Efendi*" adıyla ünlenmiştir. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Buldan ve Araplı medreselerinde öğrenimini devam ettirerek, icazetname aldı. Bu arada hıfzını da tamamlayarak hafız oldu. Adı geçen öğrenimi sonrasında

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 34

2 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 34.

kendisini bilimsel çalışmalara verdi. Buldan ve çevresindeki medreselerde müderrislik yaptı. Pek çok öğrenciye diploma verdi ve hafız yaptı.¹

Buldan Heyet-i Milliye'sinin kuruluş ve yönetiminde görev aldı². 6-9 Ağustos 1919 arasında toplanan Birinci Nazilli Kongresi'nde Buldan'ı temsil etti³. Ayrıca cephe gerisinde gönüllü toplanması, cephelere iâşe ve ibate temini gibi cephe gerisi hizmetlerde de bulundu⁴.

Adı geçen evli olup, Halit, Raşit, Ahmet ve Mustafa Algan ve Naciye Hanımın babalarıdır. Soyadı Kanunu ile birlikte ALGAN soyadını alan Salih Efendi, 1946 yılında vefat etmiştir.⁵

4. EMİN AYHAN (MÜDERRİS VE İMAM-HATİP EMİN EFENDİ)

Milli Mücadele döneminde Buldan'ın bir Nahiyesi olan Güney'de 1876'da doğdu. Güney-Altıntaş Mektebi muallimlerinden Ömer Efendi'nin oğludur. İlköğrenimi sonrası medrese öğrenimi görmüştür. İlk memuriyetine 11 Ocak 1916'da Güney Sıbyan (çocuk) Mektebi öğretmenliği ile başlamıştır. 24 Mart 1918'de Güney Zükur (erkek) mektebi öğretmenliğine naklen atanmıştır.⁶

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan askerlerince işgali üzerine, Milli Mücadele'ye katıldı. Güney Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından olup, bu cemiyetin faaliyetlerine önemli katkıda bulunmuştur.⁷

Düşmanın yurttan kovulması sonrası bir süre daha öğretmenliğe devam etti. Buldan-Çindere mektebine atandı. Ancak bu görevine başlamadığından müstafi sayıldı. Daha sonra Güney Çarşı Camii imam-hatipliğine atandı. İmam Hatiplik görevini ifa ederken, 31 Aralık 1951 tarihinde emekliye sevk edildi. 04 Ocak 1952 tarihinde de vefat etmiştir.⁸

Evli olup, AYHAN soyadını almıştır⁹.

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler**, s. 32.

2 T. Toker, **age.**, s. 41; O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 78.

3 O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 86.

4 T. Toker, **age.**, s. 41; O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 78; Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 32.

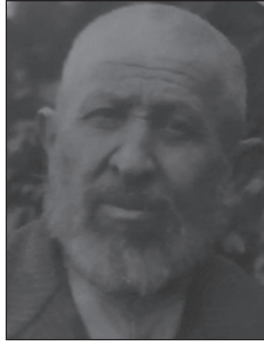
5 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 32.

6 **DİB Arş.**, D.: 1950-0411

7 O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 79.

8 **DİB Arş.**, D.: 1950-0411

9 Ölümü üzerine Kaymakamlığına verilen 15.07.1952 tarihli dilekçe de "Güney İlçesi Tilkilik mahallesinden ölü Emin Ayhan oğlu İsmet Ayhan" ismi geçmektedir. Bu dilekçe

5. ALİ YAZICI (HATTATZADE ALİ HOCA)

1877’de Buldan’da doğdu. Babası Hattatoğullarından Süleyman Efendi’dir. Buldan medreselerinde öğrenim gördü. İcazetnamesi dört yıllık yükseköğrenime eşdeğer sayılmıştır. “Hattatzade Ali Hoca” diye tanınmıştır¹.

Milli Mücadele’de önemli hizmetleri olan ve aşağıda kendisinden söz edeceğimiz Hattatzade Mehmet Efendi’nin kardeşi veya akrabası olması kuvvetle muhtemeldir.

Adı geçen Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyetince 25 Eylül 1939 tarihinde yapılan vaizlik sınavında başarılı olmuştur. Gösterdiği başarı dolayısıyla Ali Yazıcı, Müşavere Heyeti’nin 25 Eylül 1939 tarih ve 2/3971 sayılı yazısıyla “6 lira maaşla Buldan Vaizi” olarak önerilmiştir².

Ali Yazıcı hakkında daha fazla bilgi elde edilememiştir.

6. MEHMET YAZICIOĞLU (HATTATZADE MEHMET)

Mehmet Efendi 1870 yılında Buldan’da doğmuştur. Buldan medreselerinde öğrenimini tamamlayan adı geçen “Hattatzade Mehmet” olarak tanınır.

Adı geçen Buldan Kuva-yı Milliye’sinin kurucu ve yöneticilerindendir. 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen Alaşehir kongresinde Buldan’ı temsil etti³.

için bk. **DİB Arş.**, D.: 1950-0411.

1 **DİB Arş.**, D.: 1923-2282.

2 **DİB Arş.**, D.: 1923-2282.

3 O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 79, 86.

Buldan'ın ileri gelen ailelerinin kızı Zeliha (1884-1921) Hanımla evli olan Mehmet Efendi, 1930'da vefat etmiştir. Mezarı Buldan mezarlığında-
dır. Mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır¹:

Ey yaşayan insan, burada ebediyete göçen ruhlardan Hattatzade
Mehmet Efendi gömülüdür. Merhum dünya zorluklarına mertçe
göğüs gerdi, fazilet ve insanlık ülküleri için can verdi. Büyük ru-
huna fatiha.

C. MİLLİ MÜCADELE'DEKİ HİZMETLERİ

1. BULDAN VE ÇEVRESİNDE MİLLİ MÜCADELE FİKRİNİN DOĞUŞU: İZMİR'İN İŞGALİNE TEPKİ

17-19 Mart 1919 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleştirilen Mudafaa-i
Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin Kongresi'nde Buldan'ı üçü de medrese
çıkışlı olan şu kişiler temsil etmiştir²:

Müftü Salih Efendizade Mehmet Efendi (Uz)

Hacı Mola Ahmetzade Necip Bey (Buldanlıoğlu)

Kara Yusufzade Hacı Ahmet Efendi (Akay)

Adı geçenler Nureddin Paşa'nın *"ihtiyaç halinde direnme örgütün çe-
kirdeğinin oluşturulması"* yönündeki talimatına uyarak, İzmir dönüşü he-
men çalışmalarla başlamışlardır. Onların bu çalışmalarında, Denizli Müftüsü
Ahmet Hulusi Efendi de etkili olmuştur. Daha önce ifade edildiği gibi, Müf-
tü Ahmet Hulusi Efendi İzmir dönüşü hemen faaliyete geçmiş, Denizli'nin
diğer köy ve kasabalarının yanı sıra Buldan'a da giderek, halka mücadele
etmeleri hususunda çağrıda bulunmuş, örgütlenmelerine öncülük etmiştir.
Henüz daha Yunan askerlerinin İzmir'e ayak basmasından çok önce *"De-
nizli Sancağı"* kazalarından Acıpayam, Buldan, Sarayköy ve Çal'da özellikle
müftüler ve müderrislerin öncülüğünde kurulların oluşturulduğunu Muta-
sarrıf Faik Bey (Öztrak)'e söylemiştir.³

1919 Mayıs'ın ilk günlerinde Yunan askerlerinin İzmir'e çıkacakları
söylentileri artmıştı. Denizli Sancağının diğer kazalarında olduğu gibi Bul-
dan halkı da mütereddit, şaşkın ve korkuluydu. Nihayet 1919 Mayısının
15'inde korktukları haber bomba gibi patladı. Yunan İzmir'e çıkmıştı. Daha

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 251.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 75.

3 **Yurt Ansiklopedisi**, C. 3, s. 1241.

önce de ifade edildiği üzere bu acı haberin Denizli Sancağına ulaşması üzerine, Denizli'nin merkezinde aynı gün Müftü Ahmet Hulusi Efendi Başkanlığında bir protesto mitingi düzenlenmişti. Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin;

“Muhterem Denizlililer!

Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana karşı işlenecek suçların Allah indinde ve tarih önünde affı imkânsız, günahtır. Cihad, tam manasıyla teşekkül etmiş dinî farîze olarak karşımızdadır. İşgal edilen memleketler halkının silaha sarılması ve savaşması farz-ı ayındır.¹ Korkmayınız... Meyus olmayınız... Bu livay-ı hamd'in altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak CİHAD-I MUKADDES FETVASINI ilân ve tebliğ ediyorum”. “... Elinizde hiçbir silâhınız olmasa dahi üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili mukâbelede bulununuz...”² içerikli konuşması dolayısıyla fetvası, düzenlenen miting ve ilgili makamlara çekilen telgraflar, Denizli'nin ilçelerinde de etkili olmuştur. Yine daha önce belirtildiği üzere, Denizli'nin ilçelerde müftülerin başkanlığında mitingler yapılmaya, protesto telgrafları çekilmeye başlanmıştır³.

Denizli ve diğer ilçelerinde olduğu gibi, Buldan'da da İzmir'in işgalini protesto eden miting düzenlenmiştir. Ancak mitingin tam tarihi tesbit edilememiş ise de 15 Mayıs 1919'u takip eden günler içerisinde, Müftü Mehmet Efendi (Uz)'nin öncülüğünde Buldan mitinginin gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir. Bu mitingde de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali kınanmış ve Buldan halkı işgale karşı çıkmaya çağırılmıştır⁴.

2. BULDAN VE GÜNEY MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETLERİNİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

a. Buldan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşu

Buldan halkı teşkilatlanması konusunda da Denizli'nin diğer ilçelerinden geri kalmamıştır. Bu konuda Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efen-

1 **Farz-ı ayın**, her Müslümanın ayrı ayrı yerine getirmekle yükümlü olduğu ibadettir.

2 A. Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, s. 79-80.

3 Bu konu da ilgili bölüm ve kısımlar içinde bilgi sunulmuştur.

4 O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 70.

di (Yavuzıılmaz) ve onun başkanı bulunduğu Sarayköy Müdafa-i Hukuk Cemiyeti  yelerinin de olumlu katkısı olmuştur. “*Buldan ve Babadağ’da Milli Mücadele fikrinin doğuğu ve Müftü Ahmet Şükrü Efendi*” başlığı altında daha önce de belirtildiği üzere, Müftü Ahmet Şükrü (Yavuzıılmaz) başkanlığında; Emin Aslan (Tokat), Münir (Alp) ve Asaf (Akmansoy) beylerden oluşan bir heyet, Buldan’a gelmiştir. Aynı amaç  in Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi tarafından, Küçükağazade Ali Necip (Küçüka) Bey de görevlendirilmiştir. Adı geçen Sarayköy Heyeti ile birlikte Buldan’a gitmiştir.¹

Sarayköy Müftüsü ve maiyetindekiler ile Ali Necip Bey’den oluşan heyet, Buldan’a varır varmaz hükümet konağında bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Buldan ileri gelenlerine ve halkın  inde bulunulan durum ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ancak toplantıda hazır bulunanlardan, Müftü Mehmet Efendi (Uz) ilgisiz davranmıştır. Buna karşın orada bulunan Damatzade Halil Ağa “*Hemşeriler, bu mukaddes dava  in yardımlarınızı esirgemeyiniz. Benden 1000 lira, herkes adını ve yardımını bildirsin*”² şeklinde konuşmuştur. Damatzade Halil Ağa’nın bu konuşması ve daha sonraki günlerdeki gelişmeler  zerine Buldan Müdafa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti faaliyetine geçmiştir.³

Sarayköy heyetinin de gayretleriyle 20 Haziran 1920 tarihinde kurulan Buldan Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşunda şu kişiler görev almıştır:⁴

- Kara Ahmet Halil Ağa (Tuncer) (1863-1953)-Başkan
- Damatzade Halil Ağa (Yılmaz) (1881-1953)
- Çopur Süleyman Efe ( nalp) (1880-1967)
- Hacı Molla Ahmetzade Osman Efendi (Buldanlıoğlu) (?-1963)
- Hacı Molla Salih Efendi (Algan) (1861-1946)
- Müftü Mehmet Efendi (Uz) (1873-1955)
- Hattatzade Mehmet Efendi (Yazıcıoğlu) (1870-1930)
- Karayusufzade Hacı Ahmet Efendi (Akay) (1876-1943)
- Derviş Alizade Nuri Efendi (Akın) (1882-1941)

1 Bu konuda belirtilen kısma bakınız.

2 E. A. Tokat, *age.*, s. 25.

3 E. A. Tokat, *age.*, s. 24-25.

4 O. Zeki Avrallıoğlu, *age.*, s. 78-79.

Nuri Köstüklü “diğer cemiyetlerde görüldüğü gibi kurulduğunda Buldan Heyet-i Milliyesi’nin Reisi (Başkanı), herhalde Müftü Efendizade Mehmet Efendi idi”¹ demektir.

Ancak Müftü Ahmet Şükrü Efendi (Yavuzylmaz) başkanlığında Sarayköy heyetinde bulunanlardan² Emin Arslan Tokat anılarında; “Bu teşekküllerinin başına müftülerin geçmesini faydalı buluyorduk. Ancak Buldan Müftüsü Mehmet Efendi tekliflerimize karşı “*Biz ruhaniyiz böyle şeylere karışmayız*” diyerek karşı çıktığını belirtmektedir.³

Yukarıda belirtildiği üzere Cemiyetin kurucu başkanı Kara Ahmet Ağa’dır.

b. Güney Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşu

1948 yılında Denizli’nin ilçesi olan Güney, Milli Mücadele esnasında Buldan’a bağlı bir nahiye merkezi idi. Milli Mücadele’de Güney halkının milli harekâta önemli katkıları olmuştur. Öncelikle Güney halkı, İzmir’in işgalini protesto etmiştir. Bu arada düşmana karşı koyabilmek için örgütlenmenin gerekli olduğu bilinci ile çalışmaya başlamışlardır. Buldan ile eş zamanlı olarak, Güney Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuşlardır.

Müderres Eyüp Hilmi Efendi (Ayhan) başkanlığında kurulan Güney Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluşunda; Salih Hoca (Özmen), Hacı Ahmet Efendi (Çakmak), Hacı Hafız Efendi (Erçakmak), Çarşı Camii İmam-Hatibi Hafız Emin Efendi (Ayhan), Molla İbrahim Hoca (Altınar) ve Arap Süleyman görev almışlardır.⁴

c. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin faaliyetleri

(1) CEPHEYE GÖNÜLLÜ SEVKİYATI İLE PARA, SİLAH VE CEPHANE YARDIMLARI

Din adamlarının başkan ve üye olarak yönetim kurulunda bulunduğu Buldan ve Güney Heyet-i Milliyelerinin, Kuva-yı Milliye’ye pek çok yardımları olmuştur. Bu cümleden olarak, 57. Tümen Topçu Alay Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Denizli’deki Yedek Subaylardan “İhtiyat Zabıtlar

¹ N. Köstüklü, *age.*, s. 76.

² Emin Arslan Tokat’tan başka heyette şu kişiler bulunuyordu: Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi ile birlikte Münir Alp, Asaf Akmansay ve Necip Ali Küçüka. (O. Z. Avralıoğlu, *age.*, s. 78.)

³ Emin Arslan Tokat, *Milli Mücadele’de Sarayköy Hatıralarım*, İstanbul, 1995, s. 24.

⁴ O. Zeki Avralıoğlu, *age.*, s. 79.

Grubu"nu oluşturmak üzere bir çalışma başlatmıştı. İsmail Hakkı Bey'in 6 Haziran 1919 günü başlattığı bu girişime Buldan'dan Kızılağaoğlu Ethem Hoca oğlu Şükrü (Kızılöz) Bey de¹ katılmıştır.²

Diğer taraftan Yunan'ın ileri harekâta geçmesi üzerine, pek çok Buldanlı gönüllü olarak cepheye koşmuştur. 4 Temmuz 1919 günü Umurlu'da hazır bulunan Bozdoğan-Buldan Mücahitleri düşmana karşı çatışmalara katılmışlardır. Teğmen Şevket Bey, komutasındaki "75" mevcutlu birliğin "36"sı Buldanlıydı. Buldan açısından bu sayının az olduğunu söyleyen O. Zeki Avrallıoğlu, nedenini şöyle açıklamaktadır³:

Kuva-yi Milliye milis birliklerinde Buldanlılar'ın sayısı sınırlı kalmıştır. Bunun sebebi, daha önce değinildiği üzere, Buldan'da eli silah tutabilecek erkeklerin Seferberlik'te askere alınmış olması ve bunların çoğunun çeşitli cephelerde ve özellikle Çanakkale'de şehit düşmüş olması ve bir kısmının da terhis edilmemiş olmasıydı. Terhis edilmemiş olanlar Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaşmışlardır. Bunlardan adı belirlenebilenler şunlardır: Salihli cephesinde Kır Haliller'in Halil (Kırsoy), Erzurum cephesinde İnceağa Osman (Kayan), Kütahya cephesinde Hasan Coşan, Köşk cephesinde Sadık Avrallıoğlu.

Ayrıca pek çok Buldanlı, Buldan Heyet-i Milliyesince teşkil olunan 10 kişilik gözcü grubunda da görev almıştır. Gözcüler ikişer kişiden oluşan 5 ekibe ayrılmıştı. Bunlar ilçe merkezinde Kayran, Topdamı, Akçeşme, Sabuncu ve Gölbaşı mevkilerinde geceleri gözcülük yapıyorlardı. Bu gözcülerden ismi belirlenebilen biri de Macur (Muhacir) Rıza (Şanlıöz) idi.⁴

Bunlardan başka pek çok Buldanlı ve Güneyli Efeler de Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'nin milli harekâta katılmasıyla birlikte çalışmalara katılmışlardır.⁵

Buldan ve Güney Heyet-i Milliyeleri silah, cephane yardımlarında bulunmuşlardır. 11 Ağustos 1919 tarihine kadar, Buldan Heyet-i Milliyesi tarafından cepheye gönderilmek üzere Nazilli Heyet-i Milliyesine; 4 sandık

1 Mustafa Şükrü Kızılöz (1898-1965), Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli cephelerde "Teğmen" rütbesiyle savaşmış bir subaydır. Adı geçen hakkında daha fazla bilgi için bk. O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 74.

2 O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, gös. yer.

3 O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 82, 4. dipnot.

4 O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, gös. yer.

5 Bunlardan isimleri tebit edilebilenler için bk. O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 82-83.

cephanesiyle 43 Alman tüfenk, 1 sandık cephanesiyle 23 muaddel martin, müteferrik olarak 20 Osmanlı mavzer fişengi 150 adet Rus mavzer fişengi teslim edilmiştir¹.

Ayrıca Buldan halkı Denizli Milli İntikam Bölüğü personelini de konuk etmiştir. Bu bölük, 1 Temmuz 1920 günü Denizli Heyet-i Milliye Başkanı Müftü Ahmet Hulusi'nin Denizli Delikliçınar Meydanında düzenlediği ve halkı göç etmemeye çağırdığı mitingde 115 kişinin katılımıyla oluşmuştu. *"Denizli Milli İntikam Bölüğü"*, 1944-1962 yılları arasında Denizli Müftüsü olarak da görev yapan Osman Efendi (A. Osman Songür) komutasında cepheye hareket etmiştir. Bölük, Buldan'a ulaştığında Buldan halkı tarafından misafir edilmiştir. Birliğin Buldan'da kaldığı süre içinde yiyecek ve yatacak gereksinimleri ile Ethem (Kızılöz) Hoca, Kara Ahmet Halil Ağa ve Paşalı Ahmet Ağa ilgilenmiştir. Onlara evlerden yemek getirtmiş ve birlik mensupları kısmen evlerde kısmen de Paşalı Ahmet Ağa'nın hanında konuk edilmişlerdir².

Diğer taraftan Buldan ve Güney Heyet-i Milliyelerinin cepheye para yardımları da olmuştur. Demirci Mehmet Efe'nin emrinde vuruşmalara katılan Güneyli Yarcı Hüseyin Efe, Kuva-yı Milliye için Güney'deki zenginlerden ve Buldan'da Hacı Arif (Önder)'den para toplamıştır.³ Ayrıca yine Demirci Mehmet Efe'nin mahiyetindeki iki Buldanlı daha bu konuda aktif görev üstlenmişlerdir: Hacı Mollazade Osman Efendi (Buldanlıoğlu) ve Çopur Süleyman (Ünalp) Efe, hali vakti iyi olan Buldanlılar'dan zaman zaman topladıkları yardımları Demirci Mehmet Efe'ye götürmüşlerdir. Bu arada toplanan paraların bir kısmı da Sarayköy'e gönderilmiştir⁴. "Buldan ve Güney milli heyetleri tarafından cephenin ihtiyaçları için toplanan 250418 kuruş tutarındaki yardım, 18 Ağustos 1919 tarihinde Denizli Heyet-i Milliyesine gönderilmişti. Söz konusu tarih itibariyle Buldan ile Güney'den toplanan yardım, 259479 kuruş tutarındaki Bozdoğan kazasının yardımının ardından ikinci sırayı alıyordu"⁵.

Buldan ve Güney Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kuva-yı Milliye'ye yardımları 5 Temmuz 1920 tarihine kadar devam etmiştir. Zira bu tarihte

1 N. Köstüklü, *age.*, s. 128.

2 O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 104-105.

3 Yarcı Hüseyin Efe Yunanlılar Buldan ve Güney'i işgal etmeden önce Güney'de bir dükkanda otururken öldürülmüştür (O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 83, 2, dipnot).

4 O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 80,83

5 Y. Z. Bildirici, *agm.*, s. 675.

Buldan'ın Yunanlılar tarafından işgali ile birlikte her iki cemiyet dağılmak zorunda kalmıştır.

(2) ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ'NİN İSTİFASINA BULDAN VE GÜNEYLİLERİN TEPKİSİ

"Buldan Heyet-i Milliyesi" imzasıyla 5 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'a ayrıca telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta; "Umum milletin emniyet ve itimadını kazanmış olan kabinemizin (Ali Paşa Hükümeti) hoş olmayan haberini şimdi aldık. Düşman karşısında anayurdumuzu kanlarıyla müdafaa eden ve her dakika hayatla meşgul bulunan biz mücahidin; istifasının sebeplerini, vatani bir felakete alakadar olup olmadığının cevabını makine başında sabırsızlıkla beklediğimizi arz ederiz¹."

Güney halkı da Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasına tepki göstermişlerdir. 7 Mart 1920 tarihinde "Müntehib-i Saniler Namına Mehmet, Belediye Reisi Veli ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Hilmi" imzalı bütün Türk ve Müslümanları saadete götürmek maksadıyla canını feda etmeye yemin ettiklerini söyleyen Güneyliler, Meclis-i Mebusana gönderdikleri telgrafta özetle şöyle demektedirler²:

Osmanlının hukukunu hakkıyla savunmakta olan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasını üzüntü ile şimdi haber aldık. Bütün Türk ve Müslümanları saadete götürmek hususunda maksadımızın gerçekleşmesine kadar canını feda etmeye yemin etmiş olduğumuzdan Meclis-i Mebusanımızın; serbest olarak vazifesini yapabilecek, vatanın selamet ve saadetini düşünür bir hükümetin kurulmasına kadar Milli iradeye muhalif ve yabancıların oyuncağı olacak herhangi bir hükümeti tanımak tehlikesine katiyetle muvafakat etmeyeceğiz. Kanun-i Esasi'nin hükümlerinin korunmasına yemin eden zat-ı hilafet penahilerine kemal-i sadakatla arz ve tazarru eyleriz...

(3) NAZILLI İLE ALAŞEHİR KONGRELERİNE TEMSİLCİ GÖNDERİLMESİ VE TBMM'YE MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ

Karacasu delegeşi Müftü Mustafa Hulusi Efendi'nin başkanlığında 6 Ağustos 1919'da toplanan I. Nazilli Kongresine Bozdoğan, Buldan, Çal, Denizli, Garbi Karaağaç (Acıpayam), Gülbeyli, Isparta, Kadıköy (Babadag), Karacasu, Nazilli, Tavas ve Yenipazar delegeleri katılmıştır. Kongrede

1 M. Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükümetinin ...*, s. 198.

2 M. Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükümetinin ...*, s. 209-210.

Buldan'ı iki din adamı temsil etmiştir: Bunlar, Müderris Salih (Algan) ile Müderris Eyüp Hilmi (Ayhan) Efendilerdir. Kongrede genel merkezi Nazilli olmak üzere "Heyet-i Milliye" adıyla bir cemiyet kurulması ve kongreye katılan yerlerde de cemiyetin şubelerinin oluşturulması kararı alınmıştır.¹

Daha önce de ifade edildiği üzere oluşturulacak bu heyetler de "işgale karşı birlik olarak hareket edecekler, cephelere gerektiği kadar gönüllü gönderecekler ve geride kalan ailelerine yeter miktarda yardım edecekler, yörede asayiş sağlayacaklardı."² Buldan Heyet-i Milliyesi derhal alınan kararlara uyarak Nazilli Heyet-i Milliyesine yukarıda belirtilen yardımları göndermiştir.

19-23 Eylül 1919 tarihlerinde yapılan İkinci Nazilli Kongresine Buldan temsilcileri olarak Kara Ahmet Halil (Tuncer) Ağa ile birlikte yine iki din adamı katılmıştır. Bunlardan birisi 1922'de Buldan Müftüsü olan Hacı Rasih Efendi (Uz)'dir. Diğeri ise Güney Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu Müderris Eyüp Hilmi Efendi (Ayhan)'dir.³

16-25 Ağustos 1919 tarihlerinde düzenlenen Alaşehir Kongresi'ne de⁴ yine bir din adamı Buldan temsilcisi olarak katılmıştır. Bu kişi de Buldan Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin kurucularından olan Hattatzade Mehmet Efendi (Yazıcıoğlu)'dir.⁵

6 Ekim 1919 tarihinde yapılan III. Nazilli Kongresine Buldan'dan katılım olmamıştır.⁶ Bununla birlikte Nazilli kongrelerinde alınan kararlar Buldan'da da uygulanmaya çalışılmıştır.⁷

Diğer taraftan Heyet-i Temsiliye'nin her sancaktan 5 mebus seçilmesi ve bunların 15 gün içinde Ankara'ya gönderilmesi hakkındaki 19 Mart 1920 tarihli emri üzerine Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak Buldan Heyet-i Milliyesine gönderdiği 22 Mart 1920 tarihli yazısında da belirtilen hususlar da dikkate alınarak Buldan'dan Hacı Molla Ahmetzade Ömer Necip

1 O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 86-87. Ayrıca bu konuda bk. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, C. 1, İstanbul, 1967, s. 503.

2 O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 87.

3 O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 93.

4 Alaşehir Kongresi hakkında bilgi için bk. A. Milli M.

5 O. Z. Avrallıoğlu, *age.* s. 88.

6 bk. **Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası**, s. 36.

7 O. Z. Avrallıoğlu, *age.*, s. 86-87.

(Buldanlıoğlu)¹ önerilmiştir. Bu önerinin Denizli Heyet-i Milliyesince de uygun görülmesiyle Belevli Yusuf, Hacı Hüseyin Mazlum Bababalım Tavaslıoğlu Mustafa Beylerle birlikte Necip Bey de Denizli Sancağından milletvekili seçilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, Hakkı Behiç (Bayiç) Bey kapatılan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Denizli'den seçilmiş olduğundan, TBMM'ye doğrudan katılmıştır.²

D. BULDAN'IN İŞGALİ VE MÜDERRİS EYYÜP HİLMİ EFENDİ

İtilaf güçlerinin özellikle İngilizlerin güdümünde olan Yunanlar, Haziran 1920'den itibaren ileri harekâta geçtiler. Amaç Sevr'i kabul ettirmektir. Çünkü 30 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetine imzalatılacak bir anlaşmanın Ankara Hükümetini bağlamayacağını ilan etmişti. Buna rağmen galipler hazırladıkları anlaşma metnini (Sevr Paylaşım Şartları) 11 Mayıs 1920'de Paris'te Osmanlı Heyetine verdiler.³ Eski sadrazamlardan Tefvik (Okday) Paşa başkanlığındaki bu heyet, koşulları çok ağır bularak anlaşmayı imzalamadan İstanbul'a döndü.⁴

Osmanlı Hükümeti'nin Sevr Paylaşımını imzalamaktan imtina etmesi üzerine, Aydın cephesinde I. Yunan Tümeni 23 Haziran 1920 günü taarruza geçti. Düşman karşısında tutunamayan Kuva-yı Milliye, Sarayköy'e çekilmek zorunda kaldı. Takip eden günlerde 3 Temmuz'da Nazilli'yi işgal eden Yunan güçleri bir alayla Buldan'a doğru taarruza geçtiler. 5 Temmuz 1920 günü de Buldan işgale uğradı.⁵

İşgali müteakip Buldan, Yunan işgal kuvvetinin komuta merkezi konumuna getirildi. Ayrıca Yunan kuvvetlerince, Buldan'ın Bölmekaya (Eldirek), Ahmetli, Sazak, Karataş ve Çatak köylerinde de ileri karakollar kuruldu. Halkın elindeki silahları da toplayan Yunanlılar, 1920 Ağustos'unun son günlerinde Narlıdere Köyü'nü yaktdılar. Şeyh Hoca Hacı Mehmet Efendi

1 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlili Önderler**, s. 69-72.

2 O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 97.

3 Sevr Paylaşımı hakkında bilgi için bk. Ömer Budak, **Sevr Paylaşımı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 1 vd.

4 Ancak Damat Ferit Paşa, Hükümetinin Paris'e yolladığı ikinci heyet tarafından 10 Ağustos 1920'de "Sevr" imzalandı. Bu heyette şu kişiler: Eski Maarif Nazırı Hadi Paşa (Başkan), Eski Şura-yı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı), Reşat Halis, eski Bern Büyükelçisi Rıza Tefvik (Bölükbaşı) bulunuyordu. Bu 3 kişi 1924 yılında hazırlanan "150'likler" listesine dahil edilerek yurt dışına çıkarılmışlardır. (bk. 11 Cemaziyelahir 1342 / 7 Kanuni sani 1341 tarihli **Resmî Gazete**)

5 N. Köstüklü, **age.**, s. 29.

olmak üzere, İmamoğlu Mustafa, Helvacıoğlu Mehmet, Hondan Mustafa, Molla Abdullah, Uşak'a götürülerek askeri mahkemede yargıldılar. İmamoğlu Mustafa'nın idam cezasının infazı Uşak'ta gerçekleştirildi. Diğerleri ile birlikte Güney'den Kolağası Mehmet Efe, Deli Hasan, Tenekeci Habip ve Güllü'den Demirci Hüseyin, Nüfus Memuru İbrahim ve Tekel memuru Asım Efendi, Yunanistan'a Sürgüne yollanırken, Molla Abdullah'a 6 ay hapis cezası verilmiştir.¹

İki yıl iki ay devam eden Yunan işgalinde Buldan ve çevresi çeşitli zulüm ve vahşete uğramıştır. Sakarya yenilgisinden sonra Yunan zulmü daha da artmıştır. Silah aramak bahanesiyle tutukladıkları birçok şahsı diri diri toprağa gömmek, dövmek, tırnaklarını sökmek, ayaklarına çivi çakmak suretiyle öldürmüşlerdir. Ölümünden kurtulabilenlerin de pek çoğu sakat kalmıştır. Sadece Umur Köyünde, 24 kişi diri diri bir ahırda yakılmışlardır. Baharlı köyünden Keşkekoğlu Ahmet Çavuş, kulakları ve burnu kesilip, gözleri oyularak öldürülmüştür. Köyün ev ve camileri ateşe verilmiştir. Bu arada Dereköy tamamen yakılmıştır². Çeşitli şekilde Yunan askerlerince öldürülen Buldanlı sayısı 200'den fazladır. Yenice'den 50 kişiyi katletmişlerdir.³ Yusuf Ziya Bildirici "Milli Mücadele'de Buldan" adlı çalışmasında (s. 677) bu katledilenler arasında Güney'den Müderris Eyüp Hilmi Hoca'nın da bulunduğunu belirtmektedir.

Ancak "uzun süre Güney (Nahiyesi), Kuva-yı Milliye Teşkilatı Başkanlığı görevini sürdüren, kuruluşunda ve çalışmalarında önemli görevler üstlenen Eyüp Hilmi Efendi öldürülmemiştir. 3 Eylül 1922'de Yunanlılar Müderris Eyüp Hilmi Efendi (Ayhan)'yi; Güney Belediye Reisi Hacı Bey, Hoca Emin Efendi (Ayhan), Molla İbrahim Efendi (Altınar) ve Hafız Abdullah Efendi (Çallıoğlu) ile birlikte rehin alarak yanlarında götürülürken askerlerin içinde bulundukları panikten yararlanarak ismi geçen din görevlilerinin hepsi yolda kaçarak kurtulmuştur."⁴ Müderris Eyüp Hilmi Efendi de kurtulanların arasındadır. Adı geçen 1942 yılında vefat etmiştir⁵.

1 Y. Z. Bildirici, **agm.**, s. 675

2 Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)**, ATAM Yay., Ankara, 1919, s. 202-203.

3 Y. Z. Bildirici, **agm.**, s. 676. Ayrıca Buldan ve çevresindeki, Yunan zulüm ve vahşeti için bk. O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 128-134; Y. Z. Bildirici, **agm.**, s. 675-676.

4 O. Z. Avrallıoğlu, **age.**, s. 142.

5 Ş. T. Kaptan, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizlililer**, s. 34.

SONUÇ

Milletimizin; maddi-manevi bütün gücünü ortaya koyduğu ve sonunda da zafere ulaştığı Milli Mücadele, yalnız Yunanlara karşı değil, işgalci, emperyalist bütün dünyaya karşı kazanılmıştır. Başka bir ifadeyle, 30 Ağustos 1922 tarihi; Türk Milletinin yeniden diriliş, var olma günüdür. Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun kapılarını milletimize açan Türk ordusu, Dumlupınar'da zaferle sonuçlanan Başkomutan Meydan Muharebesiyle de Anadolu topraklarının Türk vatani olduğunu, önünde durulmaz bir iradeyle kanıtlamıştır. Bu husus Atatürk tarafından 30 Ağustos 1924 tarihinde Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı'nın temel atma töreninde yaptığı konuşmada;

"Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı ve onun parçası olan 30 Ağustos Zaferi; Türk tarihinin en önemli dönüm noktasıdır. Milli tarihimiz çok büyük, çok parlak zaferlerle doludur, ama Türk milletinin burada kazandığı zafer kadar kesin sonuçlu, yalnız bizim tarihimize değil dünya tarihine yeni bir adım vermekte kesin etkili meydan savaşı hatırlamıyorum. Besbellidir ki yeni Türk Devleti'nin, genç Türk Cumhuriyeti'nin temeli burada sağlamlaştırıldı, ölümsüz yaşayışı burada taçlandırıldı. Bu alanda akan Türk kanları, bu göklerde uçuşan şehit ruhları, devletimizin, cumhuriyetimizin ölümsüz koruyucularıdır. Türk Milleti burada kazandığı zaferle açığa vurduğu gücü ve istemiyle, bu belli gerçeği bir kere daha tarihin bağrına çelik kalemle koymuş bulunuyor" diyerek vurgulanmaktadır.

Bu zorlu ve çetin mücadelede vatanın işgallerden kurtarılması ve milletin bağımsızlığı için pek çok din adamı gibi, Denizli Sancağı din adamları da önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Öncelikle onlar, Türk milletinin ruhunda ve benliğinde mevcut olan direnme gücünü ateşlemişlerdir. Milli Mücadele fikrinin doğuşunda ve Kuva-yı Milliye'nin kuruluş ve faaliyetlerinde Buldan Müftüsü Mehmet Uz'un isteksiz davranmasına karşın, diğer müftüler başta Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi olmak üzere; Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet, Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü, Tavas Müftüsü Cennetade Tahir Efendiler canla başla ça-

lıymışlardır. Onlara Denizli Sancağı diğer din adamları da yardım ve destekte bulunmuştur. Metinde de belirtildiği gibi, İstanbul Hükümetinin, bu hükümetin emirlerine harfiyen uyan vali ve kaymakamların, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının ve Rumların engelleme girişimleri ve baskılarına göğüs gererek, ölümü göze alarak, yurt savunmasında üstün hizmetlerde bulunmuşlardır. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin İzmir'in işgalinden dört saat gibi çok kısa bir süre sonra yaptığı mitingde; Cihad-ı Mukaddes Fetvası'nı ilan ve tebliğ etmesi Denizli Sancağı ve çevresi halkı üzerinde çok etkili olmuştur. Ayrıca Denizli Sancağı Müftülerinin Dürriyade Abdullah'ın Milli Harekât taraftarlarını suçlayan ve tehdit eden fetvasına karşılık hazırlanan Ankara Fetvasını onaylayarak, yöre insanının kafasında oluşan tereddüt ve kargaşayı bertaraf etmişlerdir. Birlik ve beraberlik sağlanmıştır. Bilindiği üzere bu birlik-beraberlik sayesinde zafer kazanılmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Diğer taraftan tüm yurttaki olduğu gibi, hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki, onun başında ve içerisinde bir din adamı olmasın. Yine metinde belirtildiği üzere, Denizli Sancağı merkez ve ilçelerindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri müftülerin başkanlığında kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Diğer din görevlileri de cemiyetin kuruluş ve faaliyetlerine katılmıştır. Bilindiği üzere TBMM bu kuruluşların üzerine bina edilmiştir. Müftü Hasan Hilmi Tokcan, Postniş Hüseyin Mazlum Bababalım ve Müftü Ahmet Şükrü Yavuzylmaz da TBMM'nin I. Dönemi'nde hizmetlerini Meclis'te de devam ettirmişlerdir.

Merhum Orgeneral Kazım Özalp'ın da belirttiği gibi, Denizli Sancağı din adamlarının pek çoğu cami kürsülerinde, meydanlarda konuşmakla yetinmemişlerdir. Acıpayam Müftüsü Hasan Hilmi Tokcan, Çal Müftüsü Ahmet İzzet Çalgüner, Acıpayamlı Müderris Ali Sönmez ve Süleyman Akşit, Serinhisarlı Müderris Hasan Bilgin, Çallı Müderris Abdullah Karayazılı, Sarayköylü Molla Bekir ve Tavaslı İmam-Hatip Yusuf Ulu başta olmak üzere, pek çoğu oluşturdukları müfrezelerin başında Aydın-Köşk Cephesinde Yunana karşı çarpışmalara katılmışlardır. Bu arada Müderris Abdullah Azmi Akşit, Müderris İsmail Hakkı Açar, Müftü İbrahim Türkmen başta olmak üzere pek çok Denizli Sancağı din adamı da Büyük Taarruza katılarak, 9 Eylül'de ilk İzmir'e giren birliklerin başında yer almışlardır. Bu arada Müftü Mustafa Kazım Müftüler, Müderris Mustafa Şenel, Müderris Hasan Caner, Müderris Hakkı Duman, Müderris Ahmet Şükrü Eğmirlioğlu, Müderris Ahmet Yatağan, Müderris Tevfik Kızılhisarlioğlu ve Mustafa Çavuşoğlu gibi

din adamları da Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde üstün gayret göstermişlerdir. Müftü Ali Osman Songür, *Miilî İntikam Bölüğü Komutanı* olarak görevlendirilmiştir. Ayrıca pek çok köy imam-hatibi halkı Milli harekât lehinde aydınlatılmanın yanı sıra, "*Tekâlif-i Milliye*" komisyonu başkanı olarak Kuva-yı Milliye'nin ikmalinde de önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

Diğer taraftan kimileri de yedek subay olarak asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı rütbeleri ile vuruşmalarda, askeri sevk ve idare etmişlerdir. Örneğin; Müderris Halil Nigari Erdem, Ali Nihat Güral, Müderris Ahmet Ak, İsmail Hakkı Açar ve Müftü İbrahim Türkmen Asteğmen, Üsteğmen ve yüzbaşı rütbelerinde iken, terhis edilmişlerdir. Hüseyin Avni Horasan da yüzbaşı rütbesi ile terhis edilenlerdendir. Adı geçen, kardeşleri Müderris Ahmet Hulusi ve Müderris Esat Mahmut ile birlikte başlangıçta Aydın-Köşk Cephesinde, daha sonra da Batı Cephesinin çeşitli yerlerinde çarpışmalara katılmışlardır. Ayrıca Milli Mücadele'de fiilen çarpışmalara katılan din adamlarının pek çoğu da Birinci Dünya Savaşı gazisidir. Bunların bir kısmı da uzun süren esaret hayatından kurtularak, Büyük Taarruz'a katılmışlardır. Örneğin Müderris Abdullah Azmi Akşit, Öğretmen Ali Vehbi Aykota, Müftü Mehmet Fevzi Köseoğlu, Müderris İsmail Hakkı Açar üç yıl süren esaretinden sonra İstiklal Harbine katılmıştır. İmam Hatip Osman Uysal gibi kimileri de 10 yılı geçkin bir süre cephelede savaşımıştır. Adı geçen İkinci Dünya Savaşında da oğlu Abdi Uysal ile birlikte görev yapmış, askerlik hizmetinde bulunmuştur. Kimileri de Kazım Çavuş (Apalı) gibi verilen İstiklal Madalyasını ve gazilik maaşını "*Allah rızası için vatan hizmetinde bulundum*" diyerek kabul etmemiştir. Bu arada Çal Müftüsü Ahmet İzzet Çalgüner, iki adet *İstiklal Madalyası* ile onurlandırılmıştır.

Çalışmamızda, Yunanlıların işgal ettikleri Buldan, Çal, Çivril ve Sarayköy ilçeleri köylerinde işledikleri zulüm ve vahşetleri de tespit edilmiştir. Bu arada, Hafız Musa, Müderris Rüştü, Kayserili Ömer Hoca Yunan askerlerince şehit edilmiştir. Ayrıca, Yunan askerlerince Müderris Eyüp Hilmi Ayhan, Hafız Emin Ayhan, Molla İbrahim Altınar, Hafız Abdullah Çallıoğlu ve Şeyh Hoca Mehmet Efendi'ye de işkence edilmiştir. Diğer taraftan, Müderris Esat Efendi ve Dalamanoğlu Mehmet Şükrü Bey de "Denizli Vak'ası"nda Demirci Mehmet Efe'nin kızanları tarafından öldürülmüşlerdir.

Kısaca Türk Milleti, İstiklal Marşımızın "Şüheda fışkıracak, toprağı sıksan şüheda" mısrasında ifadesini bulan bir mücadele vermiştir. Milletimiz, Atatürk önderliğinde kazandığı 30 Ağustos Zaferiyle, Sev'î tarihin çöplüğüne atarak, Türkiye Cumhuriyetini kurmuştur. Ayrıca Hıristiyanlık dünyasının,

“Türkleri Anadolu’dan atmak” amacına ulaşması da engellenebilmiştir. Ancak dün savaş meydanlarında özellikle Çanakkale ve Dumlupınar’da topla, tüfekte istediklerini elde edemeyenler, bugün yine sahnededir. İç-dış ihanet odakları Türkiye Cumhuriyetini yıkmak, Türk milletini bölüp parçalamak için özellikle dinsel ve etnik yönden olmak üzere, çeşitli şekillerde saldırmaktadırlar. Bu amaçlarına ulaşmak için de başta Malazgirt, Çanakkale, Sakarya ve Dumlupınar olmak üzere pek çok yerde zafer kazandıran ruhu, Kuva-yı Milliye Ruhunu Türk Milletini birbirine düşürerek yok etmek istemektedirler.

Bunun içindir ki vakit geçirilmeden, konu ile ilgilenen bilim adamlarından da istifade edilerek, belgelerin ışığında zaferlerimizi canlandıracak filmler yapılmalıdır. Henüz karakterlerin yeni oluştuğu ve milli hislerin teşekkül etmeye başladığı anaokulu ve ilköğretim seviyesindeki çocuklarımıza hitap edecek yakın geçmişimizle ilgili çizgi filmlerin hazırlanması belki de üzerimize düşen ödevlerin en önemlilerindendir. Bilinmelidir ki, yazacağımız şiirlerle, makalelerle, kitaplarla, çevrilecek film ve dikilecek abidelerle, şehit olanları ve kahramanlarımızı tanıyabildiğimiz oranda, gençlerimiz, çocuklarımız vatanın korunmasında daha bilinçli olacaklardır.

Bu konuda Türkiye’yi seven herkese her aydına ödev düştüğü düşüncesindeyiz. Bu sorumluluğun bir ürünü olarak çalışmamız ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak; 26 Ağustos 1071’de Türk Milleti, **“Ya muzafer olur gayeme ulaşırım; ya şehit olur Cennet’e giderim”** diyen Alparslan’ın idaresinde Malazgirt’te kendine yeni bir Anayurdun kapılarını açmış, tarihin seyrini değiştirmişti. 30 Ağustos 1922’de de yine aynı millet, **“Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!”** emrini veren Atatürk’ün öncülüğündeki taarruzu ile yeniden benliğine kavuşmuştur. Türk ordusu, Dumlupınar’da zaferle sonuçlanan Başkomutan Meydan Muharebesi ile Anadolu topraklarının Türk vatanı olduğunu, önünde durulmaz bir irade ile kanıtlamıştır. Ayrıca Türk tarihi için bir şeref olan bu zafer ile sadece Türk’ün vatanı, gururu kurtarılmadı, kurtulan bütün ezilenlerin gururudur. İslam aleminin öne eğilen alını bu zaferle ışılandı.

Dumlupınar’da mağlup olanlar, yine sahnedeler. Bu defa kardeşi kardeşe kırdırmak için 15 Temmuz 2016 günü faaliyete geçtiler. Fakat bu emperyalistlerin unuttukları bir şey vardı: **Kuva-yı Milliye Ruhu**. Bu ruh, tekrar harekete geçmiştir. Kadını-erkeği ile, yaşlısı-genciyle, askeri sivilıyla, siyasi partileri ile, sivil toplum örgütleriyle, din görevlileriyle bütün halkımız göreve koşmuş, tanklara, mermilere, bombalara vücutlarıyla, imanlarıyla karşı koymuşlardır. Milletimizin bağımsızlığı için, bir kısmı canlarını vererek şehit

oldular. Böylece satılmış hainler emellerine ulaşamadılar. Sayıları 251'e ulaşan şehitlerimizin ruhları şad olsun. Onlara rahmet, 2200 civarındaki gazilerimize de Allah'tan şifa diliyoruz. Bu vesileyle, üzerinde yaşadığımız bu toprakların Türk ve Müslüman yurdu olması ve öyle kalması için mücadele verenlere, Alparslan'dan Osman Gazi'ye, Fatih Sultan Mehmet'ten Kanuni Sultan Süleyman'a, Sultan II. Abdülhamid'e, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarına kadar vatan uğruna canlarını feda eden tüm kahramanlarımızı rahmet, minnet ve şükran duygularımızla bir kez daha anıyoruz. Tabii Din Adamlarımızı da... Hepsinin mekânları Cennet olsun.

KAYNAKÇA

ARŞİV VESİKALARI

1. TBMM ARŞİVİ

Ahmet Şükrü Yavuzılmaz Dosyası

Hasan Hilmi Tokcan Dosyası

Hüseyin Mazlum Bababalım Dosyası

Mustafa Hulisi Çalgüner Dosyası

2. ATASE ARŞİVİ

ATASE Arş., Kl: 425, D: 2, Fh: 139.

ATASE Arş., Kl: 425, D: 2, Fh: 147

ATASE Arş., Kl: 426, D: (1-5) 4, Fh: 142-143

ATASE Arş., Kl: 426, D: 5 (I), Fh: 161.

ATASE Arş., Kl: 785, D: 6, Fh: 12.

ATASE Arş., Kl: 785, D: 6, Fh: 27.

ATASE Arş., Kl: 426, D: 5 (1), Fh: 261

ATASE Arş., Kl: 14, D: 91 (56), Fh: 17

ATASE Arş., Kl: 243, D: 10, Fh: 84.

ATASE Arş., Kl: 243, D: 44, Fh: 25

ATASE Arş., Kl: 2490, D: 122, Fh: 16

ATASE Arş., Kl: 425, D: (7) 2, Fh: 19

ATASE Arş., Kl: 425, D: (7) 2, Fh: 37

ATASE Arş., Kl: 425, D: 1-A (7-A), Fh: 28, 93-2, 140, 144.

ATASE Arş., Kl: 425, D: 2, Fh: 139.

ATASE Arş., Kl: 425, D: 2, Fh: 31, 129;

ATASE Arş., Kl: 425, D: 2, Fh: 95

ATASE Arş., Kl: 425, D: 2, Fh: 95

ATASE Arş., Kl: 425, D: 7, Fh: 19, 31, 66, 80, 131, 137, 139, 140, 144, 147, 153

ATASE Arş., Kl: 425. D: 2, Fh: 31.

ATASE Arş., Kl: 426, D: (1-5) 4, Fh: 140.

ATASE Arş., Kl: 426, D: 4, Fh: 131.

ATASE Arş., Kl: 426, D: 4, Fh: 235

ATASE Arş., Kl: 426, D: 4, Fh: 9

ATASE Arş., Kl: 426, D: 5, Fh: 20, 26, 52, 81, 106, 113, 129, 174, 210, 223.

ATASE Arş., Kl: 427, D: 4, Fh: 42.

ATASE Arş., Kl: 5(1), D: 6, Fh: 259).

ATASE Arş., Kl: 558, D: (27-c) -14, Fh: 4

ATASE Arş., Kl: 783, D: 6, Fh: 27.

ATASE Arş., Kl: 785, D: 6, Fh: 12.

ATASE Arş., Kl: 785, D: 6, Fh: 32-3.

ATASE Arş., Kl: Fh: 46.427, D: 4.

ATASE Arş., Kl: 492. D: 42 (70).

ATASE Arş., Kl: 243. D: 16

ATASE Arş., Kl: 243. D: 16. Fh: 84

ATASE Ata., Öz. Arş., Kl: 19, D: 57, Fh: 1-37.

3. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ARŞİVİ

DİB Arş., D: 1923-1292.

DİB Arş., D: 1923-1293.

DİB Arş., D:1923-2088.

DİB Arş., D: 1923-1602.

DİB Arş., D: 1923-1680.

DİB Arş., D: 1923-2091.

DİB Arş., D: 1923-2282.

DİB Arş., D: 1924-0045.

DİB Arş., D: 1927-0063.

DİB Arş., D: 1938-0058.

DİB Arş., D: 1945-0139.

DİB Arş., D: 1946-0211.

DİB Arş., D: 1946-0290.

DİB Arş., D: 1948-0186.

DİB Arş., D: 1950-1500.

DİB Arş., D: 1950- 2534.

DİB Arş., D: 1950-0411.

DİB Arş., D: 1959-0679.

DİB Arş., D: 1959-0126.

DİB Arş., D: 1970-0211.

4. TİTE ARŞİVİ

D: 100/16996

D: 108/19020

5. ŞERİYE SİCİLLERİ

Denizli Şeriye Sicili, Def. 185. B. 283.

6. GAZETELER

Alemdar, 9 Ocak 1920

İfham, 29 Eylül 1919

İrade-i Milliye, 2 Ekim 1919

İzmir'e Doğru, 21 Ocak 1920

Peyam-ı Sabah, 19 Ocak 1920

Açıksöz, 24 Ağustos 1335

Alemdar, 26 Ağustos 1335

Alemdar, 6 Kanun-i Sani, 1335

Alemdar, **Tasvir-i Efkar**, 24 Mayıs 1335.

Vakit, 7 Ocak 1920

Resmi Gazete, Cemaziyelahir 1342 / 7 Kanun-i Sani 1341

Albayrak, 18 Ağustos 1335

Hakimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1921, No:291

İleri, 11 Ağustos 1335

Peyam, 10 Ağustos 1335

Peyam, 25 Eylül 1919

Sabah, 22 Ağustos 1335

Türkçe İstanbul, 10 Ağustos 1335;

Vakit, 15 Eylül 1919

Yeni Gazete, 25 Mayıs 1919.

Yirminci Asır, 7 Ağustos 1335

Memleket, 10 Ağustos 1335

Ulus, 1 Temmuz 1952.

7. ANSİKLOPEDİ VE YILLIKLAR

Yurt Ansiklopedisi, C. 3

Denizli İli Müftüler Albümü, Hzl. Denizli Müftülüğü, Ay yıldız Matbaası, 1968.

İzmir İli Müftüler Albümü, Hzl. İzmir Müftülüğü, İzmir, 1991

8. KİTAP VE MAKALELER

AKBIYIK, Yaşar: **Milli Mücadele’de Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1990.

AKÇURA, Yusuf: **Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri**, İstanbul, 1940.

AKER, M. Şefik: **İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali**, İstanbul, 1937.

AKIN, Veysi: **Sarayköy’ün Heyet-i Milliyesi ve Milli Mücadelede Sarayköy**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

AKŞİN, Sina: **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1983.

AKŞİT, M. İlhan, “Bir Halk Kahramanı: Abdullah Azmi Bey”, **Yatağan Dergisi**, Sayı: 7 (Ekim-Kasım 1991)

AKŞİT, Baha: “Acıpayam Müftüsü Mehmet Arif Akşit”, **Yatağan Dergisi**, Sayı: 9 (Nisan-Mayıs 1992)

-----: “Cepheden Cepheye” **Yatağan Dergisi**, Sayı: 10 (Haziran-Temmuz 1992)

-----: **Türkiye’ye Damgasını Vuran Bir Dönem, Bir Olay**, İstanbul, 1995.

AKŞİT, Sabit: Yatağan Medresesi: Kurtuluş-Mehşur Müderrisler, **Yatağan Dergisi**, Sayı: 11 (Kasım-Aralık 1992)

ALBAYRAK, Mustafa: **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri** (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920), ATAM Yay., Ankara, 1998.

ALTINSU, Abdulkadir: **Osmanlı Şeyhülislamı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972.

Anadolu ve Rumeli’de gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C. 3, 4, TBMM Yayını, Ankara (Tarih Yok)

Anadolu’da Yunan Zulm ve Vahşeti, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1338.

APAK, Rahmi: **İstiklal Savaşı’nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Güven Matbaa, İstanbul 1942.

ARMAOĞLU, Fahir: **Siyasi Tarih** (1789-1910), 3. baskı, Ankara, 1975.

ATALAY, Besim: **“Son Bektaşiler...” Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz**, C. I, Sayı (3 Mayıs 1962)

ATAMER, Hamdi: “Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Belgelerle Türk tarihi Dergisi**, Sayı: 60 (Eylül 1972)

ATATÜRK ,M. Kemal, **Nutuk**, İlk baskısı, Ankara 1927.

-----: **Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, C: IV, Hzl. N. ARSAN Ankara, 1964.

-----: **Nutuk-Söylev**, C. II, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1987

-----: **Nutuk** (1919-1927) Hzl. Zeynep Korkmaz, ATAM Yay. Ankara 2000

AVRALIOĞLU, O. Zeki: **Buldan ve Yöresinin Tarihçesi**, 2. Baskı, Ankara, 2013

AYBARS, Ergün: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, 1987.

AYDEMİR, Şevket Süreyya: **Tek Adam Mustafa Kemal**, C. II, İstanbul, 1969.

AYDINEL, Sıtkı: **Güneybatı Anadolu’da Kuva-yı Milliye Harekatı**, Vadi Yay., Ankara, 2008.

AYDOĞAN, Metin: **Bitmeyen Oyun**, 10. Basım, Kum saati yayınları, İstanbul, 2002.

AYKAR, Veli: **İstiklal Güneşi Müftü**, Denizli Belediyesi Kültür Yay. Denizli 2017

BALCIOĞLU, Mustafa: **Milli Mücadele’de Merkez Ordusu**, AÜTTİTE Doktora Tezi (Basılmamış) Ankara, 1991.

-----: **Fevzi Çakmak**, İstanbul, 1977.

BALIK, İbrahim: **Belgeler Işığında Çal Tarihi**, Denizli 2006

BAŞARAN, Mehmet-GÜNEŞ Günver: **Milli Mücadele’de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe**, Aydın Belediyesi Yayını, Aydın, 2009.

BAYAR, Celal: **Ben de Yazdım**, C. V, VI, VII, VIII İstanbul, 1967, 1968, 1969, 1972.

-----: **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul 1955.

BAYKARA, Tuncer: **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1981.

BAYRAM, İlker: "Milli Mücadele'de Aydın'da Efelerin Rolü" **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi** (KAREFAD), I (1).

BAYUR Y. Hikmet: **Türk İnkılabı Tarihi**, C.1, İstanbul, 1940.

-----: **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

BELİN, M: **Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler**, çev. M. Ziya, İstanbul, 1981.

BERBER, Engin, **Sancılı Yıllar, İzmir (1918-1922)**, Ayraç Yay. İstanbul, 1997.

BERKES, Niyazi: **Türkiye İktisadi Tarihi**, C.: 2, İstanbul, 1970.

-----: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

BEYAZIT, Yasemin: "Hüseyin Mazlum Bababalım ve Ailesi'nin Milli Mücadele'deki Rolü" **Belgi** Sayı: 6 (Yaz 2013 / 11) s.710

BİLGİN, Hasan Basri: **Bu Topraklarda Güller Kırmızı Açar Paşam**, İstanbul, 2006

BORAK, Sadi: "Sarıklı Bir Mücahit," **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 9 (Ekim 1968)

ÇAKMAK, A. Nedim: **İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler Hüsnüyadis Hortladı**, İstanbul, 2007

ÇALIŞKAN, Mustafa: **Kurtuluş Savaşı Sırasında Din Faktörü**, AÜTİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.

ÇARIKLI, Hacim Muhittin: **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları**, TİTE, Yay. Ankara, 1967.

ÇAVDAR, Tefrik: **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ankara, 1970.

ÇAY, Abdülhaluk: "Şark Meselesi veya Emperyalistlerin Türk Politikası" **Türk Kültürü**, Sayı: 350 (Haziran 1992)

CEBESÖY, Ali Fuat: **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1959.

ÇELEBİ, Mevlüt: **Hey'et-i Nasiha, Anadolu ve Trakya Nasihat Heyetleri**, Akademi Kitabevi Yay., İzmir, 1992.

CLARK, Edward: "Osmanlı Sanayi Devrimi", çev. Yavuz Cezar BITD, C. XIV, 1974

ÇOKER, Fahri: **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, (1919-1923)**, TBMM Vakfı Yay. Ankara

- DEĞİRMENCİ, Nihat ve GÜNHAN, Ali: **Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı Temel Atma Töreni Nutukları** (30 Ağustos 1924), Kütahya Belediyesi Yayını, Kütahya, 2009.
- DİNAMO, Hasan İzzettin: **Kutsal İsyan**, May Yay., C. 3, 7, İstanbul, 1996.
- DUJUVARA Trandafir G. **“Cent Projets de Partage de la Turquie 1281-1913- (Paris, 1913)”**
- EKİNCİ, Necdet: “Türk Basın Tarihinden Kesitler”, **Yeniden Müdafaa-i Hukuk**, Sayı: 34-3 (Haziran 2001)
- ERCAN, Yavuz: “Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi’nin Rolü” **Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar), Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri**. Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.
- ERDAHA, Kamil: **Milli Mücadele’de Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitapevi Yayını, İstanbul, 1975.
- ERGÜL, Teoman: **Kurtuluş Savaşı’nda Manisa**, İzmir, 1991
- ERİM, Nihat: **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. 1, Ankara, 1953.
- ESKİCİOĞLU, Osman: “Ahmet Hulisi Efendi’nin Şahsiyeti ve Faaliyetleri” **Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulisi Efendi Sempozyumu Bildirileri** Denizli Bel. Kültür Yay. Denizli, 2010.
- GÖKALP, Ziya: “Boğazların Serbestisi, Bu sözün İngilizce manası” **Küçük Mecmua**, Sayı: 19 (1922)
- GÖKBEL, Asaf: **Milli Mücadele’de Aydın**, Aydın, 2005.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip: **Milli Mücadele Başlarken**, Ankara, 1959.
- GOLOĞLU, Mahmut: **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969.
- GÜNHAN, Ali: Anadolu’da Yunan Zulüm Raporlarında Kütahya, Dönmez Ofset Basımevi, Ankara, (Basım yılı yok).
- GÜZ, Nurettin: **Türkiye’de Basın İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara, 1991.
- HATİPOĞLU, Tahir: **Denizli Vakası ve Sındırgılı Süreyya’nın Anıları**, Selvi Yayınları, Ankara, 2014-2015.
- HAYTAOĞLU, Ercan: “Müftü Ahmet İzzet Efendi (ÇALGÜNER) ve Milli Mücadele’de Çal”, **Çal Sempozyumu Bildirileri, (01-03 Eylül 2006) Çal Yöresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yay.**, No. 3, Denizli, 2007.

İLHAN, Avni: "Milli Mücadele'de Acıpayam ve Hasan Efendi Hoca" **Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulisi Efendi Sempozyumu Bildirileri** Denizli Bel. Kültür Yay. Denizli, 2010.

-----: "Bir Sarıklı Mücahid: Müftü Hasan Efendi Hoca" **Yatağan Dergisi** Sayı:12 (Mart-Nisan 1993)

İMAMOĞLU İbrahim - ÇETİN Muzaffer: **Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi Arşiv Belgelerinde Çal Tarihi**, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay. Denizli, 2016.

İNAN, Süleyman: **Atatürk Döneminin Entelektüel Bir Politikacısı Necip Ali Küçüka**, ATAM Yayınları, Ankara, 2013.

İNAN, Kamuran: "Türk-Yunan İlişkilerinde Dinamikler" **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri** (10 Temmuz 1974'e Kadar), **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi. Ankara. 1986.

IŞIK, Hüseyin: "Anadolu'da Yunan Mezalimi" **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar). Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri**. Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.

İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanımı, Türkiye Muharrip Gaziler Derneği Yay., Ankara, (tarihsiz),

J. SHAW Stanford - KURAL Ezel: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, E. Yay. İstanbul 1983

KAPTAN Şükrü Tekin: **Denizli Meşhurları**, Egeli Araştırmacı ve Yazarları Birliği Yay.

-----: **Kurtuluş Savaşında Denizlililer Önderler**, Denizli 2004.

-----: "Milli Mücadele'de Denizli Kitabeleri" **Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulisi Efendi Sempozyumu Bildirileri** Denizli Bel. Kültür Yay. Denizli, 2010.

KARABEKİR, Kazım: **Cihan Harbine Nasıl Girdik**, C. II, İstanbul 1937.

-----: **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1990.

KARAKAYA Mustafa: "Milli Mücadele'de Yatağanlı Önderler" **Milli Mücadele'de Denizli ve Ahmet Hulisi Sempozyumu** (24-26 Haziran 1997, Denizli), Denizli, 2010.

KARAL, Enver Ziya: "Namık Kemal ve Şark Meselesi" **Namık Kemal Hakkında**. DTCF Yayını, İstanbul, 1942.

-----: **Osmanlı Tarihi** C. V Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1947.

-----: **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, 2. Baskı, Ankara, 1977.

-----: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)** TTK Basımevi, Ankara, 1978.

KARAYAMAN, Mehmet: "İzmir Valisi İzzet Bey'in kaleminden İzmir'in İşgali", **ÇTTAD**, VI15, (2007/GÜZ)

KASALAK, Kadir: "Sivas Kongresi Öncesinde Manda ve Himayenin Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasında Yazışmalar" **Atatürk Yolu**, Yıl: 5, Cilt: III, Sayı: 10 (Kasım 1912)

-----: **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1993.

KEMAL, Ali: **Mesele-i Şarkıye**, Mısır, 1900.

KINROSS, Lord: **Atatürk-Bir Milletin Doğuşu**, Çev.: Necdet Sander, İstanbul, 1981.

KOC AOĞLU, Bünyamin: **Kurtuluştan Kuruluşa Batı Anadolu'da TBMM Yardımları**, Değişim Yay., İstanbul, 2008.

KODOMAN Bayram: "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları", **Milli Kültür**, C. 11, S. 1 (1980)

-----: "Plevne'nin Düşmesinden Sonra Osmanlı Dış Politikası" **Yeniçağ Dergisi**, sayı (yok), (1981)

-----: "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", **Türk Kültürü**, sayı: 219, 1981.

-----: **Şark Meselesi ışığı Altında Sultan II. Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, 1983.

KUTLU, Hikmet: Ahmet Hulisi Efendi ve Denizli İl Müftüleri, **Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulisi Efendi Sempozyumu Bildirileri** Denizli Bel. Kültür Yay. Denizli, 2010.

KÖSTÜKLÜ, Nuri: **Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, ATAM Yay., Ankara, 1999,

KURAL, Yuluğ Tekin: Batılı Kaynakların ışığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu" **VII. Türk Tarih Kongresi** (5-29 Eylül 1970), Ankara, 1973.

KURAN,ERCÜMEND: "Milli Mücadele'de Aydın ve Nazilli Cephesi", **Merkez Efendi Sempozyumu**, Denizli, 1988.

-----: "Tanzimat Hareketinin Türk Tarihinde Yeri", **Türk Kültürü**, C. IX, Sayı: 100 (1971)

KURAT, Akdes Nimet: **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Ankara, 1970.

KUTAY, Cemal: **İstiklâl Savaşının Maneviyat Orduları**, İstanbul, 1967.

-----: **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevî Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1973.

KÜÇÜK, Cevdet: “Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika” **Tarih Dergisi**, Sayı: 32 (Mart 1979)

KÜÇÜK, Hülya: **Kurtuluş Savaşında Bektaşiler**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Kütahya Şehitler Albümü, Kütahya Valiliği Yayını, Kütahya, 1999.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat: **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri**, C. 1, Ankara, 1974.

LEWİS, Bernard: “Osmanlı İmparatorluğu’nun İnhitatı Üzerine Batı Düşünceleri”, **İTED** sayı: 1-2, 1959-1960

-----: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970

LUARAGHI Raimando: **Sömürgecilik Tarihi**, Çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul, 1975.

GOLOĞLU, Mahmut: **Üçüncü Meşrutiyet** (1920), Ankara, 1970.

MAKAL, Tahir Kutsi: **Meydan Dayağı**, İstanbul, 1976

MERAY Seha - OLCAY Osman: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977.

MİSİROĞLU, Kadir: **Kurtuluş Savaşı’nda Sarıklı Mücahitler**, Sebil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1969.

MORALI, Halit: **Mütarekede İzmir Olayları**, Ankara, 1975.

MÜDERRİSOĞLU Alptekin: **Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları**, 2.baskı, Ankara, 1981.

MÜFTÜLER, Lütfi: **Millî Mücadele’de Denizli Heyet-i Milliyesi**, Balıkesir, 1947.

MÜFTÜLER, Fikret: “Aile Büyüğümüz Müftü Ahmet Hulusi Efendi” **Millî Mücadele’de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu Bildirileri**, Denizli, 1992,

NADİ, Yunus: **Birinci BMM’nin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul, 1955

NOVIÇEV, A. D: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Yarı Sömürgeleşmesi**, Çev. Nabi Dinçer, Ankara, 1979.

ÖNSOY, Rifat: “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme Teşebbüsleri”, **Millî Kültür** C. II s. 3-4-5 (1980)

ÖZALP, Kazım: **Millî Mücadele 1919-1922**, TTK Yay. Ankara, 1985.

- ÖZÇELİK, İsmail: **Milli Mücadele’de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2003.
- ÖZKAN, Hülya: **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri** (4 Ekim 1919-16 Ekim 1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994
- ÖZTOPRAK, İzzet: “İzmir Valisi” (Kambur) İzzet Bey Meselesi”, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 9-13 Eylül 2002
- PAKALIN, M. Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, İstanbul, 1971.
- POOLE, Stanley L: **Lord Straldford’un Türkiye Hatıraları**, çev. Can Yücel, Ankara 1959.
- SAİP, Ahmet: **Şark Meselesi**, İstanbul, 1327.
- SAKALLI, Bayram: **Ankara ve Çevresinde Milli Hareketler**, Ankara, 1998.
- SALIŞIK Selahattin: **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryâ**. İstanbul, 1968.
- SARIKOYUNCU, Ali: “Milli Mücadele’de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi”, **Milli Mücadele’de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu Bildirileri**, Denizli, 1992,
- : “Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 18.
- : “Milli Mücadele’de Antalya ve Çevresinde İtalyanlar” **Atatürkçü Bilinç** Akdeniz Üniversitesi Yayını C. I, Sayı: 1, (Ocak 1994)
- : “Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi” **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 36 (Şubat 1994)
- : “Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’nin Milli Mücadele ve Atatürk İnkılapları karşıtı,tutum ve davranışları” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı 39.
- : “Yunan Megalo İdeası ve Batı Anadolu’nun Düşman İşgalinden Kurtulmasında Din Adamları”, **Diyanet İlmî Dergi**, C. 30, Sayı: 4 (Ekim-Kasım-Aralık1994)
- : **Milli Mücadele’de Zonguldak ve Havalisi, Kültür Bakanlığı Yayını**, Ankara,1992.
- : **Milli Mücadele’de Zonguldak Sancağı, Zonguldak, Bartın, Karabük** Zonguldak Valiliği Yayını, Ankara, 2009.
- : Mustafa Şenel Hoca’nın memuriyetleri, **Yatağan Dergisi**: Sayı 14. (Kasım-Aralık 1993)

- : **Atatürk Din ve Din Adamları**, 11. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2013
- : **Milli Mücadele’de Din Adamları I**, 7. Baskı Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012,
- : **Milli Mücadele’de Din Adamları II**, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012.
- : **Milli Mücadele’de Söğüt ve Çevresi**, Ertuğrul Gazi’yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Yay., Söğüt, 2009.
- SARIKOYUNCU, Ali ve SARIKOYUNCU DEĞERLİ Esra: **Milli Mücadele’de Ulu-
borlu**, Uluborlu Belediyesi Yay., Kütahya, 2009.
- SARIKOYUNCU, Ali ve SARIKOYUNCU DEĞERLİ Esra: “Milli Mücadele’de Afyon-
karahisar Sancağı Müftüleri” **VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları
Sempozyumu** (Yayında).
- SARIKOYUNCU Ali ve diğerleri: **Atatürk ve İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Gazi Kita-
bevi, Ankara, 2009
- SARUHAN, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Öğretmen Dünyası Yay., Ankara,
1984.
- SAYAN Münir: **Milli Mücadele’de Çivril (1919-1922)** , Denizli Büyükşehir Bele-
diyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2018,
- SELEK, Sebahattin: **Milli Mücadele**, C. 2, İstanbul, 1982.
- : **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C. 1. Ağaoğlu Yayınları, İstan-
bul, 1970.
- : **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1973.
- SELVİ Haluk - CIRIK Bülent: **Milli Mücadele’de Adadolu’dan Çekilen Telgraflar**,
TBMM Yay., Ankara, 2013.
- SELVİ, Haluk: **İşgal ve Protesto İzmir’in İşgaliyle İlgili Protesto Telgrafları** (15
Mayıs 1919-30 Temmuz 1919), Değişim Yay., İstanbul, 2007.
- SERTOĞLU, Mithat: “Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli”, **Belgelerle Türk
Tarihi Dergisi**, Sayı:6
- SOREL, Albert: **La Question d’orient**, Paris, 1889.
- SOYSAL, İsmail: **Türkiye’nin Siyasi Antlaşmaları**, C. I, Ankara, 1983.

- ŞAHİN, Kamil: “Denizli Müftüsü Ahmet Hulisi Efendi’nin Yaşadığı Ortam, Soy, Hayatı ve İlmi Yönü” **Milli Mücadele’de Denizli ve Müftü Ahmet Hulisi Efendi Sempozyum Bildirileri**, Denizli, 1992,
- ŞAHİN, M. Süreyya: “**Rum Ortodoks Patrikhanesi**” **Türk-Yunan İlişkileri ve Aya-sofya Meselesi**, İstanbul. 1990.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet: **Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin İstifası ve Tepkileri**, Ankara, 1996.
- : İzmir, **Maraş ve İstanbul’un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986,
- ŞENEL, Lütfi: “Mustafa Şenel’in Hayatından Bölümler”, **Yatağan Dergisi**, Sayı: 11. (Kasım-Aralık 1992)
- ŞAPOLYO, Enver Behnam: **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul, 1959.
- SARÇ, Ömer Celal “Tanzimat ve Sanayimiz”, **Tanzimat 1**, İstanbul 1940.
- TACAR, Pulat: **Türk İmparatorluğunun Parçalanması Hakkında 100 Proje**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- TANSEL, Abdullah Fevziye: **İstiklâl Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Ankara, 1991.
- TANSEL, Selahattin: **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C. III, 3. baskı, MEB Yayınları, No: 2264, İstanbul 1991.
- TEKELİ İlhan-İLKİN Selim: **Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Yay., Ankara, 1989.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif: **Komitacılar (Sultan II. Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu’nda)**, 2. Baskı, İstanbul, 1972.
- TEVETOĞLU, Fethi: **Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar**, Ankara, 1971.
- TOKAT, Emin Arslan: **Tokat, Milli Mücadele’de Sarayköy Hatıralarım**, İstanbul, 1995.
- TOKER, Tarhan: **Kuva-yı Milliye ve Millî Mücadele’de Denizli**, Denizli, 1983.
- TRAK, Selçuk: **İktisadi Tarihi**, İzmir, 1960.
- TUNAYA , Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952.

- Türk Tarihinde Kahramanlık Öyküleri-Menkıbeler**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- TÜTENK, M. Akif: **Milli Mücadele’de Denizli**, İzmir, 1949.
- UMAR, Bilge: **İzmir’de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara, 1974.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C. 3, Ankara, 1978.
- ÜSTÜN, Yakup: **Türkiye’yi Parçalama Planları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- VURAL, Orhan: “İstiklal Savaşı’nda Müftülerin Hizmetleri Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi’nin Hatıraları”, **Sebilürreşad**, C. I, Sayı: 12, ss. 185-186;
- YAKIT, İsmail: **Arşiv belgeleri ışığında Kızılcabölük**, Tuğra Matbaası, Isparta, 2002.
- YALÇIN, E. Semih: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Siyasal kitabevi, Ankara, 2004.
- YENİAY, İ. Hakkı: **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul, 1940.
- YÜCEKÖK, Ahmet: “Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri” **SBFD**, C. XXIII, Sayı: 1-2 (1968)
- ÖZKAYA, Yücel: “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler” **Atatürk Araştırma Dergisi** C. IV. Sayı: 10 (Kasım 1987)
- : **Milli Mücadele Atatürk ve Basın**, Ankara, 1989

DİZİN

A

- Abdullah Azmi Akşit 207, 234, 247, 248, 370, 371
Abdullah Karayazılı 294, 307, 370
Abdurrahim Efendi 57, 133, 134, 144, 333
Abdurrahman Bey 66, 67
Abdurrahman Kamil 23
Acıpayam 15, 16, 23, 74, 90, 91, 93, 94, 98, 101, 107, 114, 115, 120, 121, 129, 150, 162, 168, 174, 185, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 262, 265, 288, 294, 342, 359, 365, 369, 370
Acıpayam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 193, 199, 237, 238, 241, 242, 265
Adöv Ayşe 22, 335, 336
Afyon 24, 39, 41, 46, 102, 113, 164, 208, 209, 241, 242, 244, 301, 306, 317, 343
Afyonkarahisar 16, 20, 26, 28, 39, 41, 65, 67, 71, 81, 100, 101, 102, 107, 115, 116, 301, 302, 319, 321, 369
Ahmet Ak 315, 371
Ahmet Demircioğlu 304
Ahmet Dönmez 305
Ahmet Günay 354
Ahmet Hulusi Demirci 220, 221
Ahmet Hulusi Efendi 15, 16, 22, 59, 67, 68, 72, 73, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 172, 181, 216, 220, 227, 228, 231, 233, 236, 241, 243, 245, 262, 263, 268, 277, 282, 288, 289, 290, 294, 301, 318, 319, 333, 334, 339, 341, 350, 355, 359, 360, 361, 366, 369, 370
Ahmet Hulusi Horasan 227
Ahmet İzzet Çalgüner 276, 300, 306, 321, 322, 370
Ahmet İzzet Efendi 91, 101, 107, 208, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 303, 306, 314, 319, 322, 323, 355
Ahmet Nazif Akşit 210

- Ahmet Şükrü Efendi 15, 91, 225, 226, 245, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 348, 355, 360, 361, 362
- Ahmet Şükrü Eğmirlioğlu 225, 238, 370
- Ahmet Tahir Berkay 111, 164
- Ahmet Yatağan 234, 370
- Akdeniz 28, 37, 41, 42, 372
- Alaşehir 69, 117, 118, 130, 165, 245, 341, 342, 343, 358, 365, 366
- Albay Ömer Lütfi 102, 301
- Albay Reşat Bey 25
- Albay Şefik 108, 341
- Albay Tevfik Bey 148, 270, 282
- Ali Akbulut 163, 164
- Ali Çırpan 218
- Ali Ege 171, 172
- Ali Galip Yazıcı 318
- Ali Kemal Bey 73
- Ali Kemal Paşa 132, 140, 141, 142, 143, 144
- Ali Nihat Güllal 226
- Ali Osman Efendi 161, 162
- Ali Rıza 55, 56, 57, 68, 72, 83, 119, 120, 132, 134, 220, 246, 263, 264, 266, 271, 275, 276, 283, 292, 293, 312, 321, 324, 344, 352, 365
- Ali Rıza Bey 72, 132, 263, 264, 271
- Ali Türkmen 179
- Ali Vehbi Aykota 190, 199, 212, 213, 214, 232, 371
- Ali Yazıcı 358
- Alparslan 19, 372, 373
- Anadolu 14, 17, 19, 20, 21, 22, 27, 29, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 83, 90, 91, 95, 110, 117, 118, 119, 120, 121, 126, 127, 133, 134, 136, 138, 146, 156, 167, 185, 208, 216, 245, 267, 272, 279, 286, 288, 289, 292, 293, 294, 303, 310, 316, 324, 332, 335, 337, 338, 341, 342, 344, 366, 369, 371, 372
- Ankara 2, 14, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 90, 91, 95, 99, 100, 111, 118, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 129, 134, 146, 151, 152, 161, 177, 196, 199, 208, 245, 246, 247, 248, 267, 276, 284, 286, 288, 289, 290, 293, 294, 297, 300, 301, 307, 315, 316, 322, 324, 331, 332, 333, 342, 343, 345, 366, 367, 368, 370
- Ankara Fetvası 78, 80, 127, 199, 208, 246, 276, 293, 294, 300, 322
- Ankara Hükümeti 70, 74, 152, 284
- Antalya 39, 40, 41, 46, 117, 129, 162, 168, 179, 185, 187, 188, 189, 190, 198, 199, 208, 321, 332, 342
- Aslıhan 26
- Atina Hükümeti 112
- Aydın 16, 20, 21, 23, 39, 40, 45, 47, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 66, 67, 70, 88, 90, 91, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 113, 115, 116, 117, 118, 122, 123, 129, 134, 137, 139, 141, 143, 144, 146, 150, 162, 167, 170, 177, 181, 185, 187, 197, 198, 201, 206, 207, 210, 212, 225, 229, 235, 238, 239, 241, 242, 251, 258, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 267, 270, 271, 276, 277, 281, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 293, 296, 298, 299, 302, 303, 308, 318, 321, 323, 331, 332, 336,

341, 342, 343, 344, 345, 350,
354, 355, 367, 368, 370, 371

Ayşe Çavuş 22

Azınlık 29, 37, 54, 58

B

Bağımsızlık Savaşı 46, 81

Baha Akşit 91, 185, 186, 197, 198,
199, 217, 238

Balkan Savaşları 20

Bekir Molla 16, 347, 348, 350

Bekir Sami Bey 78, 83

Bekir Sıtkı Özsoy 260, 265

Belevli Yusuf 118, 121, 147, 246,
288, 289, 367

Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası 155,
160

Bilecik 20, 45, 161

Birinci Dünya Savaşı 20, 39, 40, 58,
83, 94, 164, 170, 180, 206,
208, 210, 212, 213, 218, 224,
226, 228, 238, 241, 242, 243,
244, 252, 254, 256, 257, 258,
268, 277, 307, 309, 310, 314,
316, 371

Bozkurt 170, 222, 235

Buldan 16, 59, 72, 90, 93, 101, 120,
121, 130, 131, 162, 181, 235,
263, 288, 322, 327, 329, 338,
339, 342, 350, 351, 352, 353,
354, 355, 356, 357, 358, 359,
360, 361, 362, 363, 364, 365,
366, 367, 368, 369, 371

Buldan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
339

Burdur 39, 41, 95, 106, 113, 117,
118, 129, 135, 162, 164, 168,
186, 187, 188, 226, 234, 242,
285, 320, 321, 323, 342

Bursa 20, 22, 39, 45, 57, 64, 65, 78,
89, 134, 304, 332, 353

Büyük Taarruz 21, 25, 205, 213, 306,
317, 371

C

Çal 16, 22, 23, 71, 91, 93, 94, 98,
101, 107, 114, 120, 121, 131,
141, 163, 168, 179, 180, 208,
209, 214, 234, 241, 262, 273,
275, 276, 277, 278, 279, 280,
281, 282, 283, 284, 285, 286,
287, 288, 289, 290, 292, 293,
294, 295, 296, 298, 299, 300,
301, 302, 303, 304, 305, 306,
307, 308, 309, 310, 311, 312,
314, 315, 319, 321, 322, 323,
342, 355, 356, 359, 365, 369,
370, 371

Çal-İsabeyli 168

Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 284,
288, 305, 315

Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi 16,
71, 107, 179, 208, 275, 279,
301, 306, 314, 323, 355

Çameli 205, 206, 231, 233, 243

Çanakkale 20, 21, 39, 65, 170, 204,
206, 208, 209, 213, 218, 224,
226, 227, 228, 316, 333, 363,
372

Çardak 114, 233

Celal Bayar 61, 67, 90, 104, 108,
129, 132, 146, 149, 197, 226,
233, 268, 348

Çelikalay 16, 23

Cennet 19, 154, 198, 271, 277, 372,
373

Cennetzade Tahir Efendi 91, 94, 250,
251, 262, 263, 264, 265, 266,
268, 269, 271

Cephe 15, 21, 22, 23, 25, 62, 102,
106, 108, 109, 113, 116, 130,
131, 150, 181, 194, 208, 241,
242, 244, 258, 265, 267, 298,
303, 357

Çiğiltepe 25

Cihad 96, 97, 147, 236, 247, 263,
360, 370

Cihad-ı Mukaddes Fetvası 370

Çivril 16, 71, 72, 120, 273, 285, 293,
294, 305, 312, 313, 314, 315,
316, 317, 318, 319, 320, 321,
322, 323, 324, 325, 326, 371
Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 293,
314, 320, 321, 322, 324
Cuma Namazı 22
Curabeyoğlu Hüseyin 244

D

Damat Ferit Paşa 55, 56, 57, 60, 74,
75, 83, 92, 119, 120, 292, 293,
344, 367
Danıştay 251, 353, 367
Danıştay Başkanlığı 251, 353
Dedezade Mehmet Efendi 223, 224,
238
Demiralay 16, 23
Demirci Mehmet Efe 69, 104, 106,
108, 109, 111, 113, 115, 116,
117, 129, 130, 131, 132, 141,
150, 162, 167, 170, 180, 181,
207, 233, 243, 266, 269, 270,
271, 323, 346, 347, 348, 363,
364, 371
Demokrat Parti 197
Denizli Heyet-i Milliyesi 55, 93, 102,
103, 106, 107, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 117, 120, 121,
122, 125, 136, 143, 163, 239,
265, 288, 321, 322
Denizli Mücahitleri 105
Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
109, 118, 120, 162, 167
Denizli Sancağı 16, 17, 18, 23, 29,
53, 54, 57, 59, 63, 65, 71, 74,
80, 90, 93, 99, 118, 119, 121,
122, 135, 144, 145, 150, 262,
288, 333, 337, 359, 369, 370
Denizli Vakası 111, 168, 170, 179,
181, 270, 271, 346
Din Adamları 15, 16, 17, 18, 22, 23,
29, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 66,
67, 70, 72, 74, 75, 76, 78, 80,

87, 88, 89, 91, 93, 95, 96, 98,
100, 104, 105, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 121, 122,
123, 124, 125, 126, 127, 131,
134, 135, 136, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 151,
156, 160, 162, 167, 168, 169,
174, 176, 181, 185, 195, 196,
199, 204, 208, 209, 215, 216,
219, 236, 237, 241, 242, 245,
246, 248, 255, 259, 262, 266,
268, 270, 275, 276, 277, 288,
289, 293, 294, 300, 301, 319,
321, 331, 336, 337, 344, 345,
346, 350, 354, 355, 359, 360,
369, 370, 371

Dinar 67, 72, 100, 101, 102, 106,
113, 131, 164, 168, 170, 285,
301, 318, 319, 321, 323, 324
Diyanet İşleri Başkanlığı 2, 14, 17, 18,
30, 59, 63, 75, 90, 161, 358
Dumlupınar 19, 21, 22, 23, 24, 26,
27, 28, 29, 369, 372
Dumlupınar Başkomutan Meydan
Muharebesi 21
Dürrizade Abdullah Efendi 76

E

Eğirdir 106, 172, 174, 207
Emin Aslan Tokat 72, 73, 336
Emin Ayhan 357, 371
Emin Kurhan 111, 175
Emperyalizm 35, 49
Ermeniler 20, 58
Ertuğrul Gazi 43, 289
Erzurum 46, 47, 49, 50, 51, 117, 342,
363
Esat Efendi 88, 167, 168, 169, 230,
345, 371
Eskişehir 20, 24, 45, 47, 81

F

Fahrettin Paşa 21
 Faik Bey 63, 68, 69, 70, 71, 73, 93,
 95, 99, 100, 103, 151, 281,
 282, 359
 Fatih Sultan Mehmet 19, 194, 373
 Fazlı Bey 71, 101, 279, 284, 356
 Fazlı Güleç 71, 280, 281
 Ferit 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
 64, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 80,
 81, 82, 83, 92, 119, 120, 134,
 135, 140, 281, 292, 293, 325,
 336, 344, 367
 Fethi Tevetoglu 17
 Fethiye 41, 185, 187, 189, 190, 198,
 226
 Fetva 17, 23, 75, 78, 79, 126, 127,
 144, 145, 146, 156, 247, 255,
 294
 Fevzi Müftüler 106, 113, 172, 181
 Fevzi Paşa 23, 28, 57, 128, 134
 Filistin 20, 39, 254
 Fransızlar 19, 20, 22, 39, 40, 41, 42,
 124

G

Galiçya 20, 28, 39, 238, 257, 268
 Garp Cephesi 57, 151, 156
 General Milen 112
 General Trikopis 27
 Germencik 21
 Giritli Hüsni 65, 66
 Giyasi Şarman 178
 Göçmen 110
 Gököğlanoğlu 244
 Gölhisar 185, 187, 204
 Gönüllü 61, 67, 103, 104, 106, 107,
 110, 114, 129, 130, 165, 178,
 179, 194, 206, 212, 217, 222,
 224, 225, 233, 238, 239, 241,
 242, 243, 258, 260, 263, 264,
 265, 267, 276, 283, 285, 286,
 303, 308, 310, 320, 322, 324,

334, 340, 348, 355, 357, 362,
 363, 366

Gördesli Makbule 22
 Gümölcine 244
 Güney Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
 357, 362, 366

H

Hacı Ahmet Akay 354
 Hacı Hafız İbrahim Karaca 243
 Hacı Ömer Ağa 188
 Hacı Şükrü Bey 72, 105, 106, 108,
 109, 113, 115, 116, 117, 143,
 150, 266, 321
 Hacı Tevfik 17, 23, 90, 95, 99, 128,
 150, 169, 170
 Hacı Tevfik Efendi 17, 169, 170
 Hafız İbrahim 16, 23
 Hafız Musa Efendi 170, 171
 Hakkı Duman 222, 370
 Halide Edip 21, 47, 126
 Halil Cevdet Bey 72
 Halil Nigari Erdem 224, 371
 Halil Yavuzıılmaz 338
 Hasan Bilgin 160, 174, 175, 215, 370
 Hasan Caner 217, 370
 Hasan Hilmi Efendi 15, 16, 74, 191,
 192, 193, 194, 236, 237, 238,
 239, 246
 Hasan Hilmi Tokcan 185, 191, 192,
 193, 194, 212, 213, 218, 222,
 225, 247, 370
 Hasta Adam 21, 29, 37, 279
 Hatice Kadın 22
 Himmət Hulusi Efendi 194, 195, 222,
 226, 238, 242
 Hırkalı Halil Ağa Müfrezesi 107, 114
 Hülleci 17
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası 15, 63, 64,
 82, 83, 84, 148, 149, 150, 370
 Hüseyin Avni Horasan 228, 371
 Hüseyin Mazlum Bababalım 256,
 265, 267, 268, 269, 367, 370

İ

İsparta 16, 23, 95, 106, 113, 117,
151, 161, 164, 172, 174, 188,
207, 249, 316, 318, 320, 321,
342, 365

İl. Abdülhamid 373

İbrahim Türkmen 200, 201, 370, 371

İmam-Hatip 16, 23, 29, 100, 170,
185, 206, 212, 261, 264, 301,
307, 308, 309, 318, 319, 357,
370

İngiliz Muhipleri Cemiyeti 59

İngiliz Nasihat Heyetleri 335

İşgal 15, 20, 22, 38, 40, 41, 42, 45,
47, 53, 54, 56, 58, 61, 62, 63,
65, 66, 67, 75, 78, 91, 92, 95,
96, 98, 100, 112, 121, 122,
124, 126, 129, 131, 133, 137,
138, 140, 148, 151, 152, 156,
162, 168, 169, 176, 181, 216,
218, 219, 223, 229, 235, 236,
238, 247, 251, 263, 264, 267,
278, 281, 286, 289, 291, 292,
295, 296, 302, 310, 316, 318,
320, 324, 325, 326, 333, 334,
335, 337, 345, 350, 355, 356,
360, 364, 367, 371

İsmail Hakkı Ağar 204, 370, 371

İsmail Sıtkı Efendi 250, 251, 252, 264

İsmail Şükrü 16, 23

İsmail Yavuzylmaz 349

İsmet İnönü 126, 318

İstanbul 14, 15, 20, 21, 34, 35, 36,
37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 49, 50, 52, 53, 55, 56,
57, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67,
68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 77,
78, 80, 82, 83, 84, 87, 89, 90,
91, 92, 95, 96, 98, 99, 101,
104, 112, 118, 119, 120, 127,
132, 133, 134, 135, 136, 140,
141, 143, 144, 146, 149, 159,
161, 164, 166, 167, 168, 170,
176, 177, 180, 185, 186, 190,

194, 195, 197, 198, 200, 204,
208, 210, 212, 214, 215, 218,
219, 220, 223, 224, 226, 227,
228, 229, 230, 231, 233, 235,
237, 244, 245, 247, 249, 250,
251, 257, 260, 268, 269, 275,
276, 281, 286, 287, 288, 290,
292, 300, 302, 304, 309, 311,
312, 316, 320, 324, 325, 330,
332, 336, 344, 345, 352, 353,
362, 366, 367, 370

İstanbul Anlaşması 20

İstanbul Hükümeti 64, 72, 74, 80, 83,
132, 133, 136, 140, 144, 149,
260, 320, 332

İstiklal Harbi 44, 81, 146, 262, 333

İstiklal Madalyası 22, 68, 155, 160,
182, 194, 201, 206, 209, 213,
224, 228, 230, 242, 258, 259,
261, 269, 296, 297, 298, 302,
306, 307, 311, 318

İtalyanlar 20, 38, 40, 41, 45, 138,
208, 240, 320

İttihat ve Terakki Fırkası 81, 82

İttihat ve Terakki Partisi 81, 82, 149

İzzet Bey 16, 22, 54, 58, 60, 61, 62,
63, 67, 73, 74, 92, 95, 281

J

Jandarma Umum Komutanı 140

K

Kafkasya 20, 28, 164, 205

Kanal 20

Kanuni Sultan Süleyman 19, 373

Kara Ali Çavuş 27

Karadeniz 20, 36, 42, 43, 58, 335

Kara Fatma 22, 335

Karahöyük 212, 213

Karamürsel 22

kaymakamlar 370

Kaymakamlar 71

Kazım Çavuş 243, 371

Kazım Paşa 24
 Keşan 68
 Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası 182,
 194, 201, 209, 213, 224, 230,
 242, 259, 261, 306, 307, 311
 Kızılhisar 174, 213, 215, 216
 Koca Hacı Mustafa Efendi 185, 186,
 187, 188, 189
 Köherçile 244
 Kömürcüoğlu Nihat 21
 Konya 17, 19, 20, 27, 40, 41, 46, 57,
 65, 82, 134, 186, 189, 190,
 191, 255, 309, 318, 332
 Köpekçi Nuri 106, 163, 264, 265,
 271
 Köşk 16, 23, 106, 107, 108, 109,
 114, 115, 117, 122, 129, 143,
 146, 150, 151, 162, 170, 171,
 180, 181, 201, 206, 207, 210,
 212, 216, 229, 238, 239, 241,
 242, 258, 259, 260, 261, 265,
 267, 270, 276, 283, 284, 285,
 296, 298, 299, 308, 354, 363,
 370, 371
 Köşk Cephesi 107, 129, 146, 150,
 162, 296, 354
 Kurtuluş Savaşı 21, 29, 39, 41, 45,
 62, 90, 91, 100, 171, 205, 219,
 228, 229, 231, 235, 242, 261,
 265, 277, 288, 301, 303, 304,
 306, 307, 308, 309, 310, 335,
 336, 343, 348, 349, 352, 355,
 356, 357, 359, 363, 367, 368
 Kütahya 18, 20, 45, 46, 65, 268, 281,
 289, 301, 363
 Kuva-yı İnzibatiye 80, 81
 Kuva-yı Milliye 22, 39, 52, 53, 54,
 55, 63, 65, 66, 68, 69, 70, 72,
 74, 75, 78, 81, 82, 84, 96, 101,
 103, 106, 108, 109, 110, 112,
 113, 114, 115, 117, 118, 125,
 128, 129, 131, 132, 136, 140,
 141, 143, 144, 148, 150, 151,
 162, 163, 167, 168, 172, 174,

176, 179, 181, 190, 193, 196,
 201, 202, 216, 218, 221, 222,
 225, 233, 235, 240, 241, 242,
 243, 245, 246, 247, 248, 260,
 261, 266, 267, 270, 277, 284,
 285, 293, 294, 301, 305, 310,
 321, 322, 323, 324, 332, 335,
 338, 339, 340, 341, 343, 344,
 352, 354, 355, 356, 358, 362,
 364, 367, 368, 369, 371, 372

Kuva-yı Milliye Ruhu 372

L

Londra Anlaşması 20
 Lütfü Müftüler 174

M

Mahmut Esat Horosan 230
 Malazgirt 21, 369, 372
 Malazgirt Zaferi 369
 M. Ali Sezer 258, 259
 Manisa 20, 39, 45, 59, 60, 65, 66, 90,
 91, 139, 194, 198, 277, 286,
 289, 303, 341, 343, 350, 368
 Maraş 23, 40, 42, 47, 62, 79, 99,
 124, 125, 237, 290, 324
 Maraş Savunması 124
 Megali İdea 42, 43, 45
 Mehmet Abdülkadir Uslu 252
 Mehmet Akkan 205, 206
 Mehmet Ali Akıncı 207
 Mehmet Arif Akşit 91, 197, 198, 200,
 206, 247
 Mehmet Emin Akçaöz 294, 302, 305
 Mehmet Fevzi Köseoğlu 253, 371
 Mehmet Gökgez 201
 Mehmet Helvacıoğlu 174
 Mehmet Hulusi Yeşil 248
 Mehmet Kamil Bey 214, 245
 Mehmet Kemalettin Şahal 259, 260
 Mehmet Şükrü Bey 166, 167, 270,
 371
 Mehmet Tahir Cen 249

- Mehmet Yazıcıoğlu 358
 Melek Hanım 21
 Memleket Hastanesi 115, 128, 315
 Menderes Savunma hattı 68
 Menderes Savunma Hattı 69
 Milli Eğitim Bakanlığı 14, 208, 215, 233, 275, 312, 353
 Milli Harekat 63, 71, 101, 133, 175, 239, 260, 279, 295, 321
 Milli İntibah 21
 Milli İntikam 129, 130, 162, 181, 364
 Milli Mücadele 15, 17, 18, 23, 27, 29, 31, 33, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 83, 87, 88, 89, 90, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 133, 134, 135, 136, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 179, 181, 191, 192, 193, 195, 196, 199, 201, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 236, 238, 239, 241, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 251, 252, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 266, 267, 268, 269, 272, 275, 276, 277, 279, 281, 287, 288, 289, 292, 293, 294, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 306, 307, 310, 311, 313, 314, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 325, 331, 332, 334, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 344, 345, 346, 348, 350, 352, 355, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 368, 369, 371
 Mithat İzzet Bey 73, 74
 Miting 95, 96, 98, 100, 111, 112, 149, 150, 214, 236, 237, 262, 272, 278, 290, 292, 333, 334, 360
 Molla İsmail 244
 Molla Musa 245
 Mondros Ateşkesi 41, 54, 81
 M. Rifat Efendi 17, 64, 78
 Mücahit 95, 335
 Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti 111
 Müderris 16, 17, 23, 78, 88, 89, 91, 101, 104, 111, 126, 156, 159, 163, 164, 167, 168, 170, 171, 174, 175, 185, 186, 188, 190, 196, 197, 201, 206, 207, 208, 210, 212, 214, 215, 216, 218, 220, 222, 224, 227, 228, 231, 232, 233, 237, 241, 242, 243, 245, 247, 249, 252, 253, 263, 264, 265, 270, 276, 278, 294, 301, 304, 305, 306, 312, 313, 314, 319, 321, 322, 325, 326, 329, 330, 331, 338, 339, 345, 349, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 362, 366, 367, 368, 370, 371
 Müderris Ali Sönmez . 231
 Müderris Eyüp Hilmi Ayhan 355, 371
 Müderris Hasan Efendi 174, 175, 215, 216, 241, 294, 312, 313, 314, 319, 321, 322, 325, 326
 müfreze 41, 103, 105, 116, 129, 130, 162, 170, 179, 180, 181, 228, 261, 265, 285, 322, 323, 343, 344
 Müfreze 103, 104, 107, 114, 116, 130, 174, 208, 229, 241
 Müftü 15, 16, 17, 18, 23, 29, 59, 62, 64, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 78, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,

101, 102, 103, 104, 106, 107,
 108, 109, 111, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 118, 120, 121,
 122, 123, 124, 125, 126, 127,
 128, 129, 130, 131, 132, 133,
 135, 140, 141, 142, 144, 147,
 148, 149, 150, 151, 152, 153,
 154, 155, 156, 157, 159, 160,
 161, 162, 167, 169, 172, 174,
 175, 181, 185, 189, 190, 191,
 192, 194, 195, 196, 197, 198,
 200, 201, 202, 216, 226, 231,
 232, 233, 234, 236, 237, 238,
 239, 242, 245, 247, 248, 249,
 250, 251, 252, 253, 259, 262,
 263, 264, 265, 266, 268, 269,
 271, 272, 276, 277, 278, 279,
 280, 281, 282, 283, 284, 285,
 286, 287, 288, 289, 290, 292,
 293, 294, 295, 296, 298, 299,
 300, 301, 302, 303, 305, 312,
 314, 315, 318, 319, 321, 322,
 329, 331, 332, 333, 334, 335,
 336, 337, 338, 339, 340, 341,
 342, 343, 344, 345, 350, 351,
 353, 354, 359, 360, 361, 362,
 364, 365, 370, 371
 Müftü Ahmet Hamdi Akşit 314
 Müftü Ali Efendi 195, 312, 321, 322
 Müftü Hacı Rasih Uz 353
 Müftü Mehmet Uz 351
 Müftü ve Kadı Mustafa Hulusi Efendi
 300
 Müftüzade Mustafa Kazım Efendi 159
 Mustafa Çavuşoğlu 218, 238, 370
 Mustafa Ertuğrul 306
 Mustafa Hamamcioğlu 172
 Mustafa Karcılı 174
 Mustafa Kemal Paşa 15, 16, 17, 21,
 23, 24, 25, 26, 27, 28, 46, 47,
 48, 55, 56, 57, 59, 64, 65, 81,
 82, 83, 118, 119, 120, 122,
 125, 153, 154, 163, 167, 209,

242, 260, 269, 271, 284, 288,
 298, 344, 345, 367
 Mustafa Naili Küçüka 176, 178
 Mustafa Sabri Efendi 63, 82
 Mustafa Şenel 232, 233, 234, 248,
 370
 Mutasarrıf 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70,
 71, 72, 73, 93, 95, 96, 98, 99,
 100, 101, 103, 108, 110, 131,
 151, 282, 286, 299, 301, 359
 Muzaffer Kılınç 25

N

nasihat heyeti 335
 Nasihat Heyeti 146, 168, 332, 335
 Nazilli 45, 62, 67, 101, 102, 103,
 104, 105, 108, 113, 115, 117,
 122, 124, 129, 137, 139, 143,
 144, 156, 162, 163, 168, 172,
 181, 201, 210, 212, 215, 216,
 235, 238, 239, 245, 267, 268,
 269, 271, 286, 287, 290, 304,
 305, 323, 336, 339, 341, 342,
 343, 350, 355, 357, 363, 365,
 366, 367
 Necip Ali Küçüka 101, 155, 177, 362
 Necip Bey 91, 121, 246, 282, 283,
 284, 285, 359, 361, 367
 Nurettin Paşa 60, 61, 90, 91, 92, 169,
 262, 277, 318, 355

O/Ö

Ortaköy 286, 287, 296, 302, 304
 Osman Gazi 373
 Osmanlı İmparatorluğu 33, 34, 35,
 36, 37, 38, 40, 58, 177
 Osmanlı Mebusan Meclisi 102, 302
 Osman Uysal 309
 Ömer Keskin 202, 203

P

Pontus 23, 43, 58

R

Rahmetullah Efendi 16, 62
 Rasim Sürücü 178
 Rum 19, 37, 42, 43, 49, 54, 58, 131,
 150, 151, 152, 332
 Rumlar 58, 73, 131, 151, 152
 Rüştü Ulusoy 178, 180

S/Ş

Sadık Bey 83
 Sait Molla 82
 Sakarya 21, 22, 23, 24, 43, 153, 213,
 264, 272, 368, 372
 Sakarya Savaşı 21, 153, 264, 272
 Sakatların İsmail 21
 Şakir Ali Efendi 189, 190, 210
 Salih Algan 356
 Salih Hızır 173
 Salih Paşa 55, 56, 74, 75, 76, 83, 84,
 292, 344
 Şamlı 244
 Samsun 17, 41, 48, 64, 341
 Sandıklı 168, 317, 319
 Sarayköy 15, 22, 58, 68, 69, 72, 73,
 74, 88, 91, 93, 94, 98, 102,
 103, 120, 121, 129, 149, 151,
 162, 167, 168, 170, 201, 202,
 206, 214, 228, 229, 231, 240,
 241, 244, 262, 288, 301, 305,
 327, 329, 330, 331, 332, 333,
 334, 335, 336, 337, 338, 339,
 340, 341, 342, 343, 344, 345,
 346, 347, 348, 349, 350, 354,
 355, 359, 360, 361, 362, 364,
 367, 369, 371
 Sarayköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
 72, 339, 340, 341, 361
 Sarıkamış 20
 Şehit 20, 21, 22, 27, 28, 44, 54, 75,
 77, 78, 79, 97, 105, 106, 171,
 199, 236, 238, 248, 249, 257,
 258, 268, 278, 281, 289, 325,

332, 333, 334, 341, 363, 369,
 371, 372

Şehzadeler 57
 Şerife Bacı 22
 Şeyhülislam 59, 63, 74, 75, 76, 80,
 82, 126, 246, 293
 Sivas 21, 46, 47, 50, 51, 55, 64, 65,
 117, 118, 119, 167, 177, 270,
 284, 286, 288, 289
 Sivas Kongresi 47, 50, 55, 64, 65,
 117, 119, 167, 270, 284, 288
 Sığma 244
 Sığmalı Kara Fatma 22, 335
 Sökeli Ali 108, 111, 168, 179, 270,
 346
 St. Jean de Marianne Anlaşması 20
 Süleyman Akşit 211, 212, 238
 Süleyman Pir 294, 307
 Sykes-Picot Anlaşması 20

T

Tahir Gürler 346
 Taşkent 27
 Tavas 15, 72, 91, 93, 94, 98, 101,
 106, 107, 114, 120, 121, 129,
 130, 131, 132, 133, 141, 150,
 162, 166, 167, 168, 183, 225,
 226, 238, 249, 250, 251, 252,
 253, 254, 255, 257, 258, 259,
 260, 261, 262, 263, 264, 265,
 266, 267, 268, 271, 272, 288,
 342, 348, 365, 369
 Tayyar Rahmiye 22
 Teğmen Ethem Efendi 107
 Tekalif-i Milliye 23
 Teke Müsellimi Mehmet Ağa Camii
 188
 Tevfik Bey 95, 99, 100, 112, 123,
 128, 131, 148, 270, 282
 Tevfik Kızılhisarlıoğlu 172, 216, 370
 Trablusgarp 20, 38
 Tuncer Baykara 36, 248
 Türkiye Büyük Millet Meclisi 14, 272,
 297, 345

Türkiye'yi Parçalama Planları 20

U

Ulus 24

Uşak 20, 26, 45, 170, 202, 217, 295,
296, 301, 313, 314, 316, 317,
343, 368

V

Vaiz 23, 29, 101, 159, 190, 199, 200,
201, 202, 234, 301, 304, 305,
307, 311, 319

Vali 16, 22, 54, 55, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 67, 69, 90, 92, 95, 135,
165, 169, 259, 262, 277, 281,
318, 355, 370

Veli Yıldırım 309

Y

Yatağan 91, 179, 185, 186, 187, 188,
190, 191, 192, 194, 197, 198,
199, 200, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 213, 217, 220, 222,
225, 226, 232, 233, 234, 236,
237, 238, 241, 242, 243, 244,
247, 248, 370

Yatağan Medresesi 185, 187, 190,
197, 198, 206, 207, 210, 211,
222, 233, 248

Yavuz Sultan Selim 19

Yedek Subay 29, 106, 170, 200, 204,
207, 208, 210, 213, 224, 233,
238, 241, 242, 243, 294, 309,
314, 316, 319, 371

Yemen 20, 28, 206, 333

Yenişehirli Fuat 66

Yeşilova 164, 185, 210, 213, 222,
233, 234, 243

Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası 68, 258,
269

Yeşilyuva 194, 204, 205, 211, 218,
219, 222, 224, 225, 226, 227,
228, 229, 230, 231, 234, 235,
236

Yörük Ali Efe 67, 103, 105, 258, 340,
348, 363

Yunan Subayları 335, 336, 337

Yüreğil 191, 192, 193, 194, 210, 212,
213, 214, 217, 223, 239, 246,
247

Yüreğilli 244

Yusuf Ulu 261, 265, 370

Yüzbaşı Şekip 27

Z

Zafer 27, 28, 47, 73, 82, 84, 149,
151, 153, 154, 211, 245, 337,
366, 369, 370, 372

Zafertepe-Çalköy 26

Zonguldak 33, 34, 40, 41, 42